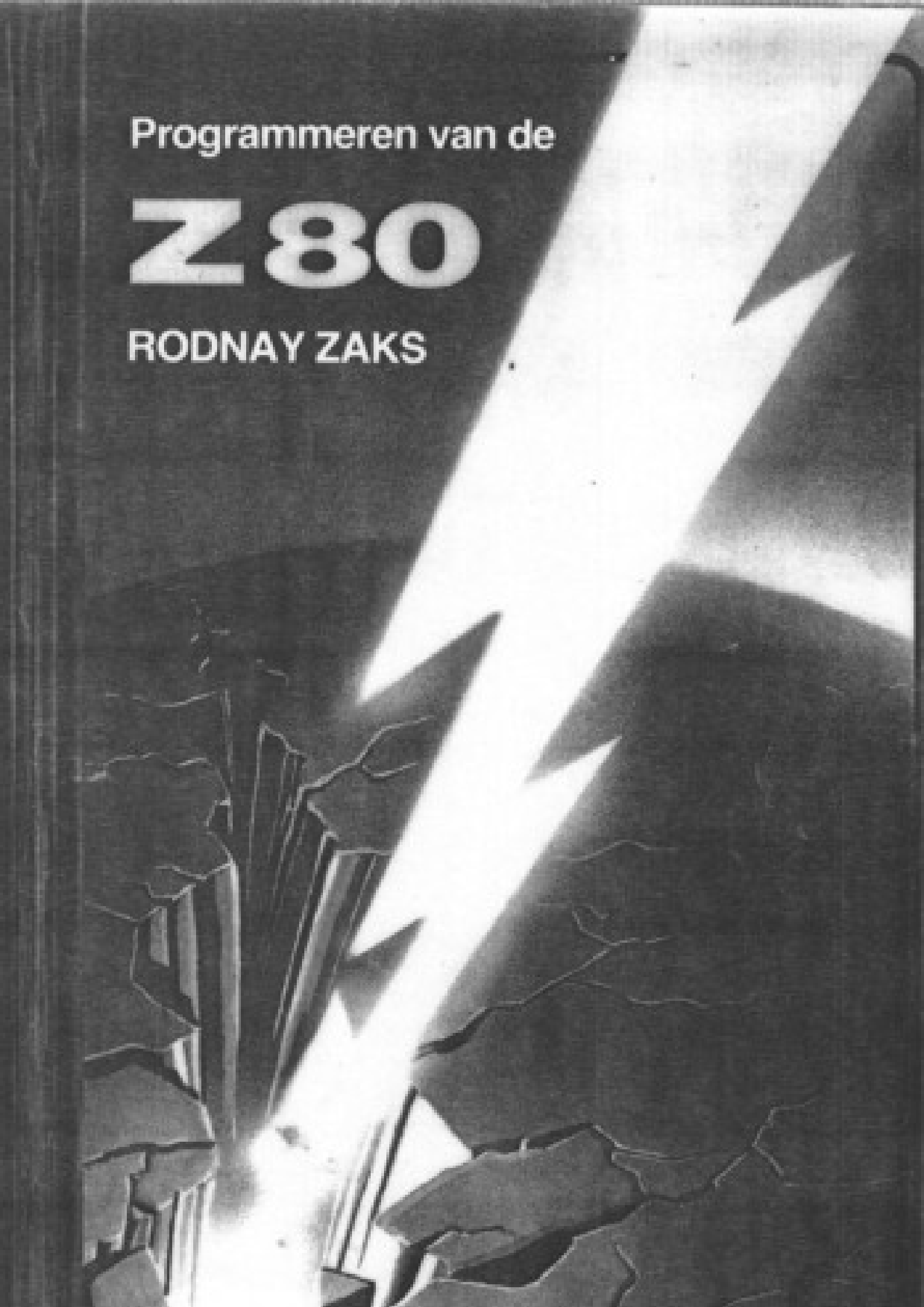

Programmeren van de

Z80

RODNAY ZAKS

programmeren van de Z80

programmeren van de Z80

(

31

Za
Pr
Sol
Ve
ISB

Pro

programmeren van de Z80

RODNAY ZAKS

**OPENBARE BIBLIOTHEEK
DOEVENKAMP 9
9401 KN ASSEN**

C-I-84

Originele uitgave in het engels
Titel van de engelse uitgave: Programming the Z80
Origineel copyright © SYBEK INC., Berkeley, Calif., USA
Druk: Drukkerij Salland BV, Deventer

Omslag ontwerp door Daniel Le Noary

Nederlandse vertaling door Hans Scholten

Alle moeite is gedaan om zo compleet en accuraat mogelijke informatie te verstrekken. Sybek aanvaardt echter geen enkele verantwoording noch voor het gebruik ervan, noch voor een mogelijke inbreuk op patenten of andere rechten van derden welke eruit zouden voortvloeien. Fabrikanten houden zich het recht voor circuits te veranderen zonder verdere aankondiging. Technische specificaties en prijzen zijn aan wettelijke veranderingen onderhevig. Vergelijkingen en evaluaties zijn gegeven om hun onderwijskundige waarde. Voor exacte specificaties dient de lezer de gegevens verstrekt door de fabrikant te raadplegen.

ISBN 3-88745-100-7
1. uitgave 1982

Alle nederlandstalige rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvondigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

DANKWOORD

Het schrijven van een boek dat over programmeren gaat is altijd moeilijk. Om het boek zo te maken dat het zowel het elementaire programmeren behandelt als ook geavanceerde programmeer technieken, terwijl het bovendien zowel hardware als software aan de orde laat komen, is een hele uitdaging. Voor hun suggesties voor verbeteringen en veranderingen dankt de schrijver: O. M. Barlow, Dennis L. Feick, Richard D. Reid, Stanley E. Erwin, Philip Hooper, Dennis B. Kitz.

Speciaal is dank verschuldigd aan Chris Williams voor zijn bijdrage aan dat deel van het boek dat handelt over de instructieset en datastructuren.

Verdere suggesties voor verbeteringen en veranderingen kunnen naar de schrijver gezonden worden. Bij toekomstige drukken zal er rekening mee gehouden worden.

Enkele tabellen met codes voor de Z80- en 8080-instructies zijn overgenomen met toestemming van Zilog Inc., USA en Intel Corporation, USA.

(

31

Z4

Pri

Sc

Ve

rsB

Pro

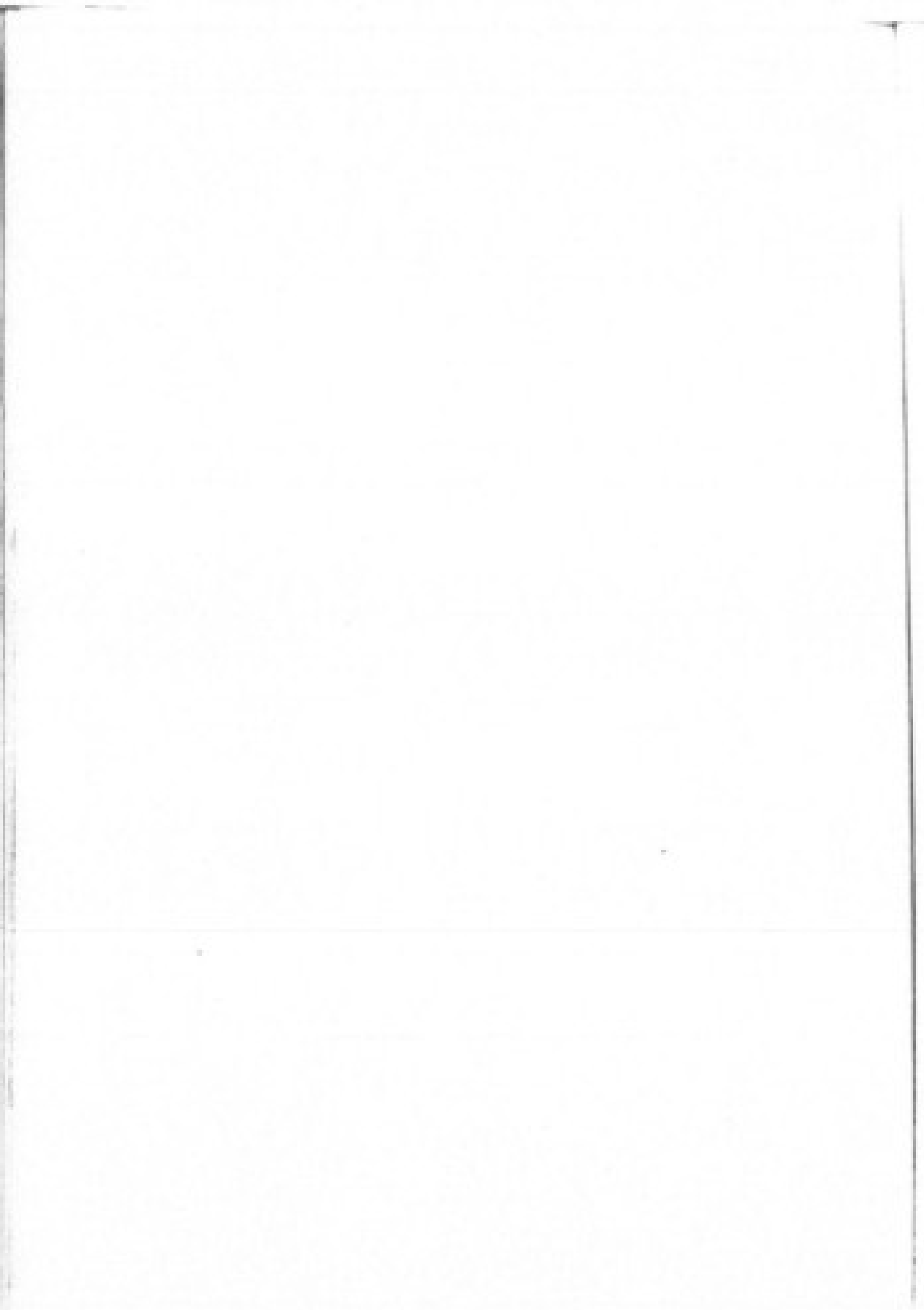
INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	11
I BASIS BEGRIPPEN	13
Inleiding, Wat is programmeren?, Het stroomdiagram, Voorstelling van informatie	
II Z80 HARDWARE ORGANISATIE	44
Inleiding, Systeem architectuur, Binnen in een Microprocessor, Interne organisatie van de Z80, Instructie formaten, Het uitvoeren van instructies binnen de Z80, Samenvatting van de hardware	
III BASIS PROGRAMMEER TECHNIEKEN	91
Inleiding, Rekenkundige programma's, Rekenen met BCD, Vermenigvuldigen, Binaire deling, Samenvatting van de instructies, Subroutines, Samenvatting	
IV DE Z80 INSTRUCTIE SET	152
Inleiding, Instructie klassen, De Z80 instructie set, Samenvatting, Beschrijving van de Z80 instructies	
V ADRESSERINGS TECHNIEKEN	434
Inleiding, Mogelijke adresserings technieken, Z80 adresserings mogelijkheden, Het gebruik van de Z80 adresserings mogelijkheden, Samenvatting	
VI INPUT/OUTPUT TECHNIEKEN	456
Inleiding, Input/output, Parallele woord overdracht, Bit seriële data-overdracht, Samenvatting van de basis I/O, Communicatie met input/output apparatuur, Samenvatting "randapparatuur, Input/output scheduling, Samenvatting	
VII INPUT/OUTPUT APPARATEN	509
Inleiding, De "standaard" PIO, De Zilog Z80 PIO, De Z80 SIO, Andere I/O chips, Samenvatting	
VIII TOEPASSINGEN (VOORBEELDEN)	518
Inleiding, Het schoonmaken van een deel van het geheugen, Polling van I/O apparaten, Het binnenhalen van karakters, Het testen van een karakter, Categorie test, Pariteits berekening, Code omzetting: ASCII naar BCD, Omzetting van HEX naar ASCII, Het testen van de	

tabel, De som van N elementen, Een controle som berekening, Tel de nullen, Blok verplaatsing, BCD blok verplaatsing, De vergelijking van twee 16-bits getallen met teken, Bubble-sort, Samenvatting

IX	DATA STRUCTUREN	539
	DEEL 1 – THEORIE	
	Inleiding, Pointers, Lijsten, Zoeken en sorteren, Samenvatting	
	DEEL 2 – ONTWERP VOORBEELDEN	
	Inleiding, Data voorstelling voor de lijst, Een gewone lijst, Alfabetische lijst, Geketende lijst, Samenvatting	
X	PROGRAMMA ONTWIKKELING	579
	Inleiding, Basis programmeer alternatieven, Software ondersteuning, Het ontwikkelen van een programma, Hardware alternatieven, De assembler, Voorwaardelijke vertaling, Samenvatting	
XI	CONCLUSIE	601
	Technologische ontwikkeling, De volgende stap	
	BIJLAGE A	603
	Hexadecimale conversie tabel	
	BIJLAGE B	604
	ASCII conversie tabel	
	BIJLAGE C	605
	Relatieve sprong tabellen	
	BIJLAGE D	606
	Decimaal naar BCD conversie	
	BIJLAGE E	607
	Z80 instructie codes	
	BIJLAGE F	614
	Z80 naar 8080 equivalenten	
	BIJLAGE G	615
	8080 naar Z80 equivalenten	
	INDEX	616

VOORWOORD

Dit boek is een complete, op zichzelf staande cursus om te leren programmeren in assembler, waarbij gebruik wordt gemaakt van de Z80. Het is bedoeld zowel voor degene die nog nooit geprogrammeerd heeft, als voor degene die de Z80 al gebruikt.

Voor iedereen met programmeerervaring zal het boek ingaan op specifieke programmeertechnieken, gebruik makende van de eigenschappen van de Z80. Dit boek bestrijkt technieken van elementair tot gemiddeld niveau, welke nodig zijn, om te beginnen programmeren.

De bedoeling van dit boek is iedereen die een Z80 microprocessor wil programmeren te voorzien van de benodigde kennis en bekwaamheid. Natuurlijk is een boek alleen niet genoeg om te kunnen programmeren; daarvoor is oefening nodig. Men mag verwachten, dat dit boek de lezer zoveel zelfvertrouwen schenkt, dat deze zelf met programmeren begint, en zelfs vrij complexe problemen op kan lossen met behulp van een microcomputer.

Dit boek is gebaseerd op de ervaringen van de schrijver, opgedaan bij het leren programmeren aan meer dan 1000 personen. Het resultaat is een zeer gestructureerd boek. De hoofdstukken beginnen eenvoudig en worden geleidelijk moeilijker. Lezers met elementaire kennis over programmeren kunnen het inleidende hoofdstuk overslaan. Anderen, die nooit geprogrammeerd hebben, zullen de laatste paragrafen van bepaalde hoofdstukken meerdere keren moeten doornemen. Het boek laat de lezer systematisch kennis maken met alle basisbegrippen en technieken, nodig om steeds moeilijker programma's te maken. Daarom wordt ten eerste aangeraden de volgorde van de hoofdstukken aan te houden. Bovendien is het belangrijk, om betere resultaten te bereiken, dat de lezer zoveel mogelijk oefeningen maakt. De moeilijkheidsgraad van de oefeningen is zorgvuldig opgebouwd. Met behulp van deze oefeningen kan men controleren of de tekst ook werkelijk begrepen is. Dit boek kan niet op zijn werkelijke waarde als leermiddel geschat worden, als de programmeeroefeningen niet worden gemaakt. Sommige oefeningen, zoals de vermenigvuldiging, kosten veel tijd, maar ze leren je wel programmeren.

Andere boeken uit deze serie behandelen het programmeren van andere populaire microprocessors.

Voor meer informatie over hardware raadplege men de boeken "From chips to systems: an introduction to microprocessors" en "Microprocessor interfacing techniques".

De inhoud van dit boek is zorgvuldig op fouten gecontroleerd, toch zullen ze onvermijdelijk voorkomen. De schrijver is zeer erkentelijk voor eventueel commentaar van lezers, zodat toekomstige drukken daar profijt van kunnen hebben. Iedere suggestie voor verbeteringen, of door de lezer geschreven belangrijke programma's worden zeer gewaardeerd.

1

BASIS BEGRIPPEN

INLEIDING

In dit hoofdstuk worden de basis begrippen en definities geïntroduceerd die betrekking hebben op het programmeren met computers. De lezer die al bekend is met deze begrippen, zal misschien dit hoofdstuk even doorbladeren en dan door willen gaan naar hoofdstuk 2. Ik raad echter deze lezer aan ook dit hoofdstuk door te nemen. Veel wezenlijke begrippen komen aan de orde, zoals het "twee-complement", "BCD", en andere representatie vormen. Sommige begrippen zullen nieuw zijn voor de lezer, en er komen misschien begrippen aan de orde waar zelfs de ervaren programmeur nog iets van kan leren.

WAT IS PROGRAMMEREN?

Voor een gegeven probleem moet eerst een oplossing gevonden worden. Deze oplossing in de vorm van een stap-voor-stap procedure wordt *algoritme* genoemd. Een algoritme is een stap-voor-stap specificatie van de oplossing voor een probleem. Het aantal stappen moet eindig zijn. Dit algoritme kan met iedere taal of symbolisme worden uitgedrukt. Een eenvoudig voorbeeld van een algoritme is:

- 1 - steek sleutel in sleutelgat
- 2 - draai sleutel een maal linksom
- 3 - pak de deurknop

Op dat moment zal, als het algoritme juist is voor het gebruikte slot, de deur opengaan. Deze vier stappen grote procedure kan aangeduid worden als een algoritme om deuren te openen.

Wanneer de oplossing eenmaal is vastgelegd in een algoritme, moet het uitgevoerd worden door een computer. Helaas is het een vaststaand feit, dat computers normaal gesproken Nederlands niet begrijpen. De reden daarvoor is de *syntaktische dubbelzinnigheid* van alle gewone menselijke talen. Alleen een goed gedefinieerde deelverzameling van een natuurlijke taal kan door een computer "begrepen" worden. Deze deelverzameling heet dan een *programmeertaal*.

Programmeren is het omzetten van een algoritme in een reeks instructies van een programmeertaal. Om nauwkeuriger te zijn, de werkelijke vertaalfase van het algoritme naar de programmeertaal heet coderen. Programmeren heeft niet alleen betrekking op het coderen, maar ook op het ontwerpen van de programma's en de "datastructuren", die het programma uitvoeren.

Niet alleen kennis over mogelijke standaard algoritmes en computer hardware, maar ook een creatief gebruik van de juiste datastructuren is nodig om goed en effectief te programmeren. De volgende hoofdstukken zullen al deze aspecten behandelen.

Programmeren eist een grote discipline voor wat betreft de documentatie, zodat programma's niet alleen door de maker, maar ook door anderen te begrijpen zijn. Programma's moeten zowel intern als extern gedocumenteerd zijn.

Interne documentatie wil zeggen, dat in het programma commentaar staat, waaruit de werking van dat programma blijkt.

Externe documentatie heeft betrekking op alle documenten buiten het programma, zoals: geschreven verklaringen, handleidingen en stroomdiagrammen.

HET STROOMDIAGRAM

Als stap tussen *algoritme* en *programma* wordt vaak het *stroomdiagram* gebruikt. Een stroomdiagram is een eenvoudige symbolische representatie van het algoritme in de vorm van een opéenvolging van blokken, welke de verschillende stappen van het algoritme voorstellen. Daarbij worden rechthoeken gebruikt om commando's of "uit te voeren instructies" weer te geven. Ruiten worden gebruikt voor testen, zoals: als informatie A waar is, doe dan X, anders doe Y. Een formele definitie zal later, als we bezig zijn met programma's, aan de orde komen.

aan als stap tussen algoritme en programma. Opmerkelijk is, dat misschien 10% van alle programmeurs programma's kunnen maken zonder stroomdiagram. Helaas is het ook zo, dat 90% denkt tot die 10% te horen. Gevolg: 80% van alle programma's bevatten gemakkelijk te voorkomen fouten, wanneer ze uitgevoerd worden op de computer. (Deze percentages moet u zien als een indicatie). Om kort te gaan, de meeste programmeurs zien het nut van een stroomdiagram niet in. Een fout programma is dan meestal het gevolg, en er moet veel tijd worden besteed om het programma te testen en te verbeteren (dit wordt "debuggen" of Foutzoeken genoemd). In elk geval is het aan te raden een stroomdiagram te maken.

Het kost weinig tijd meer dan het coderen alleen, en het resultaat is een programma dat snel foutloos is en doet wat het doen moet. Een klein aantal programmeurs zal, als ze het maken van een stroomdiagram onder de knie hebben, dit uit het hoofd kunnen doen, zonder iets op papier te zetten. Helaas zijn dergelijke programma's voor anderen vaak moeilijk te begrijpen zonder verdere documentatie. Maak daarom voor ieder belangrijk programma een stroomdiagram. Voorbeelden zijn het hele boek door te vinden.

Fig. 1.1: Een stroomdiagram om de kamertemperatuur constant te houden

VOORSTELLING VAN INFORMATIE

Alle computers verwerken informatie in de vorm van cijfers of letters. We bekijken hier de interne en externe voorstelling van de informatie in een computer.

INTERNE VOORSTELLING VAN INFORMATIE

Alle informatie wordt in een computer opgeslagen in de vorm van groepen *bits*. Bit is afgeleid van het Engelse "binary digit", wat binair cijfer betekent (d.w.z. "0" of "1"). De twee toestanden die gewoonlijk in digitale circuits voorkomen zijn "aan" en "uit". Deze toestanden worden voorgesteld door de symbolen "1" en "0". Deze digitale circuits worden ook wel *binair* circuits genoemd. Het gevolg is, dat tegenwoordig vrijwel alle informatie-verwerking gebeurt in het binaire formaat. Bij microprocessors in het algemeen, en bij de Z80 in het bijzonder, worden de bits in groepen van acht geplaatst. Zo'n groep van acht bits heet een *byte*. Een *nibble* is een groep van vier bits.

We gaan nu bekijken hoe de informatie intern wordt voorgesteld in dit binaire formaat. In de computer moeten twee dingen worden voorgesteld. Het eerste is het programma, dat wordt gevormd door een reeks instructies. Het tweede bestaat uit de data, waarop het programma bewerkingen uitvoert. De data bestaan uit getallen en alfanumerieke tekst. In de volgende onderdelen van dit hoofdstuk bespreken we de drie informatievormen: programma, getallen en alfanumerieke tekst.

Het programma

Alle instructies worden intern gevormd door een of meerdere bytes. Een zogeheten verkorte instructie is een byte lang. Een langere instructie wordt voorgesteld door twee of meer bytes. Omdat de Z80 een acht-bits microprocessor is, haalt deze een byte per keer uit het geheugen. Daarom kan een een-byte-instructie sneller worden uitgevoerd dan een twee- of drie-bytes-instructie. We zullen laten zien, dat dit een belangrijk punt is bij iedere microprocessor, en zeker bij de Z80, waar veel moeite is gedaan zo veel mogelijk verkorte instructies te maken, om de programma's efficiënter te maken. Het beperken van de lengte tot acht bits heeft ook geleid tot belangrijke beperkingen, die later besproken zullen worden. Het is het klassieke voorbeeld van het compromis tussen snelheid en flexibiliteit. De codes voor de instructies zijn

processor, voorzien van een vaste instructieset. Deze instructies zijn gedefinieerd door de fabrikant en zijn, tesamen met hun codes, te vinden achterin dit boek. Ieder programma bestaat uit een opeenvolging van deze binaire instructies. De Z80 instructies komen in hoofdstuk 4 aan de orde.

Numerieke data

De voorstelling van getallen is niet zo eenvoudig, en we moeten meerdere gevallen onderscheiden. Ten eerste moeten we gehele getallen voorstellen. Ten tweede getallen met een teken (d.w.z. positieve en negatieve getallen). En tenslotte decimale getallen (d.w.z. getallen met een komma). In het volgende komen deze eisen aan de orde met hun mogelijke oplossingen.

M.b.v. een directe binaire voorstelling kunnen we gehele getallen maken. Hiertoe wordt het getal rechtstreeks omgezet in een binair getal. In het binaire talstelsel is het meest rechtse bit 2 tot de macht 0. Het op een na rechtse bit 2 tot de macht 1, en het bit links daarvan 2 tot de macht 2. Het linkse bit is dan 2 tot de macht $7 = 128$.

$$\begin{array}{c} b_7 b_6 b_5 b_4 b_3 b_2 b_1 b_0 \\ \text{representeert} \\ b_7 2^7 + b_6 2^6 + b_5 2^5 + b_4 2^4 + b_3 2^3 + b_2 2^2 + b_1 2^1 + b_0 2^0 \end{array}$$

De machten van 2 zijn:

$$2^7 = 128, 2^6 = 64, 2^5 = 32, 2^4 = 16, 2^3 = 8, 2^2 = 4, 2^1 = 2, 2^0 = 1$$

De binaire voorstelling is analoog aan de normale decimale voorstelling, zoals:

$$\begin{array}{r} 1 \times 100 = 100 \\ + 2 \times 10 = 20 \\ + 3 \times 1 = 3 \\ \hline = 123 \end{array}$$

N.B. $100 = 10^2$, $10 = 10^1$, $1 = 10^0$.

In deze positieafhankelijke notatie komt ieder cijfer overeen met een macht van 10. In het binaire stelsel komt ieder cijfer of "bit" overeen met een macht van 2.

Bijvoorbeeld:

"00001001" binair weergegeven:

$$\begin{array}{rcl}
 1 \times 1 & = & 1 \quad (2^0) \\
 0 \times 2 & = & 0 \quad (2^1) \\
 0 \times 4 & = & 0 \quad (2^2) \\
 1 \times 8 & = & 8 \quad (2^3) \\
 0 \times 16 & = & 0 \quad (2^4) \\
 0 \times 32 & = & 0 \quad (2^5) \\
 0 \times 64 & = & 0 \quad (2^6) \\
 0 \times 128 & = & 0 \quad (2^7)
 \end{array}$$

= 9 in het decimale stelsel.

Nog een voorbeeld:

binair is: "10000001"

$$\begin{array}{rcl}
 1 \times 1 & = & 1 \\
 0 \times 2 & = & 0 \\
 0 \times 4 & = & 0 \\
 0 \times 8 & = & 0 \\
 0 \times 16 & = & 0 \\
 0 \times 32 & = & 0 \\
 0 \times 64 & = & 0 \\
 1 \times 128 & = & 128
 \end{array}$$

= 129 decimaal.

Het is nu ook duidelijk, als we nog eens naar de binaire voorstelling kijken, waarom de bits van 0 tot 7 genummerd zijn. Bit 0 is b0 en hoort bij 2^0 . Bit 1 is b1 en hoort bij 2^1 , enzovoort.

De binaire equivalenten van de getallen 0 tot 255 staan in figuur 1.2.

Opgave 1.1: Wat is de decimale waarde van "11111100"?

Decimaal	Binair	Decimaal	Binair
0	00000000	32	00100000
1	00000001	33	00100001
2	00000010	.	.
3	00000011	.	.
4	00000100	.	.
5	00000101	63	00111111
6	00000110	64	01000000
7	00000111	65	01000001
8	00001000	.	.
9	00001001	.	.
10	00001010	127	01111111
11	00001011	128	10000000
12	00001100	129	10000001
13	00001101	.	.
14	00001110	.	.
15	00001111	.	.
16	00010000	.	.
17	00010001	.	.
.	.	.	.
.	.	.	.
.	.	254	11111110
31	00011111	255	11111111

Fig. 1.2: Decimaal-binair tabel

Van decimaal naar binair

We kunnen, omgekeerd, ook decimale getallen omzetten in binaire. Zoals bijvoorbeeld het decimale getal "11":

$$\begin{aligned}
 11 : 2 &= 5 \text{ rest } 1 \rightarrow 1 && \text{(minst betekenisvolle bit)} \\
 5 : 2 &= 2 \text{ rest } 1 \rightarrow 1 \\
 2 : 2 &= 1 \text{ rest } 0 \rightarrow 0 \\
 1 : 2 &= 0 \text{ rest } 1 \rightarrow 1 && \text{(meest betekenisvolle bit)}
 \end{aligned}$$

Het binaire equivalent van "11" decimaal is "1011". Dat is de rechtse kolom van beneden naar boven. Een decimaal getal kan in een binair getal omgezet worden, door het steeds door 2 te delen, totdat een quotient 0 verkregen is.

Opgave 1.2: Zet 257 om in een binair getal.

Opgave 1.3: Zet 19 om in een binair getal en weer terug in een decimaal.

Operaties op binaire data

De rekenregels voor binaire getallen zijn eenvoudig. De regels voor optellen zijn:

$$\begin{array}{rcl} 0 + 0 & = & 0 \\ 0 + 1 & = & 1 \\ 1 + 0 & = & 1 \\ 1 + 1 & = & (1) \ 0 \end{array}$$

Een (1) betekent carry (of overdracht). Merk op, dat "10" binair hetzelfde is als "2" decimaal. Aftrekken gebeurt door het "complement" op te tellen. Dit zal verder verklaard worden als we weten hoe we negatieve getallen kunnen voorstellen.

Voorbeeld:

$$\begin{array}{r} (2) \quad 10 \\ + (1) \quad 01 \\ \hline = (3) \quad 11 \end{array}$$

Bij een optelling worden, net als in het decimale stelsel, de kolommen opgeteld, van rechts naar links.

Optelling van de rechtse kolom:

$$\begin{array}{r} 10 \\ + 01 \\ \hline (0 + 1 = 1, \text{ Geen carry}) \end{array}$$

Optelling van de volgende kolom:

$$\begin{array}{r} 10 \\ +01 \\ \hline 11 \end{array} \quad (1 + 0 = 1. \text{ Geen carry})$$

Opgave 1.4: Bereken $5 + 10$ binair en controleer dat de uitkomst 15 is.

Een paar andere voorbeelden:

$$\begin{array}{r} 0010 \quad (2) \\ +0001 \quad (1) \\ \hline =0011 \quad (3) \end{array} \qquad \begin{array}{r} 0011 \quad (3) \\ +0001 \quad (1) \\ \hline =0100 \quad (4) \end{array}$$

Het laatste voorbeeld laat de rol die de carry speelt zien.

Bekijk de rechtse bits: $1 + 1 = (1)0$. Er wordt een carry gegenereerd, die bij de volgende bits moet worden opgeteld.

$$\begin{array}{r} 001 - \text{kolom 0 is al opgeteld.} \\ +000 - \\ + 1 \quad (\text{carry}) \\ \hline = (1)0 - \text{een nieuwe carry naar kolom 2} \end{array}$$

Het uiteindelijke resultaat is: 0100

Voorbeeld:

$$\begin{array}{r} 0111 \quad (7) \\ +0011 \quad + (3) \\ \hline 1010 \quad =(10) \end{array}$$

In dit voorbeeld vindt er een carry plaats naar de linkse kolom.

Opgave 1.5: Bereken:

$$\begin{array}{r} 1111 \\ +0001 \\ \hline =? \end{array}$$

Past het resultaat in 4 bits?

Op deze manier kunnen we met 8 bits alle getallen van "00000000" tot "11111111" voorstellen, d.w.z. van "0" tot "255". Twee hindernissen zijn direct zichtbaar. Ten eerste: we kunnen alleen positieve getallen weergeven. Ten tweede: bij gebruik van 8 bits is de grootte van het getal beperkt tot 255. Laten we deze hindernissen eens bekijken.

Binair met teken

Bij de binair met teken voorstelling wordt het meest linkse bit als tekenbit gebruikt. Traditioneel betekend een "0" een positief getal, en een "1" een negatief. Op deze manier is "11111111" "-127" decimaal, terwijl "01111111" "+127" decimaal is. We kunnen dus nu positieve en negatieve getallen voorstellen, maar de absolute grootte is nu beperkt tot 127.

Voorbeeld: "00000001" geeft +1 weer

"10000001" geeft -1 weer

Het tekenbit bij +1 is dus 0, bij -1 is dit 1.

Opgave 1.6: Wat is de binair met teken voorstelling van "-5"?

Nu het probleem van de grootte van het getal. Om grote getallen voor te stellen is het noodzakelijk veel bits te gebruiken. Als we bijvoorbeeld 16 bits nemen, kunnen we getallen van -32K tot +32K voorstellen (1K betekent in computer jargon 1024). Bit 15 bevat het teken en bits 14 tot 0 bevatten de absolute waarde. Wanneer dat nog te klein is kunnen we 3 of meer bytes nemen. Hoe groter de getallen, des te meer bytes zijn er nodig. Daarom hebben de meest eenvoudige versies van BASIC of PASCAL slechts een beperkt bereik voor gehele getallen. Betere versies gebruiken meer bytes, en kunnen dus grotere getallen weergeven.

Dan is er nog een ander probleem dat opgelost moet worden: de snelheid. We proberen eens twee getallen binair bij elkaar op te tellen. bijvoorbeeld "-5" en "+7".

+7 wordt weergegeven als	0000111
-5 wordt weergegeven als	1000101

Het resultaat klopt niet. Dat moet +2 zijn, i.p.v. -12. Om toch het goede resultaat te krijgen met deze manier van voorstellen, moeten we enkele handelingen meer uitvoeren, die afhankelijk zijn van het teken. De optelling wordt complexer en dat komt de efficiëntie niet ten goede. Met andere woorden: een optelling binair met teken werkt niet zoals het zou moeten. Dat is vervelend. Om het nog eens duidelijk te stellen, de computer moet niet alleen de getallen voorstellen, maar er ook mee kunnen rekenen.

De oplossing voor dit probleem heet de twee-complement voorstelling, die gebruikt wordt i.p.v. de binair met teken voorstelling. Om het twee-complement duidelijker te maken, maken we eerst een tussenstap: het een-complement.

Een-complement

In het een-complement worden alle positieve getallen normaal binair voorgesteld. Dus "+3" wordt "0000011". Het complement, -3 dus, wordt verkregen door de binaire voorstelling van +3 te inverteren. D.w.z. iedere "0" wordt een "1" en omgekeerd. In een-complement wordt "-3": 1111100

Nog een voorbeeld:

+2 is 0000010

-2 is 1111101

Merk op dat positieve getallen beginnen met een "0" en negatieve met een "1".

Opgave 1.7: Decimaal "+6" is binair "0000110". Wat is "-6" in het een-complement?

Ter controle tellen we -4 en +6 op:

de som is:

-4 is 1111011

+6 is 0000110

---

(1) 0000001

(1) is een carry.

Het juiste antwoord moet "2" of "00000010" zijn. We proberen het nog een keer:

$$\begin{array}{r}
 -3 \text{ is } 11111100 \\
 -2 \text{ is } 11111101 \\
 \hline
 \text{de som is } (1) \quad 00000001
 \end{array}$$

Dit resultaat is gelijk aan "1" plus een carry. Het had "-5" moeten zijn, binair met teken: "11111010". Ook hier klopt het niet.

Met deze voorstelling kunnen we positieve en negatieve getallen maken. Het resultaat van een optelling klopt echter niet. We zullen daarom nog een andere voorstelling gebruiken, welke ontwikkeld is uit het een-complement: het twee-complement.

Twee-complement voorstelling

M.b.v. het twee-complement worden positieve getallen op dezelfde manier voorgesteld als met de binair met teken voorstelling, die gelijk is aan de een-complement notatie. Het verschil zit in de negatieve getallen. Bij twee-complement krijgen we een negatief getal door eerst het een-complement te berekenen en er dan 1 bij op te tellen. Ter illustratie het volgende voorbeeld:

+3 binair met teken is 00000011
 hiervan het een-complement: 11111100
 tel hier 1 bij op: 11111101

We proberen eerst een optelling:

$$\begin{array}{r}
 (3) \quad 00000011 \\
 +(5) \quad +00000101 \\
 \hline
 =(8) \quad =00001000
 \end{array}$$

Het resultaat klopt.
 Nu trekken we af:

$$\begin{array}{r}
 (3) \quad 00000011 \\
 (-5) \quad +11111011 \\
 \hline
 =11111110
 \end{array}$$

Van dit antwoord berekenen we het twee-complement:

$$\begin{array}{r}
 \text{het een-complement is: } 11111110 \text{ is} \quad 00000001 \\
 \text{tel er 1 bij op} \quad + \quad \underline{\quad 1 \quad} \\
 \quad \quad \quad \quad \quad \quad 00000010 \text{ of } +2
 \end{array}$$

Het antwoord is dus -2 , wat klopt.

We hebben nu een optelling en een aftrekking gedaan en de antwoorden kloppen (afgezien van een eventuele carry). Het lijkt erop, dat het twee-complement werkt!

Opgave 1.8: Bereken het twee-complement van $+127$

Opgave 1.9: Wat is het twee-complement van -128 ?

Tel $+4$ en -3 op. (Doe dit door de twee-complementen op te tellen).

$$\begin{array}{r}
 +4 \text{ is } 00000100 \\
 -3 \text{ is } 11111101 \\
 \hline
 (1) \quad 00000001
 \end{array}$$

Het resultaat is 1, als we de carry negeren. Dat klopt dus. Zonder het wiskundige bewijs te leveren, volstaan we hier met de constatering dat deze wijze van voorstellen werkt. In het twee-complement is het mogelijk getallen met een teken op te tellen en af te trekken. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van dezelfde rekenregels als van de normale binaire optelling. Het resultaat klopt altijd, inclusief het teken. Dit laatste is zeer belangrijk. Als dat namelijk niet het geval zou zijn geweest, dan zouden we correctiemethodes moeten toepassen om toch het juiste teken te krijgen. Het zou dus meer tijd kosten een optelling of een aftrekking uit te voeren.

Om volledig te zijn, moeten we toegeven dat de twee-complement voorstelling de meest gemakkelijke is voor eenvoudige computers, zoals microprocessors. Op meer complexe computers kunnen nog andere voorstellingen worden gebruikt. Dit kan het een-complement zijn, maar dan zijn speciale circuits nodig om het resultaat te corrigeren.

Vanaf nu zullen alle gehele getallen in dit boek worden genoteerd in het twee-complement. In figuur 1.3 staat een tabel voor twee-complement getallen.

Oefening 1.10: Wat is het grootste en het kleinste getal dat we nog kunnen voorstellen in twee-complement, gebruik makende van 1 byte?

Oefening 1.11: Bereken het twee-complement van 20. Bereken dan het twee-complement van het antwoord. Is dat weer 20?

De volgende voorbeelden dienen ter illustratie van de regels van het twee-complement. C betekent een mogelijke carry of borrow. C is bit 8, dus het negende bit, van het resultaat. V betekent een overflow, d.w.z. V wordt 1, als het teken per ongeluk verandert omdat het resultaat te groot is. In feite is het een interne carry van bit 6 naar bit 7, het tekenbit. Dit zal verduidelijkt worden in het nu volgende.

De carry C

Een voorbeeld van een carry:

$$\begin{array}{r}
 (128) \quad 10000000 \\
 + (129) \quad +10000001 \\
 \hline
 (257) = (1) \quad 00000001
 \end{array}$$

(1) is een carry.

Het resultaat heeft een negende bit nodig (dit zou bit 8 worden). Dit negende bit wordt het carrybit genoemd. Het resultaat is dus $100000001 = 257$. De carry moet echter als zodanig herkenbaar zijn en we moeten er dus zeer zorgvuldig mee omspringen. De registers in de microprocessor zijn in het algemeen slechts 8 bits breed. Van het resultaat wordt alleen bit 0 tot en met bit 7 bewaard. De carry moet met een speciale instructie gedetecteerd, en op de juiste wijze verder behandeld worden. Dat kan bijvoorbeeld zijn: opbergen van de carry, de carry negeren, of besluiten dat er een fout is opgetreden (Dit laatste als het grootste toegestane getal 11111111 is).

+	twoe complement code	-	twoe complement code
+ 127	01111111	- 128	10000000
+ 126	01111110	- 127	10000001
+ 125	01111101	- 126	10000010
...		- 125	10000011
		...	
+ 65	01000001	- 65	10111111
+ 64	01000000	- 64	11000000
+ 63	00111111	- 63	11000001
...		...	
+ 33	00100001	- 33	11011111
+ 32	00100000	- 32	11100000
+ 31	00011111	- 31	11100001
...		...	
+ 17	00010001	- 17	11101111
+ 16	00010000	- 16	11110000
+ 15	00001111	- 15	11110001
+ 14	00001110	- 14	11110010
+ 13	00001101	- 13	11110011
+ 12	00001100	- 12	11110100
+ 11	00001011	- 11	11110101
+ 10	00001010	- 10	11110110
+ 9	00001001	- 9	11110111
+ 8	00001000	- 8	11111000
+ 7	00000111	- 7	11111001
+ 6	00000110	- 6	11111010
+ 5	00000101	- 5	11111011
+ 4	00000100	- 4	11111100
+ 3	00000011	- 3	11111101
+ 2	00000010	- 2	11111110
+ 1	00000001	- 1	11111111
+ 0	00000000		

Fig. 1.3: Twoe-complement tabel

De overflow V

Een overflow treedt op in het volgende voorbeeld:

$$\begin{array}{rcl}
 \begin{array}{l} \text{bit 6} \\ \text{bit 7} \end{array} & \begin{array}{l} \swarrow \\ \searrow \end{array} & \\
 & \downarrow \downarrow & \\
 01000000 & & (64) \\
 + 01000001 & & + (65) \\
 \hline
 = 10000001 & = & (-127)
 \end{array}$$

Een carry van bit 6 naar bit 7 is gegenereerd. Dit heet een overflow. Het resultaat is "per ongeluk" negatief geworden. Dit moet worden gedetecteerd om het resultaat te kunnen corrigeren.

We bekijken nu de volgende situatie:

$$\begin{array}{rcl}
 11111111 & & (-1) \\
 + 11111111 & & + (-1) \\
 \hline
 = (1) & 11111110 & = (-2) \\
 \downarrow & & \\
 \text{carry} & &
 \end{array}$$

Er komt tweemaal een carry voor: een van bit 6 naar bit 7 en een van bit 7 naar het carrybit. De rekenregels voor het twee-complement vertellen ons, dat we de carry van bit 7 naar het carrybit kunnen negeren. Het resultaat klopt zo. De interne carry immers veranderde het teken niet. Er is dus geen sprake van een overflow. Bij het werken met negatieve getallen is een interne carry dus niet eenvoudig een overflow.

Nog een voorbeeld:

$$\begin{array}{rcl}
 11000000 & & (-64) \\
 + 10111111 & & + (-65) \\
 \hline
 = (1) & 01111111 & (+127) \\
 \downarrow & & \\
 \text{carry} & &
 \end{array}$$

Er is geen interne, maar wel een externe carry. Het resultaat is fout, omdat bit 7 veranderd is. Hier is wel sprake van een overflow.

Een overflow kan voorkomen in de volgende situaties:

- 1 - bij het optellen van grote positieve getallen,
- 2 - bij het optellen van grote negatieve getallen,
- 3 - bij het aftrekken van een groot positief van een groot negatief getal,
- 4 - bij het aftrekken van een groot negatief van een groot positief getal.

We kunnen dus nu een betere definitie geven van een overflow:

Technisch bekeken is een overflow indicator een speciaal voor dit doel gereserveerd bit, een "vlag" genoemd, dat 1 gemaakt wordt, als er een carry plaats vindt van bit 6 naar bit 7, en er geen externe carry is, of als er een externe carry is en geen interne. Deze vlag geeft aan, dat het tekenbit, bit 7, per ongeluk veranderd is. Voor de technisch geïnteresseerde lezer: de overflow vlag is de uitgang van een exclusieve of van de carry-in en de carry-uit van bit 7. Praktisch iedere microprocessor is met een dergelijke vlag uitgerust.

Een overflow geeft aan, dat het resultaat van een optelling of een aftrekking meer bits nodig heeft dan de 8 van een register.

De carry en de overflow

De carry en de overflow bits worden *vlaggen* genoemd. Ze komen voor in iedere microprocessor en in het volgende hoofdstuk zullen we ze leren gebruiken om effectief te kunnen programmeren. Deze twee indicatorbits zitten in een speciaal register, het vlag of "status" register. Dit register bevat nog meer indicatorbits, maar deze komen pas in hoofdstuk 4 aan de orde.

Voorbeelden

In de volgende voorbeelden wordt het gebruik van de carry en de overflow nog eens geïllustreerd. V is overflow en C is carry. Is $V = 0$, dan is er geen overflow. Als $V = 1$ wel. Hetzelfde geldt voor C. Onthoudt goed, dat de rekenregels van het twee-complement aangeven, dat de carry genegeerd moet worden. (Het wiskundige bewijs daarvoor wordt hier niet geleverd).

Positief-positief

$$\begin{array}{rcl}
 & 00000110 & (+6) \\
 + & 00001000 & (+8) \\
 \hline
 = & 00001110 & (+14) \quad V:0 \quad C:0
 \end{array}$$

Correct

Positief-positief met overflow

$$\begin{array}{rcl}
 & 01111111 & (+127) \\
 + & 00000001 & (+1) \\
 \hline
 = & 10000000 & (-128) \quad V:1 \quad C:0
 \end{array}$$

Het resultaat is niet geldig, want er is een overflow.

Fout

Positief-negatief (positief resultaat)

$$\begin{array}{rcl}
 & 00000100 & (+4) \\
 + & 11111110 & (-2) \\
 \hline
 = & (1)00000010 & (+2) \quad V:0 \quad C:1 \text{ (negeren)}
 \end{array}$$

Correct

Positief-negatief (negatief resultaat)

$$\begin{array}{rcl}
 & 00000010 & (+2) \\
 + & 11111100 & (-4) \\
 \hline
 = & 11111110 & (-2) \quad V:0 \quad C:0
 \end{array}$$

Correct

Negatief-negatief

$$\begin{array}{rcl}
 & 11111110 & (-2) \\
 + & 11111010 & (-4) \\
 \hline
 = & (1)11111010 & (-6) \quad V:0 \quad C:1 \text{ (negeren)}
 \end{array}$$

Correct

Negatief-negatief met overflow

$$\begin{array}{rcl}
 & 10000001 & (-127) \\
 + & 11000010 & (-62)
 \end{array}$$

Er treedt een overflow op, door twee grote negatieve getallen op te tellen. Het resultaat moet -189 zijn, wat te groot is voor 8 bits.

Oefening 1.12: Maak de volgende optellingen af. Noteer het resultaat, carry C, overflow V en geef aan of het resultaat klopt.

$$\begin{array}{r} 10111111 \\ +11000001 \\ \hline \end{array}$$

( ) ( )
 = _____ V: _____ C: _____
☐ CORRECT ☐ fout

$$\begin{array}{r} 11111010 \\ +11111001 \\ \hline \end{array}$$

( ) ( )
 = _____ V: _____ C: _____
☐ CORRECT ☐ fout

$$\begin{array}{r} 00010000 \\ +01000000 \\ \hline \end{array}$$

( ) ( )
 = _____ V: _____ C: _____
☐ CORRECT ☐ fout

$$\begin{array}{r} 01111110 \\ +00101010 \\ \hline \end{array}$$

( ) ( )
 = _____ V: _____ C: _____
☐ CORRECT ☐ fout

Oefening 1.13: Kun je een voorbeeld geven van een optelling van een positief en een negatief getal, waarbij een overflow optreedt? Waarom?

Vast formaat voorstelling

We weten nu hoe we gehele getallen met een teken kunnen voorstellen. Het grootste probleem is daarmee nog niet opgelost. Als grote getallen moeten worden voorgesteld, zijn meerdere bytes nodig. Het is echter efficiënter om rekenkundige operaties uit te voeren met een vast aantal bytes, i.p.v. met een aantal dat kan variëren. Wanneer het aantal bytes is gekozen, is daarmee de maximale grootte van de getallen vastgelegd.

Oefening 1.14: Wat zijn de grootste en de kleinste getallen die te maken zijn met twee bytes in twee-complement voorstelling?

Het probleem van de grootte der getallen

We hebben ons bij het optellen beperkt tot getallen van acht bits, omdat dat het formaat is, waarop de processor intern bewerkingen uitvoert. Daarmee zijn we ook beperkt tot getallen van -128 tot $+127$. Het is duidelijk dat dit voor veel toepassingen niet voldoende is.

Daarom wordt dubbele of zelfs meervoudige precisie gebruikt om meer cijfers mee te stellen. Tweevoudige (double) precisie

bruiken. Bijvoorbeeld het 16 bits "dubbele precisie" formaat:

00000000	00000000	is "0"
00000000	00000001	is "1"
...		
01111111	11111111	is "32767"
11111111	11111111	is "-1"
11111111	11111110	is "-2"

Oefening 1.15: Wat is het grootste negatieve getal in twee-complement in het drie-voudige precisie formaat?

Er zijn nadelen verbonden aan deze methode. In het algemeen kunnen bij een optelling slechts acht bits per keer worden opgeteld. Dit wordt verder verklaard in hoofdstuk 3 (Basis programmeer technieken). Een volledige optelling is nu langzamer geworden. Een ander nadeel is dat ook kleine getallen 16 bits gebruiken i.p.v. 8. Daarom worden zelden meer dan 16 of 32 bits gebruikt.

Dan is er nog het volgende belangrijke punt: welk aantal bits we ook nemen (stel dit aantal N), dit aantal kan daarna niet meer veranderd worden. Als het resultaat van een berekening meer dan N bits nodig heeft, zullen bits verloren gaan. Normaal bewaart het programma de meest significante bits, en de minst significante worden weggegooid. Dit heet afkappen.

Ter illustratie een voorbeeld in het decimale stelsel, waarin we 6 cijfers gebruiken:

$$\begin{array}{r}
 123456 \\
 \times \quad 1.2 \\
 \hline
 246912 \\
 123456 \\
 \hline
 =1481472
 \end{array}$$

Het resultaat heeft 7 cijferplaatsen nodig! De 2 achter de komma wordt weggegooid en het uiteindelijke resultaat is 148147. Het wordt dus afgekapt. Zolang de positie van de komma niet verloren gaat, is dit een gebruikelijke manier om het bereik van de operaties te vergroten. Dit gaat wel ten koste van de precisie.

In het binaire stelsel geldt het zelfde probleem. De vermenigvuldi-

De vaste formaat voorstelling kan een verlies van de precisie tot gevolg hebben, maar voor gewone en wiskundige berekeningen kan deze voorstelling voldoen.

Helaas is het verlies van precisie niet toegestaan bij boekhoudkundige operaties. Stel je voor, dat ieder bedrag van 5 cijfers afgerond zou worden op hele guldens. Niemand accepteert dat.

Waar precisie essentieel is, moeten we iets anders verzinnen. De meest gebruikte oplossing is BCD (afkorting van het engelse Binary Coded Decimal = binair gecodeerde decimale voorstelling).

BCD (Binary Coded Decimal)

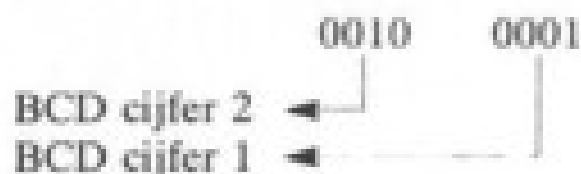
Bij BCD wordt ieder decimaal cijfer afzonderlijk binair gecodeerd, waarbij zoveel bits worden gebruikt als nodig zijn om het getal exact weer te geven. Voor ieder cijfer zijn 4 bits nodig. Drie bits zijn niet voldoende, want dan zouden we alleen de getallen 0 tot en met 7 kunnen weergeven. Met 4 bits zijn 16 combinaties te maken, wat meer dan voldoende is voor de getallen 0 tot en met 9. Zes combinaties worden niet gebruikt. Zie figuur 1.4. Dit geeft problemen bij optellingen en aftrekkingen.

CODE	BCD SYMBOL	CODE	BCD SYMBOL
0000	0	1000	8
0001	1	1001	9
0010	2	1010	ongebruikt
0011	3	1011	ongebruikt
0100	4	1100	ongebruikt
0101	5	1101	ongebruikt
0110	6	1110	ongebruikt
0111	7	1111	ongebruikt

Omdat we per cijfer 4 bits nodig hebben, passen twee BCD cijfers in een byte. Dat heet "packed BCD".

Voorbeeld:

Een BCD code zit als volgt in elkaar:

Het BCD getal is dus 21

Oefening 1.16: Wat zijn de BCD voorstellingen van 29 en 91?

Oefening 1.17: Is 10100000 een geldige BCD voorstelling? Waarom?

Zoveel bytes als nodig zijn worden gebruikt om alle BCD cijfers voor te stellen. Een of twee nibbles aan het begin geven het totale aantal nibbles aan van het getal, d.w.z. het aantal cijfers van de BCD voorstelling. Een andere nibble geeft de plaats van de komma aan. Afspraken daarover kunnen echter variëren.

Een voorbeeld van een BCD getal:

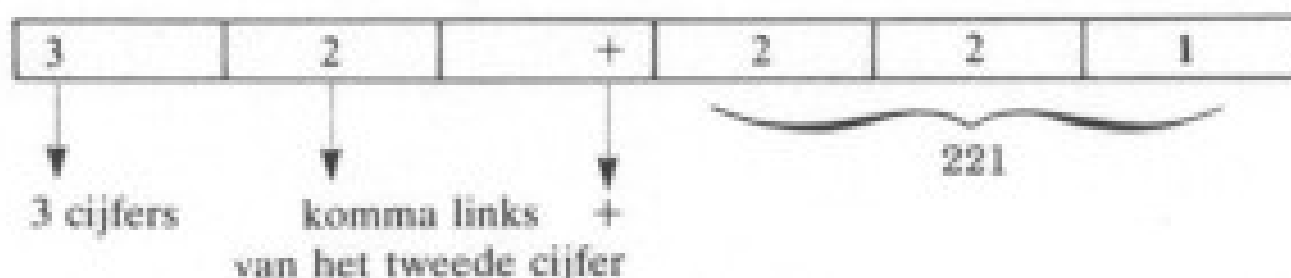

(De code voor het teken is b.v. 0000: +; 0001: -)

Oefening 1.18: Wat is het getal "-23123" in het BCD formaat volgens de afspraken van bovenstaand voorbeeld? En wat is de binaire voorstelling?

Oefening 1.19: Zet "222" en "111" om in BCD code. Doe hetzelfde voor het resultaat van "222 × 111".

De BCD voorstelling kan gemakkelijk getallen met een komma weergeven, zoals bijvoorbeeld +2,21:

Het voordeel van BCD is, dat het resultaat precies is. Een nadeel is de grote hoeveelheid geheugen die nodig is en de trage rekenkundige verwerking. Dit is alleen acceptabel waar deze nauwkeurigheid vereist is, zoals in boekhoudingen. In andere gevallen wordt BCD niet gebruikt.

Oefening 1.20: Hoeveel bits zijn nodig om "9999" in BCD te coderen? En hoeveel in het twee-complement?

We hebben nu de problemen die samenhangen met het weergeven van gehele getallen, getallen met een teken, en zelfs grote getallen opgelost. We hebben ook al een manier leren kennen om decimale getallen voor te stellen, n.l. BCD. De volgende stap is de voorstelling van decimale getallen in een vast formaat.

Floating-point voorstelling

Het basis principe is, dat ook decimale getallen m.b.v. een vast aantal bytes weergegeven moeten worden. Om geen bits te verspillen worden de getallen genormaliseerd.

Zo verspilt b.v. "0,000123" vier nullen links in het getal, die alleen maar nodig zijn om aan te geven waar de komma staat. Hetzelfde getal, maar nu genormaliseerd is ".123 $\times 10^{-3}$ ". ".123" heet de *genormaliseerde mantisse*, "-3" is de *exponent*. Het getal is dus genormaliseerd door alle overbodige nullen links in het getal weg te laten en de exponent aan te passen.

Een ander voorbeeld:

22,1 wordt .221 $\times 10^2$

Of in het algemeen: $M \times 10^E$; M = mantisse, E = exponent.

Het is gemakkelijk in te zien, dat een genormaliseerd getal gekenmerkt wordt door een mantisse kleiner dan 1, maar groter dan of gelijk aan 0,1. Dus

$$.1 \leq M < 1 \text{ of } 10^{-1} \leq M < 10^0$$

of

$$2^{-1} \leq M < 2^0 \text{ (of } .5 \leq M < 1)$$

Voor M is de absolute waarde genomen van de mantisse (we kijken dus niet naar het teken).

Voorbeeld:

$$111,01 \text{ wordt } ,11101 \times 2^3$$

$$M = 11101, E = 3$$

We kennen nu het principe, maar hoe ziet zo'n floating-point voorstelling er in het echt uit? Figuur 1.5 geeft een mogelijk formaat.

Fig. 1.5: Floating-point voorstelling

Zoals de figuur laat zien, worden vier bytes of 32 bits gebruikt. De linkse byte bevat de exponent met zijn teken. Zowel de exponent als de mantisse zijn in het twee-complement. De maximale exponent is "-128". De mantisse met teken neemt drie bytes in beslag: een bit voor het teken, 23 bits voor de grootte.

Oefening 1.21: Hoeveel decimale cijfers kun je met de 23 bits van de mantissa weergeven?

Dit is slechts een voorbeeld van een floating-point voorstelling. Het is natuurlijk mogelijk meer of minder bytes te gebruiken dan de vier in het voorbeeld. Vier bytes echter vormen een goed compromis tussen nauwkeurigheid, grootte van de getallen, gebruik van geheugen en de efficiëntie van rekenkundige operaties.

We hebben gezien hoe we getallen kunnen voorstellen. Laten we nu

een kijkje nemen in de microprocessor, om te zien hoe daar alfanumerieke data wordt voorgesteld.

Voorstelling van alfanumerieke data

De voorstelling van alfanumerieke data, d.w.z. karakters, is recht-toe-recht-aan: alle karakters worden gecodeerd naar acht bits. In de computer wereld zijn twee codes in gebruik: De ASCII en de EBCDIC code. ASCII (afkorting van "American Standard Code for Information Interchange") is algemeen gangbaar bij microprocessors. EBCDIC is een variatie op ASCII en wordt door IBM gebruikt. De enige keer dat we iets met EBCDIC te maken zullen krijgen is wanneer we een IBM terminal aan willen sluiten.

In het kort gaan we ASCII bekijken. Er moeten 26 letters, hoofdletters en kleine letters, plus 10 numerieke symbolen, en misschien nog eens 20 speciale symbolen gecodeerd worden. Dit kan gemakkelijk met 7 bits gedaan worden, want daarmee zijn 128 combinaties te maken. Het achtste bit is, als het gebruikt wordt, het *pariteitsbit*. M.b.v. de pariteit is te controleren of de inhoud van een byte niet per ongeluk veranderd is. Het aantal enen in een byte wordt geteld en is dit aantal oneven, dan wordt het achtste bit een 1. Het aantal enen wordt dus even gemaakt. Dit heet een even pariteit. Op dezelfde manier is een oneven pariteit te maken: het pariteitsbit wordt zodanig gemaakt, dat het aantal enen oneven is.

Voorbeeld: Bereken het pariteitsbit van "0010011" bij gebruik van een even pariteit. Er zijn 3 enen. Het pariteitsbit wordt 1, waarmee het totale aantal enen 4 is geworden, dus even. Het resultaat is "10010011", met het linkse bit als pariteit, terwijl "0010011" de code voor het karakter is.

De tabel met de 7 bits ASCII codes staat in figuur 1.6. In de praktijk wordt de code vaak zonder pariteit gebruikt. Het achtste bit is dan altijd 0. Is er wel een pariteitsbit, dan is dit altijd het linkse bit van een byte

Oefening 1.22: Bereken de 8 bits code voor de getallen 0 tot en met 9 met even pariteit. (Deze codes worden gebruikt in enkele voorbeelden van toepassingen in hoofdstuk 8).

Oefening 1.23: Doe hetzelfde voor de letters A tot en met F.

Oefening 1.24: Geef aan wat de binaire inhoud is van de bytes "A" "?" "3" "6", gebruik makende van ASCII code zonder pariteit (het pariteitsbit is 0).

HEX	MSD	0	1	2	3	4	5	6	7
LSB	BITS	000	001	010	011	100	101	110	111
0	0000	NUL	DLE	SPACE	0	@	P	-	p
1	0001	SOH	DC1	!	1	A	Q	a	q
2	0010	STX	DC2	"	2	B	R	b	r
3	0011	ETX	DC3	#	3	C	S	c	s
4	0100	EOT	DC4	\$	4	D	T	d	t
5	0101	ENQ	NAK	%	5	E	U	e	u
6	0110	ACK	SYN	&	6	F	V	f	v
7	0111	BEL	ETB	'	7	G	W	g	w
8	1000	BS	CAN	(	8	H	X	h	x
9	1001	HT	EM	)	9	I	Y	i	y
A	1010	LF	SUB	*	:	J	Z	j	z
B	1011	VT	ESC	+	;	K	[	k	{
C	1100	FF	FS	,	<	L	\	l	~
D	1101	CR	GS	-	=	M	]	m	}
E	1110	SO	RS	.	>	N	^	n	~
F	1111	SI	US	/	?	O	←	o	DEL

Fig. 1.6: ASCII tabel. (zie bijlage B voor de afkortingen)

In speciale gevallen, telecommunicatie bijvoorbeeld, kunnen andere codes voorkomen, zoals fout-verbeterende codes. Deze liggen echter buiten het bestek van dit boek.

We hebben de gebruikelijke voorstellingsvormen in de computer van zowel programma als data bekeken. Nu komen de externe voorstellingen aan de orde.

EXTERNE VOORSTELLING VAN INFORMATIE

De externe voorstelling heeft betrekking op de wijze waarop informatie, meestal aan de programmeur, gepresenteerd wordt. Dit gebeurt in hoofdzaak in drie mogelijke formaten: binair, octaal of hexadecimaal en symbolisch.

Binair

Het is al aan de orde gekomen, dat informatie in de computer wordt opgeslagen in de vorm van bytes. Soms is het wenselijk de informatie in deze vorm te laten zien. Dit is de *binaire voorstelling*. LED's (Light Emitting Diodes = licht uitstralende diodes) op het bedieningspaneel van een computer zijn hiervan een voorbeeld. Bij een 8 bits microprocessor zullen dat 8 LED's zijn, waarmee bijvoorbeeld de inhoud van registers zichtbaar is te maken. (Registers worden behandeld in hoofdstuk 2). Een brandende LED geeft een 1 aan, een niet brandende LED een 0. De binaire voorstelling kan gebruikt worden voor het foutzoeken in complexe programma's, vooral als er sprake is van I/O (I/O = input/output = invoer / uitvoer), maar het is natuurlijk onpraktisch op menselijk niveau. D.w.z. wij kijken liever naar informatie in een symbolische vorm: "9" is gemakkelijker te begrijpen en te onthouden dan "1001". Eenvoudiger voorstellingen zijn daarom ontworpen om de communicatie tussen mens en machine gemakkelijker te maken.

Octaal en hexadecimaal

"Octaal" en "hexadecimaal" coderen drie resp. vier bits in een uniek symbool. In het octale systeem wordt iedere combinatie van drie bits voorgesteld door een getal tussen 0 en 7. Zie figuur 1.7: Octale symbolen.

binair	octaal
000	0
001	1
010	2
011	3
100	4
101	5
110	6
111	7

Fig.1.7: Octale symbolen

Voorbeeld:

"00 100 100" binair is

▼ ▼ ▼

" 0 4 4 " octaal

"11 111 111" binair is

▼ ▼ ▼

" 3 7 7 " octaal

Omgekeerd: " 2 1 1 " octaal is

"10 001 001" binair

Het octale stelsel wordt traditioneel gebruikt in de oudere computers die werkten met een variabel aantal bits. Dit aantal kon liggen tussen 8 en 64. Tegenwoordig, nu de 8 bits microprocessors de overhand krijgen, is het 8 bits formaat standaard geworden en wordt een praktischer voorstelling gebruikt: het hexadecimale systeem.

In dit systeem wordt een groep van vier bits gecodeerd in een hexadecimaal cijfer. Deze cijfers zijn de getallen 0 tot en met 9, en de letters A, B, C, D, E en F. Zo wordt bijvoorbeeld "0000" binair "0" hexadecimaal, "0001" wordt "1" en "1111" wordt "F". (Zie figuur 1.8).

DECIMAAL	BINAIR	HEX	OCTAAL
0	0000	0	0
1	0001	1	1
2	0010	2	2
3	0011	3	3
4	0100	4	4
5	0101	5	5
6	0110	6	6
7	0111	7	7
8	1000	8	10
9	1001	9	11
10	1010	A	12
11	1011	B	13
12	1100	C	14
13	1101	D	15
14	1110	E	16
15	1111	F	17

Fig. 1.8: Hexadecimale codes

Voorbeeld:

1010	0001	binair is
A	1	hexadecimaal

Oefening 1.25: Wat is de hexadecimale representatie van "10101010"?

Oefening 1.26: Wat is het binaire equivalent van "FA"?

Oefening 1.27: Wat is de octale code voor "01000001" binair?

Hexadecimale voorstelling heeft het voordeel dat 8 bits weergegeven worden m.b.v. 2 symbolen. Het is gemakkelijker te herkennen en te onthouden, en bovendien is het sneller in te typen. Daarom is bij de meeste nieuwe microcomputers de hexadecimale voorstelling de meest gebruikte om de inhoud van registers of het geheugen weer te geven.

Wanneer de inhoud van een register of een geheugen plaats een speciale betekenis heeft, als het b.v. letters bevat, zal de hexadecimale voorstelling niet zo gemakkelijk voor de mens te begrijpen zijn.

Symbolische voorstelling

Symbolische voorstelling heeft betrekking op het weergeven van informatie in symbolische vorm. Zo zullen, bijvoorbeeld, decimale getallen als decimale getallen voorgesteld worden en niet als een reeks hexadecimale cijfers of als bits. Op dezelfde wijze wordt tekst als tekst weergegeven. Symbolische voorstelling is natuurlijk de meest praktische voor de gebruiker. Wanneer een geschikt medium, zoals een beeldscherm of een printer, beschikbaar is, zal deze vorm van voorstelling gebruikt worden. Helaas is het voor kleinere systemen economisch niet verantwoord deze te voorzien van beeldschermen of printers, waardoor de gebruiker gebonden is aan een communicatie met de processor in hexadecimale vorm.

Samenvatting externe voorstellingen

De meest wenselijke vorm van voorstelling van informatie is de symbolische. Omdat daarvoor een toetsenbord en een beeldscherm of een printer nodig zijn is dat echter nogal duur. Daarom zal deze vorm van voorstellen niet worden gebruikt op kleinere systemen.

tief moet dan worden gebruikt. In de meeste gevallen is dat de hexadecimale voorstelling. Slechts in uitzonderlijke gevallen, bijvoorbeeld tijdens het foutzoeken, gebeurt de voorstelling binair. In dat geval wordt de inhoud van een register of het geheugen in binaire vorm weergegeven.

(Het gebruik van binaire displays op het bedieningspaneel van computers is altijd al het onderwerp geweest van heftige en emotionele debatten. In dit boek zullen we daar niet verder op in gaan).

We hebben nu bekeken hoe interne en externe informatie voorgesteld wordt. In het volgende hoofdstuk komt de eigenlijke microprocessor, die met de informatie moet werken, aan de orde.

Aanvullende oefeningen

Oefening 1.28: Wat is het voordeel van het twee-complement boven andere vormen van voorstellen bij het weergeven van getallen met een teken?

Oefening 1.29: Hoe zou je "1024" binair voorstellen? En binair met teken? En hoe in het twee-complement?

Oefening 1.30: Wat is het V-bit? Moet de programmeur dit bit voor of na een optelling of aftrekking controleren?

Oefening 1.31: Bereken het twee-complement van: +16, +17, +18, -16, -17 en -18.

Oefening 1.32: Geef de hexadecimale voorstelling van de volgende tekst, die intern in het ASCII formaat zonder pariteitsbit is opgeborgen: = "BOODSCHAP".

2

Z80 HARDWARE ORGANISATIE

INLEIDING

Om op een elementair niveau te kunnen te programmeren is het niet nodig de interne structuur van de processor tot in detail te kennen. Om efficient te programmeren is deze kennis zeker nodig. In dit hoofdstuk worden de hardware beginselen gepresenteerd, die nodig zijn om de werking van een Z80 microprocessor systeem te begrijpen. Een compleet systeem bevat niet alleen de microprocessor eenheid, hier de Z80, maar ook andere componenten. In dit hoofdstuk komt alleen de Z80 aan de orde, terwijl in hoofdstuk 7 de andere apparatuur (vooral I/O = Input/Output = invoer/uitvoer) besproken wordt.

We zullen eerst de basisarchitectuur van het microprocessorsysteem bekijken, waarna we de interne organisatie van de Z80 onder de loep nemen, in het bijzonder de verschillende registers. Daarna komt de wijze waarop een programma wordt uitgevoerd aan de orde, tesamen met het mechanisme dat zorgt voor de juiste opeenvolging van de diverse signalen. Vanuit een hardware standpunt uit bekeken is dit hoofdstuk echter een vereenvoudigde weergave. De lezer die de hardware meer gedetailleerd wil leren kennen verwijs ik naar het boek "Microprocessors van chip tot systeem".

De Z80 was ontworpen als vervanging van de Intel 8080, met enkele mogelijkheden meer. In dit hoofdstuk wordt een aantal verwijzingen naar het 8080 ontwerp gemaakt.

SYSTEEM ARCHITECTUUR

De architectuur van het microprocessorsysteem staat in figuur 2.1. De microprocessor eenheid (MPU = Microprocessor Unit) is links in de figuur te vinden. Het verenigt alle functies van een centrale verwerkings eenheid (CPU = Central Processing Unit) in een chip: een rekenkundige-logische eenheid (ALU = Arithmetic-Logical Unit), plus de interne registers en een controle eenheid (CU = Control Unit), die zorgt voor de juiste volgorde van de verschillende handelingen. De werking wordt in dit hoofdstuk verklaard.

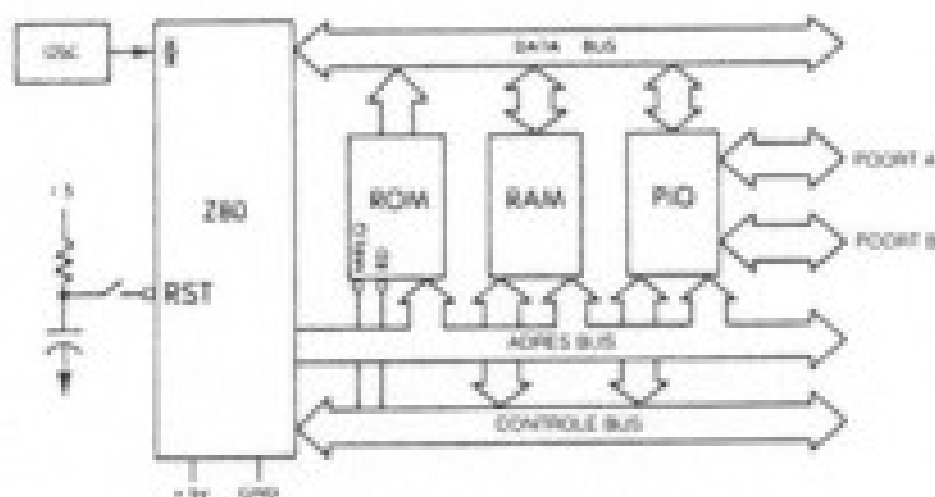

Fig. 2.1: Standaard Z80 systeem

De MPU heeft drie *bussen*: een 8 bits tweerichtings *databus*, boven in de figuur; een 16 bits eenrichtings *adresbus* en een *controlebus*, beide laatsten onder in de figuur. De functie van ieder van deze bussen wordt nu beschreven.

Over de *databus* worden de data uitgewisseld tussen de verschillende elementen van het systeem. Hoofdzakelijk tussen MPU en geheugen, en tussen MPU en I/O chips (een I/O chip is een component die zorgt voor de communicatie met de externe apparatuur).

De *adresbus* transporteert een door de MPU gegenereerd adres, waarmee een intern register in een van de chips in het systeem geselecteerd wordt. Dit adres bepaalt de bron of de bestemming van de over de databus getransporteerde data.

De *controlebus* bevat de synchronisatie signalen die nodig zijn in het systeem.

Nu het doel van de bussen beschreven is, kunnen we de componenten, nodig om een compleet systeem te maken, met elkaar gaan verbind-

Iedere MPU heeft een preciese timing nodig. Deze wordt verzorgd door een klok en een kristal. In de meeste "oudere" microprocessors is de klokoscillator extern van de MPU en is er een aparte chip voor nodig. In de nieuwere processors zit de oscillator in de MPU. Het kristal echter is, vanwege de grootte, nog altijd extern. De oscillator staat links van de MPU in figuur 2.1.

We zullen nu de andere elementen van het systeem de revue laten passeren. Van links naar rechts zijn in de illustratie te onderscheiden:

De ROM: is een geheugen waarin alleen gelezen kan worden (ROM = Read Only Memory). Het bevat het programma van het systeem. Het voordeel van ROM is, dat de inhoud permanent is en niet verdwijnt als het systeem wordt uitgezet. De ROM bevat daarom altijd een *bootstrap* of *monitor* (dit zal later worden verklaard), waarmee het systeem opgestart kan worden als het wordt aangezet. In toepassingen waar het programma nooit wordt veranderd, zoals in proces besturingen, zitten bijna alle programma's in ROM. In die gevallen moet de industriële gebruiker zich beschermen tegen het wegvallen van de voeding; de programma's mogen niet vluchtig zijn. Ze moeten daarom in ROM staan.

Daar waar echter programma's vaak zullen worden gewijzigd, bij de hobbyist of in een omgeving waar programma's worden ontwikkeld, zullen deze in RAM staan. Later kunnen de programma's als ze foutloos zijn in ROM geplaatst worden. RAM is een vluchtig geheugen, d.w.z. wanneer de voeding uitvalt, of wordt uitgeschakeld, verdwijnt de inhoud.

De RAM (Random Access Memory) is een geheugen waarin gelezen en geschreven kan worden. In controle systemen zal de hoeveelheid RAM klein zijn (alleen voor data opslag). Daar waar echter programma's worden ontwikkeld zal de hoeveelheid RAM groot zijn. De RAM bevat het programma plus de ontwikkelings software. De RAM wordt vooraf geladen vanaf een extern randapparaat.

Tenslotte bevat het systeem een of meer interface chips, waarmee het systeem kan communiceren met de buitenwereld. De meest voorkomende interface chip is de PIO, de parallelle input/output chip. De PIO is, net als alle andere chips, verbonden met de drie bussen en voorziet het systeem van tenminste twee 8 bits poorten voor communicatie met de buitenwereld. Meer details over de werking van PIO's zijn te vinden in het boek "Microprocessor interface technieken". Details over het Z80 systeem staan in hoofdstuk 7 (Input/output apparatuur).

Alle chips zijn verbonden met de drie bussen van het systeem, maar

Het is niet noodzakelijk dat iedere net besproken module op een eigen chip zit. We kunnen ook gecombineerde chips gebruiken, zoals een PIO gecombineerd met een kleine hoeveelheid ROM of RAM.

Om een echt systeem te bouwen zijn nog meer componenten nodig. Zo moeten de bussen gewoonlijk worden *gebufferd* en is er voor de RAM chips *decodeer logica* nodig en tenslotte zullen sommige signalen moeten worden versterkt door *drivers*. Deze hulpcircuits worden hier niet besproken, omdat ze voor het programmeren niet belangrijk zijn. De lezer die daarin is geïnteresseerd, wordt verwezen naar "Microprocessor interface technieken".

BINNEN IN EEN MICROPROCESSOR

De meeste microprocessors die nu op de markt zijn hebben de zelfde architectuur. Deze standaard architectuur wordt hier beschreven. Zie figuur 2.2. We zullen de verschillende modules bespreken die in deze figuur voorkomen van rechts naar links.

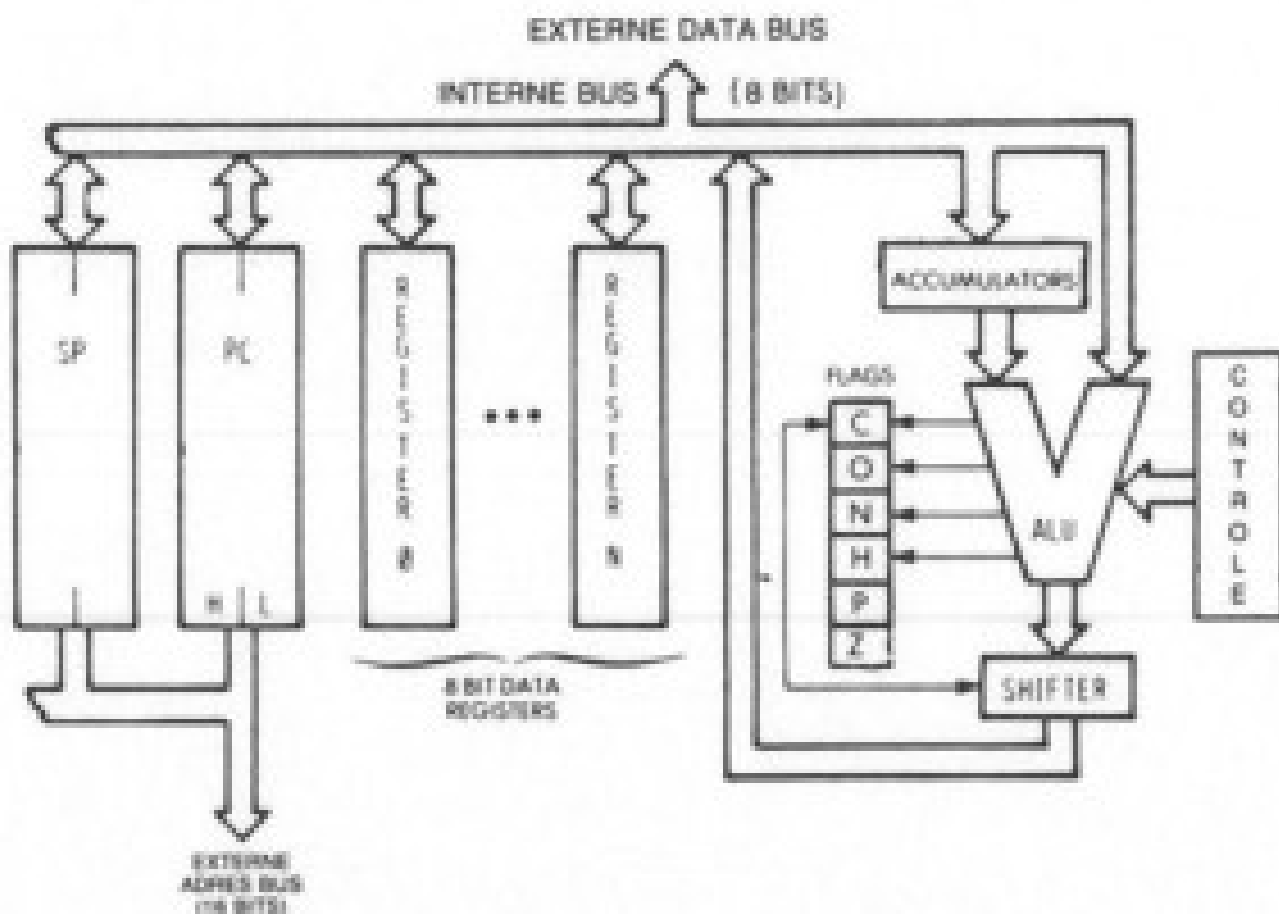

Fig. 2.2: "Standaard" microprocessor architectuur

Het hokje rechts met *controle* erin stelt de controle eenheid voor, welke zorg draagt voor de synchronisatie van het totale systeem. De rol die deze eenheid speelt zal in dit hoofdstuk worden uitgelegd.

De ALU voert rekenkundige en logische bewerkingen uit. Een speciaal register, de accumulator, vormt een van de ingangen van de ALU. (Er kunnen ook meerdere accumulators voorkomen.) In een instructie kan de accumulator zowel als ingang als uitgang (bron en bestemming) voorkomen.

De ALU kan ook *verschuiven* (*shift*) en *roteren* (*rotate*).

Tijdens een shift operatie wordt de inhoud van een byte een of meerdere posities naar links of naar rechts geschoven. Zie figuur 2.3. Ieder bit wordt een positie naar links geschoven. Details van deze bewerkingen komen in het volgende hoofdstuk aan bod.

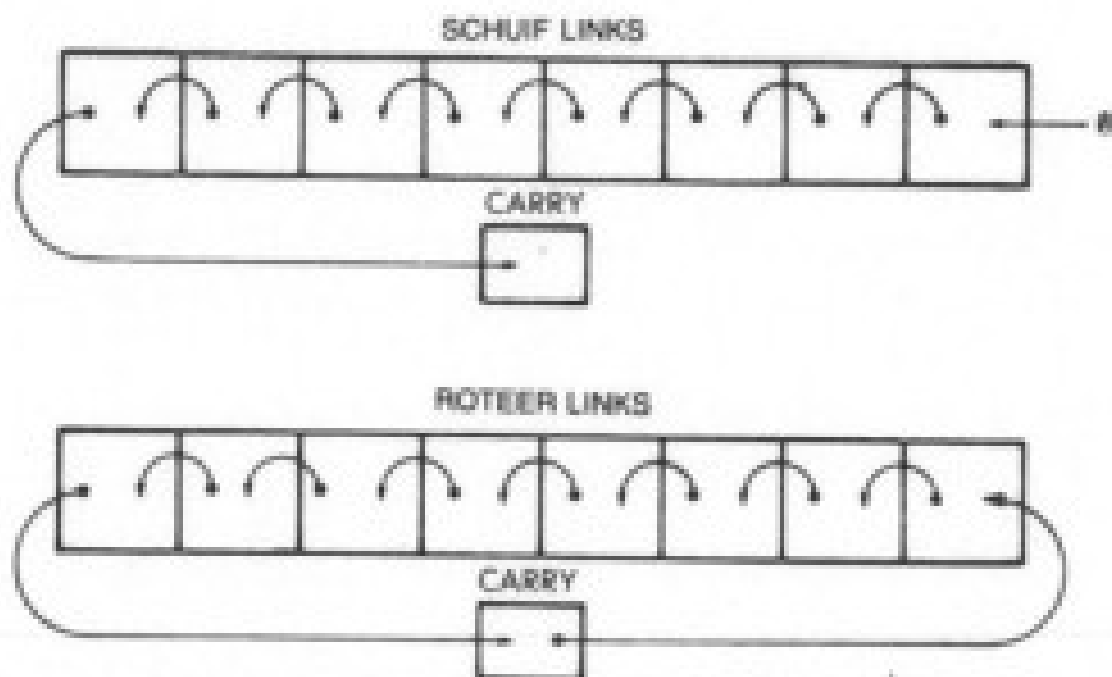

Fig. 2.3: Shift en rotate

Het circuit dat zorgt voor het verschuiven (de shifter) kan aan de uitgang van de ALU zitten, zoals in figuur 2.3, of aan de ingang van de accumulator.

Links van de ALU bevindt zich het *vlaggen* of *status register*. In dit register worden uitzonderlijke condities in de microprocessor bewaard. De inhoud kan getest worden door speciale instructies, of kan gelezen worden op de interne data bus. Een *voorwaardelijke* instructie veroorzaakt het uitvoeren van een nieuw programma, afhankelijk van de inhoud van een van deze bits.

De status bits komen later in dit hoofdstuk nog een paar keer aan bod.

Het veranderen van de vlaggen

De meeste instructies zullen de inhoud van een of meerdere vlaggen veranderen. Houd daarom altijd de kaart van de fabrikant bij de hand waarop staat welke instructies welke vlaggen veranderen. Alleen dan kan de juiste werking van een programma worden begrepen. In de bijlage is zo'n kaart voor de Z80 te vinden.

De registers

Kijk weer naar figuur 2.2. Links in deze figuur staan de registers van de microprocessor. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen *algemene registers* en *adres registers*.

De algemene registers

D.m.v. de algemene registers kan de ALU data met hoge snelheid verwerken. Vanwege het beperkte aantal bits in een instructie is het aantal (direct te adresseren) registers meestal niet groter dan acht. Elk register bestaat uit een aantal flip-flops, die verbonden zijn met de tweerichtings interne data bus. De acht bits in een register kunnen tegelijk van of naar de data bus worden getransporteerd. Deze registers zijn uitgevoerd in MOS techniek en vormen het snelste geheugen op dit moment leverbaar. Hun inhoud is beschikbaar in enkele tientallen nanoseconden.

Interne registers zijn gewoonlijk genummerd van 0 tot n. De rol van deze registers ligt niet van te voren vast: ze zijn dus algemeen te gebruiken. Ze kunnen alle door het programma gebruikte data bevatten.

Normaal bevatten deze registers 8 bits data. In sommige microprocessors kunnen twee van deze registers tegelijk worden verwerkt. Deze registers heten dan samen "register paar". Hiermee kunnen 16 bits data of adressen worden opgeslagen.

De adres registers

Adres registers zijn 16 bits groot en dienen om adressen op te slaan. Ze worden vaak *data tellers* of *pointers* genoemd. Het zijn dubbele registers, d.w.z. twee 8 bits registers. Hun belangrijkste eigenschap is, dat ze verbonden zijn met de adres bus. De adres bus is beneden in figuur 2.4 te vinden.

via de data bus. Dit laden gebeurt in twee keer, de data bus kan immers slechts 8 bits bevatten. Om onderscheid te maken tussen deze twee bytes heten ze L (laag) en H (hoog) en bevatten respectievelijk de bits 0 tot en met 7, en bits 8 tot en met 15. In de meeste microprocessors zijn ten minste twee adres registers te vinden. "MUX" in figuur 2.4 betekent multiplexer.

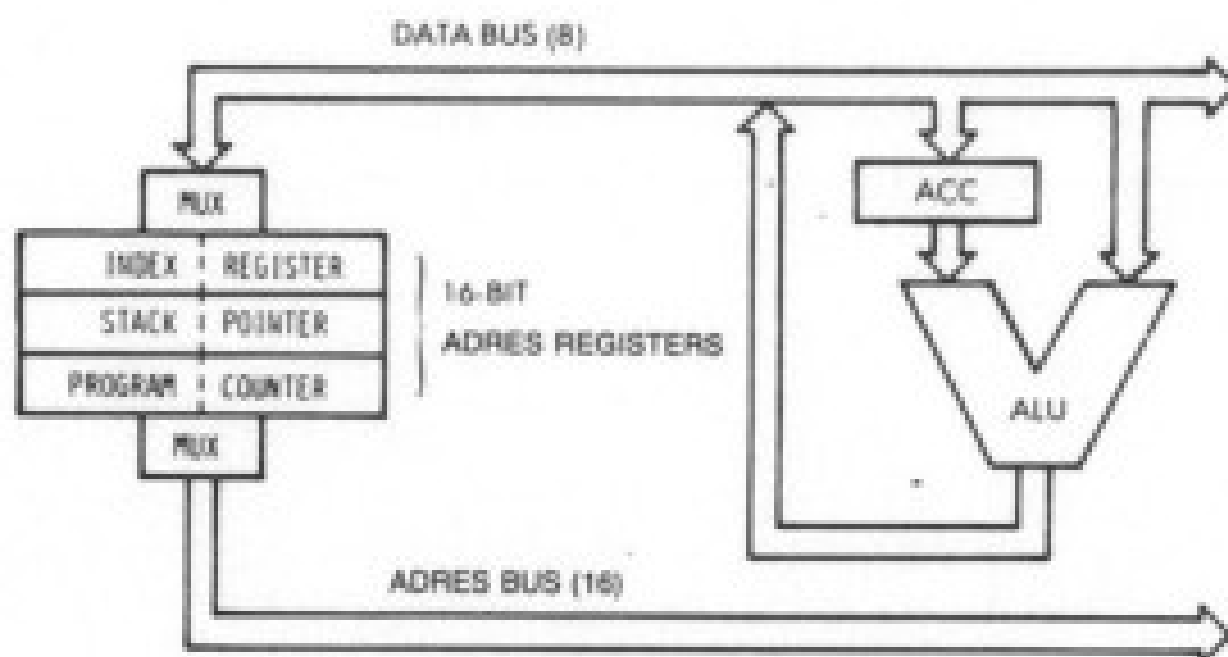

Fig. 2.4: De 16 bits adres registers maken de adres bus

Programma teller (PC)

De *programma teller* (engels: program counter) moet in iedere processor aanwezig zijn. Deze teller bevat het adres van de volgende uit te voeren instructie. De programmateller is onmisbaar en is de basis van de uitvoering van het programma. Dit alles zal in het volgende deel worden beschreven. Normaal wordt het programma sequentieel doorlopen. Om de volgende instructie uit te voeren is het nodig, dat deze naar de microprocessor wordt gehaald. De inhoud van de PC wordt op de adres bus gezet en naar het geheugen getransporteerd. De inhoud van het gespecificeerde adres in het geheugen wordt daarna terug gestuurd naar de MPU. Dit is de instructie. Enkele uitzonderlijke microprocessors, zoals de uit twee chips bestaande F8, bezitten geen programma teller. Dit betekent niet, dat het systeem geen PC heeft. Deze zit, om zo efficiënt mogelijk te kunnen werken, op de geheugen chip.

Stack pointer (SP)

De *stapel* (of *stack*) zal nu worden geïntroduceerd. In de meeste krachtige general-purpose microprocessors (d.w.z. microprocessors die algemeen toepasbaar zijn) wordt de stapel door de "software" bepaald. Een deel van het geheugen wordt gereserveerd voor de stapel. Een speciaal 16 bits register houdt bij waar de top van de stapel zich bevindt. Dit register is de *stack pointer* of SP. De SP bevat het adres van de top van de stapel in het geheugen. Er zal nog worden aangetoond, dat de stapel onmisbaar is voor interrupts en subroutines.

Index register (IX)

Indexering is een manier om het geheugen te adresseren, die niet in iedere microprocessor voorkomt. De verschillende adresserings technieken worden beschreven in hoofdstuk 5. D.m.v. indexering kunnen blokken data met een enkele instructie worden geadresseerd. Een *index register* bevat een verplaatsing die automatisch wordt opgeteld bij de basis (of bevat een basis die opgeteld wordt bij een verplaatsing). Indexering wordt dus gebruikt om een woord in een blok instructies te bereiken.

De stapel

Formeel heet de stapel een LIFO structuur (LIFO = Last in, first out). Een stapel is een aantal registers, of geheugen locaties gereserveerd voor deze structuur. De chronologische structuur is karakteristiek voor de stapel. Het eerste element van de stapel komt altijd op de bodem daarvan terecht. Het laatst toegevoegde element vormt de top van de stapel. De stapel lijkt op een stapel serveerbladen in een zelfbedienings restaurant. De bladen worden opgestapeld in een gat met een veer op de bodem. Wordt een blad toegevoegd aan de stapel, dan komt deze bovenop te liggen. Wordt er een weggenomen, dan is dit de bovenste. Het oudste blad ligt dus onderop en het nieuwste blad ligt bovenop. Dit voorbeeld illustreert een andere karakteristiek van de stapel. Normaal is een element van de stapel alleen te bereiken via twee instructies: "push" en "pop". *Push* betekent dat een element aan de stapel wordt toegevoegd (bovenop). *Pop* haalt het bovenste element van de stapel. Bij de microprocessor wordt de inhoud van de *accumulator* op de top van de stapel geplaatst door een push. D.m.v. pop ver-

instructies is het mogelijk het zelfde te doen met andere registers, zoals het status register. Wat dit betreft is de Z80 veelzijdiger dan de meeste andere microprocessors.

Voor subroutines, interrupts en tijdelijke data opslag is een stapel noodzakelijk. De rol van de stapel tijdens subroutines wordt verklaard in hoofdstuk 3 (Basis programmeer technieken). De rol die de stapel bij interrupts speelt komt aan de orde in hoofdstuk 6 (Input/output technieken). Hoe tijd gespaard kan worden bij tijdelijke data opslag m.b.v de stapel wordt verteld bij de programma's van de toepassingen.

Terwille van de eenvoud nemen we nu aan, dat een stapel noodzakelijk is in ieder computer systeem. Een stapel kan op twee manieren worden uitgevoerd:

1. Een vast aantal registers wordt hiervoor gereserveerd in de microprocessor. Dit is de "hardware stapel". Het voordeel is de hoge snelheid. Een nadeel is het beperkte aantal registers.

2. De meeste general-purpose microprocessors hebben een andere benadering van de stapel, de "software stapel". Zo ook in de Z80. In dit geval bevat register SP de "stack pointer", dat is het adres van de top van de stapel (of in sommige gevallen het adres plus 1). De stapel is nu een gebied in het geheugen. De SP is 16 bits groot om ieder adres in het geheugen aan te kunnen wijzen.

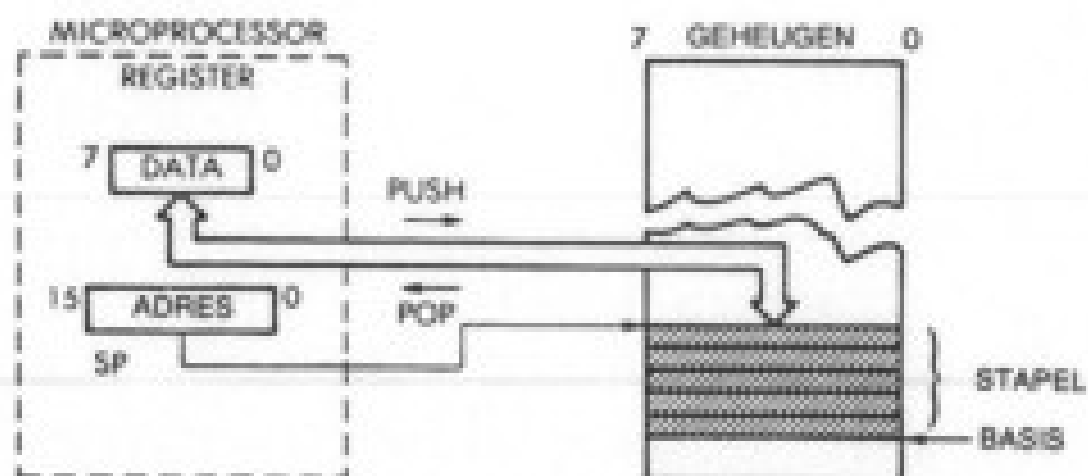

Fig. 2.5: De stapel manipulatie instructies

De instructie executie cyclus

Bekijk nu figuur 2.6. De MPU zit links en het geheugen rechts. De

heugen bezit. Het geheugen wordt gebruikt om instructies en data op te slaan. We willen hier een instructie uit het geheugen halen om de rol van de programma teller te illustreren. Neem aan dat de PC een geldige inhoud heeft. Dit is een 16 bits adres van de volgende uit het geheugen te halen instructie. Iedere processor gaat nu door met de volgende drie cycli:

- 1 - haal de volgende instructie (dit heet de "fetch")
- 2 - decodeer de instructie
- 3 - voer de instructie uit

Fetch

We nemen nu de volgende reeks gebeurtenissen onder de loep. Tijdens de eerste cyclus wordt de inhoud van de programma teller op de adres bus gezet en naar het geheugen gestuurd. Tegelijkertijd wordt er, indien dat noodzakelijk is, een lees signaal op de controle bus gegenereerd. Het geheugen ontvangt het adres. Het adres wordt gebruikt om een bepaalde geheugen locatie aan te wijzen. Als het geheugen het adres ontvangen heeft, wordt het door interne decoders gedecodeerd, en het betreffende adres wordt geselecteerd. Een paar honderd nanoseconden later plaatst het geheugen de inhoud van de geselecteerde geheugen locatie op de data bus. Dit 8 bits grote woord is de instructie die we wilden ophalen.

Korte samenvatting: de inhoud van de programma teller wordt op de adres bus gezet. Er wordt een lees signaal gegenereerd. Het geheugen verwerkt dit (dit heet een geheugen cyclus), en ongeveer 300 nanoseconden later wordt de gewenste instructie op de data bus gezet. (Aangenomen dat het een een-bytes instructie was). De microprocessor leest de data bus en plaatst de inhoud daarvan in een speciaal register, het IR register. Het IR is het *instructie register*, het is acht bits groot en bevat de laatste uit het geheugen gehaalde instructie. Het IR verschijnt links in figuur 2.7. Het IR is niet toegankelijk voor de programmeur.

Decodering en executie

Wanneer de instructie eenmaal in het IR is, kan de controle eenheid van de microprocessor de inhoud ervan decoderen en dan de juiste volgorde van de diverse interne en externe signalen genereren om de instructie uit te voeren. Daarom is er, voordat de instructie uitgevoerd

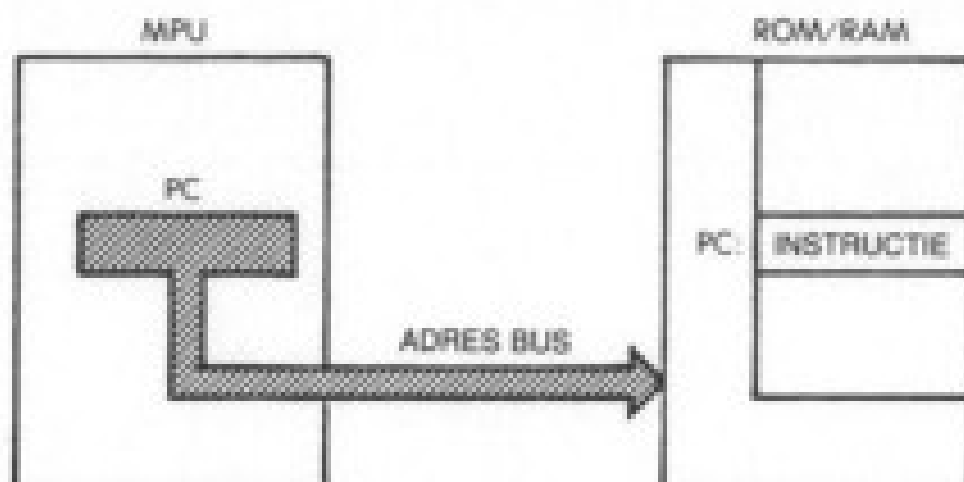
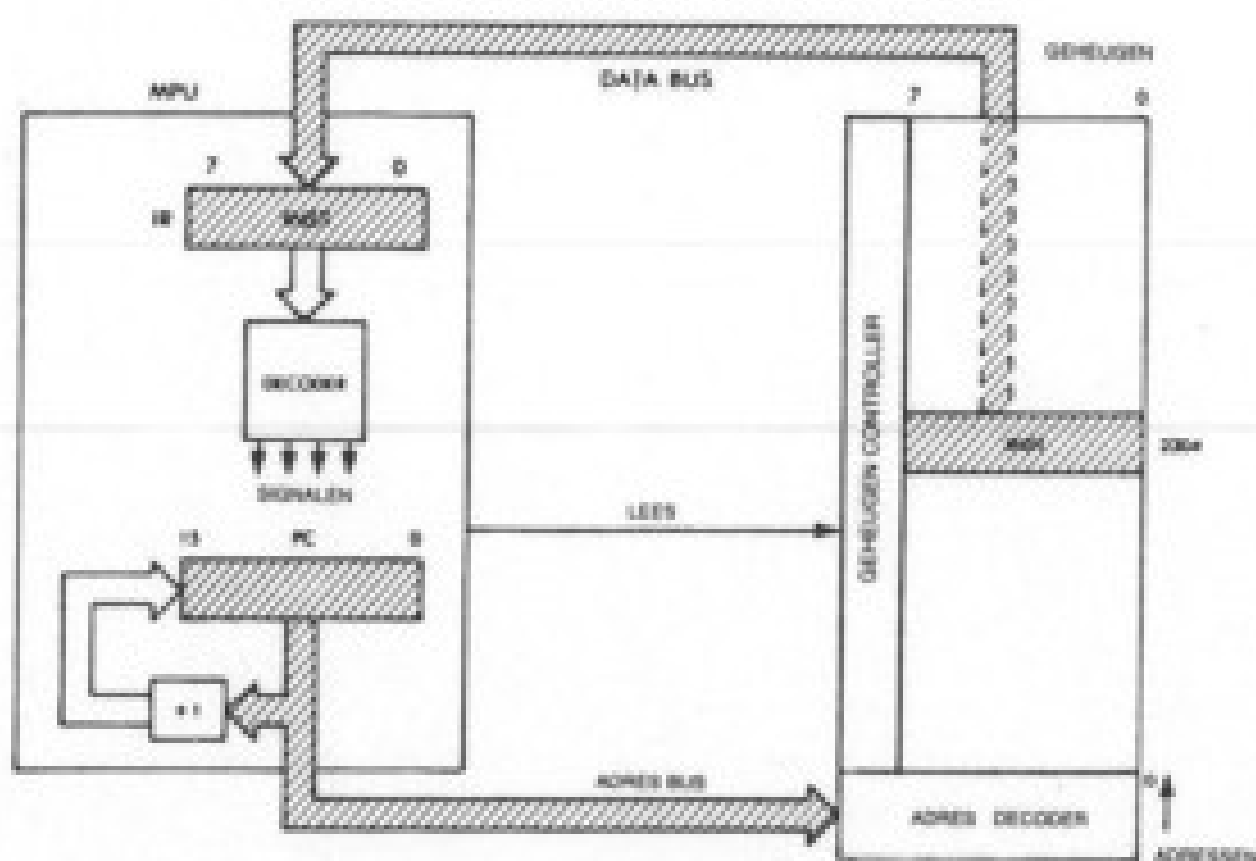

Fig. 2.6: Het ophalen van een instructie uit het geheugen

instructie. Sommige instructies worden totaal binnen de microprocessor uitgevoerd. Bij andere instructies wordt data van of naar het geheugen getransporteerd. Daarom duurt het uitvoeren van de verschillende instructies niet even lang. De tijdsduur wordt uitgedrukt in het aantal benodigde (klok) cycli. Zie voor deze aantallen de bijlage.

Het opgeven van de tijdsduur in nanoseconden is niet zinvol, omdat de klokfrequentie variabel is.

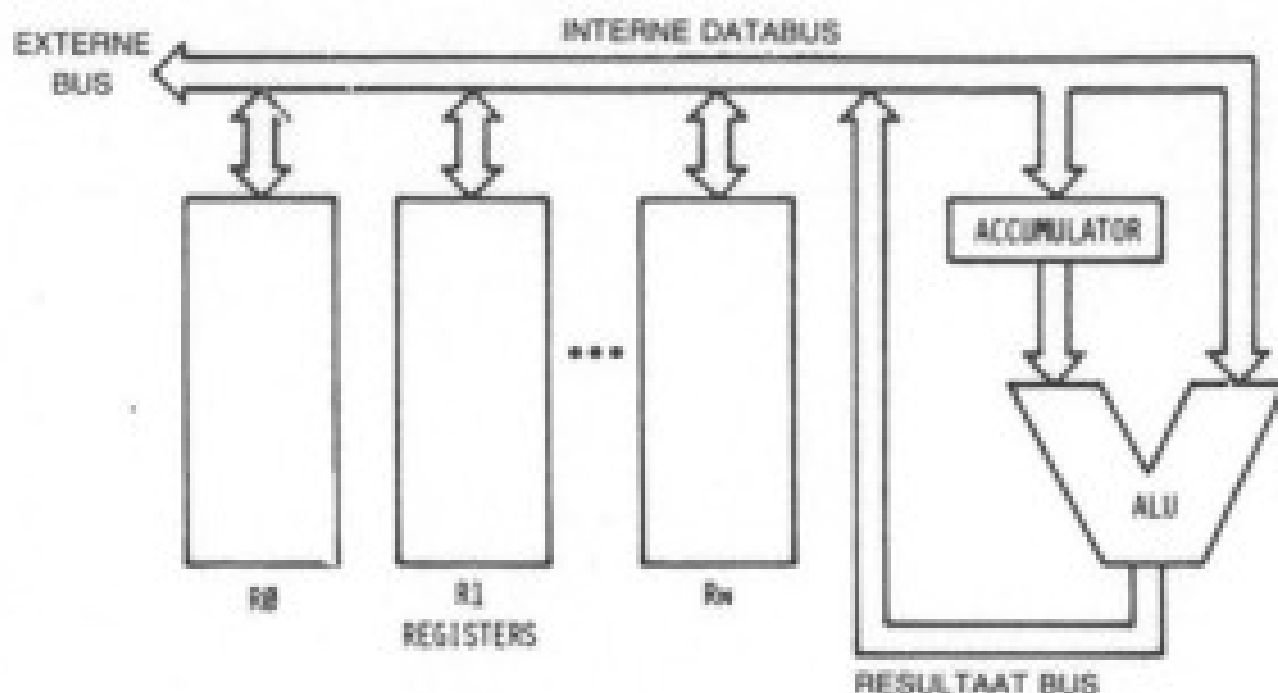

Fig. 2.8: Een-bus architectuur

Het ophalen van de volgende instructie

We hebben beschreven hoe m.b.v. de programma teller een instructie uit het geheugen wordt gehaald. Tijdens de uitvoering (executie) van het programma worden de instructies in een opeenvolgende reeks opgehaald uit het geheugen. Daarom moet er voorzien worden in een automatisch mechanisme dat dit doet. Deze taak wordt uitgevoerd door een eenvoudige opteller die verbonden is met de programma teller. Dit is in figuur 2.7 geïllustreerd. Iedere keer als de inhoud van de programma teller op de adres bus wordt geplaatst wordt de programma teller met 1 verhoogd. Als, bijvoorbeeld, de inhoud van de PC "0" is, wordt "0" op de adres bus gezet. Daarna wordt de inhoud met "1" verhoogd, en terug gezet in de programma teller. Deze wordt dus nu "1". In de volgende cyclus wordt dus de instructie op adres "1" opgehaald. Dit mechanisme wordt, in goed nederlands, *automatische sequensing* genoemd.

Ik moet er op wijzen dat deze beschrijving een vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid is. Instructies kunnen tot drie bytes lang zijn, zodat meerdere bytes uit het geheugen moeten worden gehaald. Het principe van het mechanisme blijft echter gelijk. De programma teller wordt gebruikt om zowel opeenvolgende bytes van een instructie op te halen, als opeenvolgende instructies. De programma teller samen met de opteller vormen een automatisch mechanisme dat steeds rijt naar de volgende op te halen byte.

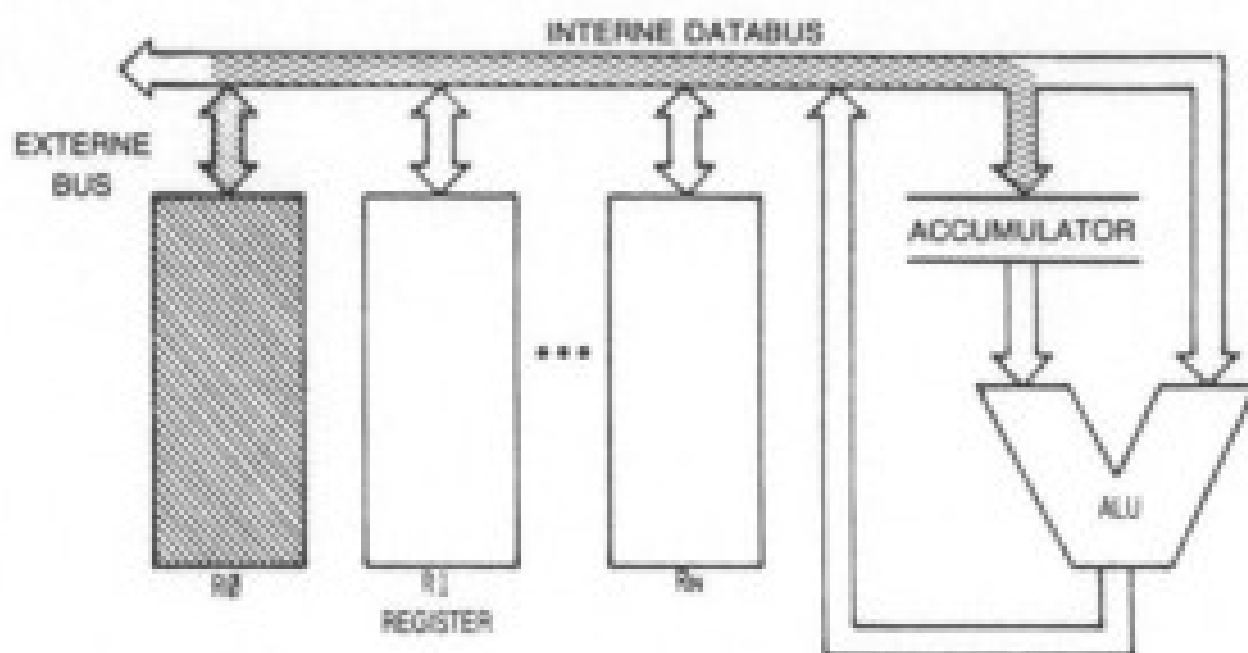
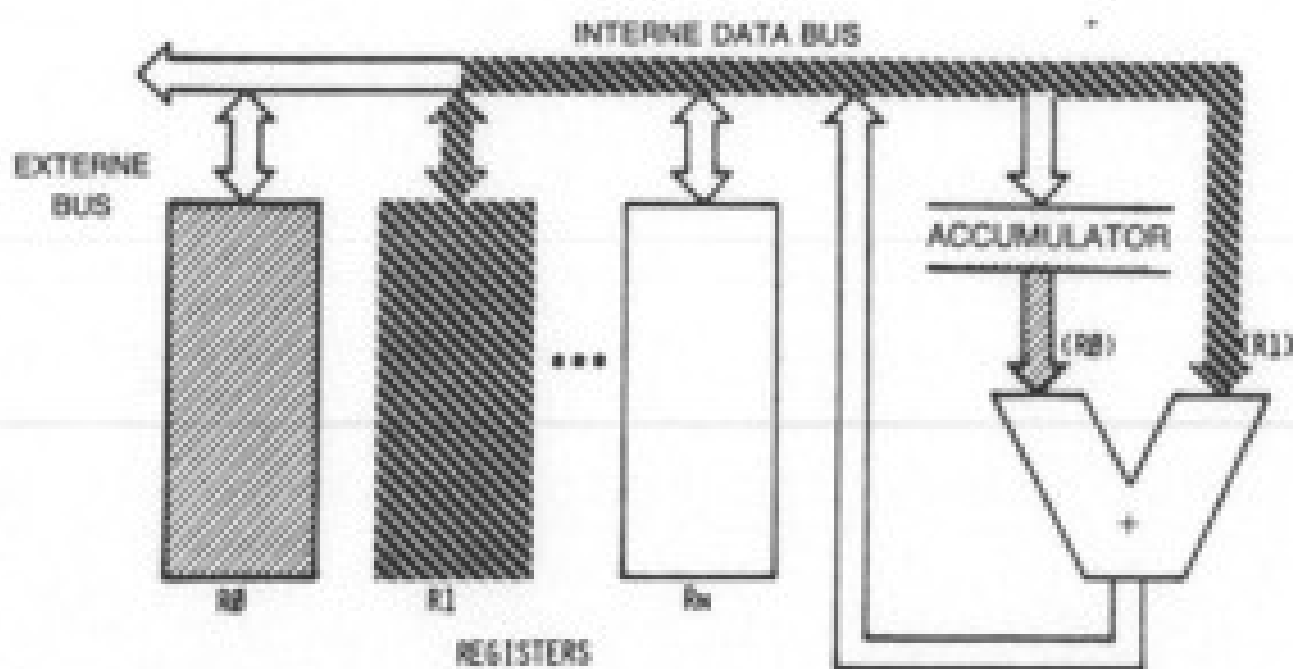
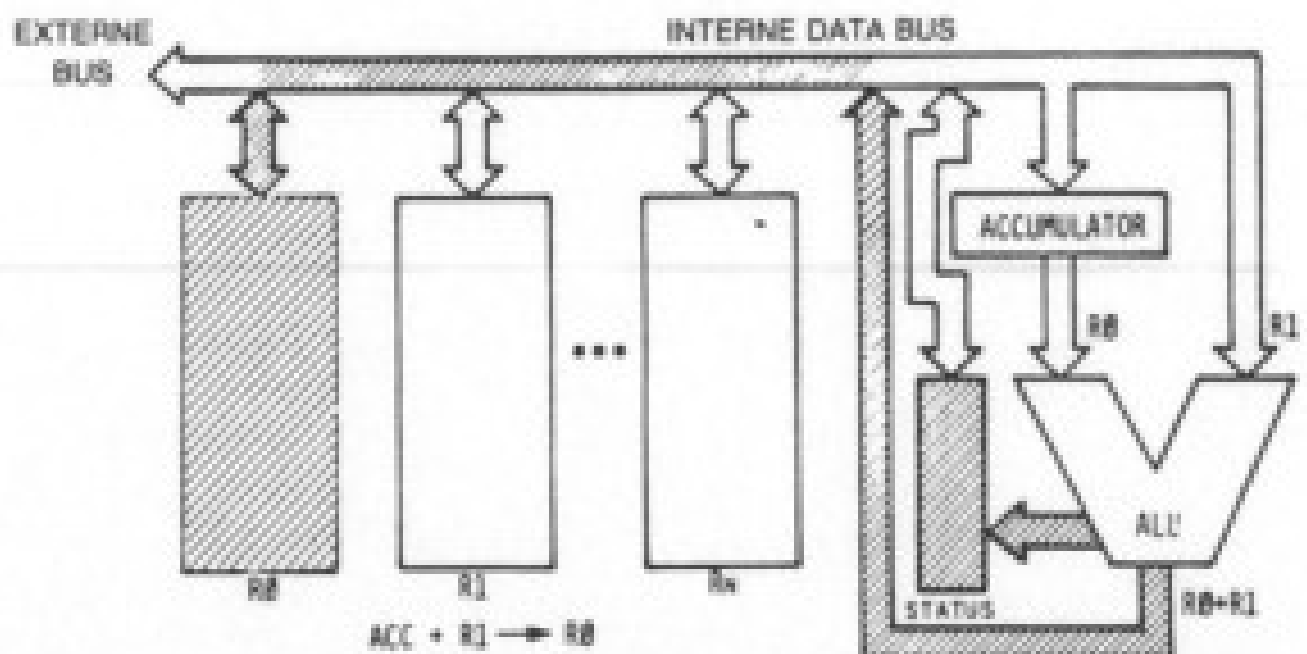

Fig. 2.9: Executie van een optelling-RO in ACC

Fig. 2.10: Optelling tweede register R_1 in ALU

We zullen nu een instructie binnen de MPU uitvoeren (zie figuur 2.8). Een typische instructie zou zijn: $R0 = R0 + R1$. Dit betekent: "tel de inhoud van R0 en R1 bij elkaar op en plaats het resultaat in R0". Om deze operatie uit te voeren, wordt de inhoud van R0 gelezen en via de bus op de linker ingang van de ALU geplaatst, in het daar aanwezige buffer register. Daarna wordt R1 geselecteerd en de inhoud daarvan komt via de bus op de rechter ingang van de ALU te staan. Dit is geïllustreerd in de figuren 2.9 en 2.10. Op dit punt staat op de rechter ingang van de ALU de inhoud van R1 en op de linker ingang de inhoud van het buffer register, de voorgaande waarde van R0. De optelling kan nu worden uitgevoerd. Dit gebeurt door de ALU, en het resultaat verschijnt op de uitgang ervan, rechts-onder in figuur 2.11. Het resultaat wordt via de bus naar R0 getransporteerd. De executie van de instructie is voltooid. Het resultaat van de optelling staat in R0. Merk op dat de inhoud van R1 niet door deze instructie is veranderd. Dat is trouwens een algemeen geldend principe: de inhoud van een register of van een lees/schrijf geheugen wordt niet veranderd door een lees operatie.

Het buffer register was nodig om de inhoud van R0 te onthouden, zodat de bus gebruikt kon worden voor een ander transport. Er blijft echter nog een probleem over.

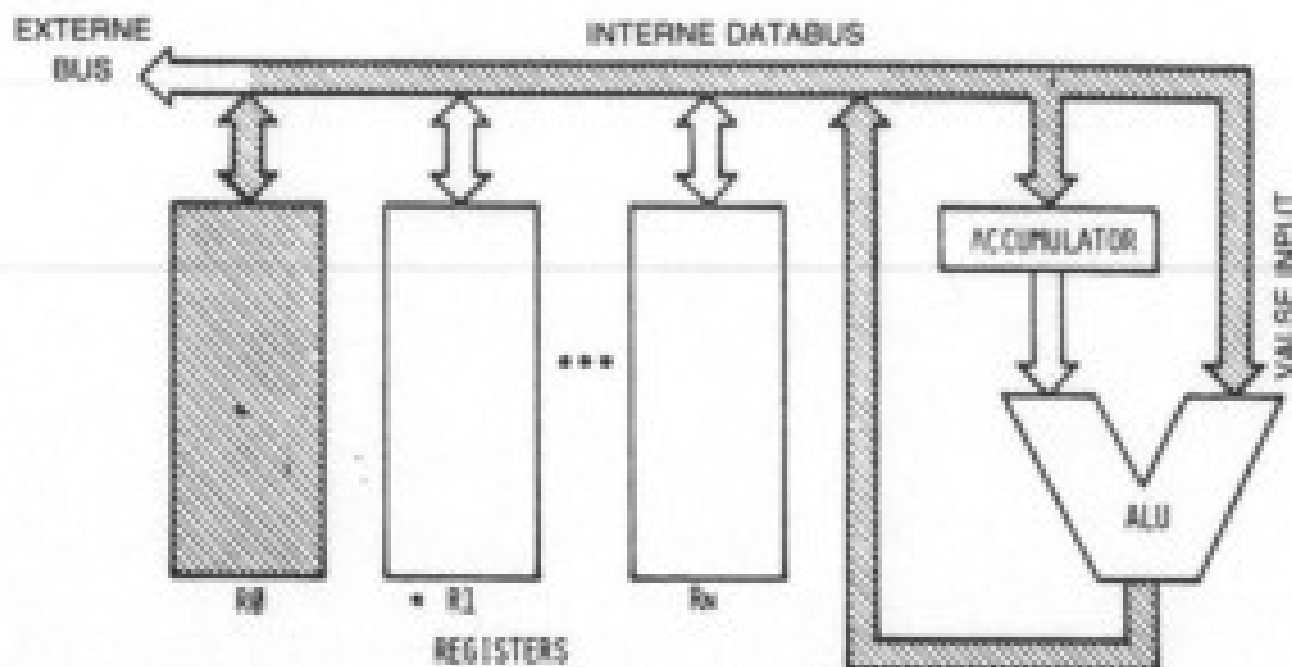
De kritieke race

De eenvoudige organisatie zoals die te zien is in figuur 2.8 zal niet op de juiste wijze werken.

Vraag: Wat is het timing probleem?

Antwoord: Het probleem is, dat het resultaat op de uitgang van de ALU terecht komt op de bus. Het wordt niet alleen getransporteerd in de richting van R0, maar komt overal op de bus beschikbaar. Het resultaat komt dus ook op de rechter ingang van de ALU te staan! Het gevolg is, de uitgang een paar nanoseconden later weer verandert. Dit is een *kritieke race*. De uitgang van de ALU moet geïsoleerd worden van zijn ingang (Zie figuur 2.12).

Meerdere oplossingen zijn mogelijk om dit te doen. Een buffer register moet worden gebruikt. De buffer kan aan de ingang of aan de uitgang worden geplaatst. Meestal aan de ingang. Hier is het geplaatst aan de rechter ingang. Door het bufferen van het systeem werk het nu op de juiste manier. Later in dit hoofdstuk zal worden aangetoond, dat als het linker register als accumulator wordt gebruikt, deze ook een buffer nodig heeft. Dit is te zien in figuur 2.13.

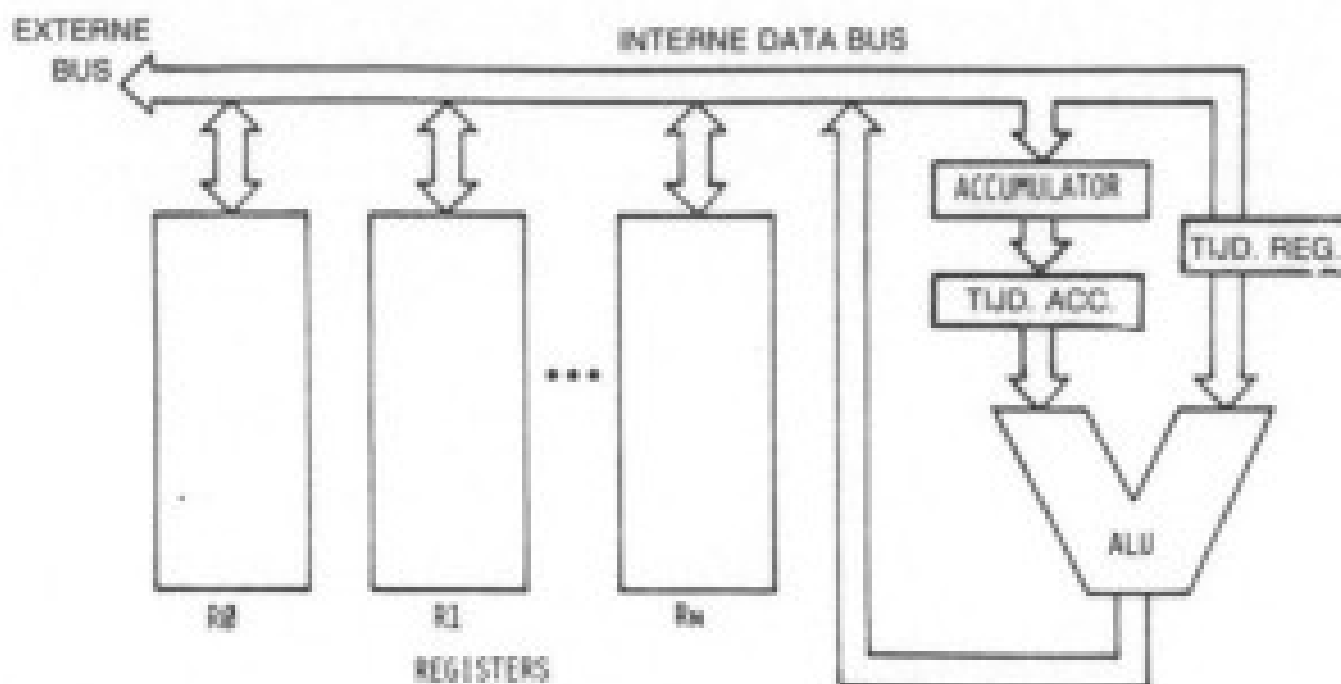

Fig. 2.13: Twee buffers zijn nodig

INTERNE ORGANISATIE VAN DE Z80

De namen die nodig zijn om de interne elementen van de microprocessor te begrijpen zijn gedefinieerd. We kunnen nu meer gedetailleerd de Z80 aan een onderzoek onderwerpen, en de capaciteiten ervan beschrijven. De interne organisatie van de Z80 is te vinden in figuur 2.14. Dit diagram geeft de logische opbouw van het apparaat weer. Er kunnen nog meerdere onderlinge verbindingen voorkomen, maar deze staan niet in de figuur. We bekijken de figuur van rechts naar links.

Rechts bevindt zich de *rekenkundige-logische eenheid* (ALU), te herkennen aan de karakteristieke "V" vorm. De accumulator, beschreven in de vorige sectie en gekenmerkt als A, is te vinden bij de rechter ingang van de ALU. De accumulator is uitgerust met een *buffer* ACT (tijdelijke accumulator). De linker ingang van de ALU heeft eveneens een *tijdelijke buffer*. Deze heeft de naam TMP meegekregen. De werking van de ALU zal in de volgende sectie duidelijk worden als enkele instructies worden uitgelegd.

Het *vlag register* heet in de Z80 "F" (F van flag) en staat rechts van de accumulator. De inhoud van dit register wordt voornamelijk bepaald door de ALU, maar we zullen later zien dat ook andere modules of gebeurtenissen invloed daarop kunnen hebben.

gisters A, A' en F, F'. Dit vanwege het feit, dat de Z80 intern is uitgerust met twee sets registers: A + F, en A' + F'. Er mag echter slechts een set tegelijk gebruikt worden. Er is een instructie, waarmee de inhouden van A en F verwisseld kunnen worden met die van A' en F'. Om het geheel eenvoudig te houden staan in de meeste nu volgende diagrammen alleen A en F afgebeeld. De lezer moet onthouden, dat hij de mogelijkheid heeft over te schakelen naar het alternatieve register paar.

De rol van iedere vlag wordt uitgelegd in hoofdstuk 3 (Basis programmeer technieken).

Een groot blok met registers staat in het midden van de tekening. De bovenste registers zijn dubbel uitgevoerd. Dit zijn de registers B, C, D, E, H en L. Dit zijn de algemene of *general-purpose acht bits registers* van de Z80. De Z80 heeft twee eigenaardigheden in vergelijking met de in het begin van dit hoofdstuk genoemde microprocessor.

Ten eerste heeft de Z80 twee *register banken*, d.w.z. twee identieke groepen van 6 registers elk. Slechts 6 registers kunnen tegelijk gebruikt worden. Er zijn echter speciale instructies waarmee tussen de twee banken geschakeld kan worden. Een bank gedraagt zich dus als een intern geheugen, terwijl de andere bank de werkregisters vormt. Het mogelijke gebruik ervan wordt in het volgende hoofdstuk beschreven.

Om verwarring te voorkomen bekijken we tijdelijk alleen de werkregisters en negeren we de tweede bank.

MUX boven de geheugen bank is een afkorting van *multiplexer*. De data komende van de interne data bus worden door de multiplexer naar het juiste register gestuurd. Er kan slechts een register tegelijkertijd met de data bus verbonden zijn.

Een tweede karakteristiek van deze zes registers is, buiten het feit dat het general-purpose registers zijn, dat ze voorzien zijn van een verbinding met de *adres bus*. Daarom zijn ze ook in *paren* gegroepeerd. Zo kunnen bijvoorbeeld de inhouden van B en C tegelijk op de adres bus worden gezet. Op deze wijze kan deze groep registers niet alleen worden gebruikt om acht bits data op te slaan, maar ook kunnen ze dienen als 16 bits *pointers* voor geheugen adressering.

De derde groep registers, te vinden onder de vorige groepen, zijn echte adres registers. In totaal bevat de groep vier registers. Als in iedere microprocessor vinden we er de programma teller (PC) en de stack pointer (SP). Herinner je dat de programma teller het adres van de volgende uit te voeren instructie bevat.

De stack pointer wijst naar de top van de stapel. Bij de Z80 is dit het adres van de laatste bezette plaats. (Bij andere microprocessors wijst

de pointer naar de eerste vrije plaats.) De stapel groeit naar beneden, d.w.z. in de richting van de lagere adressen.

Dit betekent, dat bij iedere push de pointer wordt verlaagd. Omgekeerd wordt de teller verhoogd bij iedere pop. Omdat iedere push en pop betrekking heeft op twee woorden, wordt de stack pointer verhoogd en verlaagd met twee.

In deze groep registers vinden we een nieuw, nog niet eerder beschreven, soort register: het *index register*. Dit zijn de registers IX (Index register X), en IY (Index register Y). De index registers zijn uitgerust met een speciale opteller, in figuur 2.14 te zien als een miniatuur ALU. Een byte op de data bus kan hierdoor worden opgeteld bij de inhoud van IX of IY. Deze byte heet de *verplaatsing* bij een geïndexeerde instructie. Er zijn instructies, die automatisch de inhoud van IX of IY optellen bij de verplaatsing en hiermee een nieuw adres maken. Dit wordt indexeren genoemd. Het is een gemakkelijke manier om toegang te krijgen tot een opeenvolgende reeks data. In hoofdstuk 5 wordt dit besproken.

Tenslotte vinden we linksonder de registers een blok met "+/-1". M.b.v. dit blok kan de inhoud van de pure adres registers, iedere keer als een adres op de bus wordt gezet, met 1 worden verhoogd of verlaagd. Dit is zeer belangrijk voor het maken van "programmalussen", zoals besproken zal worden in de volgende sectie. Deze faciliteit maakt de toegang tot opeenvolgende geheugen locaties erg gemakkelijk.

We gaan nu naar de linker kant van de tekening. Daar is een register paar te zien: I en R. I heet het *interrupt-pagina adres register*. I wordt besproken in hoofdstuk 6 (input/output technieken). Het wordt alleen gebruikt in een speciale mode, als een indirecte "call" wordt gegenereerd als reactie op een interrupt. In het I register wordt het hoge orde deel van het indirecte adres bewaard. Het lage orde deel wordt gegenereerd door het apparaat dat de interrupt veroorzaakt.

Het R register is het *geheugen-refresh register*. Dit register wordt gebruikt voor de automatische refresh van dynamische geheugens. Gewoonlijk wordt dit register buiten de microprocessor aangetroffen, daar het eigenlijk een onderdeel van het geheugen is. Dat dit register nu in de Z80 zit is erg gemakkelijk, want het beperkt de hoeveelheid benodigde hardware bij gebruik van dynamische geheugens. Voor het programmeren is dit register niet van belang. (Voor een gedetailleerde beschrijving van geheugen-refresh technieken raadplege men "Microprocessor interface technieken"). Het is, bijvoorbeeld, mogelijk het register te gebruiken als een software klok.

Helemaal links in de tekening vinden we het controle blok van de

microprocessor. Bovenaan vinden we het *instructie register* IR, dat de uit te voeren instructie bevat. Het IR register is totaal verschillend van het eerder beschreven "I,R" register paar. De instructie wordt uit het geheugen gehaald, getransporteerd over de interne data bus en komt tenslotte terecht in het instructie register. Onder het instructie register bevindt zich de *decoder*, die signalen naar de controller-sequencer zendt en zorg draagt voor de uitvoering van de instructie binnen en buiten de microprocessor. Het *controle blok* genereert de signalen op en heeft het beheer over de controle bus onder in de tekening.

De drie bussen van het systeem, d.w.z de data bus, de adres bus en de controle bus, worden buiten de microprocessor voort gezet en zijn bereikbaar via de pootjes van de chip. Deze externe verbindingen zijn rechts in de tekening te vinden. De bussen zijn van de buitenwereld geïsoleerd d.m.v. buffers. (zie figuur 2.14).

Alle logische elementen van de Z80 zijn nu beschreven. Om te kunnen beginnen met het schrijven van programma's is het niet noodzakelijk de werking van de Z80 tot in details te kennen. Om echter efficiënte programma's te ontwerpen moet men een juiste keuze kunnen maken tussen de verschillende registers en technieken. Daarvoor is een goed begrip van de werking van de microprocessor nodig. Daarom zullen we nu de executie van typische instructies in de Z80 onderzoeken en de rol en het gebruik van de interne registers en bussen demonstren.

INSTRUCTIE FORMATEN

De Z80 instructies zijn te vinden in de bijlage. Z80 instructies zijn opgebouwd uit een, twee, drie of vier bytes. Een instructie bepaalt de handelingen die door de microprocessor worden uitgevoerd. We kunnen, om het even eenvoudig te houden, zeggen, dat een instructie bestaat uit een operatie code (opcode) en eventueel een letter of adres veld, bestaande uit een of twee woorden. De opcode bepaalt de uit te voeren operatie. Of in de formele computer terminologie: de opcode representeert alleen die bits die de uit te voeren operatie specificeren, exclusief de eventueel aan te wijzen registers. In de computer wereld wordt echter uit oogpunt van gemak de operatie plus de bijbehorende registers opcode genoemd. Voor een efficiënte werking moet de "gegeneraliseerde opcode" in een byte passen (dit is de beperkende factor van het aantal beschikbare instructies in een microprocessor).

De 8080 heeft een, twee of drie bytes lange instructies (zie figuur

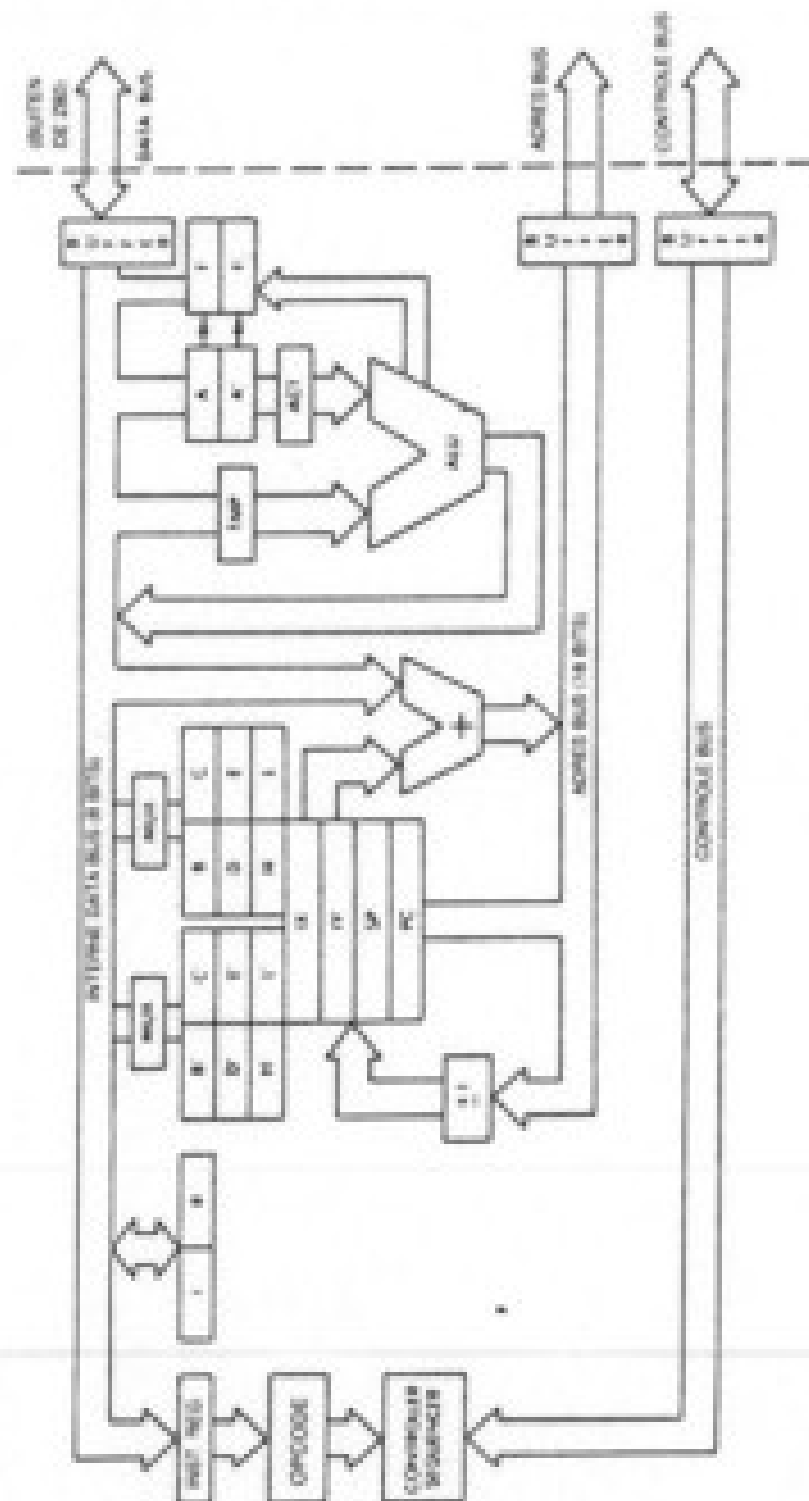

Fig. 2.14: Interne Z80 organisatie

2.15). De Z80 is bovendien nog uitgerust met geïndexeerde instructies, die een byte meer nodig hebben. De opcodes zijn in het algemeen bij de Z80 een byte lang, uitgezonderd enkele speciale instructies, die twee bytes lange opcodes hebben.

Bij sommige instructies wordt de opcode gevuld door een data byte. In dit geval is de instructie een twee bytes instructie (behalve bij indexing, waar een extra byte nodig is).

Andere instructies specificeren een 16 bits adres. De instructie is dan drie of vier bytes lang.

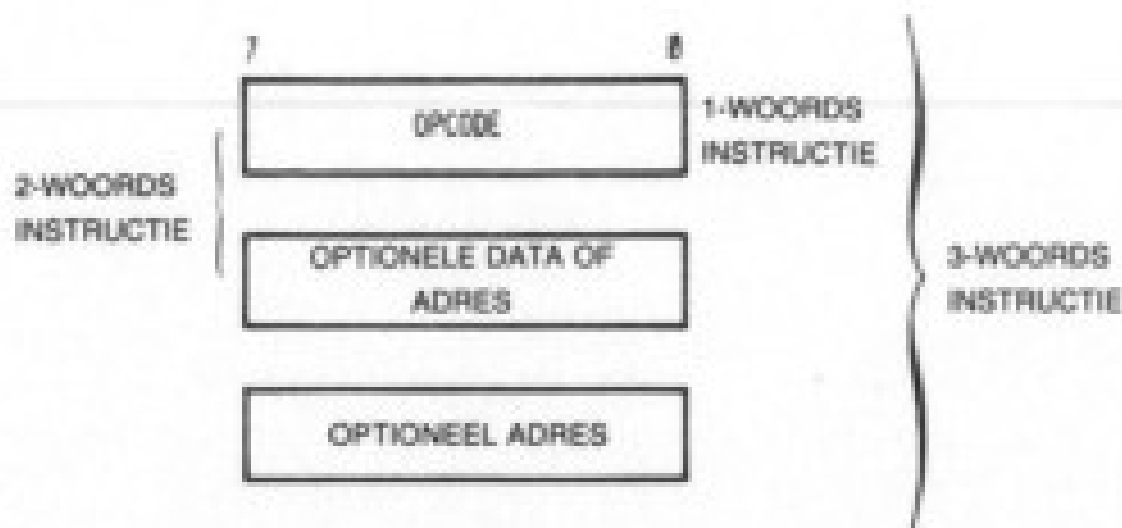
Iedere byte van de instructie moet uit het geheugen worden gehaald, wat iedere keer vier klokcycli duurt. Hoe korter de instructie derhalve is, hoe korter de tijd is om deze uit te voeren.

Een een-woord instructie

In principe zijn de een-woord instructies het snelst, en zijn daarom favoriet bij de programmeur. Voor de Z80 is een voorbeeld van zo'n instructie:

LD r, r'

Deze instructie betekent: "plaats de inhoud van register r' in r ". Het is een typische "register naar register" operatie. Iedere microprocessor moet voorzien zijn van dergelijke instructies, waarmee data van het ene interne register naar het andere wordt verplaatst. Instructies die betrekking hebben op speciale machine registers, zoals de accumulator, kunnen een speciale opcode hebben.

Na de uitvoering van de instructie LD r,r' is de inhoud van r gelijk aan die van r' . De inhoud van r' is niet veranderd door de lees operatie.

Iedere instructie wordt intern gerepresenteerd in een binair formaat. De notatie LD r,r' heet symbolisch of mnemonisch. Het wordt de machinetaal voorstelling van de instructie genoemd. Dit is makkelijker leesbaar dan de binaire voorstelling. De binaire code van deze instructie in het geheugen is: 01DDDSSS (bits 0 tot en met 7).

Deze voorstelling is gedeeltelijk symbolisch. Iedere D en S staat voor een binair bit. De drie D's wijzen naar het register waar de data naar toe moet (*destination register*). Omdat drie bits worden gebruikt, kunnen we kiezen uit acht registers. De codes van de registers staan in figuur 2.16. Register B heeft bijvoorbeeld de code "000", en C de code "001", enz.

Op de zelfde wijze wijst "SSS" naar het register waar de data vandaan komt (*source register*). De afspraak is, dat r' de bron is en r de bestemming. De plaatsing van de bits in de code is niet voor het gemak van de programmeur, maar voor de controle sectie, die de instructie moet decoderen en uitvoeren. Daar tegenover staat, dat de machinetaal bedoeld is om het gemak van de programmeur te dienen. Dat LD r,r' niet betekent: "verplaats de inhoud van r naar r' " is uitsluitend gedaan om een beetje in overeenstemming te blijven met de binaire code. Het is natuurlijk een arbitraire beslissing.

Oefening 2.1: Schrijf de binaire code op voor de instructie: "Verplaats de inhoud van register C naar register B". Raadpleeg figuur 2.16 voor de codes voor B en C.

Een ander voorbeeld voor een een-woord instructie is:

ADD A,r

Deze instructie telt de inhoud van een gespecificeerd register (r) op bij de accumulator (A). Het resultaat komt in A . We kunnen dit ook opschrijven als: $A = A + r$. In de bijlage is te vinden dat de binaire voorstelling voor deze instructie is:

1000SSS

SSS is het register, dat bij de accumulator wordt opgeteld. De zelfde codes voor de registers als bij LD r,r' zijn hier geldig.

Oefening 2.2: Wat is de binaire code voor de instructie die de inhoud van register D bij de accumulator optelt?

CODE	REGISTER
0 0 0	B
0 0 1	C
0 1 0	D
0 1 1	E
1 0 0	H
1 0 1	L
1 1 0	GEHEUGEN
1 1 1	A

Fig. 2.16: De register codes

Een twee-woords instructie

ADD A,n

Deze eenvoudige instructie telt de inhoud van de tweede byte van de instructie op bij die van de accumulator. De inhoud van de instructie heet een "literal". Het is gewone data en wordt zonder enige verdere betekenis behandeld. Het kan een karakter of numerieke data zijn. Dit is onbelangrijk voor de operatie. De code voor de instructie is:

11000110 gevolgd door de 8 bits byte "n"

Het is een zogenaamde *immediate* operatie. "Immediate" betekent in de meeste programmeer talen, dat het volgende woord, of woorden in de instructie een stukje data is, dat niet op de manier van een opcode geïnterpreteerd mag worden. Deze woorden moeten opgevat worden als een *literal*.

De controle eenheid weet hoeveel woorden iedere instructie heeft. Daarom zal het altijd het juiste aantal woorden ophalen uit het geheugen en uitvoeren. Hoe langer echter de instructies worden, des te moeilijker het voor de controle eenheid wordt ze te decoderen.

Een drie-woords instructie

LD A,(nn)

De instructie gebruikt drie woorden. Het betekent: "Laadt de accumulator met de inhoud van het door de laatste twee bytes van de instructie gespecificeerde geheugen adres". Omdat adressen 16 bits lang zijn, hebben we daarvoor twee woorden nodig. De instructie binair weergegeven is:

0 0 1 1 1 0 1 0:
laag adres:
hoog adres:

8 bits voor de opcode

8 bits van het lagere orde deel v.h. adres

8 bits van het hogere orde deel v.h. adres

HET UITVOEREN VAN INSTRUCTIES BINNEN DE Z80

We hebben gezien dat alle instructies in drie fases worden uitgevoerd: FETCH, DECODEER en EXECUTEER. Er moeten nu enkele definities worden geïntroduceerd. Iedere fase heeft enkele klokcycli nodig. De Z80 executeert iedere fase in een of meer logische cycli, die "machine cycli" worden genoemd. De kortste machine cyclus duurt drie klokeycli.

Toegang krijgen tot een geheugen duurt vier klokeycli. De meeste instructies hebben er meer nodig.

Iedere machine cyclus heeft een naam: M1, M2, enz. Dit geldt ook voor de klokeycli: T1, T2, enz.

De FETCH fase

De FETCH fase van de instructie bestaat uit de eerste drie klokeycli van de machine cyclus M1: T1, T2 en T3. Alle instructies hebben deze fase gemeen, want alle instructies moeten uit het geheugen worden gehaald voordat ze gedecodeerd kunnen worden. Het FETCH mechanisme werkt als volgt:

T1: PC UIT

Allereerst moet het adres van de volgende instructie op de adres bus worden gezet. Dit adres bevindt zich in de programme teller. (Zie fig.

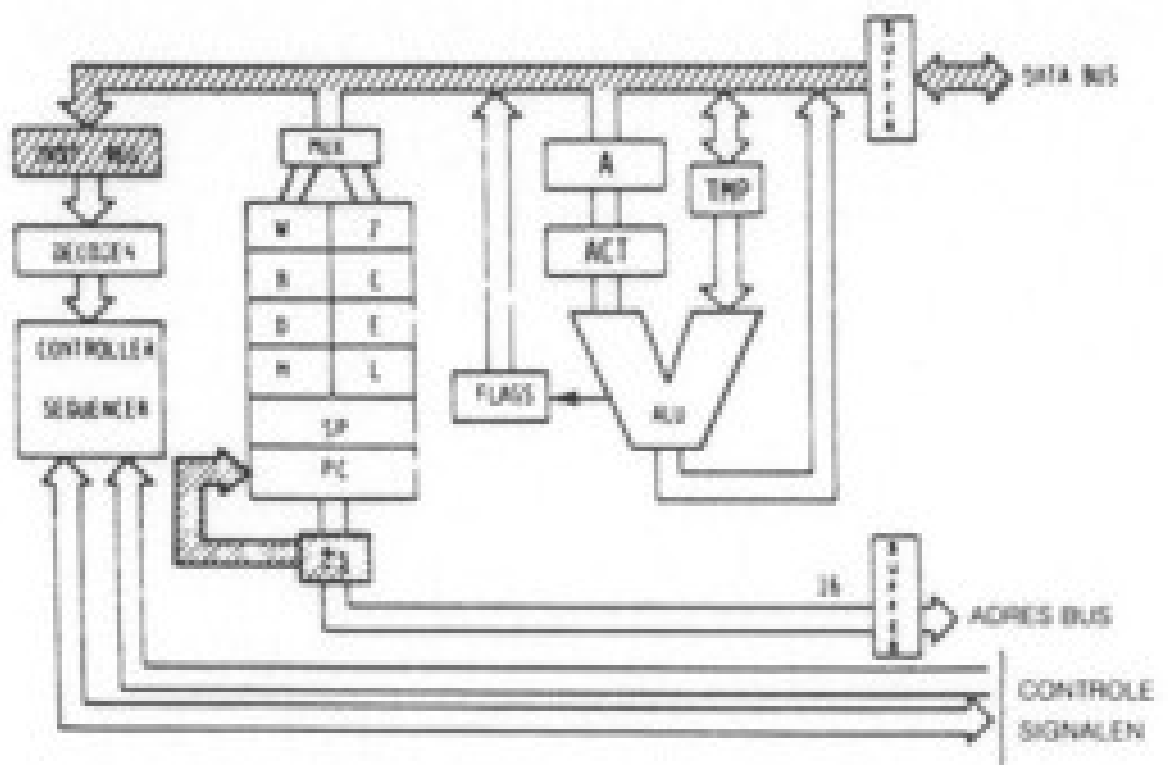

Fig. 2.18: PC wordt met 1 verhoogd

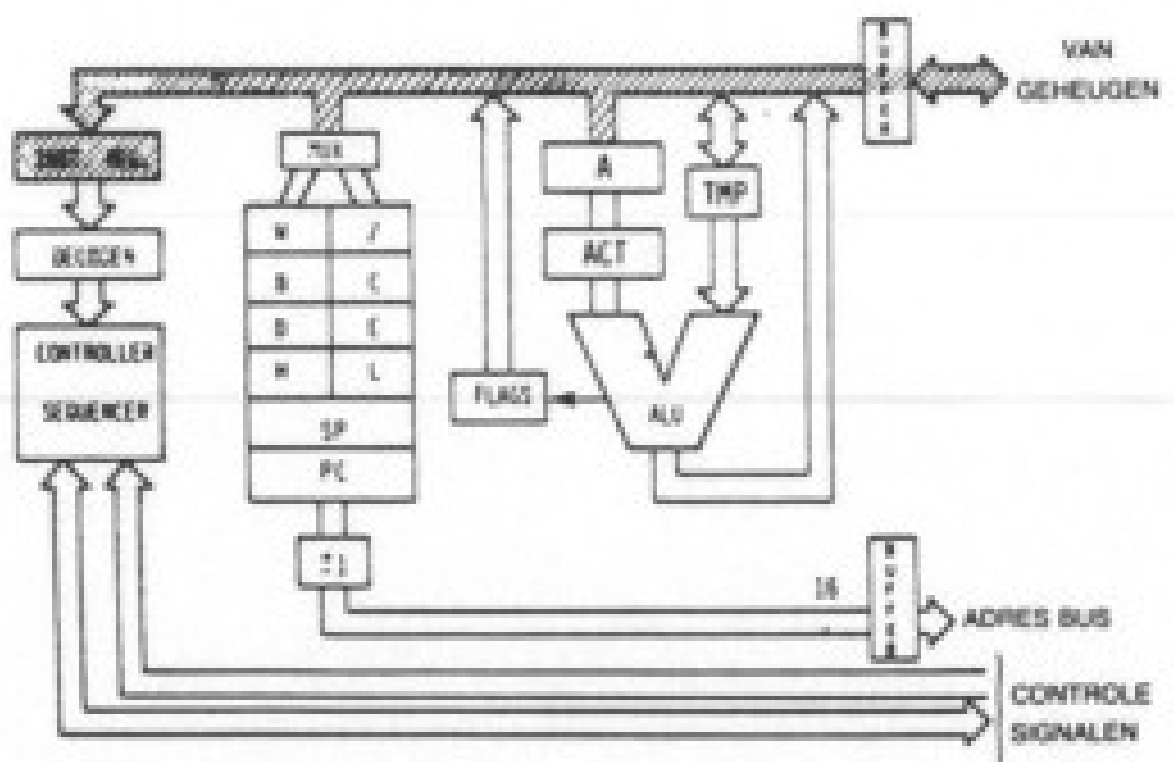

Fig. 2.19: De instructie wordt uit het geheugen gehaald en in het instructie register geladen.

Opgemerkt dient te worden, dat T4 van M1 altijd nodig is. Als de instructie immers in IR geladen is gedurende T3, moet deze (de instructie) gedecodeerd en uitgevoerd worden. Daar is tenminste 1 klokcyclus voor nodig: T4.

Een paar instructies hebben nog een extra cyclus nodig, T5. De meeste instructies hebben deze echter niet nodig. Als een instructie meer machine cycli nodig heeft, dan gaat T4 van M1 direct over in T1 van M2. We bekijken een voorbeeld. Een gedetailleerd overzicht van de benodigde cycli is te vinden in figuur 2.27. Omdat deze tabel voor de Z80 nog niet is vrijgegeven, is die van de 8080 gebruikt. Deze tabellen zorgen voor een diepgaand begrip voor de wijze waarop instructies worden uitgevoerd.

LD D,C

Dit is de zelfde instructie als MOV r1,r2 voor de 8080. Zie regel 1 van figuur 2.27. Het destination register (daar waar de data naar toe moet) is D. De overdracht is geïllustreerd in figuur 2.20.

Deze instructie is beschreven in de vorige sectie. Het verplaatst de inhoud van register C naar register D.

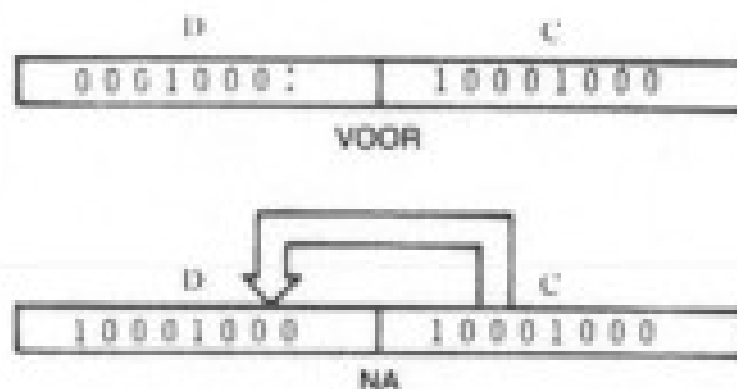

Fig. 2.20: Verplaatsing van C naar D

De eerste drie "states" (een state is een klokcyclus) van M1 worden gebruikt voor de fetch van de instructie uit het geheugen. Aan het einde van T3 is de instructie in het instructie register, waar het gedecodeerd kan worden. Zie figuur 2.19.

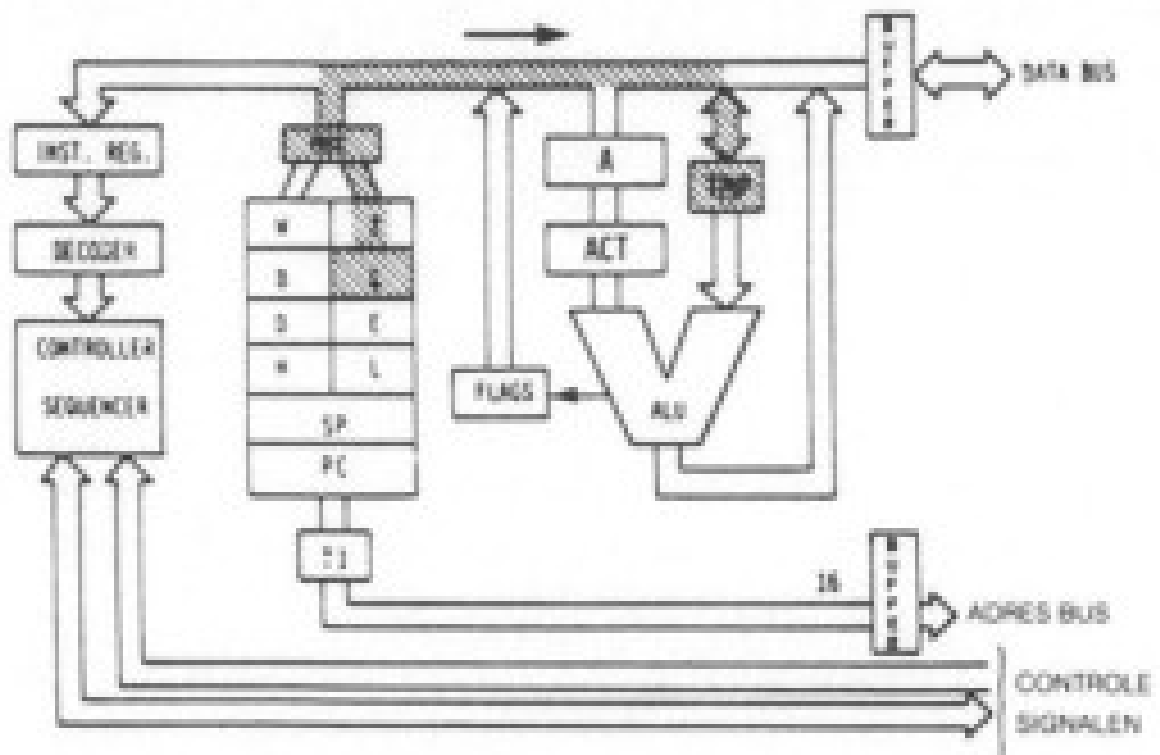

Fig. 2.21: De inhoud van C gaat naar TMP

Gedurende T4: (SSS) ► TMP

De inhoud van C komt in TMP (Zie figuur 2.21).

Gedurende T5: (TMP) ► DDD

De inhoud van TMP gaat naar D. Dit wordt getoond in figuur 2.22.

De instructie is nu voltooid. De inhoud van register C is verplaatst naar het gespecificeerde destination register D. Hiermee wordt de executie van de instructie beëindigd. De andere machine cycli M2, M3, M4 en M5 zijn niet nodig en er wordt dus gestopt na M1.

De tijdsduur van de instructie kan gemakkelijk worden berekend. Iedere state duurt immers 1 klokcyclus, en deze is 500 nanoseconden. De instructie duurt vijf states. De tijdsduur is dus: $5 \times 500 = 2500 \text{ ns} = 2,5 \text{ microseconden}$.

Vraag: Waarom zijn er twee states nodig om de inhoud van C naar D te verplaatsen in plaats van een? Het transport loopt via TMP. Is het niet gemakkelijker direct de inhoud te verplaatsen van C naar D, zodat er

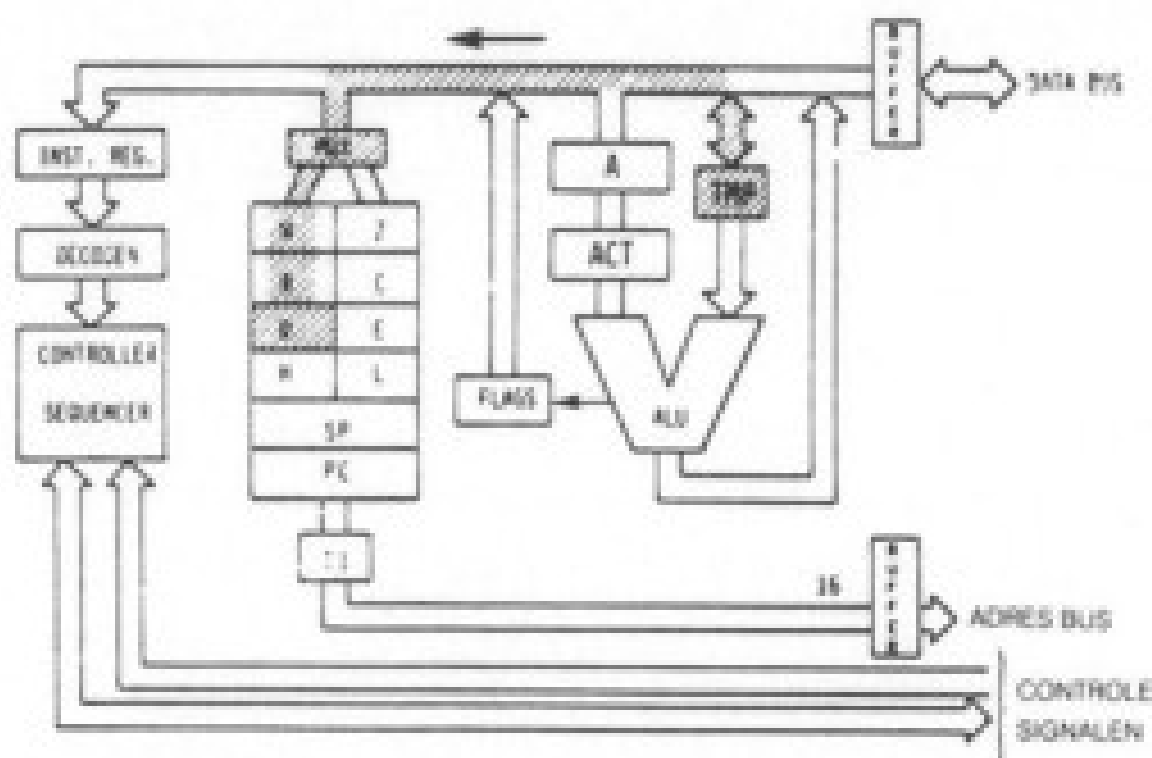

Fig. 2.22: De inhoud van TMP gaat naar D

Antwoord: Dit is niet mogelijk vanwege de onderlinge interne opbouw van de registers. Alle registers zijn in feite onderdelen van een enkele RAM, een lees/schrijf geheugen op de microprocessor chip. Er kan slechts een register tegelijk worden geadresseerd of geselecteerd. Daarom kan niet tegelijk worden gelezen en geschreven op twee verschillende geheugen locaties van de RAM. Er zijn twee RAM cycli nodig. We moeten dus eerst het register C lezen, en de inhoud daarvan opslaan in een tijdelijk geheugen. Daarna kan de data terug geschreven worden in register D. Dit is een onvolkomenheid in het ontwerp. Deze beperking is bijna gemeengoed bij vrijwel alle een-chips microprocessors. Een dubbele RAM is nodig om dit probleem op te lossen. De ontwerp beslissing hoeft zeer zeker niet voor alle microprocessors te gelden, en deze beperking komt normaal ook niet voor in bit-slice processors. De reden dat deze beperking voorkomt is het feit, dat de beschikbare ruimte op de chip zo efficiënt mogelijk gebruikt moet worden. Misschien wordt dit wel verbeterd in de toekomst.

Belangrijke oefening:

Nu we op dit punt zijn aangekomen is het raadzaam de oefening nog eens te herhalen. Ga terug naar figuur 2.14, en probeer m.b.v. kleine

beeld een voorwerp in PC. Tijdens T1 wordt dit voorwerp naar het geheugen getransporteerd. Ga op deze manier door totdat alles goed begrepen is. Pas daarna zijn we gereed om verder te lezen.

Steeds moeilijker instructies zullen nu worden bekeken:

ADD A,r

Deze instructie betekent: "tel de inhoud van register r op bij die van A (accumulator) en plaats het resultaat in A". Het is een *impliciete* instructie. De instructie heet impliciet, omdat een tweede register niet expliciet genoemd wordt. De instructie geeft expliciet alleen register r aan. Geïmpliceerd wordt dat het andere register de accumulator is. In dergelijke instructies is de accumulator zowel bron als bestemming (source en destination). Het resultaat van de optelling komt in de accumulator terecht. Het voordeel van een impliciete instructie is, dat de opcode slechts 1 byte lang is. Er zijn maar drie bits nodig om register r te specificeren. Op deze manier wordt de optelling snel uitgevoerd.

Andere impliciete instructies bestaan in de Z80, met andere gespecialiseerde registers. Meer ingewikkelde voorbeelden hiervan zijn PUSH en POP, waarbij data wordt getransporteerd tussen de top van de stapel en de accumulator. Tegelijk wordt de stack pointer (SP) bijgewerkt. In dit geval is SP het geïmpliceerde register.

We zullen nu de ADD A,r instructie in detail bestuderen. De instructie heeft twee machine cycli, M1 en M2, nodig. Zoals gebruikelijk is wordt gedurende de eerste drie states van M1 de instructie uit het geheugen gehaald en in het instructie register gezet. Aan het begin van T4 wordt de instructie gedecodeerd en kan deze worden uitgevoerd. We nemen aan dat register B bij de accumulator wordt opgeteld. De code voor de instructie is dan: 10000000 (de code voor register B is 000). Het 8080 equivalent voor de instructie is ADD r.

T4: (SSS) ► TMP, (A) ► ACT

Twee data verplaatsingen gebeuren gelijktijdig. Ten eerste wordt de inhoud van het source register B naar TMP gebracht, dat is de rechter ingang van de ALU (zie figuur 2.23). Tegelijk wordt de inhoud van de accumulator in de tijdelijke accumulator gezet (ACT). Door figuur 2.23 te bekijken kunnen we er ons van overtuigen, dat dit inderdaad mogelijk is. De transporten gebruiken twee verschillende datapaden in het systeem. De overdracht van B naar TMP gebruikt de interne data bus. De data van A naar ACT gebruikt een kant pad, dat onafhankelijk

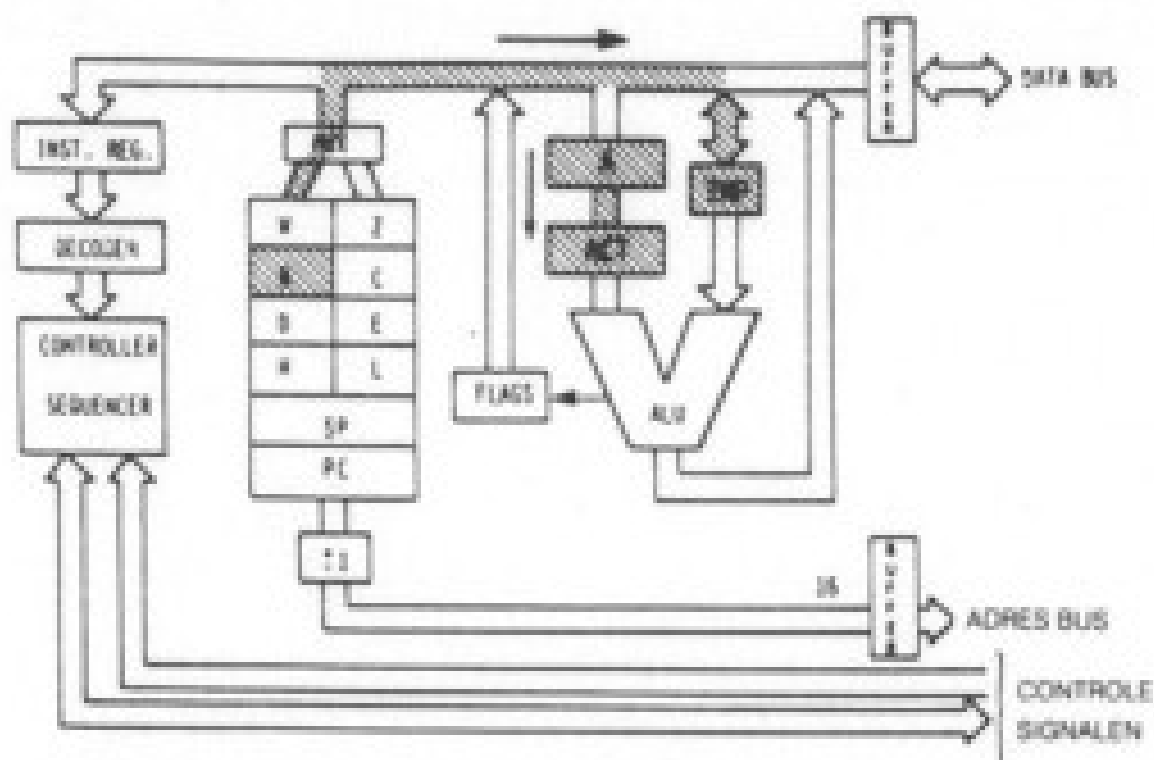

Fig. 2.23: Twee transporten gebeuren gelijktijdig

van de interne data bus is. Om tijd te sparen kunnen beide transporten dus gelijktijdig gebeuren. De juiste getallen staan nu op de ingangen van de ALU. We kunnen dus gaan optellen. Je zou verwachten dat dit zou gebeuren gedurende T5 van M1, maar niets is minder waar: T5 van M1 wordt niet gebruikt. We beginnen aan M2. Maar ook T1 van M2 wordt niet gebruikt! De optelling vindt plaats gedurende T2 van M2 (Zie ADD r in figuur 2.27).

T2 van M2: $(ACT) + (TMP) \rightarrow A$

Het resultaat van de optelling komt in de accumulator. Zie figuur 2.24. De optelling is klaar.

Vraag: Waarom wordt de beëindiging van de instructie uitgesteld tot T2 van M2, in plaats van T5 van M1? (Dit is een moeilijke vraag, waarvoor je het ontwerp van de CPU moet begrijpen. De techniek die hier echter is gebruikt is fundamenteel voor klok-synchrone CPU ontwerpen. Probeer daarom te begrijpen wat er gebeurt.)

Antwoord: Hier is een standaard truc gebruikt, die in bijna iedere microprocessor voorkomt. Deze truc heet de "fetch/executie overlapping". Het basis idee is het volgende: de eerste twee tijdschakels van de

te zien, dat de optelling zelf alleen de data bus en de ALU gebruikt. In het bijzonder wordt geen gebruik gemaakt van de register RAM. Wij (en de controle unit) weten dat na beëindiging van de instructie de cycli T1, T2, en T3 van M1 van de volgende instructie zullen worden uitgevoerd. We weten ook, dat daarvoor alleen de data bus en de programma teller nodig zijn. Daarvoor moeten we toegang hebben tot de register RAM. (Daarom kunnen we deze truc niet uithalen bij LD r,r'). We kunnen dus tegelijk het gearceerde gebied van figuur 2.17 en het gearceerde gebied van figuur 2.24 gebruiken.

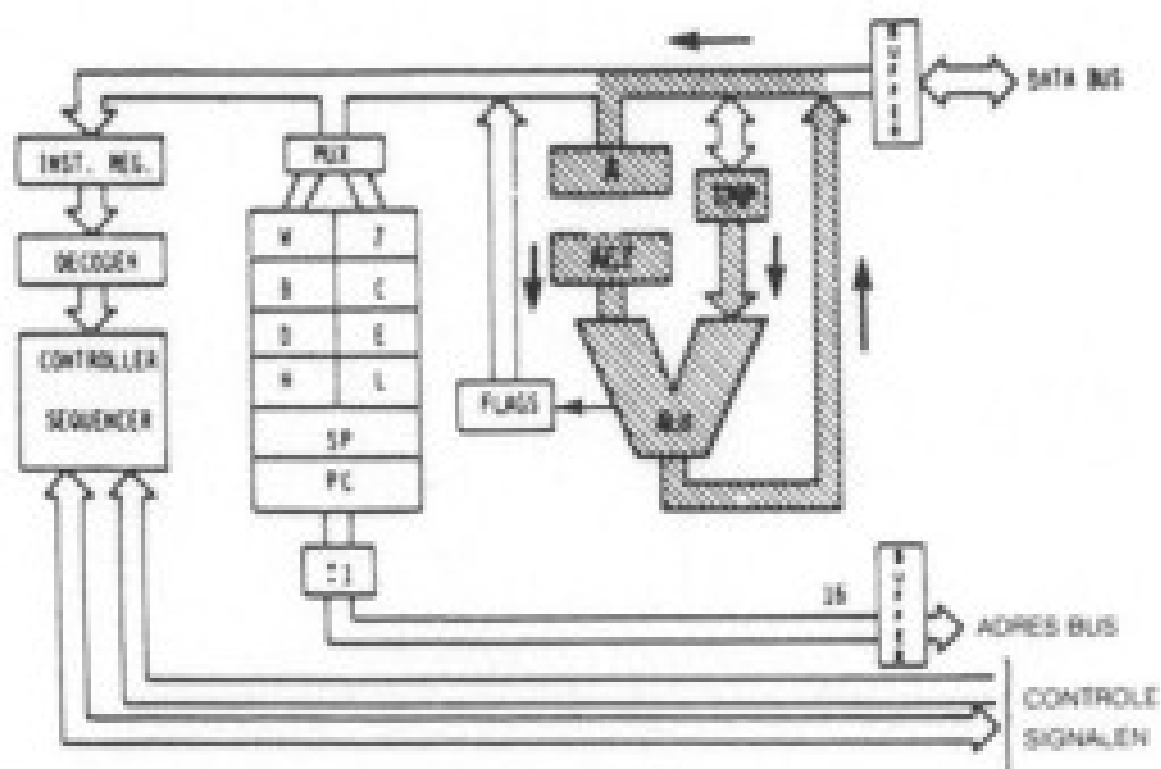

Fig. 2.24: Einde van ADD r

De data bus wordt tijdens T1 van M2 gebruikt om status informatie over te brengen. Deze kan dus niet voor de optelling worden gebruikt. We moeten dus tot T2 van M2 wachten voor we door kunnen gaan met de optelling. Het mechanisme is nu uitgelegd. De voordelen van deze benadering moeten duidelijk zijn. Stel dat de instructies recht-toe-recht-aan zouden worden uitgevoerd, dan was de optelling voltooid na T5 van M1. Dat zou $5 \times 500 = 2500$ ns duren. Met de nu geschetste methode wordt de nieuwe instructie al geïnitieerd als de oude instructie met T4 bezig is. Op een manier die onzichtbaar is voor de nieuwe in-

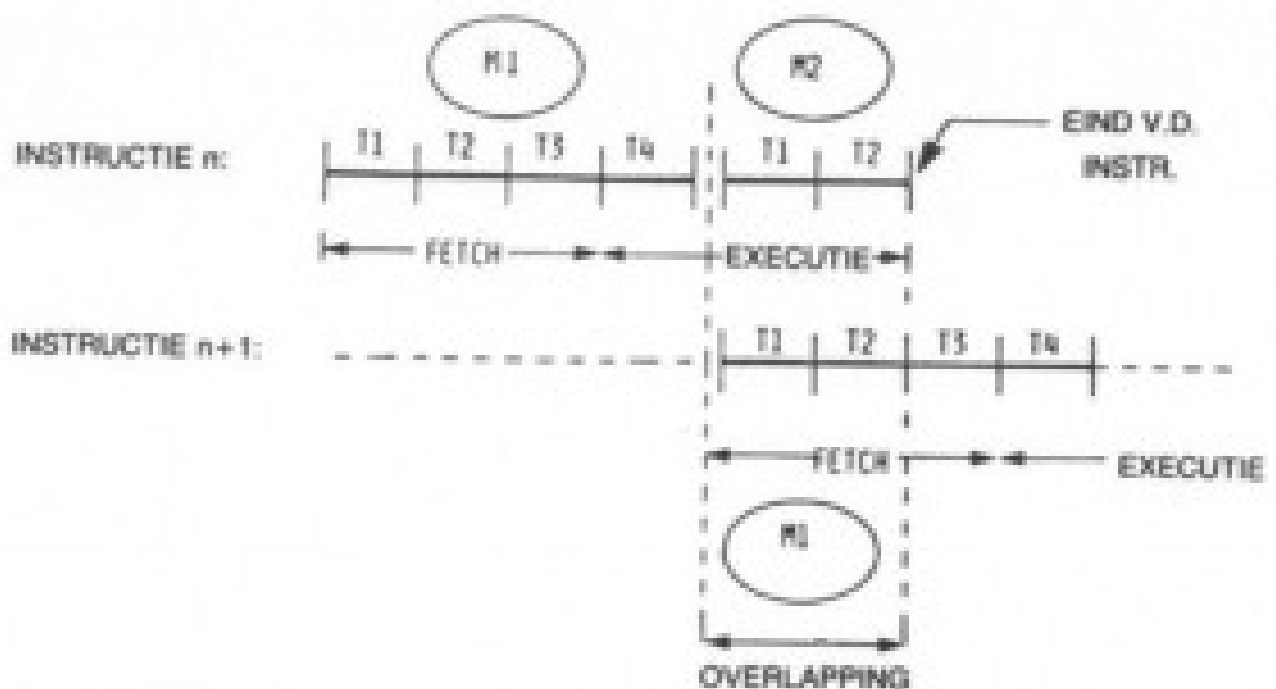

Fig. 2.25: Overlapping van FETCH-EXECUTIE tijdens T1-T2

In de tekening is T2 een onderdeel van M2. M2 is de tweede machine cyclus van de optelling. In feite is M2 identiek aan M1 van de volgende instructie. De vertraging geïntroduceerd door de ADD instructie duurt voor de programmeur slechts $4 \times 500 = 2000$ ns, i.p.v. de 2500 ns van de recht-toe-recht-aan aanpak. Dat is dus 20% sneller!

De techniek is geïllustreerd in figuur 2.25. Hij wordt gebruikt waar dat maar mogelijk is om de snelheid van het systeem op te voeren. Natuurlijk is deze techniek niet overal toe te passen. De controle eenheid weet wanneer een overlapping mogelijk is.

Vraag: Kan de gebruikte techniek ook toegepast worden op langere instructies, door T3 van M2 op dezelfde wijze te gebruiken?

Om daar achter te komen raad ik aan figuur 2.27 goed te bestuderen. Op deze manier kan men zich de interne werking van de microprocessor eigen maken. Deze tabellen gelden voor de 8080, maar de Z80 kent deze instructies ook (plus nog enkele meer). Voor de Z80 zijn deze gegevens niet beschikbaar. De overeenkomsten tussen de Z80 en de 8080 staan in de bijlage.

We gaan een meer complexe instructie onderzoeken:

ADD A, (HL)

De opcode voor de instructie is 10000110. Hij betekent: "tel de inhoud van de accumulator op bij de inhoud van de geheugen locatie (HL)". De geheugen locatie wordt bepaald door een nogal vreemd systeem. Het is de geheugen locatie, waarvan het adres te vinden is in de registers H en L. We nemen dus aan, dat dat adres van te voren in deze registers is geplaatst. De 16 bits grote inhoud van dit register paar is het adres in het geheugen waar de data te vinden is. Deze data wordt bij de accumulator opgeteld, en het resultaat komt weer in de accumulator.

Deze instructie heeft een geschiedenis. De 8008 had deze instructie, en de 8080, de opvolger van de 8008, moest compatibel zijn met zijn

NOTES:

1. The first memory cycle (M1) is always an instruction fetch; the first (or only) byte, containing the op code, is fetched during this cycle.
2. If the READY input from memory is not high during T2 of each memory cycle, the processor will enter a wait state (TW) until READY is sampled as high.
3. States T4 and T5 are present, as required, for operations which are completely internal to the CPU. The contents of the internal bus during T4 and T5 are available at the data bus; this is designed for testing purposes only. An "X" denotes that the state is present, but is only used for such internal operations as instruction decoding.
4. Only register pairs $rp = B$ (registers B and C) or $rp = D$ (registers D and E) may be specified.
5. These states are skipped.
6. Memory read sub-cycle; an instruction or data word will be read.
7. Memory write sub-cycle.
8. The READY signal is not required during the second and third sub-cycles (M2 and M3). The HOLD signal is accepted during M2 and M3. The SYNC signal is not generated during M2 and M3. During the execution of DAD, M2 and M3 are required for an internal register pair add; memory is not referenced.
9. The results of these arithmetic, logical or rotate instructions are not moved into the accumulator (A) until state T2 of the next instruction cycle. That is, A is loaded while the next instruction is being fetched; this overlapping of operations allows for faster processing.
10. If the value of the least significant 4-bits of the accumulator is greater than 8 or, if the auxiliary carry bit is set, 6 is added to the accumulator. If the value of the most significant 4-bits of the accumulator is now greater than 8, or if the carry bit is set, 6 is added to the most significant 4-bits of the accumulator.
11. This represents the first sub-cycle (the instruction fetch) of the next instruction cycle.

12. If the condition was met, the contents of the register pair M2 are output on the address lines ($A_{15:16}$) instead of the contents of the program counter (PC).

13. If the condition was not met, sub-cycles M4 and M5 are skipped; the processor instead proceeds immediately to the instruction fetch (M1) of the next instruction cycle.

14. If the condition was not met, sub-cycles M2 and M3 are skipped; the processor instead proceeds immediately to the instruction fetch (M1) of the next instruction cycle.

15. Stack read sub-cycle.

16. Stack write sub-cycle.

CONDITION	CCC
NZ - not zero ($Z = 0$)	000
Z - zero ($Z = 1$)	001
NC - no carry ($CY = 0$)	010
C - carry ($CY = 1$)	011
PO - parity odd ($P = 0$)	100
PE - parity even ($P = 1$)	101
P - plus ($S = 0$)	110
M - minus ($S = 1$)	111

18. I/O sub-cycle: the I/O port's 8-bit select code is duplicated on address lines 0-7 ($A_{0:7}$) and 8-15 ($A_{8:15}$).

19. Output sub-cycle.

20. The processor will remain idle in the halt state until an interrupt, a reset or a hold is accepted. When a hold request is accepted, the CPU enters the hold mode; after the hold mode is terminated, the processor returns to the halt state. After a reset is accepted, the processor begins execution at memory location zero. After an interrupt is accepted, the processor executes the instruction forced onto the data bus (usually a restart instruction).

SSR or ODD	Value	rp	Value
A	111	B	00
B	000	C	01
C	001	H	10
D	010	SP	11
E	011		
H	100		
L	101		

voorganger. De 8008 had geen directe geheugen adressering! Om het geheugen te adresseren moesten eerst de registers H en L geladen worden met het adres. ADD A,(HL) is zo'n instructie waar dat bij nodig was (en is). De 8080 en de Z80 hebben meer adresserings mogelijkheden en bij deze microprocessors is deze manier van adresseren beslist geen beperking, zoals die het was bij de 8008, doch veeleer een voordeel.

Laten we de executie van de instructie eens bekijken (deze instructie heet bij de 8080 ADD M en is de 16e instructie van figuur 2.27). T1, T2 en T3 van M1 worden gebruikt voor de fetch van de instructie. Tijdens T4 komt de inhoud van de accumulator in een buffer, ACT, en aldus op de linker ingang van de ALU.

Het tweede getal voor de optelling staat in het geheugen. H en L bevatten het adres. De inhoud van deze registers moet dus op de adres bus worden gezet.

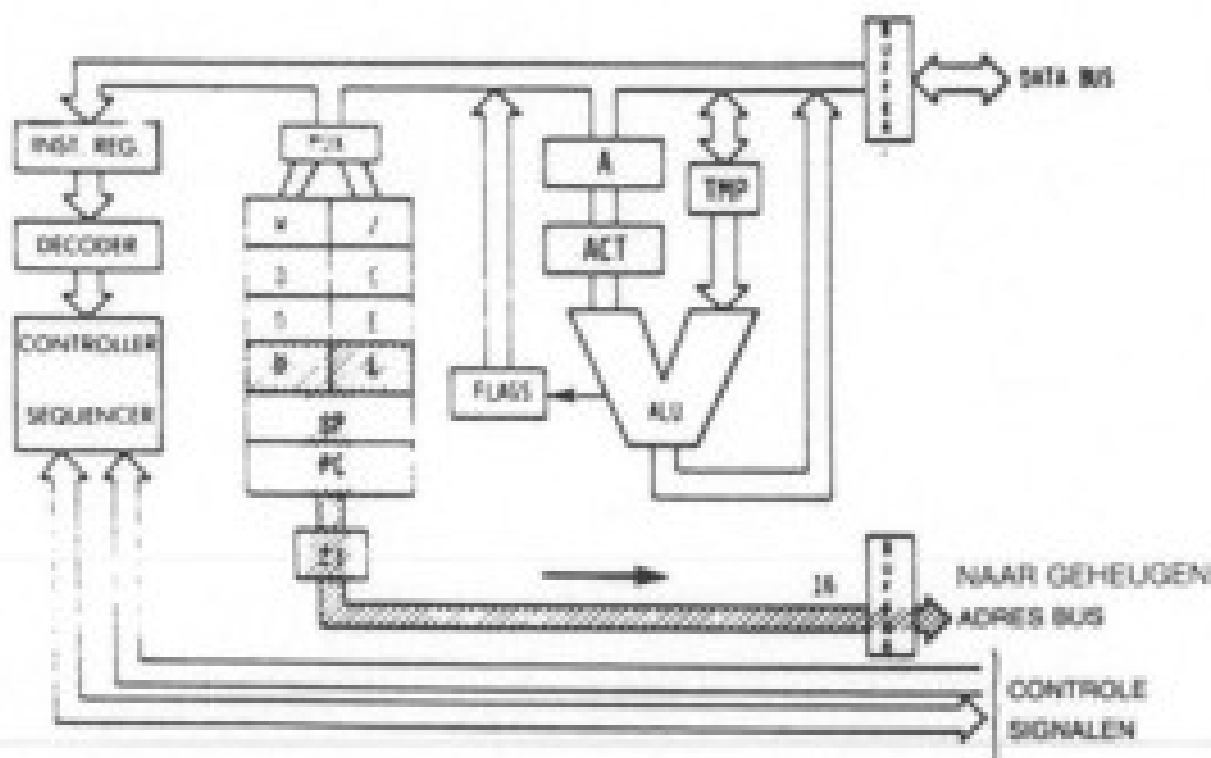

Fig. 2.28: De inhoud van HL komt op de adres bus

In de tabel lezen we: HL OUT (tijdens M2). H en L worden op de zelfde wijze als PC bij andere instructies op de adres bus gezet. Er is al opgemerkt, dat gedurende T1 status op de data bus staat. Hier maken we er geen gebruik van. Vereenvoudigd kunnen we stellen, dat er twee states nodig zijn: een om de data te lezen uit het geheugen, en een om de data te transporteren naar de rechter ingang van de ALU. TMP

Beide getallen zijn nu aanwezig op de ingangen van de ALU. De situatie is nu gelijk aan die bij ADD A,r. Een fetch-executie overlapping wordt gebruikt, en in plaats van de instructie af te maken in T4 van M2, gebeurt dit tijdens T2 van M3. Dit alles is terug te vinden in figuur 2.27.

Vraag: Wat is de schijnbare tijdsduur (voor de programmeur) van deze instructie? Is dat 7,5 of 4,5 microseconden?

We zullen nog een complexe instructie bekijken met directe geheugen adressering en twee onzichtbare registers W en Z:

LD A,(nn)

De opcode is 00111010. Het 8080 equivalent is LDA adr. T1, T2, T3 van M1 worden zoals gebruikelijk benut voor de instructie fetch. T4 wordt ook gebruikt, maar zonder zichtbaar resultaat. In feite wordt dan de instructie gedecodeerd. De controle eenheid komt er dan achter dat nog twee bytes uit het geheugen moeten worden gehaald. Deze twee bytes bevatten een adres. De accumulator moet geladen worden met de inhoud van het geheugen op dat adres. Merk op, dat T4 nodig is om de instructie te *decoderen*. Je zou dat tijdverspilling kunnen noemen, omdat slechts een deel van T4 gebruikt wordt voor het decoderen. Dit is echter de filosofie van *klok-synchrone logica*. Omdat *microinstructies* gebruikt worden om intern de instructie te decoderen en te executeren is dat de prijs, die we moeten betalen, in ruil voor alle voordelen die microprogrammering ons biedt. De structuur van deze instructie staat in figuur 2.29.

Fig. 2.29: LD A, (ADRES) is een drie-woords instructie

De volgende twee bytes worden opgehaald. Ze vormen tezamen een

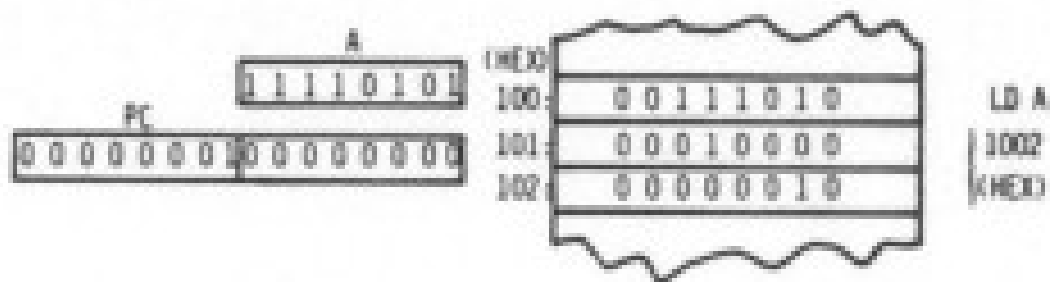

Fig. 2.30: Voor executie van LD A

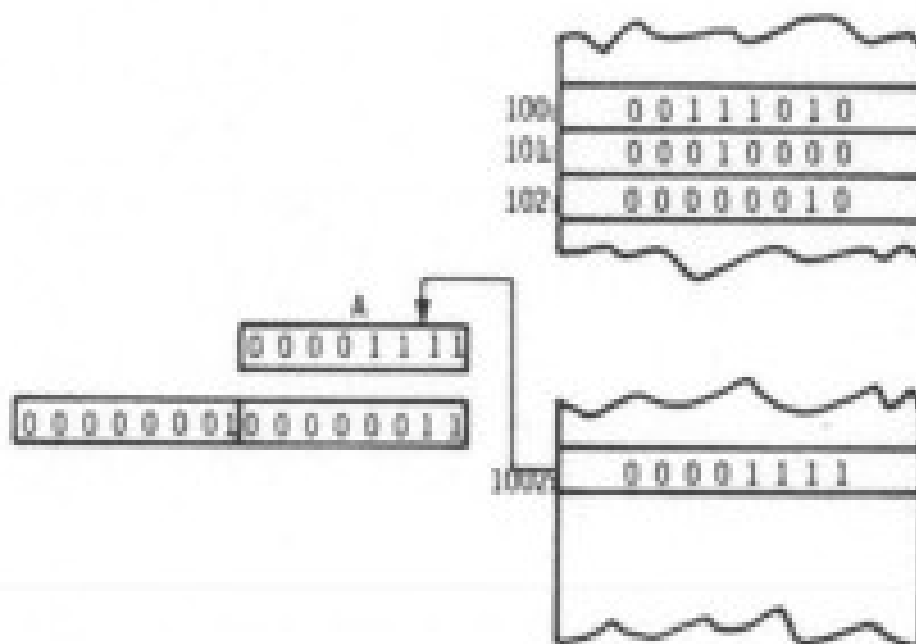

Fig. 2.31: Na executie van LD A

Het effect van de instructie is te zien in de figuren 2.30 en 2.31.

De controle eenheid heeft de beschikking over twee registers in de Z80 (de programmeur heeft dat niet). Het zijn de registers W en Z, te vinden in figuren 2.32 en 2.33.

Tweede machine cyclus M2: T1 en T2 worden op de gebruikelijke manier gebruikt om de inhoud van geheugen locatie PC te halen. Tijdens T2 wordt bij PC 1 opgeteld. Ergens aan het einde van T2 komt de data van het geheugen beschikbaar, en verschijnt op de data bus. Aan het eind van T3 wordt dit woord (B2: tweede woord van de instructie) opgeborgen in een tijdelijk register. Het komt in Z terecht: $B2 \rightarrow Z$. (Zie figuur 2.32).

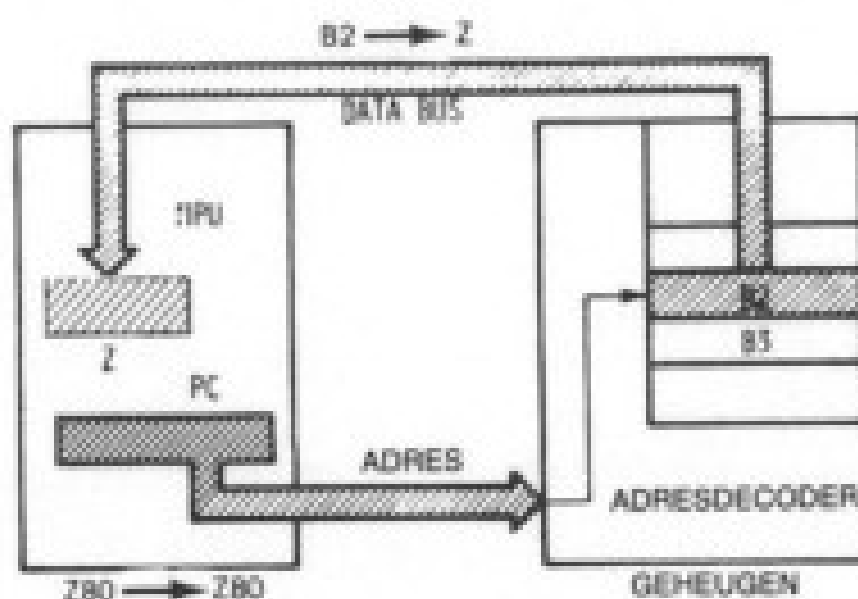

Fig. 2.32: Tweede woord van de instructie komt in Z

Machine cyclus M3: Op dezelfde wijze als B2 in Z terecht komt, komt B3 in W. Aan het eind van T3 van M3 bevatten W en Z het adres, dat oorspronkelijk in de laatste twee woorden van de instructie stond. We kunnen de instructie nu afmaken. W en Z bevatten een adres. Dit adres moet naar het geheugen worden gestuurd, om de data op te kunnen halen. Dit wordt in de volgende geheugen cyclus gedaan:

Machine cyclus M4: W en Z worden op de adres bus gezet. Aan het eind van T2 is de data op de data bus beschikbaar. Tijdens T3 wordt deze data in de accumulator opgeslagen. Daarmee is deze instructie beëindigd.

Dit was een voorbeeld van een *onmiddellijke instructie*. De instructie is drie bytes lang om een twee-bytes expliciet adres te kunnen bevatten. De instructie gebruikt vier geheugen cycli. Het is een lange instructie.

het laden van de accumulator met een gespecificeerde inhoud van een bekende geheugen locatie. De gebruikte registers zijn W en Z.

Vraag: Zou de instructie andere registers dan W en Z hebben kunnen gebruiken?

Antwoord: Nee. Als de instructie andere registers zou gebruiken, bijvoorbeeld H en L, dan zou hun inhoud veranderen. En de aanname bij instructies is, dat inhouden van registers die niet expliciet worden gebruikt, niet mogen veranderen. Een instructie, die de accumulator laadt, mag de inhoud van de andere registers niet vernietigen. Daarom heeft het systeem de beschikking over deze extra registers voor intern gebruik.

Vraag: Is het mogelijk PC te gebruiken in plaats van W en Z?

Antwoord: Zeer zeker niet. Dat zou zelfmoord betekenen. De lezer moet dit maar voor zichzelf nagaan.

We zullen nog een instructie meer bekijken: de *sprong* instructie (*branch of jump*), waardoor de volgorde van de instructies in een programma wordt veranderd. Tot nu toe hebben we aangenomen, dat de instructies sequentieel worden doorlopen. Er bestaan echter instructies, waardoor we naar andere instructies kunnen springen in een ander deel van het geheugen. Zo'n instructie is:

JP nn

Deze instructie staat op regel 18 van figuur 2.27 als "JMP-addr". De uitvoering ervan wordt beschreven door de tabel horizontaal te volgen. Ook dit is een drie-woords instructie. Het eerste woord is de opcode: 11000011. De volgende twee woorden bevatten het adres waar naar toe gesprongen wordt. Het principe is, dat de inhoud van de programma teller vervangen wordt door de 16 bits, die volgen op de opcode. Om de instructie efficiënt uit te voeren, wordt in de praktijk vaak een iets andere benadering gevolgd. Zoals altijd worden de eerste drie states van M1 gebruikt voor de fetch. Tijdens T4 wordt de instructie gede-codeerd en wordt er geen andere gebeurtenis waargenomen (X). De volgende machine cycli worden gebruikt om B2 en B3 van de instructie op te halen. Tijdens M2 wordt B2 gehaald en in W gezet. De volgende

net zoals dat gebeurde bij de optelling. Zij worden daarna uitgevoerd in plaats van de gebruikelijke T1 en T2 van de volgende instructie. Laten we ze eens bekijken.

De volgende stappen zijn: WZ OUT en $(WZ) + 1 \rightarrow PC$. Met andere woorden, de inhoud van WZ wordt gebruikt in plaats van die van PC tijdens de volgende instructie fetch. De controle eenheid heeft waargenomen, dat er een sprong plaats vindt, en zal de volgende instructie anders beginnen.

Het effect van de twee extra states is:

Het adres op de adres bus is afkomstig van WZ. De volgende instructie is dus afkomstig van het adres, dat in WZ zat. Het resultaat is een sprong. Daarna wordt bij de inhoud van WZ 1 opgeteld en in de programma teller geplaatst. De volgende instructie wordt dus normaal door PC bepaald.

Vraag: Waarom laden we niet direct de inhoud van PC? Waarom moeten we W en Z gebruiken?

Antwoord: Het is onmogelijk PC te gebruiken. Als het lage orde deel van PC (PTL) geladen wordt met B2, dan vernietigen we de oorspronkelijke inhoud van PC. Het is daarna onmogelijk B3 te halen uit het geheugen.

Vraag: Is het mogelijk alleen Z te gebruiken, in plaats van W en Z?

Antwoord: Ja, maar het zou langzamer gaan. We zouden Z kunnen laden met B2, om daarna het hoge orde deel van PC (PCH) met B3 te laden. Dan is het nog nodig PCL te laden met Z. Dit alles zou het gehele proces erg vertragen. Daarom moeten W en Z worden gebruikt. Bovendien worden, om tijd te sparen, W en Z niet naar PC gebracht, maar worden direct op de adres bus gezet om de nieuwe instructie te halen. Dit punt is erg belangrijk om het efficiënt uitvoeren van instructies binnen de microprocessor te begrijpen.

Vraag: (Alleen voor lezers met ervaring op microprocessor gebied). Wat gebeurt er als er een interrupt plaats vindt aan het eind van M3? (Als de executie van het programma wordt onderbroken op dit punt, dan wijst de PC naar de instructie volgend op de sprong, en het sprong-adres in W en Z zal verloren gaan).

Het antwoord wordt als een interessante oefening aan de desbetreffende lezers overgelaten.

De rol van de interne registers en bussen moet uit deze voorbeelden duidelijk zijn geworden. Om de interne werking van de Z80 te begrijpen moet dit stuk misschien nog eens worden doorgenomen.

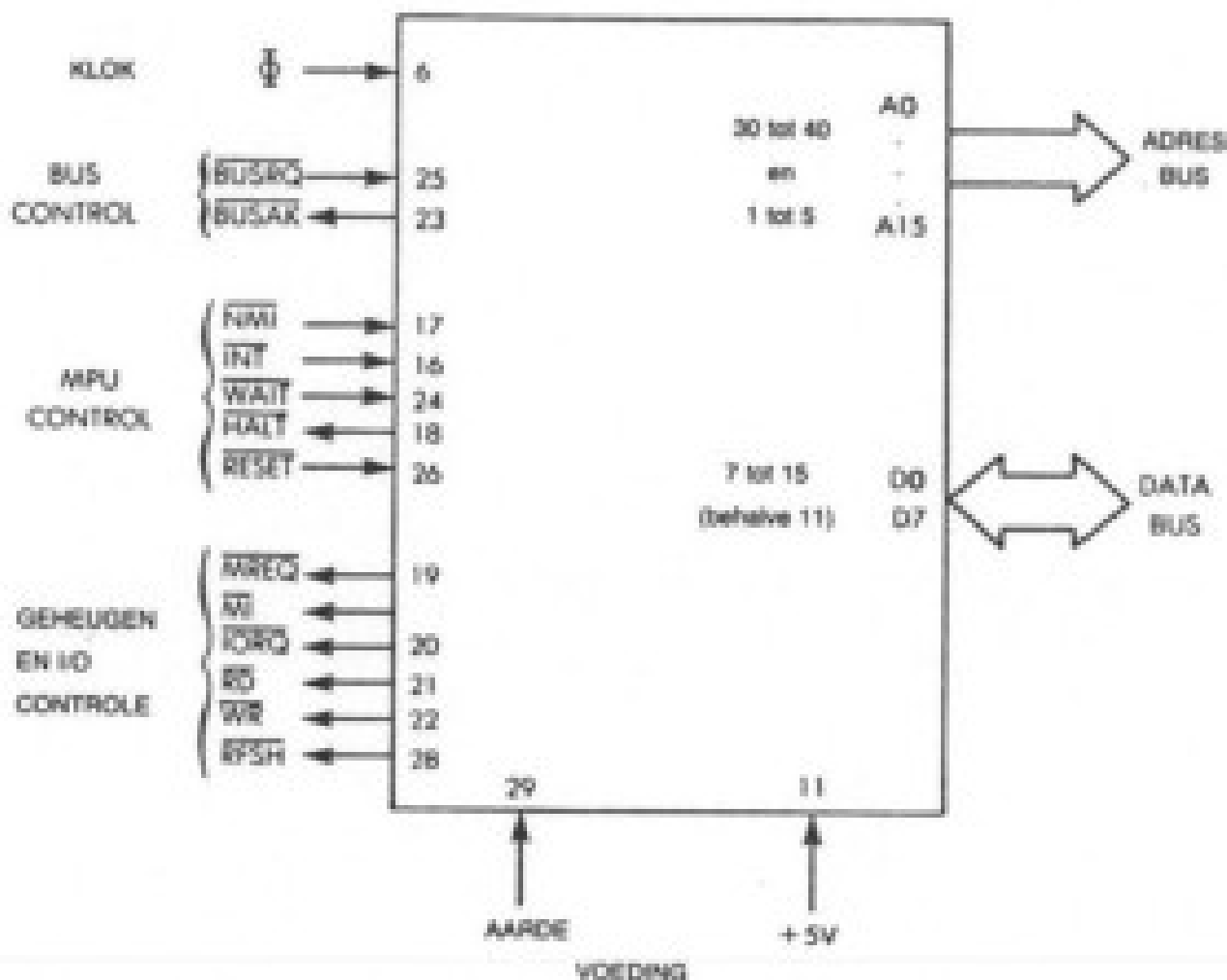

Fig. 2.33: Z80 MPU pinuitvoering

De Z80 chip

Voor alle volledigheid zullen we de signalen van de Z80 microprocessor chip hier bekijken. Om de Z80 te kunnen programmeren hoeven we deze signalen eigenlijk niet te kennen. De niet geïnteresseerde lezer kan dit deel dus overslaan. De pinuitvoering staat in figuur 2.33. Rechts in de figuur zijn de data en adres bus te vinden. Hier bespreken we de signalen van de controle bus. Ze staan links in de figuur.

De controle signalen zijn verdeeld in vier groepen. We zullen ze behandelen van boven naar beneden.

De klok ingang is 0. De klokoscillator zit op de Z80 chip. Extern is alleen een 330 ohm pull-up weerstand nodig. Deze moet verbonden worden met ingang 0 en 5 volt. Voor 4 MHz is echter een externe klok driver nodig.

De twee bus-controle signalen, BUSRQ en BUSAK, worden gebruikt om de Z80 van de bussen af te schakelen. Hoofdzakelijk bedoeld voor DMA, maar ze kunnen ook gebruikt worden door een tweede processor in het systeem. BUSRQ is het signaal om de bus aan te vragen. Dit signaal gaat naar de Z80. Als reactie op dit signaal zet de Z80 de adres bus, de data bus en de tristate controle uitgangen in de hoge impedantie toestand, aan het eind van de huidige machine cyclus. Als dat is gebeurd, zendt de Z80 een bevestiging: BUSAK

Zes controle lijnen houden verband met de interne status van de Z80:

INT en NMI zijn twee interrupt signalen. INT is de normale interrupt aanvraag. Interrupts komen in hoofdstuk 6 aan de orde. Een aantal input/output apparaten mogen met INT worden verbonden. Als een interrupt aanvraag op deze lijn aanwezig is, en interrupts zijn toegestaan, dan zal de Z80 deze accepteren (aangenomen dat BUSRQ niet actief is). De Z80 genereert een bevestiging, IORQ, tijdens M1. De rest van de gebeurtenissen is beschreven in hoofdstuk 6.

NMI is de niet-maskeerbare interrupt. Deze wordt altijd door de Z80 geaccepteerd, en dwingt de processor naar 0066 hexadecimaal te springen. (Ook hier geldt, dat BUSRQ niet actief mag zijn.)

WAIT is een signaal, dat gebruikt wordt om de Z80 met langzame geheugens of I/O apparaten te synchroniseren. Als dit signaal actief is, betekent het, dat het geheugen of apparaat nog niet klaar is voor data overdracht. De Z80 komt terecht in een speciale toestand, de "wait state", totdat WAIT niet meer actief is. De normale gang van zaken wordt dan weer hervat.

HALT is een bevestiging, nadat de Z80 een HALT instructie heeft geexecuteerd. In deze toestand wacht de processor op een externe interrupt en blijft NOP's uitvoeren voor de refresh van het geheugen.

RESET is het signaal waarmee gewoonlijk de MPU wordt geïnitieerd. Het zet de programma teller, register I en R op "0". Het reset de "interrupt enable flip-flop" en zet de interrupt mode op "0". Meestal wordt het gebruikt als de voeding is aangezet.

Geheugen en I/O controle

Er worden zes geheugen en I/O controle signalen gemaakt:

MREQ is het geheugen aanvraag signaal. Het geeft aan, dat het adres op de adres bus geldig is. Een lees of schrijf operatie kan worden uitgevoerd.

M1 is machine cyclus 1. Het correspondeert met de fetch cyclus van een instructie.

IORQ is een I/O aanvraag. Het geeft aan, dat het I/O adres op de bits 0-7 van de adres bus geldig zijn. Een I/O lees of schrijf operatie kan worden uitgevoerd. IORQ wordt ook tesamen met M1 gegenereerd als de Z80 een interrupt bevestigt. Deze informatie kan door externe chips gebruikt worden om de interrupt vector op de data bus te plaatsen. (De combinatie M1 en IORQ duidt op een bevestiging van een interrupt, omdat normale I/O operaties niet voorkomen tijdens M1.)

RD is het geheugen lees signaal. De Z80 is dan gereed om data van de data bus in de accumulator te plaatsen. Het kan door iedere externe chip gebruikt worden, geheugen of I/O, om data op de data bus te plaatsen.

WR is het geheugen schrijf signaal. De data op de data bus is geldig. Het gespecificeerde apparaat mag de data accepteren.

RFSH is het refresh signaal. Als dit signaal actief is, dan bevatten de laagste zeven adres bits het refresh adres voor dynamische geheugens. Het MREQ signaal voert de refresh uit, door het geheugen dan te lezen

SAMENVATTING VAN DE HARDWARE

We zijn nu klaar met de beschrijving van de interne organisatie van de Z80. De exacte details van de Z80 hardware zijn hier niet belangrijk. De rol van de registers is dat echter wel en moet volledig begrepen zijn voordat begonnen kan worden met de volgende hoofdstukken. Straks komen alle instructies van de Z80 aan de orde, maar eerst houden we ons in het volgende hoofdstuk bezig met de basis programmeer technieken.

3

BASIS PROGRAMMEER TECHNIEKEN

INLEIDING

Doel van dit hoofdstuk is de noodzakelijke basis technieken te geven om een Z80 programma te kunnen schrijven. In dit hoofdstuk zullen enkele nieuwe grondbeginselen worden geïntroduceerd, zoals register beheer, loops en subroutines. We zullen vooral de aandacht richten op die technieken, die alleen gebruik maken van de *interne* registers. Echte programma's worden hier ontwikkeld, zoals rekenkundige programma's. Deze programma's worden gebruikt als illustratie van de tot dusver gepresenteerde grondbeginselen. Op die manier wordt gedemonstreerd hoe de instructies worden gebruikt om de data tussen geheugen en MPU, en binnen de MPU zelf te manipuleren. In het volgende hoofdstuk worden dan alle instructies van de Z80 tot in details besproken. Hoofdstuk 5 behandelt de adresserings technieken, en hoofdstuk 6 gaat over de manier waarop data *buiten* de Z80 gemanipuleerd kunnen worden: de input/output technieken.

In dit hoofdstuk geldt het devies: al doende leert men. Door steeds moeilijker programma's te onderzoeken zullen we de rol van de instructies en registers leren kennen, en we zullen de tot dusver ontwikkelde grondbeginselen toepassen. Een belangrijk grondbeginsel wordt hier niet behandeld: de adresserings technieken. Dat gebeurt in hoofdstuk 5.

We beginnen meteen met het schrijven van programma's. Als eerste rekenkundige. Het "programmeurs model" van de Z80 registers wordt in figuur 3.0 getoond.

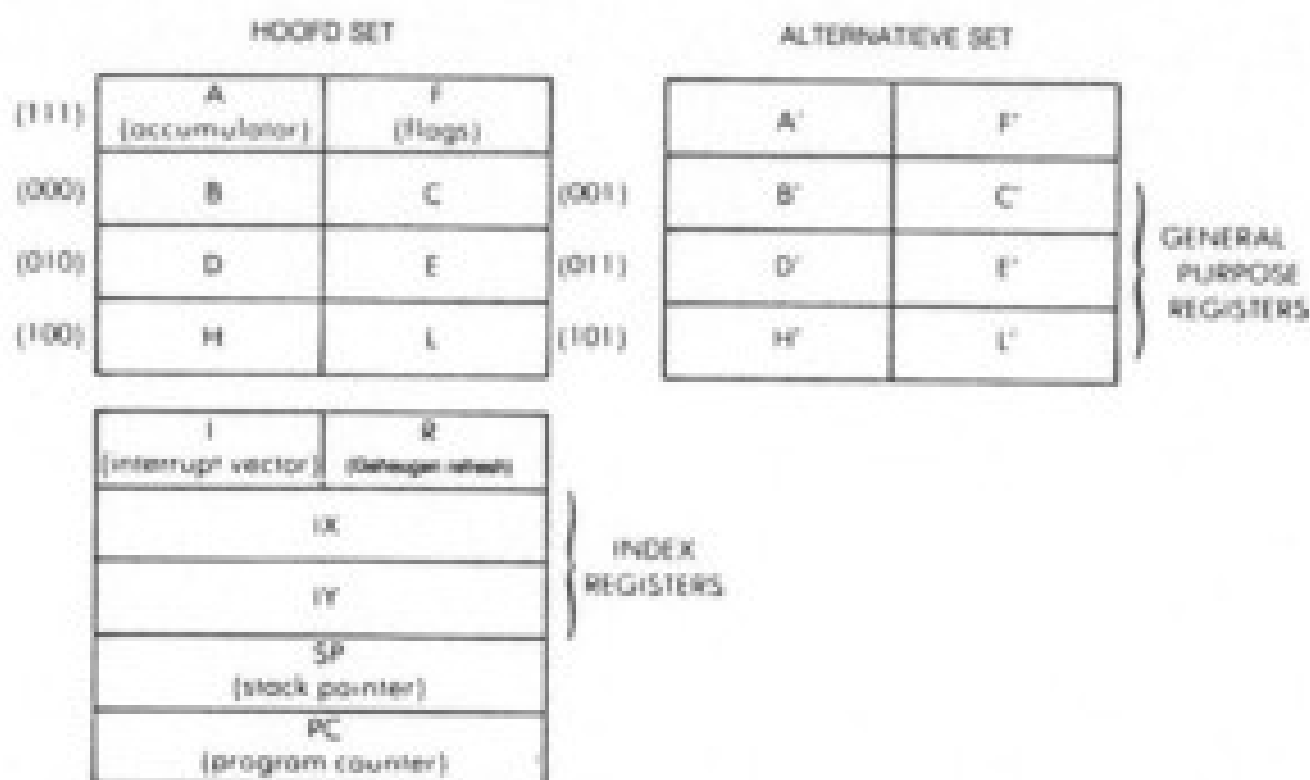

Fig. 3.0: De Z80 registers

REKENKUNDIGE PROGRAMMA'S

Tot de rekenkundige programma's behoren optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen. De hier gepresenteerde programma's werken met gehele getallen. Deze gehele getallen mogen positief binair zijn, maar mogen ook worden gepresenteerd in het twee-complement. In dat geval is het meest linkse bit het tekenbit. (Zie hoofdstuk 1 voor een beschrijving van deze notatie).

8-bits optelling

We zullen twee 8-bits grote getallen, OP1 en OP2, optellen. Deze getallen zijn opgeslagen op de geheugen adressen ADR1 en ADR2. De som heet RES en komt op adres ADR3. Dit wordt geïllustreerd in figuur 3.1. Het programma, dat de optelling uitvoert is het volgende:

Instructies	Commentaar
LD A,(ADR1)	;LAAD OP1 IN A
LD HL,ADR2	;LAAD ADRES VAN OP2 IN HL
ADD A,(HL)	;TEL OP2 BIJ OP1 OP
LD (ADR3),A	;ZET HET RESULTAAT OP ADR3

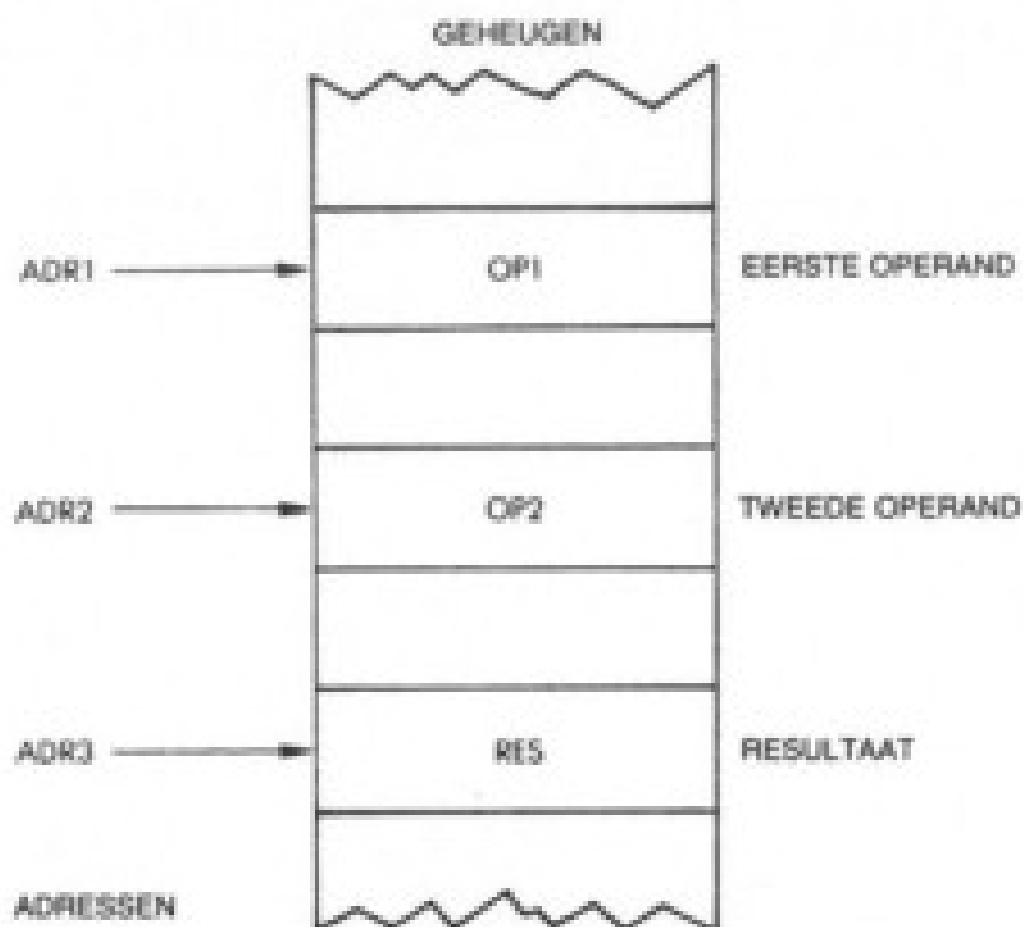

Fig. 3.1: 8-bits optelling $RES = OP1 + OP2$

Dit is ons eerste programma. De instructies staan links en het commentaar rechts. Laten we het programma eens bekijken. Het is een programma met vier instructies. Iedere regel wordt *instructie* genoemd en is weergegeven in een symbolische vorm. Iedere instructie wordt vertaald door een *assembler* programma in een, twee, drie of vier bytes. We houden ons hier niet bezig met de vertaling en zullen alleen naar de symbolische voorstelling kijken.

In de eerste regel wordt de inhoud van ADR1 in de accumulator geladen. In figuur 3.1 is te zien, dat dat OP1 is. Het resultaat van deze eerste instructie is dus, dat OP1 van het geheugen naar de accumulator wordt verplaatst. Dit is in figuur 3.2 weergegeven. "ADR1" is een symbolische voorstelling van een werkelijk 16-bits adres in het geheugen. Ergens anders in een programma zal dat adres worden gedefinieerd. ADR1 zou, bijvoorbeeld, gelijk kunnen worden gemaakt aan adres "100".

Een *lees* cyclus is het resultaat van deze *load* (laad) instructie. De inhoud van adres 100 wordt gelezen en getransporteerd via de data bus naar de accumulator, waar het wordt geladen (Zie figuur 3.2). Van het

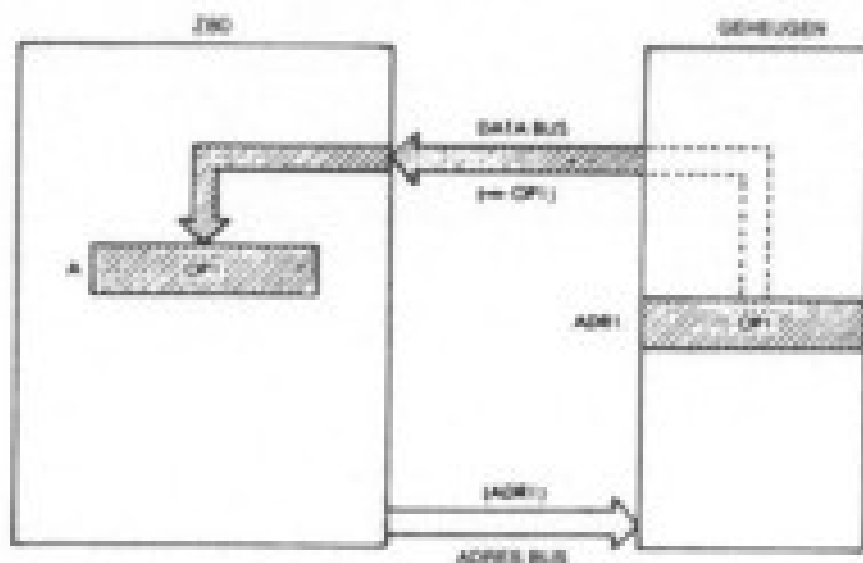

Fig. 3.2: LD A, (ADR1): OP1 is geladen uit het geheugen

vorige hoofdstuk weten we nog, dat een van de operanden van een rekenkundige of logische bewerking altijd de accumulator is. (Lees het vorige hoofdstuk nog maar eens door voor meer details). Omdat we twee waarden op willen tellen, moeten we eerst OP1 in de accumulator laden. Daarna kunnen we OP2 erbij optellen. Het meest rechtse veld van de instructie is het *commentaar* veld. Bij de vertaling door het assembler programma wordt dit deel van de instructie genegeerd, maar is aan de instructie toegevoegd, om het leesbaar te maken. Om goed te kunnen begrijpen wat een programma doet, is het erg belangrijk, dat er goed commentaar bij staat. Het toevoegen van commentaar heet *documenteren*.

Hier legt het commentaar uit wat er gedaan wordt: de waarde van OP1 op adres ADR1 wordt in de accumulator geladen.

Het resultaat van deze instructie zien we in figuur 3.2. De tweede instructie van ons programma luidt:

LD HL, ADR2

Dit betekent: laadt ADR2 in de registers H en L. Om de tweede operand, OP2, uit het geheugen te kunnen lezen, moeten we eerst het adres ervan in een registerpaar van de Z80 plaatsen, bijvoorbeeld H en L. Daarna kunnen we de inhoud van dit geheugen adres bij de accumulator optellen.

In figuur 3.1 zien we, dat de inhoud van het geheugen adres ADR2 OP2 is, onze tweede operand. De inhoud van de accumulator is OP1, de eerste operand. Door de instructie wordt OP2 uit het geheugen gehaald en bij OP1 opgeteld. Dit is te zien in figuur 3.3.

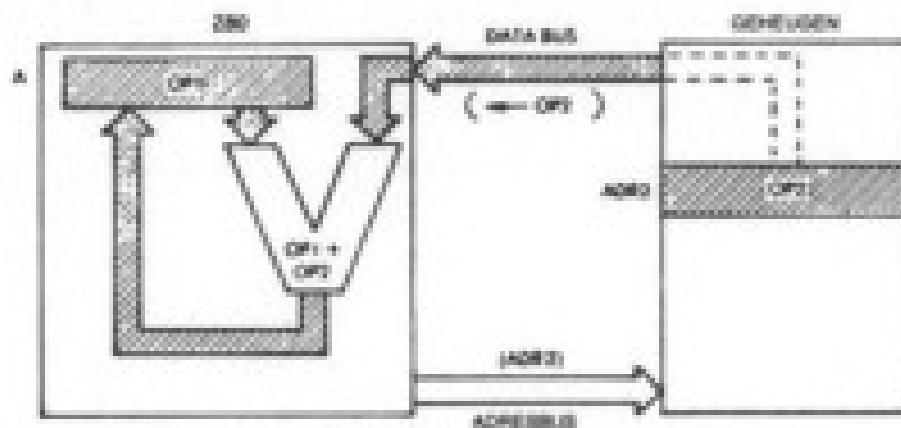

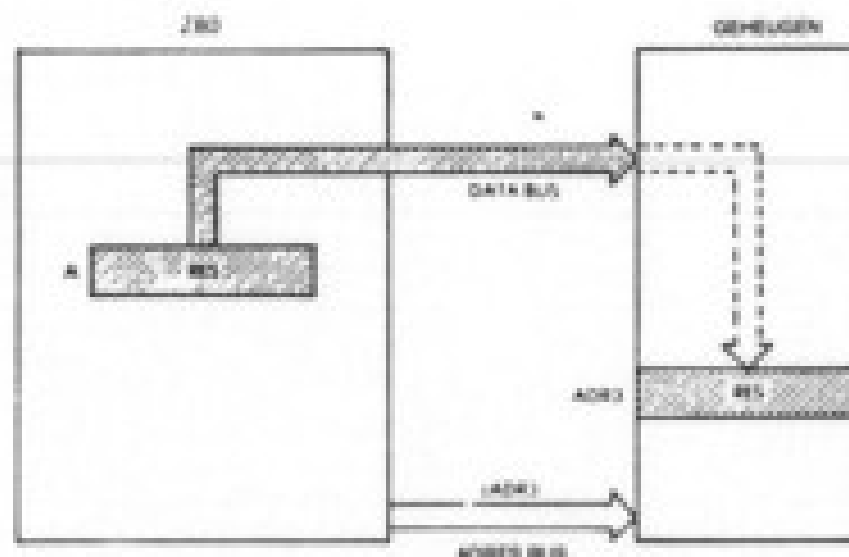
Fig. 3.3: ADD A, (HL)

De som wordt in de accumulator geplaatst. De lezer zal zich ongetwijfeld herinneren, dat het resultaat van een rekenkundige bewerking altijd in de accumulator terecht komt. Bij andere processors is het soms mogelijk het resultaat in een ander register of het geheugen te plaatsen.

De som van `OP1` en `OP2` bevindt zich in de accumulator. Om ons programma af te maken, moeten we de inhoud van de accumulator naar geheugen adres `ADR3` brengen. Dat doet de vierde instructie:

`LD (ADR3), A`

Deze instructie laadt het gespecificeerde adres `ADR3` met de inhoud van de accumulator. Zie figuur 3.4.

Voor de uitvoering van de ADD instructie bevatte de accumulator OP1 (Zie figuur 3.3). Na de optelling "OP1 + OP2". Men zij er nogmaals aan herinnerd, dat ieder register of iedere geheugenplaats hetzelfde blijft na een lees operatie. Of met andere woorden, het lezen van een register of het geheugen verandert de inhoud ervan niet. Uitsluitend en alleen een schrijf operatie verandert de inhoud. In dit voorbeeld blijven de inhouden van ADR1 en ADR2 onveranderd. Omdat echter het resultaat van de optelling in A terecht komt, gaat de oorspronkelijke inhoud verloren.

Echte adressen mogen gebruikt worden in plaats van ADR1, ADR2 en ADR3. Om deze symbolische adressen te kunnen gebruiken zijn "pseudo-instructies" nodig, die de waarde van deze adressen specificeren. Tijdens het vertalen worden de symbolische adressen vervangen door de echte waarden. Zulke pseudo-instructies zouden bijvoorbeeld kunnen zijn:

ADR1 = 100H

ADR2 = 120H

ADR3 = 200H

Oefening 3.1: Doe nu het boek dicht. Raadpleeg alleen als dat nodig is de lijst met instructies achter in het boek. Schrijf een programma dat twee getallen optelt, die opgeslagen zijn op de geheugen adressen LOC1 en LOC2. Plaats het resultaat op adres LOC3. Vergelijk daarna dit programma met het net behandelde programma.

16-bits optelling

Bij een 8-bits optelling kunnen we alleen 8-bits getallen optellen, getallen dus tussen 0 en 255 als de binaire voorstelling wordt gebruikt. In de meeste toepassingen moeten echter 16-bits of grotere getallen worden opgeteld. We moeten dus meervoudige precisie gebruiken. Er zullen enkele voorbeelden gegeven worden van het rekenen met 16-bits getallen. Dit kan eenvoudig uitgebreid worden tot 24-, 32-bits en nog grotere getallen (altijd veelvoud van 8 bits). We nemen aan, dat de eerste operand op de geheugen adressen ADR1 en ADR1-1 staat. Omdat het een 16-bits getal is zijn twee geheugen adressen nodig. Op de zelfde wijze bevindt OP2 zich op ADR2 en ADR2-1. Het resultaat komt in ADR3 en ADR3-1. Zie figuur 3.5. H betekent het hoge orde deel en L het lage orde deel van het getal.

De eerste vier instructies zijn gelijk aan die van de 8-bits optelling in de vorige sectie. Hier worden de minst significante delen (bits 0-7) van OP1 en OP2 opgeteld. De som, "RES" komt op geheugenadres ADR3 te staan. Zie figuur 3.5.

Automatisch wordt bij iedere optelling het carry bit gered. Dit kan een 0 of een 1 zijn. Dat gebeurt in bit C van het status register. Wordt een carry gegenereerd, dan krijgt C de waarde 1, anders de waarde 0.

De volgende vier instructies zijn in wezen gelijk aan de vorige vier. Nu worden de meest significante helften van de getallen (bits 8-15) plus het carrybit opgeteld en het resultaat komt op ADR3-1 te staan.

Als dit 8 bits lange programma is uitgevoerd, is het resultaat in het geheugen te vinden op de adressen ADR3 en ADR3-1. Merk echter op, dat de beide helften van het programma niet geheel gelijk zijn. Er is een verschil. De "ADD" instructie in de eerste helft is in de tweede helft vervangen door "ADC". ADD telt twee getallen op, ongeacht het carrybit. ADC telt twee getallen op plus het carrybit.

De vraag die nu rijst is: wat gebeurt er als de tweede optelling ook een carry genereert? Er zijn twee mogelijkheden: ten eerste, we nemen aan dat dit een fout is. Er moet dus voor gezorgd worden dat het resultaat altijd 16 bits groot of kleiner is. De tweede mogelijkheid is een test in te bouwen op een eventuele carry aan het eind van het programma. Dit is een keuze die de programmeur moet maken, de eerste van de vele die volgen.

NB: we hebben aangenomen, dat het meest significante deel opgeslagen is "boven" het minst significante deel, d.w.z. op een lager adres in het geheugen. In feite gebeurt in de Z80 precies het omgekeerde bij het opslaan van adressen: eerst wordt het lagere orde deel gered, daarna het hogere orde deel op het volgende adres. Om data en adressen gelijk te behandelen wordt het aanbevolen het minst significante deel van de data op het meest significante deel te plaatsen. Dit is te zien in figuur 3.6.

Als we werken met meer bytes operanden moeten we twee afspraken goed in gedachten houden:

- de volgorde waarin data in het geheugen is geplaatst,
- waar de datapointers naar wijzen: het hoge- of lage orde deel.

Oefeningen 3.2 en 3.3 lichten dit nader toe.

Oefening 3.2: Herschrijf het programma zo, dat figuur 3.6 van toepassing is.

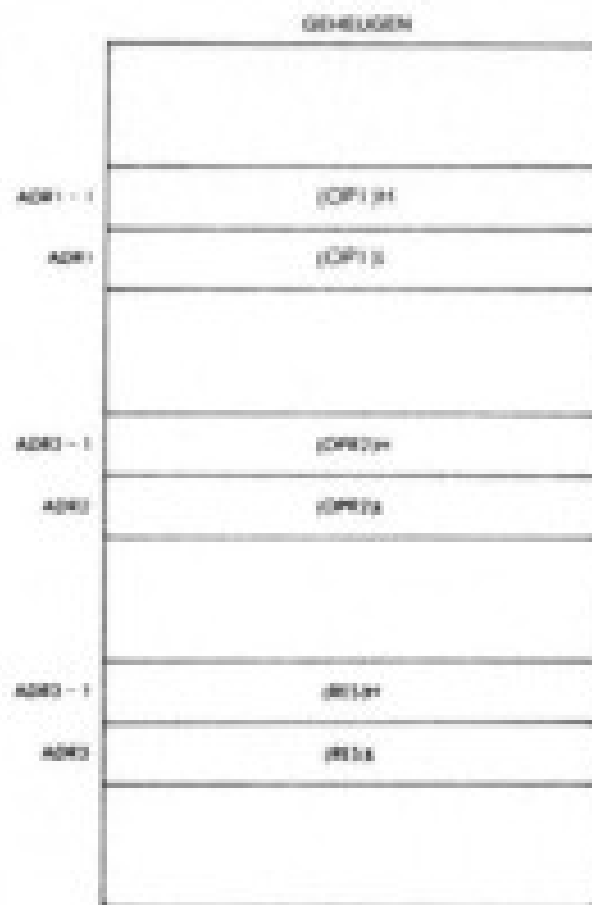

Fig. 3.5: 16-bits optelling. De operanden

De logica van het programma is gelijk aan het vorige programma. Allereerst worden de lagere orde delen van de operanden opgeteld, omdat de microprocessor slechts 8 bits tegelijk kan optellen. Een door de optelling gegenereerde carry wordt automatisch opgeslagen in het interne carrybit ("C"). Daarna worden de hogere orde delen van de operanden opgeteld samen met een eventuele carry. Het resultaat komt in het geheugen. Het programma volgt nu:

LD A, (ADR1)	LAAD LAGERE ORDE DEEL VAN OP1
LD HL, ADR2	ADRES VAN LAGERE ORDE DEEL
	VAN OP2
ADD A, (HL),	TEL LAGERE ORDE DELEN VAN OP1
	EN OP2 OP
LD (ADR3), A	ZET HET RESULTAAT WEG
LD A, (ADR1-1)	LAAD HOGERE ORDE DEEL VAN OP1
DEC HL	ADRES HOGERE ORDE DEEL VAN OP2
ADC A, (HL)	(OP1 + OP2)HOOG PLUS CARRY
LD (ADR3-1), A	ZET HOGERE ORDE DEEL RESULTAAT

Fig. 3.6: Het opslaan van operanden in omgekeerde volgorde

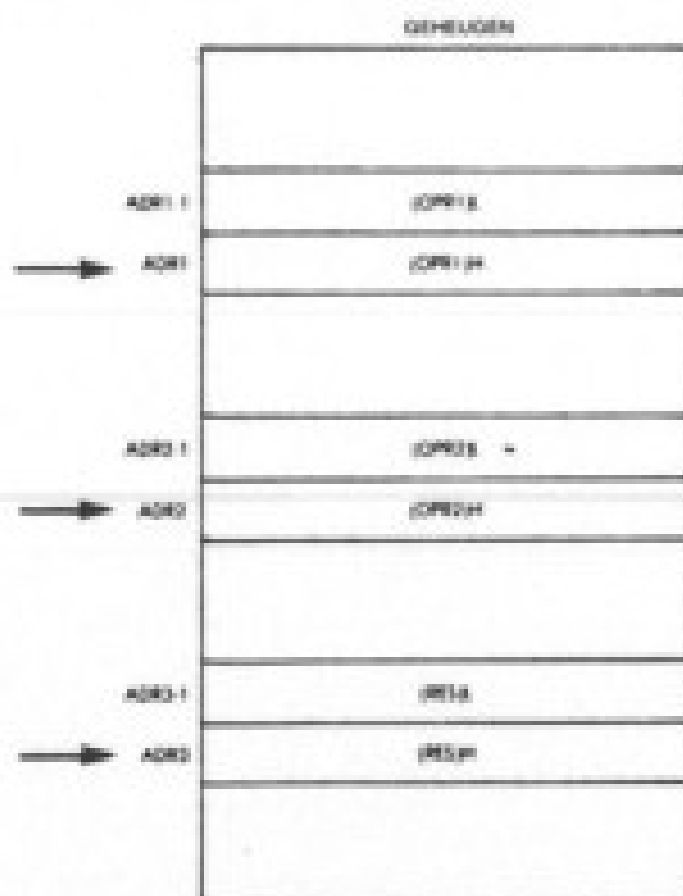

Fig. 3.7: Blijft nog het meest efficiënte deel

Oefening 3.3: Neem aan, dat ADR1 niet wijst naar het minst significante deel van OP1 (zoals in figuren 3.5 en 3.6), maar naar het meest significante deel. Dit is in figuur 3.7 geïllustreerd. Herschrijf het programma.

Het is de programmeur die beslist hoe de 16 bits getallen opgeslagen worden, en naar welk deel van het adres de adrespointers wijzen. Dat zijn allemaal keuzes die je moet maken als je algoritmes en datastructuren ontwerpt.

De hierboven geplaatste programma's zijn traditionele programma's: ze gebruiken de accumulator. We geven nu een alternatief programma, dat geen gebruik maakt van de accumulator, maar in plaats daarvan gebruik maakt van enkele speciale 16-bits instructies die beschikbaar zijn op de Z80. De operanden zijn opgeslagen zoals is aangegeven in figuur 3.5. Het programma luidt als volgt:

LD HL, (ADR1)	OP1 IN HL
LD BC, (ADR2)	OP2 IN BC
ADD HL, BC	16-BITS OPTELLING
LD (ADR3), HL	HL OPSLAAN OP ADR3

Merk op, dat dit een veel korter programma is dan het voorgaande. Het is "elegantier". *De Z80 staat toe, dat de registers H en L beperkt gebruikt kunnen worden als een 16-bits accumulator.*

Oefening 3.4: Neem aan dat 32-bits getallen opgeslagen zijn of opgeslagen moeten worden zoals dat is aangegeven in figuur 3.8. Schrijf dan een programma voor een 32-bits optelling, waarbij je gebruik maakt van de zojuist geïntroduceerde instructies.

Antwoord:

```
LD HL, (ADR1-1)
LD BC, (ADR2-1)
ADD HL, BC
LD (ADR3-1), HL
LD HL, (ADR1-3)
LD BC, (ADR2-3)
ADC HL, BC
LD (ADR3-3), HL
```

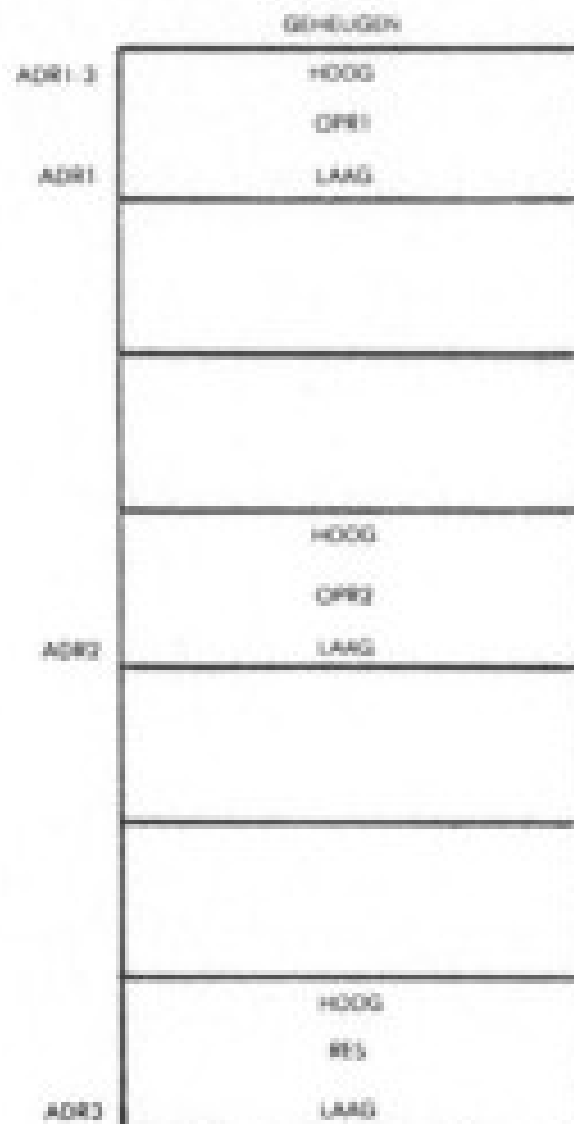

Fig. 3.8: Een 32-bits optelling

Nu we kunnen optellen, zullen we eens kijken naar aftrekken.

Het aftrekken van 16-bits getallen

We beginnen meteen met een 16-bits aftrekking, want een 8-bits aftrekking zou nu te eenvoudig voor ons zijn. OP1 en OP2 worden, zoals gebruikelijk, opgeslagen op de adressen ADR1 en ADR2. Het geheugen ziet eruit als getoond wordt in figuur 3.6. Het programma gebruikt de aftrek instructie (SBC) in plaats van ADD.

Oefening 3.5: Schrijf het aftrek programma.

Hier volgt het programma. Het datapad is te zien in figuur 3.9.

LD HL, (ADR1)	OP1 IN HL
LD DE, (ADR2)	OP2 IN DE
AND A	CARRYBIT WORDT 0
SBC HL, DE	OP1 MIN OP2
LD (ADR3), HL	RESULTAAT OP ADR3

Het programma lijkt op het programma voor de 16-bits optelling. Er zijn echter enkele verschillen. De Z80 kent twee instructies voor de optelling, n.l. ADD en ADC, maar slechts een instructie voor de aftrekking, SBC. Het eerste verschil tussen de programma's is het gebruik van SBC i.p.v. ADD. Het tweede verschil is de instructie AND A. Door deze instructie wordt het carrybit 0 gemaakt. De inhoud van A verandert niet.

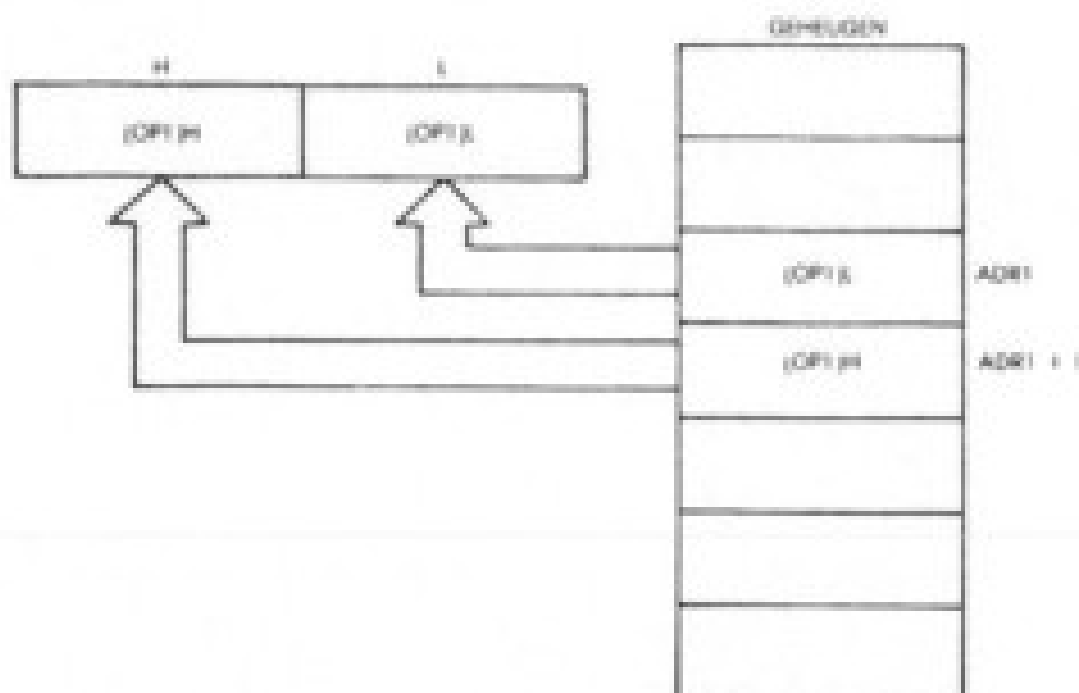

Fig. 3.9: 16 bit laden- LD HL, (ADR1)

Deze voorzorg is nodig, omdat de Z80 uitgerust is met twee soorten optelling: met en zonder carry bij het H en L register. Er is echter maar een soort aftrekking: SBC, aftrekken met carry. Omdat het carrybit altijd bij de aftrekking betrokken wordt, moet dit bit voor de aftrekking 0 gemaakt worden. Daarvoor hebben we de "AND A" instructie nodig.

Oefening 3.6: Herschrijf het aftrek programma, waarbij geen gebruik wordt gemaakt van de speciale 16-bits instructie.

Oefening 3.7: Schrijf een aftrek programma voor 8-bits getallen.

Men moet goed in gedachten houden, dat bij het rekenen in het twee-complement de uiteindelijke waarde van de carry geen betekenis heeft. Treedt een overflow op als gevolg van de aftrekking, dan wordt het overflowbit (V) in het status register 1 gemaakt. Dit bit kunnen we testen.

De getoonde voorbeelden zijn slechts eenvoudige binaire aftrekkingen en optellingen. Soms hebben we echter een andere rekenkunde nodig: de BCD rekenkunde.

REKENEN MET BCD

8-bits BCD optelling

De grondbeginselen van het BCD rekenen zijn behandeld in hoofdstuk 1. We zullen de hoofdpunten hier nog een keer herhalen. Het wordt hoofdzakelijk gebruikt voor administratieve toepassingen, waar het belangrijk is dat getallen tot op de laatste decimaal kloppen. Ieder cijfer wordt opgeslagen in een 4-bits nibble. Een byte kan dus twee BCD cijfers bevatten. Dit laatste heet *packed BCD*. Als voorbeeld tellen we twee bytes op

"01" wordt voorgesteld door 0000 0001

"02" wordt voorgesteld door 0000 0010

het resultaat is:
$$\begin{array}{r} 0000\ 0011 \\ \hline \end{array}$$

Dit is de BCD voorstelling voor "03". (Controleer dit zonedig door de tabellen aan het einde van dit boek te raadplegen.) In dit voorbeeld is alles nog eenvoudig. Maar laten we nu een ander voorbeeld bekijken.

"08" wordt voorgesteld door 0000 1000

"03" wordt voorgesteld door 0000 0011

Oefening 3.8: Bereken de som van bovenstaande optelling.

Een fout antwoord is "0000 1011", want dat is de *binaire* som van 8 en 3. "1011" is een in BCD niet voorkomende code en is dus verkeerd. Het antwoord is de BCD voorstelling van 11 decimaal, dus 0001 0001!

Dit probleem ontstaat, omdat de BCD voorstelling alleen de eerste 10 combinaties van de mogelijke 16 gebruikt. De 6 niet gebruikte combinaties komen in het BCD niet voor en zijn dus fout. "1011" is zo'n combinatie. Met andere woorden, als de som van twee binaire cijfers groter is dan 9 moeten we 6 bij het resultaat optellen om de 6 niet gebruikte combinaties over te slaan.

Tel de binaire voorstelling van 6 op bij 1011:

	1011	(foute BCD code)
	+ 0110	(+ 6)
Het resultaat is:	0001 0001	

Dit is de juiste BCD voorstelling van 11. We hebben dus nu het goede resultaat.

Dit voorbeeld laat een van de moeilijkheden van het rekenen met BCD zien. De 6 niet gebruikte codes moeten gecompenseerd worden. De Z80 beschikt daarvoor over een speciale instructie: "DAA". (tel 6 op als het resultaat groter is dan 9.)

Het voorbeeld laat nog een probleem zien. Het minst significante cijfer genereert een carry. Deze interne carry moet opgeteld worden bij het meest significante BCD cijfer. De optel instructie doet dit al automatisch, maar soms is het gemakkelijk te weten of er een carry is of niet. We kunnen dat detecteren m.b.v. het H bit in het status register. (De H komt van half-carry.)

Bij wijze van voorbeeld volgt nu een programma dat de BCD getallen 11 en 22 optelt:

LD A, 11H	11 IN ACCUMULATOR
ADD A, 22H	TEL DAAR 22 BIJ OP
DAA	ZORG VOOR DE JUISTE BCD REPRESENTATIE
LD (ADR), A	SLA HET RESULTAAT OP

In het programma komt een nieuw symbool voor: "H". Deze H in

hexadecimaal getal is. De getallen 0 tot en met 9 zijn voor de BCD en hexadecimale voorstelling gelijk. Het programma telt de getallen 11 en 22 op, en plaatst het resultaat op adres ADR. Als de operand is gespecificeerd als een onderdeel van de instructie, zoals in het voorbeeld, is er sprake van "*onmiddellijke*" adressering. De verschillende adresserings mogelijkheden komen in hoofdstuk 5 aan de orde.) Het opslaan van een resultaat op een adres zoals dat gebeurt in LD (ADR), A heet *absolute adressering*, als ADR een 16-bits adres voorstelt.

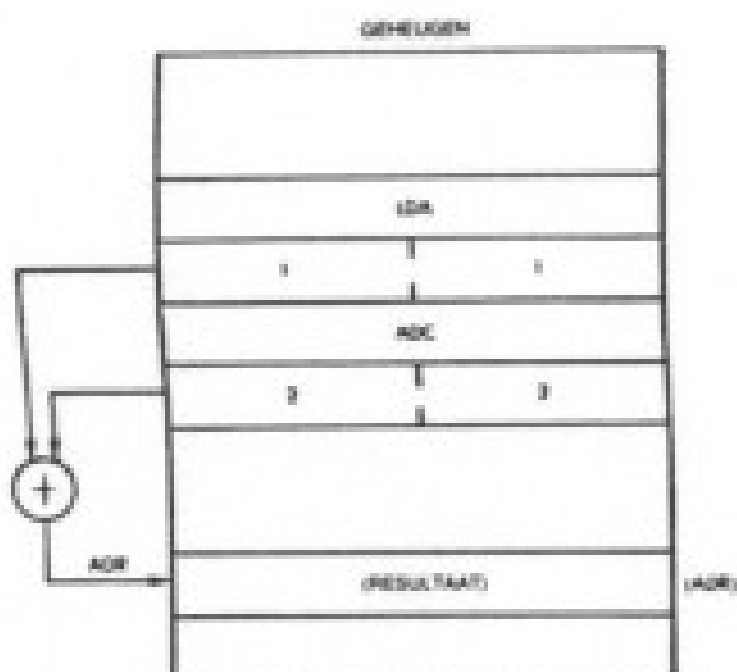

Fig. 3.10: Het opslaan van BCD cijfers

Het programma is gelijk aan de 8-bits optelling op de DAA instructie na. Wat de rol van deze instructie is zullen we zien in een voorbeeld:

Tel 11 en 22 op in BCD notatie.

$$\begin{array}{rcl}
 & 00010001 & (11) \\
 + & 00100010 & (22) \\
 \hline
 = & 00110011 & (33) \\
 & \underbrace{\quad\quad}_3 \quad \underbrace{\quad\quad}_3 &
 \end{array}$$

Gebruik makende van de regels van de binaire optelling komen we tot het juiste antwoord.

Tel nu 22 en 39 op en maak gebruik van de rekenregels voor de *binaire* optelling:

$$\begin{array}{r}
 00100010 \quad (22) \\
 + 00111001 \quad (39) \\
 \hline
 = 01011011 \\
 \quad \underbrace{\quad\quad}_5 \quad \underbrace{\quad}_?
 \end{array}$$

"1011" is een foute BCD code, omdat BCD slechts 10 van de mogelijke 16 codes gebruikt, en de laatste 6 codes overslaat. We moeten dus het zelfde doen, d.w.z. we tellen 6 bij het antwoord op:

$$\begin{array}{r}
 01011011 \quad (\text{binaire resultaat}) \\
 + \quad 0110 \quad (6) \\
 \hline
 = 01100001 \quad (61) \\
 \quad \underbrace{\quad\quad}_6 \quad \underbrace{\quad}_1
 \end{array}$$

Dit is het juiste BCD resultaat.

Oefening 3.9: Kan de instructie DAA in het programma ook achter LD (ADR),A geplaatst worden?

BCD aftrekking

De BCD aftrekking lijkt moeilijk. Om een aftrekking uit te voeren, moet het 10-complement opgeteld worden. In feite het zelfde principe als een binaire aftrekking door het twee-complement op te tellen. Het 10-complement wordt verkregen door het complement tot 9 te nemen en er dan 1 bij op te tellen. Normaal zou dat drie of vier instructies kosten. De Z80 is echter uitgerust met een zeer krachtige DAA instructie, welke automatisch het resultaat in de accumulator corrigeert, afhankelijk van de waarde van de C en H bits. (In het volgende hoofdstuk komen meer details van de DAA instructie aan de orde.)

16-bit BCD optelling

De 16-bits BCD optelling is net zo eenvoudig als de binaire optelling. Hier volgt meteen het programma:

LD A, (ADR1)	OP1 LAAG IN A
LD HL, ADR2	ADR2 IN HL
ADD A, (HL)	OP1 LAAG + OP2 LAAG
DAA	CORRIGEER RESULTAAT
LD (ADR3), A	SLA RESULTAAT LAAG OP
LD A, (ADR1 + 1)	OP1 HOOG IN A
INC HL	ADR1+1 IN HL
ADC A, (HL)	OP1 HOOG + OP2 HOOG + CARRY
DAA	CORRIGEER RESULTAAT HOOG
LD (ADR3 + 1), A	SLA RESULTAAT HOOG OP

De packed BCD aftrekking

De elementaire BCD optelling en aftrekking is nu beschreven. In de praktijk kunnen BCD getallen echter ieder gewenst aantal cijfers bevatten. In het volgende vereenvoudigde programma van een BCD aftrekking nemen we aan dat twee getallen N1 en N2 het zelfde aantal bytes groot zijn. Het aantal bytes is COUNT. Figuur 3.11 geeft de geheugen indeling.

BCDPAK	LD	B, COUNT	
	LD	DE, N2	
	LD	HL, N1	
	AND	A	MAAK CARRY 0
	LD	A, (DE)	N2 BYTE
	SBC	A, (HL)	N2 - 1
	DAA		
	LD	(HL), A	SLA RESULTAAT OP
	INC	DE	
	INC	HL	
MINUS	DJNZ	MINUS	TREK VAN B 1 AF, GA NAAR MINUS ALS B NIET 0

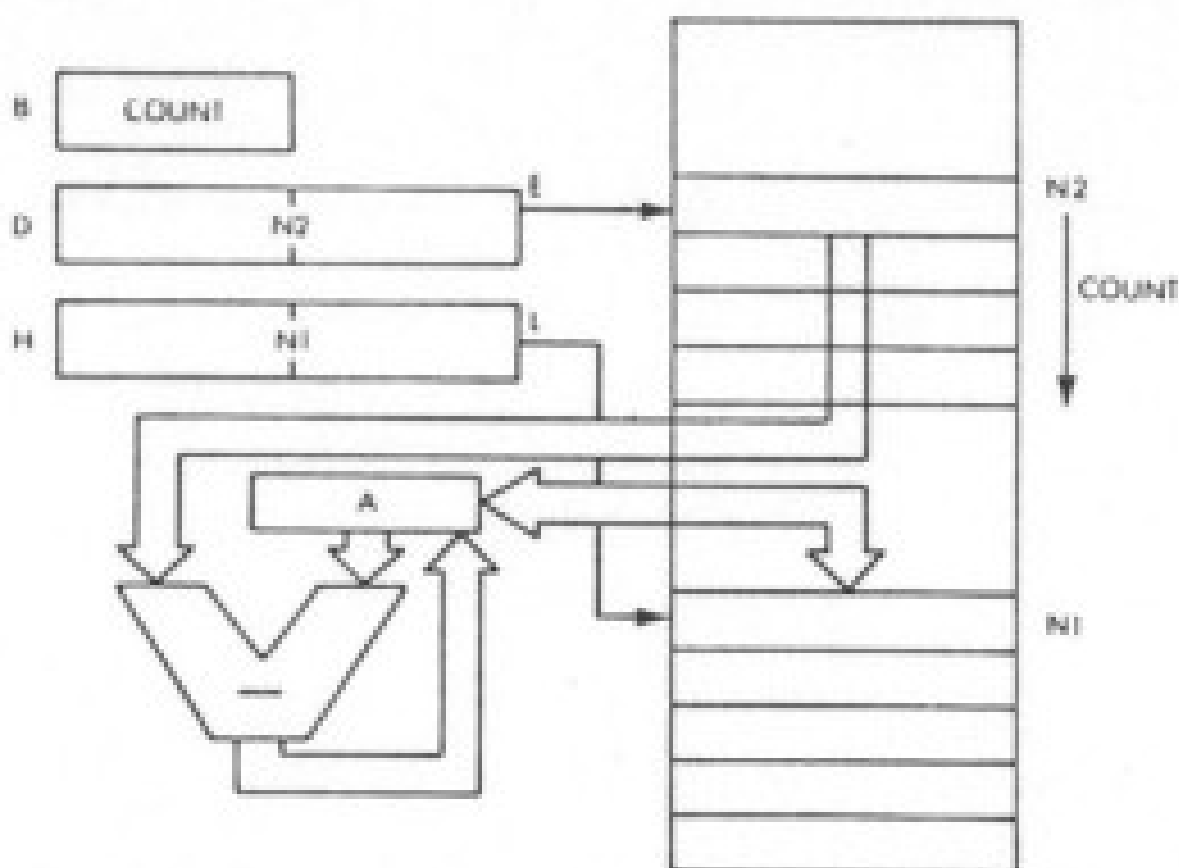

Fig. 3.11: Packed BCD aftrekking: $N1 \leftarrow N2 - N1$

N1 en N2 stellen de adressen voor, waar de BCD getallen zijn opgeslagen. Deze adressen komen in de register paren DE en HL:

```
BCDPAK LD    B, COUNT
        LD    DE, N2
        LD    HL, N1
```

Dan moet met het oog op de eerste aftrekking het carry bit 0 worden gemaakt. Dat kan op meerdere manieren worden gedaan. Hier gebeurt het met:

```
AND    A
```

Het eerste byte van N2 gaat naar de accumulator, en het eerste byte van N1 wordt ervan afgetrokken. DAA corrigeert daarna het resultaat.

Het resultaat wordt opgeslagen in N1:

Tenslotte trekken we 1 af van de verwijadressen of pointers:

```
INC    DE
INC    HL
```

Van B wordt 1 afgetrokken en de aftrek loop (een loop is een lus in het programma) wordt uitgevoerd totdat B gelijk aan 0 is:

DJNZ MINUS

DJNZ is een speciale Z80 instructie, die 1 aftrekt van B en een sprong maakt als B ongelijk aan 0 is.

Oefening 3.10: Vergelijk bovenstaand programma met dat van de binaire optelling. Wat is het verschil?

Oefening 3.11: Kunnen de rollen van DE en HL verwisseld worden? (Hint: wees voorzichtig met SBC).

Oefening 3.12: Schrijf een 16-bits BCD aftrek programma.

BCD status bits

Bij BCD optellingen geeft het carrybit aan, dat het resultaat groter is dan 99. Aangezien BCD in feite een echte binaire voorstelling is, is dit dus anders dan bij het twee-complement. Het carrybit geeft bij een aftrekking de borrow weer.

Instructie types

Tot nu toe hebben we twee soorten microprocessor instructies gebruikt. Allereerst LD, welke de accumulator laadt met data van een gegeven geheugenadres en omgekeerd. Dit is een *data verplaats* instructie.

Dan zijn er de *rekenkundige* instructies, zoals ADD, SUB, ADC en SBC. Ze voeren optellingen en aftrekkingen uit. Meer ALU instructies zullen nog in dit hoofdstuk worden behandeld.

Er zijn nog andere instructies beschikbaar, die we niet bekeken hebben. In het bijzonder zijn dat de "sprong" instructies, die de volgorde waarin het programma wordt doorlopen veranderen. Bij het volgende

voorbeeld zal dit soort instructie worden geïntroduceerd. In gevallen waar een sprong (de Engelse term daarvoor is "jump") afhankelijk is van bepaalde logische condities, wordt deze wel "branch" of "vertakking" genoemd. Dit omdat de structuur van het programma met zijn vertakkingen wel op een boom lijkt.

VERMENIGVULDIGEN

We komen nu toe aan een meer ingewikkeld rekenkundig probleem: De vermenigvuldiging van binaire getallen. Alvorens het algoritme voor de binaire vermenigvuldiging te behandelen, bekijken we eerst een gewone decimale vermenigvuldiging:

$$\begin{array}{rcl}
 & 12 & \text{(vermenigvuldigtal)} \\
 \times & 23 & \text{(vermenigvuldiger)} \\
 \hline
 & 36 & \text{(deel produkt)} \\
 + & 24 & \\
 \hline
 = & 276 & \text{(uiteindelijk resultaat)}
 \end{array}$$

De vermenigvuldiging wordt uitgevoerd door het rechtse cijfer van de vermenigvuldiger te vermenigvuldigen met het vermenigvuldigtal, dus " 3×12 ". Het deel produkt is 36. Daarna wordt 2 met 12 vermenigvuldigd. Het resultaat, 24, moet bij het deel resultaat worden opgeteld. Maar daarvoor moeten we eerst nog wat anders doen: 24 moet een plaats naar links geschoven worden. Hetzelfde resultaat wordt bereikt, door 36 een plaats naar rechts te verschuiven. Pas daarna kunnen de twee getallen worden opgeteld. Het uiteindelijke resultaat is 276. De binaire vermenigvuldiging wordt op precies de zelfde manier uitgevoerd. We zullen dat laten zien aan de hand van een voorbeeld. In dit voorbeeld wordt 5 met 3 vermenigvuldigd.

We bezien nu een voorbeeld. We vermenigvuldigen 5×3 :

$$\begin{array}{rcl}
 (5) & & 101 \quad \text{(VMT)} \\
 (3) & \times & 011 \quad \text{(VMR)} \\
 \hline
 & & 101 \quad \text{(DP)} \\
 & & 101 \\
 & & 000 \\
 \hline
 (15) & & 01111 \quad \text{(RES)}
 \end{array}$$

De formele weergave van dit algoritme is te zien in figuur 3.12. We zullen dit stroomdiagram, ons eerste, eens nader bekijken.

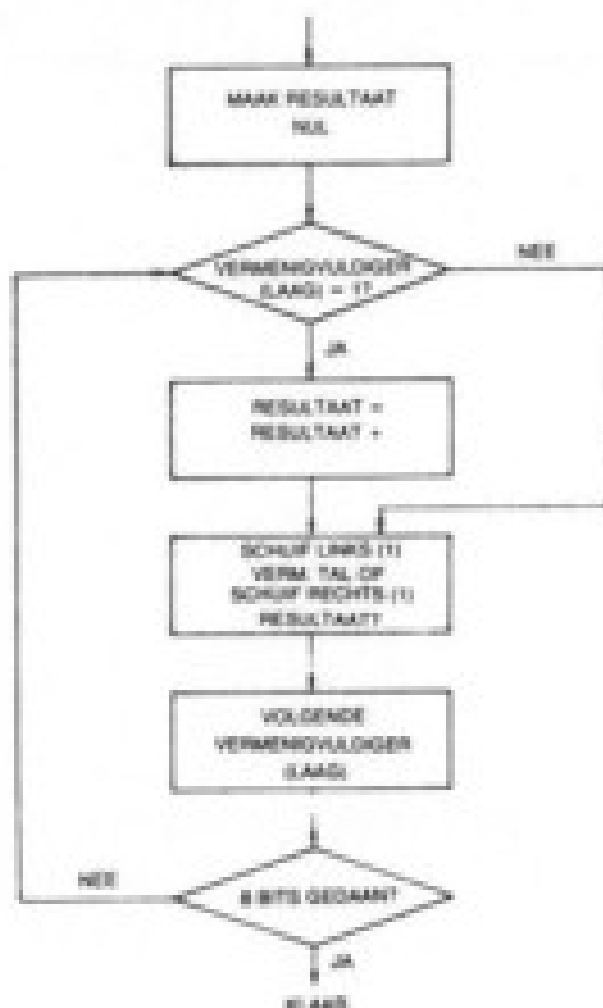

Fig. 3.12: Het basis vermenigvuldig algoritme. Stroomdiagram

Dit stroomdiagram is een symbolische weergave van het zojuist gepresenteerde algoritme. Iedere rechthoek stelt een uit te voeren opdracht voor. Het wordt vertaald in een of meer programma instructies. Iedere ruit is een test. Dit zijn dus de "vertakkingspunten" van het programma. Is de test goed, dan springen we naar een bepaald adres, is de test fout, dan springen we naar een ander adres. De principes van de sprong worden uitgelegd bij het programma zelf. De lezer moet zich er echter nu van verzekeren, dat dit stroomdiagram inderdaad het vermenigvuldig algoritme weergeeft. Merk op, dat er een pijl uit de onderste ruit komt, die naar de bovenste ruit gaat. Dat is gedaan, omdat hetzelfde deel van het stroomdiagram acht keer wordt uitgevoerd, een keer voor ieder bit van de vermenigvuldiger. Zo'n situatie, waar het programma vanaf een zelfde punt meerdere keren wordt doorlopen, heet een *programma lus* of een *loop*.

Oefening 3.13: Vermenigvuldig 4 met 7 binair, gebruik makende van het stroomdiagram. Controleer of het resultaat 28 is. Is dat niet het geval, doe de oefening dan opnieuw. Pas wanneer je het goede antwoord krijgt, ben je in staat het diagram te vertalen naar een programma.

8 bij 8 bits vermenigvuldiging

We gaan nu het stroomdiagram vertalen in een programma voor de Z80. Het complete programma is te vinden in figuur 3.13. Het zal tot in de details besproken worden. Zoals je je nog zult kunnen herinneren uit hoofdstuk 1 bestaat programmeren hier uit het vertalen van stroomdiagram 3.12 in het programma 3.13. Ieder blok in het diagram wordt vertaald in een of meer instructies.

Er wordt aangenomen, dat de vermenigvuldiger MPR en het vermenigvuldigtal MPD al een waarde hebben.

MPY88	LD	BC, (MPRAD)	VERMENIGV. IN C
	LD	B, 8	B IS BIT TELLER
	LD	DE, (MPDAD)	VERM.TAL IN E
	LD	D, 0	D WORDT 0
	LD	HL, 0	RESULTAAT WORDT 0
			GEMAAKT
MULT	SRL	C	SCHUIF VERM.BIT IN CARRY
	JR	NC, NOADD	TEST CARRY
	ADD	HL, DE	TEL MPD OP BIJ RESULTAAT
NOADD	SLA	E	SCHUIF MPD NAAR LINKS
	RL	D	RED BIT IN D
	DEC	B	TREK 1 AF VAN BIT TELLER
	JP	NZ, MULT	ALLES NOG EENS, ALS TELLER NIET 0
	LD	(RESAD), HL	BERG RESULTAAT OP

Fig. 3.13: 8 × 8 vermenigvuldig programma

Het eerste blok in het diagram is nodig voor de *initialisatie*. Het maakt een aantal registers en geheugen locaties gelijk aan nul, als ze in het programma gebruikt worden. De registers die nodig zijn voor de vermenigvuldiging staan in figuur 3.14.

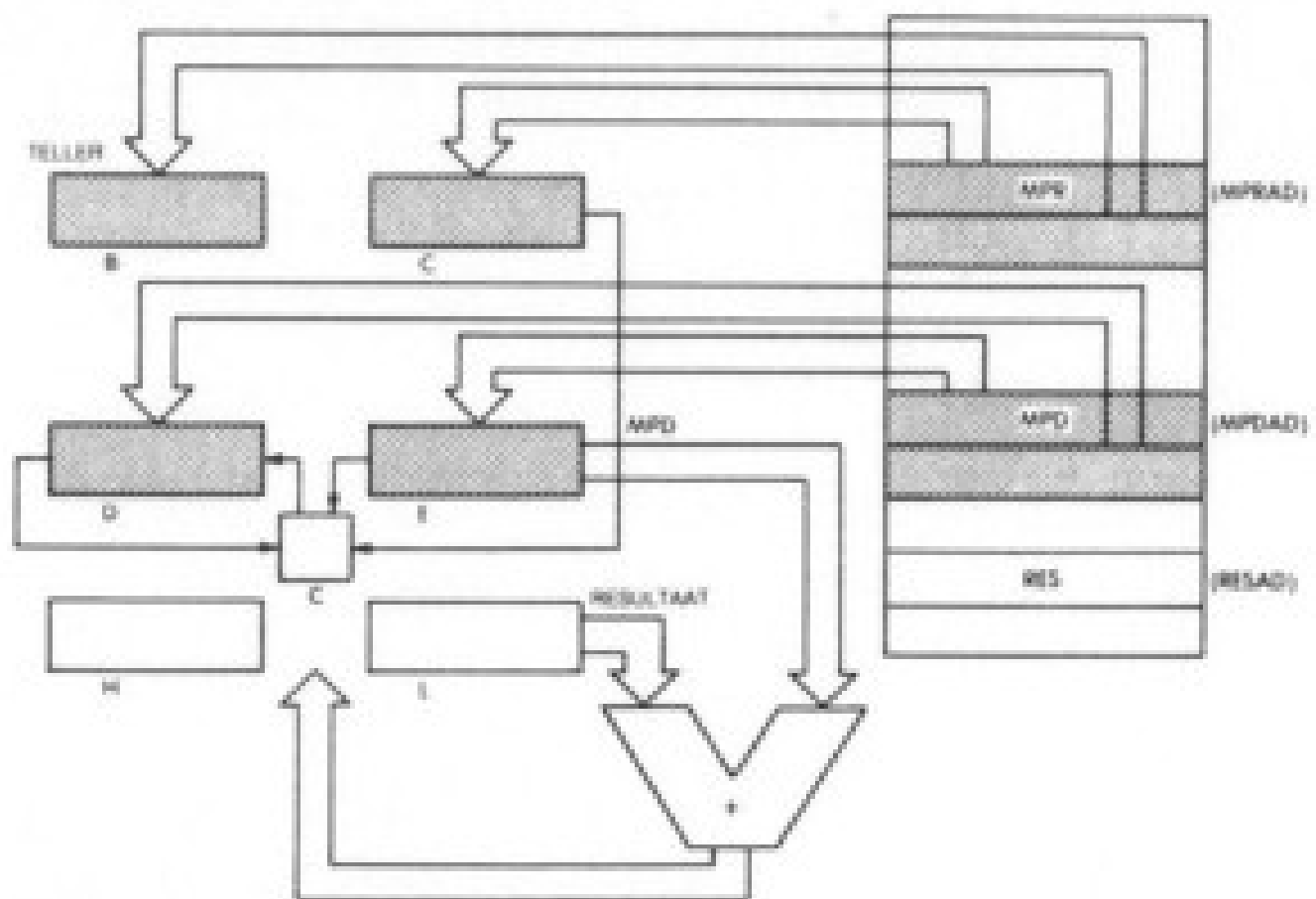

Fig. 3.14: 8×8 vermenigvuldiging. De registers

Er worden drie register paren gebruikt. MPRAD is het geheugen adres van de vermenigvuldiger. MPD is te vinden in het geheugen op adres MPDAD. De vermenigvuldiger en het vermenigvuldigtal worden respectievelijk in register C en E geladen (zie figuur 3.14). Register B wordt als teller gebruikt.

Registers D en E bevatten het vermenigvuldigtal als het een positie naar links wordt verschoven.

Merk op, dat hoewel in het begin alleen C en E geladen hoeven te worden, dit toch gebeurt met 16 bits tegelijk. B en D worden dus ook geladen. We moeten ze achteraf daarom de juiste waarde geven, B wordt 8 en D wordt 0.

Aangezien $2^8 \times 2^8 = 2^{16}$, kan het resultaat van een 8 bits maal 8 bits vermenigvuldiging 16 bits groot zijn. Er moeten daarom twee registers worden gereserveerd voor het resultaat. In ons geval de registers H en L. Zie figuur 3.14.

De eerste stap is de registers B, C en E te laden met de juiste inhoud, en het deel resultaat 0 te maken. Dat is te zien in stroomdiagram 3.12.

Alles wordt gedaan door de volgende instructies:

```
MPY88  LD    BC, (MPRAD)
        LD    B, 8
        LD    DE, (MPDAD)
        LD    D, 0
        LD    HL, 0
```

De eerste drie instructies laden respectievelijk MPR in register paar BC, de waarde "8" in register B, en MPD in register paar DE. Omdat MPR en MPD 8 bits woorden zijn worden ze eigenlijk in respectievelijk register C en E geladen, terwijl de woorden die in het geheugen volgen op MPR en MPD in B en D geladen worden. Dit wordt getoond in de figuren 3.15 en 3.16. De volgende instructie maakt de inhoud van D gelijk aan 0.

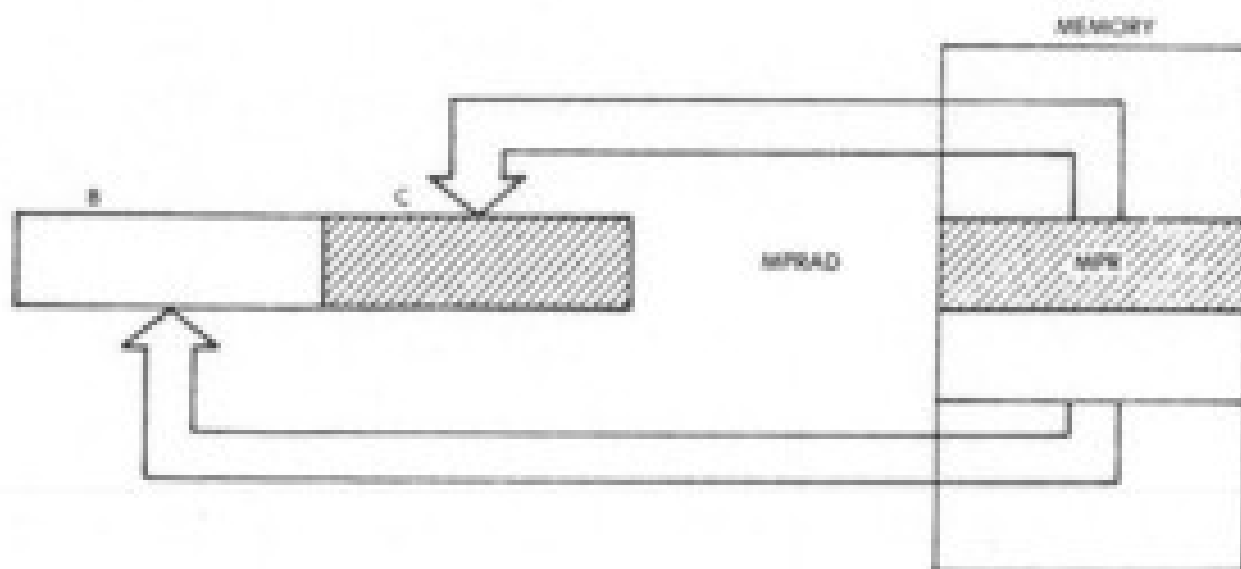

Fig. 3.15: LD BC, (MPRAD)

In dit programma wordt het vermenigvuldigtal naar links geschoven, voordat het wordt opgeteld bij het resultaat. (Het resultaat had voor de optelling ook naar rechts geschoven kunnen worden, zoals is aangegeven in het vierde blok van figuur 3.12.) Het vermenigvuldigtal wordt iedere stap in register D geschoven. Dit register moet daarom eerst nul gemaakt worden. Dat gebeurt in de vierde instructie. De vijfde instructie maakt tenslotte tegelijk de registers H en L gelijk aan nul.

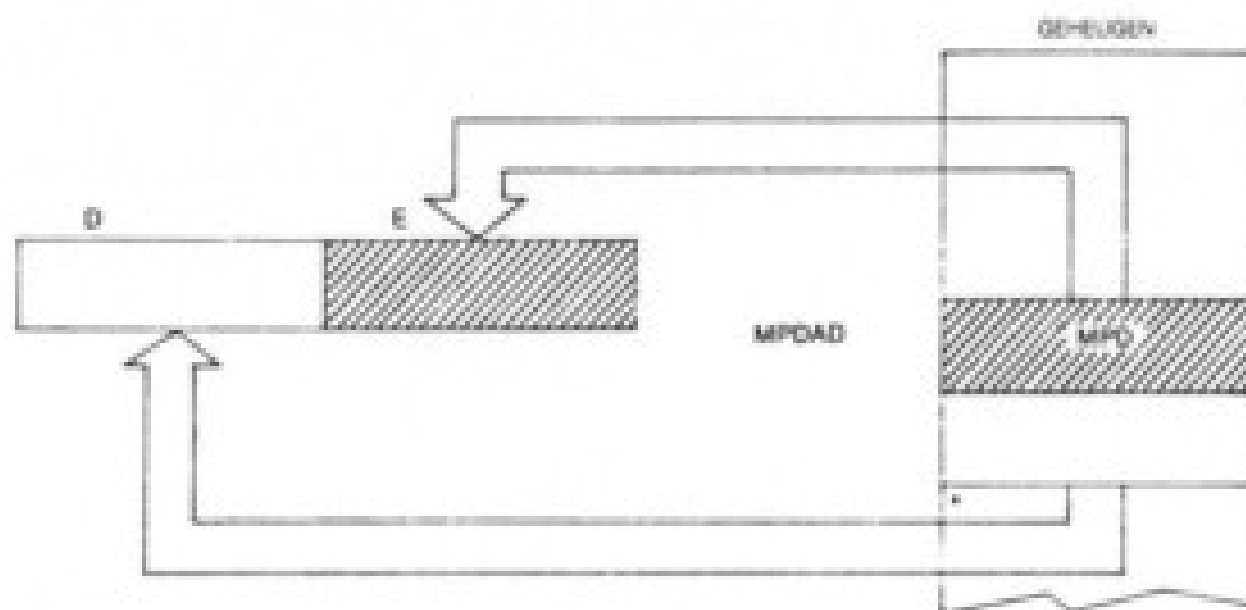

Fig. 3.16: LD DE, (MPDAD)

Kijken we weer naar het stroomdiagram, dan zien we, dat de volgende stap een test op het minst significante bit (het meest rechtse bit) van de vermenigvuldiger MPR is. Is dit bit een "1", dan moet de waarde van MPD opgeteld worden bij het deel resultaat, is dit bit "0", dan wordt er niet opgeteld. De volgende drie instructies doen dat:

```
MULT SRL C
      JR  NC, NOADD
      ADD HL, DE
```

Ons eerste probleem is hoe we het minst significante bit van de vermenigvuldiger kunnen testen. Dit zou kunnen met de BIT instructie van de Z80, waarmee ieder bit van ieder register getest kan worden. We willen echter hier het programma zo eenvoudig mogelijk houden, met een loop erin. Gebruikten we de BIT instructie, dan zouden we eerst bit 0 moeten testen, dan bit 1, enzovoort, tot aan bit 7. Daartoe zou iedere keer een andere instructie nodig zijn, en een eenvoudige loop zouden we niet kunnen toepassen. Om het programma te verkorten is hier een andere instructie gebruikt: de *verschuif* of *shift* instructie.

NB: Er is een manier om BIT te gebruiken in een loop, maar daarvoor zou het programma zichzelf moeten veranderen. En dat is iets,

SRL is een nieuw soort instructie van de ALU. Het is de afkorting van "shift right logical" (logische verschuiving naar rechts). Een logische verschuiving wordt gekenmerkt door het plaatsen van een 0 in bit 7. Dit in tegenstelling tot de rekenkundige verschuiving, waar de waarde die in bit 7 geschoven wordt gelijk is aan de vorige waarde van dat bit. We komen daar in het volgende hoofdstuk op terug. Het effect van SRL C wordt getoond in figuur 3.14: er komt een pijl uit register C, en gaat naar een vierkantje dat de carry voorstelt ("C"). Het meest rechtse bit van MPR komt terecht in de carry C, en wordt daar getest.

De volgende instructie, "JR NC,NOADD", is een *sprong* instructie. Het betekent "jump on no carry" (NC) naar adres (label) NOADD. (Jump on no carry = sprong als carry = 0). Als de inhoud van C "1" is, dan wordt er niet gesprongen, en de volgende instructie wordt uitgevoerd, d.w.z. "ADD HL,DE".

Deze instructie telt de inhoud van D en E op bij H en L; het resultaat komt in H en L. Aangezien E het vermenigvuldigtal bevat (zie figuur 3.14), wordt hierdoor het vermenigvuldigtal bij het deel resultaat opgeteld.

Nu wordt, ongeacht of MPD is opgeteld of niet, het vermenigvuldigtal naar links geschoven (dat is het vierde blok in het stroomdiagram):

NOADD SLA E

SLA is de afkorting van "shift left arithmetic" ofwel rekenkundige verschuiving naar links. We hebben net gezien, dat er twee soorten verschuivingen zijn: logische en rekenkundige. Onze instructie is van de laatste soort. Omdat het een verschuiving naar links is, wordt bit 0 gelijk aan 0 gemaakt.

Bij wijze van voorbeeld nemen we aan, dat de inhoud van E was 00001001. Na de SLA instructie wordt deze 00010010. De inhoud van het carrybit is dan 0.

We willen eigenlijk het meest significante bit (MSB) van E direct in D schuiven (zie figuur 3.14), maar aangezien er geen instructie is die dat kan, wordt het eerst in het carrybit geschoven. Daarna halen we het uit het carrybit en schuiven het in het D register:

RL D

RL is nog een ander soort instructie. Het betekent "roteer links". Bij de roteer instructie wordt het carry bit in het register geschoven, dit in tegenstelling tot de shift instructie, waar een bit het register uitgeschoven wordt in het carry bit. (Zie figuur 3.17.) En dat is precies wat we willen. De inhoud van het carry bit wordt in het rechtse bit van D geplaatst, en uiteindelijk hebben we dus een bit van E naar D geschoven.

Het effect van deze twee opeenvolgende instructies is geïllustreerd in figuur 3.18. We zien, dat bit X op de meest significante plaats van E eerst wordt getransporteerd naar het carrybit. Daarna verhuist het naar de minst significante positie van D. Het effect is dus, dat we een bit van E naar D geschoven hebben.

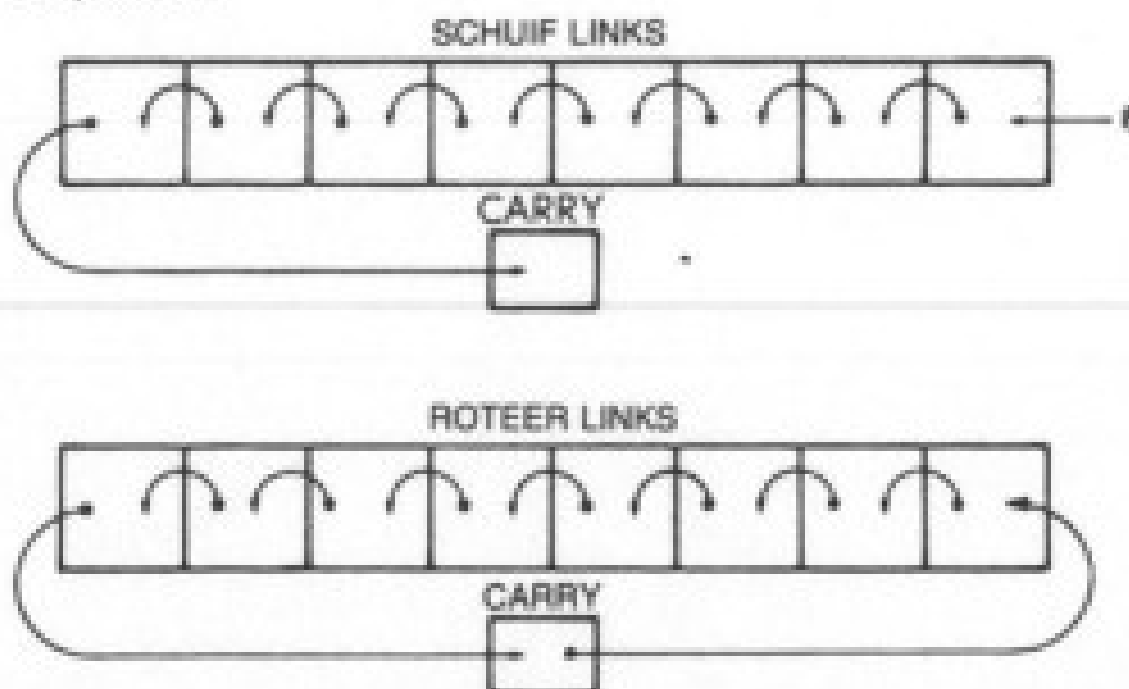
Volgens het stroomdiagram moeten we nu naar het volgende bit van MPR wijzen, en controleren of dit het achtste bit is. Dat wordt gedaan door van de byte teller 1 af te trekken. Register B bevat deze teller. (Zie figuur 3.14.)

DEC B

Dit is een "decrement" instructie, wat zeggen wil, dat van de inhoud van B de waarde 1 wordt afgetrokken.

Tenslotte moeten we controleren of de teller al 0 is. Daartoe wordt het Z bit getest. Je zult je ongetwijfeld nog herinneren, dat het Z(ero) status bit aangeeft of de uitkomst van de vorige rekenkundige instruc-

JP NZ,MULT

tie de waarde 0 had. We moeten hier opmerken, dat de instructies DEC HL, DEC BC, DEC DE, DEC IX en DEC SP het Z bit niet beïnvloeden. Als de teller niet "0" is, moet de programma loop nogmaals doorlopen worden. Dat wordt bereikt door de volgende instructie:

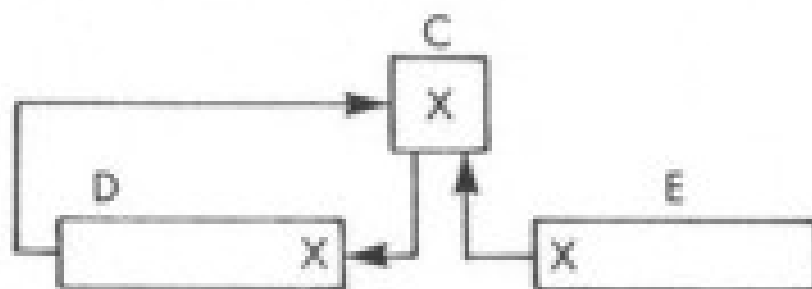

Fig. 3.18: Schuiven van E naar D

Dit is een sprong instructie (JP is de afkorting van jump), welke specificeert, dat als Z gelijk is aan "0" (NZ betekent non-zero), er gesprongen wordt naar het adres MULT. Het gevolg is een programma loop, die doorlopen wordt totdat B de waarde 0 krijgt. Is dat het geval ($B = 0$), dan wordt niet gesprongen, en wordt de volgende instructie uitgevoerd:

LD (RESAD),HL

Deze instructie redt de inhoud van het register paar HL, dus het resultaat van de vermenigvuldiging, op adres RESAD. D.w.z. de inhoud van H gaat naar adres RESAD, en de inhoud van L naar RESAD + 1. Deze instructie redt dus 16 bits tegelijk.

Oefening 3.14: Kun je nu hetzelfde vermenigvuldigings programma schrijven, maar dan door de BIT instructie (wordt beschreven in het volgende hoofdstuk) te gebruiken i.p.v. de SRL C instructie? Wat zijn de nadelen?

We gaan, als dat mogelijk is, het programma verbeteren:

Oefening 3.15: Kan JP aan het einde van het programma vervangen worden door JR? Als dat mogelijk is, wat is dan het voordeel?

Oefening 3.16: Kan DJNZ gebruikt worden om het programma korter te maken?

Oefening 3.17: Bekijk de instructies LD D,0 en LD HL,0 aan het begin van het programma. Kunnen ze vervangen worden door:

XOR	A
LD	D, A
LD	H, A
LD	L, A

Zoja, wat is dan de verbetering, gemeten in het aantal bytes en snelheid?

NB: In de meeste gevallen zal het zojuist ontwikkelde programma een subroutine zijn, en is de laatste instructie RET (return). Dat mechanisme wordt later in dit hoofdstuk besproken.

Test je zelf (zeer belangrijk)

We hebben nu het eerste echte programma doorgenomen. We zijn vele verschillende soorten instructies tegengekomen, zoals: verplaats instructies (LD), rekenkundige instructies (ADD), logische instructies (SRL, SLA, RL) en sprong instructies (JR, JP). Zelfs een loop behoorde tot het programma, waarin de laatste zeven instructies, beginnende op adres MULT, herhaald uitgevoerd werden. Om het programmeren te leren, is het noodzakelijk dergelijke programma's tot in de details te begrijpen. Dit programma is veel langer dan de programma's daarvoor, en het zou gedetailleerd bestudeerd moeten worden. We stellen daarom de volgende oefening voor. Maak de oefening helemaal af en ga niet verder tot je de goede uitkomst hebt. Want alleen een goed antwoord is het bewijs dat je de tot nu toe behandelde principes begrijpt. Wie de oefening niet maakt, of toch doorgaat na een fout antwoord, zal zeker moeilijkheden ondervinden bij het schrijven van programma's later. Oefening baart kunst, ook bij het programmeren. Neem nu even een pauze en maak daarna de volgende oefening:

Oefening 3.18: Iedere keer als een programma is geschreven, zou het met de hand gecontroleerd moeten worden, om er zeker van te zijn, dat de resultaten correct zijn. Dat is precies wat we nu gaan doen: het doel van deze oefening is de tabel van figuur 3.19 volledig en nauwkeurig in te vullen.

registers ingevuld worden. Zet een streepje in de kolom als de inhoud niet bekend of onbepaald is. Laten we samen beginnen het formulier in te vullen. Daarna zul je het alleen af moeten maken. De eerste regel is als volgt:

LABEL	INSTRUCTIE	B	C	C	D	E	H	L
		--	--	-	--	--	--	--
MP488	LD BC,(0200)	00	03	-	--	--	--	--

Fig. 3.20: Vermenigvuldiging: na een instructie

We nemen aan, dat we 3 (MPR) met 5 (MPD) vermenigvuldigen.

De eerste instructie is "LD BC,(MPRAD)". De inhoud van adres MPRAD wordt in registers B en C geladen. MPR is 3, dus: "00000011". Na de instructie is de inhoud van C dus 3. B wordt geladen met de inhoud van MPRAD + 1, welke onbepaald is. De volgende instructie zorgt er voor dat B de waarde 8 krijgt. Zie figuur 3.21. De inhoud van D, E, H en L zijn nog niet bekend, dat worden dus streepjes. De inhoud van het carry bit is ook nog onbepaald, aangezien de LD instructie dat bit niet beïnvloedt. Ook hier dus een streepje.

LABEL	INSTRUCTIE	B	C	C	D	E	H	L
		--	--	-	--	--	--	--
MP488	LD BC,(0200)	00	03	-	--	--	--	--
	LD B,08	08	03	-	--	--	--	--

Fig. 3.21: Vermenigvuldiging: na twee instructies

Figuur 3.22 geeft de situatie na vijf instructies (tot aan MULT).

LABEL	INSTRUCTIE	B	C	C	D	E	H	L
MP488		--	--	-	--	--	--	--
	LD BC, (0200)	00	03	-	--	--	--	--
	LD B, 08	08	03	-	--	--	--	--
	LD DE, (0202)	08	03	-	00	05	--	--
	LD D, 00	08	03	-	00	05	--	--
	LD HL, 0000	08	03	-	00	05	00	00

Fig. 3.22: Vermenigvuldiging: na vijf instructies

De SRL instructie veroorzaakt een logische verschuiving naar rechts, en het rechtse bit van MPR komt in het carry bit terecht. In figuur 3.23 is te zien, dat de inhoud van MPR na de verschuiving gelijk is aan "00000001". Carry C is dus 1. Alle andere registers worden niet veranderd door deze instructie. Ga nu verder met het invullen.

LABEL	INSTRUCTIE	B	C	C	D	E	H	L
MP488		--	--	-	--	--	--	--
	LD BC, (0200)	00	03	-	--	--	--	--
	LD B, 08	08	03	-	--	--	--	--
	LD DE, (0202)	08	03	-	00	05	--	--
	LD D, 00	08	03	-	00	05	--	--
MULT	LD HL, 0000	08	03	-	00	05	00	00
	SRL C	08	01	1	00	05	00	00
NOADD	JR NC, 0114	08	01	1	00	05	00	00
	ADD HL, DE	08	01	0	00	05	00	05
	SLA E	08	01	0	00	0A	00	05
	RL D	08	01	0	00	0A	00	05
	DEC B	07	01	0	00	0A	00	05
	JP NZ, 010F	07	01	0	00	0A	00	05

De compleet ingevulde tabel staat in figuur 3.39 aan het eind van dit hoofdstuk. Figuur 3.40 geeft de hex of decimale listing van het programma.

Programmeer alternatieven

Het net door ons ontwikkelde programma zou op vele andere manieren geschreven kunnen worden. In het algemeen geldt, dat iedere programmeur zijn eigen manieren heeft om een programma te veranderen, en zelfs te verbeteren. Zo hebben wij, bijvoorbeeld, het vermenigvuldigtal naar links geschoven. Wiskundig is het net zo juist het resultaat een positie naar rechts te schuiven voor het op te tellen bij het vermenigvuldigtal. Eigenlijk is dat best een interessante oefening!

Oefening 3.19: Schrijf een 8×8 vermenigvuldig programma, gebruik makende van het zelfde algoritme. Schuif nu echter het resultaat een positie naar rechts, i.p.v. het vermenigvuldigtal een positie naar links te schuiven. Vergelijk dit programma met het vorige. Is het nieuwe programma sneller of langzamer?

Een verbeterd vermenigvuldig programma

Het zojuist gemaakte programma is een recht-toe-recht-aan vertaling van het algoritme. Om echter een efficient programma te kunnen maken, moeten we op de details letten. Vaak kan de lengte van het programma korter worden. Meestal gaat dat gepaard met een hogere uitvoer snelheid. We zullen proberen ons basis programma te verbeteren.

Stap 1

Een eerste verbetering is een efficiënter gebruik van de Z80 instructie set. De op een na laatste instructie en de instructie daarvoor kunnen worden vervangen door een enkele instructie:

DJNZ MULT

Dit is een "automatische sprong": B wordt met 1 verlaagd, en er wordt gesprongen naar de gespecificeerde locatie als B ongelijk 0 is. De instructie is niet helemaal gelijk aan het vorige paar:

```
DEC B
JP  NZ, MULT
```

De instructie geeft namelijk een *verplaatsing*, en die verplaatsing mag niet kleiner zijn dan -256 of groter dan $+256$. In het programma wordt maar een paar bytes verder gesprongen, dus deze verbetering is toegestaan. Het programma wordt, zoals dat is weergegeven in figuur 3.24.

MP488B	LD	DE, (MPDAD)	
	LD	BC, (MPRAD)	
	LD	B, 8	BIT TELLER
	LD	HL, 0	
MULT	SRL	C	
	JR	NC, NOADD	
	ADD	HL, DE	
NOADD	SLA	E	
	RL	D	
	DJNZ	MULT	
	LD	(RESAD), HL	
	RET		

Fig. 3.24: Verbeterde vermenigvuldiging. Stap 1

Stap 2

Om het programma nog meer te kunnen verbeteren kijken we naar de twee verschillende schuif instructies die gebruikt worden in het programma van figuur 3.13. De vermenigvuldiger wordt naar rechts geschoven, het vermenigvuldigtal daarna naar links. Eerst wordt register E naar links geschoven, waarna register D naar rechts wordt geroteerd. Dat alles is nogal tijdrovend. Een standaard programmeer "truc", die gebruikt wordt bij vermenigvuldigingen is gebaseerd op het volgende: iedere keer als de vermenigvuldiger een positie wordt verschoven, komt een ander bit in het vermenigvuldiger register beschikbaar. Bijvoorbeeld: als de vermenigvuldiger naar rechts schuift, komt links een

bit vrij. Tegelijk zien we, dat het allereerste deel product ("resultaat") hooguit 9 bits groot is. Als we aan het begin van het programma een enkel register aanwijzen voor het resultaat, kunnen we het vrijgekomen bit bij de vermenigvuldiger gebruiken voor de rest van het resultaat. Na de volgende verschuiving van MPR wordt het deel product een bit groter. Ook dit bit plaatsen we op de vrijgekomen positie bij de vermenigvuldiger, enz.

Het programma kan dus verbeterd worden, door MPR en RES in een register paar te plaatsen. Ideaal zou het zijn, als we ze ook nog tegelijk zouden kunnen verschuiven. Helaas kan de Z80 slechts 8-bits registers verschuiven. Net als de meeste 8-bits microprocessors heeft de Z80 geen instructie waarmee 16 bits tegelijk worden verschoven.

Maar ook hier kunnen we een truc gebruiken. De Z80 (en ook de 8080) heeft een 16-bits optel instructie. We hebben deze instructie al gebruikt. Neem aan, dat de vermenigvuldiger en het resultaat in H en L zitten. De volgende instructie kan dan gebruikt worden:

ADD HL,HL

H en L worden bij zichzelf opgeteld. H en L worden dus verdubbeld. In het binaire systeem komt verdubbeling overeen met een verschuiving van een bit naar links. We hebben dus een 16-bits verschuiving gereali-

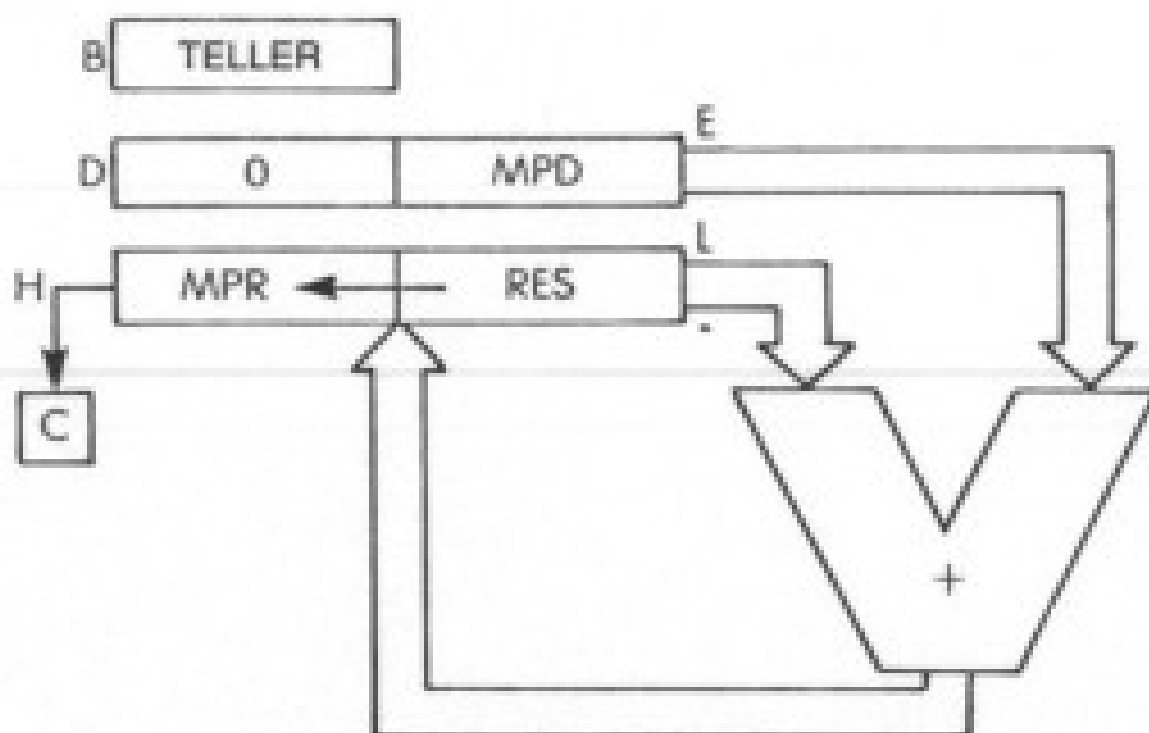

Fig. 3.25: De register HL de vermenigvuldiger en het resultaat

seerd d.m.v. een instructie. Helaas is het een verschuiving naar links, terwijl deze naar rechts had moeten zijn. Maar dat is helemaal geen probleem.

Principieel kan MPR zowel naar links als naar rechts geschoven worden. Wij hebben de verschuiving naar rechts gebruikt, omdat dat bij een gewone optelling ook wordt gedaan. Het hoeft echter niet zo te gebeuren. Een verschuiving van de MPR naar links is even juist.

Om het voordeel van de gesimuleerde 16-bits verschuiving te kunnen gebruiken, moet de MPR naar links geschoven worden. MPR komt dus in register H en het resultaat in register L. Figuur 3.25 geeft de aldus ontstane situatie.

De rest van het programma blijft zo ongeveer gelijk aan het vorige programma:

MUL88C	LD	HL,(MPRAD-1)	
	LD	L, 0	
	LD	DE,(MPDAD)	
	LD	D, 0	TELLER
	LD	B, 8	VERSCHUIVING
MULT	ADD	HL, HL	NAAR LINKS
	JR	NC,NOADD	
	ADD	HL,DE	
NOADD	DJNZ	MULT	
	LD	(RESAD),HL	
	RET		

Fig. 3.26: Verbeterde vermenigvuldiging. Stap 2.

Bij een vergelijking met het vorige programma valt op, dat de lengte van de vermenigvuldigings loop (de instructies tussen MULT en de sprong) kleiner is geworden. Het programma heeft minder instructies, en meestal betekent dat een grotere snelheid waarmee het programma wordt uitgevoerd. Een juiste keuze van de registers kan dus voordelig zijn.

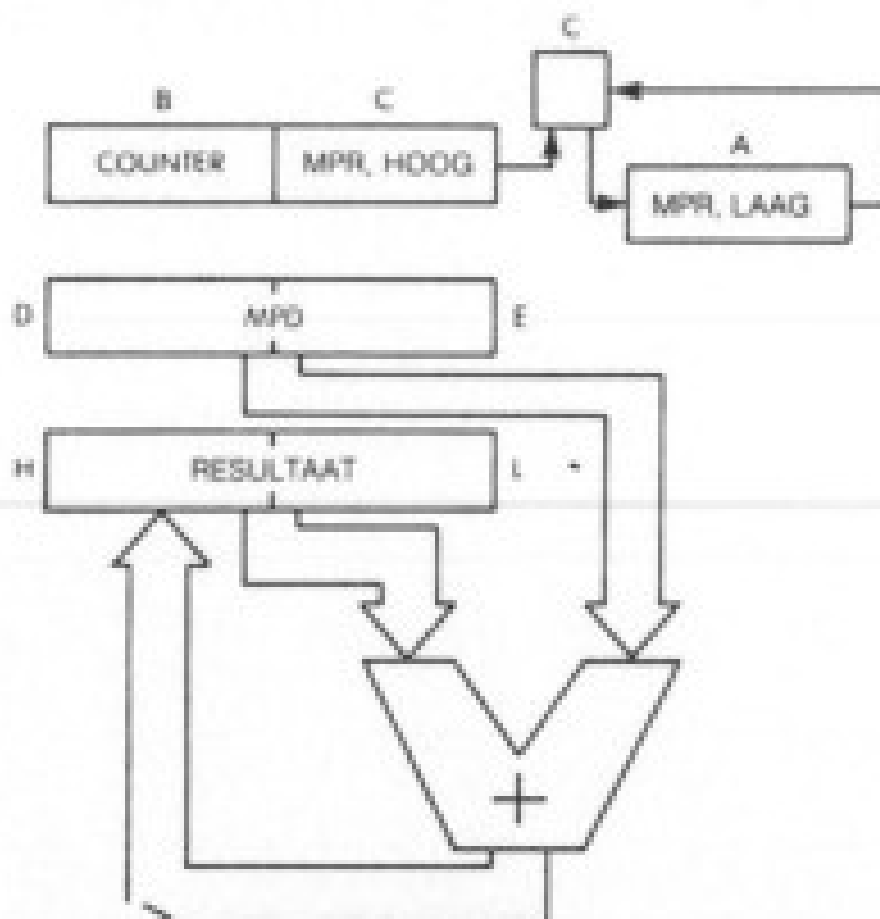
Een recht-toe-recht-aan ontwerp resulteert in het algemeen in een programma dat werkt. Vrijwel nooit is dat programma *optimaal*. Het is daarom zo belangrijk de beschikbare registers en instructies te begrijpen en op de best mogelijke manier te gebruiken.

Oefening 3.20: Bereken de snelheid van een vermenigvuldiging m.b.v. het laatste programma. Neem aan, dat in 50% van de gevallen gesprongen wordt. Het aantal cycli per instructie is te vinden in het volgende hoofdstuk. De klokfrequentie is 2 MHz (1 klokcyclus = 0,5 microseconde).

Oefening 3.21: In het voorbeeld is register paar D en E gebruikt voor het vermenigvuldigtal. Hoe moet het programma veranderd worden, als we B en C willen gebruiken? (Hint: aan het eind moet iets veranderd worden.)

Oefening 3.22: Waarom moet register D nul worden gemaakt als MPD in E wordt geladen?

Als laatste kijken we naar een detail, dat de niet met de Z80 vertrouwde programmeur misschien irriteert. De lezer heeft misschien al opgemerkt, dat bij het laden van MPD in register E, zowel register D als E geladen werden uit het geheugen. Dat gebeurt, omdat, als niet eerst het adres in H en L wordt geplaatst, het niet mogelijk is een enkel byte uit het geheugen te halen. Dat is de erfenis van de 8008, die geen

directe adresseringsmogelijkheid had. Dat is overgenomen door de 8080, met enkele verbeteringen, en later ook door de Z80. Daar is het mogelijk 16 bits direct uit het geheugen te halen, maar geen 8 bits.

Nu we dit mogelijke mysterie hebben opgelost, gaan we door met een ingewikkelder vermenigvuldiging.

Een 16×16 vermenigvuldiging

Om onze net verworven vaardigheden te testen, vermenigvuldigen we twee 16-bits getallen. We nemen echter aan dat het resultaat niet meer dan 16 bits groot is, zodat het in een register paar past.

Het resultaat van de eerste vermenigvuldiging stond in registers H en L (zie figuur 3.27), terwijl de registers D en E MPD bevatten.

Het is aanlokkelijk B en C te gebruiken voor de vermenigvuldiger. Als we echter voordeel willen hebben van de DJNZ instructie, moeten we B gebruiken als teller. Als gevolg daarvan stoppen we een helft van de vermenigvuldiger in C, en de andere helft in A (zie figuur 3.27). Het programma volgt nu:

MUL16	LD	A, (MPRAD + 1)	MPR,HOOG
	LD	C,A	
	LD	A, (MPRAD)	MPR,LAAG
	LD	B, 16	TELLER
	LD	DE, (MPDAD)	MPD
	LD	HL,0	
MULT	SRL	C	VERSCHUIF RECHTS MPR,HOOG
			ROTEER RECHTS MPR,LAAG
	JR	NC, NOADD	TEST CARRY
	ADD	HL, DE	TEL MPD OP BIJ RESULTAAT
NOADD	EX	DE,HL	
	ADD	HL, HL	VERSCHUIF MPD NAAR LINKS
	EX	DE,HL	
	DJNZ	MULT	
	RET		

Dit programma is analoog aan de voorgaande programma's. De eerste zes instructies (MUL16 tot MULT) initialiseren de registers met de juiste inhoud. Een moeilijkheid vormt het feit, dat MPR geladen moet worden d.m.v twee bewerkingen. MPRAD wijst naar het minst significante deel van MPD in het geheugen. Het meest significante deel bevindt zich op het volgende geheugenadres. (Dit zou ook andersom kunnen zijn.) Als het meest significante deel in A is geplaatst, moet het verhuizen naar C:

```
LD    A, (MPRAD + 1)
LD    C, A
```

Tenslotte wordt het minst significante deel in de accumulator geplaatst:

```
LD    A, (MPRAD)
```

De andere registers (B, D, E, H en L) worden op de gewone manier geïntialiseerd:

```
LD    B, 16
LD    DE, (MPDAD)
LD    HL, 0
```

Er moet een 16 bits verschuiving worden uitgevoerd op de vermenigvuldiger. Daarvoor zijn twee afzonderlijke schuif of roteer instructies nodig, een voor A en een voor C:

```
MULT  SRL    C
      RRA
```

Na de verschuiving bevat het carrybit het rechtse en dus minst significante bit van MPR. Daar wordt het getest:

```
JR    NC, NOADD
```

Het vermenigvuldigtal wordt wel opgeteld als C op 1 staat en niet opgeteld als C op 0 staat:

```
ADD   HL, DE
```

Als volgende stap moet MPD een positie naar links worden verschoven. De Z80 bezit echter geen instructie die D en E tegelijk verschuift. Ook kan de Z80 de inhoud van DE bij zichzelf optellen. Daarom wordt de inhoud van D en E in H en L geplaatst, waar het verdubbeld wordt. Daarna gaat de nieuwe inhoud weer terug naar D en E:

```
NOADD  EX      DE,HL
        ADD     HL,HL
        EX      DE,HL
```

Tenslotte moet B met 1 worden verminderd. Er wordt een sprong gemaakt, als B niet gelijk is aan 0:

```
DJNZ  MULT
```

Ook hier kunnen andere registers gekozen worden, die misschien resulteren (of misschien ook niet) in een korter programma:

Oefening 3.23: Plaats de vermenigvuldiger in de registers B en C. Schrijf het programma en bespreek de voor- en nadelen van deze register keuze.

Oefening 3.24: Bekijk het programma in figuur 3.28. Kun je een andere manier bedenken om MPD te verschuiven, zonder het eerst naar HL te verplaatsen?

Oefening 3.25: Schrijf een 16×16 vermenigvuldig programma, dat ontdekt dat het resultaat groter dan 16 bits is. Dit vormt een eenvoudige verbetering van het basis programma.

Oefening 3.26: Schrijf een 16×16 vermenigvuldig programma met een 32 bits groot resultaat. Figuur 3.29 geeft een voorstel voor de toekenning van de registers. Onthoud, dat het eerste deelresultaat slechts 16 bits groot is, en dat na iedere stap een bit vrij komt bij de vermenigvuldiger.

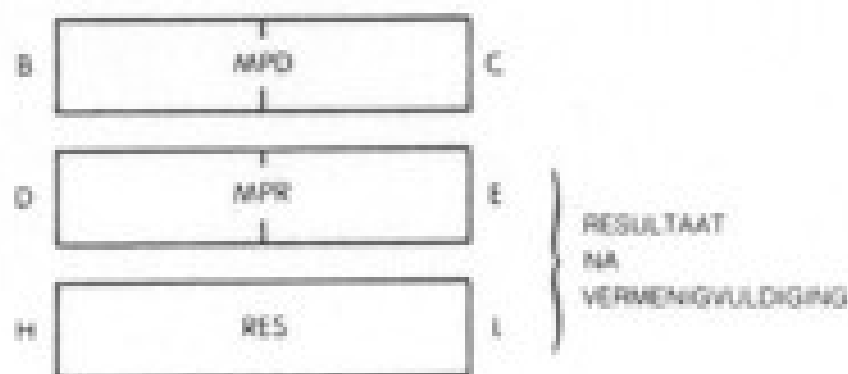

Fig. 3.29: 16×16 vermenigvuldiging met 32-bits resultaat

Als laatste rekenkundige bewerking bespreken we de deling.

BINAIRE DELING

Het algoritme voor de binaire deling lijkt op het algoritme voor de vermenigvuldiging. De deler wordt iedere keer afgetrokken van de hogere orde bits van het deeltal. Na iedere aftrekking wordt het resultaat gebruikt i.p.v. het oorspronkelijke deeltal. De waarde van het quotient wordt bij iedere aftrekking met 1 verhoogd. Na verloop van tijd wordt het resultaat van de aftrekking negatief. Dan moet het deelresultaat hersteld worden, door de deler er weer bij op te tellen. Bij het quotient moet ook weer 1 worden opgeteld. Quotient en deeltal worden een positie naar links geschoven en het algoritme wordt herhaald. Het stroomdiagram is te vinden in figuur 3.30.

16×8 deling

Als voorbeeld behandelen we hier een 16×8 deling, met een 8-bits quotient en een 8-bits rest. De toewijzing van de registers staat in figuur 3.31.

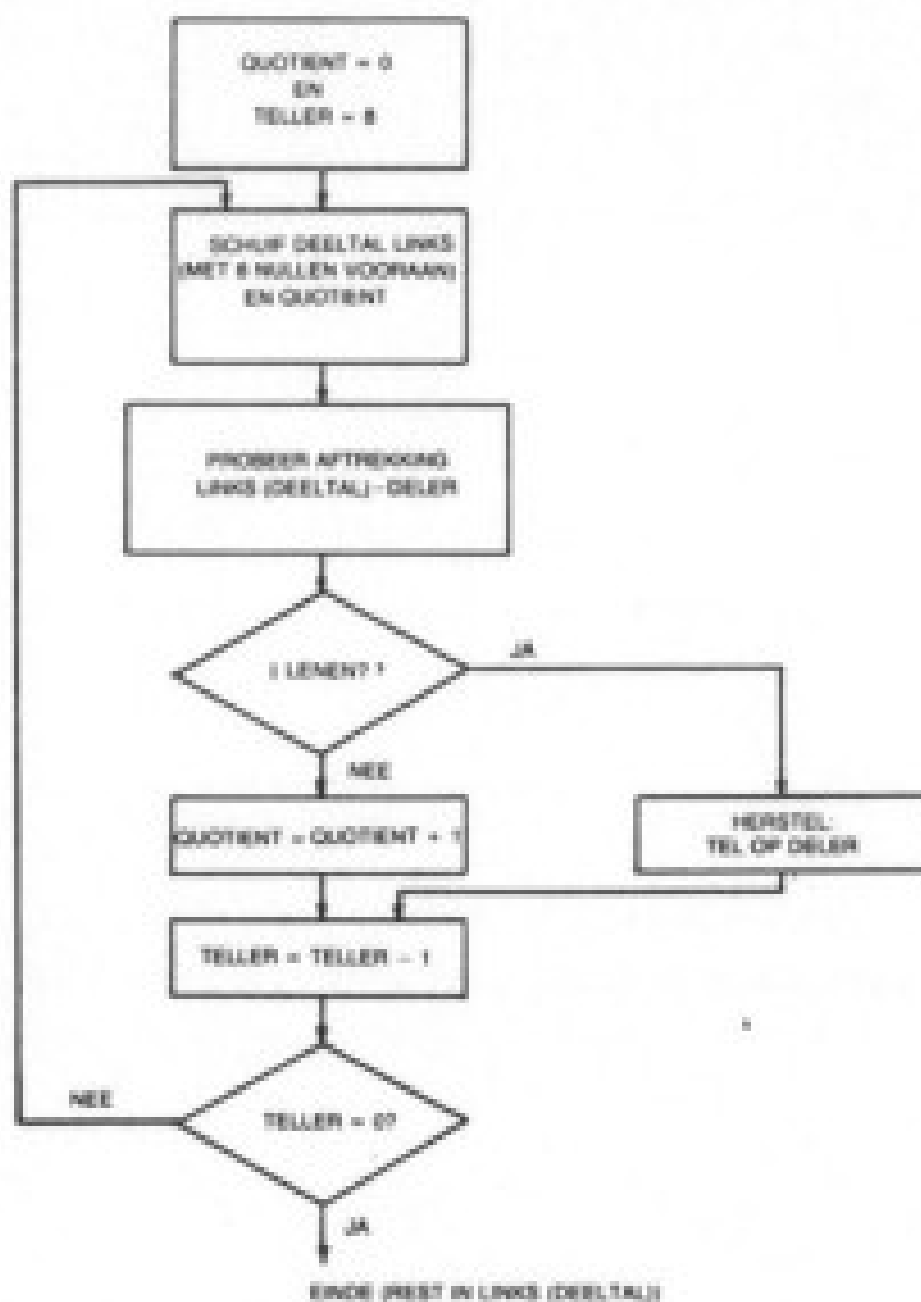

Fig. 3.30: 8 bits binaire deling. Stroomdiagram.

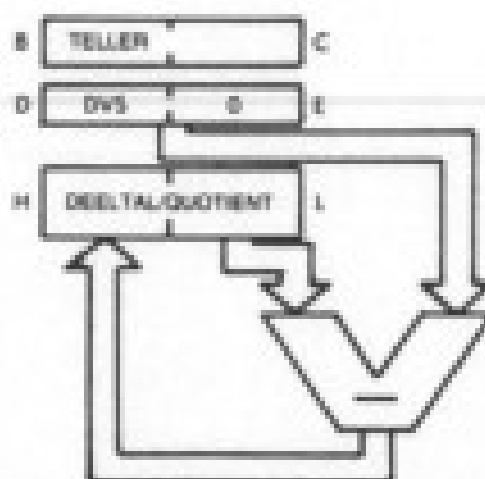

Fig. 3.31: 16 x 8 deling. De registers

Het programma is als volgt:

DIV168	LD	A, (DVSAD)	LAAD DELER
	LD	D, A	IN A
	LD	E, 0	
	LD	HL, (DVDAD)	LAAD 16-BITS DEELTAL
	LD	B, 8	INITIALISEER TELLER
DIV	XOR	A	CARRY WORDT 0
	SBC	HL, DE	DEELTAL-DELER
	INC	HL	QUOTIENT=QUOTIENT+1
	JP	P, NOADD	TEST OF REST POSITIEF IS
	ADD	HL, DE	HERSTEL INDIEN NODIG
	DEC	HL	QUOTIENT=QUOTIENT-1
NOADD	ADD	HL, HL	SCHUIF DEELTAL NAAR
			LINKS
	DJNZ	DIV	LOOP TOT B = 0
	RET		

Fig. 3.32: 16×8 deling. Programma.

De eerste vijf instructies laden de deler en het deeltal in de goede registers. De teller wordt geïnitieerd (B krijgt de waarde 8). Ook hier is B de aangewezen positie voor de teller als de DJNZ instructie wordt gebruikt.

DIV168	LD	A, (DVSAD)
	LD	D, A
	LD	E, 0
	LD	HL, (DVDAD)
	LD	B, 8

Dan wordt de deler afgetrokken van het deeltal. Omdat er geen aftrek instructie is zonder carry, moet deze eerst 0 worden gemaakt. Dat kan op vele manieren. Bijvoorbeeld m.b.v. de volgende instructies:

XOR	A
AND	A
OR	A

In ons programma gebruiken we:

```
DIV    XOR    A
```

Dan volgt de aftrekking:

```
SBC    HL,DE
```

Aangenomen wordt dat de aftrekking succesvol is, d.w.z. dat de rest positief is. Daarom wordt bij het quotient 1 opgeteld. Als de aftrekking fout gaat (de rest is negatief) Moeten we weer 1 aftrekken van het quotient:

```
INC    HL
```

Het resultaat van de aftrekking wordt getest:

```
JP     P,NOADD
```

Is de rest groter of gelijk aan 0, dan is de aftrekking juist geweest, en hoeven we niets op te slaan. Het programma springt naar adres NOADD. Is de aftrekking fout, dan moet het deeltal de oude waarde weer krijgen, en van het quotient moet 1 worden afgetrokken:

```
ADD    HL,DE  
DEC    HL
```

Tenslotte moet het overblijvende deeltal naar links worden geschoven, vooruit lopend op de volgende aftrekking. B (de teller) wordt met 1 verminderd, en getest op de waarde 0. De loop wordt doorlopen zolang B ongelijk aan 0 is:

```
NOADD  ADD    HL,HL  
       DJNZ   DIV  
       RET
```

Oefening 3.27: Controleer de werking van de deling door figuur 3.33 in te vullen, zoals we dat ook hebben gedaan bij oefening 3.18. Merk op dat D niet op het formulier voor hoeft te komen omdat de inhoud ervan niet verandert.

LABEL	INSTRUCTIE	B	H	I

Fig. 3.33: Formulier voor de deling

8-bits deling

Het volgende programma gebruikt, net als het voorgaande programma, de "bewaar methode". In A komt het gecomplementeerde quotient. Het is een 8×8 bits deling (zonder teken).

```

;E IS DEELTAL
;C IS DELER
;A IS QUOTIENT
;B IS REST

```

DIV88	XOR	A	ACCU WORDT 0
	LD	B,8	LOOP TELLER
LOOP88	RL	E	ROTEER CARRY IN DEEL-
			TAL.
	RLA		CARRY WORDT 0
	SUB	C	TREK DELER AF
	JR	NC,\$ + 3	AFTREKKING OK
	ADD	A,C	ACCU OUDE WAAR-
			DE,CARRY 1
	DJNZ	LOOP88	
	LD	B,A	REST IN B
	LD	A,E	HAAL QUOTIENT
	RLA		SCHUIF LAATSTE RES.BIT
	CPL		COMPLEMENTEER BITS

NB: \$ is het symbool voor de waarde van de programma teller.

Deling volgens de "niet bewaar" methode

Het volgende programma voert een 16-bits door 15-bits deling uit d.m.v de niet bewaar methode. IX wijst naar het deeltal, IY naar de deler (niet nul). Zie figuur 3.34.

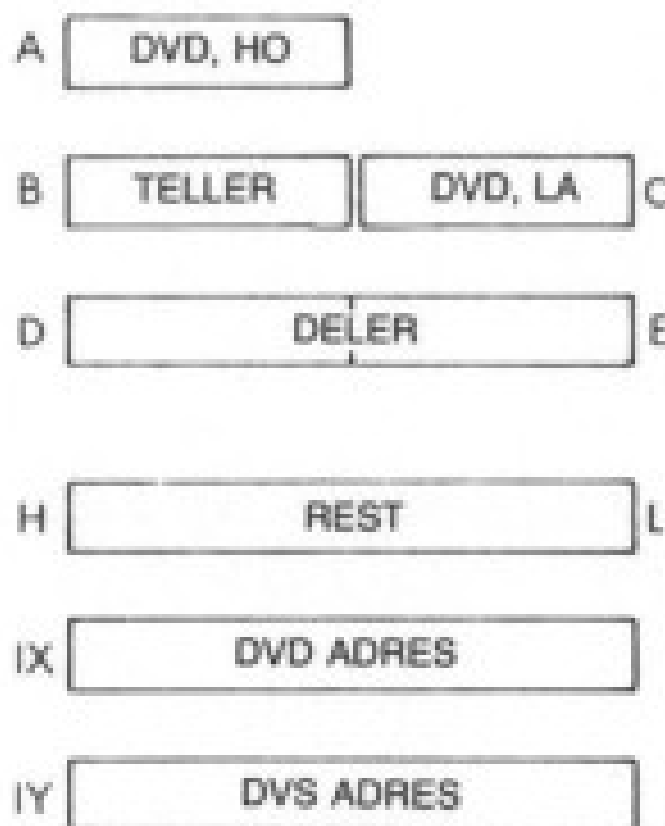

Fig. 3.34: Deling volgens niet bewaar methode. De registers.

Register B is teller, beginwaarde 16.

A en C bevatten het deeltal.

D en E bevatten de deler.

H en L bevatten het resultaat.

Het 16-bits deeltal wordt verschoven door:

```
RL    C
RLA
```

De rest wordt verschoven door:

DIV16	LD	B, (IX + 1)	
	LD	C, (IX)	
	LD	D, (IY + 1)	
	LD	E, (IY)	
	LD	A, D	
	OR	E	(DELER) HOOG of (DELER) LAAG
	JR	Z, ERROR	TEST DELER = 0
	LD	A, B	HAAL (DEELTAL) HOOG
	LD	HL, 0	RESULTAAT WORDT 0
	LD	B, 16	TELLER
TRIALSB	RL	C	ROTEER RES. EN ACCU LINKS
	RLA		
	ADC	HL, HL	SCHUIF LINKS. C BLIJFT 0
	SBC	HL, DE	MINUS DELER
	CCF		RESULTAAT BIT
	JR	NC, NGV	ACCU NEGATIEF?
	DJNZ	TRIALSB	TELLER 0?
	JP	DONE	
	RL	C	ROTEER RES. + ACCU LINKS
	RLA		
NULL	ADC	HL, HL	ZIE BOVEN.
	AND	A	
	ADC	HL, DE	HERSTEL DOOR DELER OP TE TELLEN
	JR	C, PTV	RES. POSITIEF
	JR	Z, NULL	RES. NUL
	DJNZ	RESTOR	TELLER 0?
	RL	C	SCHUIF RES. BIT BINNEN
	RLA		
	ADD	HL, DE	CORRIGEER REST
	LD	B, A	QUOTIENT IN B, C
PTV	LD		
	RET		
RESTOR	LD		
	RET		
NGV	LD		
	RET		
DONE	LD		
	RET		

Het uiteindelijke quotient komt in B en C, en de rest in HL. Het programma volgt nu:

Oefening 3.28: Vergelijk het vorige programma met het nu volgende. Dit programma gebruikt de bewaar techniek.

DEELTAL IN AC.
DELER IN DE
QUOTIENT IN AC
REST IN HL

DIV16	LD	HL,0	;MAAK ACCU NUL
	LD	B,16	;SET TELLER
LOOP16	RL	C	;ROTEER RESULTAAT EN
	RLA		;ACCUMULATOR LINKS
	ADC	HL,HL	;VERSCHUIVING NAAR
			;LINKS
	SBC	HL,DE	;TREK DELER AF
	JR	NC,\$ + 3	;AFTREKKING OK
	ADD	HL,DE	;HERSTEL ACCUMULATOR
	CCF		;BEREKEN RESULTAAT BIT
	DJNZ	LOOP16	;TELLER NIET NUL
	RL	C	;HAAL LAATSTE RES.BIT
			;BINNEN
	RET		
	RLA		

NB: \$ betekent huidige adres (zevende instructie).

LOGISCHE BEWERKINGEN

De andere klasse van instructies die uitgevoerd kunnen worden door de ALU in de microprocessor zijn de logische instructies. Hiertoe behoren: AND (EN), OR (OF) en exclusieve OR of XOR. Bovendien kunnen we hier ook de schuif en roteer instructies en de vergelijk instructie toe te rekenen. Het gebruik van AND, OR en XOR wordt in hoofdstuk 4 besproken.

Nu gaan we een klein programma maken, dat test of een bepaald geheugen adres LOC de waarde 0, de waarde 1 of iets anders bevat.

In dit programma wordt de vergelijk instructie geïntroduceerd

waarmee een serie logische tests wordt uitgevoerd. Afhankelijk van de uitkomst van de vergelijking wordt een bepaald programma deel uitgevoerd.

Hier volgt het programma:

	LD	A,(LOC)	LEES KARAKTER IN LOC
	CP	00H	VERGELIJK MET NUL
	JP	Z,ZERO	IS HET NUL?
	CP	01H	VERGELIJK MET EEN
	JP	Z,ONE	
NONFND	...		
	...		
ZERO	...		
	...		
ONE	...		

De eerste instructie: "LD A,(LOC)" leest de inhoud van geheugen adres LOC, en laadt die in de accumulator. Dat is het karakter dat we willen testen. De volgende instructie vergelijkt het met de waarde 0:

CP 00H

Deze instructie vergelijkt de inhoud van de accumulator met de hexadecimale waarde "00", d.w.z. "00000000". Zijn de waarden gelijk, dan wordt het Z bit in het status register 1 gemaakt. Dat bit kan getest worden met de volgende instructie:

JP Z,ZERO

Als Z de waarde 1 heeft, wordt gesprongen naar adres ZERO. Als Z de waarde 0 heeft, de accumulator is dus ongelijk aan 0, dan wordt de volgende instructie uitgevoerd:

CP 01H

Op gelijke wijze als hierboven wordt naar ONE gesprongen als de accumulator de waarde 1 heeft. Is de waarde niet gelijk aan een van de waarden waarmee vergeleken is, dan wordt de instructie achter label NONFND uitgevoerd.

```

                JP      Z, ONE
NONFND

```

Met dit programma is de waarde van de vergelijk instructie gevolgd door een sprong gedemonstreerd. Deze combinatie zal nog veel in onze programma's gebruikt worden.

Oefening 3.29: Onderzoek m.b.v. de beschrijving in het volgende hoofdstuk de instructie LDA, (LOC). Wat is de invloed op de vlaggen? Is de volgende instructie (CP 00H) wel nodig?

Oefening 3.30: Schrijf een programma dat de inhoud van geheugen adres "24" leest en springt naar adres "STAR", als de inhoud een "*" is. De code voor "*" is "00101010".

SAMENVATTING VAN DE INSTRUCTIES

De meeste belangrijke instructies van de Z80 hebben we leren kennen door ze te gebruiken. We hebben data tussen het geheugen en registers getransporteerd. We hebben rekenkundige en logische bewerkingen uitgevoerd op deze data. We hebben het getest, en afhankelijk daarvan verschillende delen van het programma uitgevoerd. In het bijzonder hebben we "geautomatiseerde" instructies zoals DJNZ gebruikt om programma's korter te maken. Andere instructies van deze laatste soort, LDDR, CPIR, INIR, worden in de rest van dit boek geïntroduceerd.

Om programma's eenvoudiger te maken hebben we gebruik gemaakt van speciale eigenschappen van de Z80. In de meeste gevallen zijn deze programma's dan ook niet bruikbaar op een 8080.

We hebben kennis gemaakt met een structuur, die loop heet. Een andere belangrijke structuur komt nu aan bod: de subroutine.

SUBROUTINES

In principe is een subroutine een blok instructies, die door de pro-

beginnen met een speciale instructie: de *subroutine declaratie*, welke de subroutine herkenbaar maakt voor de vertaler. De subroutine moet ook afgesloten worden met een speciale instructie: de *return*. We zullen eerst het gebruik van een subroutine demonstreren, om de waarde ervan te laten zien. Daarna zullen we onderzoeken hoe we subroutines kunnen maken.

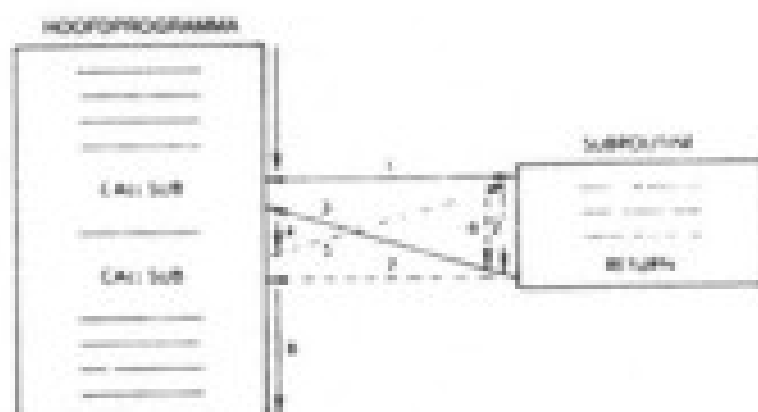

Fig. 3.35: Subroutine aanroep

In figuur 3.35 is het gebruik van een subroutine geïllustreerd. Het hoofdprogramma staat links. De subroutine is symbolisch rechts weergegeven. We gaan nu het mechanisme onderzoeken. Het hoofdprogramma wordt normaal doorlopen totdat we de instructie "CALL SUB" tegenkomen. Dit is een *subroutine aanroep* en het gevolg is een sprong naar de subroutine. De eerste uit te voeren instructie na CALL SUB is de eerste instructie in de subroutine. Dit geeft pijl 1 aan in de figuur.

Dan wordt de subroutine uitgevoerd als ieder ander programma. We nemen hier aan dat de subroutine geen andere subroutine aanroepen bevat. De laatste instructie van de subroutine is een RETURN. D.m.v. deze instructie keren we terug naar het hoofdprogramma. De eerste nu uit te voeren instructie is de eerstvolgende instructie na CALL SUB in het hoofdprogramma. Dit is pijl 3 in de tekening. Het programma wordt daarna volgens pijl 4 doorlopen.

Opnieuw komen we in het hoofdprogramma een CALL SUB tegen. Ook nu springen we naar de subroutine (pijl 5). De subroutine wordt nogmaals doorlopen.

Komen we RETURN tegen, keren we terug naar het hoofdprogramma, naar de instructie die volgt op de laatste CALL SUB. Pijl 7 in de tekening. Het programma gaat door volgens pijl 8.

moet nu duidelijk zijn. Wat is de waarde van dit subroutine mechanisme?

De waarde ervan is, dat we een bepaald stuk programma overal kunnen gebruiken, zonder dat we het iedere keer opnieuw zouden moeten schrijven. Het eerste voordeel is, dat we geheugen uitsparen. Een tweede voordeel is, dat de programmeur slechts eenmaal een subroutine hoeft te schrijven, en deze toch overal in het programma kan gebruiken. Een vereenvoudiging dus bij het ontwerpen van programma's.

Oefening 3.31: Wat is het grootste nadeel van de subroutine? (Antwoord volgt.)

Het nadeel van d subroutine komt duidelijk naar voren, als we het verloop van het programma volgen. Het programma wordt langzamer, want er moeten enkele instructies meer worden uitgevoerd: CALL SUB en RETURN.

Uitvoering van het subroutine mechanisme

We gaan hier onderzoeken hoe de twee instructies CALL SUB en RETURN intern in de processor worden uitgevoerd. Het effect van CALL SUB is, dat een nieuwe instructie van een nieuw adres wordt gehaald. Je zult je herinneren (en anders lees je hoofdstuk 1 nog maar een keer), dat de programma teller PC dit adres bevat. Dat betekent, dat CALL SUB het adres van de subroutine moet laden in de programma teller. *Maar is dat alles wat deze instructie moet doen?*

Om die vraag te beantwoorden gaan we RETURN bekijken. Door deze instructie gaat het programma verder met de instructie die volgt op CALL SUB. Dat is alleen mogelijk als het adres van deze instructie ergens is bewaard. Dat adres is de waarde van de programma teller op het moment dat we CALLSUB tegen komen. PC wordt immers iedere keer als hij wordt gebruikt opgehoogd (zie ook hiervoor hoofdstuk 1). Hij bevat dan precies het adres dat we willen bewaren, zodat we later de RETURN uit kunnen voeren.

De volgende vraag is dan: waar bewaren we dat adres? Dat moet gebeuren op een plaats waar het niet gewist kan worden.

Bij dit alles moeten we de volgende situatie in acht nemen, geïllustreerd door figuur 3.36. In dit voorbeeld bevat subroutine 1 een aanroep voor SUB 2. Ons mechanisme moet ook in deze situatie werken. *En hoe zou dat kunnen?*

te" aanroepen. Na iedere CALL moet de waarde van PC opgeborgen worden. Dat betekent, dat er minstens $2N$ geheugen locaties voor dat doel moeten zijn. Daarbij komt dat we eerst moeten terugkeren uit SUB2 en dan pas uit SUB1. Met andere woorden, we hebben een structuur nodig, waarin de chronologische volgorde van de adressen wordt bewaard.

Deze structuur heeft een naam en die zijn we al eerder tegen gekomen: de *stapel*. Figuur 3.38 toont de inhoud van de stapel gedurende een aantal achtereenvolgende subroutine aanroepen. We kijken eerst naar het hoofdprogramma. Op adres 100 komen we de eerste aanroep tegen: CALL SUB1. Laten we aannemen dat de subroutine aanroep 3 bytes gebruikt (RST is daar een uitzondering op). Het volgende adres is dus niet "101", maar "103". De CALL instructie gebruikt de adressen "100", "101" en "102". De waarde van de programma teller is dus "103", want de processor weet dat de instructie CALL 3 bytes lang is. Aangezien "280" het adres van SUB1 is, is dat de waarde die geladen moet worden in PC.

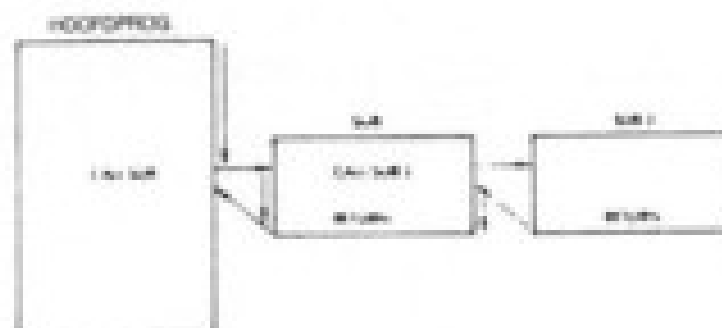

Fig. 3.38: Geneste aanroepen

Nu kunnen we het effect van de RETURN instructie en de juiste werking van ons stapel mechanisme laten zien. Het programma gaat door met de uitvoering van SUB2, totdat het RETURN tegenkomt op tijdstip tijd 3. Door de RETURN wordt d.m.v. een POP de top van de stapel in de programma teller geplaatst. M.a.w. PC krijgt de zelfde waarde als vlak voor de subroutine aanroep. De top van de stapel is in ons voorbeeld "303". Figuur 3.38 laat zien, dat op tijdstip tijd 3 "303" van de stapel wordt verwijderd en in de programma teller wordt gestopt. Op tijd 4 komt het programma de RETURN van SUB1 tegen. Top van de stapel is "103". Ook deze waarde verhuist naar PC. De processor gaat dus door met het hoofdprogramma vanaf adres "103". Dat is precies wat we willen hebben. Figuur 3.38 laat zien, dat op tijd 4 de stapel leeg is. Het mechanisme werkt.

Dit mechanisme werkt zolang de stapel niet vol is. Daarom hadden de eerste microprocessors met een vier- of acht-register stapel een beperkt aantal (4 of 8) subroutine niveaus.

In de figuren 3.36 en 3.37 zijn de subroutines rechts van het hoofdprogramma getekend. Dat is alleen maar voor de duidelijkheid gedaan. In de praktijk zijn subroutines normale instructies in het programma. Ze kunnen overal in het programma staan, in het begin, in het midden of aan het eind. Daarom worden ze voorafgegaan door een subroutine declaratie; ze moeten herkenbaar zijn. Deze instructies vertellen de vertaler, dat dat wat volgt een subroutine is. Dit soort aanwijzingen voor de vertaler komen in hoofdstuk 10 aan de orde.

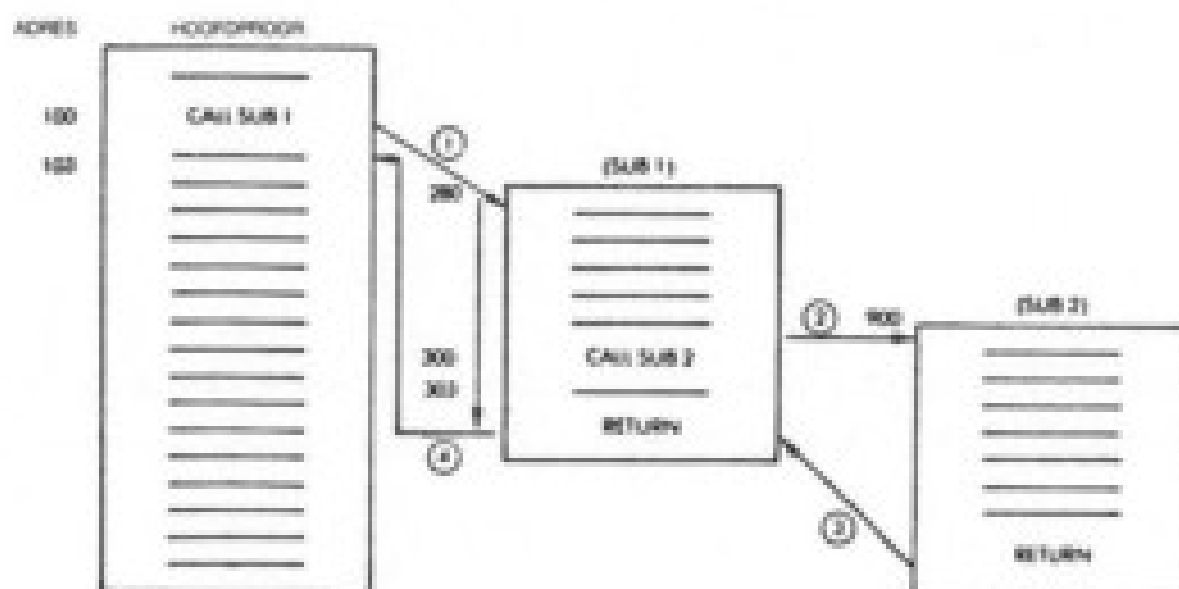

Fig. 3.37: De subroutine aanroepen

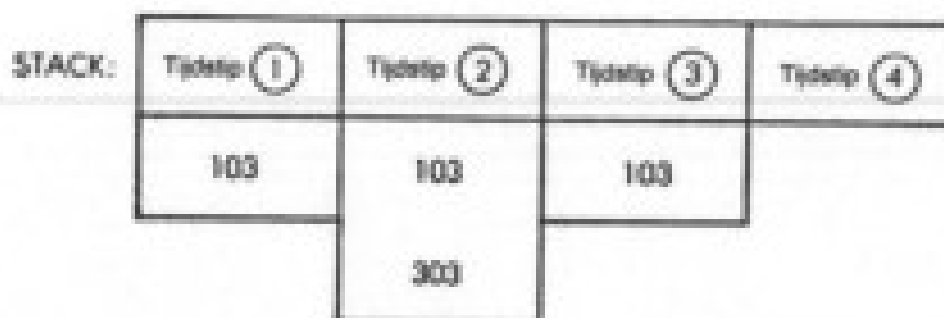

Fig. 3.38: De stapel in de tijd

Z80 subroutines

De basis beginselen m.b.t. subroutines zijn nu behandeld. Om dit mechanisme uit te kunnen voeren is een stapel nodig. De Z80 beschikt over een 16-bits stack-pointer register. De stapel kan zich daarom overal in het geheugen bevinden, en mag tot 64K (1K = 1024) bytes groot zijn, aangenomen dat deze hoeveelheid ook daadwerkelijk beschikbaar is. Het start adres en de maximale afmetingen van de stapel worden door de programmeur bepaald voor deze zijn programma schrijft. Een gedeelte van het geheugen wordt dan gereserveerd voor de stapel.

De Z80 heeft twee soorten subroutine aanroepen. De directe of onvoorwaardelijke aanroep hebben we al leren kennen: CALL ADRES. De Z80 beschikt ook over een voorwaardelijke aanroep, waarmee naar een subroutine wordt gesprongen als aan een bepaalde voorwaarde is voldaan. Een voorbeeld hiervan is: CALL NZ,SUB1, waardoor naar SUB1 wordt gesprongen, als het resultaat van de vorige instructie niet nul is. Het is een krachtige instructie, aangezien vele subroutine aanroepen voorwaardelijk zijn.

CALL CC,NN wordt alleen uitgevoerd, als aan de conditie gespecificeerd door CC is voldaan. CC bestaat uit drie bits (bit 4, 5 en 6 van de opcode), waarmee acht voorwaarden kunnen worden gespecificeerd. Ze hebben allemaal betrekking op de statusbits "Z", "C", "P/V" en "S", al dan niet gelijk aan nul.

Op gelijke wijze bezit de Z80 twee soorten terugkeer instructies: RET en RET CC.

RET is de basis terugkeer instructie, en bestaat uit 1 byte. De twee bytes op de top van de stapel worden in PC geladen. De instructie is onvoorwaardelijk.

RET CC doet precies het zelfde, op voorwaarde dat de conditie gespecificeerd door CC waar is. De CC bits hebben de zelfde betekenis als bij de CALL.

Om interrupt subroutines af te sluiten heeft de Z80 nog twee andere instructies: RETI en RETN. Ze worden zowel bij de behandeling van de interrupts als bij de instructies besproken.

Tenslotte heeft de Z80 een speciale instructie, die lijkt op een subroutine aanroep, maar waarmee alleen gesprongen kan worden naar een van acht start adressen op pagina 0. Het is de RST P instructie. Deze een-byte grote instructie bewaart PC op de stapel en springt naar een adres, gespecificeerd door het P veld. Bits 4, 5 en 6 van de instructie bevatten het P veld, dat met acht wordt vermenigvuldigd.

Dus als P "000" is, wordt gesprongen naar "00H"; als P "001" is naar "08H" enz. P is maximaal "111", wat correspondeert met adres "38H". Deze instructie is erg snel, want het heeft maar een byte. Hij kan echter maar springen naar acht adressen op pagina 0. Deze adressen zijn verder slechts acht bytes van elkaar verwijderd. De instructie is overgenomen van de 8080, en wordt vaak bij interrupts gebruikt. Hij wordt beschreven in het interrupt hoofdstuk. De programmeur kan de instructie echter ook voor andere doeleinden gebruiken, omdat het in feite een speciale subroutine aanroep is.

Subroutine voorbeelden

De meeste programma's die we hebben gemaakt, en die we nog zullen maken zullen gewoonlijk zijn geschreven als subroutines. Het vermenigvuldig programma bijvoorbeeld, zal waarschijnlijk op veel plaatsen in een programma gebruikt worden. Om de ontwikkeling van dat programma gemakkelijker en doorzichtiger te maken, maken we van het vermenigvuldig programma een subroutine en geven het een toepasselijke naam: VERM. Aan het eind van de routine plaatsen we de instructie RET.

Oefening 3.32: Als VERM wordt gebruikt als subroutine, "beschaagt" het dan interne status bits of registers?

Recurisie

Als een subroutine zichzelf aanroept, dan heet die subroutine recursief. Als je het subroutine mechanisme hebt begrepen, zul je de volgende vraag kunnen beantwoorden:

Oefening 3.33: Mag een subroutine zichzelf aanroepen? (M.a.w blijft alles goed werken?) Als je niet zeker bent, teken dan de stapel en vul deze in met de opeenvolgende adressen. Bekijk dan de registers en het geheugen (zie oefening 3.18) en onderzoek deze op eventuele problemen.

Interrupts worden nader bekeken in het input/output hoofdstuk (hoofdstuk 6). Alle returns zijn 1 byte, en alle calls 3 bytes lang, behalve RST.

Oefening 3.34: Waarom is de terugkeer van een subroutine sneller dan de aanroep ervan? (Tijden zijn te vinden in het volgende hoofdstuk.). (Hint: bekijk opnieuw het subroutine mechanisme en analyseer de interne bewerkingen die uitgevoerd moeten worden, als het antwoord niet meteen duidelijk is.)

Subroutine parameters

Normaal is, dat een subroutine een bewerking uitvoert op data. De vermenigvuldig subroutine, bijvoorbeeld, moet weten hoe groot de deler en het deeltal zijn. Deze subroutine verwachtte deze getallen in het geheugen te vinden. Dit illustreert een manier om de parameters door te geven aan de subroutine: via het geheugen. Er zijn nog twee andere manieren. In totaal zijn er dus drie manieren:

- 1 - via de registers
- 2 - via het geheugen
- 3 - via de stapel

Registers kunnen worden gebruikt om parameters door te geven. Als de registers beschikbaar zijn is dat een voordelige oplossing, want de subroutine blijft op deze wijze onafhankelijk van het geheugen. Wordt een vaste geheugen locatie gebruikt, dan zullen de andere gebruikers zeer oplettend moeten zijn, dat ze de zelfde afspraken hantieren. Bovendien moeten ze zich ervan vergewissen dat die geheugen plaatsen daadwerkelijk beschikbaar zijn. Daarom wordt vaak alleen voor dit doel een bepaald gedeelte van het geheugen gereserveerd.

Geheugen heeft het voordeel dat het meer data kan bevatten, de snelheid van het programma neemt echter af. Bovendien is de subroutine dan gebonden aan een bepaald gedeelte van het geheugen.

De stapel heeft het zelfde voordeel als de registers: het gebruik ervan is geheugen onafhankelijk. De subroutining weet eenvoudig, dat de data op de stapel te vinden zijn. Natuurlijk heeft ook deze methode zijn nadelen. Omdat data op de stapel komen te staan, vermindert daarmee het mogelijke aantal subroutine niveaus. Het gebruik van de stapel wordt ook gecompliceerder, waardoor misschien meerdere stapels nodig worden.

De keus is aan de programmeur. Maar in het algemeen willen we zo lang als dat mogelijk is onafhankelijk van het geheugen blijven.

De stapel is een mogelijke oplossing als er geen registers beschikbaar zijn. De overdracht van grote hoeveelheden data is echter vaak alleen via het geheugen mogelijk. Een elegante oplossing daarvoor is een ver-
rijking van de assembler die ervoor zorgt dat de data niet door de stapel maar via het geheugen worden overgedragen.

subroutine. De pointer wijst naar het beginadres van het blok met data. Via een register of de stapel kan deze pointer aan de subroutine doorgegeven worden. We kunnen de pointer ook op een bepaalde plaats in het geheugen plaatsen.

Is geen van deze twee oplossingen mogelijk, dan moeten we met de routine afspreken, dat deze de data op een bepaalde plaats in het geheugen kan vinden.

Oefening 3.35: Welke is de beste methode voor recursief gebruik?

Subroutine bibliotheek

Het heeft een duidelijk voordeel als van delen van het programma gestructureerde subroutines worden gemaakt: ze kunnen onafhankelijk van elkaar op punt gesteld worden en hun doel is duidelijk door de naam die we ze geven. Subroutines kunnen ook gebruikt worden in andere delen van het programma. We kunnen een bibliotheek opbouwen van bruikbare subroutines. Het gebruik van routines uit een dergelijke bibliotheek kan ook nadelen hebben: het kan zijn dat de subroutine meer doet dan we eigenlijk willen, of dat er andere registers worden gebruikt dan we willen. Het gebruik van de bibliotheek kan dus ten kosten van de efficiëntie gaan. De oplettende programmeur zal de nadelen tegen de voordelen afwegen.

SAMENVATTING

In dit hoofdstuk hebben we bekeken op welke wijze data in de Z80 door de instructies wordt gemanipuleerd. In moeilijkheid toenemende algoritmes zijn geïntroduceerd en vertaald in programma's. De belangrijkste soorten instructies zijn behandeld en gebruikt.

Belangrijke structuren als loops, stapels en subroutines zijn gedefinieerd.

Je moet nu enig begrip hebben gekregen van het programmeren en de in standaard toepassingen gebruikte technieken. In het volgende hoofdstuk worden de beschikbare instructies behandeld.

	A=00	BC=0000	DE=0000	HL=0000	S=0300	P=0100	0100'	LD	HC=(0200)
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0200')
	A=00	BC=0003	DE=0000	HL=0000	S=0300	P=0104	0104'	LD	B=08
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
	A=00	BC=0803	DE=0000	HL=0000	S=0300	P=0106	0106'	LD	DE=(0300)
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0300')
	A=00	BC=0803	DE=0005	HL=0000	S=0300	P=010A	010A'	LD	B=08
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
	A=00	BC=0803	DE=0005	HL=0000	S=0300	P=010C	010C'	LD	HL=0000
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0000')
	A=00	BC=0803	DE=0005	HL=0000	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
C	A=00	BC=0801	DE=0005	HL=0000	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
C	A=00	BC=0801	DE=0005	HL=0000	S=0300	P=0113	0113'	ADD	HL=DE
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
	A=00	BC=0801	DE=0005	HL=0005	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
V	A=00	BC=0801	DE=000A	HL=0005	S=0300	P=0116	0116'	RL	D
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0801	DE=000A	HL=0005	S=0300	P=0118	0118'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
N	A=00	BC=0701	DE=000A	HL=0005	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
N	A=00	BC=0701	DE=000A	HL=0005	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V C	A=00	BC=0700	DE=000A	HL=0005	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
Z V C	A=00	BC=0700	DE=000A	HL=0005	S=0300	P=0113	0113'	ADD	HL=DE
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0700	DE=000A	HL=000F	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
V	A=00	BC=0700	DE=0014	HL=000F	S=0300	P=0116	0116'	RL	D
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0700	DE=0014	HL=000F	S=0300	P=0118	0118'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
N	A=00	BC=0600	DE=0014	HL=000F	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
N	A=00	BC=0600	DE=0014	HL=000F	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0600	DE=0014	HL=000F	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
Z V	A=00	BC=0600	DE=0014	HL=000F	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
V	A=00	BC=0600	DE=0028	HL=000F	S=0300	P=0116	0116'	RL	D
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0600	DE=0028	HL=000F	S=0300	P=0118	0118'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
N	A=00	BC=0500	DE=0028	HL=000F	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
N	A=00	BC=0500	DE=0028	HL=000F	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0500	DE=0028	HL=000F	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
Z V	A=00	BC=0500	DE=0028	HL=000F	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
V	A=00	BC=0500	DE=0050	HL=000F	S=0300	P=0116	0116'	RL	D
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0500	DE=0050	HL=000F	S=0300	P=0118	0118'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
N	A=00	BC=0400	DE=0050	HL=000F	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
N	A=00	BC=0400	DE=0050	HL=000F	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		

Z V	A=00	BC=0400	DE=0050	HL=000F	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
Z V	A=00	BC=0400	DE=0050	HL=000F	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
S V	A=00	BC=0400	DE=00A0	HL=000F	S=0300	P=011A	011A'	RL	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0400	DE=00A0	HL=000F	S=0300	P=011B	011B'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
N	A=00	BC=0300	DE=00A0	HL=000F	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
N	A=00	BC=0300	DE=00A0	HL=000F	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0300	DE=00A0	HL=000F	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
Z V	A=00	BC=0300	DE=00A0	HL=000F	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
C	A=00	BC=0300	DE=0040	HL=000F	S=0300	P=011A	011A'	RL	D
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
	A=00	BC=0300	DE=0140	HL=000F	S=0300	P=011B	011B'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
N	A=00	BC=0200	DE=0140	HL=000F	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
N	A=00	BC=0200	DE=0140	HL=000F	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0200	DE=0140	HL=000F	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
Z V	A=00	BC=0200	DE=0140	HL=000F	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
S	A=00	BC=0200	DE=01B0	HL=000F	S=0300	P=011A	011A'	RL	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
	A=00	BC=0200	DE=02B0	HL=000F	S=0300	P=011B	011B'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
N	A=00	BC=0100	DE=02B0	HL=000F	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
N	A=00	BC=0100	DE=02B0	HL=000F	S=0300	P=010F	010F'	SRL	C
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V	A=00	BC=0100	DE=02B0	HL=000F	S=0300	P=0111	0111'	JR	NC=0114
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0114')
Z V	A=00	BC=0100	DE=02B0	HL=000F	S=0300	P=0114	0114'	SLA	E
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z V C	A=00	BC=0100	DE=0200	HL=000F	S=0300	P=011A	011A'	RL	D
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
V	A=00	BC=0100	DE=0500	HL=000F	S=0300	P=011B	011B'	DEC	B
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		
Z N	A=00	BC=0000	DE=0500	HL=000F	S=0300	P=0119	0119'	JP	NZ=010F
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(010F')
Z N	A=00	BC=0000	DE=0500	HL=000F	S=0300	P=011C	011C'	LD	(0204), HL
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		(0204')
Z N	A=00	BC=0000	DE=0500	HL=000F	S=0300	P=011F	011F'	NOP	
	A'=00	B'=0000	D'=0000	H'=0000	X=0000	Y=0000	I=00		

Fig. 3.39: Vermenigvuldiging: het programma volledig doorlopen (vervolg)

ANTWOORD OP OEFENING 3.18 (VERMENIGVULDIGING)

Downloaded from www.jstor.org on Tue, 20 Jun 2017 12:02:00 UTC

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

[illegible]

TABLE 1

Fig. 3.40: Het vermenigvuldig programma (hex)

LABEL	INSTRUCTIE	B	C	C (CARRY)	D	E	H	L
MP488	LD BC, (0200)	00	00	0	00	00	00	00
		00	03	0	00	00	00	00
	LD B, 08	08	03	0	00	00	00	00
	LD DE, (0202)	08	03	0	00	05	00	00
	LD D, 00	08	03	0	00	05	00	00
	LD HL, 0000	08	03	0	00	05	00	00
MULT	SRL C	08	01	1	00	05	00	00
	JR NC, 0114	08	01	1	00	05	00	00
NOADD	ADD HL, DE	08	01	1	00	05	00	05
	SLA E	08	01	0	00	0A	00	05
	RL D	08	01	0	00	0A	00	05
	DEC B	07	01	0	00	0A	00	05
MULT	JP NZ, 010F	07	01	0	00	0A	00	05
	SRL C	07	00	1	00	0A	00	05
NO ADD	JR NC, 0114	07	00	1	00	0A	00	05
	ADD HL, DE	07	00	0	00	0A	00	0F
	SLA E	07	00	0	00	14	00	0F
	RL D	07	00	0	00	14	00	0F
	DEC B	06	00	0	00	14	00	0F
	JP NZ, 010F	06	00	0	00	14	00	0F

4

DE Z80 INSTRUCTIE SET

INLEIDING

In dit hoofdstuk worden eerst de verschillende klassen van instructies die in een general-purpose computer beschikbaar zijn besproken. Daarna komen een voor een de instructies van de Z80 aan bod. Daarbij wordt tot in detail ingegaan op hun doel en op de wijze waarop ze de vlaggen beïnvloeden. Ook hun gebruik met de verschillende adresseer methoden komt aan de orde. In hoofdstuk 5 worden deze adresseer technieken uitgebreid besproken.

INSTRUCTIE KLASSEN

Instructies kunnen op vele manieren in klassen worden verdeeld, en er is geen standaard. Wij zullen de volgende indeling maken:

- 1 - data overdrachten
- 2 - data bewerkingen
- 3 - testen en sprongen
- 4 - input/output
- 5 - controle of besturing

We gaan deze klassen stuk voor stuk nader beschouwen.

Data overdrachten

Deze instructies verplaatsen data tussen registers, of tussen een register en geheugen, of tussen een register en een input/output apparaat. Er kunnen speciale instructies voorkomen voor bepaalde belangrijke registers. Push en pop instructies zijn er, bijvoorbeeld, om de stapel efficiënt te kunnen gebruiken. Ze transporteren data tussen stapel en de accumulator in 1 instructie, terwijl tegelijk het stack-pointer register de nieuwe goede waarde krijgt.

Data bewerkingen

Deze klasse valt uiteen in de volgende categorieën:

- 1 - rekenkundige bewerkingen (zoals plus en minus)
- 2 - bit manipulatie (set en reset)
- 3 - "increment" en "decrement" (resp. 1 optellen en 1 aftrekken)
- 4 - logische bewerkingen (AND, OR en XOR)
- 5 - verschuivingen (verschuiven en roteren)

Hierbij moet worden opgemerkt, dat om efficiënt data te kunnen verwerken krachtige rekenkundige instructies nodig zijn. Zoals de vermenigvuldiging en de deling. Helaas zijn ze meestal niet beschikbaar op de meeste microprocessors. Ook is het wenselijk te beschikken over goede schuif instructies, of over instructies waarmee nibbles verwisseld kunnen worden. Deze zijn echter eveneens vaak afwezig bij microprocessors.

Voordat we de werkelijke Z80 instructies bekijken, trachten we nog even het verschil tussen *verschuiven* en *roteren* in herinnering te brengen. De verschuif instructie schuift de inhoud van een register een bit naar links of naar rechts. Het bit dat uit het register valt, komt in het carry bit terecht. Het binnenschuivende bit heeft de waarde 0, behalve bij een rekenkundige verschuiving naar rechts, waarbij het MSB wordt gedupliceerd.

Bij de rotatie komt het uitschuivende bit ook in de carry terecht, maar het naar binnen schuivende bit krijgt de vorige waarde van het carry bit. Dit is in feite een rotatie van 9 bits. Vaak wordt een 8-bits rotatie gewenst. Het naar binnen schuivende bit heeft dan de zelfde waarde als het naar buiten schuivende bit. Buiten de Z80 bezitten slechts weinig processors deze instructie (Zie figuur 4.1).

andere soort verschuiving: de rekenkundige verschuiving naar rechts. Bij het werken met twee-complement getallen, in het bijzonder met floating point getallen, moeten vaak negatieve getallen naar rechts worden verschoven. Daarbij moet het teken bewaard blijven. Het binnenschuivende bit moet een 1 zijn bij negatieve getallen. Het naar binnenschuivende bit moet gelijk zijn aan zijn voorganger. Het teken wordt als het ware verlengd. Dat doet de rekenkundige verschuiving naar rechts.

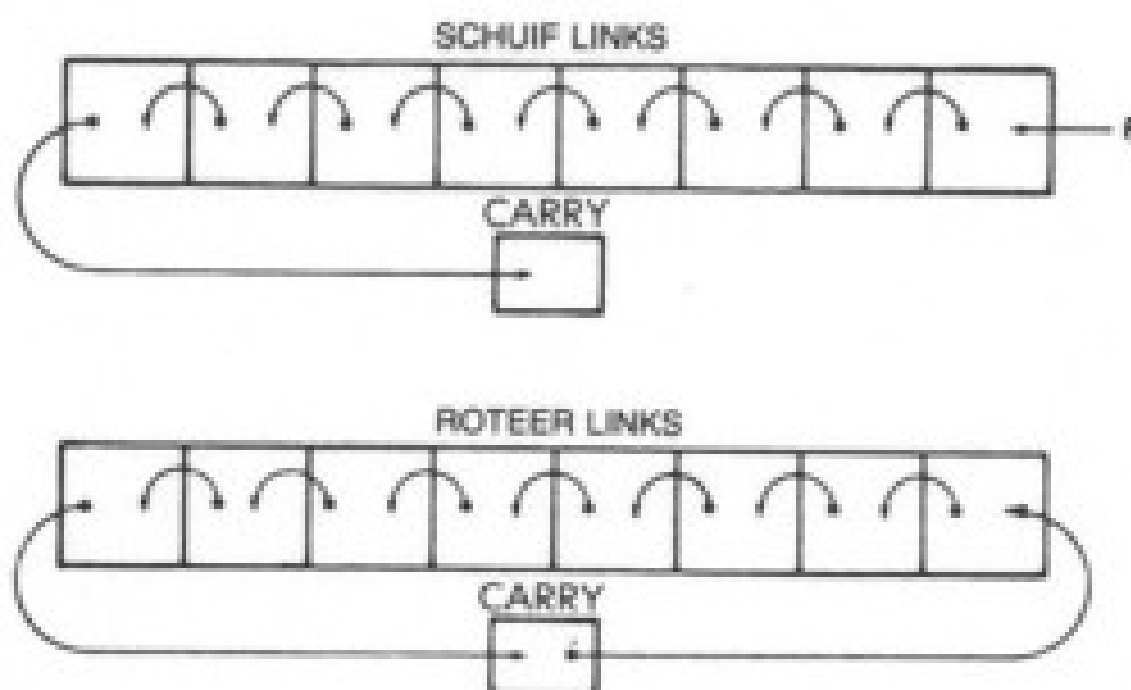

Fig. 4.1: Verschuiving en rotatie

Testen en sprongen

De test instructies testen bits van registers op 0 of 1 of een combinatie daarvan. Minimaal moeten de vlaggen getest kunnen worden. Daarom moeten er zoveel mogelijk vlaggen in het vlaggen of status register worden gestopt. Bovendien is het gemakkelijk combinaties van vlaggen of andere bits te kunnen testen m.b.v. een instructie. Tenslotte is het wenselijk dat ieder bit van ieder register te testen is, of de waarde van een register te testen ten opzichte van de waarde van een ander register (groter dan, kleiner dan, of gelijk aan). Microprocessors kunnen meestal alleen de bits van het status register testen. Ook hier biedt de Z80 meer mogelijkheden dan de meeste andere processors.

De sprong instructies zijn onder te verdelen in drie categorieën:

- 1 - sprong met een volledig 16-bits adres
- 2 - de relatieve sprong, welke een vaak 8-bits grote verplaatsing specificeert
- 3 - de call, gebruikt bij subroutines.

Het is gemakkelijk een instructie te hebben waarmee twee of zelfs drie richtingen uit gesprongen kan worden (denk bijvoorbeeld aan een vergelijking van twee getallen: groter dan, gelijk aan, of kleiner dan, waarbij afhankelijk van de uitkomst van de vergelijking naar een bepaald adres wordt gesprongen.). Het is ook gemakkelijk te beschikken over een instructie, waarmee slechts een paar instructies voor of achteruit gesprongen kan worden. Tenslotte willen we graag een test-en-spring instructie, die zelf een teller bijhoudt en die teller test. Erg gemakkelijk bij loops. Helaas niet beschikbaar in de meeste microprocessors. De Z80 heeft wel een dergelijke instructie, hoewel deze alleen met register B werkt.

Input/output

Input/output instructies verzorgen de in- en uitvoer m.b.v input/output apparatuur. De meerderheid van de processors maakt gebruik van *memory-mapped I/O*: input/output apparatuur wordt aan de adres bus gekoppeld, alsof het normaal geheugen is. De apparatuur wordt ook als zodanig geadresseerd. Dit soort instructies zijn meestal drie of meer bytes lang, en dus langzaam. Om in zo'n geval toch snel I/O te kunnen plegen, is het gewenst dat het systeem beschikt over een verkorte adresserings mogelijkheid. Vaak is dat mogelijk met adressen op pagina 0. Maar ook dan is een efficiënt gebruik meestal niet mogelijk, daar pagina 0 gebruikt wordt door RAM. De Z80 heeft, net als de 8080, wel speciale I/O instructies. De ontwerper heeft dus de keus: I/O via het geheugen, of m.b.v. I/O instructies.

De instructies komen later dit hoofdstuk nog aan de orde.

Controle of besturings instructies

Controle instructies voorzien het systeem van synchronisatie signalen en kunnen een programma staken of tijdig onderbreken. (Dit wordt in hoofdstuk 6 besproken.)

DE Z80 INSTRUCTIE SET

Inleiding

De Z80 is ontworpen als vervanger, met verbeteringen, van de 8080. Het resultaat van deze filosofie is, dat de Z80 alle instructies van de 8080 kent, plus nog enkele meer. Als je het beperkte aantal bits in een 8-bits opcode in aanmerking neemt, mag je je afvragen hoe de ontwerpers van de Z80 dat allemaal voor elkaar hebben gekregen. Ze hebben dat gedaan door de niet gebruikte 8080 opcodes te gebruiken, en door een byte toe te voegen aan geïndexeerde instructies. Daarom nemen sommige Z80 instructies tot 4 bytes geheugen ruimte in beslag.

Het is belangrijk te onthouden, dat een programma op veel manieren geschreven kan worden. Om goed te kunnen programmeren is een grondige kennis van de instructie set vereist. Tijdens het leren programmeren hoeven we echter geen optimale programma's te maken. Daarom is het bij de eerste keer doornemen van dit hoofdstuk niet belangrijk dat je alle instructies uit het hoofd kent. Wel is belangrijk, dat je alle categorieën kent, en dat je de voorbeelden goed bestudeert. Daarna, tijdens het schrijven van programma's, kun je de instructie set eens goed doornemen, en de meest geschikte instructies kiezen voor het programma. Deze paragraaf is bedoeld om de instructies duidelijk te maken, en om ze in de diverse categorieën te plaatsen. De lezer die geïnteresseerd is in de preciese werking van de instructies, kan aan het eind van dit hoofdstuk terecht: daar wordt iedere instructie apart behandeld.

Nu gaan we door met ons onderzoek naar de mogelijkheden van de vijf categorieën instructies, zoals we die aan het begin van dit hoofdstuk hebben gedefinieerd.

Data overdracht instructies

Deze instructies kunnen weer in vier categorieën worden onderverdeeld: 8-bits overdrachten, 16-bits overdrachten, bewerkingen van de stapel, en blok overdrachten.

Acht-bits data overdrachten

De "load" instructies voeren deze overdrachten uit, het formaat van deze instructies is:

LD bestemming,bron

Bijvoorbeeld: de inhoud van register B moet in de accumulator geladen worden:

LD B,A

We kunnen dus direct data overdragen van een van de werkregisters naar een ander. (Registers ABCDEHL)

Om een werkregister (behalve de accumulator) te laden vanuit een geheugen locatie, moet dat adres eerst in een register paar worden geladen, bijvoorbeeld H en L.

Om, bijvoorbeeld, C te laden met de inhoud van adres "1234" (we gebruiken een 16-bits "load" instructie), laden we eerst H en L met 1234. Met de instructie

LD C,(HL)

wordt dan het gewenste resultaat bereikt.

Een uitzondering is de accumulator. Dit register kan direct vanuit ieder geheugen adres geladen worden. Dat heet de verlengde adresserings mode.

LD A,(1234)

laadt de accumulator met de inhoud van geheugen adres 1234.

NB: (...) betekent: de inhoud van ...

De instructie staat op de volgende manier in het geheugen:

adres	PC	:3A	(opcode)
	PC + 1:	34	(lage orde deel adres)
	PC + 2:	12	(hoge orde deel van het adres)

Het adres wordt dus in omgekeerde volgorde opgeslagen:

3A	adres laag	adres hoog
----	------------	------------

Alle werkregisters kunnen geladen worden met een 8-bits waarde of "literal", welke het tweede byte van de instructie vormt. Dit heet directe adressering. Een voorbeeld is:

LD E,12H

waardoor register E geladen wordt met de waarde 12 hexadecimaal.
Geheugen:

PC: 1E (opcode)
PC + 1: 12 (literal)

		SOURCE															
		IMPL. AD		REGISTER								REG. INDIRECT			IMMEDIATE		EXT. ADDRESS
		D	E	A	B	C	D	E	H	L		IND1	IND2	IND3	DIS + 4	DIS + 5	DIS + 6
REGISTER	A	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01		00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01
	B			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01					00 01	00 01	00 01
	C			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01					00 01	00 01	00 01
	D			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01					00 01	00 01	00 01
	E			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01					00 01	00 01	00 01
	H			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01					00 01	00 01	00 01
	L			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01					00 01	00 01	00 01
REG. INDIRECT	IND1			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01
	IND2			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01
	IND3			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01
IMMEDIATE	DIS + 4			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01
	DIS + 5			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01
EXT. ADDRESS	DIS + 6			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01
IMPL. AD	D			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01
	E			00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01	00 01							00 01

Fig. 4.2: 8-bits LOAD groep "LD"

De geïndexeerde adressering is ook beschikbaar voor het laden van registers, en zal volledig worden beschreven in het volgende hoofdstuk, dat gaat over adresseer technieken. Om specifieke registers te laden bestaan nog andere instructies. Een tabel met daarin alle mogelijkheden staat in figuur 4.2. Deze tabellen zijn door ZILOG INC. beschikbaar gesteld. De grijze hokjes geven de instructies die de Z80 gemeen heeft met de 8080.

16-bits data overdrachten

In principe kan elk van de 16-bits register paren BC, DE, HL, SP, IX, IY geladen worden met een 16-bits literal, of van de top van de stapel, of van een bepaald geheugen adres. De instructie kan ook worden omgekeerd: Het register kan zijn inhoud opbergen in het geheugen, of op de top van de stapel (in feite ook in het geheugen, en wel op het adres (IP)). Bovendien kan SP geladen worden vanuit de register paren HL, IX, en IY. Op deze wijze kunnen meerdere stapels gemaakt worden.

		BRON								IMM. EXT.	EXT. ADDR.	REG. INDR.
		REGISTER										
		AF	BC	DE	HL	SP	IX	IY	imm.	addr.	SP1	
BESTEMMING	REGISTER	AF									P1	
		BC							00 n n	FD 45 n	C1	
		DE							10 n n	ED 56 n	D1	
		HL							20 n n	2A n n	E1	
		SP					00 FD	FD FD	20 n n	ED 76 n		
		IX							00 20 n	00 2A n	00 E1	
		IY							FD 21 n	FD 2A n	FD E1	
	EXT. ADDR.	addr.		ED 43 n	ED 53 n		ED 73 n	00 27 n	FD 27 n			
PUSH INSTRUCTIONS	REG. INDR.	SP1					00 E5	FD E5				

NOTE: The Push & Pop instructions adjust the SP after every execution.

POP INSTRUCTIONS

Ook hier staan alle mogelijkheden in een tabel. Push en pop instructies behoren ook tot deze categorie. Deze instructies regelen immers het verkeer tussen stapel en registers. Opgemerkt moet nog worden, dat er geen push en pop instructies zijn die slechts 8 bits tegelijk red- den.

Een push of pop wordt altijd uitgevoerd met een register paar: AF, BC, DE, HL, IX, of IY. (Zie de onderste rij en de rechtse kolom van figuur 4.3).

Is het register paar een van de volgende: AF, BC, DE, of HL, dan is de instructie een byte lang. Efficiënt dus.

Neem bijvoorbeeld aan, dat SP de waarde "0100" heeft. De volgende instructie wordt uitgevoerd:

PUSH AF

Dan gebeurt het volgende: SP wordt eerst met 1 verminderd. De inhoud van A wordt op de top van de stapel geplaatst. SP wordt nog eens met 1 verminderd. De inhoud van F komt op de stapel. Aan het eind van de instructie wijst SP dus naar de top van de stapel, wat in ons voorbeeld de waarde van F is.

Belangrijk is te onthouden, dat bij de Z80 SP naar de top van de stapel wijst, en dat SP kleiner wordt als er een push plaats vindt. Andere processors hanteren vaak andere afspraken, wat veel verwarring kan veroorzaken.

		IMPLICIETE ADRESSERING				
		AF	BC, DE & HL	HL	IX	IY
IMPLIED	AF	08				
	BC, DE & HL		09			
	DE			EB		
REG. INDIR.	(SP)			E3	DD E3	FD E3

Fig. 4.4: Merged instruction **PUSH** en **POP**

Verwissel instructies

De Z80 heeft nog een speciale data overdracht instructie: EX. Het voert een dubbele data overdracht uit. Het verwisselt (EX is een afkorting van exchange, wat verwisseling betekent) de inhouden van twee gespecificeerde adressen. De instructie kan gebruikt worden om de top van de stapel te verwisselen met HL, IX of IY. Of om de inhouden van DE en HL of AF en AF' te verwisselen (AF' is het andere AF register paar van de Z80).

Tenslotte is de instructie EXX beschikbaar om de inhouden van BC, DE en HL te verwisselen tegen de inhouden van de corresponderende registers in de tweede geheugen bank van de Z80.

Zie voor deze groep instructies figuur 4.4.

		BRON	
		REG. INDIR.	(HL)
BESTEMMING	REG. INDIR.	(DE)	ED A0 'LDI' - Load (DE) → (HL) Inc HL & DE, Dec BC
			ED B0 'LDIR' - Load (DE) → (HL) Inc HL & DE, Dec BC, Repeat until BC = 0
			ED A8 'LDD' - Load (DE) → (HL) Dec HL & DE, Dec BC
			ED B8 'LDDR' - Load (DE) → (HL) Dec HL & DE, Dec BC, Repeat until BC = 0

*   Reg HL   points to source
          Reg DE   points to destination
          Reg BC   is byte counter

Fig. 4.5: blok overdracht instructies-"LDI", "LDIR", "LDD" en "LDDR".

Blok overdracht instructies

M.b.v. deze instructies worden blokken data verplaatst i.p.v. een of twee bytes. Omdat deze instructies voor de fabrikant moeilijker in te bouwen zijn dan de meeste andere instructies komen we ze niet vaak tegen bij andere processoren. Ze zijn gemakkelijk bij het programmeren

ren en kunnen het programma vaak aanzienlijk beter maken, vooral bij in- en uitvoer. Hun gebruik en hun voordelen zullen het hele boek door worden gedemonstreerd. De Z80 heeft wel enkele automatische blok overdracht instructies. We moeten ons bij het gebruik daarvan houden aan enkele afspraken.

We hebben altijd drie register paren nodig: BC, DE en HL:

BC is een 16-bits teller. 2 tot de macht 16 bytes (dat is 64K) kunnen worden verplaatst. HL wijst de oorsprong aan. Dat mag overal in het geheugen zijn. DE wijst naar de bestemming, welke ook overal in het geheugen mag zitten.

De Z80 heeft de beschikking over vier blok verplaatsingen:

LDD, LDDR, LDI en LDIR.

Na iedere verplaatsing van een byte wordt door alle instructies BC met 1 verminderd. LDD en LDDR verlagen daarna DE en HL ieder met 1. LDI en LDIR verhogen DE en HL ieder met 1. Achter twee instructies staat een R van repeat (herhaal). Laten we de instructies eens nader bekijken.

LDI is de afkorting van "load and increment", wat "laad en tel 1 op" betekent. De instructie verplaatst een byte van het geheugen adres dat in HL staat naar het geheugen adres dat in DE staat. Daarna wordt BC met 1 verminderd. HL en DE worden automatisch al met 1 verhoogd, zodat ze al naar de volgende adressen wijzen.

LDIR betekent "load increment and repeat", d.w.z. "laad, tel 1 op, en herhaal dat". In feite wordt de instructie LDI uitgevoerd, totdat BC de waarde 0 heeft. M.b.v. deze instructie kan automatisch een heel blok data in het geheugen verplaatst worden.

LDD en LDDR werken op de zelfde manier, met dien verstande, dat DE en HL nu iedere keer met 1 worden verlaagd. De verplaatsing begint dus op het *hoogste* adres van het blok i.p.v. het laagste. Figuur 4.5 geeft een samenvatting van deze vier instructies.

Analoge geautomatiseerde instructies zijn beschikbaar voor CP (= compare = vergelijk). Zie figuur 4.6.

SEARCH LOCATION	
REG. INDIR.	
(HL)	
ED A1	'CPI' Inc HL, Dec BC
ED B1	'CPIR', Inc HL, Dec BC repeat until BC = 0 or find match
ED A9	'CPD' Dec HL & BC
ED B9	'CPDR' Dec HL & BC Repeat until BC = 0 or find match

HL points to location in memory to be compared with accumulator contents
BC is byte counter

Fig. 4.6: Blok vergelijk groep "CP"

Data verwerkende instructies

Rekenkundig

Er is voorzien in twee belangrijke rekenkundige bewerkingen: optellen en aftrekken. Ze zijn herhaakdelijk in het vorige hoofdstuk gebruikt. Er zijn twee soorten optellingen, met en zonder carry, ADD en ADC respectievelijk.

Voor de aftrekking geldt het zelfde: met en zonder carry, SUB en SBC.

Bovendien zijn de volgende instructies toegevoegd: DAA, CPL en NEG. DAA, "decimal adjust accumulator", wordt bij BCD bewerkingen gebruikt. Normaal komen ze voor in combinatie met iedere BCD optelling en aftrekking. Twee-complement instructies zijn ook beschikbaar. CPL berekent het een-complement van de accumulator, en NEG verandert het teken in het tegengestelde (in het twee-complement).

Alle voorgaande instructies werken met 8-bits data. 16-bits bewerkingen hebben meer bereik. ADD, ADC en SBC zijn alleen met

bepaalde registers te gebruiken. Zie figuur 4.8.

Tenslotte kunnen "increment" en "decrement" instructies gebruikt worden met alle registers, zowel in het 8-bits als in het 16-bits formaat. Zie de figuren 4.7 (8-bits) en 4.8 (16-bits).

	BROW							REG. INDIR.	INDEXED		IMMED.
	REGISTER ADDRESSING								(IX+)	(IY+)	
	A	B	C	D	E	H	L				
'ADD'	87	88	81	82	83	84	85	86	DD 86 d	FD 86 d	0B n
ADD = CARRY 'ADC'	8F	88	88	8A	88	8C	8D	8E	DD 8E d	FD 8E d	CB n
SUBTRACT 'SUB'	97	98	91	92	93	94	95	96	DD 96 d	FD 96 d	DB n
SUB = CARRY 'SBC'	9F	98	98	9A	98	9C	9D	9E	DD 9E d	FD 9E d	DB n
'AND'	A7	A8	A1	A2	A3	A4	A5	A6	DD A6 d	FD A6 d	EB n
'XOR'	AF	A8	A8	AA	A8	AC	AD	AE	DD AE d	FD AE d	EB n
'OR'	B7	B8	B1	B2	B3	B4	B5	B6	DD B6 d	FD B6 d	FB n
COMPARE 'CP'	BF	B8	B8	BA	B8	BC	BD	BE	DD BE d	FD BE d	FB n
INCREMENT 'INC'	3C	34	3C	34	3C	34	3C	34	DD 34 d	FD 34 d	
DECREMENT 'DEC'	2D	24	2D	24	2D	24	2D	24	DD 24 d	FD 24 d	

Fig. 4.7: 8-bits rekenkundige en logische bewerkingen

Alle rekenkundige instructies, behalve INC en DEC, veranderen een of meer status bits. In de bijlage wordt dit volledig beschreven. Dit detail moeten we heel goed onthouden. INC en DEC ... bij registerparen... zullen het Z-bit in het F register nooit 1 maken. Is dat in een programma nodig, dan moet dat expliciet gedaan worden.

Ook belangrijk is, dat ADC en SBC alle vlaggen beïnvloeden. Dat betekent niet, dat na deze instructies alle vlaggen noodzakelijk een andere waarde zullen hebben. Het is echter wel mogelijk

		BRON					
		BC	DE	HL	SP	IX	IY
BESTEMMING	'ADD'	HL 00	10	20	30		
	IX	00 00	00 10		00 20	00 20	
	IY	FD 00	FD 10		FD 20		FD 20
ADD WITH CARRY AND SET FLAGS 'ADC'		HL ED 4A	ED 5A	ED 6A	ED 7A		
SUB WITH CARRY AND SET FLAGS 'SBC'		HL ED 42	ED 52	ED 62	ED 72		
INCREMENT 'INC'		03	13	23	33	00 23	FD 23
DECREMENT 'DEC'		0B	1B	2B	3B	00 2B	FD 2B

Fig. 4.8: 16-bits rekenkundige en logische bewerkingen

Logische bewerkingen

Er zijn drie logische instructies: AND, OR en XOR, plus een vergelijk instructie CP. Ze werken alle met 8 bit data. Een tabel met alle mogelijkheden en opcodes van deze instructies staat in figuur 4.7.

AND

Iedere logische bewerking wordt beschreven met een *waarheids tabel*. Daarin worden de logische uitkomsten van iedere mogelijke ingangs situatie gegeven. Hier volgt de waarheids tabel van de AND (EN):

0 AND 0 = 0	of	en	0	1
0 AND 1 = 0		0	0	0
1 AND 0 = 0		1	0	1
1 AND 1 = 1				

De uitkomst van een AND functie is alleen 1 als beide ingangen 1 zijn. M.a.w. als een van de ingangen 0 is, dan is de uitkomst 0. De functie kan gebruikt worden om een bepaald bit in een woord 0 te maken. Dat is maskeren. Stel dat we de vier rechtse bits van een woord 0 willen maken. Dat kan gedaan worden met het volgende programma:

```
LD      A, WORD      WORD = "10101010"
AND     11110000B     "11110000" IS HET MASKER
```

De B geeft aan dat het een binair getal is.

Oefening 4.1: Schrijf een drie regels groot programma, dat bits 1 en 6 van WORD nul maakt.

Oefening 4.2: Wat gebeurt er als het masker "11111111" is?

OR

Allereerst de waarheids tabel:

0 OR 0 = 0	of	of	
0 OR 1 = 1		0	1
1 OR 0 = 1		0	1
1 OR 1 = 1		1	1

Is een van de ingangen 1, dan is de uitkomst altijd 1. M.b.v. deze instructie kunnen we dus bepaalde bits in een woord 1 maken. Stel de vier rechtse bits van WORD moeten 1 worden:

```
LD      A, WORD
OR      00001111B
```

Als WORD de inhoud "10101010" heeft, dan wordt deze "10101111".

Oefening 4.3: Wat gebeurt er als we de instructie OR 10101111B zouden gebruiken in het vorige programma?

Oefening 4.4: Wat is het effect van een OR met "FF" hexadecimaal?

XOR

XOR betekent exclusieve OR. Het resultaat van de functie is 1, als een ingang en niet meer dan een ingang gelijk is aan 1. Zijn beide ingangen 1, dan is de uitkomst 0.

$$0 \text{ XOR } 0 = 0$$

$$0 \text{ XOR } 1 = 1$$

$$1 \text{ XOR } 0 = 1$$

$$1 \text{ XOR } 1 = 0$$

of

XOR	0	1
0	0	1
1	1	0

De XOR is uitstekend geschikt voor vergelijkingen. Zijn twee bits verschillend, dan is de uitkomst van een XOR van deze bits 1. Bovendien kan de instructie gebruikt worden om een woord te complementeren. Dat wordt door het volgende programma gedaan:

```
LD    A,WORD
XOR    11111111B
```

Stel WORD is "10101010", dan is de uitkomst "01010101". Dat is het complement van de oorspronkelijke waarde.

Oefening 4.5: Wat is het effect van een XOR met "00H"?

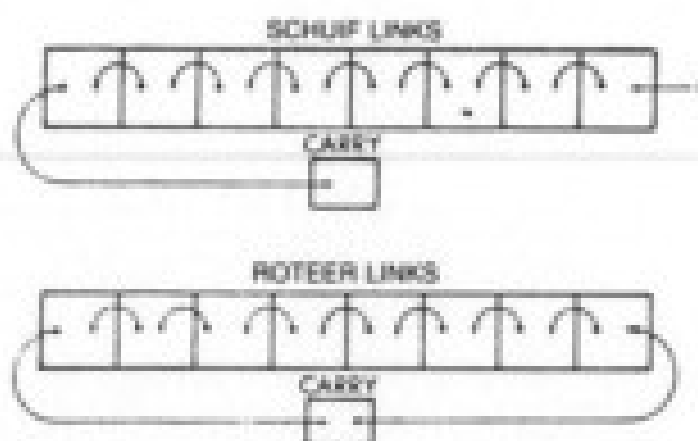

Fig. 4.9: Schuiven en roteren

Schuiven en roteren

Allereerst nog even het verschil tussen schuiven en roteren. Zie figuur 4.9. De schuif instructie verschuift de inhoud van een register een bit positie naar links of naar rechts. Het uitgeschoven bit komt in de carry terecht, en het binnenkomende bit is 0. Dit is allemaal al uitgelegd.

Er is een uitzondering: de rekenkundige verschuiving naar rechts. Bij getallen in het twee-complement, is het linkse bit het tekenbit. Dit bit is bij negatieve getallen 1. Delen we zo'n getal door 2 door het naar rechts te schuiven, dan moet het negatief blijven. D.w.z. het linkse bit moet 1 blijven. Dat doet de SRA instructie automatisch. Bij deze rekenkundige verschuiving naar rechts is het binnenkomende bit gelijk aan het tekenbit. Is het tekenbit 0, dan wordt een 0 naar binnen geschoven, is het een 1, dan een 1. In figuur 4.10 is dit geïllustreerd.

Rotatie

Bij de rotatie is het binnenschuivende bit gelijk aan het bit dat uit de carry, of hetzelfde register valt. Dit bit gaat dus niet verloren zoals bij de schuif instructies. De Z80 heeft twee soorten rotaties: de 8-bits en de 9-bits rotatie.

Figuur 4.11 illustreert de 9-bits rotatie. In het geval van een rotatie naar rechts, worden de 8 bits van het register naar rechts geschoven.

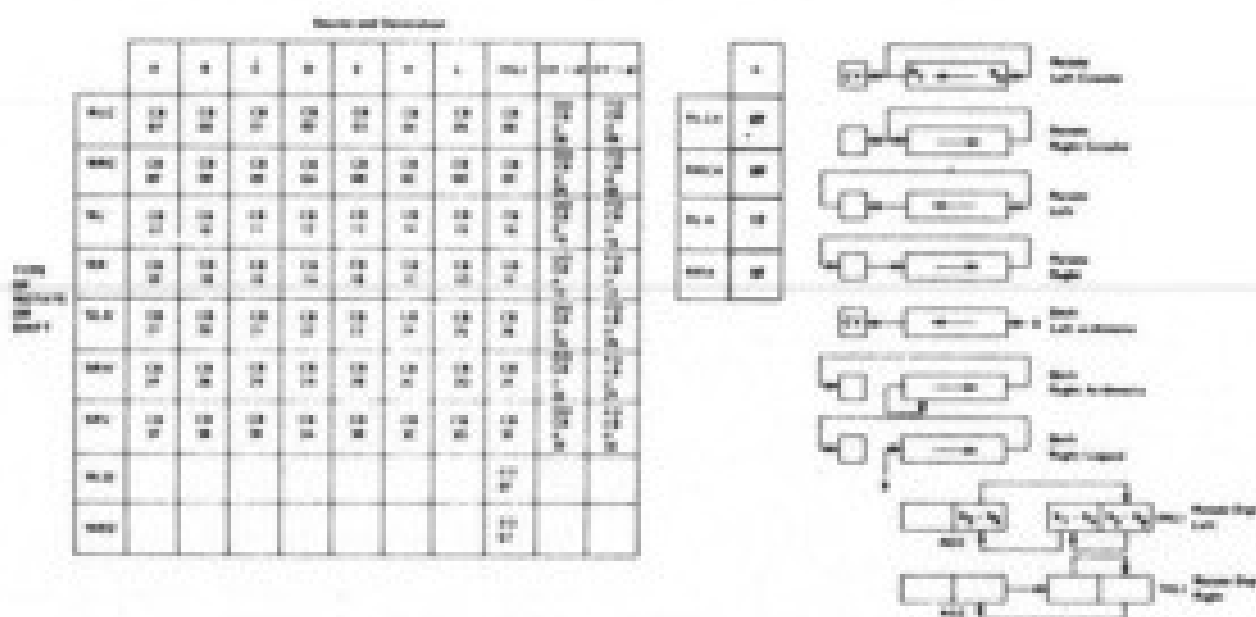

Fig. 4.10: Rotaties en verschuivingen

Het bit, dat rechts uit het register valt, komt in het carry bit. Het bit dat het register links binnenkomt, heeft de vorige waarde van het carry bit. Het is een 9-bits rotatie: het register plus het carry bit doen eraan mee. De rotatie naar rechts doet precies het zelfde, maar dan in tegengestelde richting.

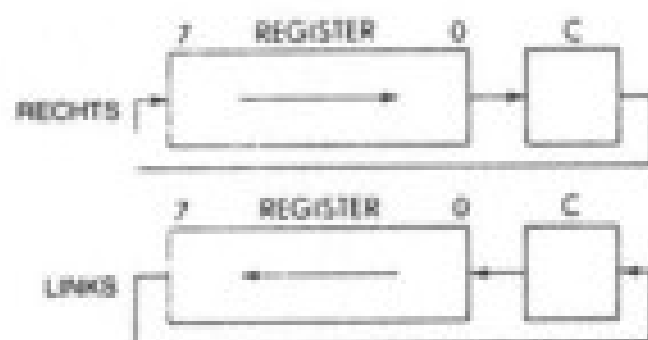
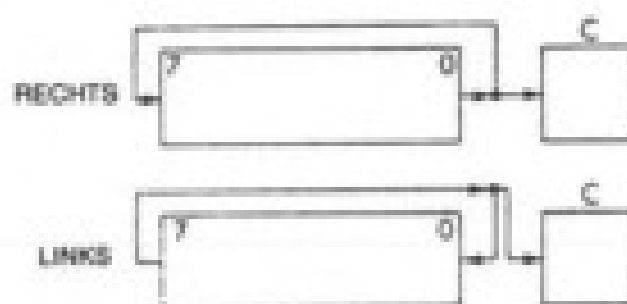

Fig. 4.11: Negen-bits rotatie

De 8-bits rotatie werkt op een ongeveer gelijke wijze. Bit 0 komt in bit 7 terecht, of omgekeerd, afhankelijk van de richting waarin geschoven wordt. Bovendien wordt het naar buiten geschoven bit gecopieerd in het carry bit. Zie figuur 4.12.

Figuur 4.12: Acht-bits rotatie

Speciale BCD schuif instructies

Er zijn twee roteer instructies speciaal om te gebruiken bij BCD getallen. Het zijn vier-bits rotaties tussen het lage orde deel van de accumulator en het geheugen adres waar HL naar wijst. Zie figuur 4.13.

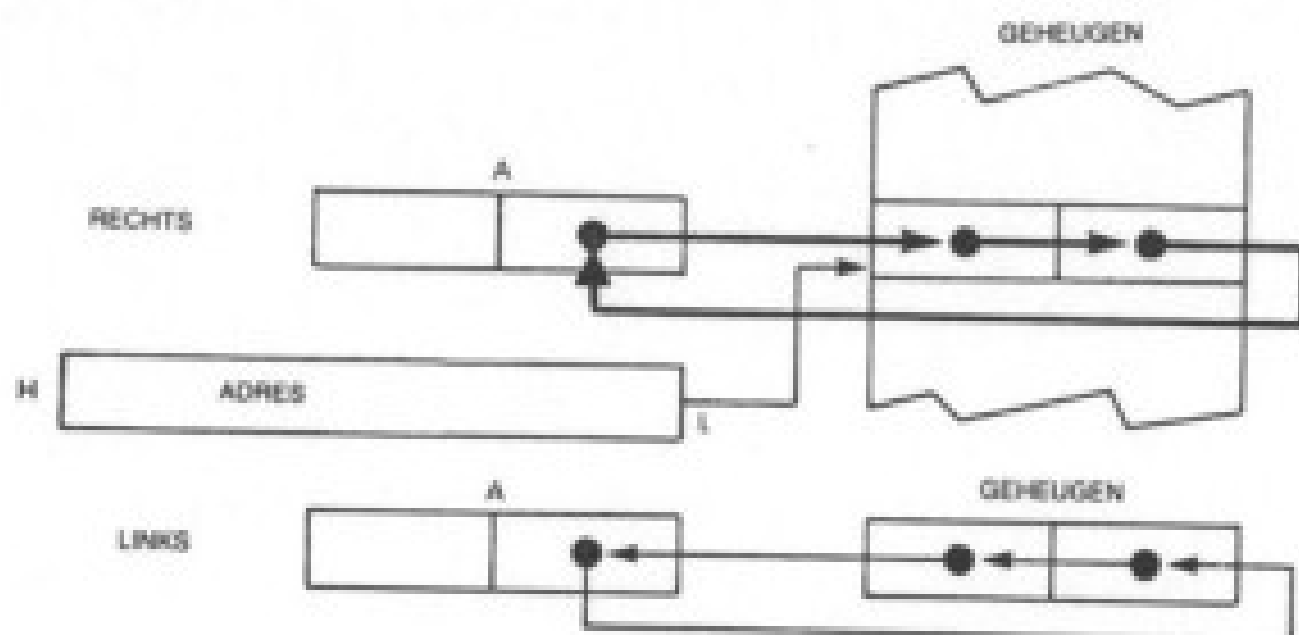

Fig. 4.13: BCD roteer instructies

Bit manipulatie

We hebben gezien hoe m.b.v. logische functies bits in bepaalde registers 1 of 0 gemaakt kunnen worden. Dat zouden we echter graag in alle registers en in het geheugen willen doen. Daarvoor zijn veel opcodes nodig, en daarom is dit soort instructies meestal afwezig bij microprocessors. De Z80 heeft ze wel. Ze worden getoond in figuur 4.14. In deze tabel staan ook de test instructies, die besproken worden in de volgende paragraaf.

Twee instructies zijn beschikbaar, die een bewerking uitvoeren op het carry bit: CCF, welke de carry complementeert, en SCF, welke het carry bit 1 maakt. Zie figuur 4.15.

Test en spring

Aangezien tests erg afhankelijk zijn van het gebruik van het vlaggen of status register, zullen we de rol van iedere vlag hier gedetailleerd behandelen. Figuur 4.16 geeft de inhoud van het status register.

C is de carry, N is optellen of aftrekken, P/V is de pariteit of overflow, Z is nul, S is teken. De bits 3 en 5 worden niet gebruikt, en zijn altijd 0. H en N worden gebruikt bij BCD rekenen, en kunnen niet worden getest. De andere vier vlaggen (C, P/V, Z en S) kunnen getest worden in samenhang met call en sprong instructies.

Iedere vlag zal nu worden beschreven.

		REGISTER ADDRESSING							REG. INDEX	INDEXED	
		A	B	C	D	E	H	L	INDX	INDX+2	INDX+6
TEST BIT	0	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	1	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	2	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	3	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	4	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	5	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	6	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	7	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
RST BIT	0	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	1	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	2	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	3	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	4	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	5	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	6	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	7	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
SET BIT	0	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	1	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	2	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	3	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	4	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	5	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	6	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56
	7	CB 47	CB 48	CB 49	CB 50	CB 51	CB 52	CB 53	CB 54	CB 55	CB 56

Decimal Adjust Acc. 'DAA'	2F
Complement Acc. 'CPL'	2F
Negate Acc. 'NEG' (2's complement)	ED 44
Complement Carry Flag. 'CCF'	3F
Set Carry Flag. 'SCF'	37

Fig. 4.15: AF instructies

7	6	5	4	3	2	1	0
S	Z	-	H	-	P/V	N	C
(T)	(T)				(T)		(T)

Fig. 4.16: Het status register

Carry (C)

In bijna alle microprocessors, en zeker in de Z80, speelt de carry een dubbele rol. Allereerst wordt dit bit gebruikt om bij optellingen en af-trekkingen de carry of de borrow aan te geven. Ten tweede is het het negende bit bij schuif en roteer instructies. Door deze dubbele rol zijn enkele bewerkingen mogelijk, zoals de vermenigvuldiging. Dat moet duidelijk zijn door het voorbeeld in het vorige hoofdstuk.

Het is belangrijk te onthouden, dat alle rekenkundige instructies dit bit 0 of 1 maken, afhankelijk van de uitkomst van deze instructie. Schuif en roteer instructies hebben ook invloed op het carry bit.

Alle logische instructies (AND, OR en XOR) maken het carry bit 0. Deze instructies kunnen daar ook expliciet voor gebruikt worden.

De instructies, die het carry bit beïnvloeden zijn: ADD A,s; ADC A,s; SUB s; SBC A,s; CP s; NEG; AND s; OR s; XOR s; ADD-DD,ss; ADC HL,ss; SBC HL,ss; RLA; RLCA; RRA; RRCA;

RL m; RLC m; RR m; RRC m; SLA m; SRA m; SRL m; DDA; SCF; CCF; NEG s.

Aftrekken (N)

Dit bit wordt normaal niet door de programmeur gebruikt, maar door de Z80 zelf bij BCD bewerkingen. In het vorige hoofdstuk is verteld, dat na iedere BCD optelling of aftrekking een DAA instructie wordt uitgevoerd om het resultaat te corrigeren. Deze correctie is bij een optelling anders als bij een aftrekking. Wat DAA doet is afhankelijk van de N vlag. N is 0 na een optelling, en 1 na een aftrekking. De afkorting is misschien misleidend voor degene die al gewerkt heeft met andere processors. Daar wordt N vaak gebruikt als teken bit.

N wordt 0 door: ADD A,s; ADC A,s; AND s; OR s; XOR s; INC s; ADD DD,ss; ADC HL,ss; RLA; RLCA; RRA; RRCA; RL m; RLC m; RR-m; RRC m; SLA m; SRA m; SRL m; RLD; RRD; SCF; CCF; IN r,(C); LDI; LDD; LDIR; LDDR; LD A,I; LD A,r; BIT B,s.

N wordt 1 door: SUB s; SBC A,s; CP s; NEG; DEC m; SBC HL,ss; CPL; INI; IND; OUTI; OUTD; INIR; INDR; OTIR; OTDR; CPI; CPIR; CPD en CPDR.

Pariteit/overflow

De pariteit/overflow vlag heeft twee functies. Bepaalde instructies setten (1 maken) of resetten (0 maken) deze vlag, afhankelijk van de pariteit van het resultaat. De pariteit wordt bepaald, door het aantal enen van het resultaat te tellen. Is dit aantal oneven, dan wordt de vlag 0 (oneven pariteit), is het aantal enen een even getal, dan wordt de pariteit vlag 1 gemaakt. Pariteit wordt het meest bij blokken karakters (meestal ASCII) gebruikt. Het pariteits bit wordt dan toegevoegd aan de zeven bits ASCII code ter controle of geen bit per ongeluk is veranderd. Stel er is een bit veranderd door een fout in het geheugen (b.v. RAM of disk), of tijdens het overseinen van het karakter, dan is het aantal enen in het karakter veranderd. Door het pariteits bit te controleren kan ontdekt worden, dat de code fout is. De vlag wordt gebruikt bij schuif en roteer instructies, en natuurlijk ook bij in- of uitvoer van of naar een randapparaat.

De 8080 gebruikt deze vlag uitsluitend om de pariteit aan te geven. De Z80 gebruikt de vlag echter ook voor andere dingen. Als je overstapt van de ene microprocessor naar de andere moet je dan ook altijd voorzichtig zijn met het gebruiken van deze vlag.

De Z80 gebruikt dit bit ook als overflow vlag. (de 8080 doet dat niet!). Bij de behandeling van het twee-complement in hoofdstuk 1 hebben we al kennis gemaakt met de overflow vlag. De vlag geeft aan, dat tijdens een optelling of een aftrekking het tekenbit "per ongeluk" is veranderd doordat het resultaat te groot is geworden. (M.b.v. acht bits is +127 het grootste en -128 het kleinste getal in het twee-complement).

Het bit wordt bovendien nog voor twee verschillende functies gebruikt.

Tijdens blok overdrachten (LDD, LDDR, LDI en LDIR), en tijdens zoek instructies (CPD, CPDR, CPI en CPIR) geeft het bit aan, of register B de waarde 0 heeft bereikt. Bij "decrement" instructies wordt de vlag 0, als het teller register paar 0 is. Bij "increment" instructies wordt de vlag 1, als aan het begin van de instructie $BC - 1 = 0$.

Tenslotte geeft de vlag bij de instructies LD A,I en LD A,R de waarde van de "interrupt enable flip-flop" (IFF2) weer. Op deze wijze kan de inhoud van de flip-flop getest worden.

De P vlag wordt beïnvloed door: AND s; OR s; XOR s; RL m; RLC m; RR m; RRC m; SLA m; SRA m; SRL m; RLD; RRD; DAA; en IN r,(C).

De V vlag is afhankelijk van: ADD A,s; ADC A,s; SUB s; SBC-A,s; CP s; NEG; INC s; DEC m; ADC HL,ss; SBC HL,ss; NEG.

De vlag wordt ook gebruikt door: LDIR; LDDR (0 maken); LDI; LDD; CPI; CPIR; CPD; CPDR.

De half-carry vlag

Deze vlag geeft tijdens rekenkundige bewerkingen een mogelijke carry van bit 3 naar bit 4 aan. M.a.w. het geeft een carry aan van de minst significante nibble naar de meest significante. Duidelijk is, dat deze vlag primair bedoeld is voor BCD instructies. In het bijzonder wordt de vlag intern door de processor gebruikt bij de DAA instructie.

De vlag wordt 1, als er tijdens een optelling een carry is tussen bit 3 en 4. Is er geen carry, dan wordt de vlag 0. Tijdens een aftrekking wordt de vlag 1 als er een borrow is tussen bit 4 en 3. De vlag wordt 0 als er geen borrow is.

De vlag wordt beïnvloed door een optelling, aftrekking, increment, decrement, vergelijking en logische bewerking. Dat is door de volgende instructies: ADD A,r; ADD A,s; SUB s; SBC A,s; CP s; NEG; AND s; OR s; XOR s; INC s; DEC s; RLA; RLCA; RRA; RRCA; RL

m; RLC m; RR m; RRC m; SLA m; SR m; SRL m; RLD; RRD; DAA; CPL; SCF; IN r,(C); LDI; LLD; LDIR; LDDR; LD A; LD A,r; BIT b,r; NEG s.

NB: de 16-bits optelling en aftrekking beïnvloeden deze vlag niet.

Zero (Z)

Deze vlag geeft aan, of de waarde van een berekend of verplaatst byte 0 is. Zero wordt eveneens gebruikt bij vergelijkingen en nog enkele andere functies.

Is het resultaat van een bepaalde bewerking of data verplaatsing 0, dan wordt het zero bit 1 gemaakt. Zero wordt anders 0.

Bij vergelijkingen wordt zero 1 als de vergelijking opgaat. Z wordt gereset in het andere geval.

De Z80 gebruikt dit bit nog voor drie andere doeleinden: Z wordt geset tot 1, als tijdens een BIT instructie het gespecificeerde bit 0 is.

Bij de "blok input/output instructies" (INI, IND, OUTI, OUTD) wordt Z geset als $D - 1 = 0$. Bij INIR, INDR, OTIR en OTDR wordt de vlag geset als de byte teller 0 wordt.

Tenslotte wordt Z 1 als het input byte tijdens IN r,(C) de waarde 0 heeft.

Samenvattend wordt Z beïnvloed door de volgende instructies: ADD A,s; ADC A,s; SUB s; SBC A,s; CP s; NEG; AND s; OR s; XOR s; INC s; DEC s; ADC HL,ss; SBC HL,ss; RL m; RLC m; RR m; RRC m; SLA m; SRA m; SRL m; RLD; RRD; DAA; IN r,(C); INI; IND; OUTI; OUTD; INIR; INDR; OTIR; OTDR; CPI; CPIR; CPD; CPDR; LD A,I; LD A,R; BIT b,s; NEG s.

Gebruikelijke instructies die geen invloed op Z hebben zijn: ADD DD,ss; RLA; RLCA; RRA; RRCA; CPL; SCF; CCF; LDI; LDD; LDIR; LDDR; INC DD; DEC DD.

Teken (S)

Deze vlag is een copie van het meest significante bit van een resultaat of van een verplaatst byte. In de twee-complement notatie is dat bit het teken bit. "0" geeft een positief teken weer, en "1" een negatief.

Bij de meeste microprocessors speelt dit bit een belangrijke rol, vooral bij in- en output instructies. Deze processors zijn in de meeste gevallen niet uitgerust met een BIT instructie, waarmee ieder bit in het geheugen getest kan worden. Het tekenbit is in die gevallen het gemakkelijkst te testen bit. Het lezen van de status van een input/output ap-

paraat beïnvloedt het tekenbit van de processor. Dit bit wordt gelijk aan bit 7 van het status register. Het tekenbit kan gemakkelijk door het programma worden getest. Daarom bevindt de belangrijkste indicator van I/O chips (klaar/niet klaar) zich meestal op bit positie 7.

De Z80 heeft een speciale BIT instructie. Om een geheugen locatie (dat mag ook een I/O status register zijn) te testen, moet eerst het adres geladen worden in IX, IY, of HL. Een bepaald geheugen adres kan niet direct getest worden. Ook in het geval van de Z80 is het dus waardevol bit 7 te gebruiken als klaar/niet klaar vlag.

Instructies die het teken bit beïnvloeden zijn: ADD A,s; SUB s; SBC A,s; CP s; NEG; AND s; OR s; XOR s; INC s; DEC m; ADC HL,ss; SBC HL,ss; RL m; RLC m; RR m; RRC m; SLA m; SRA m; SRL m; RLD; RRD; DAA; IN r,(C); CPR; CPIR; CPD; CPDR; LD A,I; LD A,r; NEG.

Samenvatting van de vlaggen

De vlaggen of status bits worden gebruikt om speciale condities te ontdekken binnen de ALU van de microprocessor. Ze kunnen m.b.v. speciale instructies getest worden, zodat de juiste actie ondernomen kan worden. Het is belangrijk de betekenis van de vlaggen te kennen, omdat de meeste beslissingen in een programma genomen worden op grond van deze vlaggen. Sprongen worden genomen naar adressen die afhangen van de waarden van de vlaggen. De enige uitzondering daarop is het interrupt mechanisme, dat in het hoofdstuk over I/O besproken zal worden.

Nu is het belangrijk de hoofdfuncties van alle vlaggen te kennen. Tijdens het maken van programma's kan altijd de bijlage van dit boek worden geraadpleegd, om het juiste effect van de instructies op de vlaggen te weten te komen. In de meeste gevallen kunnen de vlaggen genegeerd worden, en de lezer die de vlaggen nu nog complex vindt, moet zich daardoor niet bang laten maken. De vlaggen en hun gebruik zullen steeds duidelijker worden, naarmate we meer programma's maken.

Figuur 4.17 geeft een samenvatting van de condities waarop de vlaggen geset en gereset worden.

De sprong instructies

Een sprong instructie dwingt een sprong naar een gespecificeerd adres af. Het verandert de normale loop van het programma. Een sprong

programma sequentieel te doorlopen, worden dan verschillen delen van het programma uitgevoerd. Sprongen kunnen voorwaardelijk en onvoorwaardelijk zijn. Een onvoorwaardelijk sprong is een sprong die gemaakt wordt onafhankelijk van welke conditie dan ook.

Een voorwaardelijke sprong wordt slechts gemaakt, als voldaan is aan een of meerdere condities. Dit type sprong wordt gebruikt voor het maken van beslissingen, die afhangen van bepaalde data of een berekend resultaat.

Deze voorwaardelijke sprongen zijn afhankelijk van de vlaggen, reden waarom deze eerst zijn behandeld. We kunnen nu de verschillende spronginstructies van de Z80 bekijken.

Er zijn twee soorten sprongen: sprongen binnen het hoofdprogramma (deze worden "jumps" genoemd), en sprongen van en naar subroutines (de return en de call). Het resultaat van iedere sprong instructie is, dat PT met een nieuw adres wordt geladen, en het programma gaat verder op dat adres.

De volle betekenis van sprongen kan slechts worden begrepen als we de verschillende adresserings mogelijkheden kennen van de microprocessor. Dat deel stellen we echter nog even uit tot het volgende hoofdstuk. We zullen ons daarom hier beperken tot de andere aspecten van de sprong.

Sprongen kunnen voorwaardelijk en onvoorwaardelijk zijn. Bij een voorwaardelijke sprong kan een van de vier vlaggen getest worden: Z, C, P/V en S vlag. Elke vlag kan getest worden op de waarde 0 of de waarde 1.

De gebruikte afkortingen zijn:

Z = nul (Z = 0)
NZ = niet nul (Z = 1)
C = carry (C = 1)
NC = geen carry (C = 0)
PO = oneven pariteit
PE = even pariteit
P = positief (S = 0)
M = negatief (S = 1)

De Z80 heeft nog een gecombineerde instructie, die we al vaak gebruikt hebben. De instructie trekt 1 af van register B en springt, zolang B ongelijk aan 0 is. Het is de DJNZ instructie.

CALL en RETURN kunnen ook voorwaardelijk of onvoorwaarde-

INSTRUCTION	C	Z	P _V	S	N	H	COMMENTS
ADD A, i; ADC A, i	1	1	V	1	0	1	8-bit add or add with carry
SUB i; SBC A, i; CP i; NEG	1	1	V	1	1	1	8-bit subtract, subtract with carry, compare and negate accumulator
AND i	0	1	P	1	0	1	Logical operations
OR i; XOR i	0	1	P	1	0	0	And sets different flags
INC i	0	1	V	1	0	1	8-bit increment
DEC i	0	1	V	1	1	1	8-bit decrement
ADD DD, i	1	0	0	0	0	X	16-bit add
ADC HL, i	1	1	V	1	0	X	16-bit add with carry
SBC HL, i	1	1	V	1	1	X	16-bit subtract with carry
RLA; RLCA; RRA; RRCA	1	0	0	0	0	0	Rotate accumulator
RL i; RLC i; RR i; RRC i	1	1	P	1	0	0	Rotate and shift location i
SLA i; SRA i; SRL i	0	1	P	1	0	0	Rotate shift left and right
RLD; RRD	0	1	P	1	0	0	Rotate digit left and right
DAA	1	1	P	1	0	1	Decimal adjust accumulator
CPL	0	0	0	0	1	1	Complement accumulator
SCF	1	0	0	0	0	0	Set carry
CCF	1	0	0	0	0	X	Complement carry
IN i; OUT	0	1	P	1	0	0	Input register indirect
INR; INDI; OUTI; OUTD	0	1	X	X	1	X	Block input and output
INIR; INDI; OTIR; OTDR	0	1	X	X	1	X	Z = 0 if B = 0 otherwise Z = 1
LDI, LDD	0	X	1	X	0	0	Block transfer instructions
LDIR, LDDR	0	X	0	X	0	0	PV = 1 if BC = 0, otherwise PV = 0
CPI, CPD; CPI, CPDR	0	1	1	1	1	X	Block search instructions Z = 1 if A = 00H, otherwise Z = 0 PV = 1 if BC = 0, otherwise PV = 0
LD A, i; LD A, R	0	1	0	0	0	0	The content of the internal enable flip-flop (FF1) is copied into the PV flag
BIT b, i	0	1	X	X	0	1	The complement of bit b of location i is copied into the Z flag
NEG	1	1	V	1	1	1	Negate accumulator

The following notation is used in this table:

SYMBOL	OPERATION
C	Carry/Link flag. C=1 if the operation produced a carry from the MSB of the operand or result.
Z	Zero flag. Z=1 if the result of the operation is zero.
S	Sign flag. S=1 if the MSB of the result is one.
PV	Parity or overflow flag. Parity (P) and overflow (V) share the same flag. Logical operations affect this flag with the parity of the result while arithmetic operations affect this flag with the overflow of the result. If PV holds parity, PV=1 if the result of the operation is even, PV=0 if result is odd. If PV holds overflow, PV=1 if the result of the operation produced an overflow.
H	Half-carry flag. H=1 if the add or subtract operation produced a carry into or borrow from bit 4 of the accumulator.
N	Add/Subtract flag. N=1 if the previous operation was a subtract.
H and N flags are used in conjunction with the decimal adjust instruction (DAA) to properly correct the result into packed BCD format following addition or subtraction using operands with packed BCD format.	
1	The flag is affected according to the result of the operation
0	The flag is unchanged by the operation
1	The flag is reset by the operation
X	The flag is a "don't care."
V	PV flag affected according to the overflow result of the operation.
P	PV flag affected according to the parity result of the operation.
i	Any one of the CPU registers A, B, C, D, E, H, L.
1	Any 8-bit location for all the addressing modes allowed for the particular instruction.
16	Any 16-bit location for all the addressing modes allowed for that instruction.
0	Any one of the two index registers IX or IY.
R	Refresh counter
8	8-bit value in range <0, 255>
16	16-bit value in range <0, 65535>
16	Any 16-bit location for all the addressing modes allowed for the particular instruction.

Voorwaardelijke sprongen naar subroutines zijn zeer krachtige instructies, maar komen bij de meeste 8-bits microprocessors bijna niet voor. Ze verbeteren de efficiëntie van een programma, omdat nu in een instructie gedaan kan worden, waarvoor anders twee instructies nodig waren.

Tenslotte zijn er nog de instructies RETI en RETN, welke voorkomen in interrupt routines. Ze worden in hoofdstuk 6 besproken.

De adresserings mogelijkheden en de opcodes van de sprong instructies staan in figuur 4.18.

			CONDITION									
			UN- COND.	CARRY	NON- CARRY	ZERO	NON- ZERO	PARITY EVEN	PARITY ODD	SIGN NEG.	SIGN POS.	RES. B=0
JUMP 'JP'	IMMED. EXT.	nn	C3 n n	DA n n	DB n n	CA n n	C2 n n	EA n n	EB n n	FA n n	FB n n	
JUMP 'JR'	RELATIVE	PC+4	1B +2	3B +2	3D +2	2B +2	2D +2					
JUMP 'JP'	REG. INDIR.	(HL)	EB									
JUMP 'JP'		(IX)	DB EB									
JUMP 'JP'		(IY)	FB EB									
CALL	IMMED. EXT.	nn	CD n n	DD n n	DE n n	CE n n	CE n n	EC n n	ED n n	FC n n	FD n n	
DECREMENT & JUMP IF NON ZERO 'DJNZ'	RELATIVE	PC+4										1B +2
RETURN 'RET'	REGISTER INDIR.	(SP) (SP+1)	CB	DB	DB	CB	CB	EB	EB	FB	FB	
RETURN FROM INT 'RETI'	REG. INDIR.	(SP) (SP+1)	ED AD									
RETURN FROM NON MASKABLE INT 'RETN'	REG. INDIR.	(SP) (SP+1)	ED AD									

Fig. 4.18: Sprong instructies

De verschillende adresserings mogelijkheden worden in hoofdstuk 5 behandeld.

Uit figuur 4.18 blijkt, dat verschillende adresserings mogelijkheden een aantal beperkingen hebben. Bijvoorbeeld: de absolute sprong JP nn kan vier vlaggen testen, maar JR kan er slechts twee testen.

NB: JR wordt wanneer mogelijk verkozen boven JP, want de in-

verplaatst worden. De instructies zijn echter niet altijd equivalent: JR kan de pariteit en teken vlaggen niet testen.

Er is nog een soort speciale sprong beschikbaar: De *restart* of RST instructie. Het is een een-bytes instructie, waarmee gesprongen kan worden naar een van de 8 start adressen aan het begin van het geheugen. Deze adressen zijn (decimaal): 0, 8, 16, 24, 32, 40, 48, en 56. Een krachtige instructie, aangezien hij een byte lang is. Het is de snelste sprong instructie die beschikbaar is, en daarom wordt hij het meest gebruikt als reactie op een interrupt. Voor andere doeleinden is hij echter ook te gebruiken. Zie figuur 4.19.

		OP CODE	
C A L L A D D R E S S	0000 _H	C7	'RST 0'
	0008 _H	CF	'RST 8'
	0010 _H	D7	'RST 16'
	0018 _H	DF	'RST 24'
	0020 _H	E7	'RST 32'
	0028 _H	EF	'RST 40'
	0030 _H	F7	'RST 48'
	0038 _H	FF	'RST 56'

Fig. 4.19: RESTART groep

Input/output instructies

Input/output technieken worden behandeld in hoofdstuk 6. Eenvoudig kan gesteld worden, dat I/O apparatuur geadresseerd kan worden

ties, of m.b.v. speciale I/O instructies. Gewone geheugen adressering heeft drie bytes nodig: een byte voor de opcode en twee bytes voor het adres. Daardoor zijn ze langzaam. De speciale I/O instructies zijn korter en dus sneller. Ze hebben echter twee nadelen.

Ten eerste verspillen ze enkele van de waardevolle opcodes (voor de opcode worden 8 bits gebruikt en er is dus slechts een beperkt aantal combinaties mogelijk). Ten tweede genereren ze enkele speciale I/O signalen, waarvoor een paar (ook schaarse) IC pennen nodig zijn. Het aantal pennen is meestal beperkt tot 40. De meeste microprocessors hebben vanwege deze nadelen geen I/O instructies. De 8080 en dus de Z80 hebben ze wel.

Het voordeel van I/O instructies is dat ze sneller zijn, aangezien ze maar twee bytes lang zijn. Een zelfde resultaat kan behaald worden door een speciale adresseer techniek toe te passen: de "pagina 0" adressering. Het adres in de instructie is 8 bits groot. Het is een techniek, die vaak in andere processors wordt toegepast.

De twee basis I/O instructies zijn IN en OUT. Ze verplaatsen de inhoud van een werkregister naar een I/O apparaat, en omgekeerd. De instructies zijn twee bytes lang. Het eerste byte is de opcode. Het tweede byte is het minst significante deel van het adres. De accumulator bevat het meest significante deel van het adres. Daardoor kunnen 64K I/O apparaten geadresseerd worden. De accumulator moet echter eerst geladen worden met de juiste waarde. Dat kan het geheel langzaam maken.

De vier blok instructies voor input zijn: INI, INIR, IND en INDR. En voor output: OUTI, OTIR, OUTD en OTDR.

HL wordt gebruikt als pointer naar de bestemming*. In het geval van de output instructies verwijst de pointer in HL naar de oorsprong van de data. C selecteert het I/O apparaat (256 mogelijkheden). Register B wordt als teller gebruikt. Bij HL wordt 1 opgeteld als de instructie INI is, en er wordt 1 van afgetrokken als de instructie IND is.

INI verplaatst 1 byte, waarna bij HL 1 wordt opgeteld. B wordt met 1 verminderd.

INIR voert INI net zolang uit, totdat B 0 is. Zo kunnen tot 256 bytes worden verplaatst. B moet dan wel voor de instructie de waarde 0 gekregen hebben.

De figuren 4.20 en 4.21 geven een samenvatting van de opcodes.

anderen zijn interne status. De Z80 heeft zeven van dergelijke instructies.

De NOP instructie doet totaal niets gedurende 1 cyclus. Hij wordt gebruikt voor het inbouwen van vertragingen (4 states = 2 microseconden met een 2 MHz klok). De gaten in een programma, ontstaan tijdens het foutzoeken kunnen ermee worden opgevuld. De opcode van NOP bestaat geheel uit nullen. Een lege geheugen plaats in het programma, ontstaan om welke reden dan ook, kan geen schade veroorzaken, omdat het dan in feite een NOP is. Ook laten ze het programma niet stoppen.

De HALT instructie wordt samen met interrupts of een reset gebruikt. HALT stopt de processor. Deze zal weer gaan werken na een interrupt of een reset. Tijdens de HALT mode blijft de processor NOP's uitvoeren. Tijdens het foutzoeken wordt meestal een halt achteraan het programma geplaatst, omdat het hoofdprogramma daarna toch niets meer heeft te doen. Het programma moet daarna wel weer expliciet worden opgestart.

Twee instructies zetten of resetten de interne interrupt vlag: EI en DI. Interrupts worden in hoofdstuk 6 besproken. De interrupt vlag geeft aan of een interrupt wel of niet is toegestaan. Om interrupts te voorkomen tijdens gedeelten van het programma moet de interrupt vlag 0 gemaakt worden. In hoofdstuk 6 zal dat worden getoond. Figuur 4.22 laat deze instructies zien.

			SOURCE							
			REGISTER							REG. IND.
			A	B	C	D	E	H	L	IND.
'OUT'	IMMED.	IND	D3 n							
	REG. IND.	IND	ED 7F	ED 4F	ED 5F	ED 5F	ED 5F	ED 5F	ED 5F	
'OUTI' - OUTPUT for HL, Dec B	REG. IND.	IND								ED 43
'OTIR' - OUTPUT, for HL, Dec B, REPEAT if B=0	REG. IND.	IND								ED 53
'OUTB' - OUTPUT Dec HL, B & B	REG. IND.	IND								ED 4B
'OTOB' - OUTPUT, Dec HL, & B, REPEAT if B=0	REG. IND.	IND								ED 5B

PORT
DESTINATION
ADDRESS

BLOCK
OUTPUT
COMMAND

		SOURCE PORT ADDRESS			
		INSTR.	REG. ADDRESS		
		(rd)	(rd)		
INPUT DESTINATION	INPUT 'IN'	REG. ADDRESS	A	ED 46	ED 46
			B		ED 46
			C		ED 46
			D		ED 46
			E		ED 46
			H		ED 46
			L		ED 46
	'NOP' - INPUT B See INT, Dec B	REG. ADDRESS	(rd)		ED 46
	'HALT' - INPUT B See INT, REPEAT IF B=0				ED 46
	'INP' - INPUT B See INT, Dec B				ED 46
	'INP' - INPUT B See INT, REPEAT IF B=0				ED 46

BLOCK INPUT
COMMANDS

BLOCK INPUT
COMMANDS

Fig. 4.21: INPUT groep

'NOP'	00
'HALT'	76
DISABLE INT 'DI'	F3
ENABLE INT 'EI'	FB
SET INT MODE 0 'IM0'	ED 46
SET INT MODE 1 'IM1'	ED 56
SET INT MODE 2 'IM2'	ED 5E

8080A MODE

CALL TO LOCATION 0038_HINDIRECT CALL USING REGISTER
I AND 8 BITS FROM INTERRUPTING
DEVICE AS A POINTER.

De Z80 heeft drie verschillende soorten interrupts modes. De 8080 heeft er maar een. Soort 0 is de 8080 interrupt. Soort 1 is een call naar adres 038H, en soort 2 is een indirecte call, die gebruik maakt van de inhoud van een speciaal register I, plus 8 bits afkomstig van het apparaat dat de interrupt veroorzaakt, welke tesamen het adres van de interrupt routine vormen. In hoofdstuk 6 komt dit allemaal aan de orde.

Tenslotte heeft de Z80 een aantal pennen, waarmee ook een interrupt gegeven kan worden. Het zijn pennen BVSQR en NMI.

SAMENVATTING

De vijf klassen beschikbare instructies van de Z80 zijn in dit hoofdstuk besproken. De volgende paragraaf geeft uitgebreide informatie over de afzonderlijke instructies. Je hoeft niet alle instructies te kennen, om te beginnen met programmeren. In het begin is kennis van de belangrijkste instructies genoeg. Om later echter efficiënte programma's te kunnen maken is het wel belangrijk ze allemaal te kennen. In het begin is dat allemaal niet zo belangrijk, en kun je de meeste instructies gewoon negeren.

Een belangrijk aspect is tot nu toe niet behandeld: de verschillende adresseer mogelijkheden van de Z80. De adresserings technieken zullen we in het volgende hoofdstuk bestuderen.

BESCHRIJVING VAN DE Z80 INSTRUCTIES

AFKORTINGEN

VLAG	AAN	UIT
CARRY	C (CARRY)	NC(GEENCARRY)
TEKEN	M (MINUS)	P (PLUS)
NUL	Z (NUL)	NZ (NIET NUL)
PARITEIT	PE (EVEN)	PO (ONEVEN)

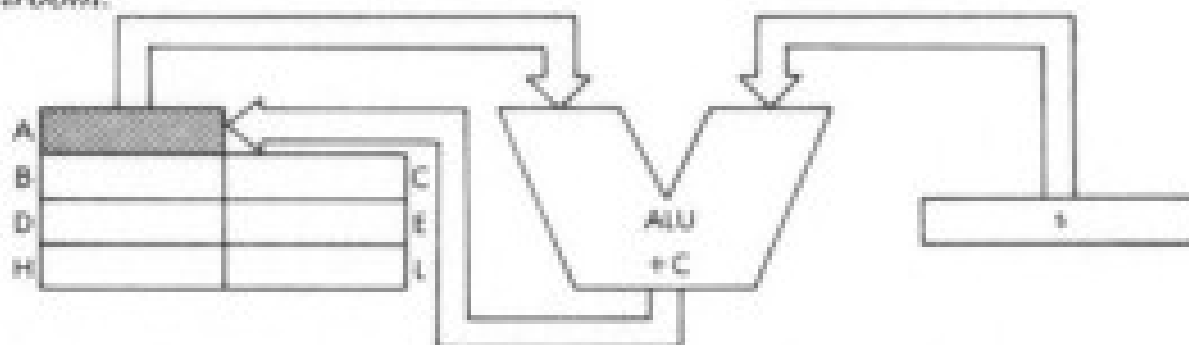
- vlag verandert overeenkomstig de bewerking
- vlag wordt nul
- 1 vlag wordt een
- ? vlag krijgt een willekeurige waarde
- X speciaal geval, let op de voetnoten op de pagina

de bits 3 en 5 hebben altijd een willekeurige waarde

Beschrijving:

De operand *s* en de carry vlag uit het status register worden bij de accumulator opgeteld, en het resultaat komt in de accumulator. *S* wordt gedefinieerd in de gelijksoortige ADD instructie.

Datastroom:**Timing:**

<i>s</i> :	<i>M</i> cycli:	<i>T</i> states:	<i>usec</i> @ 2 MHz:
r	1	4	2
n	2	7	3.5
(HL)	2	7	3.5
(IX + d)	5	19	9.5
(IY + d)	5	19	9.5

Adresseringsmode:

r: implicit; n: onmiddellijk; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): Geïndexeerd.

Byte codes:

ADC	A, r	r:	A	B	C	D	E	H	L
			8F	88	89	8A	8B	8C	8D

Flags:

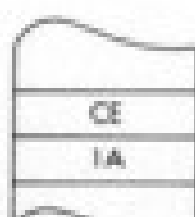
S	Z		H		P/V	N	C
●	●		●		●	○	●

Voorbeeld:

ADC A, 1A

Voor:

Na:

ADC HL,ss

Tel HL en register paar ss met carry op

Functie:

$$HL \leftarrow HL + ss + C$$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

0	1	s	s	1	0	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2

Beschrijving:

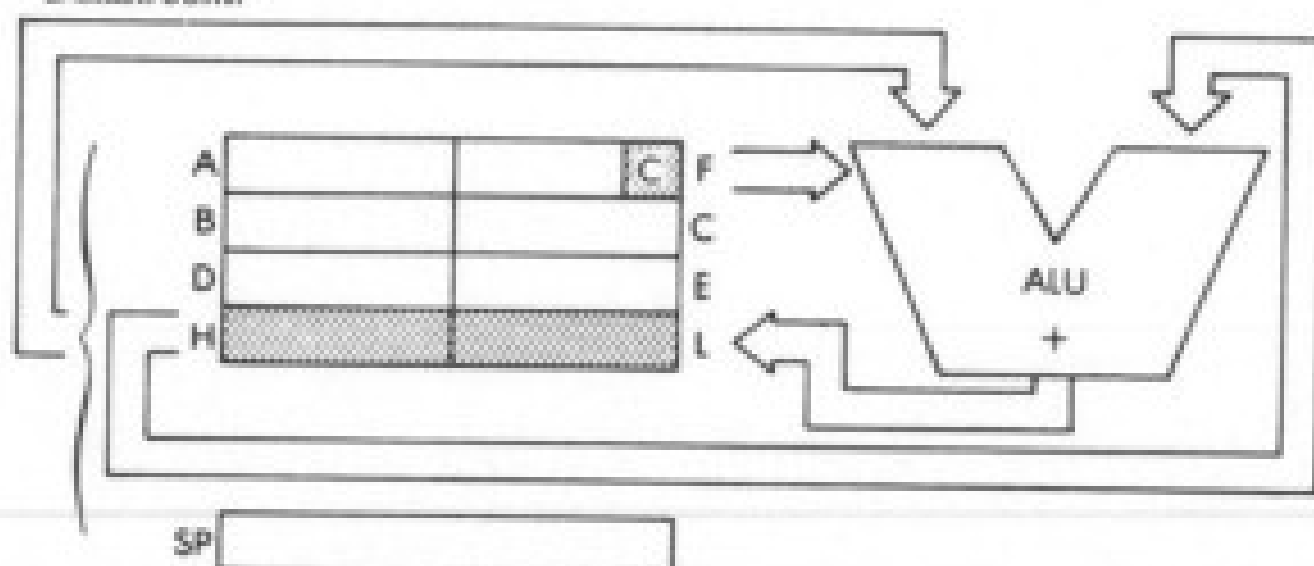
De inhoud van HL wordt bij de inhoud van het gespecificeerde register paar opgeteld, daarna wordt de carry erbij opgeteld. Het resultaat wordt opgeslagen in HL. SS kan zijn:

BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

*Datastroom:**Timing:*

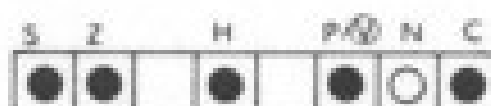
4 M cycli; 15 T states: 75 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Byte codes:

ss:	BC	DE	HL	SP
ED-	4A	5A	6A	7A

Flags:

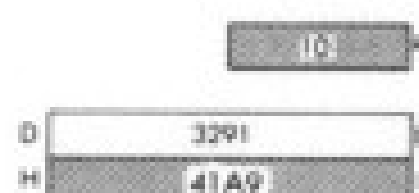
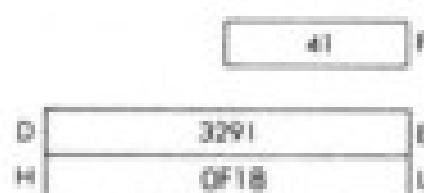
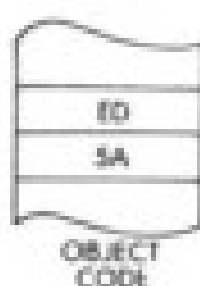
H wordt geset door een carry van bit 11

Voorbeeld:

ADC HL, DE

Voor:

Na:

ADD A,(HL)

Tel de accumulator op bij de indirect geadresseerde geheugen locatie (HL)

Functie:

$$A \leftarrow A + (HL)$$

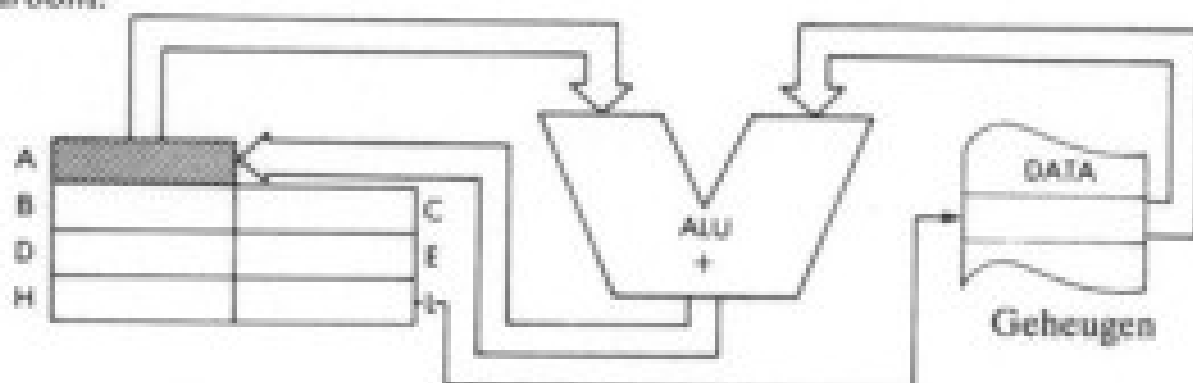
Formaat:

1	0	0	0	0	1	1	0	86
---	---	---	---	---	---	---	---	----

Beschrijving:

De inhoud van de accumulator wordt opgeteld bij de inhoud van het adres, dat in HL staat. Het resultaat komt in de accumulator

Datastroom:

Timing:

2 M cycli; 7 T states: 3.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C
●	●		●	●	○	●

Voorbeeld: **ADD A, (HL)**

Voor:

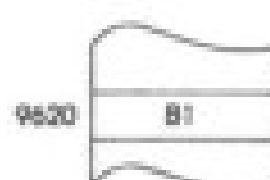
A 02

H 9620

Na:

A 83

H 9620

ADD A,(IX + d) Tel de accumulator op bij de geïndexeerd ge-
adresseerde geheugen locatie (IX + d)

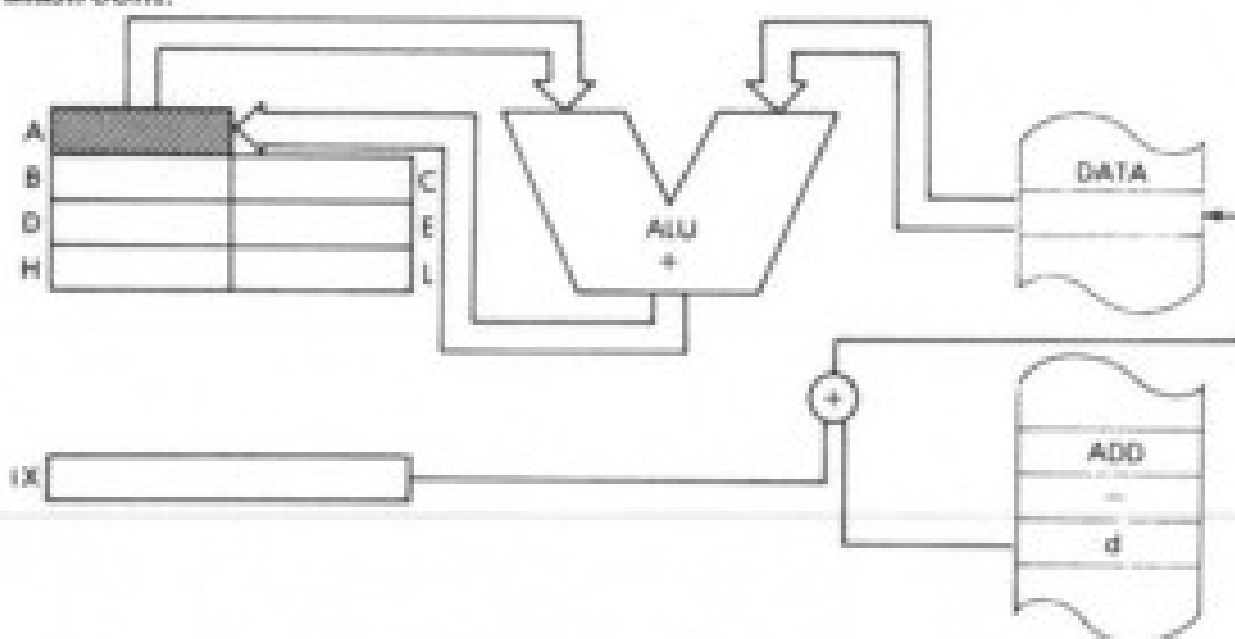
Functie: $A \leftarrow A + (IX + d)$

Formaat:

Beschrijving: De inhoud van de accumulator wordt opgeteld bij de inhoud van het geheugen adres, geadresseerd door de inhoud van het index register IX plus de verplaatsing

Datastroom:

Timing: 5 M cycli; 19 T states: 9.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd.

Flags:

Voorbeeld: **ADD   A, (IX + 3)**

Voor:

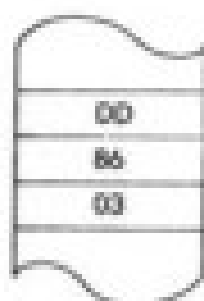
A 11

IX 0B61

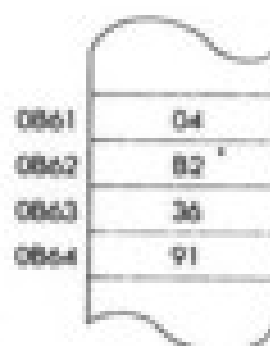
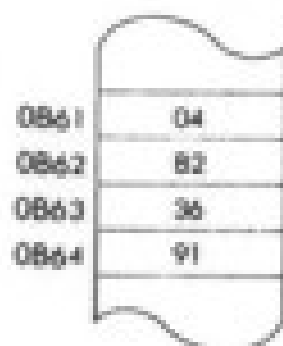
Na:

A 25

IX 0B61

OBJECT CODE

Voorbeeld: **ADD   A, (IX + 1)**

Voor:

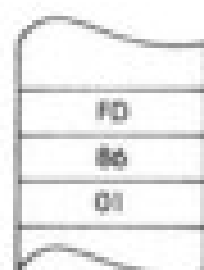
A 31

IX 002B

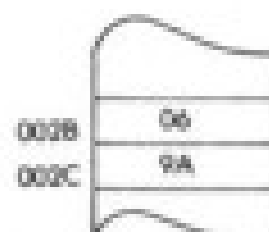
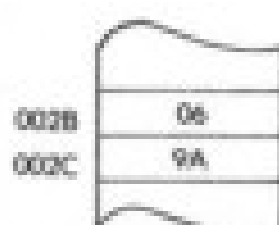
Na:

A CB

IX 002B

OBJECT
CODE

ADD A,n

Tel de accumulator op bij immediate data n

Functie:

$$A \leftarrow A + n$$

Formaat:

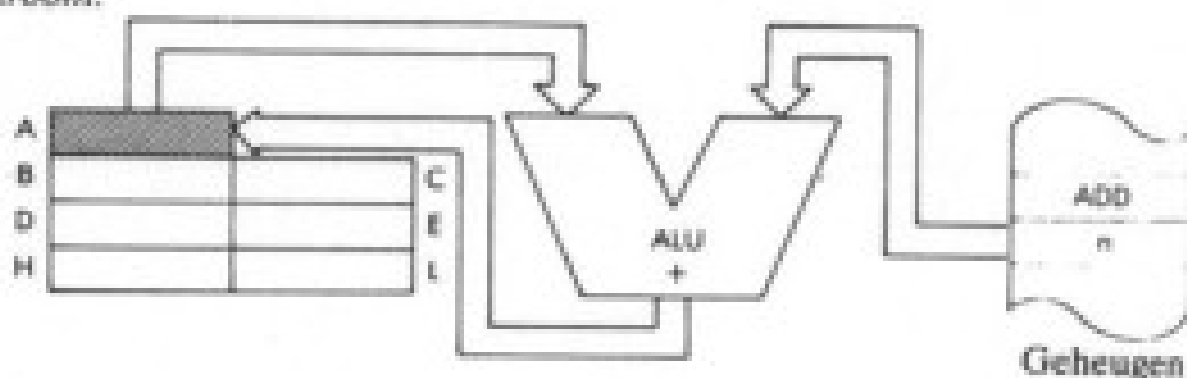
1	1	0	0	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: C6

—	—	—	—	—	—	—	—	
				n				

 byte 2: onmiddellijk data
Beschrijving:

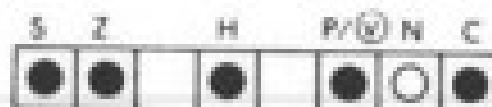
De inhoud van de accumulator wordt opgeteld bij de inhoud van de geheugen locatie direct volgend op de code. Het resultaat komt in de accumulator

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHZ

Adresseringsmode.

Onmiddellijk.

*Flags:**Voorbeeld:*

ADD A, E2

Voor:

Na:

A 43A 25

ADD A,r Tel de accumulator op bij register *r**Functie:*

$$A \leftarrow A + r$$

*Formaat:**Beschrijving:*

De inhoud van de accumulator wordt opgeteld bij de inhoud van het gespecificeerde register. Het resultaat wordt in de accumulator opgeslagen. R mag zijn:

A - 111

E - 011

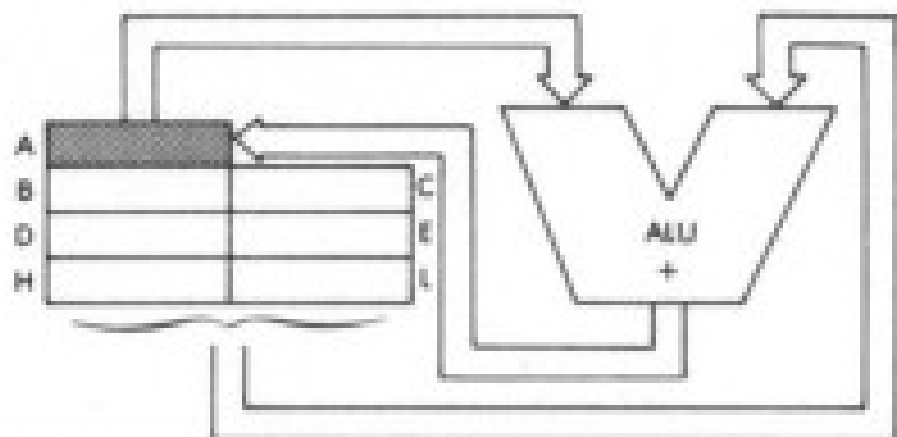
B - 000

H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

*Datastroom:**Timing:*

1 M cyclus; 4 T states: 2 usec @ 2 MHz.

Adresseringsmode:

Impliciet.

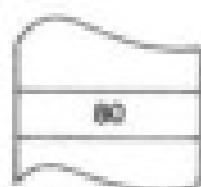
Byte codes:

A	B	C	D	E	H	L
87	80	81	82	83	84	85

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
●	●		●		●	○	●

Voorbeeld: **ADD   A, B**

OBJECT CODE

Voor:

A 3D

B 02

Na:

A 3F

B 02

ADD HL,ss   tel HL op bij register paar ss

Functie: $HL \leftarrow HL + ss$

Formaat:

0	0	S	S	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

Beschrijving:

De inhoud van HL wordt bij de inhoud van het register paar opgeteld, en het resultaat wordt in HL opgeslagen. SS kan zijn:

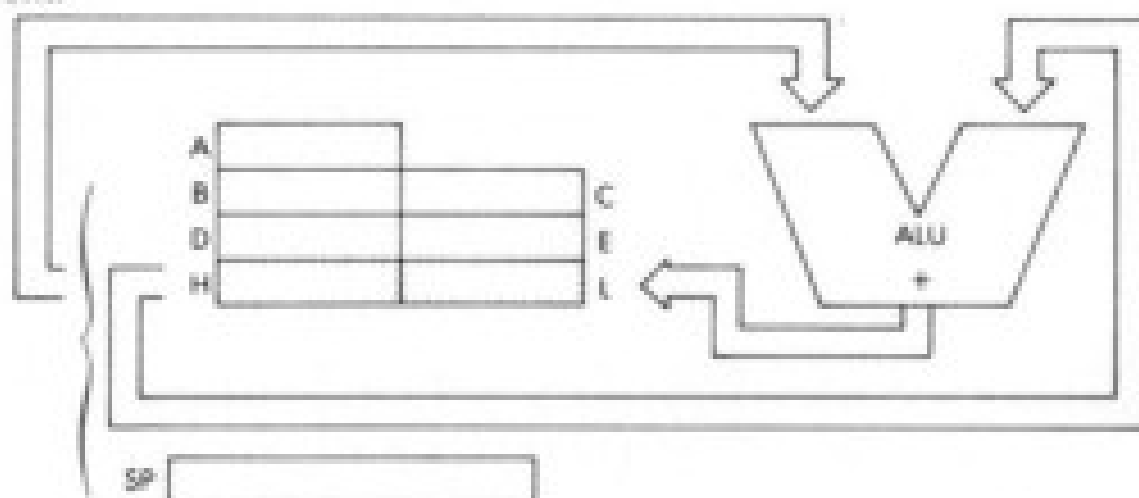
BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 11 T states: 5.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet.

Byte codes:

SS:	BC	DE	HL	SP
	09	19	29	29

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
		●		○	●

C wordt geset door een carry van bit 15, en wordt anders gereset

Voorbeeld:

ADD HL, HL

Voor:

Na:

ADD IX,rr   Tel IX op bij register paar rr*Functie:* $IX \leftarrow IX + rr$ *Formaat:*

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: DD

0	0	r	r	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2
Beschrijving:

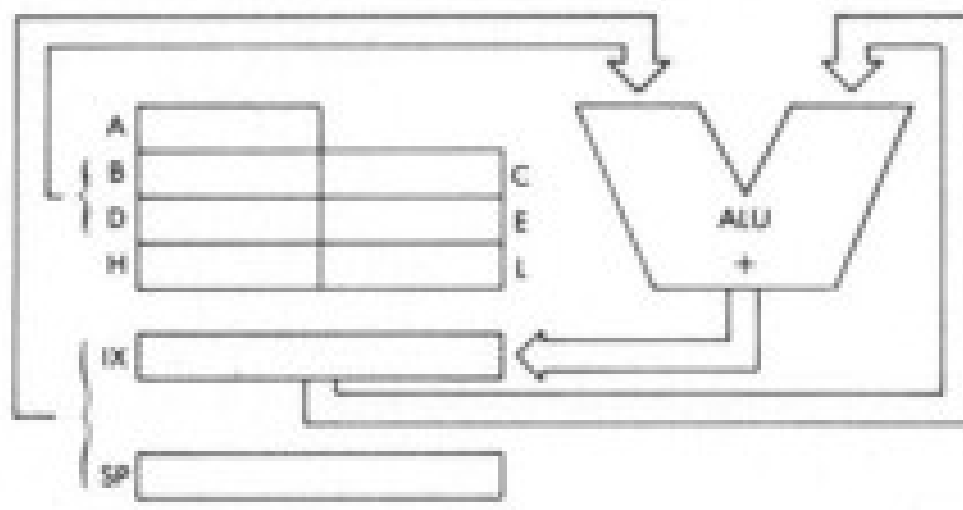
De inhoud van het IX register wordt opgeteld bij de inhoud van het gespecificeerde register paar. Het resultaat komt in IX. RR kan zijn:

BC - 00

IX - 10

DE - 01

SP - 11

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 15 T states: 7.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet:

Byte codes:

rr:	BC	DE	IX	SP
DD-	09	19	29	39

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
☐	☐	☒	☐	☐	☒

H wordt geset door een carry van bit 11
C wordt geset door een carry van bit 15

Voorbeeld:

ADD IX, SP

Voor:

Na:

IX SP IX SP

ADD IY,rr   Tel IY op bij register paar rr

Functie: $IY \leftarrow IY + rr$

Formaat:

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: FD

0	0	r	r	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2

Beschrijving: De inhoud van IY wordt opgeteld bij de inhoud van het gespecificeerde register paar, en het resultaat wordt in IY opgeslagen. RR mag zijn:

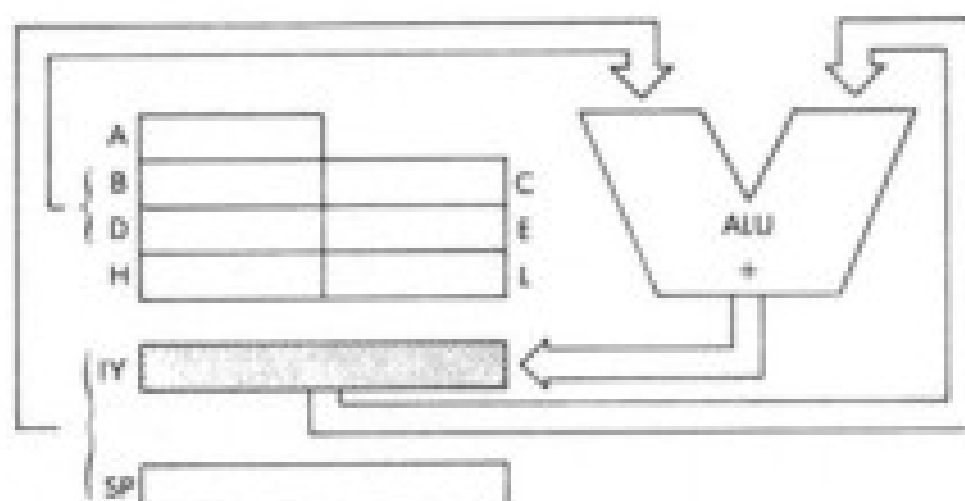
BC - 00

IY - 10

DE - 01

SP - 11

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 15 T states: 7.5 usec @ MHz

Adresseringsmode: Impliciet:

Byte codes:

IT:	BC	DE	IY	SP
FD-	09	19	29	39

Flags:

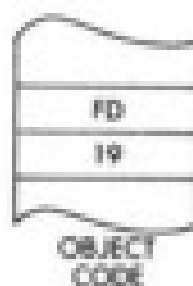
S	Z	H	P/V	N	C
☐	☐	☒	☐	☐	☒

H wordt geset door een carry van bit 11

C wordt geset door een carry van bit 15

Voorbeeld:

ADD IY, DE

Voor:

D EIY

Na:

D EIY

AND s   Logische EN van accumulator en operand s*Functie:* $A \leftarrow A \wedge s$ *Formaat:*   s: kan zijn r, n, (HL), (IX + d), of IY + d)r

1	0	1	0	0	← r →
---	---	---	---	---	-------

n

1	1	1	0	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

     byte 1: E6

← n →
----

     byte 2: onmiddellijk data(HL)

1	0	1	0	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

     96(IX + d)

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

     byte 1: DD

1	0	1	0	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

     byte 2: 96(IY + d)

← d →
----

     byte 3: verplaatsing

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

     byte 1: FD

1	0	1	0	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

     byte 2: 96

← d →

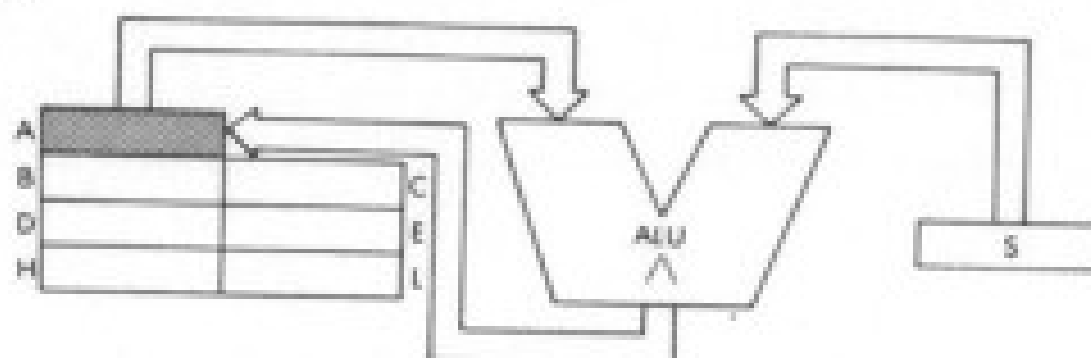
     byte 3: verplaatsing

r kan een van de volgende zijn:

A - 111	E - 011
B - 000	H - 100
C - 011	L - 101
D - 010	

Beschrijving: De accumulator en de gespecificeerde operand worden logisch ge"en"d, en het resultaat komt in de accumulator. S wordt gedefinieerd in de ADD

Datastroom:

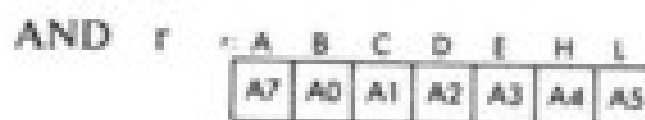
Timing:

<i>S:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µsec @ 2 MHz:</i>
r	1	4	2
n	2	7	3.5
(HL)	2	7	3.5
(IX + d)	5	19	9.5
(IY + d)	5	19	9.5

Adresseringsmode:

r: impliciet; n: onmiddellijk; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

Flags:

Voorbeeld:

AND 4B

Voor:

Na:

A 36

A 93

BIT b.(HL)

Test bit b van de indirect geadresseerde geheugen locatie (HL)

Fun & Fit:

$$Z = \overline{(HL)}_h$$

Byte codes:

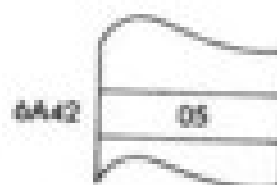
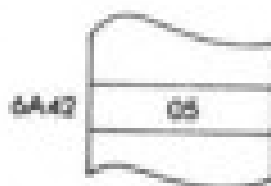
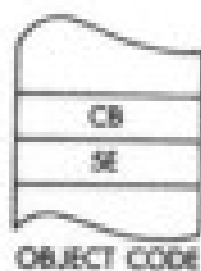
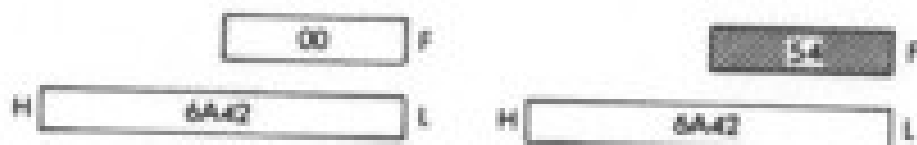
b:	0	1	2	3	4	5	6	7
CB-	40	41	50	51	60	61	70	71

Voorbeeld:

BIT 3, (HL)

Voor:

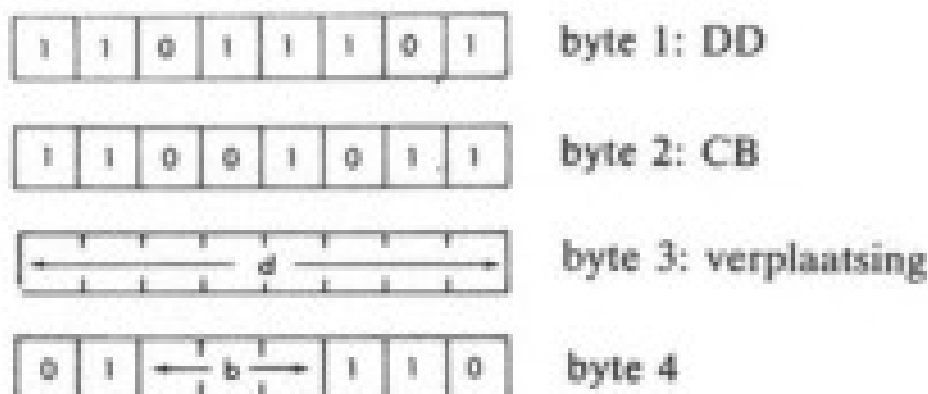
Na:

BIT $b, (IX + d)$ Test bit b van de geïndexeerd geadresseerde geheugen locatie $(IX + d)$

Functie: $Z \leftarrow \overline{(IX + d)_b}$

Formaat:

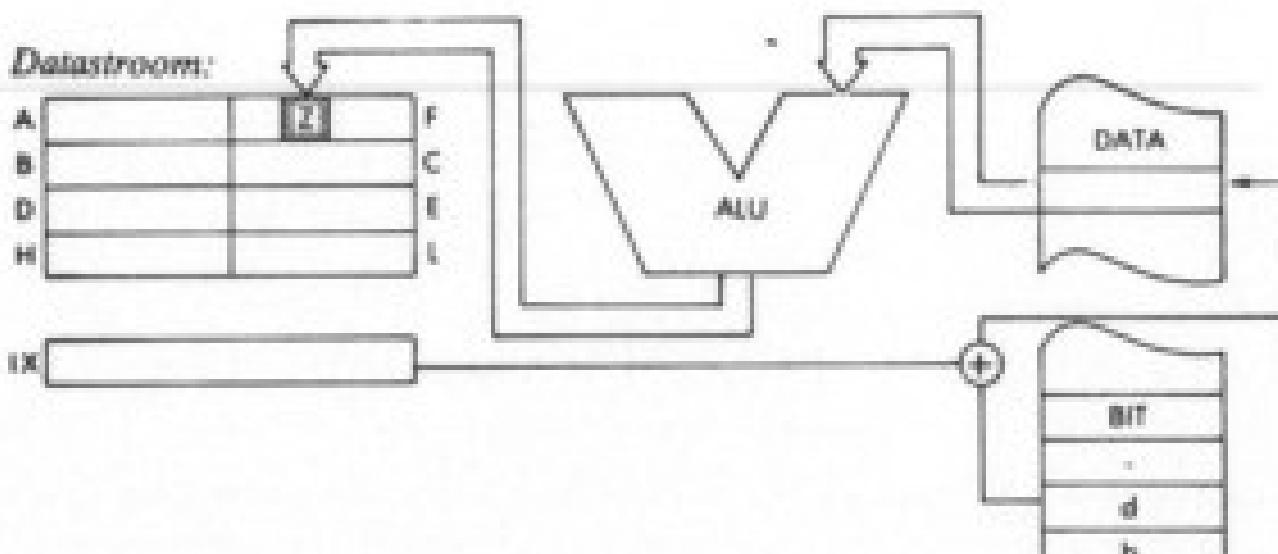

Beschrijving:

Het gespecificeerde bit van de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van het IX register plus de gegeven verplaatsing, wordt getest, en de Z vlag wordt geset overeenkomstig het resultaat. B kan zijn:

0 - 000	4 - 100
1 - 001	5 - 101
2 - 010	6 - 110
3 - 011	7 - 111

Datastroom:

Timing: 5 M cycli; 20 T status: 10 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd:

Byte codes:

b:	0	1	2	3	4	5	6	7
DD-CB-d	46	4E	56	5E	66	6E	76	7E

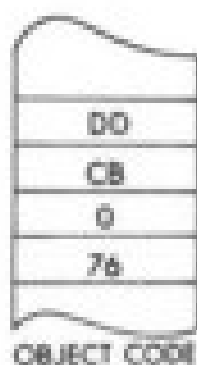
Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
?	●		1		?	0	

Voorbeeld: BIT 6, (IX + 0)

Voor:

Na:

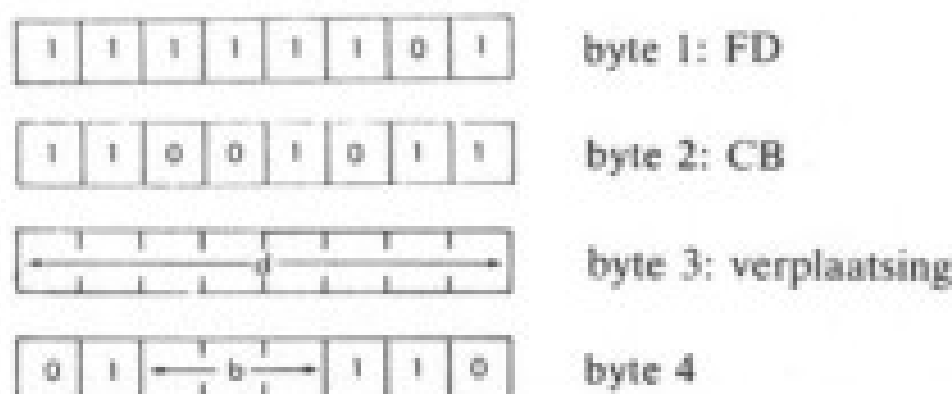
OBJECT CODE

BIT $b, (IY + d)$ Test bit b van de geïndexeerd geadresseerde geheugen locatie ($IY + d$)

Functie: $Z \leftarrow \overline{(IY + d)_b}$

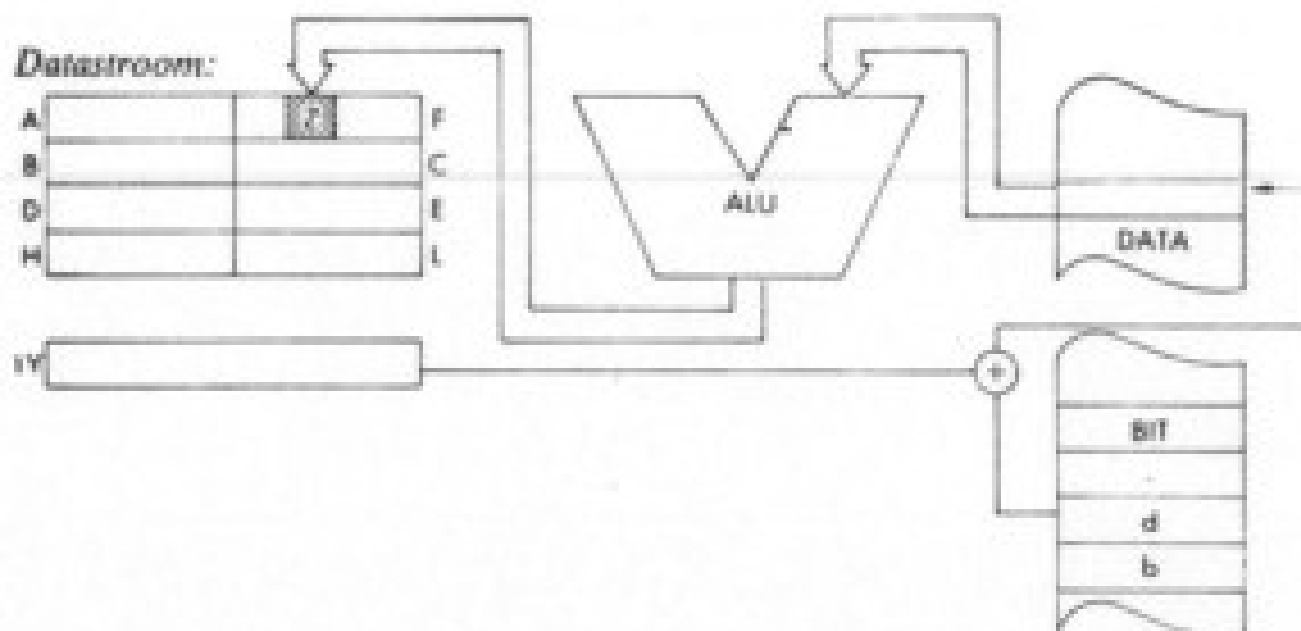
Formaat:

Beschrijving:

Het gespecificeerde bit van de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van IY plus de verplaatsing, wordt getest, en de Z vlag wordt geset overeenkomstig het resultaat. B kan zijn:

0 - 000	4 - 100
1 - 001	5 - 101
2 - 010	6 - 110
3 - 011	7 - 111

Timing: 5 M cycli; 20 T states: 10 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd.

Byte codes: b:

0	1	2	3	4	5	6	7
46	4E	56	5E	66	6E	76	7E

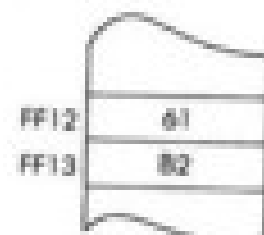
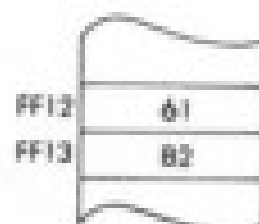
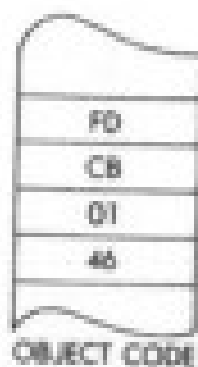
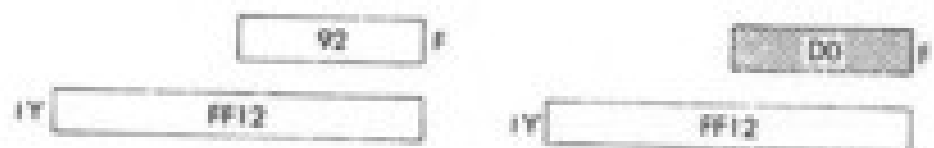
Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
?	●	1	?	0	

Voorbeeld: BIT 0, (IY + 1)

Voor:

Na:

Byte codes:

b:	r: A	B	C	D	E	H	L
0	47	48	49	42	43	44	45
1	4F	48	49	4A	4B	4C	4D
2	57	58	59	52	53	54	55
3	5F	58	59	5A	5B	5C	5D
4	67	68	69	62	63	64	65
5	6F	68	69	6A	6B	6C	6D
6	77	78	79	72	73	74	75
7	7F	78	79	7A	7B	7C	7D

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
?	●		1		?	0	

Voorbeeld:

BIT 4, B

Voor:

B   F

Nac:

B   F

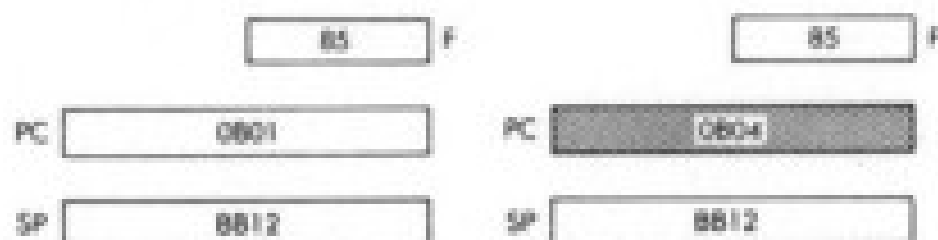

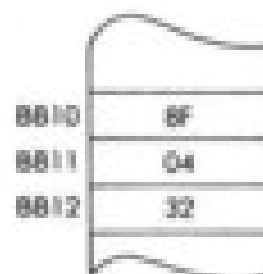
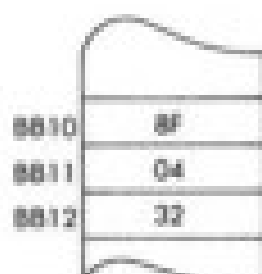
Voorbeeld: CALL   Z, BO42

Voor:

Na:

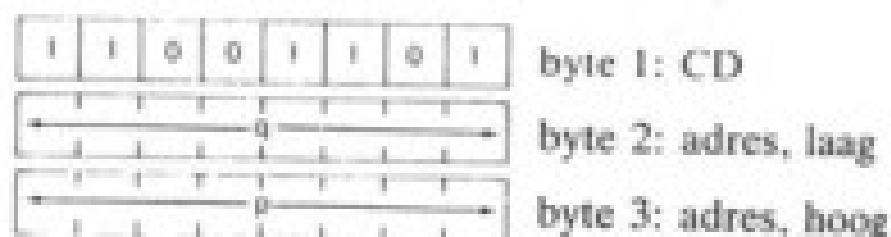

OBJECT CODE

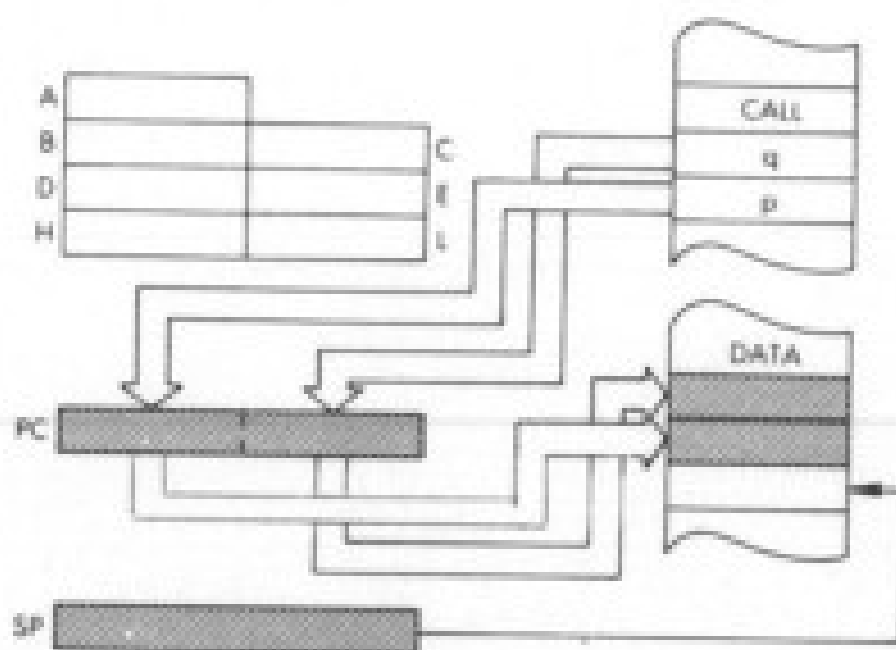

CALL pq

Call subroutine op adres pq

Functie:
 $(SP - 1) \leftarrow PC_{\text{hoog}}; (SP - 2) \leftarrow PC_{\text{laag}}; SP \leftarrow - 2; PC \leftarrow pq$
*Formaat:**Beschrijving:*

De inhoud van de programma teller wordt op de stapel geplaatst. Zie PUSH instructie. De inhoud van het adres volgend op de opcode komt in het lage orde deel van PC. De inhoud van het tweede byte volgend op de opcode komt in het hoge orde deel van PC. De volgende instructie komt van het nieuwe adres

*Datastroom:**Timing:*

5 M cycli; 17 T states; 8.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Onmiddellijk

Flags:

(geen invloed).

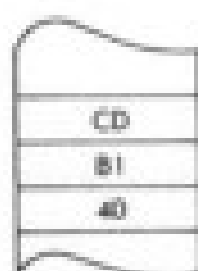
Voorbeeld:

CALL 40B1

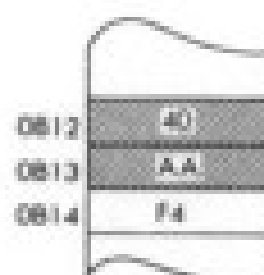
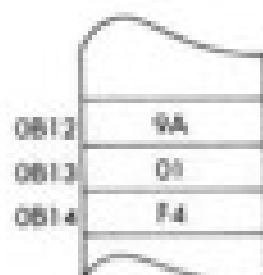
Voor:

PC AA40SP 0B14

Na:

PC 40B1SP 0B12

OBJECT CODE

CCF

Complementeer de carry vlag

Functie:

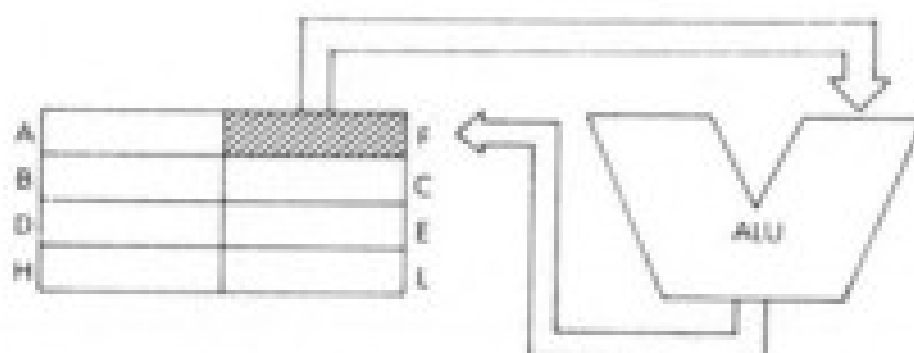
$$C \leftarrow \bar{C}$$

Formaat:

0	0	1	1	1	1	1	1	3F
---	---	---	---	---	---	---	---	----

Beschrijving:

De carry vlag wordt gecomplementeerd

*Datastroom:**Timing:*

1 M cyclus; 4 T states: 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet:

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
		X			●

Wordt de vorige
waarde van de
carry vlag

CP s Vergelijk operand s met de accumulator

Formaat: A - s

Formaat: s: kan zijn n, (HL), (IX + d), of (IY + d).

FE

byte 2: immediate data

byte 1: BE

byte 1: DD

byte 2: BE

byte 3: verplaatsing

byte 1: FD

byte 2: BE

byte 3: verplaatsing

r kan een van de volgende zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

H - 100

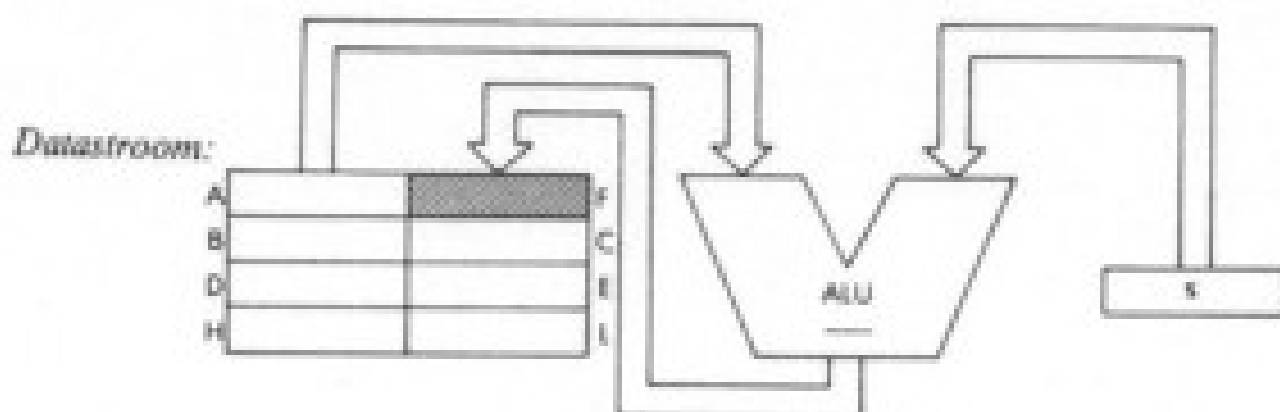
C - 001

L - 101

D - 010

Beschrijving:

De gespecificeerde operand wordt van de accumulator afgetrokken. Het resultaat wordt genegeerd. S wordt bij de ADD instructies gedefinieerd

Timing:

<i>S:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µsec @ 2 MHz:</i>
r	1	4	2
n	2	7	3.5
(HL)	2	7	3.5
(IX + d)	5	19	9.5
(IY + d)	5	19	9.5

Adresseringsmode: r: impliciet; n: onmiddellijk; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

CP r:

A	B	C	D	E	H	L
BF	BB	B9	BA	BB	BC	BD

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C
●	●		●	●	●	●

Voorbeeld:

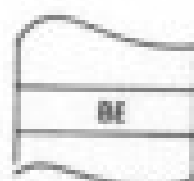
CP (HL)

Voor:

A	96	36	F
H	8203		

Na:

A	96	CA	F
H	8203		

CPD   vergelijk met decrement

Functie: $A \leftarrow [HL]; HL \leftarrow HL - 1; BC \leftarrow BC - 1$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

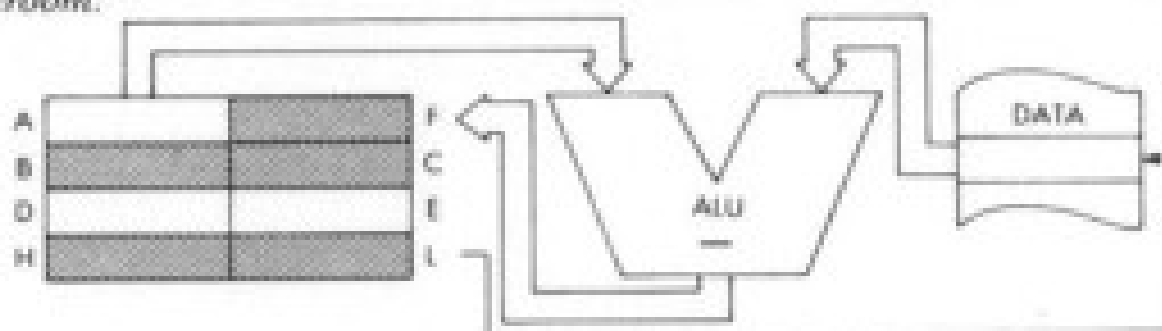
byte 1: ED

1	0	1	0	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: A9

Beschrijving: De inhoud van het adres in HL wordt van de inhoud van de accumulator afgetrokken. Het resultaat wordt genegeerd. Daarna worden de inhoud van HL en van BC ieder met 1 verlaagd.

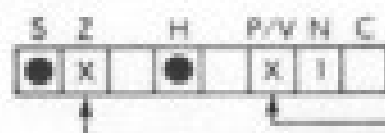
Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 16 T states: 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Flags:

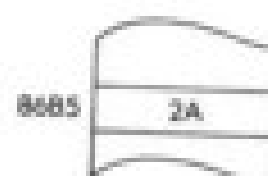
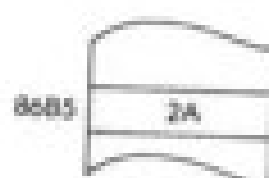
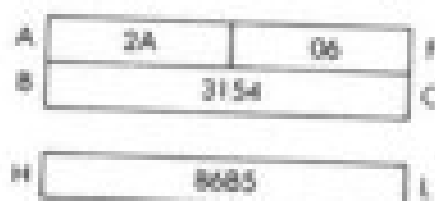
Gereset als $BC = 0$ na instructie, anders geset
 Geset als $A = [HL]$

Voorbeeld:

CPD

Voor:

Na:

CPDR

Blok vergelijking met decrement

Functie:

$A \leftarrow [HL]; HL \leftarrow HL - 1; BC \leftarrow BC - 1;$
 Herhaal tot $BC = 0$ of $A = [HL]$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

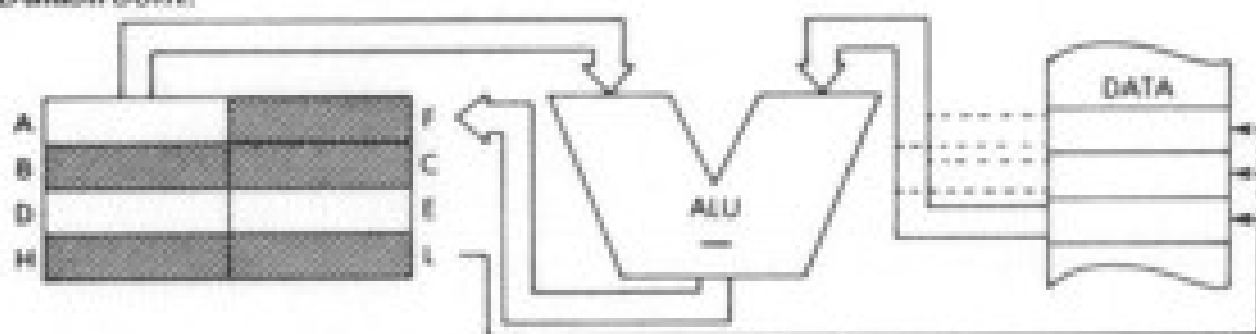
byte 1: ED

1	0	1	1	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: B9

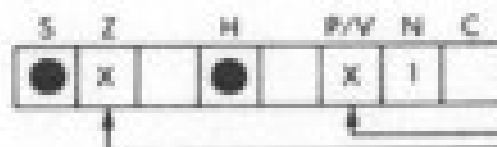
Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door het HL register wordt van de inhoud van de accumulator afgetrokken. Het resultaat wordt genegeerd. Van zowel BC als HL wordt 1 afgetrokken. Als $BC \neq 0$ en $A \neq [HL]$, dan wordt van de programma teller 2 afgetrokken, en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd.

*Datastroom:**Tuning:*

$BC = 0$ of $A = [HL]$: 4 M cycli; 16 T states:
 8 usec @ 2 MHz

$BC \neq 0$ en $A \neq [HL]$: 5 M cycli; 21 T states:
 10.5 usec @ 2 MHz

Flags:

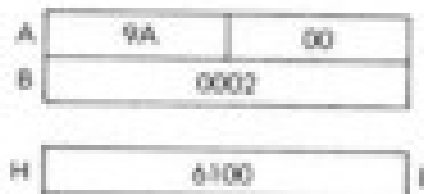
Gereset als $BC = 0$ na
 de instructie, anders geset

Geset als $A = [HL]$

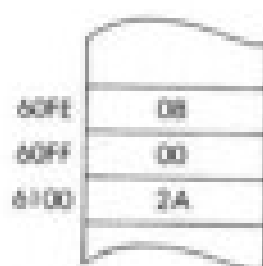
Voorbeeld:

CPDR

Voor:

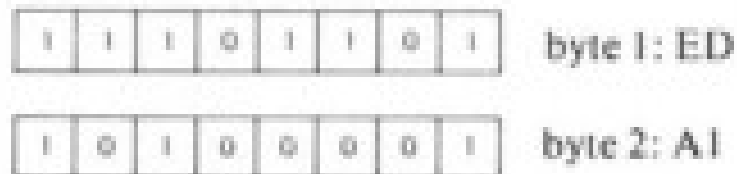

Na:

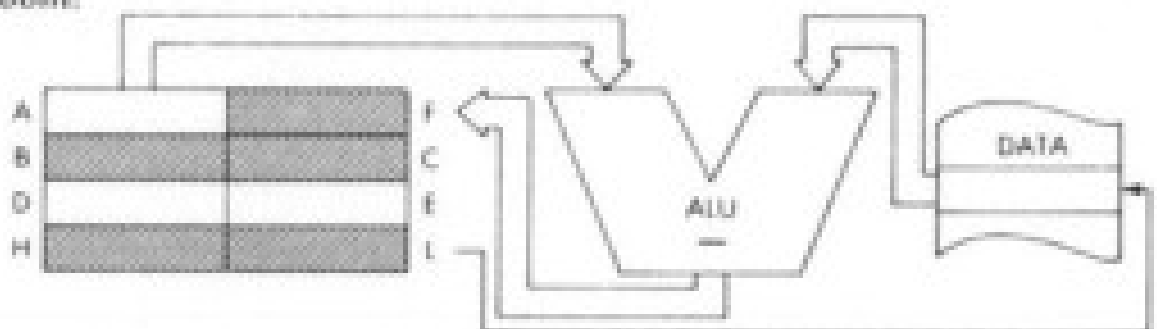

CPI

vergelijk met increment

Functie: $A \leftarrow [HL]; HL \leftarrow HL + 1; BC \leftarrow BC - 1$ *Formaat:**Beschrijving:*

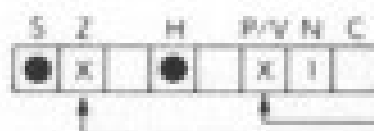
De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door HL wordt van de inhoud van de accumulator afgetrokken. Het resultaat wordt genegeerd. Bij de inhoud van HL wordt 1 opgeteld, en van BC wordt 1 afgetrokken.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 16 T statē: 8 usec @ 2 MHz

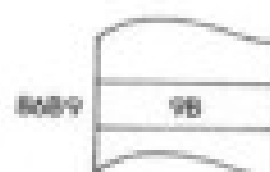
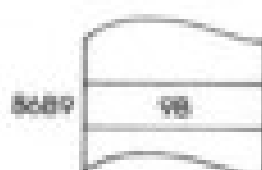
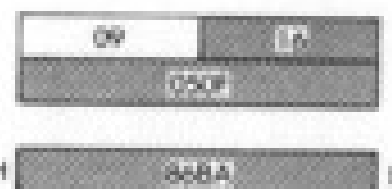
Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

Gereset als $BC = 0$ na de instructie, anders geset
 Geset als $A = [HL]$

*Voorbeeld:***CPI****Voor:****Na:**

CPIR

blok vergelijking met increment

Functie:

$A \leftarrow [HL]; H \leftarrow HL + 1; BC \leftarrow BC - 1;$
 Herhaal tot $BC = 0$ of $A = [HL]$

Formaat:

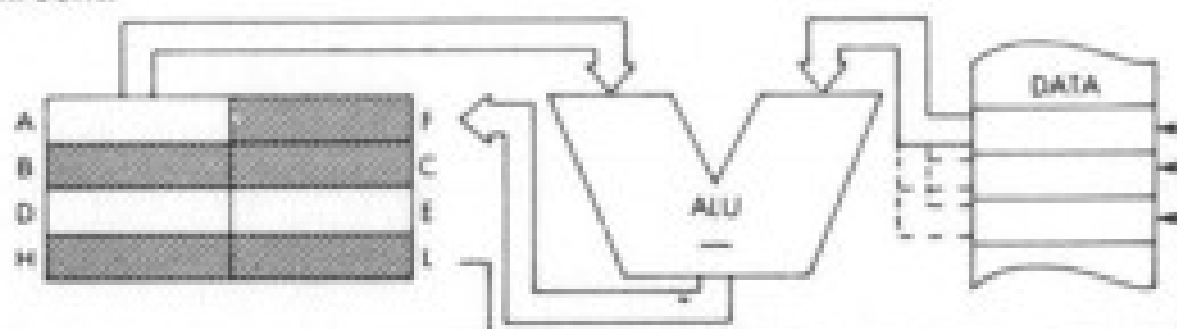
1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: ED

1	0	1	1	0	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: B1
Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door HL wordt afgetrokken van de inhoud van de accumulator, en het resultaat wordt genegeerd. Daarna wordt bij HL 1 opgeteld, en van BC wordt 1 afgetrokken. Als BC ongelijk is aan 0, en A ongelijk aan [HL], dan wordt van de programma teller 2 afgetrokken en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd.

*Datastroom:**Timing:*

$BC + L 0$ of $A = [HL]$: 4 M cycli; 16 T states;
 8 usec @ 2 MHz
 $BC \neq 0$ en $A \neq [HL]$: 5 M cycli; 21 T states;
 10.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

Voorbeeld:

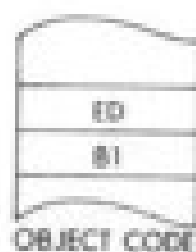
CPIR

Voor:

A	9B	00
B	0051	
H	039B	
L		

Na:

A	9B	4C
B	004F	
H	0B9C	
L		

CPL complementeer de accumulator

Functie: $A \leftarrow \bar{A}$

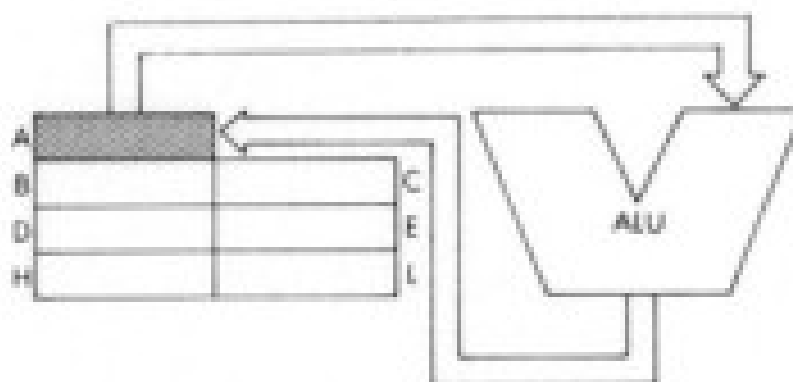
Formaat:

0	0	1	0	1	1	1	1	2F
---	---	---	---	---	---	---	---	----

Beschrijving:

De inhoud van de accumulator wordt gecomplementeerd (geïnverteerd), en het resultaat gaat naar de accumulator. (een-complement).

Datastroom:

Timing:

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
		1		1	

Voorbeeld:

CPL

Voor:

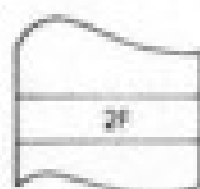
Na:

A

3D

A

C2

DAA

maak van de inhoud van de accumulator packed BCD

Functie:

Zie tabel hier onder

Formaat:

0	0	1	0	0	1	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

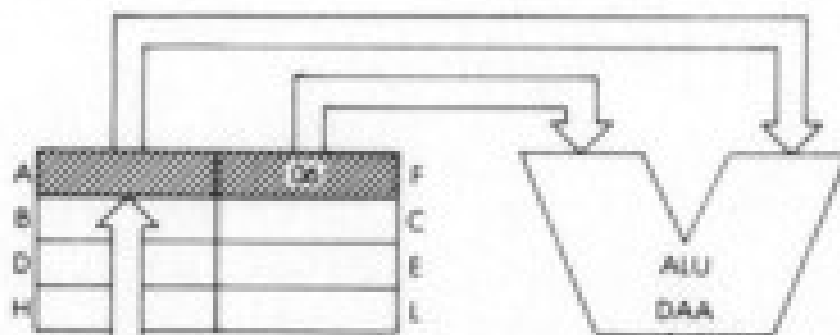
 27

Beschrijving:

De instructie telt voorwaardelijk "6" op bij de rechter en/of linker nibble van de accumulator, afhankelijk van het status register, bedoeld voor BCD conversie na een rekenkundige bewerking.

N	C	waarde van hoge nibble	H	waarde van lage nibble	- bij A opgeteld	C na de instructie
0 (ADD, ADC, INC)	0	0-9	0	0-9	00	0
	0	0-8	0	A-F	06	0
	0	0-9	1	0-3	06	0
	0	A-F	0	0-9	60	1
	0	9-F	0	A-F	66	1
	0	A-F	1	0-3	66	1
	1	0-2	0	0-9	60	1
	1	0-2	0	A-F	66	1
	1	0-3	1	0-3	66	1
1 (SUB, SBC, DEC, NEG)	0	0-9	0	0-9	00	0
	0	0-8	1	6-F	FA	0
	1	7-F	0	0-9	AO	1
	1	6-F	1	6-F	9A	1

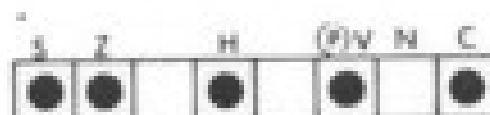
Datastroom:

Timing: 1 M cyclus; 4 T states: 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet:

Flags:

Voorbeeld:

DAA

Voor:

Na:

DEC m   decrement operand m

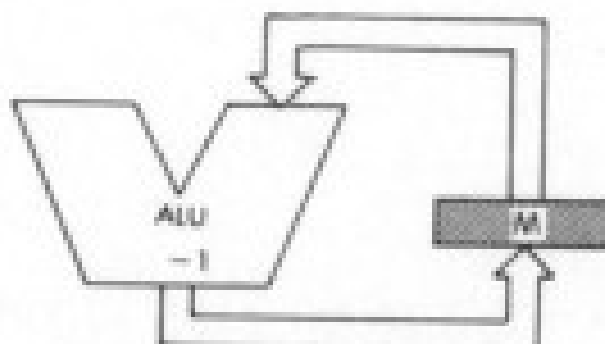
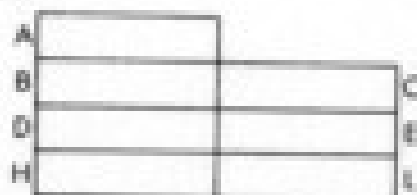
Functie: $m \leftarrow m - 1$

Formaat: m: kan zijn r, (HL), (IX+d), (IY+d)

Beschrijving: De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de gespecificeerde operand, wordt met 1 verminderd, en weer teruggezet op het zelfde adres. M wordt gedefinieerd bij de INC instructie

Datastroom:

Timing:

m:	<i>M</i> cycli:	<i>T</i> states:	<i>µsec</i> @ 2 MHz:
<i>r</i>	1	4	2
(HL)	3	11	5.5
(IX + d)	6	23	11.5
(IY + d)	6	23	11.5

Adresseringsmode: *r*: impliciet; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

*Byte codes:*DEC *r*

<i>r</i> :	A	B	C	D	E	H	L
	3D	05	0D	15	1D	25	2D

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
●	●		●		●	1	

Voorbeeld:

DEC C

Voor:

0F	C
----	---

Na:

0E	C
----	---

DEC rr

decrement register paar rr

Functie:

$$rr \leftarrow rr - 1$$

*Formaat:**Beschrijving:*

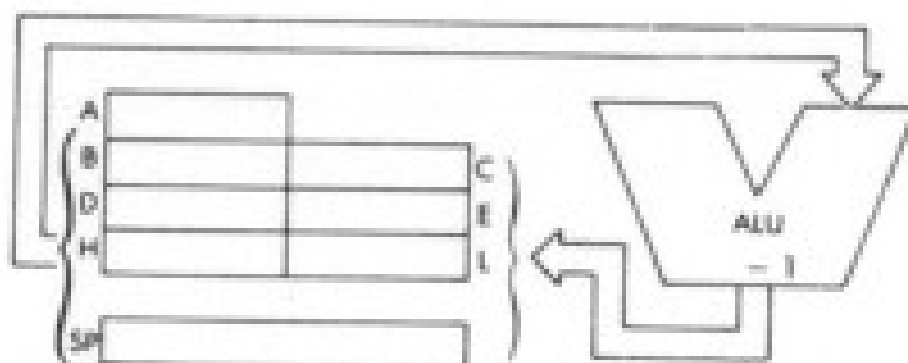
De inhoud van het gespecificeerde register paar wordt met 1 verminderd. Het resultaat komt in het zelfde register paar terug. RR kan zijn:

BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

*Datastroom:**Timing:*

1 M cyclus; 6 T states; 3 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Byte codes:

rr:	BC	DE	HL	SP
	0B	1B	2B	3B

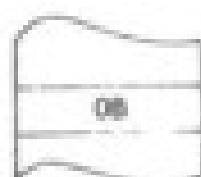
Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld:

DEC BC

*Voor:**Na:*

OBJECT CODE

DEC IX

decrement IX

Functie:

$$IX \leftarrow IX - 1$$

Formaat:

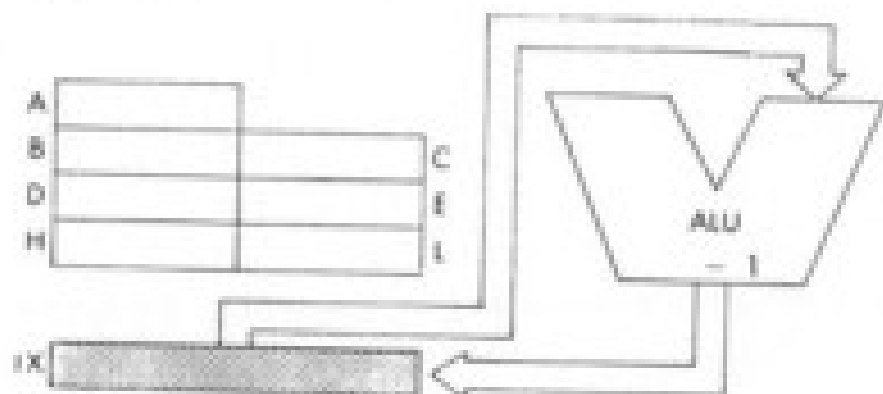
1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: DD

0	0	1	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: 2B
Beschrijving:

Van de inhoud van het IX register wordt 1 afgetrokken, en het resultaat wordt weer in IX geplaatst.

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

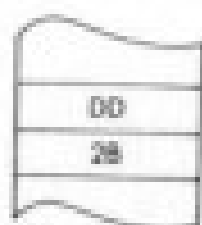
S	Z		H		P/V	N	C

 (geen invloed).
Voorbeeld:

DEC IX

Voor:

Na:

IX

6114

IX

6113

DEC IY   decrement IY*Functie:* $IY \leftarrow IY - 1$ *Formaat:*

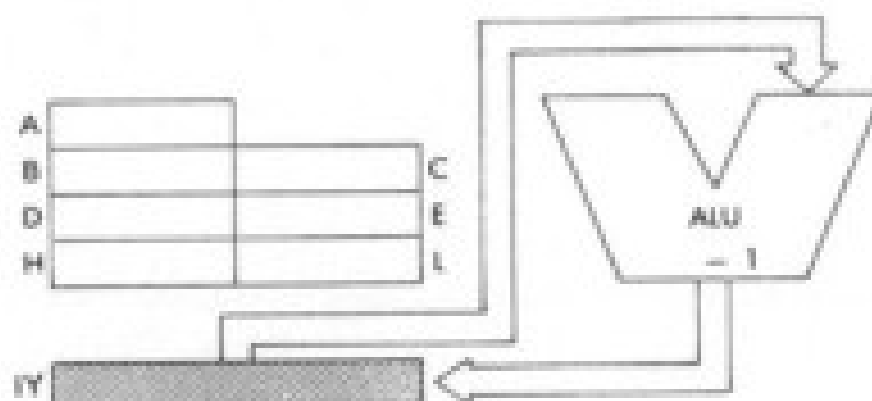
1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

0	0	1	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 2B
Beschrijving:

Van de inhoud van het register IY wordt 1 afgetrokken, en het resultaat wordt weer in IY geplaatst.

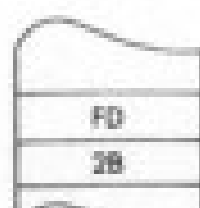
*Datastroom:**Timing:*   2 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz*Adresseringsmode:*   Impliciet:*Flags:*

S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).
Voorbeeld: DEC IY

Voor:

Na:

IY 900FIY 900E

DI interrupts worden niet uitgevoerd

Functie: IFF ← 0

Formaat:

1	1	1	1	0	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

F3

Beschrijving:

De interrupt flip-flop wordt gereset, waardoor maskeerbare interrupts niet meer worden gehonoreerd. DI mag gebruikt worden tijdens de afhandeling van een interrupt routine, waardoor andere interrupts onmogelijk zijn. Interrupts zijn weer mogelijk na de instructie EI

Timing: 1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet:

Flags:

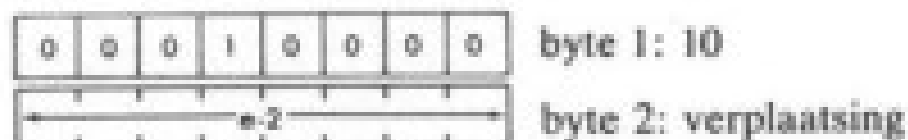
S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).

DJNZ e   decrement B en spring e relatief als NZ

Functie: $B \leftarrow b - 1$; als $B \neq 0$: $PC \leftarrow PC + e$

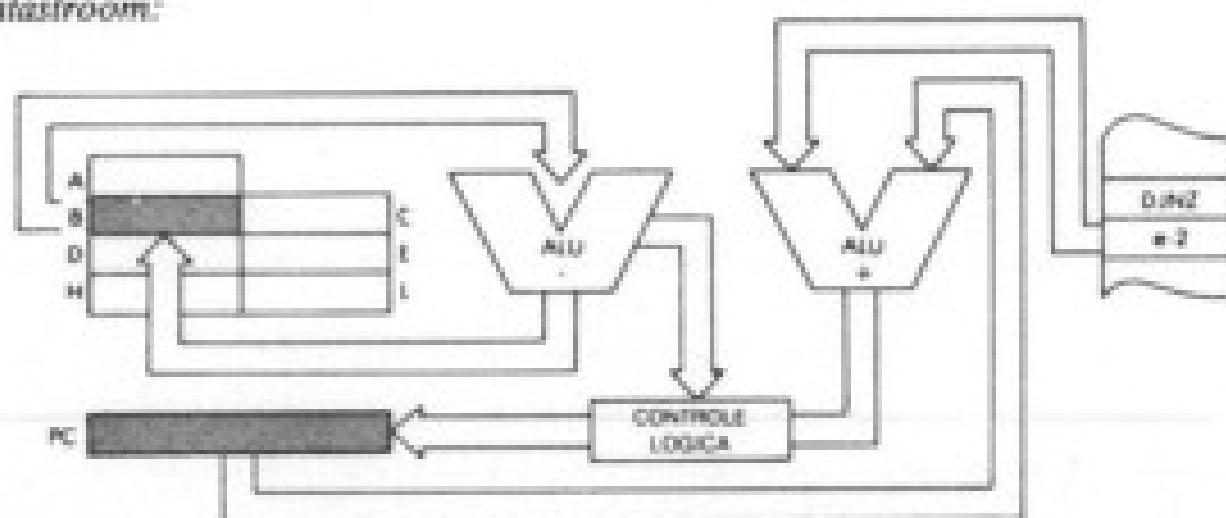
Formaat:

Beschrijving:

Van het B register wordt 1 afgetrokken. Als het resultaat niet nul is (NZ), dan wordt de verplaatsing bij de programma teller opgeteld, gebruik makende van het twee-complement. Sprongen voorwaarts en achterwaarts zijn dus mogelijk. De verplaatsing waarde wordt opgeteld bij de waarde van $PC + 2$ (na de sprong). De effectieve verplaatsing is dus -126 tot $+129$.

Datastroom:

Timing:

$B \neq 0$: 3 M cycli; 13 T states; 6.5 usec @ 2 MHz.
 $B = 0$: 2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz

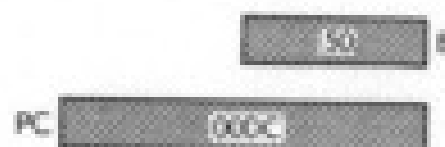
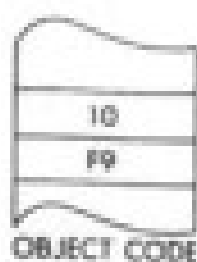
Adresseringsmode: Onmiddellijk.

*Flags:**Voorbeeld:*

DJNZ \$ - 5 (\$ = huidige PC)

Voor:

Na:

EI processor staat weer interrupts toe

Functie: IFF $\leftarrow$ 1

Formaat:

1	1	1	1	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 FB

Beschrijving:

De interrupt flip-flop wordt geset, waardoor gemaskeerde interrupts weer mogelijk zijn na de uitvoering van de instructie volgend op de EI instructie. In de tussentijd worden maskeerbare interrupts niet door de processor gehonoreerd.

Timing: 1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

 (geen invloed).

Voorbeeld:

Een gebruikelijke volgorde aan het eind van een interrupt routine is:

EI

RETI

Maskeerbare interrupts zijn dan weer mogelijk na de RETI instructie.

EX AF,AF'

verwissel accumulator en vlaggen met alternatieve registers

Functie: $AF \leftrightarrow AF'$

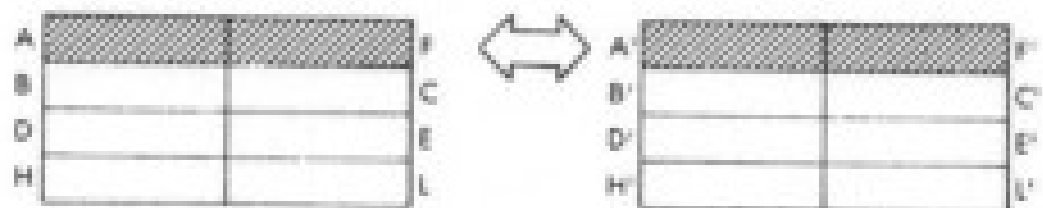
Formaat:

0	0	0	0	1	0	0	0	08
---	---	---	---	---	---	---	---	----

Beschrijving:

De inhoud van de accumulator en status register worden verwisseld met de inhoud van de overeenkomstige registers uit de andere register bank.

Datastroom:

Timing: 1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Implicit.

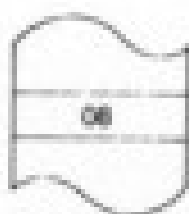
Flags:

S	Z	H	P/V	N	C	
						(geen invloed).

Voorbeeld: EX AF, AF'

Voor:

Na:

A	04	81	F
---	----	----	---

A	90	3A	F
---	----	----	---

A'	90	3A	F'
----	----	----	----

A'	04	81	F'
----	----	----	----

EX DE,HL   verwissel HL en DE register

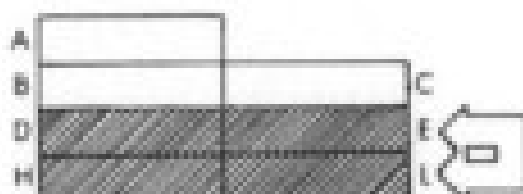
Functie: DE $\longleftrightarrow$ HL

Formaat:

Beschrijving: De inhouden van DE en HL worden verwisseld

Datastroom:

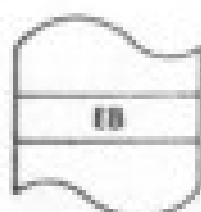
Timing: 1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet:

Flags:

Voorbeeld: EX DE, HL

OBJECT CODE

Voor:

Na:

EX (SP),HL

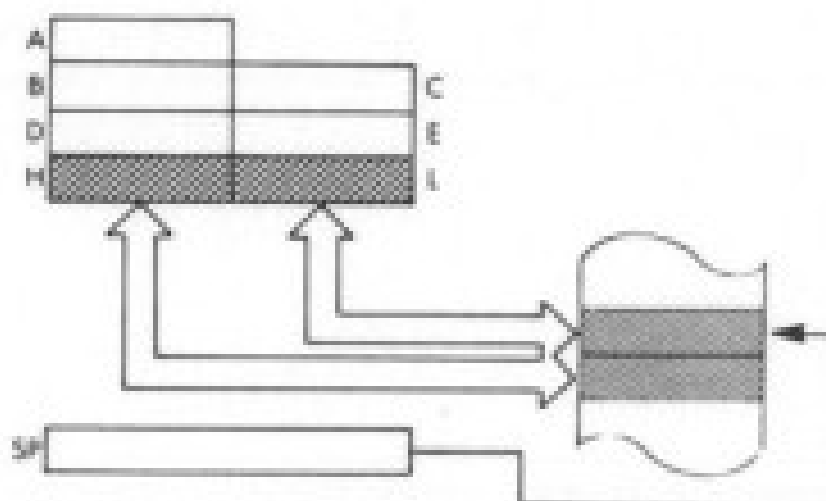
verwissel HL met de top van de stapel

Functie: $(SP) \leftrightarrow L; (SP + 1) \leftarrow H$ *Formaat:*

1	1	1	0	0	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

E3
Beschrijving:

De inhoud van het L register wordt verwisseld met de inhoud van het adres waar de stack pointer naar wijst. De inhoud van H wordt verwisseld met de inhoud van het adres volgend op het adres waar de stack pointer naar wijst.

*Datastroom:**Tuning:*

5 M cycli; 19 T states; 9.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld: EX (SP), HL

Voor:

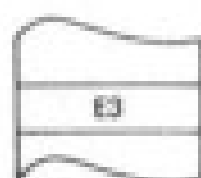
H 8290 C

SP 8409

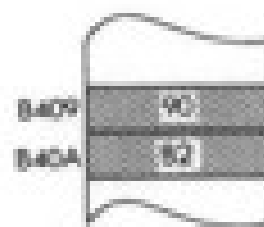
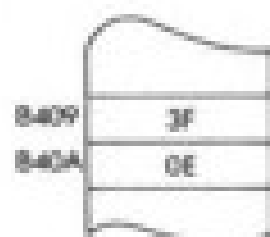
Na:

H 003F L

SP 8409

OBJECT CODE

EX (SP),IX

Verwissel IX met de top van de stapel

Functie: $(SP) \leftrightarrow IX_{\text{laag}}; (SP + 1) \leftrightarrow IX_{\text{hoog}}$ *Formaat:*

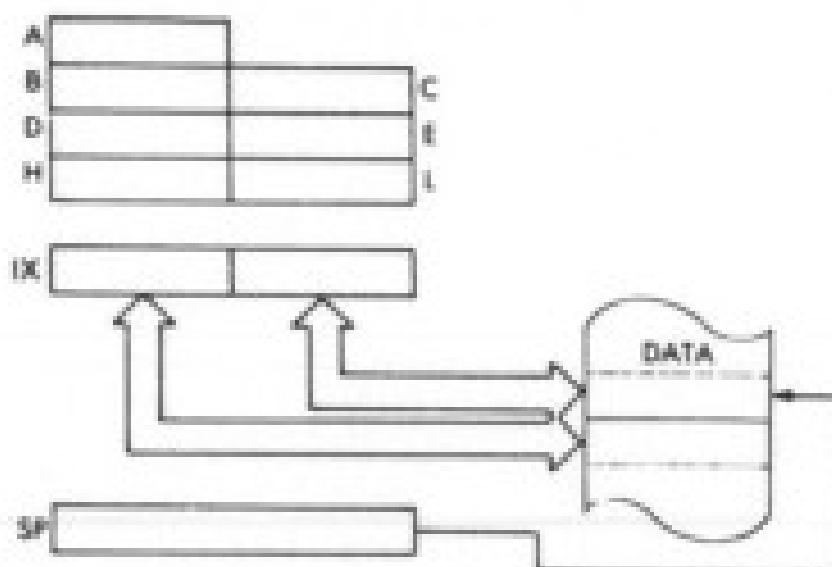
1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: DD

1	1	1	0	0	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: E3
Beschrijving:

De inhoud van het lage orde deel van IX wordt verwisseld met de inhoud van het geheugen adres waar de stack pointer naar wijst. De inhoud van het hoge orde deel van IX wordt verwisseld met de inhoud van het geheugen adres volgend op het adres waar de stack pointer naar wijst.

*Datastream:**Timing:*

6 M cycli; 23 T states; 11.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld: EX (SP), IX

Voor:

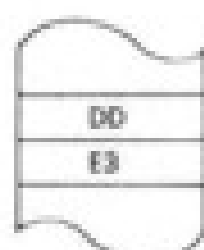
Na:

IX 9234

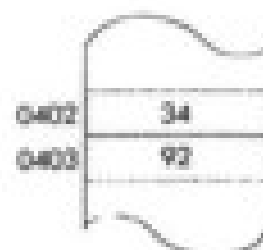
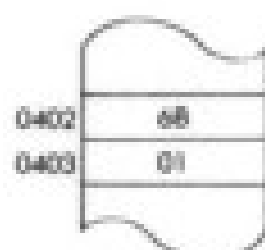
IX 0168

SP 0402

SP 0402

OBJECT CODE

EX (SP),IY

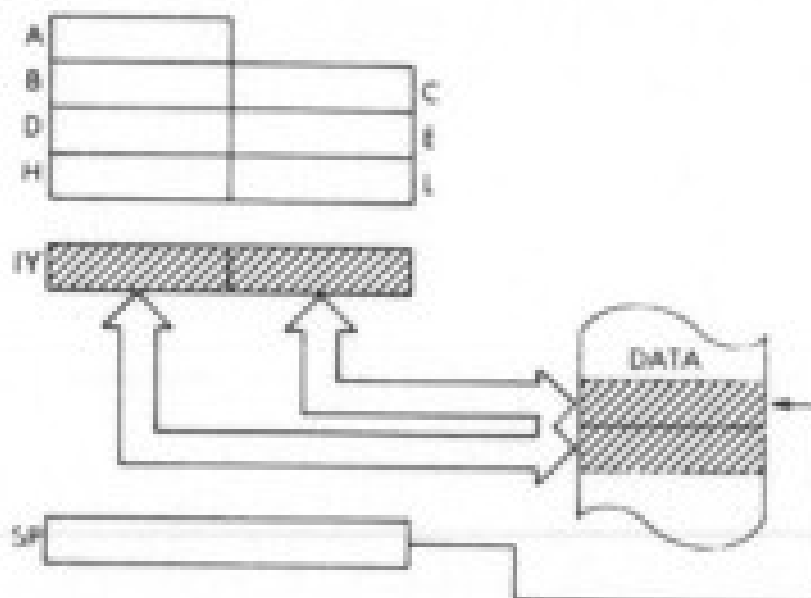
Verwissel IY met de top van de stapel

Functie: $(SP) \leftrightarrow IY_{\text{laag}}; (SP + 1) \leftrightarrow IY_{\text{hoog}}$ *Formaat:*

1	1	1	1	1	1	0	1	byte 1: FD
1	1	1	0	0	0	1	1	byte 2: E3

Beschrijving:

De inhoud van het lage orde deel van IY wordt verwisseld met de inhoud van het geheugen adres waar de stack pointer naar wijst. De inhoud van het hoge orde deel van IY wordt verwisseld met de inhoud van het geheugen adres volgend op het adres waar de stack pointer naar wijst.

*Datastroom:**Timing:*

6 M cycli; 23 T states; 11.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C	(geen invloed)

Voorbeeld: EX (SP), IX

Voor:

Na:

IX

BF03

IX

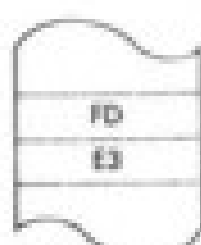
4D90

SP

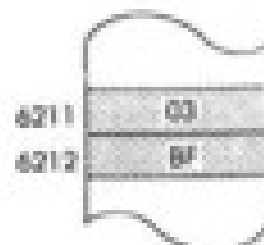
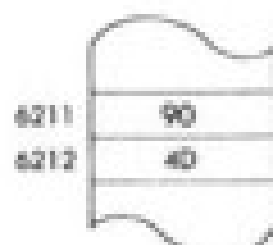
6211

SP

6211

OBJECT CODE

EXX

verwissel alternatieve registers

Functie: $BC \leftrightarrow BC'$; $DE \leftrightarrow DE'$; $HL \leftrightarrow HL'$ *Formaat:*

1	1	0	1	1	0	0	1	D9
---	---	---	---	---	---	---	---	----

Beschrijving:

De inhoud van de general-purpose registers worden verwisseld met de inhoud van de overeenkomstige registers van de andere geheugen bank.

*Datastroom:**Timing:*

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C		(geen invloed).

*Voorbeeld:***EXX**

Voor:

Na:

A	04	2B	F
B	39	26	C
D	54	02	E
H	F1	D0	L

A	04	2B	F
B	BC	00	C
D	93	D0	E
H	4F	E3	L

A'	3F	2A	F'
B'	BC	00	C'
D'	93	D0	E'

A'	3F	2A	F'
B'	39	26	C'
D'	54	02	E'

HALT   stop CPU

Functie: CPU werking stilgelegd.

Format:

0	1	1	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 76

Beskrivning:

De CPU stopt het programma, en voert alleen NOP's uit voor de refresh van het geheugen, totdat een interrupt of een reset wordt ontvangen.

Firing:

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz + onbe-
paald aantal Nop's.

Adressierungsmode:

Implicit

Findings

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

IM 0

Kies interrupt mode 0

Functie:

Interne interrupt controle

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

0	1	0	0	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 46

Beschrijving:

Kies interrupt mode 0. In deze toestand kan het apparaat, dat de interrupt uitvoert, een instructie op de data bus zetten, die de processor uit moet voeren. De eerste byte van de instructie moet gedurende de interrupt acknowledge cyclus verschijnen.

Timing:

2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

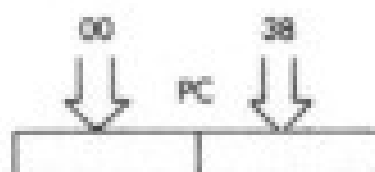
(geen invloed).

IM 1 kies interrupt mode 1*Functie:* Interne interrupt controle*Formaat:*

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

0	1	0	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 56
Beschrijving: Kies interrupt mode 1. Er wordt een RST 0038H instructie uitgevoerd, als de interrupt verschijnt.*Datastroom:**Timing:* 2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz*Adresseringsmode:* Impliciet.*Flags:*

S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).

IM 2

kies interrupt mode 2

Functie:

Interne interrupt controle

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

0	1	0	1	1	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 5E

Beschrijving:

Kies interrupt mode 2. Bij het optreden van de interrupt, moet het apparaat, dat de interrupt veroorzaakt, een data byte op de data bus zetten. Dat byte vormt het lage orde deel van het adres. Het hoge orde deel van het adres is afkomstig van het I register. Dit adres wijst naar een tweede adres in het geheugen, waarmee de programma teller geladen wordt.

Timing:

2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

(geen invloed).

IN r,(C)   laad register vanuit poort (C)

Functie: $r \leftarrow (C)$

Formaat:

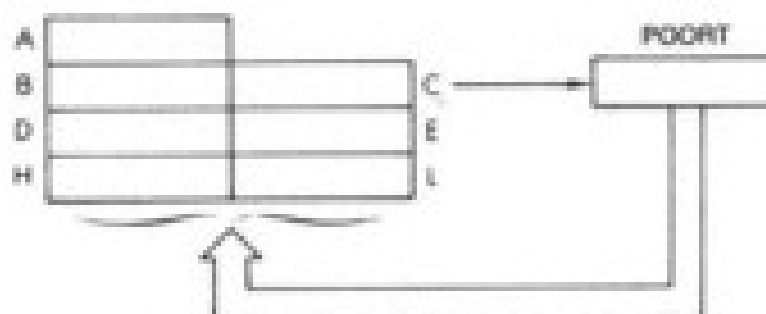
Beschrijving:

Het randapparaat, geadresseerd door de inhoud van het C register, wordt gelezen, en het resultaat komt in het gespecificeerde register.

C vormt de bits A0 tot en met A7 van de adres bus.

B vormt de bits A8 tot en met A15.

Datastroom:

r kan een van de volgende zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

Timing:

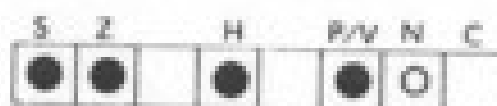
3 M cycli; 12 T states; 6 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Extern.

Byte codes:

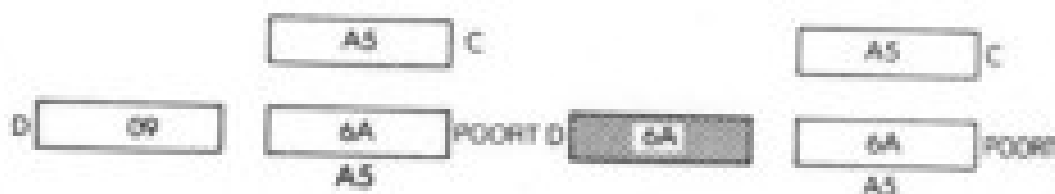
Flags:

Het is belangrijk te weten, dat de instructie `IN A,(N)` geen invloed heeft op de vlaggen, terwijl `IN r,(C)` dat wel heeft.

Voorbeeld:`IN D, (C)`

Voor:

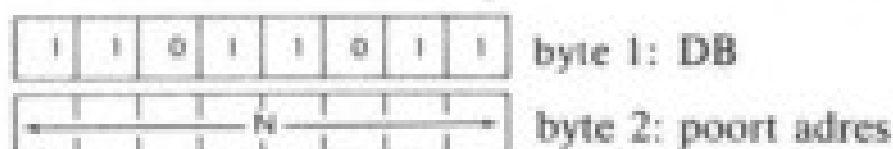
Na:

IN A,(N) laad accumulator vanuit input poort N

Functie: $A \leftarrow (N)$

Formaat:

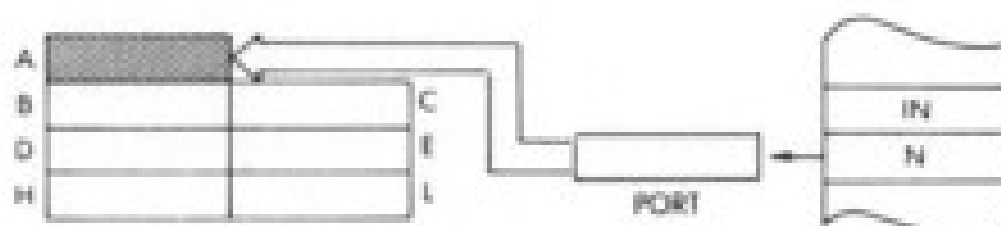

Beschrijving:

Randapparaat N wordt gelezen, en het resultaat komt in de accumulator.

De waarde N wordt op bits A0 tot en met A7 van de adres bus geplaatst. A vormt bits A8 tot en met A15.

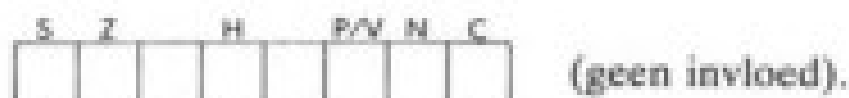
Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 11 T states; 5.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Extern.

Flags:

Voorbeeld: IN A, (B2)

Voor:

Na:

INC r

increment register r

Functie:

$$r \leftarrow r + 1$$

*Formaat:**Beschrijving:*

Bij de inhoud van het gespecificeerde register wordt 1 opgeteld. R kan zijn:

A - 111

E - 011

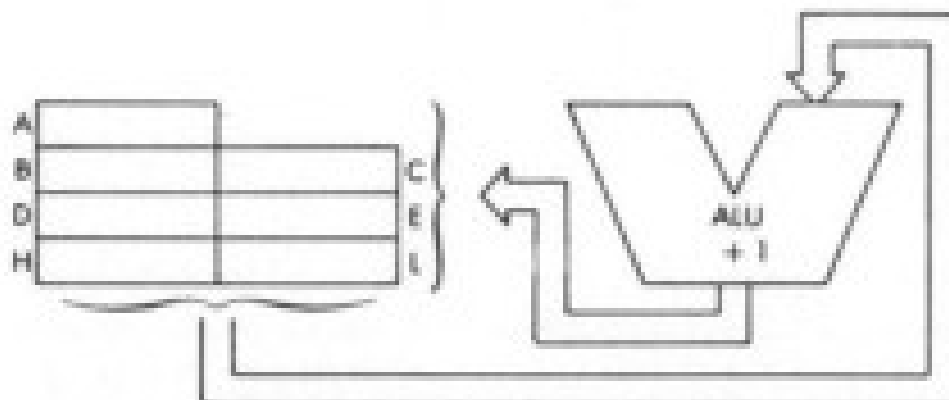
B - 000

H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

*Datastroom:**Timing:*

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

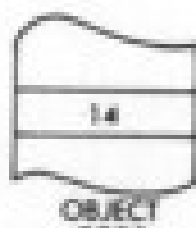
Impliciet.

Byte codes:

r:	A	B	C	D	E	H	L
	3C	04	0C	14	1C	24	3C

Flags:

S	Z		H		PA	N	C
●	●	□	●	□	●	○	□

*Voorbeeld:***INC D**

Voor:

D 14

Na:

D 15

INC rr   increment register paar rr

Functie: $rr \leftarrow rr + 1$

Formaat:

Beschrijving:

Bij de inhoud van het gespecificeerde register paar wordt 1 opgeteld. Het resultaat komt in het zelfde register paar. RR kan zijn:

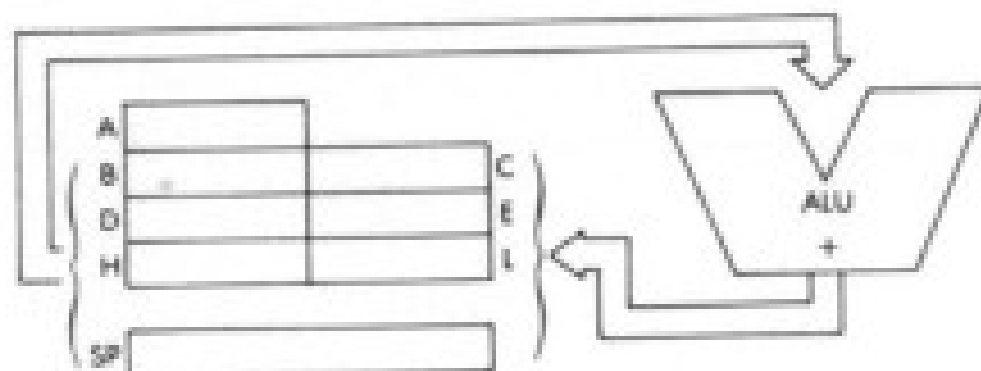
BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

Datastroom:

Timing: 1 M cyclus; 6 T states; 3 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet.

Byte codes:

rr:	BC	DE	HL	SP
	03	13	23	33

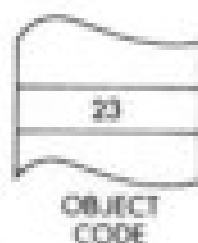
Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

(geen invloed).

Voorbeeld:

INC HL

*Voor:**Na:*

INC (HL)   incrementeer de indirect geadresseerde geheugen locatie (HL)

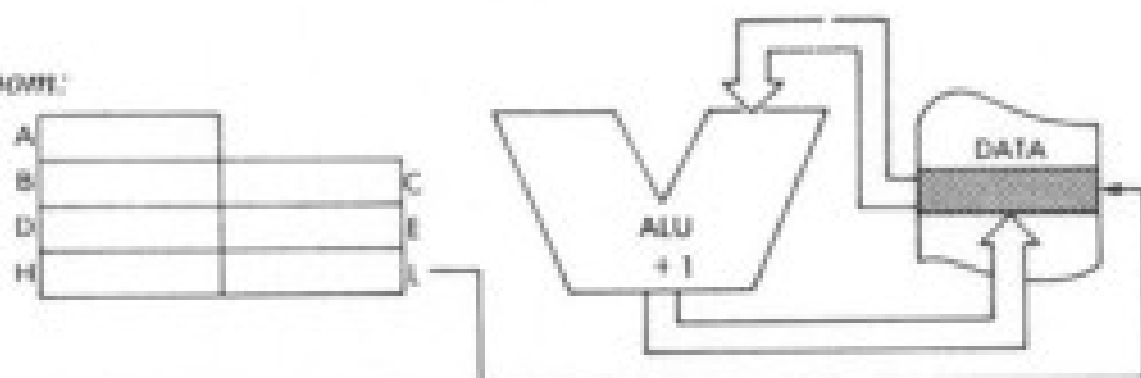
Functie: $(HL) \leftarrow (HL) + 1$

Formaat:

Beschrijving: De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door het register paar HL, wordt met 1 verhoogd. Het resultaat komt op het zelfde adres terug.

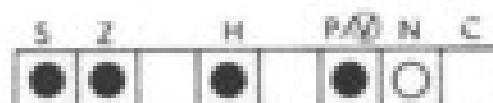
Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 11 T states; 5.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

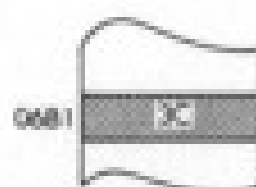
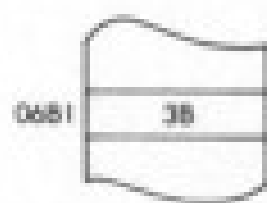
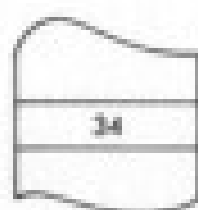
Flags:

Voorbeeld: INC (HL)

Voor:

Na:

Voorbeeld: **INC (IX + 2)**

Voor:

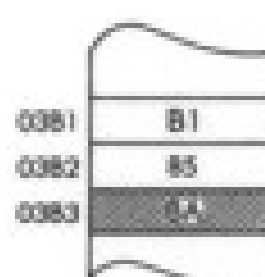
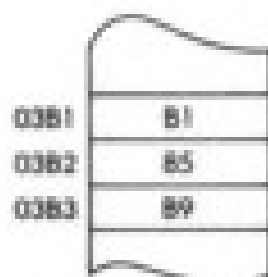
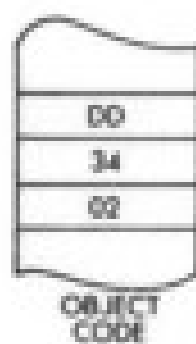
Na:

IX

0381

IX

0381

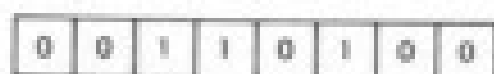
INC (IY + d)   incrementeer de geïndexeerd geadresseerde geheugen locatie (IY + d)

Functie: $(IY + d) \leftarrow (IY + d) + 1$

Formaat:

byte 1: FD

byte 2: 34

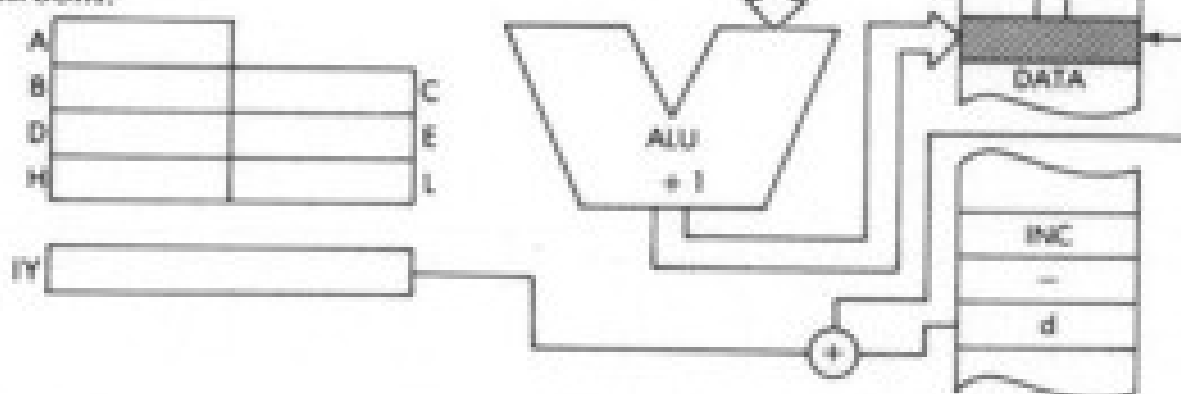

byte 3: verplaatsing

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van het index register IY plus de gegeven verplaatsing, wordt met 1 verhoogd, en wordt geladen op het zelfde adres.

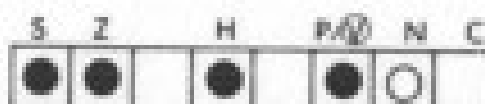
Datastroom:

Timing: 6 M cycli; 23 T states; 11.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd.

Flags:

Voorbeeld: **INC (IY + 0)**

Voor:

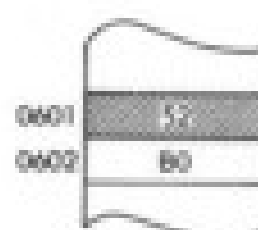
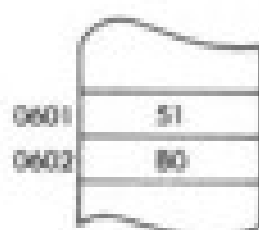
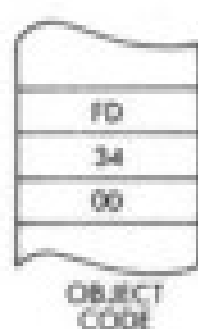
IY

0601

Na:

IY

0601

INC IX

incrementeer IX

Functie:

$$IX \leftarrow IX + 1$$

Formaat:

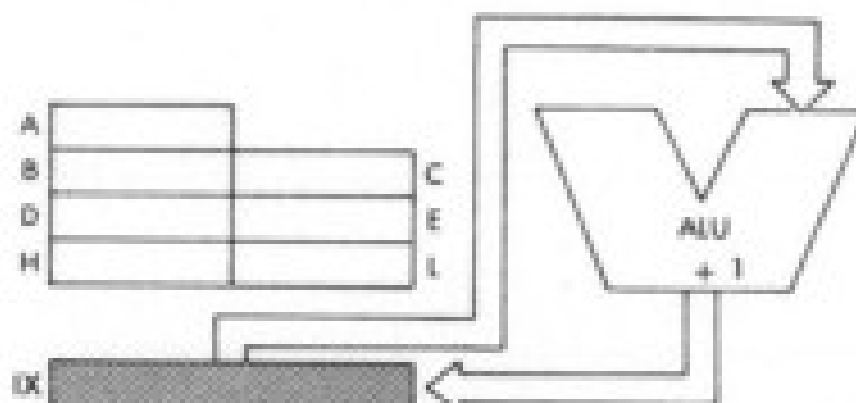
1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: DD

0	0	1	0	0	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: 23
Beschrijving:

De inhoud van het register IX wordt met 1 verhoogd, en terug geplaatst in IX.

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

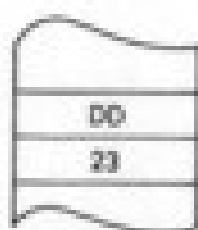
Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

 (geen invloed).
*Voorbeeld:***INC IX**

Voor:

Na:

IX

8180

IX

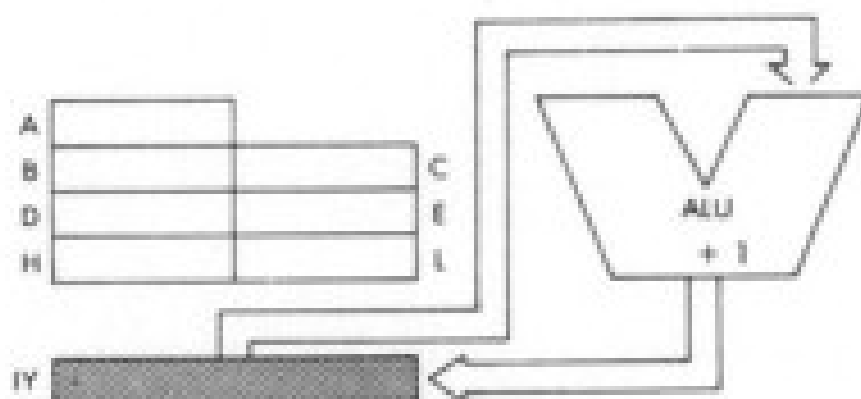
8181

INC IY   incrementeer IY*Functie:* $IY \leftarrow IY + 1$ *Formaat:*

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

0	0	1	0	0	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

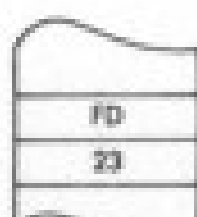
byte 2: 23
Beschrijving: De inhoud van het register IY wordt met 1 verhoogd, en terug geplaatst in IY.*Datastroom:**Timing:*   2 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz*Adresseringsmode:*   Impliciet.*Flags:*

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).
Voorbeeld: **INC IY**

Voor:

Na:

IY 36B1IY 36B2

IND

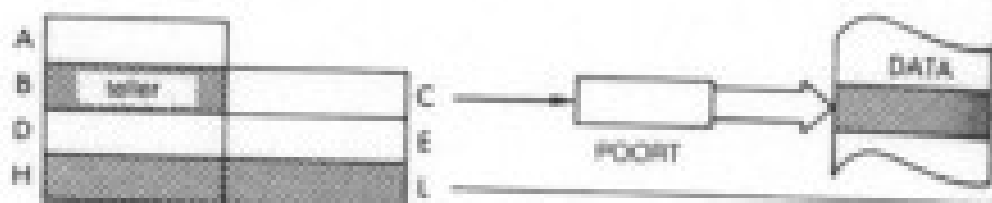
input met decrement

Functie: $(HL) \leftarrow (C); B \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL - 1$ *Formaat:*

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
1	0	1	0	1	0	1	0	byte 2: AA

Beschrijving:

Het randapparaat, geadresseerd door het register C, wordt gelezen, en het resultaat wordt geladen op het adres waar HL naar wijst. Van zowel het B register, als het register paar HL wordt daarna 1 afgetrokken.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Extern.

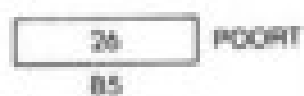
Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
?	X		?		?	1	

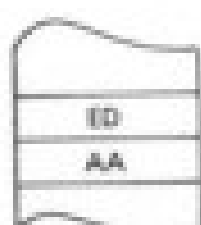
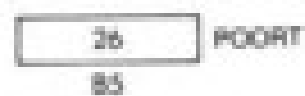
Geset als B = 0 na de instructie, anders gereset.

Voorbeeld: IND

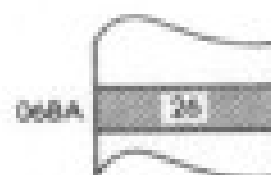
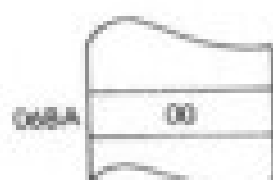
Voor:

Na:

OBJECT CODE

INDR

blok input met decrement

Functie:

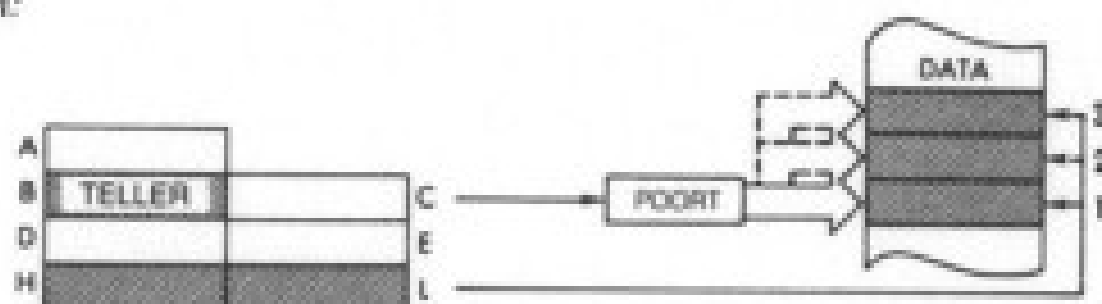
$(HL) \leftarrow (C); B \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL - 1$
 Herhaal tot $B = 0$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
1	0	1	1	1	0	1	0	byte 2: BA

Beschrijving:

Het randapparaat, geadresseerd door het C register, wordt gelezen, en het resultaat wordt geladen op het adres waar HL naar wijst. Daarna wordt van B en HL 1 afgetrokken. Als B niet nul is, wordt van de programma teller 2 afgetrokken, en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd.

*Datastroom:**Timing:*

$B = 0$: 4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz.

$B \neq 0$: 5 M cycli; 21 T states; 10.5 usec @ 2 MHz.

Adresseringsmode:

Extern

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
?	1	?	?	1	

Voorbeeld:

INDR

Voor:

B 03 56 C

H 09F2 L

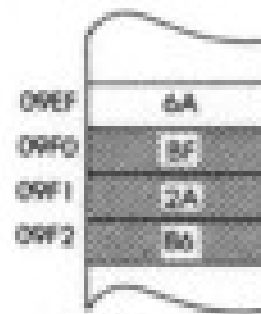
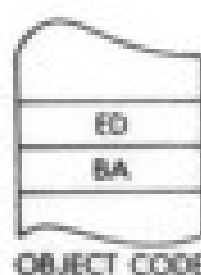
B6	POORT
56	

Na:

B 00 56 C

H 09EF L

BF	POORT
56	

INI input met increment

Functie: $(HL) \leftarrow (C); B \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL + 1$

Formaat:

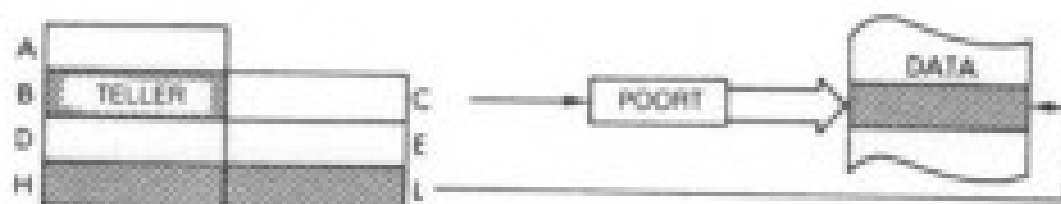
1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
1	0	1	0	0	0	1	0	byte 2: A2

Beschrijving:

Het randapparaat, geadresseerd door register C, wordt gelezen, en het resultaat wordt geladen op het adres waar HL naar wijst. Van het B register wordt 1 afgetrokken, en bij HL wordt 1 opgeteld.

De inhoud van C vormt de lage orde helft van de adres bus. De inhoud van B wordt op de hoge orde helft van de adres bus geplaatst. I/O wordt gewoonlijk geselecteerd door C (A0 t/m A7). B is een byte teller.

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Extern.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
?	X	?	?	1	

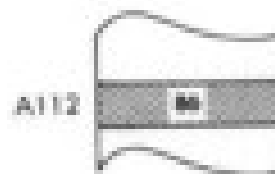
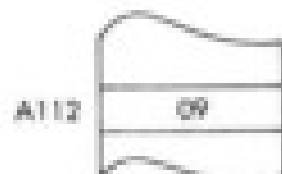
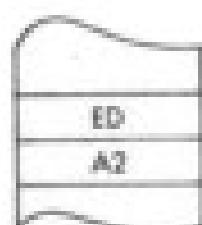
Z wordt geset, als na de instructie geldt: $B = 0$, anders wordt Z gereset.

Voorbeeld:

INI

Voor:

Na:

OBJECT CODE

INIR

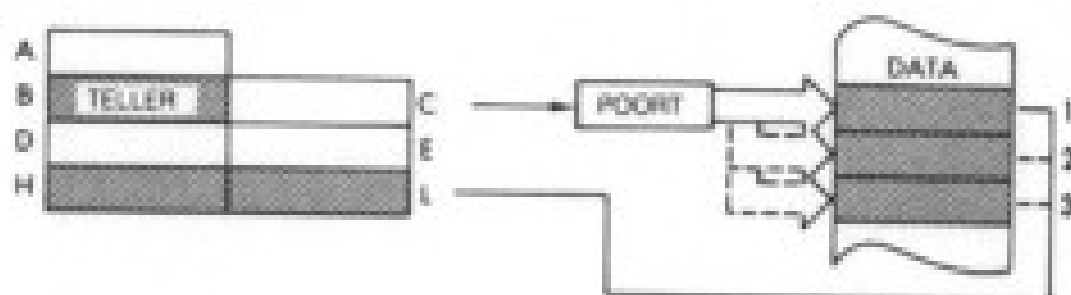
blok input met increment

Functie:
 $(HL) \leftarrow (C); B \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL + 1; \text{Herhaal tot } B = 0$
Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
1	0	1	1	0	0	1	0	byte 2: B2

Beschrijving:

Het door C geadresseerde randapparaat wordt gelezen, en het resultaat wordt geladen op de geheugen locatie, geadresseerd door HL. Van B wordt 1 afgetrokken, en bij HL wordt 1 opgeteld. Als B niet nul is, dan wordt de programma teller met 2 verlaagd, en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd.

*Datastroom:**Timing:*
 $B = 0: 4 \text{ M cycli}; 16 \text{ T states}; 8 \text{ usec @ } 2 \text{ MHz.}$
 $B \neq 0: 5 \text{ M cycli}; 21 \text{ T states}; 10,5 \text{ usec @ } 2 \text{ MHz.}$
Adresseringsmode:

Extern.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
?	1		?		?	1	

Voorbeeld:

INIR

Voor:

B

02	51
----	----

 CH

91A5

 L

21

 POORT
51

Na:

B

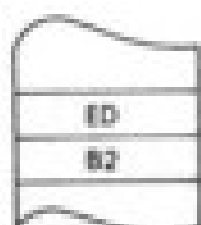
00	51
----	----

 CH

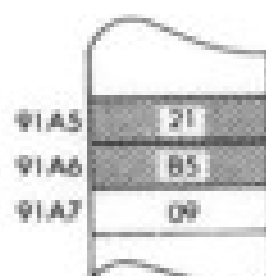
91A7

 L

B5

 POORT
51

OBJECT CODE

JP cc,pq

spring op voorwaarde naar adres pq

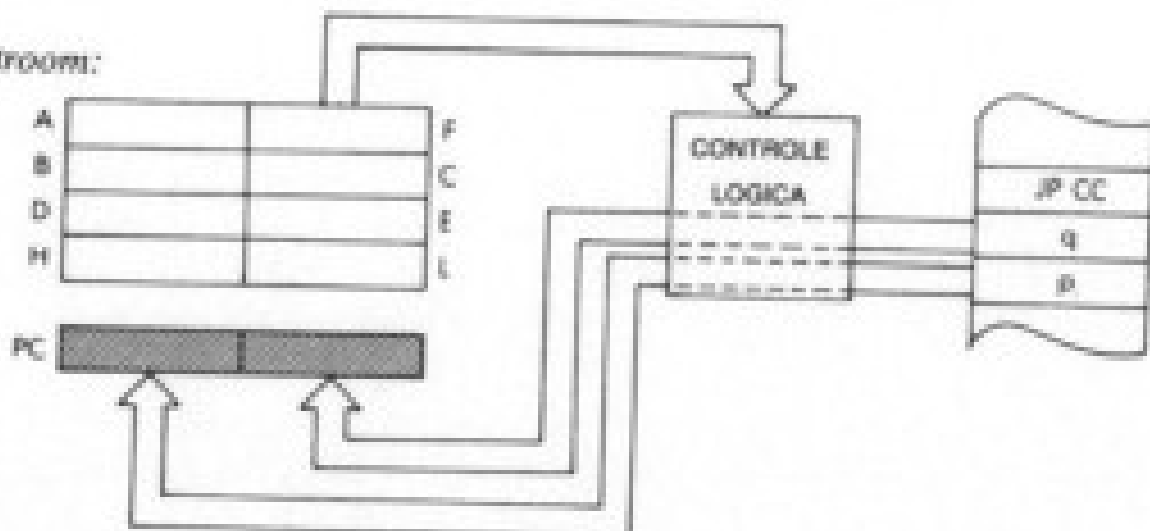
*Functie:*als cc waar is: $PC \leftarrow pq$ *Formaat:*

byte 1

byte 2: adres,
laagbyte 3: adres,
hoog*Beschrijving:*

Indien voldaan is aan de gespecificeerde voorwaarde, dan wordt het twee-bytes adres volgend op de opcode, geladen in de programma teller. Het eerste byte vormt het lage orde deel van PC en het tweede byte het hoge orde deel. Indien de voorwaarde niet waar is, dan wordt het adres genegeerd. CC kan zijn:

NZ - 000	niet nul
Z - 001	nul
NC - 010	geen carry
C - 011	carry
PO - 100	pariteit oneven
PE - 101	pariteit even
P - 110	plus
M - 111	minus

Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Onmiddellijk.

Byte codes:

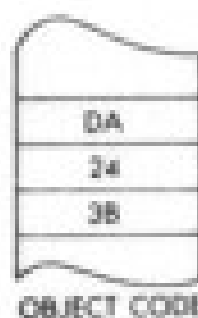
C	C	NZ	Z	NC	C	PO	PE	P	M
C2	CA	D2	DA	E2	EA	F2	FA		

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C	

(geen invloed).

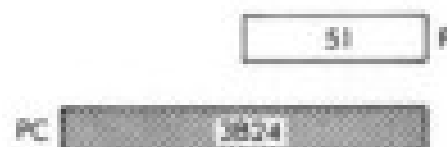
Voorbeeld: JP C, 3B24

Voor:

Na:

JP pq

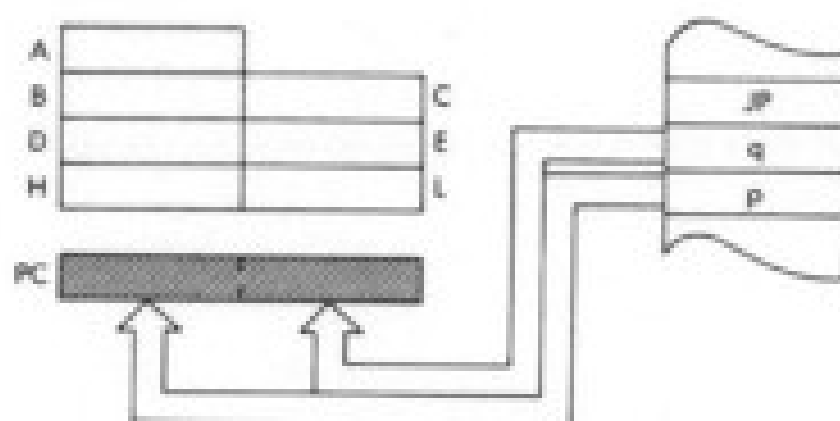
spring naar adres pq

Functie: $PC \leftarrow pq$ *Formaat:*

byte 1: C3

byte 2: adres,
laagbyte 3: adres,
hoog*Beschrijving:*

De inhoud van het geheugen adres volgend op de opcode wordt in het lage orde deel van PC geladen, de inhoud van het tweede adres na de opcode komt in het hoge orde deel van de programma teller. De volgende instructie wordt van dat adres gehaald.

*Datastroom:**Timing:*

3 M cycli; 10 T states, 5 usec @ 2 MHz

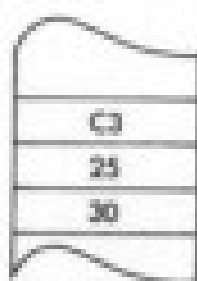
Adresseringsmode:

Onmiddellijk.

*Flags:**Voorbeeld:***JP 3025**

Voor:

Na:

OBJECT CODE

JP (HL)   spring naar HL

Functie: PC ← HL

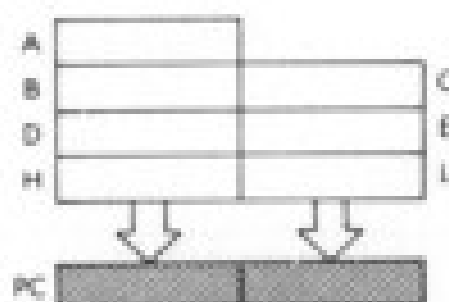
Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het register paar HL wordt in de programma teller geladen. De volgende instructie wordt van dit adres gehaald.

Datastroom:

Timing: 1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet:

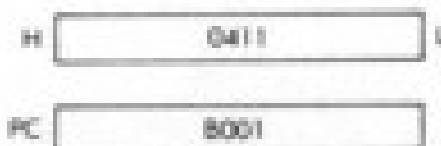
Flags:

Voorbeeld: JP (HL)

Voor:

Na:

JP (IX)

spring naar IX

Functie: $PC \leftarrow IX$ *Formaat:*

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

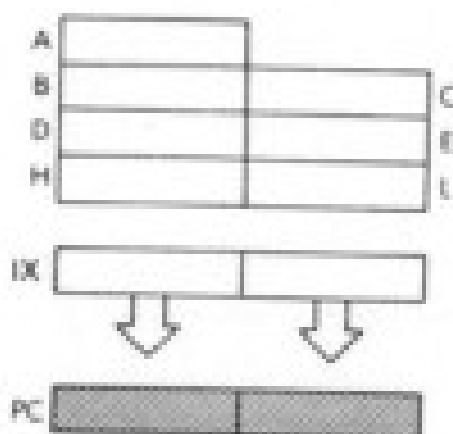
byte 1: DD

1	1	1	0	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: E9

Datastroom:

De inhoud van het register IX wordt in de programma teller geladen. De volgende instructie wordt van dit adres gehaald.

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet:

Flags:

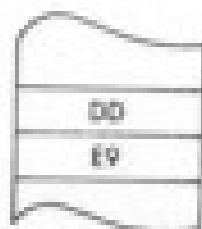
S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

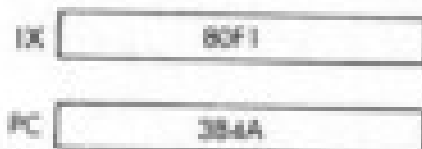
*Voorbeeld:***JP (IX)**

Voor:

Na:

OBJECT CODE

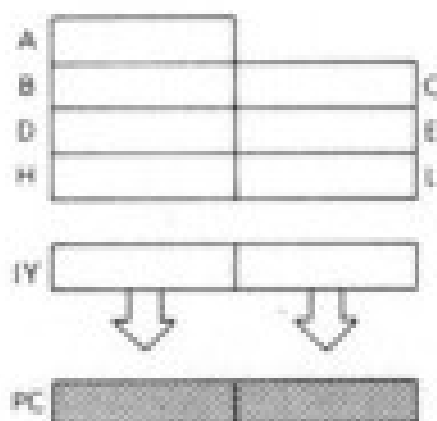
JP (IY)   spring naar IY*Functie:*   PC ← IY

Formaat:

1	1	1	1	1	1	0	1
1	1	1	0	1	0	0	1

byte 1: FD
byte 2: E9

Beschrijving: De inhoud van het register IY wordt in de programma teller geladen. De volgende instructie wordt van dit adres gehaald.

Datastroom:

Timing: 2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet.

Flags:

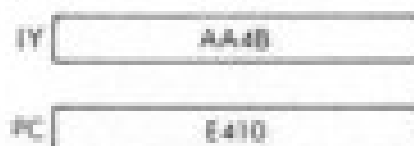
S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld: JP (IY)

Voor:

Na:

Timing:

	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>μSPC®</i> @ 2 MHz:
voorwaarde waar	3	12	6
Voorwaarde niet waar	2	7	3.5

Adresseringsmode: Onmiddellijk.

Byte codes:

cc	NZ	Z	NC	C
	20	2B	30	3B

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C	
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

(geen invloed).

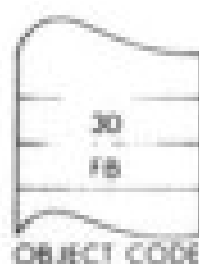
Voorbeeld:

JR NC, \$ - 3

\$ = huidige PC

Voor:

Na:

LD dd,(nn) laad register paar dd vanuit het geheugen adres in

Functie: $dd_{\text{laag}} \leftarrow (nn); dd_{\text{hoog}} \leftarrow (nn + 1)$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

0	1	d	d	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2

← n →							

byte 3: adres,
laag

← n →							

byte 4: adres,
hoog

Beschrijving:

De inhoud van het adres, waar naar de twee bytes na de opcode wijzen, wordt in het lage orde deel van het gespecificeerde register paar geladen. De inhoud van het daarop volgende adres wordt in het hoge orde deel geladen. Het lage orde deel van het nn adres volgt direct op de opcode. DD kan zijn:

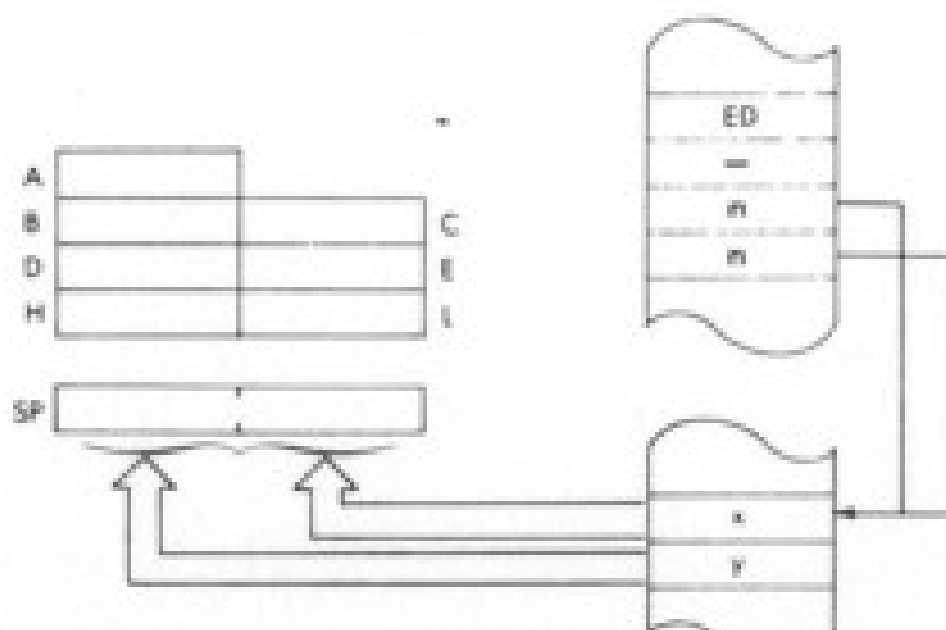
BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

Datastroom:

Timing: 6 M cycli; 20 T states; 10 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Direct.

Byte codes: dd: BC DE HL SP

4B	5B	6B	7B
----	----	----	----

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

 (geen invloed).

Voorbeeld: LD DE, (5021)

Voor:

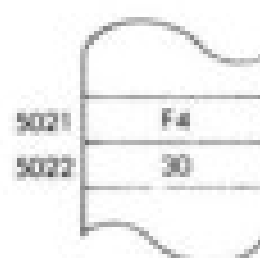
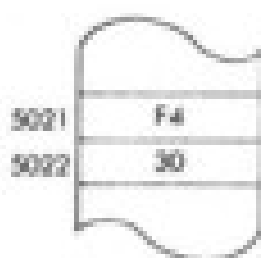
Na:

D DBE2 E

D 50F4 E

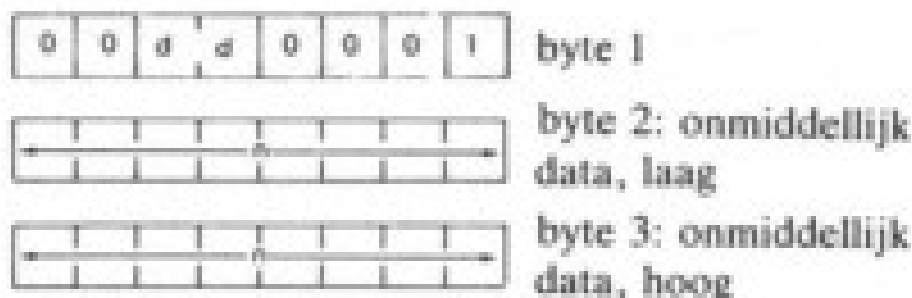
OBJECT CODE

LD dd,nn laad register paar dd met de data nn

Functie: $dd \leftarrow nn$

Formaat:

Beschrijving: De inhoud van de adressen volgend op de opcode, wordt in het gespecificeerde register paar geladen. Het lage orde deel van de data staat direct na de opcode. DD kan zijn:

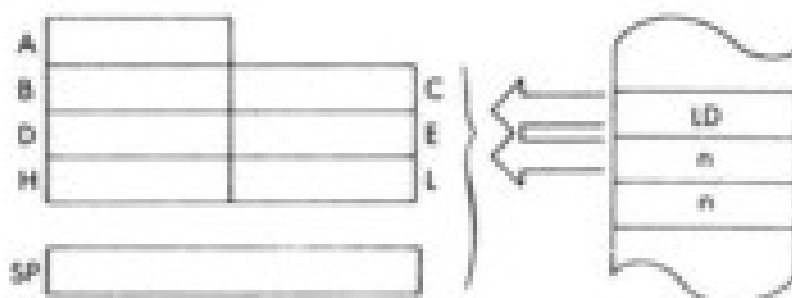
BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Onmiddellijk.

Byte codes:

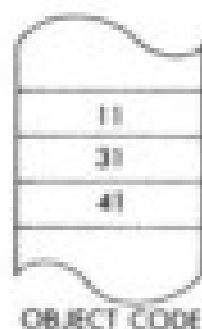
dd:	BC	DE	HL	SP
	01	11	21	31

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld: LD DE, 4131

Voor:

Na:

LD R,n   laad register R met data n

Functie: $r \leftarrow n$

Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het adres volgend op de opcode wordt in het gespecificeerde register geladen. R kan zijn:

A - 111

B - 000

C - 001

D - 010

E - 011

H - 100

L - 101

Datastroom:

Timing:

2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Onmiddellijk.

Byte codes:

r:	A	B	C	D	E	H	L
	3E	0E	0E	1E	1E	2E	2E

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).

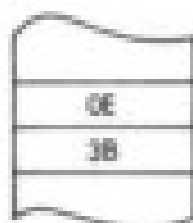

Voorbeeld:

LD C, 3B

Voor:

Na:

OBJECT CODE

C C

LD r,r'   laad register r met r'

Functie: $r \leftarrow r'$

Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het register r' wordt in het register r geladen. R en r' kunnen zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

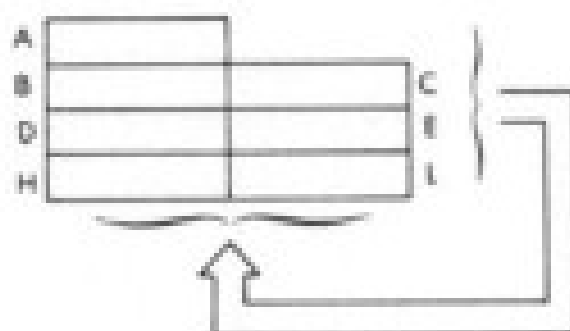
H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

Datastroom:

Timing:

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Byte codes:

	A	B	C	D	E	H	L	(bron)
A	7F	78	79	7A	7B	7C	7D	
B	4F	40	41	42	43	44	45	
C	4F	48	49	4A	4B	4C	4D	
D	57	50	51	52	53	54	55	
E	4F	58	59	5A	5B	5C	5D	
H	67	60	61	62	63	64	65	
L	6F	68	69	6A	6B	6C	6D	

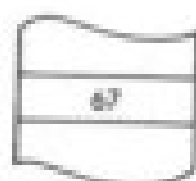
(bestemming)

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld: LD H, A

OBJECT CODE

Voor:

A BC

H 8D

Na:

A 8C

H BC

LD (BC), A

schrijf de accumulator naar het indirect geadresseerde adres (BC)

Functie: (BC) ← A

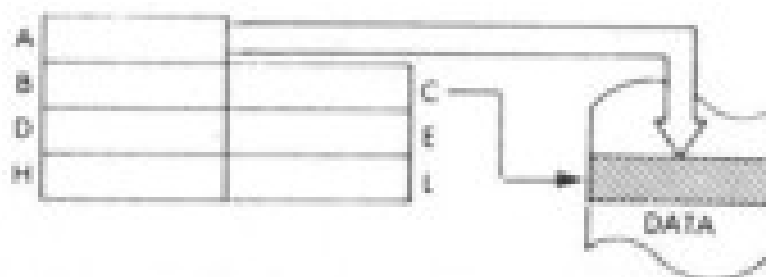
Formaat:

Beschrijving:

De accumulator wordt geschreven in de geheugen locatie, die geadresseerd wordt door de inhoud van het register paar BC

Datastroom:

Timing: 2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

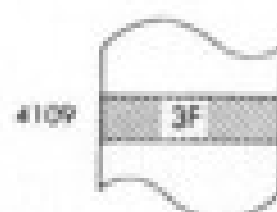
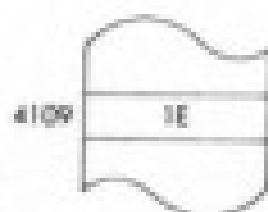
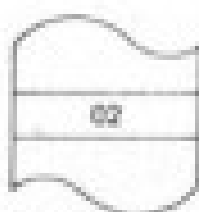
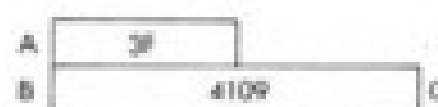
Flags:

Voorbeeld: LD (BC), A

Voor:

Na:

LD (DE),A

schrijf de accumulator naar het indirect geadresseerde adres (DE)

Functie:

$(DE) \leftarrow A$

Formaat:

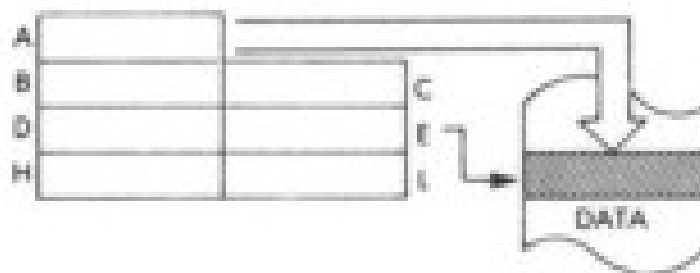
0	0	0	1	0	0	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

12

Beschrijving:

De accumulator wordt geschreven in de geheugen locatie, die geadresseerd wordt door de inhoud van het registerpaar DE

Datastroom:

Timing:

2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

 (geen invloed).

Voorbeeld:

LD (DE), A

Voor:

Na:

A

ED

A

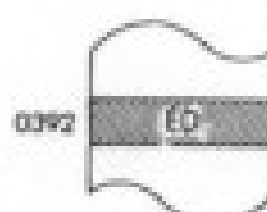
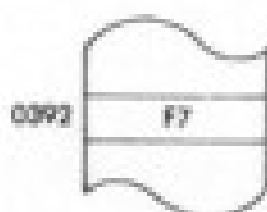
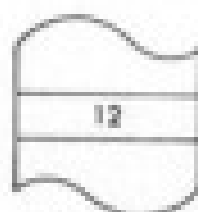
ED

D

0392

D

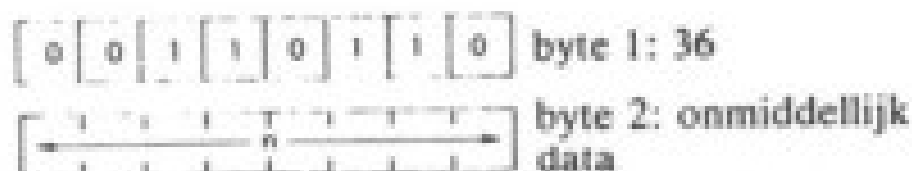
0392

LD (HL),n schrijf data n naar het adres, waar HL naar wijst

Functie: (HL) ← n

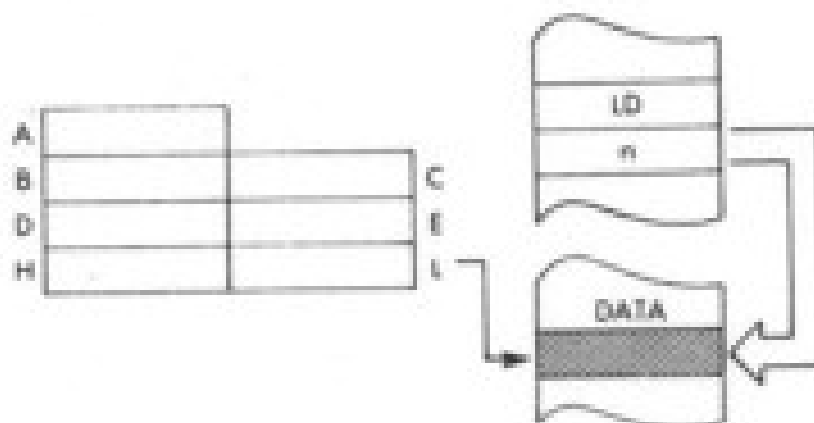
Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het adres volgend op de opcode wordt geladen in de geheugen locatie, waar HL (data teller) naar wijst

Datastroom:

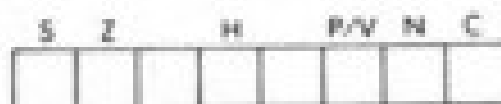
Timing:

3 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Onmiddellijk/indirect.

Flags:

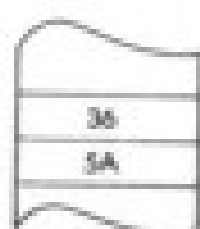

(geen invloed).

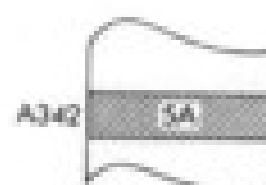
Voorbeeld: LD (HL), 5A

Voor:

Na:

OBJECT CODE

LD (HL),r

beschrijf de indirect geadresseerde geheugen locatie (HL) met de inhoud van register r

Functie: (HL) $\leftarrow$ r

Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het gespecificeerde register wordt geladen in de geheugen locatie, die geadresseerd wordt door het register paar HL. R kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

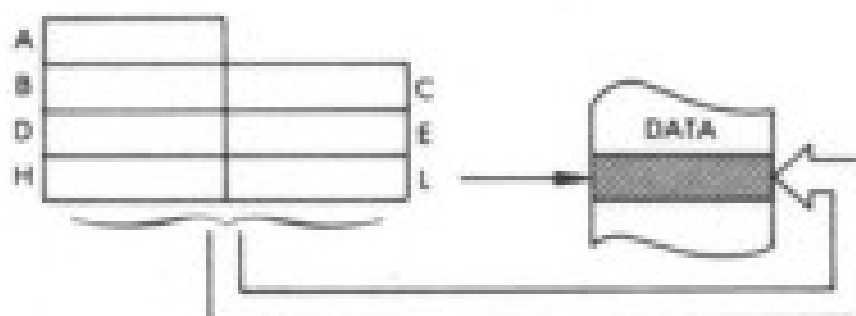
H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

Datastroom:

Timing: 2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHz

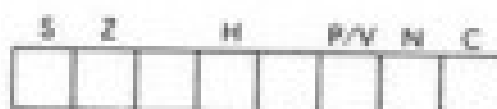
Adresseringsmode: Indirect.

Byte codes:

r:	A	B	C	D	E	H	L
	77	70	71	72	73	74	75

Flags:

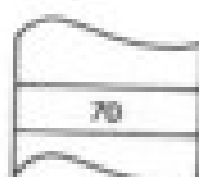
(geen invloed).

Voorbeeld:

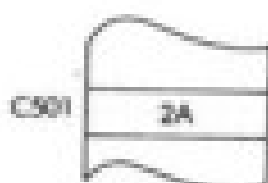
LD (HL), B

Voor:

Na:

B 81B 81H C501 LH C501 L

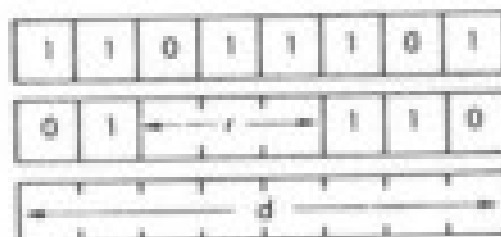
OBJECT CODE

LD r,(IX + d) laad register r met de inhoud van de geïndexeerd geadresseerde locatie (IX + d)

Functie: $r \leftarrow (IX + d)$

Formaat:

byte 1: DD

byte 2

byte 3: Verplaatsing

Beschrijving:

De inhoud van de locatie geadresseerd door het IX register plus de verplaatsing, wordt in het gespecificeerde register geladen. R kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

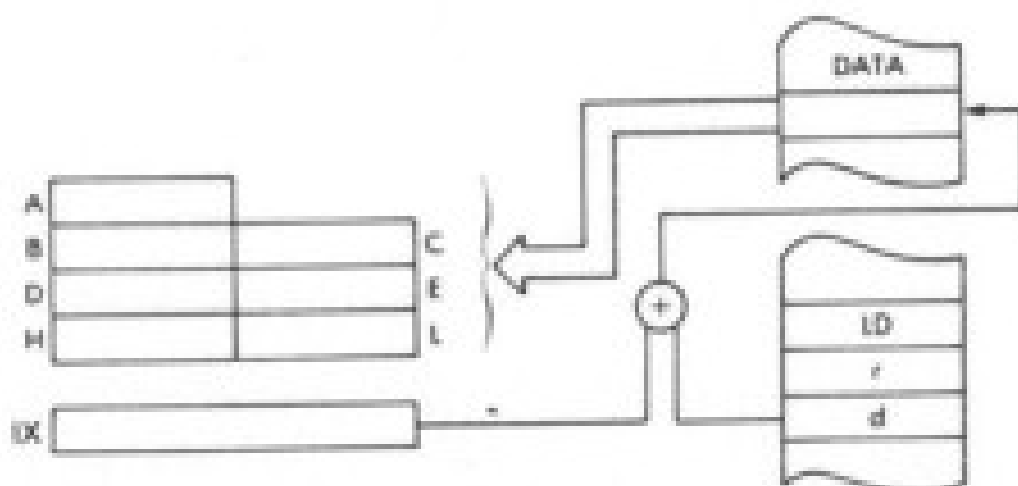
H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

Datastroom:

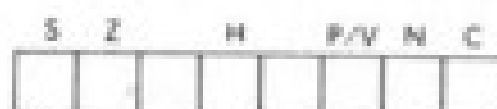
Timing:

5 M cycli; 19 T states; 9.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd:

Byte codes:

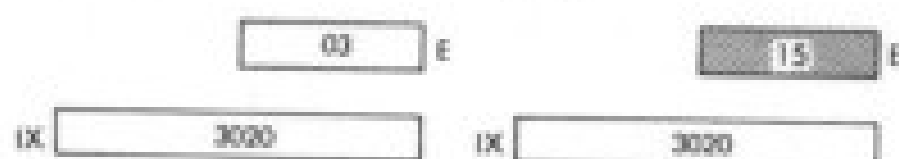
r	A	B	C	D	E	H	L	
DD-	7E	46	4E	56	5E	66	6E	-d

Flags:

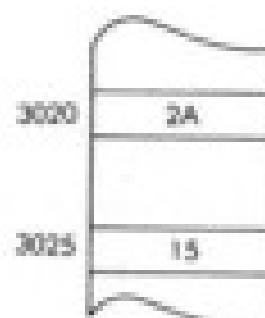
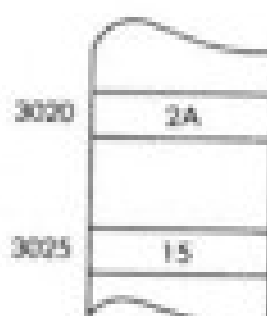
(geen invloed).

Voorbeeld:

LD E, (IX + 5)

*Voor:**Na:*

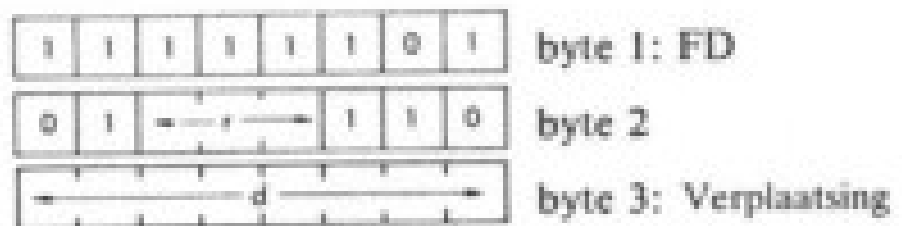
OBJECT CODE

LD r,(IY + d) laad register r met de inhoud van de geïndexeerd geadresseerde locatie (IY + d)

Functie: $r \leftarrow (IY + d)$

Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van de locatie geadresseerd door het IY register plus de verplaatsing, wordt in het gespecificeerde register geladen. R kan zijn:

A - 111

B - 000

C - 001

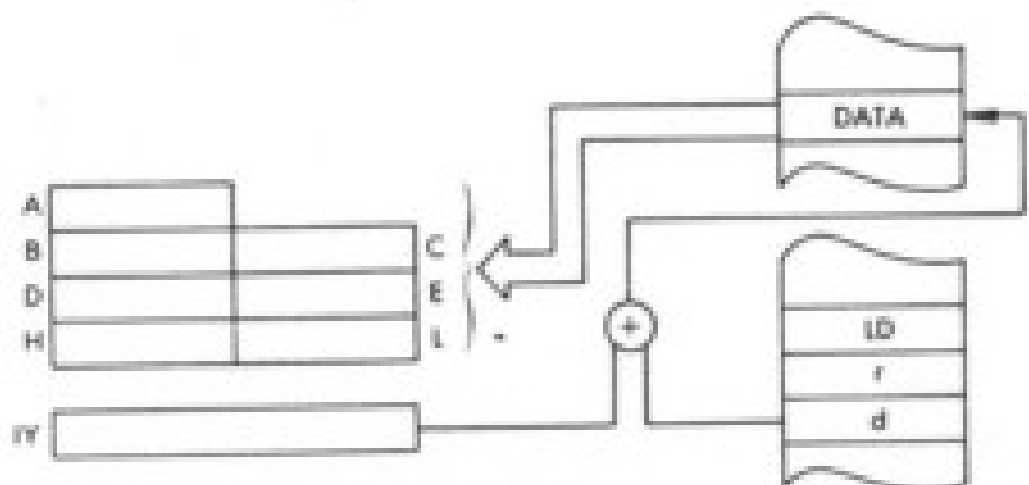
D - 010

E - 011

H - 100

L - 101

Datastroom:

Timing:

5 M cycli; 19 T states; 9.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Geïndexeerd:

Byte codes:

	A	B	C	D	E	H	L
FD-	7E	40	4E	50	56	5E	6E

- d

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld:

LD A, (IY + 2)

Voor:

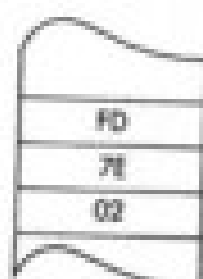
A E3

IY 8005

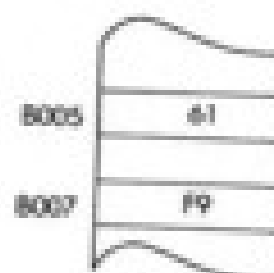
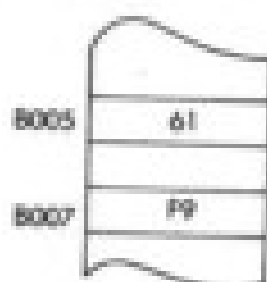
Na:

A F9

8005

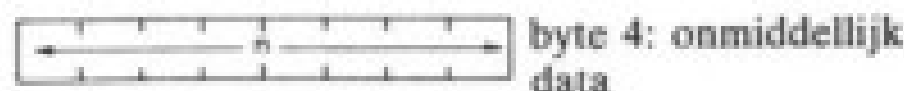
OBJECT CODE

LD (IX + d),n laad de geïndexeerd geadresseerde geheugen locatie (IX + d) met data n

Funktion: $(IX + d) \leftarrow n$

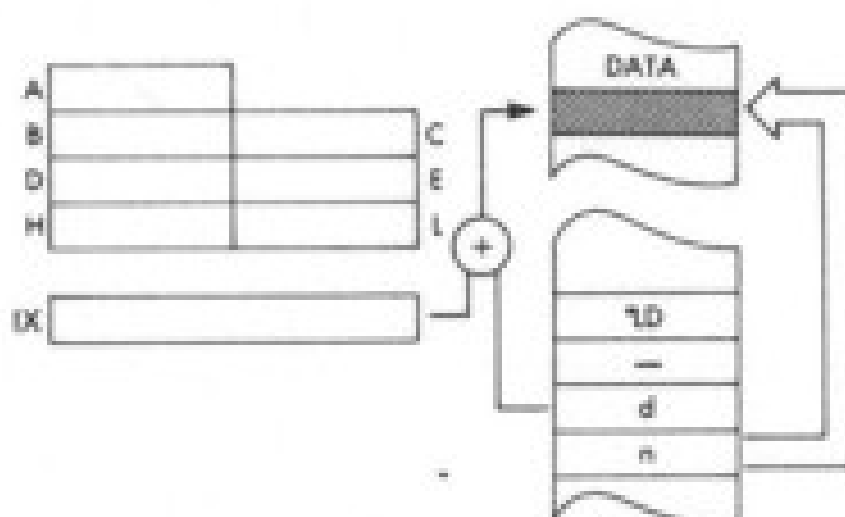
Portfolio:

Beschreibung:

De inhoud van het geheugen adres volgend op de opcode wordt geladen in de geheugen locatie, die geadresseerd wordt door de inhoud van het index register plus de gegeven verplaatsing

Datascience:

Timing:

5 M cycli; 19 T states; 9.5 usec @ 2 MHz

Adressierungsmode:

Geïndexeerd: impliciet

Flow:

(geen invloed).

Voorbeeld:

LD (IX + 4), FF

Voor:

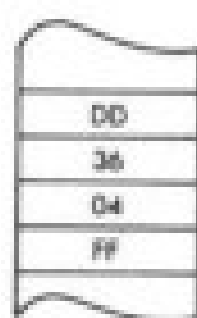
IX

B109

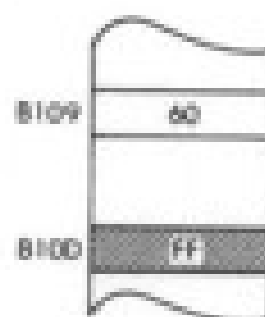
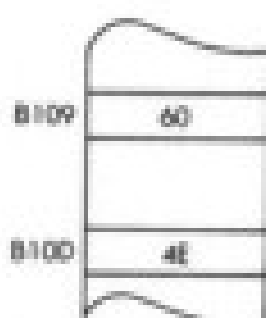
Na:

IX

B109

OBJECT CODE

LD (IY + d),n laad de geïndexeerd geadresseerde geheugen locatie (IY + d) met data n

Functie: (IY + d) ← n

Formaat:

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

0	0	1	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 36

←				d			→
---	--	--	--	---	--	--	---

byte 3: Verplaatsing

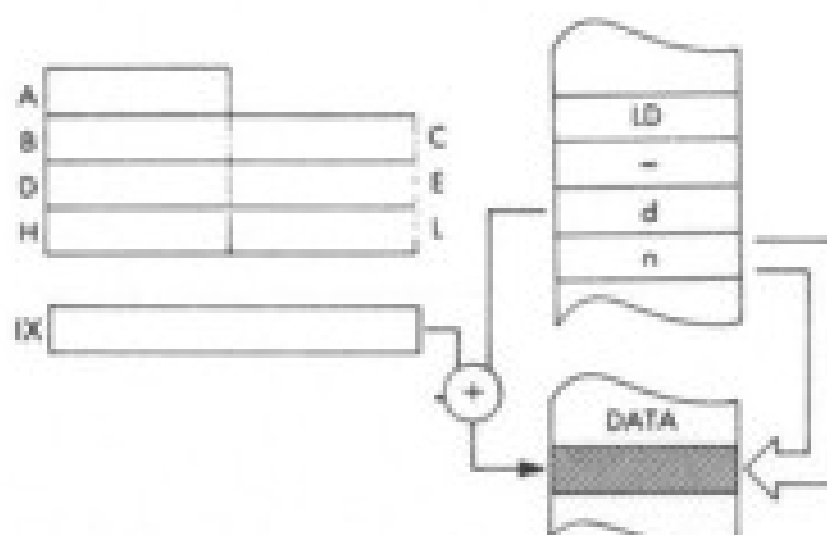
←				n			→
---	--	--	--	---	--	--	---

byte 4: onmiddellijk data

Beschrijving:

De inhoud van het geheugen adres volgend op de opcode wordt geladen in de geheugen locatie, die geadresseerd wordt door de inhoud van het index register plus de gegeven verplaatsing

Datastroom:

Timing: 5 M cycli; 19 T states; 9.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet: Geïndexeerd:

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
---	---	--	---	--	-----	---	---

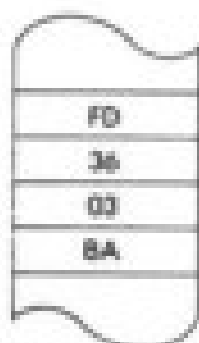
Voorbeeld: LD (IY + 3), BA

Voor:

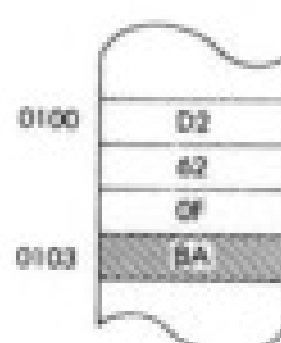
Na:

IY 0100

IY 0100

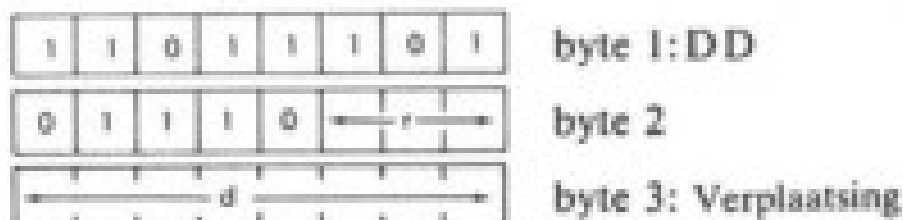

OBJECT CODE

LD (IX + d),r laad de inhoud van register r in de geïndexeerd geadresseerde geheugen locatie (IX + d)

Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het gespecificeerde register wordt geladen op de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van het index register plus de gegeven verplaatsing. R kan zijn:

A - 111

B - 000

C - 001

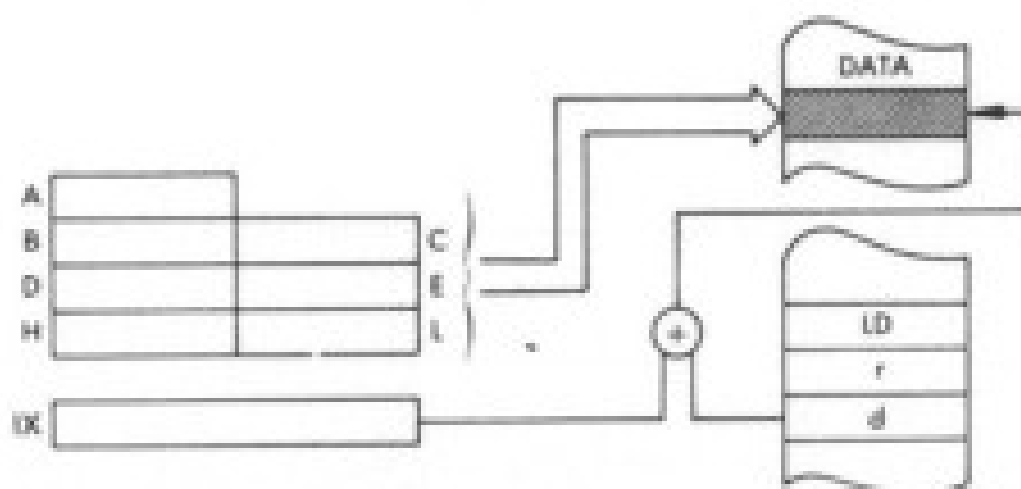
D - 010

E - 011

H - 100

L - 101

Datastroom:

Timing:

5 M cycli; 19 T states; 9.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd.

Byte codes:

r:	A	B	C	D	E	H	L
DD-	77	70	71	72	73	74	75

- d

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C

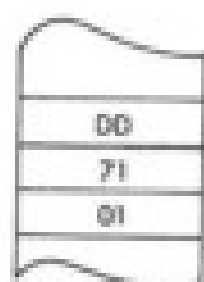
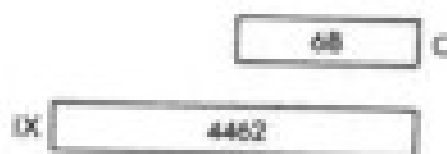
(geen invloed).

Voorbeeld:

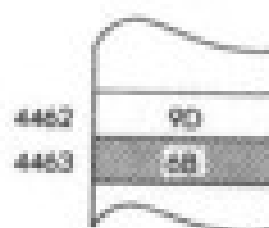
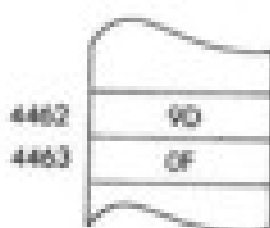
LD (IX + 1), C

Voor:

Na:

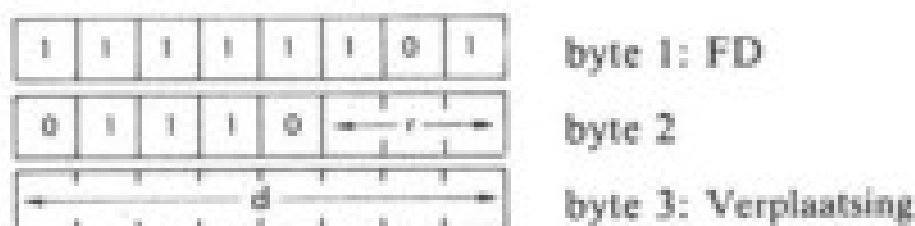
OBJECT CODE

LD (IY + d),r laad de inhoud van register *r* in de geïndexeerd geadresseerde geheugen locatie (IY + d)

Functie: $(IY + d) \leftarrow r$

Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het gespecificeerde register wordt geladen op de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van het index register plus de gegeven verplaatsing. R kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

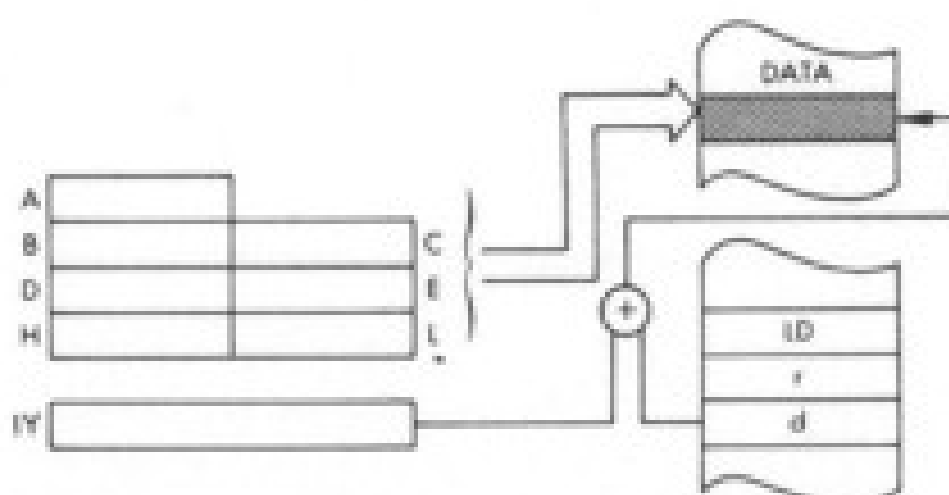
H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

Datastroom:

Timing: 5 M cycli; 19 T states; 9.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd.

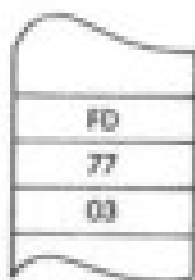
Byte codes:

r:	A	B	C	D	E	H	L
FD	77	70	71	72	73	74	75

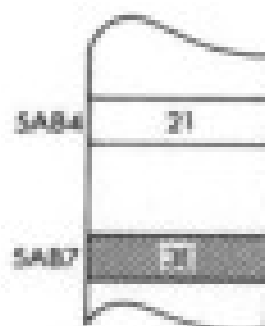
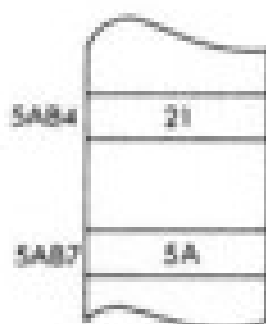
-d

*Flags:**Voorbeeld:*

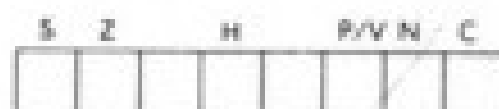
LD (IY + 3), A

*Voor:*A 3EIY 5AB4*Na:*A 3EIY 5AB4

OBJECT CODE

LD A,(nn) laad de accumulator met de inhoud van de geheugen locatie (nn)

Flags:

(geen invloed).

Voorbeeld:

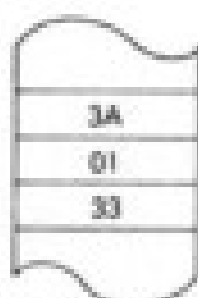
LD A, (3301)

Voor:

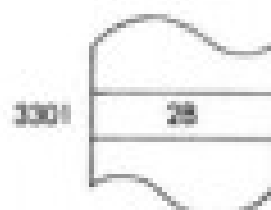
Na:

A 0A

A 2B

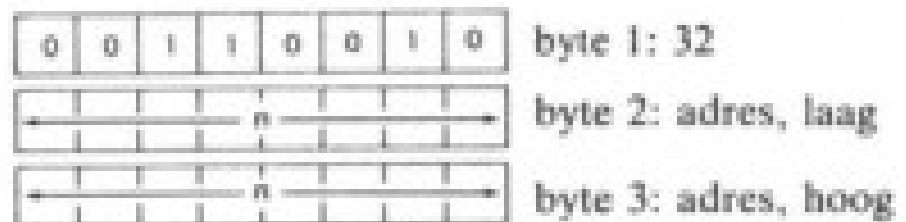
OBJECT CODE

LD (nn),A laad de accumulator op de direct geadresseerde geheugen locatie (nn)

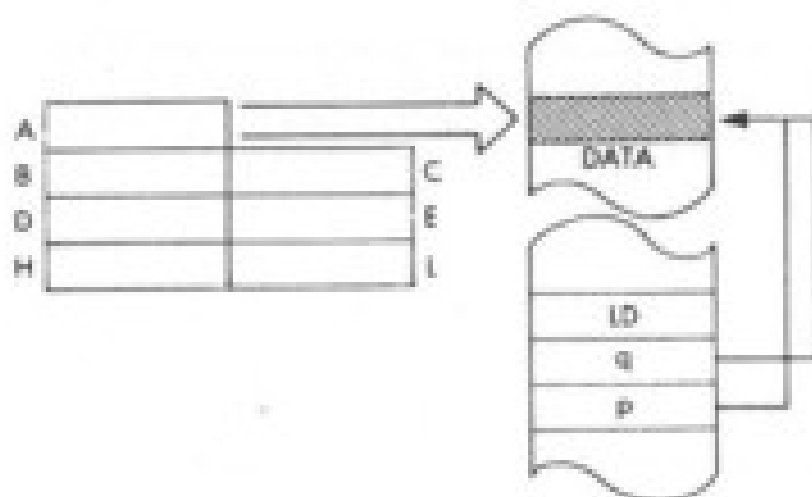
Functie: (nn) ← A

Formaat:

Beschrijving: De inhoud van de accumulator worden geladen in de geheugen locatie, geadresseerd door de twee bytes volgend op de opcode. Het lage orde deel van het adres staat direct achter de opcode.

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 13 T states; 6.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Direct.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐

(geen invloed).

Voorbeeld:

LD (0321), A

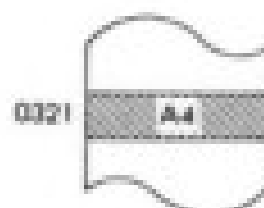
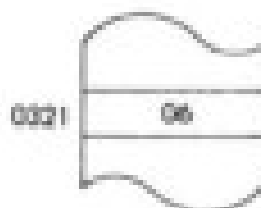
Voor:

Na:

OBJECT CODE

LD (nn),dd

laad register paar dd op de geheugen locatie, ge-
adresseerd door nn

Functie:

$(nn) \leftarrow dd_{\text{laag}}, (nn + 1) \leftarrow dd_{\text{hoog}}$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: ED

0	1	d	d	0	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2

—	—	—	—	—	—	—	—	
				n				

 byte 3: adres, laag

—	—	—	—	—	—	—	—	
				n				

 byte 4: adres, hoog

Beschrijving:

De inhoud van het lage orde deel van het gespeci-
ficeerde adres wordt geladen in de geheugen loca-
tie, geadresseerd door de twee bytes volgend op
de opcode. In het daarop volgende adres wordt de
inhoud van het hoge orde deel van het register
paar geladen. Het lage orde deel van het adres
volgt meteen op de opcode. DD kan zijn:

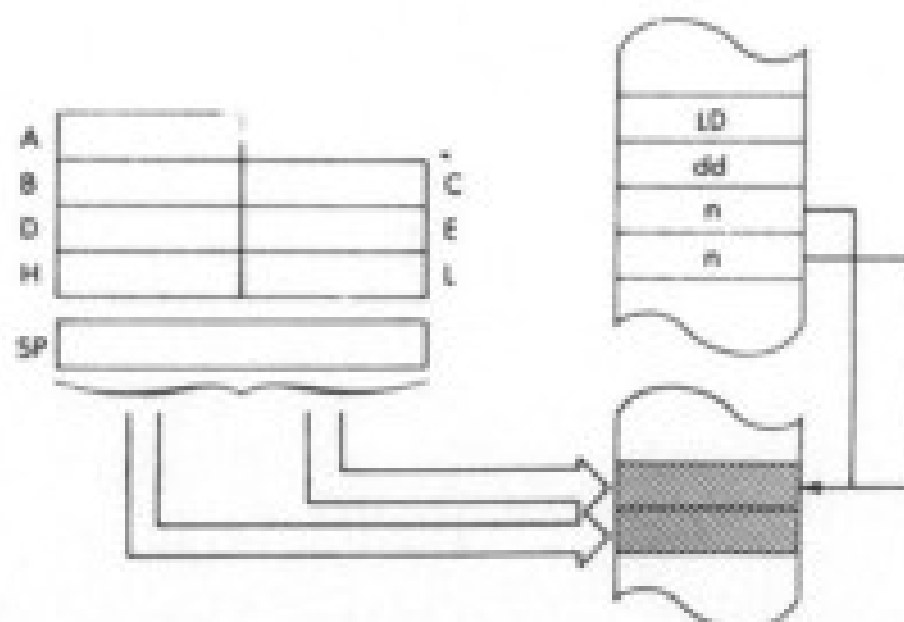
BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

Datastroom:

Timing: 6 M cycli; 20 T states; 10 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Direct.

Byte codes:

3d:	BC	DE	HL	SP
ED:	43	53	63	73

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

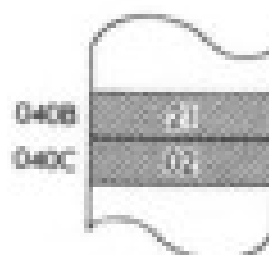
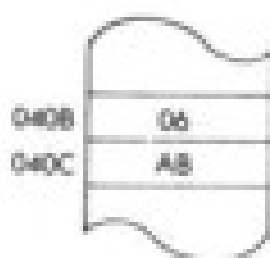
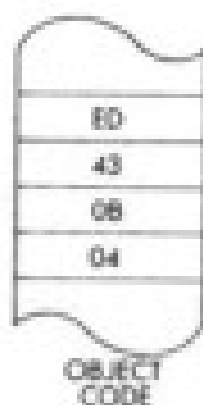
(geen invloed).

Voorbeeld: LD (040B), BC

Voor:

Na:

B [0221] C B [0221] C

LD (nn),HL schrijf register paar HL naar geheugen locatie (nn)

Functie: $(nn) \leftarrow L; (nn + 1) \leftarrow H$

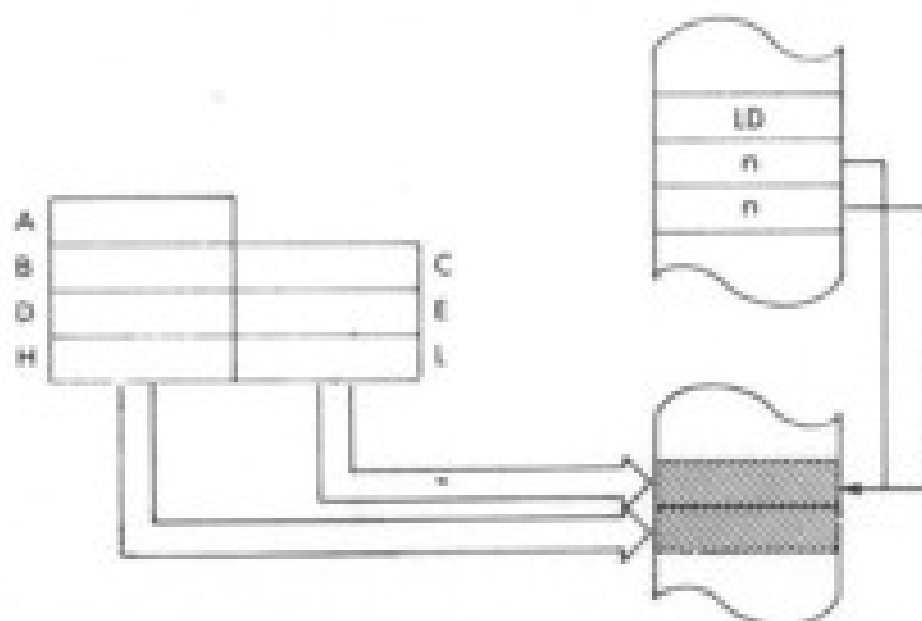
Formaat:

Beschrijving:

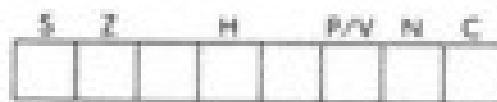
De inhoud van register L wordt geladen op de geheugen locatie, geadresseerd door de twee bytes volgend op de opcode. Het daarop volgende adres wordt geladen met de inhoud van het H register. Het lage orde deel van adres nn staat direct achter de opcode.

Datastroom:

Timing: 5 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

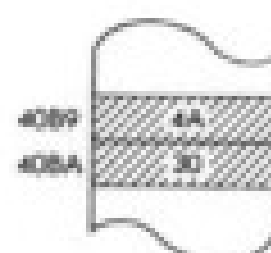
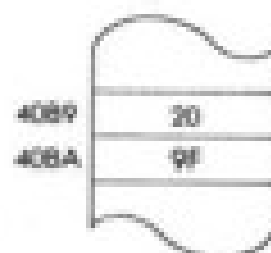
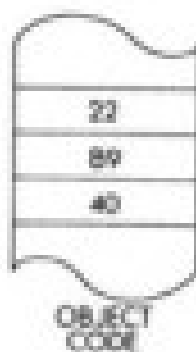
Adresseringsmode: Direct.

Flags:

(geen invloed).

Voorbeeld:

LD (40B9), HL

*Voor:**Na:*

LD (nn),IX

laad IX op geheugen locatie, geadresseerd door nn

Functie:

$(nn) \leftarrow IX_{\text{laag}}; (nn + 1) \leftarrow IX_{\text{hoog}}$

Formaat:

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: DD

0	0	1	0	0	0	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 22

←					n				→
---	--	--	--	--	---	--	--	--	---

byte 3: adres, laag

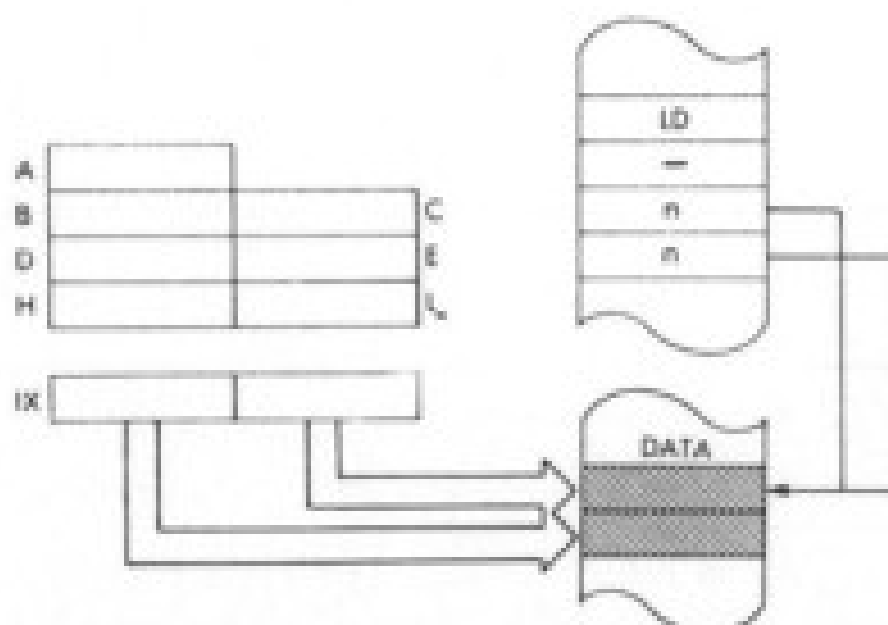
←					n				→
---	--	--	--	--	---	--	--	--	---

byte 4: adres, hoog

Beschrijving:

De inhoud van het lage orde deel van register IX wordt geladen op de geheugen locatie, die geadresseerd wordt door de twee bytes volgend op de opcode. De inhoud van het hoge orde deel van IX wordt geladen op het adres, volgend op het adres, waar het lage orde deel geladen is. Het lage orde deel van het adres staat direct achter de opcode.

Datastroom:

Timing:

6 M cycli; 20 T states: 10 usec @ 2 MHz

Flags:

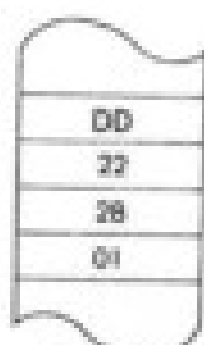
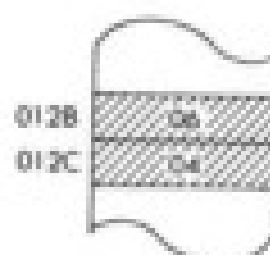
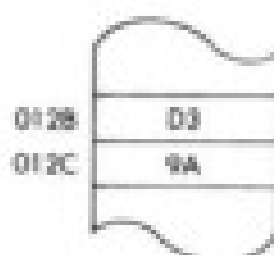
(geen invloed).

Voorbeeld:

LD (012B), IX

Voor:

Na:

OBJECT
CODE

LD (nn),IY schrijf IY naar geheugen locatie, geadresseerd door nn

Functie: $(nn) \leftarrow IY_{\text{laag}}, (nn + 1) \leftarrow IY_{\text{hoog}}$

Formaat:

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: FD

0	0	1	0	0	0	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: 22

—	—	—	—	n	—	—	—
---	---	---	---	---	---	---	---

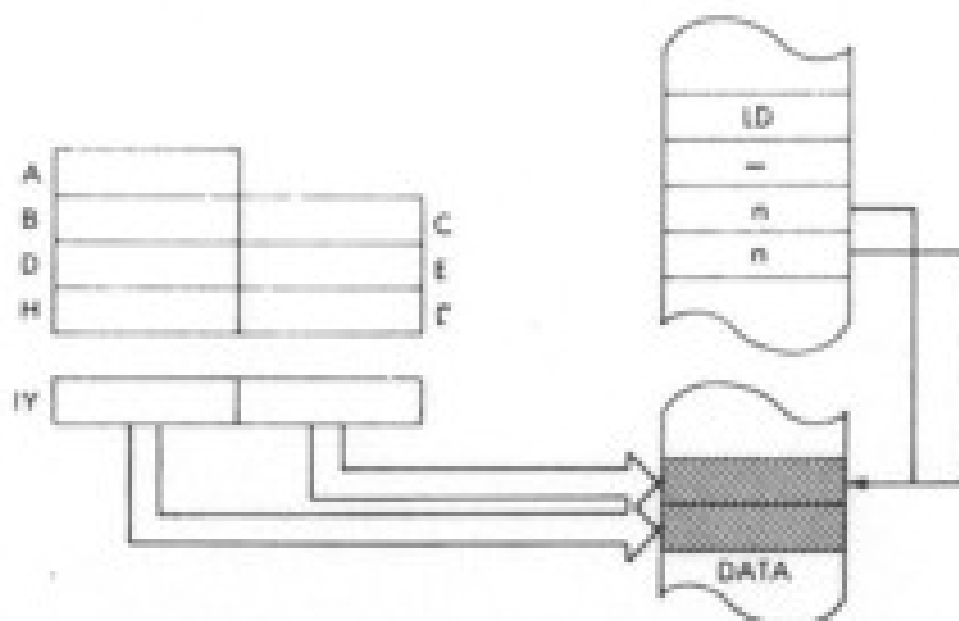
 byte 3: adres, laag

—	—	—	—	n	—	—	—
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 4: adres, hoog

Beschrijving: De inhoud van het lage orde deel van register IY wordt geladen op de geheugen locatie, die geadresseerd wordt door de twee bytes volgend op de opcode. De inhoud van het hoge orde deel van IY wordt geladen op het adres, volgend op het adres, waar het lage orde deel geladen is. Het lage orde deel van het adres staat direct achter de opcode.

Datastroom:

Timing:

6 M cycli; 20 T states; 10 usec @ 2 MHz

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

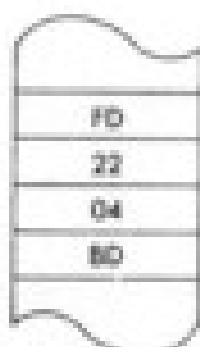
(geen invloed).

Voorbeeld:

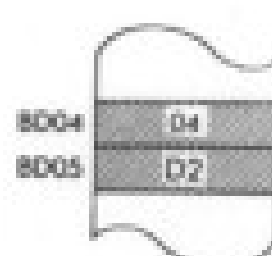
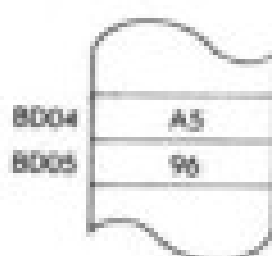
LD (BD04), IX

Voor:

Na:

IX D204IX D004

OBJECT CODE

LD A,(BC)

laad de accumulator vanuit het indirect door BC geadresseerde geheugenadres.

Functie: $A \leftarrow (BC)$

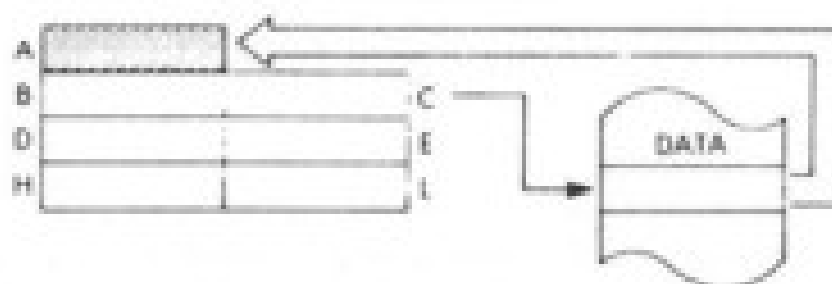
Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van het BC register paar, wordt in de accumulator geladen.

Datastroom:

Timing: 2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Flags:

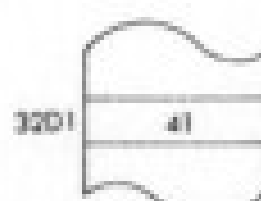
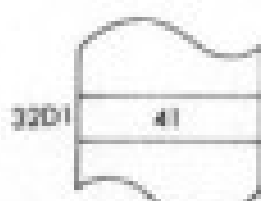
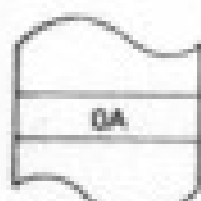
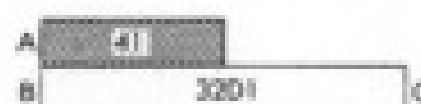

Voorbeeld: LD A, (BC)

Voor:

Na:

LD A,(DE)

laad de accumulator vanuit het indirect door DE geadresseerde geheugenadres.

Functie: $A \leftarrow (DE)$

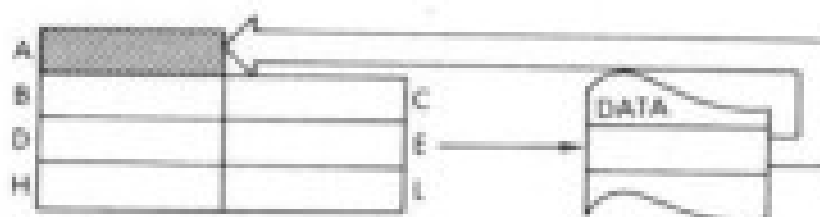
Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van het DE register paar, wordt in de accumulator geladen.

Datastroom:

Timing: 2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Flags:

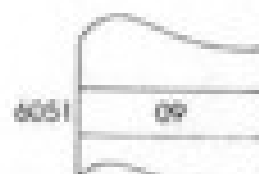
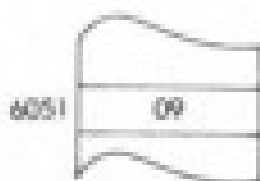
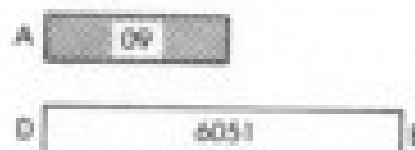
Voorbeeld:

LD A, (DE)

Voor:

Na:

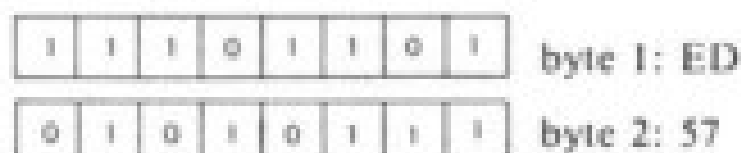

LD A,I

laad het interrupt vector register I in de accumulator

Functie: $A \leftarrow I$

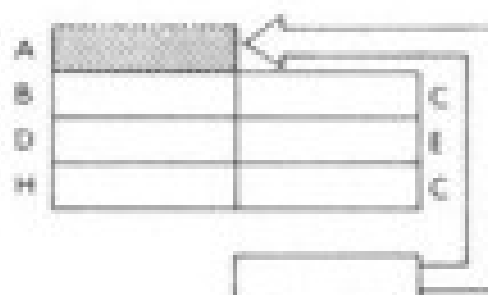
Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van het interrupt vector register wordt in de accumulator geladen

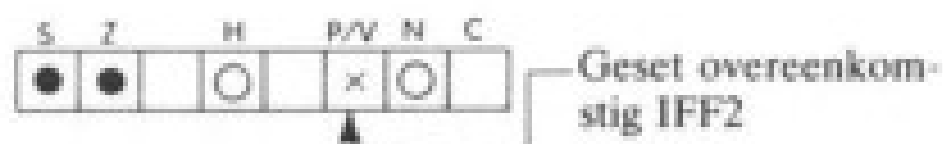
Datastroom:

Timing: 2 M cycli; 9 T states; 4.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet.

Flags:

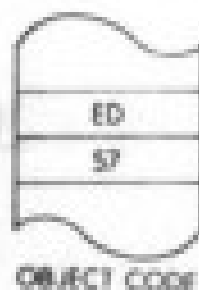

Voorbeeld:

LD A, I

Voor:

Na:

LD I,A

laad de accumulator in het interrupt vector register I

Functie:

$$I \leftarrow A$$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

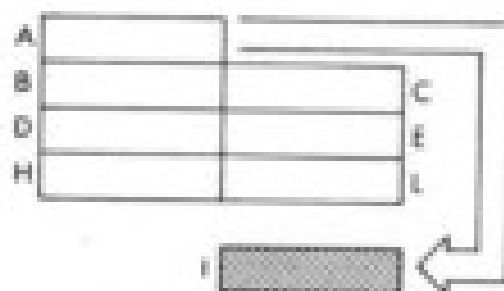
0	1	0	0	0	1	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 47

Beschrijving:

De inhoud van de accumulator wordt in het interrupt vector register I geladen.

Datastroom:

Timing:

2 M cycli; 9 T states; 4.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

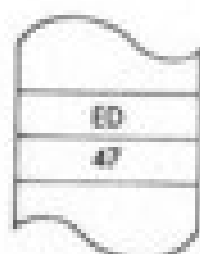
(geen invloed).

Voorbeeld:

LD I, A

Voor:

Na:

OBJECT CODE

LD A,R

laad het geheugen refresh register in de accumulator

Functie:

$A \leftarrow R$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

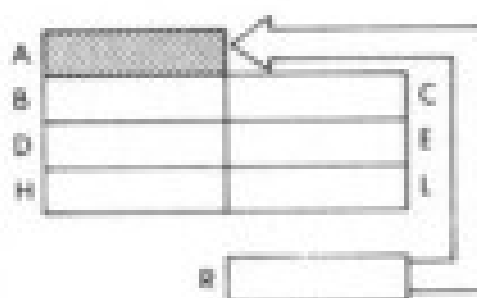
0	1	0	1	1	1	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 5F

Beschrijving:

De inhoud van het geheugen refresh register wordt in de accumulator geladen.

Datastroom:

Timing:

2 M cycli; 9 T states; 4.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
●	●		○		×	○	

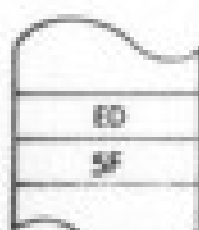
↑ Geset overeenkomstig
IFF2

Voorbeeld:

LD A, R

Voor:

Na:

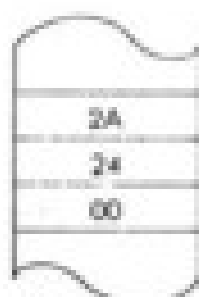

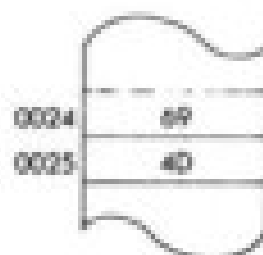
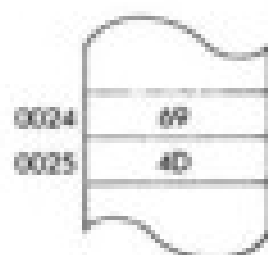
Voorbeeld: LD HL, (0024)

Voor:

Na:

OBJECT CODE

LD IX,nn

laad het register IX met de immediate data nn

Functie: $IX \leftarrow nn$ *Formaat:*

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: DD

0	0	1	0	0	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 21

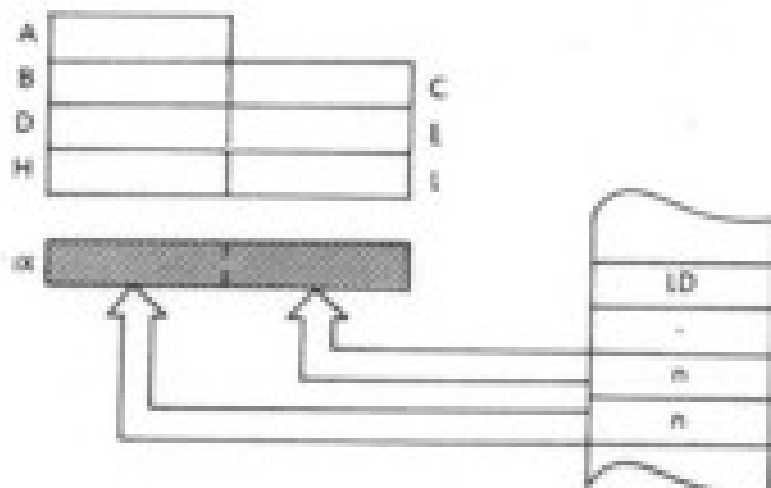
				n			
--	--	--	--	---	--	--	--

byte 3: onmiddellijk data laag

				n			
--	--	--	--	---	--	--	--

byte 4: onmiddellijk data hoog

Beschrijving: De inhoud van de twee bytes, die direct na de opcode staan, worden in het register IX geladen.

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 14 T states; 7 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Onmiddellijk.

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld: LD IX, BOB1

Voor:

IX 306F

Na:

IX BOB1

LD IX,(nn)

laad de door nn geadresseerde geheugen plaats in het register IX

Functie:

$IX_{\text{laag}} \leftarrow (nn); IX_{\text{hoog}} \leftarrow (nn + 1)$

Formaat:

$\begin{bmatrix} 1 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 & 1 \end{bmatrix}$ byte 1: DD

$\begin{bmatrix} 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 \end{bmatrix}$ byte 2: 2A

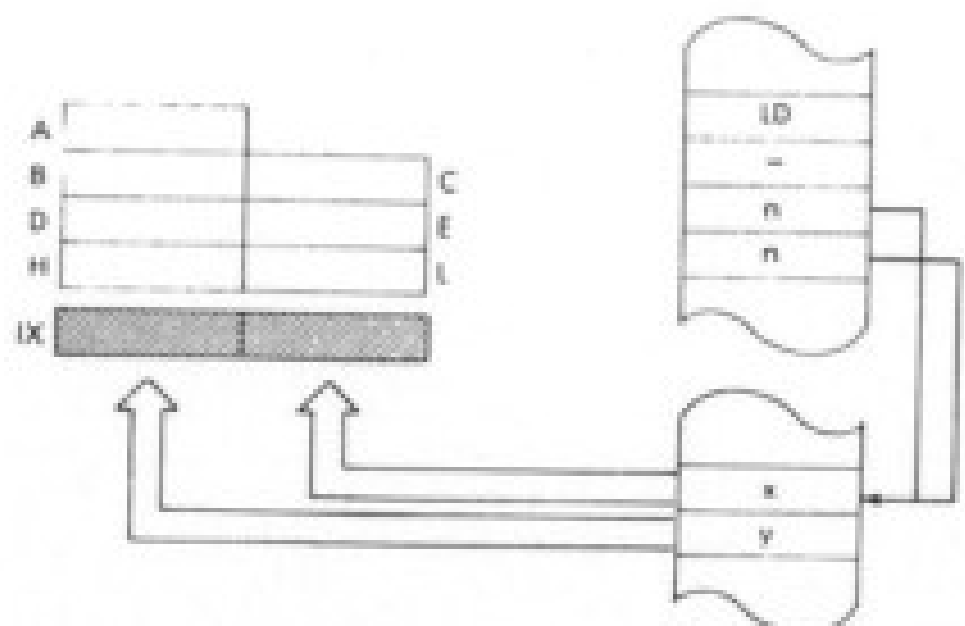
$\begin{bmatrix} \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} \end{bmatrix}$ byte 3: adres, laag

$\begin{bmatrix} \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} \end{bmatrix}$ byte 4: adres, hoog

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de eerste twee bytes na de opcode, wordt in het lage orde deel van IX geladen. De inhoud van de daar op volgende geheugen locatie wordt in het hoge orde deel van IX geladen. Het lage orde deel van het adres staat direct achter de opcode.

Datastroom:

Timing:

6 M cycli; 20 T states; 10 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Direct

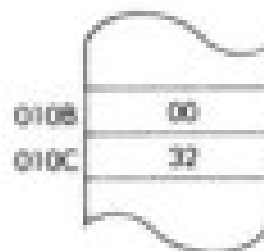
Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

(geen invloed).

Voorbeeld:**LD IX, (010B)****Voor:****Na:**IX FF4BIX 3200

OBJECT CODE

LD IY,nn

laad het register IY met de immediate data nn

Functie: $IY \leftarrow nn$ *Formaat:*

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

0	0	1	0	0	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 21

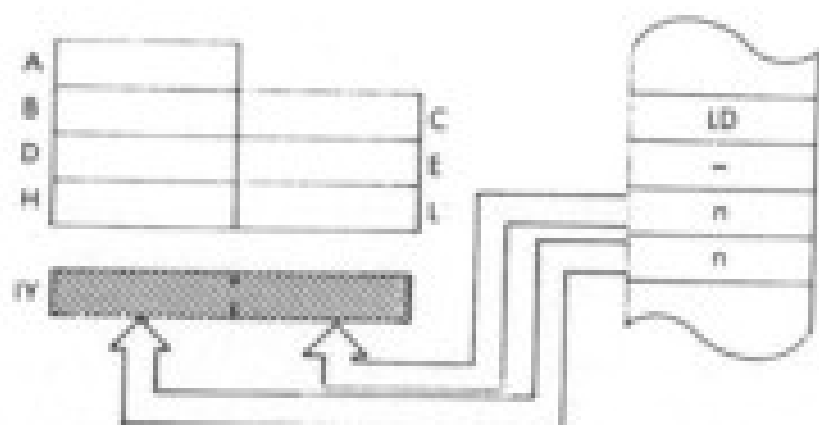
						n									
--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--

byte 3: onmiddellijk
data laag

						n									
--	--	--	--	--	--	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--

byte 4: onmiddellijk
data hoog
Beschrijving:

De inhoud van de twee bytes, die direct na de opcode staan, worden in het register IY geladen.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 14 T states; 7 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Onmiddellijk.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

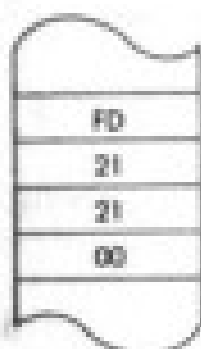
(geen invloed).

Voorbeeld:

LD IY, 21

Voor:

Na:

OBJECT CODE

IY IY

LD IY,(nn)

laad de door nn geadresseerde geheugen plaats in het register IY

Functie:

$IY_{\text{laag}} \leftarrow (nn); IY_{\text{hoog}} \leftarrow (nn + 1)$

Formaat:

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

0	0	1	0	1	0	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 2A

--	--	--	--	--	--	--	--

byte 3: adres, laag

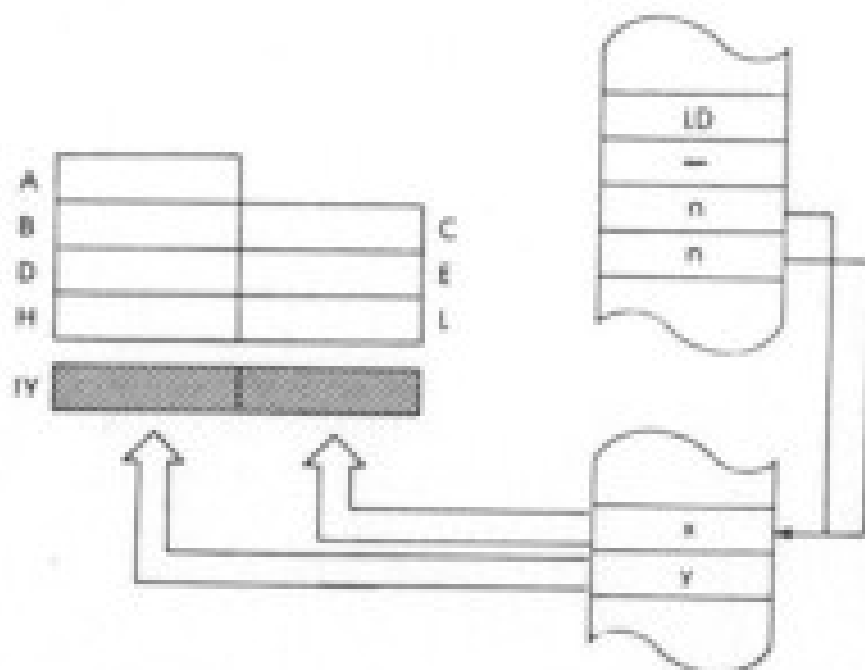
--	--	--	--	--	--	--	--

byte 4: adres, hoog

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de eerste twee bytes na de opcode, wordt in het lage orde deel van IY geladen. De inhoud van de daar op volgende geheugen locatie wordt in het hoge orde deel van IY geladen. Het lage orde deel van het adres staat direct achter de opcode.

Datastroom:

Timing: 6 M cycli; 20 T states; 10 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Direct.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

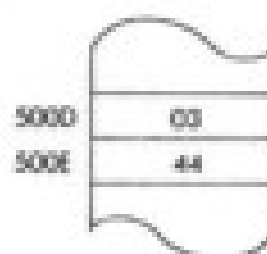
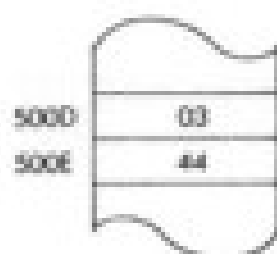
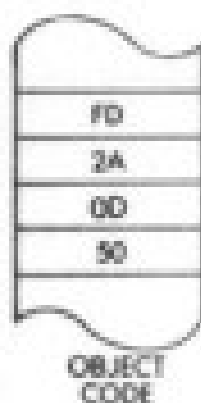
(geen invloed).

Voorbeeld: LD IY, (500D)

Voor:

Na:

IY 0007 IY 4403

LD R,A

laad de accumulator in het geheugen refresh register R

Functie: $R \leftarrow A$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

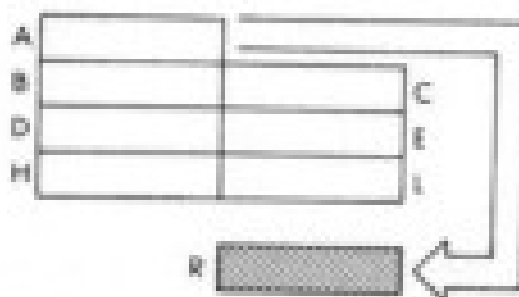
0	1	0	0	1	1	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: 4F

Beschrijving:

De inhoud van de accumulator wordt in het geheugen refresh register geladen.

Datastroom:

Timing:

2 M cycli; 9 T states; 4.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld:

LD R, A

Voor:

Na:

A	0F	R	40	A	0F	R	0F
---	----	---	----	---	----	---	----

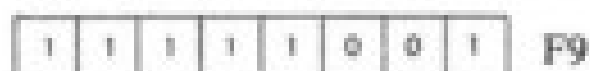

OBJECT CODE

LD SP,HL   laad HL in de stack pointer

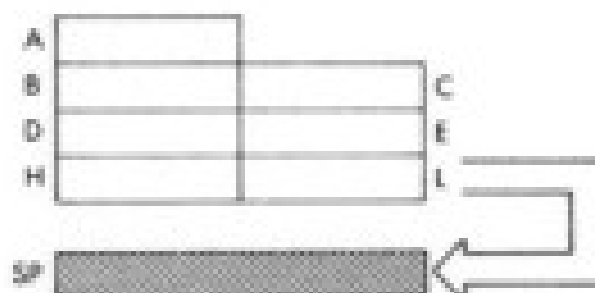
Functie: $SP \leftarrow HL$

Formaat:

Beschrijving: De inhoud van het HL register wordt in de stack pointer geladen.

Datastroom:

Timing: 1 M cyclus; 6 T states; 3 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet.

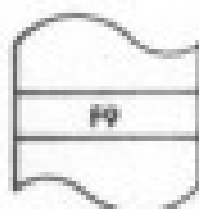
Flags:

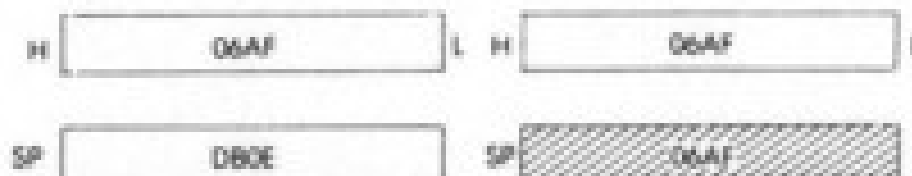
Voorbeeld: LD SP, HL

Voor:

Na:

OBJECT

LD SP,IX

laad het register IX in de stack pointer

Functie: $SP \leftarrow IX$ *Formaat:*

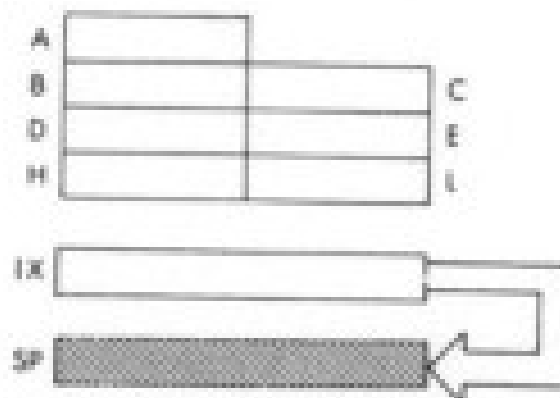
1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: DD

1	1	1	1	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: F9
Beschrijving:

De inhoud van het register IX wordt in de stack pointer geladen

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

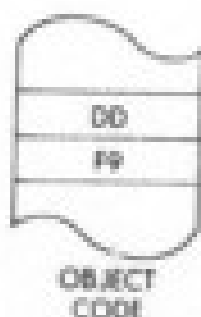
Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

 (geen invloed).
*Voorbeeld:***LD SP, IX**

Voor:

Na:

LD SP,IY

laad het IY register in de stack pointer

Functie: $SP \leftarrow IY$ *Formaat:*

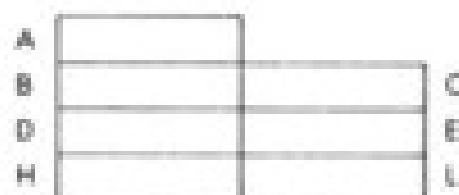
1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: FD

1	1	1	1	1	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: F9
Beschrijving:

De inhoud van het register IY worden in de stack pointer geladen.

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

 (geen invloed).
Voorbeeld:

LD SP, IY

Voor:

Na:

IY	
----	--

 09AB

IY	
----	--

 09AB

SP	
----	--

 6004

SP	
----	--

 09AB

LDD

blok laden met decrement

Functie:
 $(DE) \leftarrow (HL); DE \leftarrow DE - 1; HL \leftarrow HL - 1;$
 $BC \leftarrow BC - 1$
Formaat:

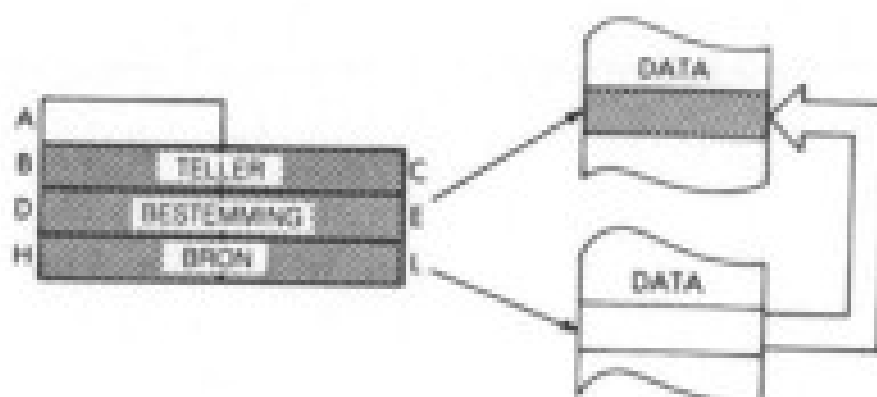
1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

1	0	1	0	1	0	0	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: A8
Beschrijving:

De inhoud van de geheugen plaats, geadresseerd door HL wordt geladen in de geheugen plaats, geadresseerd door DE. Daarna wordt van BC, DE en van HL ieder 1 afgetrokken.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
			○		×	○	

↑ Gereset als BC = 0 na
de instructie, anders geset.

Voorbeeld:

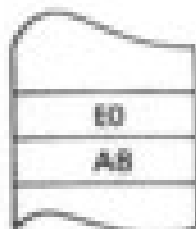
LDD

Voor:

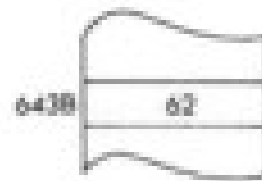
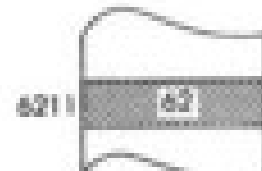
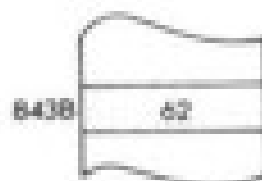
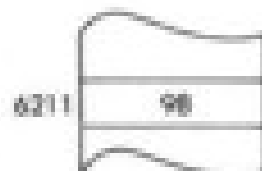
Na:

B	0804	C
D	6211	C
H	8438	L

B	0803	C
D	6210	E
H	843A	L

OBJECT CODE

LDDR

herhaald blok laden met decrement

Functie:
 $(DE) \leftarrow (HL); DE \leftarrow DE - 1; HL \leftarrow HL - 1;$
 $BC \leftarrow BC - 1; \text{Herhaal tot } BC = 0$
Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

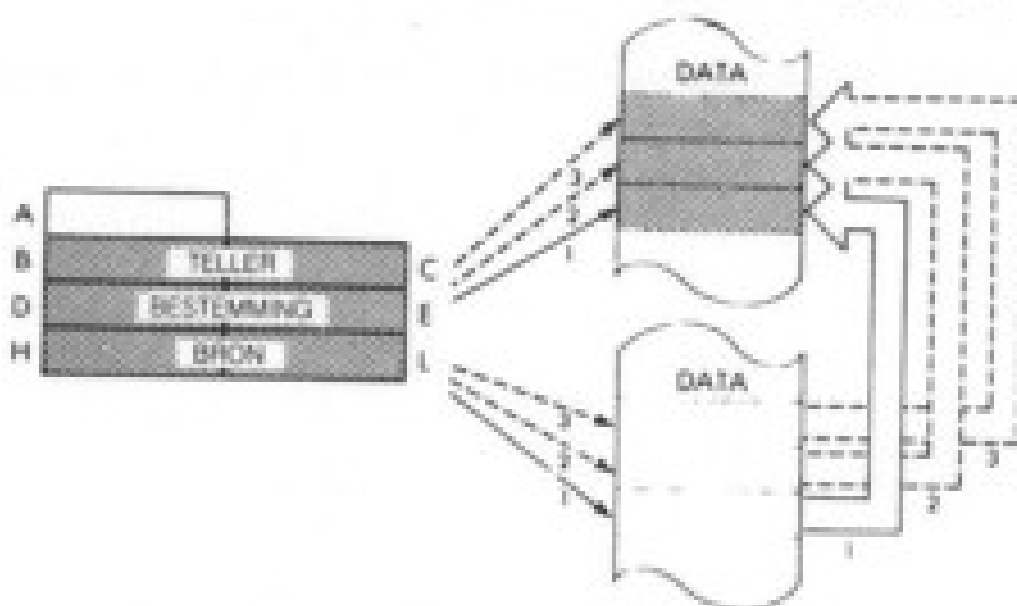
byte 1: ED

1	0	1	1	1	0	0	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: B8

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door HL, wordt in de geheugen locatie, geadresseerd door DE, geladen. Daarna wordt van DE, HL en BC 1 afgetrokken. Als BC ongelijk 0 is, dan wordt de programma teller met 2 vermindert, en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd.

*Datastroom:**Timing:*

$BC \neq 0$: 5 M cycli; 21 T states; 10.5 usec @ 2 MHz.

$BC = 0$: 4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

Voorbeeld:

LDDR

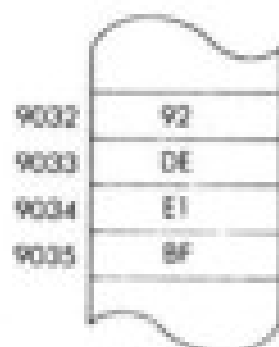
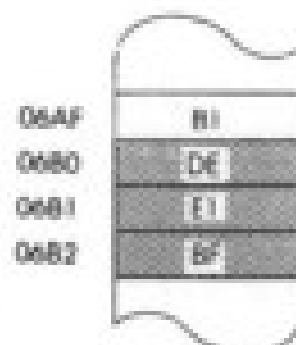
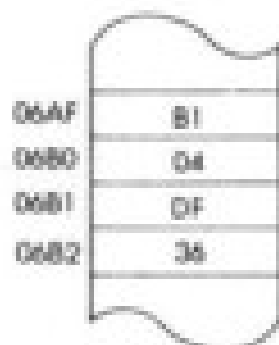
Voor:

Na:

B	0003	C	B	0000	C
D	06B2	E	D	06AF	E
H	9035	L	H	9032	L

OBJECT CODE

LDI

blok laden met increment

Functie:
 $(DE) \leftarrow (HL); DE \leftarrow DE + 1; HL \leftarrow HL + 1;$
 $BC \leftarrow BC - 1$
Formaat:

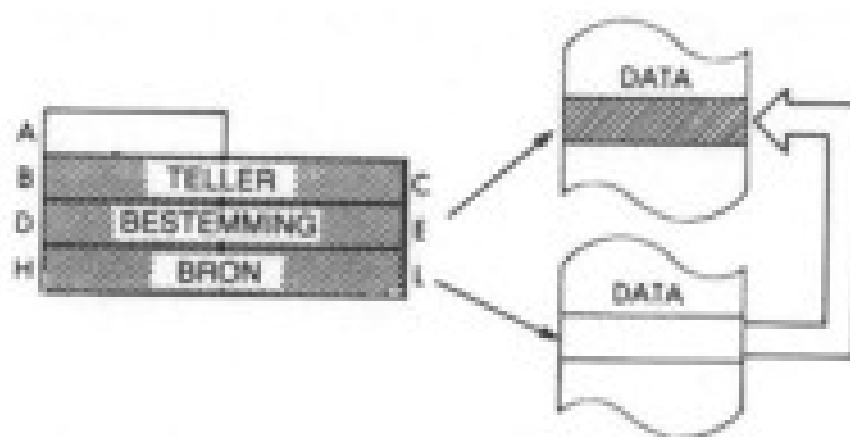
1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

1	0	1	0	0	0	0	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: AO
Beschrijving:

De inhoud van de geheugen plaats, geadresseerd door HL wordt geladen in de geheugen plaats, geadresseerd door DE. Daarna wordt bij DE en HL ieder 1 opgeteld. Van BC wordt 1 afgetrokken.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C
			○	×	○	

← Gereset als BC = 0 na de instructie, anders geset.

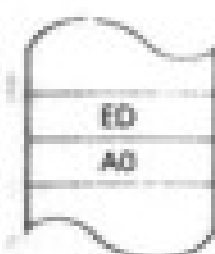
Voorbeeld: LDI

Voor:

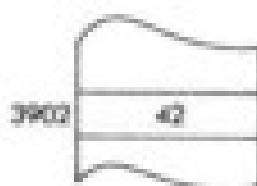
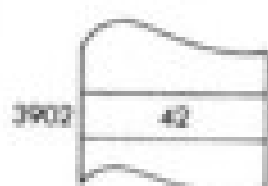
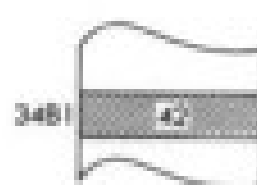
Na:

B	0006	C
D	3481	E
H	3902	L

B	0005	C
D	3482	E
H	3903	L

OBJECT CODE

LDIR

herhaald blok laden met increment

Functie:

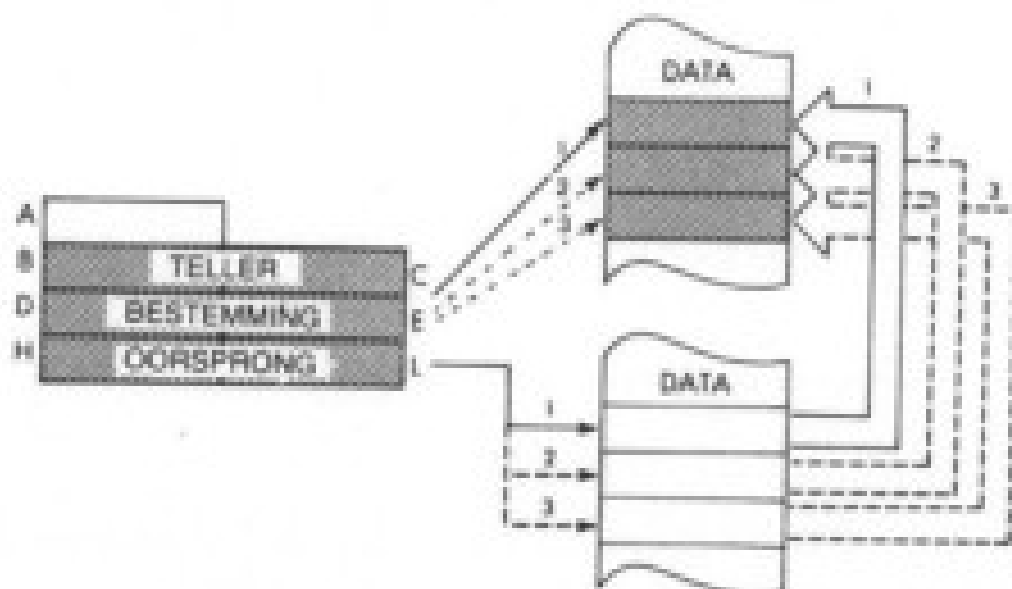
$(DE) \leftarrow (HL); DE \leftarrow DE + 1; HL \leftarrow HL + 1;$
 $BC \leftarrow BC - 1; \text{Herhaal tot } BC = 0$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
1	0	1	1	0	0	0	0	byte 2: BO

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door HL, wordt in de geheugen locatie, geadresseerd door DE, geladen. Daarna wordt bij DE en HL 1 opgeteld. Van BC wordt 1 afgetrokken. Als BC ongelijk 0 is, dan wordt de programma teller met 2 verminderd, en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd.

*Datastroom:**Timing:*

For $BC \neq 0$: 5 M cycli; 21 T states; 10.5 usec @ 2 MHz.

For $BC = 0$: 4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐

Voorbeeld:

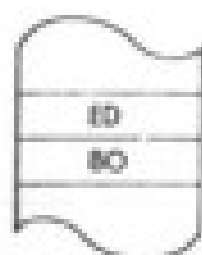
LDIR

Voor:

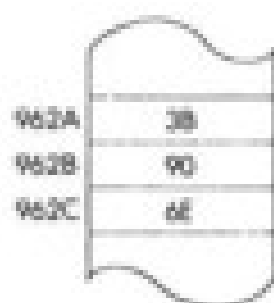
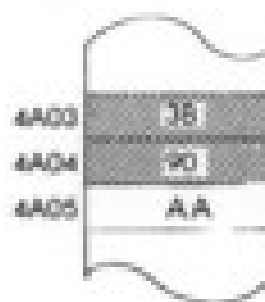
B	0002	C
D	4A03	E
H	962A	L

Na:

B	0000	C
D	4A01	E
H	962C	L

OBJECT CODE

LD r,(HL)

laad de inhoud van geheugen adres (HL) in register r

Functie:

$r \leftarrow (HL)$

Formaat:

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen plaats, geadresseerd door HL, wordt in het gespecificeerde register geladen. R kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

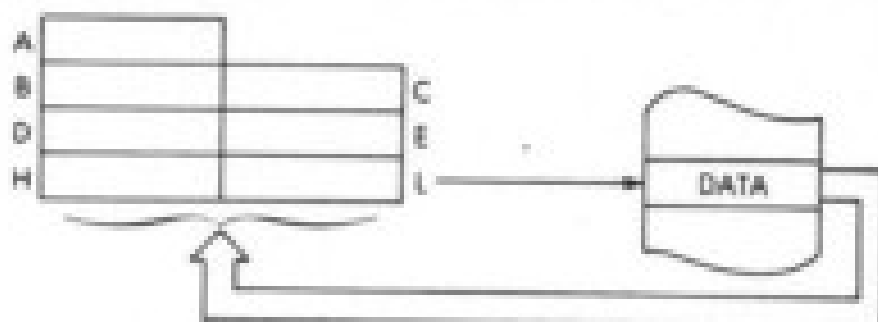
H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

Datastroom:

Timing:

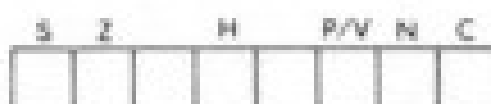
2 M cycli; 7 T states; 3.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Byte codes:

r:	A	B	C	D	E	H	L
	7E	46	4E	56	5E	66	6E

Flags:

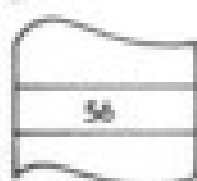
(geen invloed).

Voorbeeld:

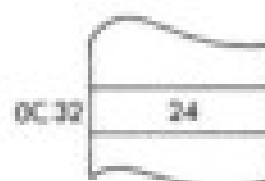
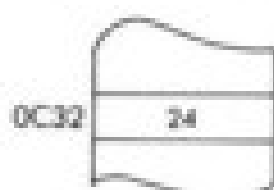
LD D, (HL)

Voor:

Na:

OBJECT CODE

NEG

trek de accumulator af van 0

Functie:

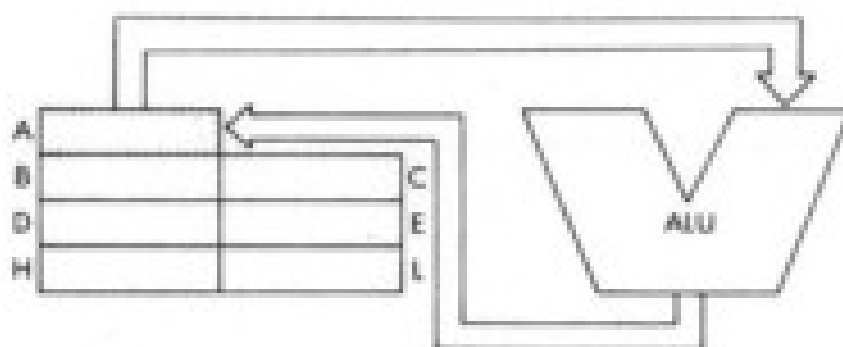
$$A \leftarrow 0 - A$$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
0	1	0	0	0	1	0	0	byte 2: 44

Beschrijving:

De inhoud van de accumulator wordt van 0 afgetrokken (twee-complement), en het resultaat wordt weer in de accumulator geladen.

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

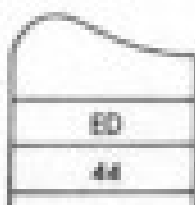
S	Z		H		P/V	N	C
●	●		●		●	1	●

C wordt geset als A 0 was voor de instructie
P wordt geset als A 80H was

*Voorbeeld:***NEG**

Voor:

Na:

A 32

A 0

NOP   geen operatie

Funkcie: vertraging

Forfeiture

0	0	0	0	0	0	0	0	00
---	---	---	---	---	---	---	---	----

Beschrijving: Gedurende 1 M cyclus wordt niets gedaan.

Disasterform:

A		Geen actie
B		C
D		E
H		I

Timing: 1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: **Implicitet:**

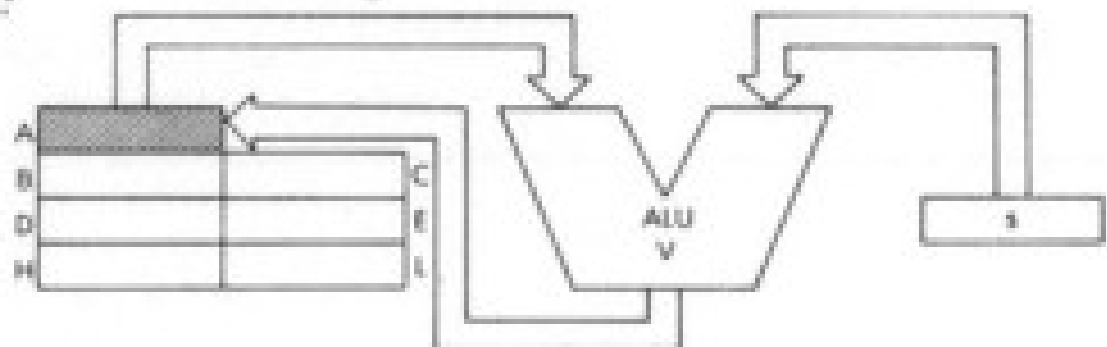
Abstract

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

*Datastroom:**Timing:*

<i>s:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µSEC @ 2 MHz:</i>
r	1	4	4
n	2	7	3.5
(HL)	2	7	3.5
(IX + d)	5	19	9.5
(IY + d)	5	19	9.5

Adresseringsmode: r: impliciet; n: onmiddellijk; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

OR r

r:	A	B	C	D	E	H	L
	B7	B0	B1	B2	B3	B4	B5

Flags:

S	Z		H		OV	N	C
●	●		○		●	○	○

Voorbeeld:

OR B

Voor:

Na:

A	06
B	B9

A	0F
B	B9

OTDR

blok output met decrement

Functie:

$(C) \leftarrow (HL); B \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL - 1;$ Herhaal tot $B = 0$.

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: ED

1	0	1	1	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: BB
Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door HL, wordt op de output poort gezet, die door register C wordt geadresseerd. Van B en HL wordt daarna 1 afgetrokken. Als B ongelijk is aan 0, dan wordt van de programma teller 1 afgetrokken, en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd. C vormt bits A0 t/m A7 op de adres bus. De bits A8 t/m A15 komen van B (na de aftrekking)

*Datastroom:**Timing:*

$B = 0$: 4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz.
 $B \neq 0$: 5 M cycli; 21 T states; 10.5 usec @ 2 MHz.

Adresseringsmode:

Extern.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
?	1	?	?	1	?

Voorbeeld:

OTDR

Voor:

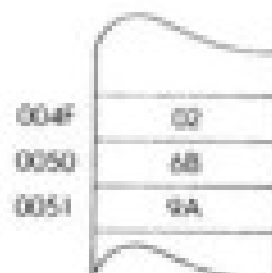
Na:

B 02 ES C

B 00 ES C

H 0051 L

H 004F L

32 POORT
ES68 POORT
ES

OTIR

blok output met increment

Functie:
 $(C) \leftarrow (HL); B \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL + 1;$ Herhaal tot $B = 0$
Formaat:

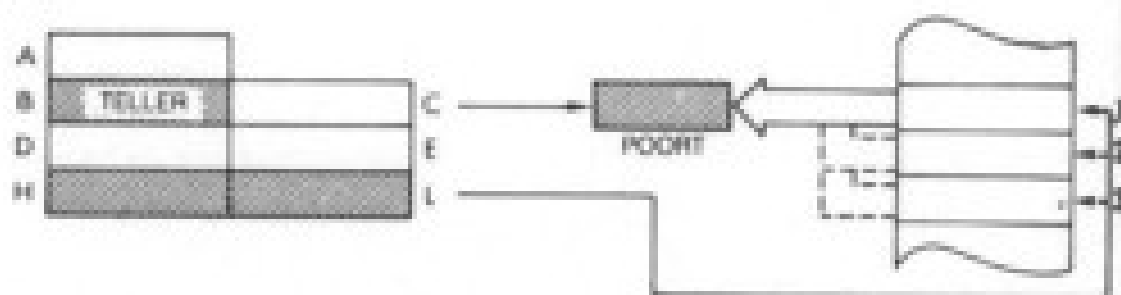
1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: ED

1	0	1	1	0	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: B3
Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door HL, wordt op de output poort gezet, die door register C wordt geadresseerd. Van B wordt daarna 1 afgetrokken, en bij HL wordt 1 opgeteld. Als B ongelijk is aan 0, dan wordt van de programma teller 1 afgetrokken, en de instructie wordt opnieuw uitgevoerd. C vormt bits A0 t/m A7 op de adres bus. De bits A8 t/m A15 komen van B (na de aftrekking)

*Datastream:**Timing:*

$B = 0$: 4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz.
 $B \neq 0$: 5 M cycli; 21 T states; 10.5 usec @ 2 MHz.

Adresseringsmode:

Extern.

Flags:

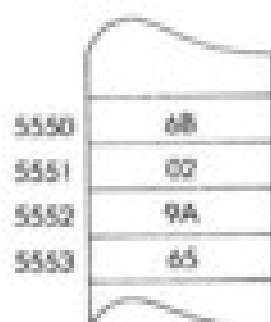
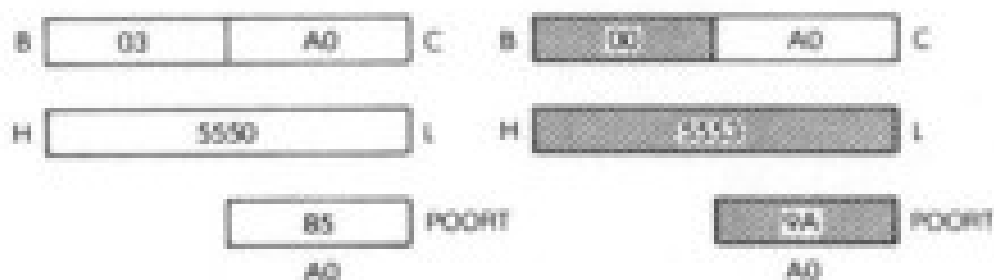
S	Z		H		P/V	N	C
---	---	--	---	--	-----	---	---

Voorbeeld:

OTIR

Voor:

Na:

OUT (C),r   zet register r op outputpoort C

Functie: $(C) \leftarrow r$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
0	1	←	r	→	0	0	1	byte 2

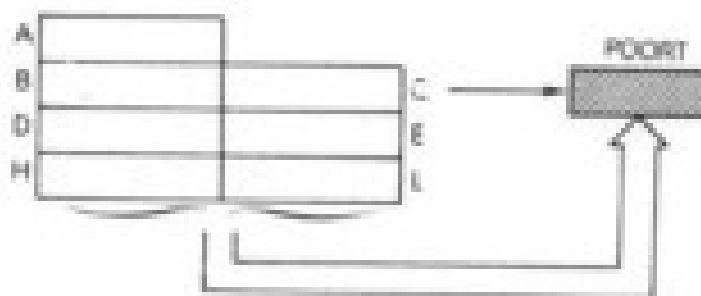
Beschrijving:

De inhoud van register r wordt op de door register C geadresseerde outputpoort gezet. R kan zijn:

A - 111	E - 011
B - 000	H - 100
C - 001	L - 101
D - 010	

Register C vormt bits A0 t/m A7 van de adres bus, register B de bits A8 t/m A15.

Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 12 T states; 6 usec @ 2 MHz.

Adresseringsmode: Extern.

Flags:

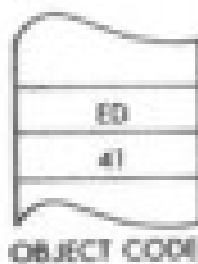
S	Z		H	P/V	N	C	

(geen invloed).

Byte codes:

C	A	B	C	D	E	H	L
	79	41	49	51	59	61	69

Voorbeeld: OUT (C), B

Voor:

Na:

OUTD

output met decrement

Functie: $(C) \leftarrow (HL); BC \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL - 1$ *Formaat:*

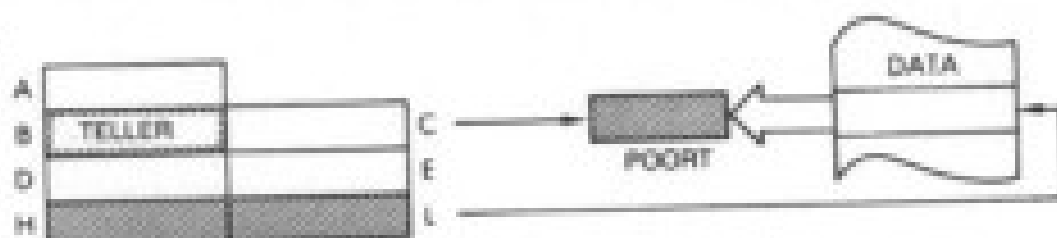
1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: ED

1	0	1	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: AB
Beschrijving:

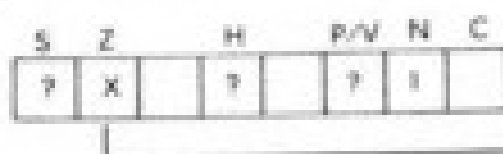
De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door het HL register paar, wordt op de output poort, geadresseerd door de inhoud van het register C, gezet. Daarna worden zowel B als HL met 1 verlaagd. C vormt bits A0 t/m A7 van de adres bus, en B (na de aftrekking) bits A8 t/m A15.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Extern.

Flags:

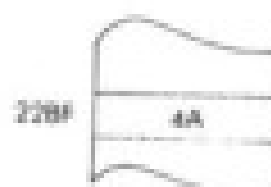
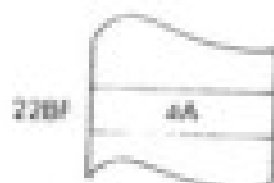
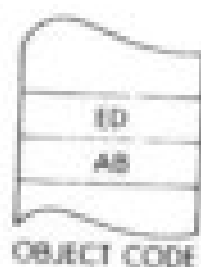
Geset als B = 0 na de instructie,
anders gereset.

Voorbeeld:

OUTD

Voor:

Na:

OUTI   output met increment

Functie: $(C) \leftarrow (HL); B \leftarrow B - 1; HL \leftarrow HL + 1$

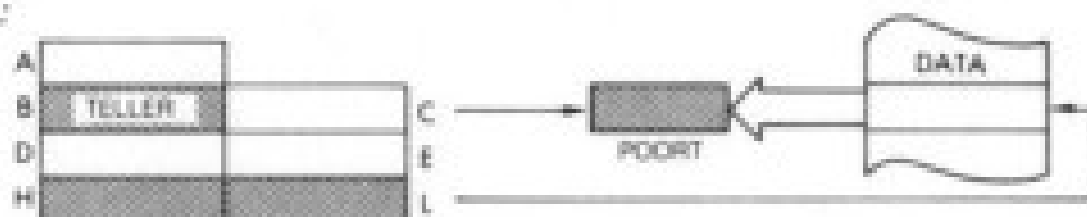
Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
1	0	1	0	0	0	1	1	byte 2: A3

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door het HL register paar, wordt op de output poort, geadresseerd door de inhoud van het register C, gezet. B wordt met 1 verlaagd. Bij HL wordt 1 opgeteld. C vormt bits A0 t/m A7 van de adres bus, en B (na de aftrekking) bits A8 t/m A15.

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 16 T states; 8 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Extern.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
?	X		?		?	1	

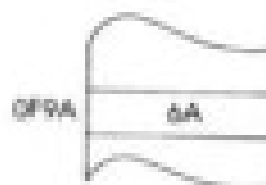
Geset als $B = 0$ na de instructie, anders gereset.

Voorbeeld:

OUTI

Voor:

Na:

POP qq   haal register paar qq van de stapel

Functie: $qq_{laag} \leftarrow (SP); qq_{hoog} \leftarrow (SP + 1); SP \leftarrow SP + 2$

Formaat:

1	1	q	q	0	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de stackpointer, wordt geladen in het lage orde deel van het gespecificeerde register paar. De stackpointer wordt met 1 verhoogd. De inhoud van het adres waar de stackpointer nu naar wijst wordt geladen in het hoge orde deel van het gespecificeerde register paar. De stackpointer wordt met 1 verhoogd. QQ kan zijn:

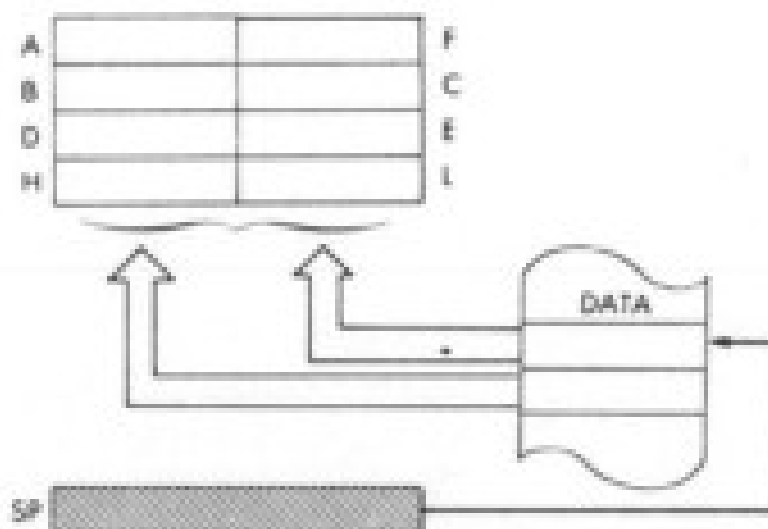
BC - 00

HL - 10

DE - 01

AF - 11

Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 10 T states; 5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Byte codes: qq   BC   DE   HL   AF

Flags:

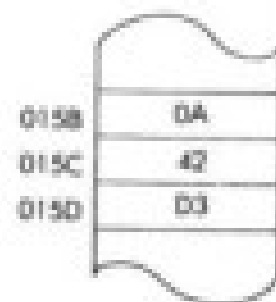
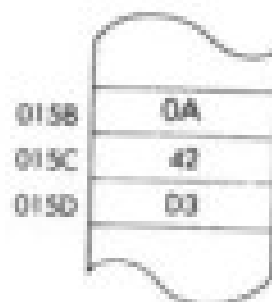
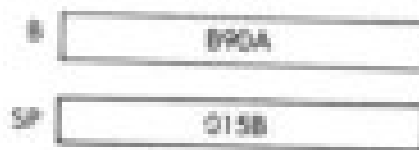
(geen invloed).

Voorbeeld:

POP BC

Voor:

Na:

POP IX plaats de top van de stapel in IX

Functie: $IX_{\text{laag}} \leftarrow (SP); IX_{\text{hoog}} \leftarrow (SP + 1); SP \leftarrow SP + 2$

Formaat:

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: DD

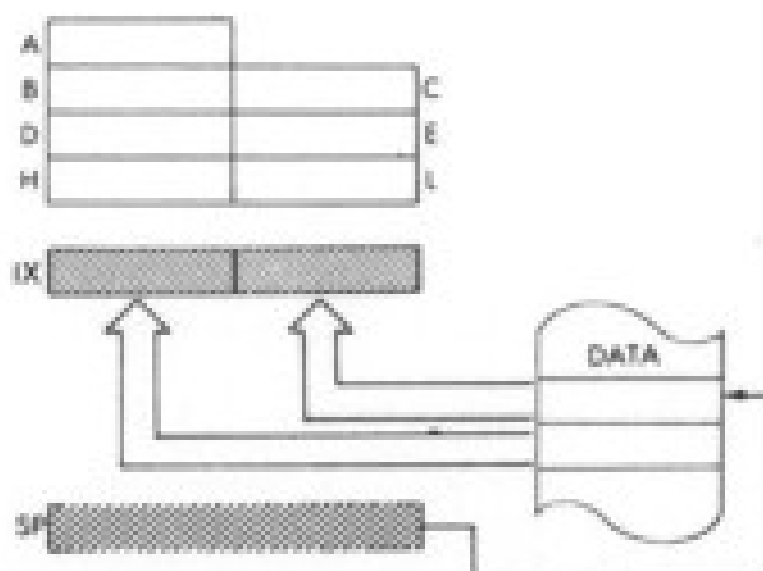
1	1	1	0	0	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: EI

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de stackpointer, wordt geladen in het lage orde deel van register IX. De stackpointer wordt met 1 verhoogd. De inhoud van het geheugen waar de stackpointer nu naar wijst, wordt in het hoge orde deel van IX geladen. De stackpointer wordt nog een keer met 1 verhoogd.

Datastream:

Timing: 4 M cycli; 14 T states; 7 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect

Flags:

(geen invloed).

*Voorbeeld:***POP IX****Voor:**IX

0001

SP

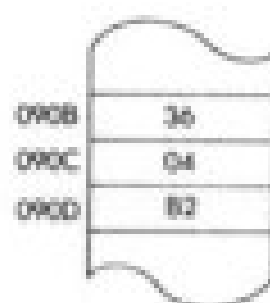
090B

Na:IX

0438

SP

090D

POP IY

plaats de top van de stapel in IY

Functie: $IY_{\text{laag}} \leftarrow (SP); IY_{\text{hoog}} \leftarrow (SP + 1); SP \leftarrow SP + 2$

Formaat:

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

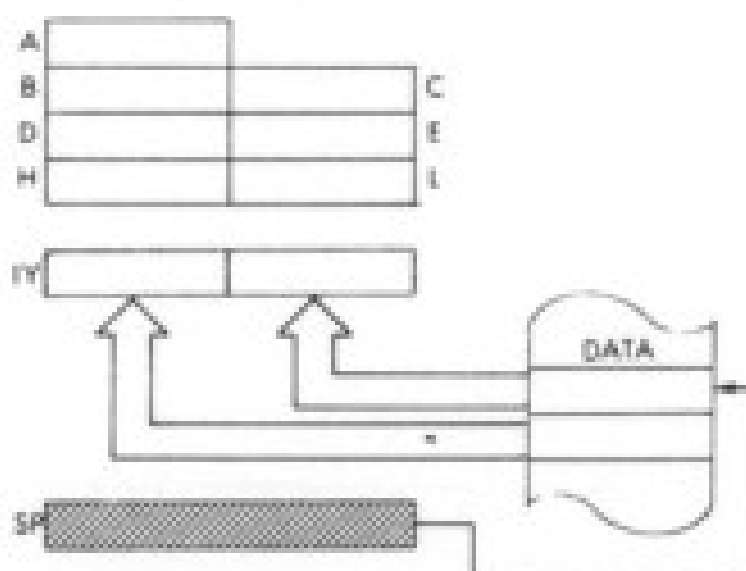
1	1	1	0	0	0	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: E1

Beschrijving:

De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de stackpointer, wordt geladen in het lage orde deel van register IY. De stackpointer wordt met 1 verhoogd. De inhoud van het geheugen waar de stackpointer nu naar wijst, wordt in het hoge orde deel van IY geladen. De stackpointer wordt nog een keer met 1 verhoogd.

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 14 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Flags: S Z H P/V N C

Voorbeeld: POP IY

Voor:

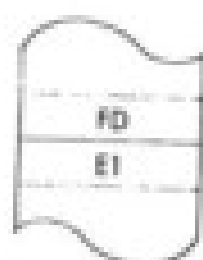
IY 032A

SP 3004

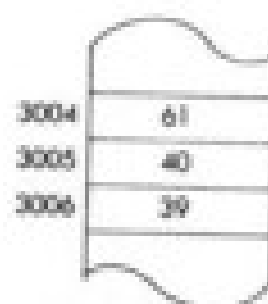
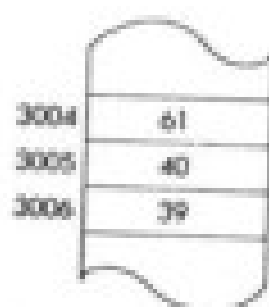
Na:

IY 4061

SP 3006

OBJECT CODE

PUSH qq   plaats register paar qq op de stapel

Functie: $(SP - 1) \leftarrow qq_{\text{hoog}}$ $(SP - 2) \leftarrow qq_{\text{laag}}$
 $SP \leftarrow SP - 2$

Formaat:

1	1	q	q	0	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

Beschrijving:

De stackpointer wordt met 1 verlaagd, en de inhoud van het hoge orde deel van het gespecificeerde register paar wordt geladen op het adres waar de stackpointer naar wijst. Opnieuw wordt de stackpointer met 1 verlaagd. De inhoud van het lage orde deel van het gespecificeerde register paar wordt geladen op het adres, waar de stackpointer nu naar wijst. QQ kan zijn:

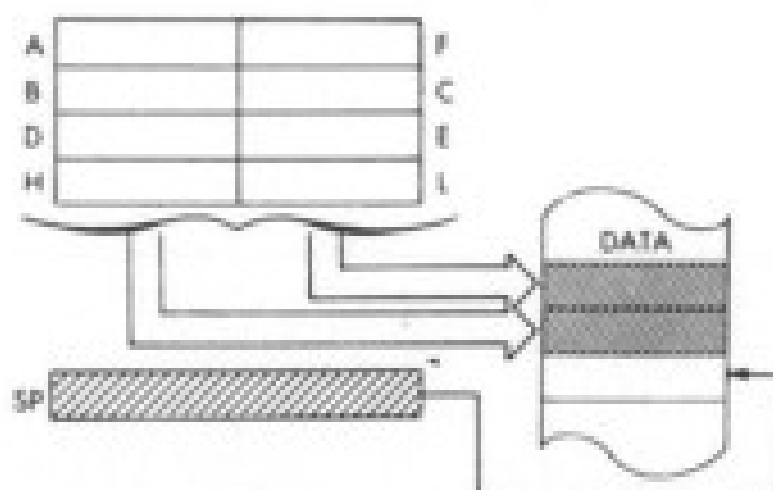
BC - 00

HL - 10

DE - 01

AF - 11

Datastroom:

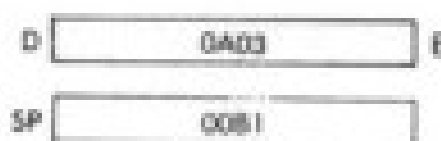
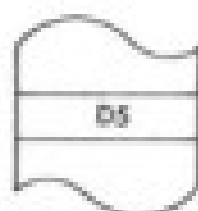

Timing: 3 M cycli; 11 T states; 6.5 usec @ 2 MHz

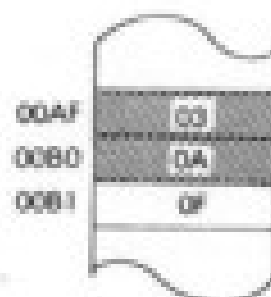
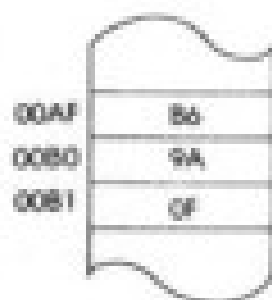
Adresseringsmode: Indirect.

Byte codes:

qq:	BC	DE	HL	AF
	C5	D5	E5	F5

*Flags:**Voorbeeld:***PUSH DE***Voor:**Na:*

OBJECT CODE

PUSH IX

plaats IX op de stapel

Functie:

$$(SP - 1) \leftarrow IX_{\text{hoog}}; (SP - 2) \leftarrow IX_{\text{laag}};$$

$$SP \leftarrow SP - 2$$
Formaat:

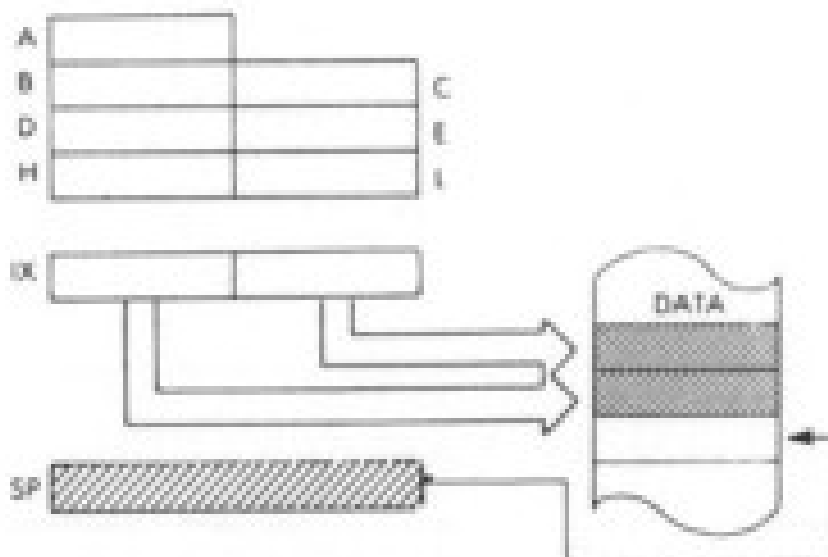
1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: DD

1	1	1	0	0	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: E5
Beschrijving:

De stackpointer wordt met 1 verlaagd, en de inhoud van het hoge orde deel van het index register wordt geladen op het geheugen adres waar de stackpointer naar wijst. Opnieuw wordt de stackpointer verlaagd met 1, en het lage orde deel van het index register wordt geladen met de inhoud van het adres waar de stackpointer nu naar wijst.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 15 T states; 7.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

Voorbeeld: **PUSH   IX**

Voor:

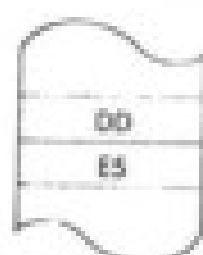
IX 04A2

SP 0096

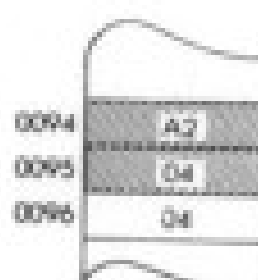
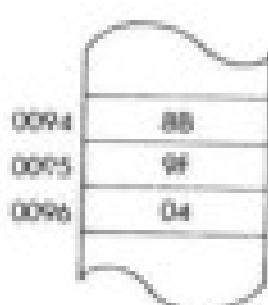
Nac:

IX 04A2

SP 0094

OBJECT CODE

PUSH IY

plaats IY op de stapel

Functie: $(SP - 1) \leftarrow IY_{\text{hoog}}; (SP - 2) \leftarrow IY_{\text{laag}};$
 $SP \leftarrow SP - 2$

Formaat:

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

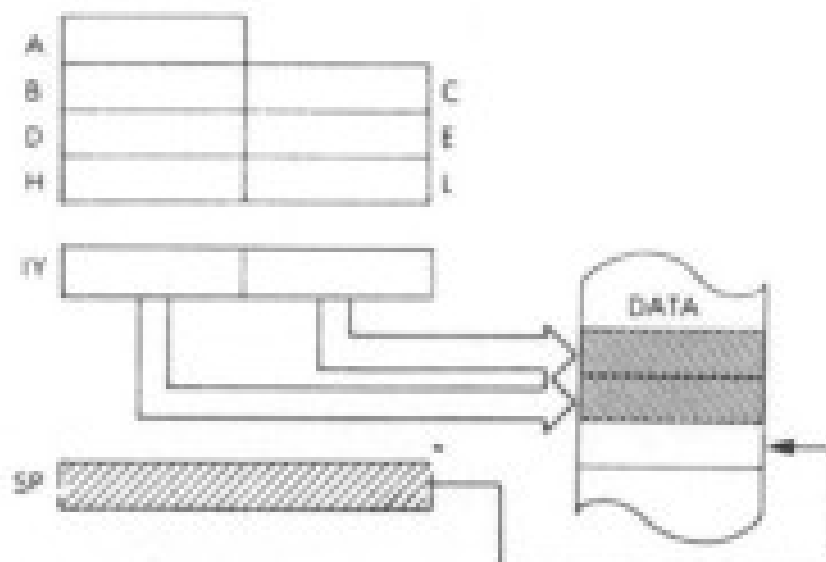
1	1	1	0	0	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: E5

Beschrijving:

De stackpointer wordt met 1 verlaagd, en de inhoud van het hoge orde deel van het index register wordt geladen op het geheugen adres waar de stackpointer naar wijst. Opnieuw wordt de stackpointer verlaagd met 1, en het lage orde deel van het index register wordt geladen met de inhoud van het adres waar de stackpointer nu naar wijst.

Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 15 T states; 7.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C

(geen invloed).

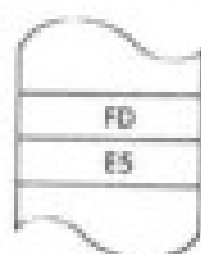

Voorbeeld: **PUSH   IY**

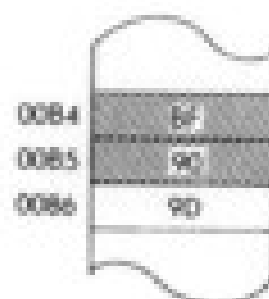
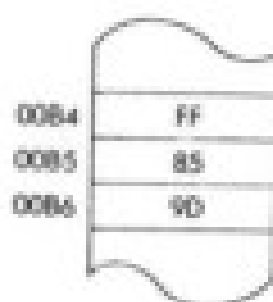
Voor:

Na:

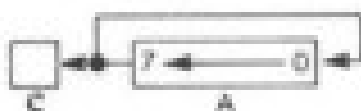

OBJECT CODE

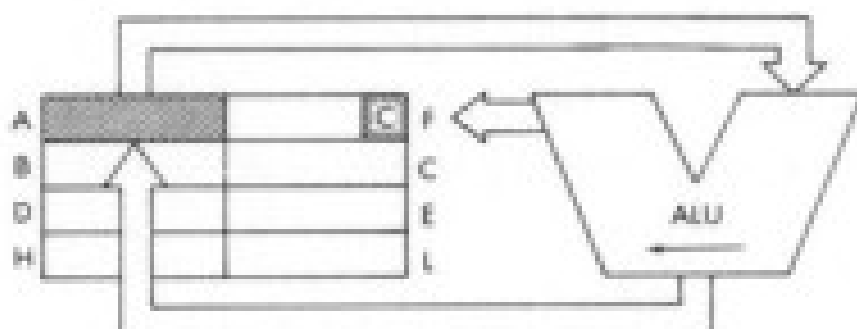

RLCA

roteer de accumulator links

*Functie:**Formaat:**Beschrijving:*

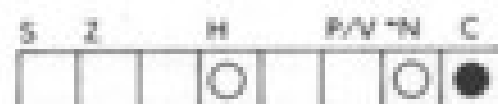
De inhoud van de accumulator wordt 1 positie naar links geroteerd. De oorspronkelijke inhoud van bit 7 van de accumulator wordt zowel in de carry geplaatst, als in bit 0.

*Datastroom:**Tuning:*

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

C wordt geset door bit 7 van A.

Voorbeeld:

RLCA

Voor:

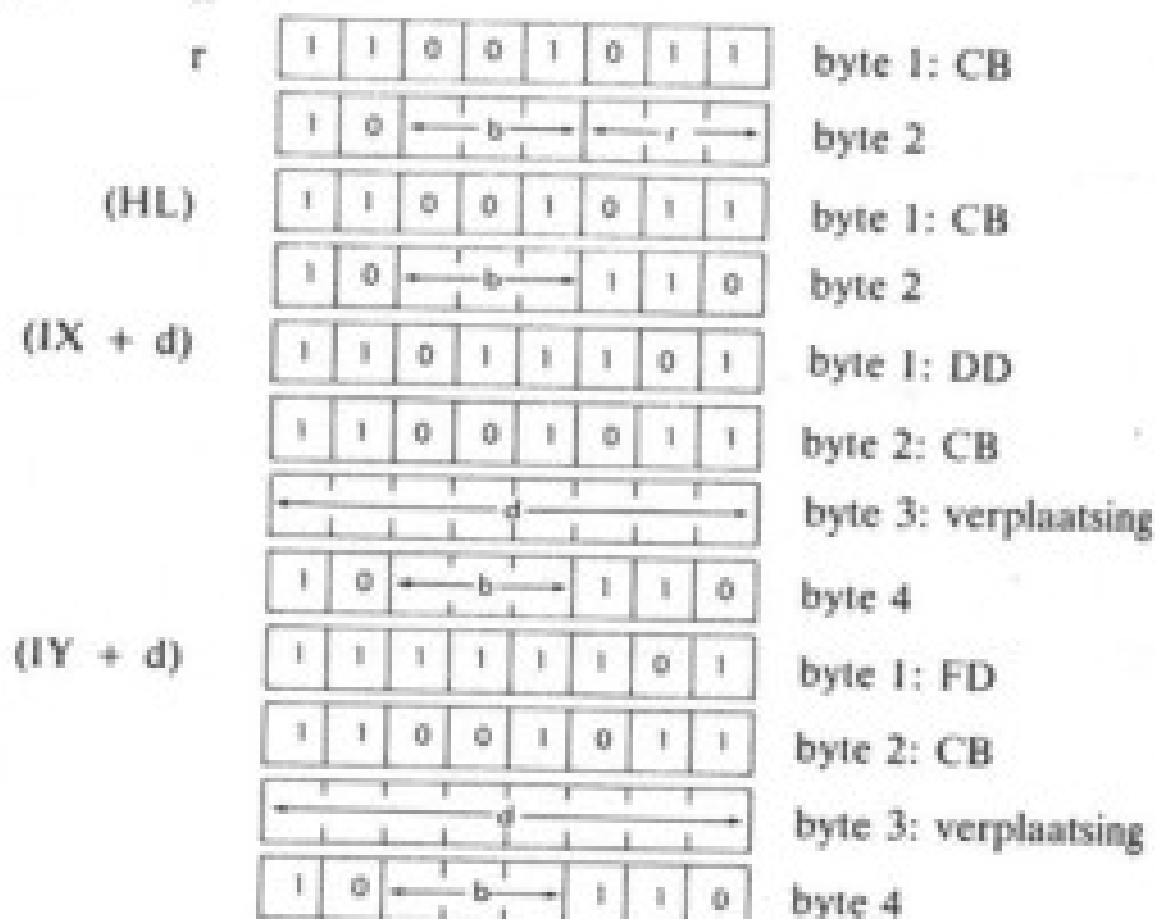
Na:

RES b,s   reset bit b van register s

Functie: $s_b \leftarrow 0$

Formaat: s:

b kan zijn:

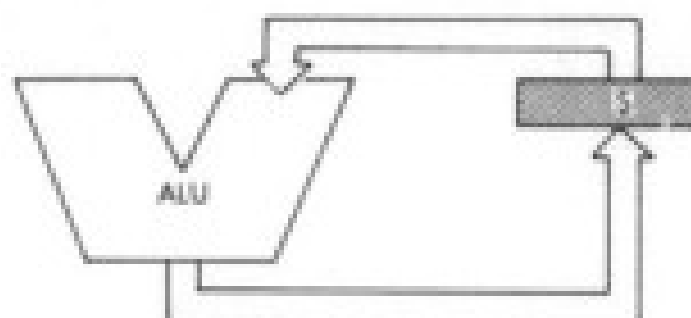
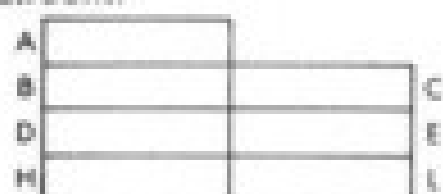
0 - 000	4 - 100
1 - 001	5 - 101
2 - 010	6 - 110
3 - 011	7 - 111

r kan zijn:

A - 111	E - 011
B - 000	H - 100
C - 001	L - 101
D - 010	

Beschrijving: Het door *b* gespecificeerde bit van de door *s* gespecificeerde register wordt gereset (0 gemaakt). *S* wordt gedefinieerd als bij de BIT instructie.

Datastroom:

Timing:

<i>s</i> :	<i>M</i> cycli:	<i>T</i> states:	<i>µsec</i> @ 2 MHz:
<i>r</i>	2	8	4
(HL)	4	15	7.5
(IX + <i>d</i>)	6	23	11.5
(IY + <i>d</i>)	6	23	11.5

Adresseringsmode: *r*: impliciet; (HL): indirect; (IX + *d*), (IY + *d*): geïndexeerd.

Byte codes: RES *b*, *r*

<i>b</i> :	A	B	C	D	E	H	L
0	87	80	81	82	83	84	85
1	8F	88	89	8A	8B	8C	8D
2	97	90	91	92	93	94	95
3	9F	98	99	9A	9B	9C	9D
4	A7	A0	A1	A2	A3	A4	A5
5	AF	A8	A9	AA	AB	AC	AD
6	B7	B0	B1	B2	B3	B4	B5
7	BF	B8	B9	BA	BB	BC	BD

<i>b</i> :	0	1	2	3	4	5	6	7
RES <i>b</i> , (HL)	86	8E	96	9E	A6	AE	B6	BE

RES b, (IX + d)

RES b, (IY + d)

DO-	CB-	b:	0	1	2	3	4	5	6	7
FD-			B6	B8	96	9E	A6	AE	B6	BE

Flags:

S	Z		H	P/V	N	C	

(geen invloed).

Voorbeeld:

RES 1, H

Voor:

Nac:

H 42

H 40

Byte codes:

CC:	NZ	Z	NC	C	PO	PE	P	M
	CO	CB	DO	DB	EO	EB	FO	FB

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C

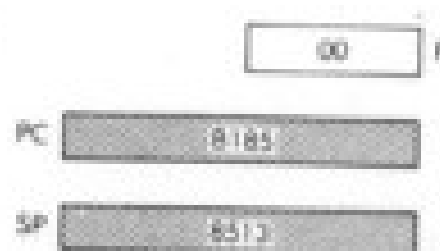
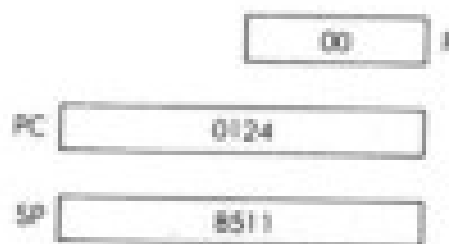
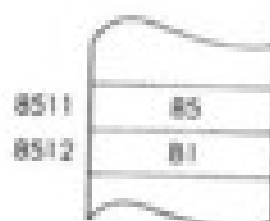
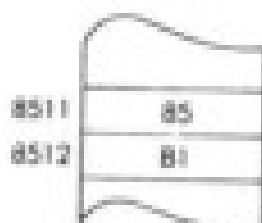
(geen invloed).

Voorbeeld:

RET NC

Voor:

Na:

RETI   terugkeer van interrupt

Functie: $PC_{\text{laag}} \leftarrow (SP); PC_{\text{hoog}} \leftarrow (SP) + 1; SP \leftarrow SP + 2$

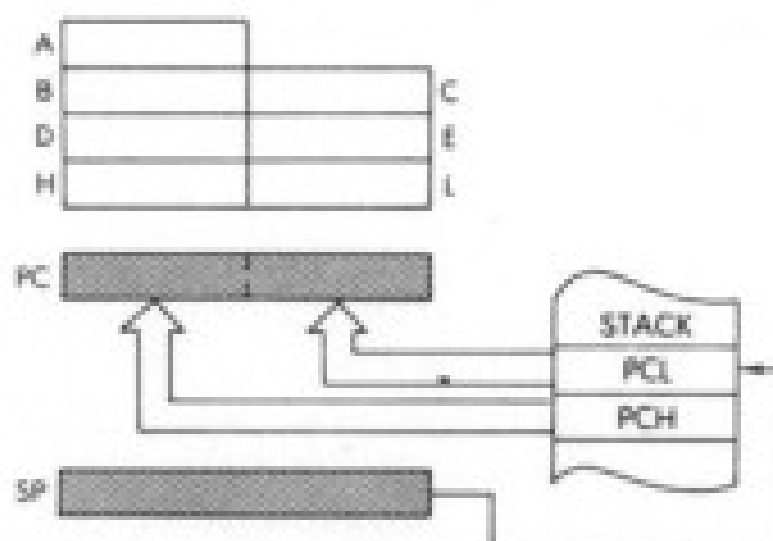
Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
0	1	0	0	1	1	0	1

byte 1: ED
byte 2: 4D

Beschrijving: De programma teller wordt van de stapel gehaald, zoals dat beschreven is bij de POP instructie. Deze instructie wordt door Zilog randapparatuur chips herkent als het einde van een interrupt routine, om het juiste verloop van geneste prioriteit interrupts te verzekeren. Opdat de processor volgende interrupts zou kunnen behandelen, moet RETI voorafgegaan worden door de EI instructie.

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 14 T states; 7 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

(geen invloed).

Voorbeeld:

RETI

Voor:

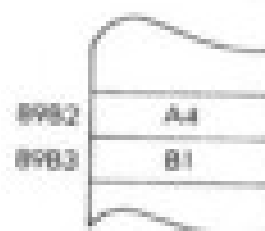
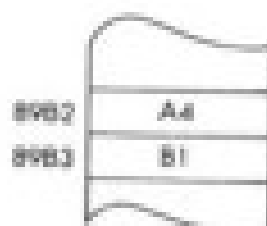
PC 84E1

SP 89B2

Na:

PC B1A4

SP 89B4

RETN terugkeer van niet-maskeerbare interrupt

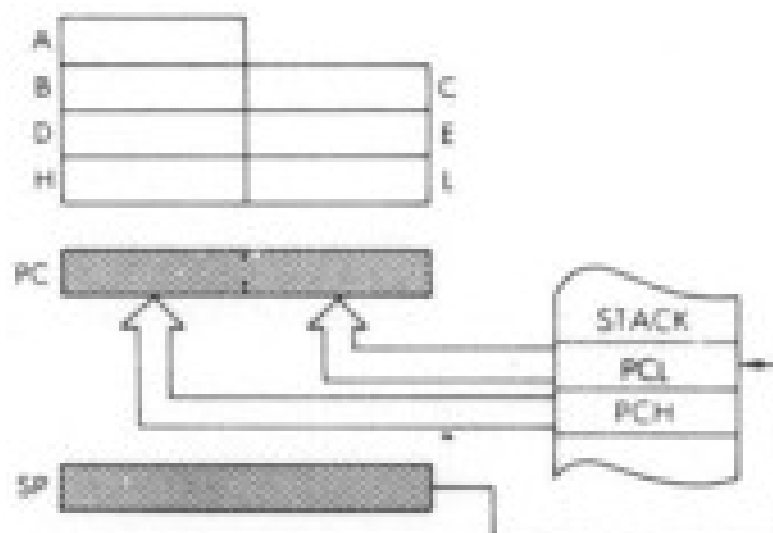
Functie: $PC_{\text{laag}} \leftarrow (SP)$; $PC_{\text{hoog}} \leftarrow (SP) + 1$; $SP \leftarrow SP + 2$; $IFF1 \leftarrow IFF2$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
0	1	0	0	0	1	0	1	byte 2: 45

Beschrijving: De programma teller wordt van de stapel gehaald, zoals dat beschreven is bij de POP instructie. Daarna wordt de inhoud van de IFF2 flip-flop in IFF1 geplaatst, om de oude status van de interrupt vlag te herstellen van voor de niet-maskeerbare interrupt.

Datastroom:

Timing: 4 M cycli; 14 T states; 7 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Flags:

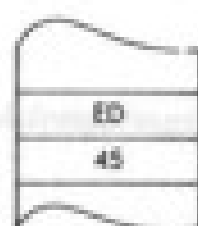
(geen invloed).

Voorbeeld:

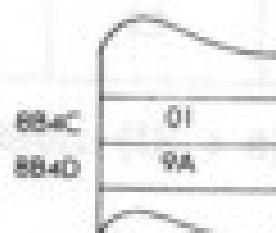
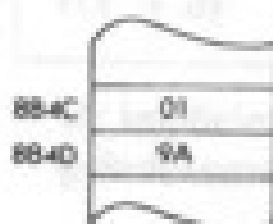
RETN

Voor:

Na:

OBJECT CODE

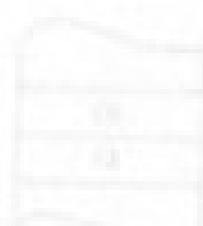
Flags:

C wordt gezet door bit 7 van x.

Voorbeeld:

AL: 0

OBJECT CODE

Voor:

Na:

RL s roteer operand s en de carry vlag links

Functie:

Formaat:

s:

r

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: CB

0	0	0	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: 16

(HL)

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: CB

0	0	0	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: 16

(IX + d)

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: DD

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: CB

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 3: Verplaatsing

0	0	0	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 4: 16

(IY + d)

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: FD

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2: CB

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 3: Verplaatsing

0	0	0	1	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 4: 16

r kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

H - 100

C - 001

L - 101

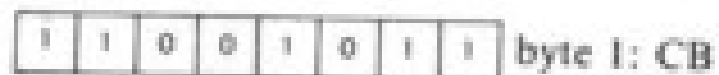
D - 010

Beschrijving:

De inhoud van het door de operand s gespecificeerde adres wordt 1 bit naar links geschoven. De inhoud van de carry komt in bit 0, en de carry vlag komt in bit 7. Het uiteindelijke resultaat wordt op het oorspronkelijke adres teruggeplaatst.

RLC r

roteer register r links

*Functie:**Formaat:**Beschrijving:*

De inhoud van het gespecificeerde register wordt links geroteerd. De oorspronkelijke inhoud van bit 7 wordt naar de carry verplaatst en naar bit 0. R kan zijn:

A - 111

E - 011

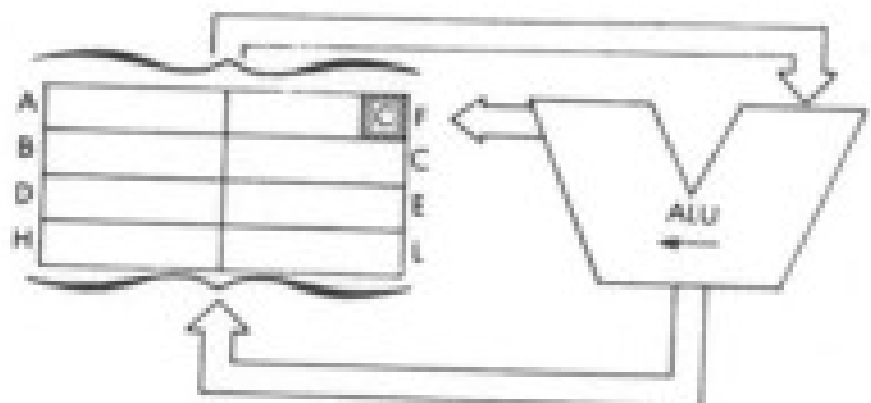
B - 000

H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

*Datastroom:**Timing:*

2 M cycli; 8 T states; 4 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Byte codes:

r:	A	B	C	D	E	H	L
CB	07	00	01	02	03	04	05

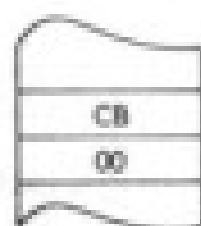
Flags:

S	Z		H		OV	N	C
●	●		○		●	○	●

C wordt geset door bit 7 van r.

Voorbeeld:

RLC B

OBJECT CODE

Voor:

Na:

RLC (HL)

roteer geheugen plaats (HL) links

*Functie:**Formaat:*

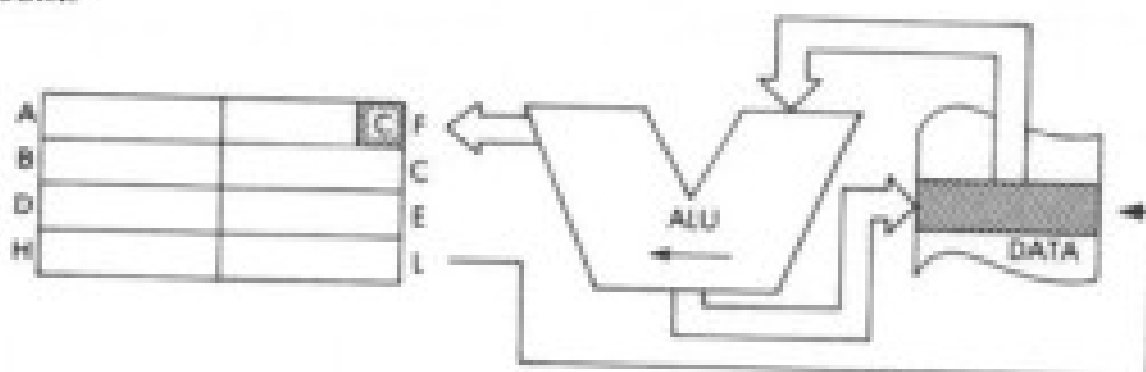
byte 1: CB

byte 2: 06

Beschrijving:

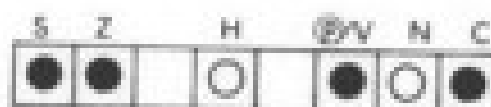
De inhoud van de geheugen locatie, geadresseerd door de inhoud van register paar HL, wordt 1 bit positie links geroteerd. Het resultaat wordt op het zelfde adres terug geplaatst. De inhoud van bit 7 gaat naar het carry bit en bit 0.

*Datastroom:**Timing:*

4 M cycli; 15 T states; 7.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect.

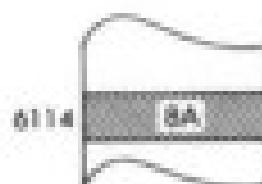
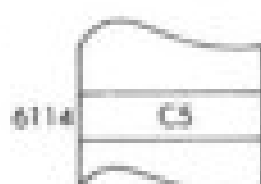
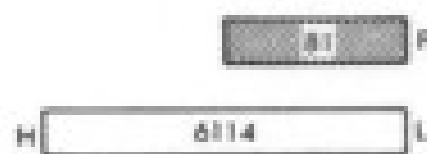
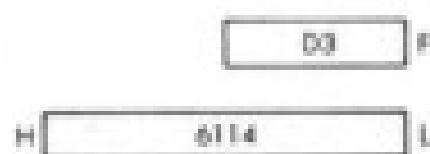
Flags:

C wordt geset door bit 7 van de geheugen locatie.

Voorbeeld: RLC (HL)

Voor:

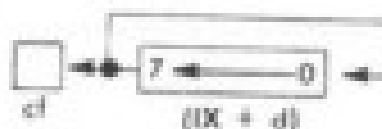
Na:

RLC (IX + d)   roteer geheugen plaats (IX + d) links

Functie:

Formaat:

1 1 0 1 1 1 0 1   byte 1: DD

1 1 0 0 1 0 1 1   byte 2: CB

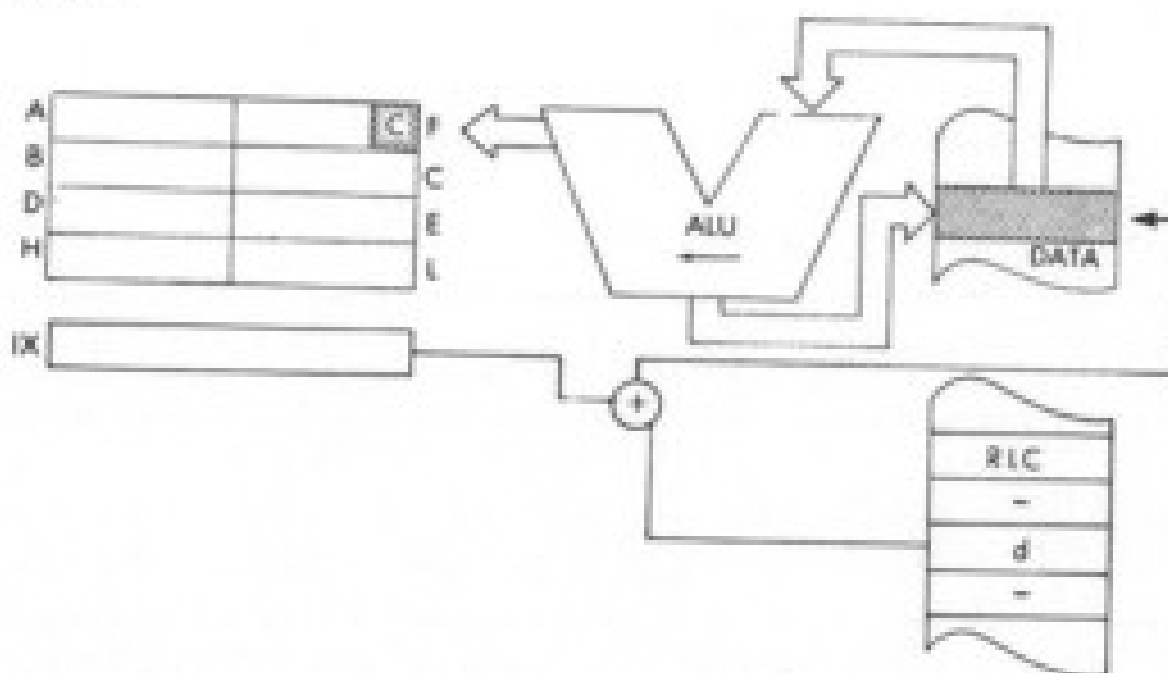
← ——— d ——— →   byte 3: Verplaatsing

0 0 0 0 0 1 1 0   byte 4: 06

Beschrijving:

De inhoud van het geheugen adres waar het index register plus de verplaatsing naar wijst wordt links geroteerd, en het resultaat wordt op het zelfde adres teruggeplaatst. De inhoud van bit 7 gaat naar het carry bit, en bit 0.

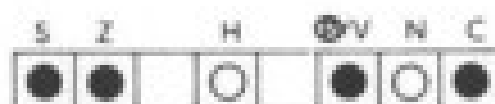
Datastroom:

Timing: 6 M cycli; 23 T states; 11.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd.

Flags:

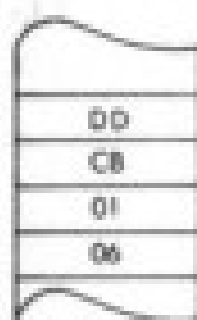

C wordt geset door bit 7 van de geheugen locatie

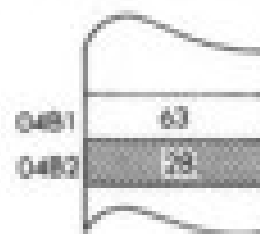
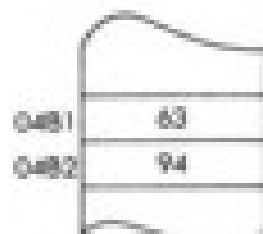
Voorbeeld: RLC (IX + 1)

Voor:

Na:

OBJECT CODE

RLC (IY + d) roteer geheugen plaats (IY + d) links*Functie:**Formaat:*

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 1: FD

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 2: CB

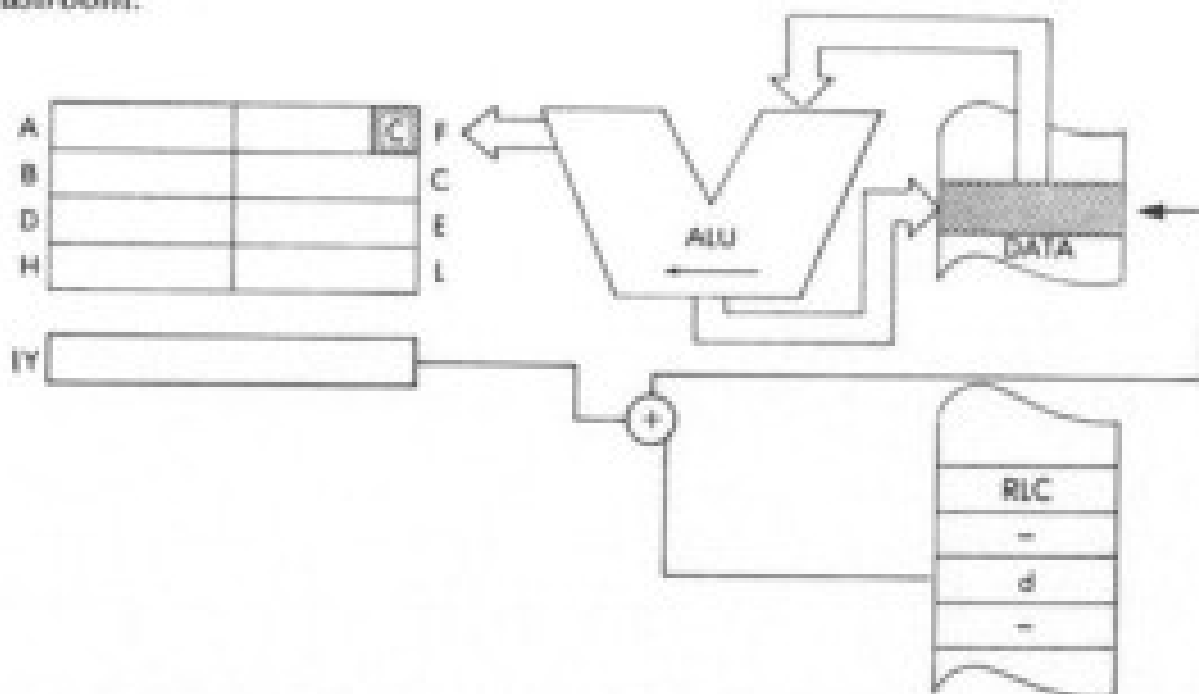
←				d				→
---	--	--	--	---	--	--	--	---

byte 3: Verplaatsing

0	0	0	0	0	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

byte 4: 06
Beschrijving:

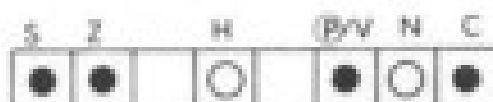
De inhoud van het geheugen adres waar het index register plus de verplaatsing naar wijst wordt links geroteerd, en het resultaat wordt op het zelfde adres teruggeplaatst. De inhoud van bit 7 gaat naar het carry bit, en bit 0.

Datastroom:

Timing: 6 M cycli; 23 T states; 11.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Geïndexeerd.

Flags:

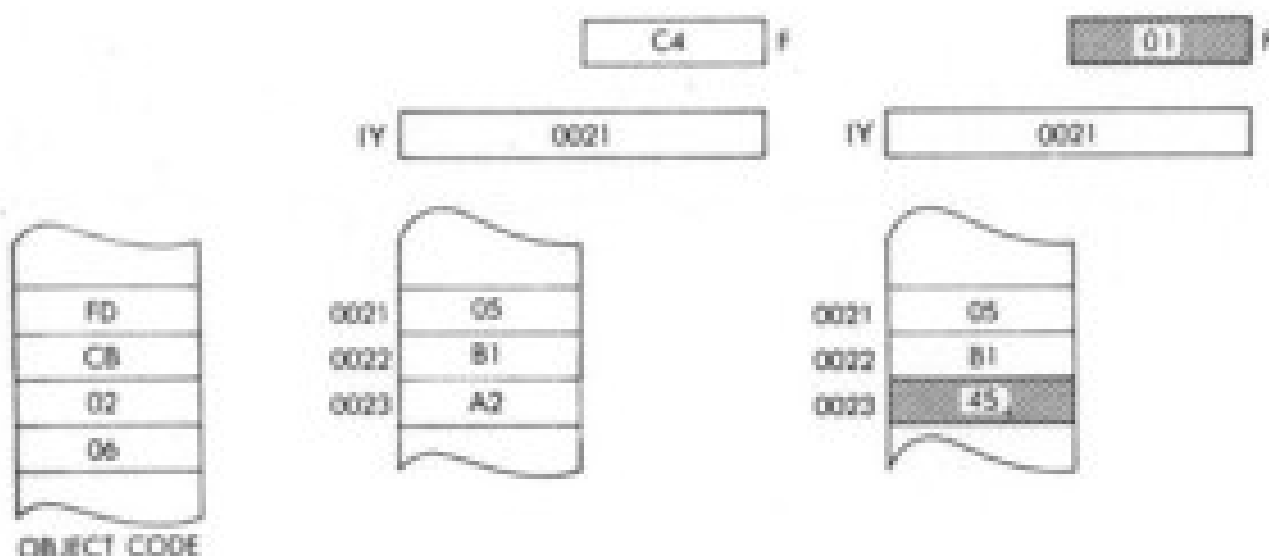

C wordt geset door bit 7 van de geheugen locatie.

Voorbeeld: RLC (IY + 2)

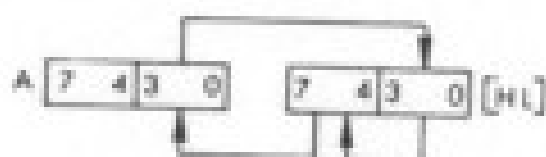
Voor:

Na:

RLD

roteer links decimaal

*Functie:**Formaat:*

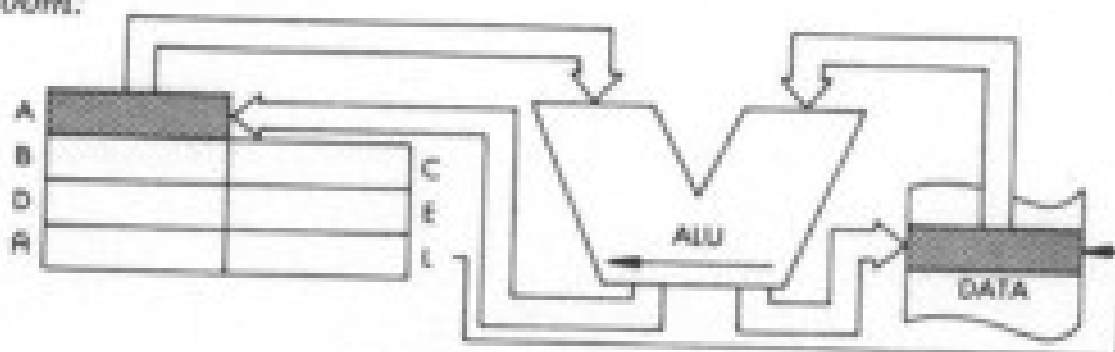
1	1	1	0	1	1	0	1
0	1	1	0	1	1	1	1

byte 1: ED

byte 2: 6F

Beschrijving:

De vier lage orde bits van het adres, waar HL naar wijst, worden verplaatst naar de vier hoge orde bits van het zelfde adres. De vier hoge orde bits worden verplaatst naar de vier lage orde bits van de accumulator. De vier lage orde bits van de accumulator worden verplaatst naar de vier lage orde bits van het al eerder gespecificeerde adres. Al deze verplaatsingen vinden tegelijk plaats.

*Datastroom:**Timing:*

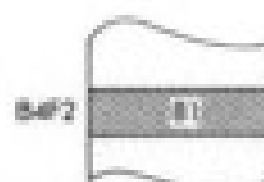
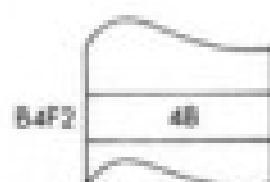
5 M cycli; 18 T states; 9 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Indirect

*Flags:**Voorbeeld:***RLD***Voor:*A 61H 84F2 L*Na:*A 64H 84F2 L

OBJECT CODE

RR s

roteer operand s en de carry vlag rechts

*Functie:**Formaat:*

r	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
	0	0	0	1	1	← r →			byte 2
(HL)	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
	0	0	0	1	1	1	1	0	byte 2: 1E
(IX + d)	1	1	0	1	1	1	0	1	byte 1: DD
	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
	← d →								byte 3: Verplaatsing
	0	0	0	1	1	1	1	0	byte 4: 1E
(IY + d)	1	1	1	1	1	1	0	1	byte 1: FD
	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
	← d →								byte 3: Verplaatsing
	0	0	0	1	1	1	1	0	byte 4: 1E

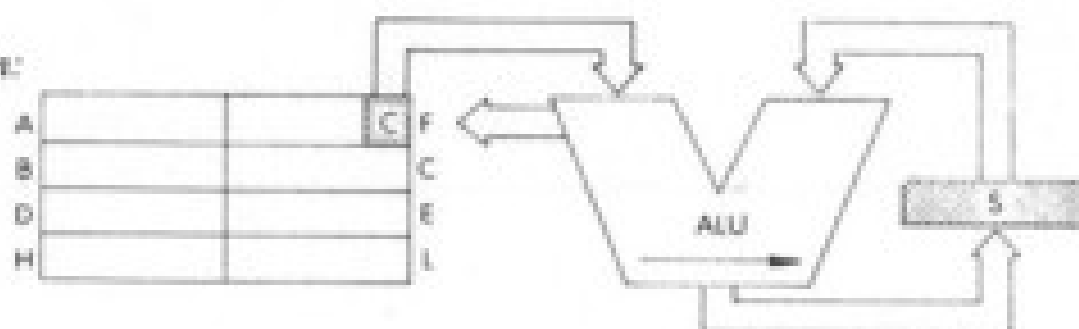
r kan zijn:

A - 111	E - 011
B - 000	H - 100
C - 001	L - 101
D - 010	

Beschrijving:

De inhoud van de door s gespecificeerde operand wordt naar rechts geschoven. De inhoud van de carry vlag komt in bit 7, en de inhoud van bit 0 komt in de carry vlag. Het resultaat wordt op het oorspronkelijke adres teruggeplaatst. S kan zijn,

Datastroom:

Timing:

<i>s:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µsec</i> <i>@ 2 MHz:</i>
<i>r</i>	2	8	4
(HL)	4	15	7.5
(IX + d)	6	23	11.5
(IY + d)	6	23	11.5

Adresseringsmode: *r*: impliciet; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

RR	<i>r:</i>	A	B	C	D	E	H	L
CB		1F	1B	19	1A	1B	1C	1D

Flags:

S	Z	H	P/V	N	C
●	●	○	●	○	●

C wordt geset door bit 0 van de oorspronkelijke data.

Voorbeeld:

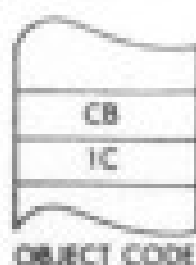
RR H

Voor:

H	68	41	F
---	----	----	---

Na:

H	B5	B1	F
---	----	----	---

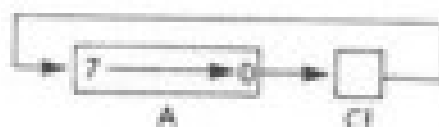

OBJECT CODE

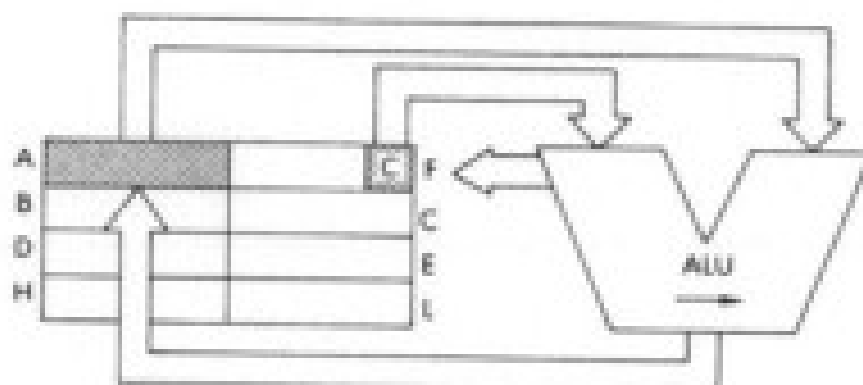

RRA

roteer de accumulator en de carry vlag rechts

*Functie:**Formaat:**Beschrijving:*

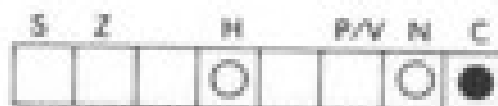
De inhoud van de accumulator wordt 1 positie naar rechts geschoven. De inhoud van de carry komt in bit 7, en de inhoud van bit 0 komt in de carry. (9 bits rotatie).

*Datastroom:**Timing:*

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Flags:

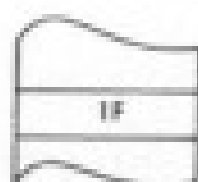
C wordt geset door bit 0 van A.

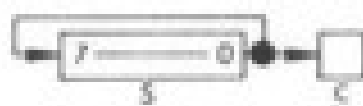
Voorbeeld:

R R A

Voor:

Na:

RRC s   roteer operand s rechts*Functie:**Formaat:*

s: s kan zijn r, (HL), (IX + d), (IY + d)

r

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 1: CB

0	0	0	0	1	←	→
---	---	---	---	---	---	---

    byte 2
(HL)

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 1: CB

0	0	0	0	1	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 2: 0E
(IX + d)

1	1	0	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 1: DD

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 2: CB

←	←	←	←	←	←	←	←
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 3: Verplaatsing

0	0	0	0	1	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 4: 0E
(IY + d)

1	1	1	1	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 1: FD

1	1	0	0	1	0	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 2: CB

←	←	←	←	←	←	←	←
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 3: Verplaatsing

0	0	0	0	1	1	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

    byte 4: 0E

r kan zijn:

A – 111   E – 011

B – 000   H – 100

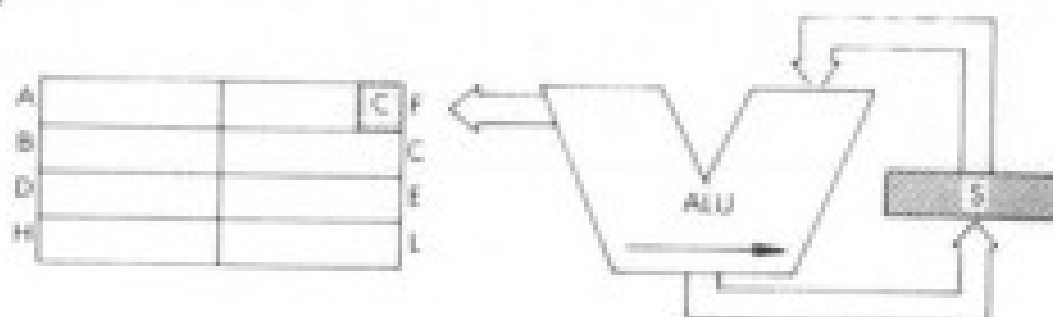
C – 011   L – 101

D – 010

Beschrijving:

De inhoud van het geheugen adres, gespecificeerd door de operand, wordt rechts geroteerd, en het resultaat wordt op het zelfde adres teruggeplaatst. De inhoud van bit 0 gaat naar de carry, en naar bit 7. S wordt gedefinieerd bij de RLC in-

Datastream:

Timing:

<i>s:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>usec</i> @ 2 MHz:
r	2	8	4
(HL)	4	15	7.5
(IX + d)	6	23	11.5
(IY + d)	6	23	11.5

Adresseringsmode: r: impliciet; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

RRC	r	A	B	C	D	E	H	L
CB	0F	0B	09	0A	08	0C	0D	

Flags:

S	Z	H	(P)/V	N	C
●	●	○	●	○	●

C wordt geset door bit 0 van de door s gespecificeerde data.

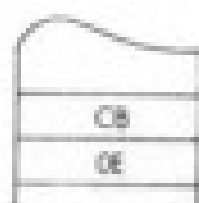
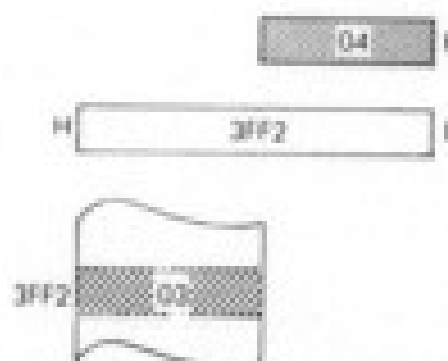
Voorbeeld:

RRC (HL)

Voor:

Nac:

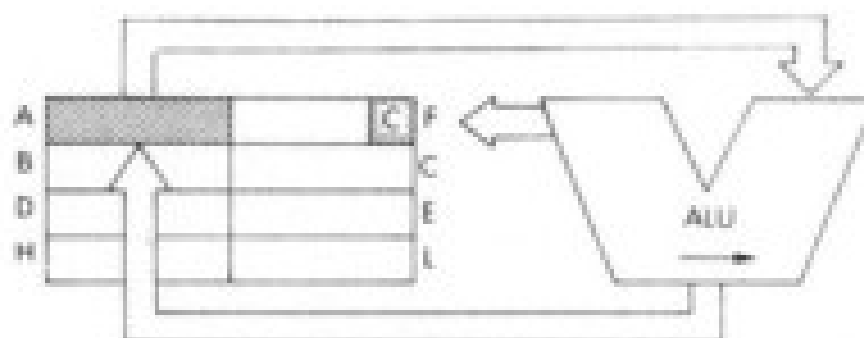

RRCA

roteer de accumulator rechts

*Functie:**Formaat:**Beschrijving:*

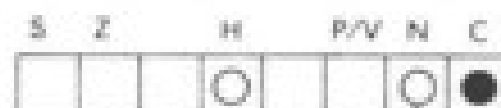
De inhoud van de accumulator wordt 1 positie rechts geroteerd. De inhoud van bit 0 gaat naar de carry, en naar bit 7.

*Datastroom:**Timing:*

1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

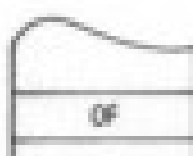
Flags:

C wordt geset door bit 0 van A.

*Voorbeeld:***RRCA**

Voor:

Na:

RRD

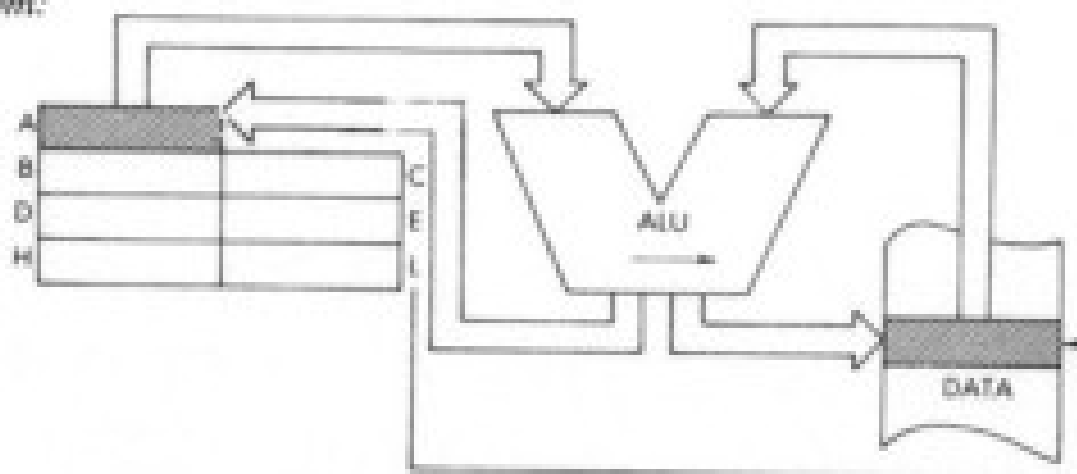
roteer rechts decimaal

*Functie:**Formaat:*

1	1	1	0	1	1	0	1	byte 1: ED
0	1	1	0	0	1	1	1	byte 2: 67

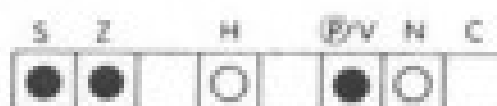
Beschrijving:

De vier hoge orde bits van het adres waar (HL) naar wijst, worden verplaatst naar de vier lage orde bits op het zelfde adres. De vier lage orde bits gaan naar de vier lage orde bits van de accumulator. De vier lage orde bits van de accumulator gaan naar de vier hoge orde bits op het oorspronkelijke geheugen adres. Alle verplaatsingen vinden tegelijk plaats.

*Datastroom:**Timing:*

5 M cycli; 18 T states; 9 usec @ 2 MHz

Flags:

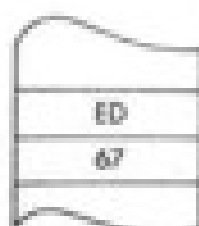

Voorbeeld:

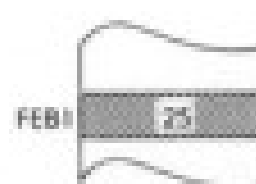
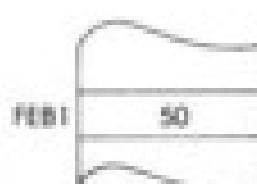
RRD

Voor:

Na:

A 92A 90H FEB1 LH FEB1 L

OBJECT CODE

RST p   start opnieuw op p

Functie: $(SP - 1) \leftarrow PC_{\text{hoog}}; (SP - 2) \leftarrow PC_{\text{laag}}; SP \leftarrow SP - 2; PC_{\text{hoog}} \leftarrow 0; PC_{\text{laag}} \leftarrow p$

Formaat:

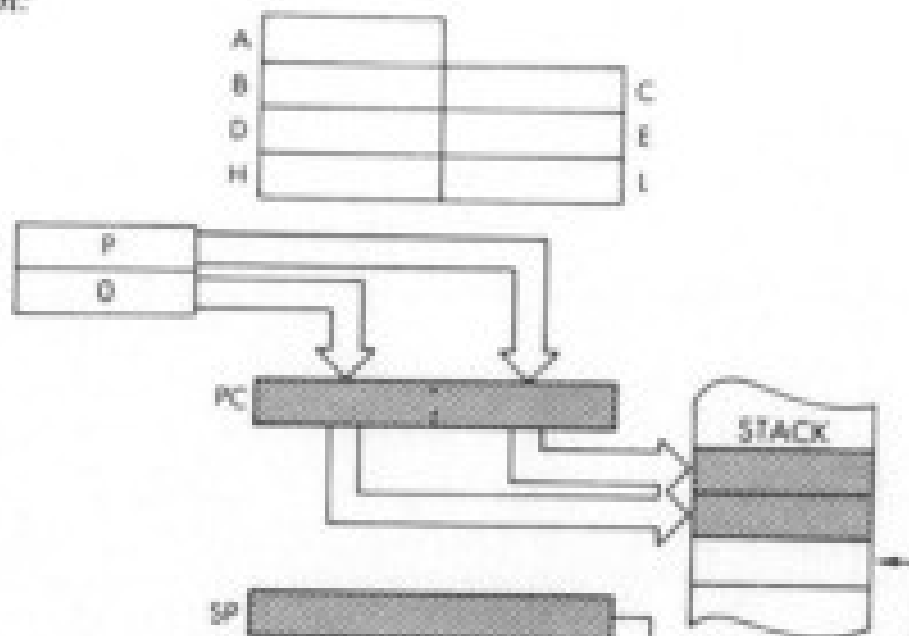
Beschrijving:

De inhoud van de programma teller wordt op de stapel geplaatst, zoals beschreven is bij de PUSH instructie. PC wordt geladen met de gespecificeerde waarde voor p. De volgende instructie komt van het nieuwe adres. P kan zijn:

00H - 000	20H - 100
08H - 001	28H - 101
10H - 010	30H - 110
18H - 011	38H - 111

Deze instructie springt naar een van de acht start adressen in het lage deel van het geheugen. De instructie is slechts 1 byte lang, en kan worden gebruikt als een snelle reactie op een interrupt.

Datastroom:

Timing: 3 M cycli; 11 T states; 5.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Indirect.

Byte codes:

pc:	00	08	10	18	20	28	30	38
	C7	Cf	D7	Df	E7	Ef	F7	Ff

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C	(geen invloed).

Voorbeeld: RST 38H

Voor:

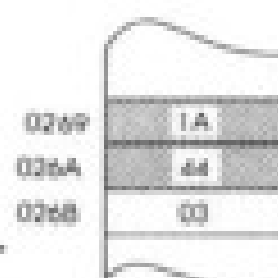
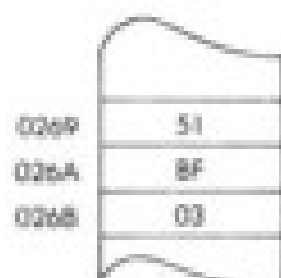
PC 441A

SP 006B

Na:

PC 0038

SP 0069

SBC A,s

trek de gespecificeerde operand af van de accumulator, met borrow.

Functie:

$$A \leftarrow A - s - C$$

Formaat:

s: kan zijn r, n, (HL), (IX + d), or (IY + d)

byte 1: DE

byte 2: onmiddellijk data

byte 1: 9E

byte 1: DD

9E

byte 3: Verplaatsing

byte 1: FD

byte 2: 9E

byte 3: Verplaatsing

r kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

H - 100

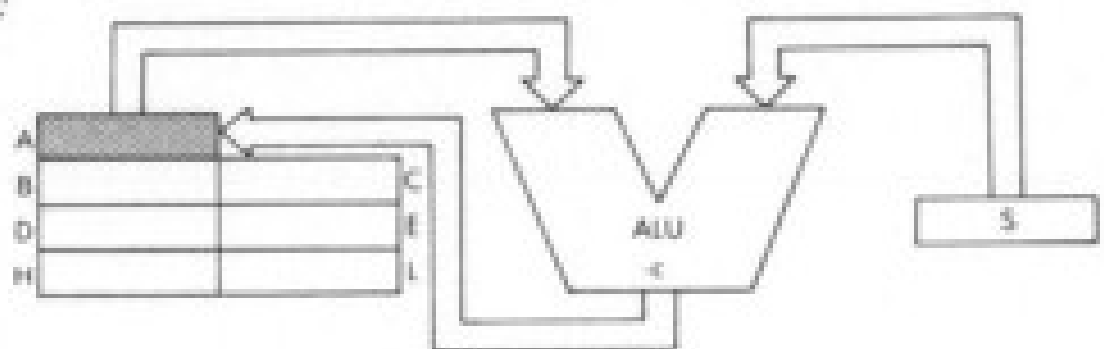
C - 001

L - 101

D - 010

Beschrijving:

De gespecificeerde operand s, plus de inhoud van de carry, worden van de inhoud van de accumulator afgetrokken. Het resultaat komt in de accumulator. S wordt gedefinieerd bij de ADR.

*Datastroom:**Timing:*

<i>s:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µsec @ 2 MHz:</i>
r	1	4	2
n	2	7	3.5
(HL)	2	7	3.5
(IX + d)	5	19	9.5
(IY + d)	5	19	9.5

Adresseringsmode: r: impliciet; n: onmiddellijk; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

SBC	A, r	r	A	B	C	D	E	H	L
		9F	9B	99	9A	98	9C	9D	

Flags:

S	Z		H	PA	N	C
●	●		●	●	●	●

Voorbeeld:

SBC A, (HL)

Voor:

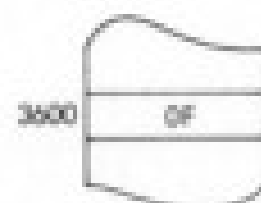
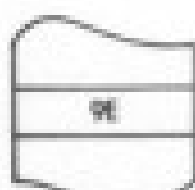
Na:

A	82	51	F
---	----	----	---

A	A2	92	F
---	----	----	---

H	3600	L
---	------	---

H	3600	L
---	------	---

SBC HL,ss

trek register paar ss af van HL, met borrow

Functie:

$$HL \leftarrow HL - ss - C$$

Formaat:

1	1	1	0	1	1	0	1
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 1: ED

0	1	5	5	0	0	1	0
---	---	---	---	---	---	---	---

 byte 2
Beschrijving:

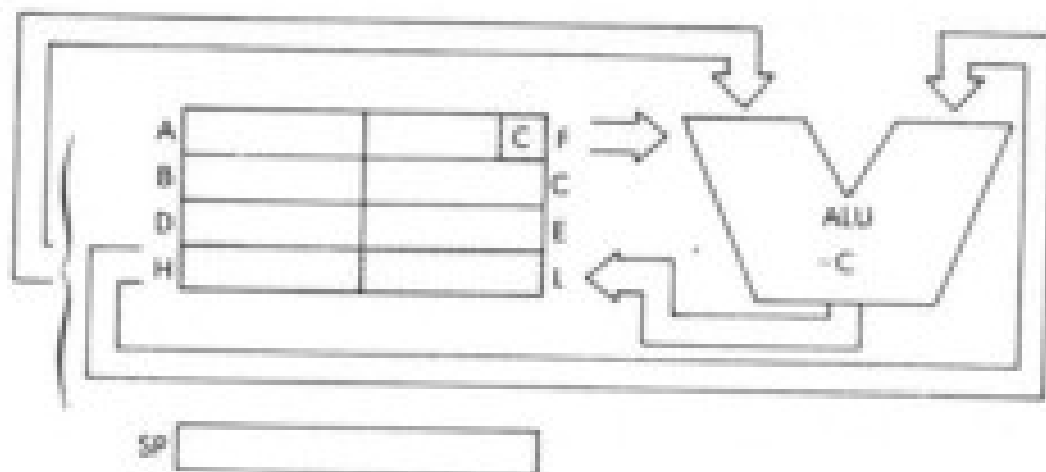
De inhoud van het gespecificeerde register paar, plus de carry, worden van de inhoud van HL afgetrokken. Het resultaat komt in HL. SS kan zijn:

BC - 00

HL - 10

DE - 01

SP - 11

*Datastroom:**Timing:*

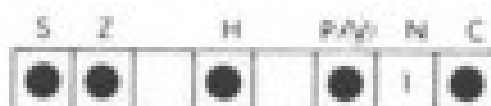
4 M cycli; 15 T states; 7.5 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode:

Impliciet.

Byte codes:

SS:	BC	DE	HL	SP
ED:	42	52	62	72

Flags:

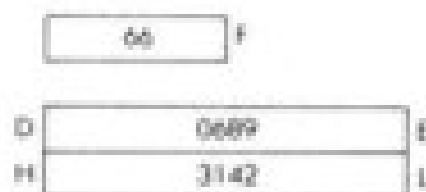
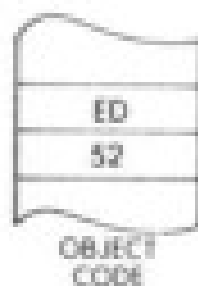
Bit 12 set H bij een borrow
C wordt geset bij een borrow.

Voorbeeld:

SBC HL, DE

Voor:

Na:

SCF set carry vlag

Functie: $C \leftarrow 1$

Formaat:

0	0	1	1	0	1	1	1	37
---	---	---	---	---	---	---	---	----

Beschrijving: De carry vlag wordt 1 gemaakt.

Timing: 1 M cyclus; 4 T states; 2 usec @ 2 MHz

Adresseringsmode: Impliciet.

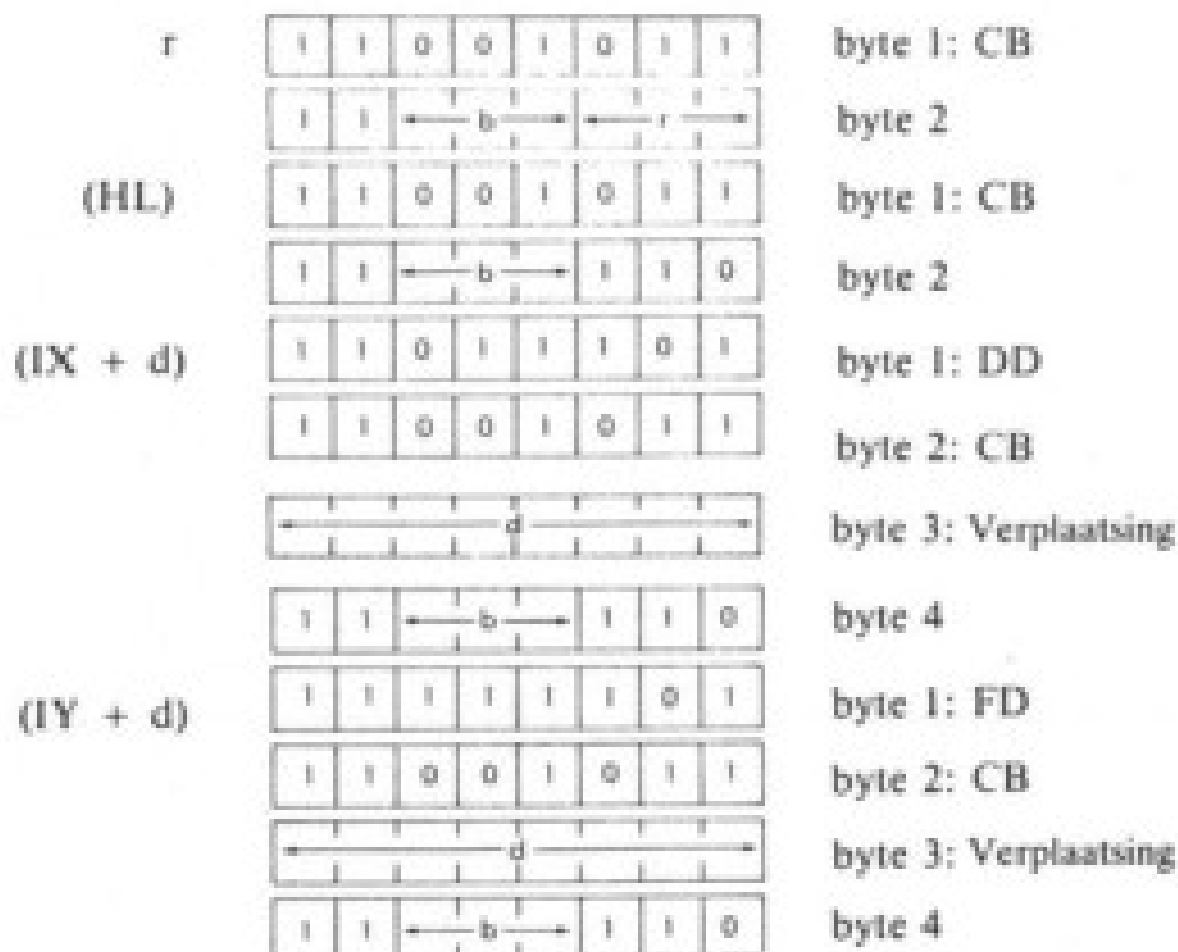
Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
			○			○	1

SET b,s set bit b van operand s

Functie: $s_b \leftarrow 1$

Formaat: s:

r kan zijn:

A - 111

E - 001

B - 000

H - 100

C - 001

L - 101

D - 010

b kan zijn:

0 - 000

4 - 100

1 - 001

5 - 101

2 - 010

6 - 110

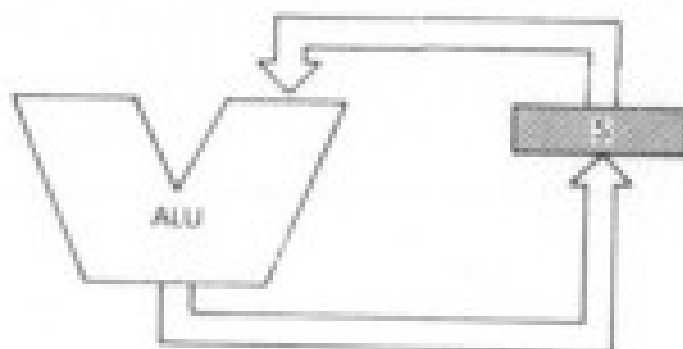
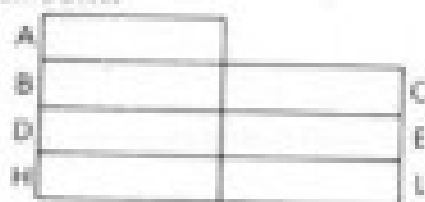
3 - 011

7 - 111

Beschrijving:

Het gespecificeerde bit b van de inhoud van het door s gespecificeerde adres wordt geset. S wordt

Datastroom:

Timing:

<i>S:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µsec @ 2 MHz:</i>
<i>r</i>	2	8	4
(HL)	4	15	7.5
(IX + d)	6	23	11.5
(IY + d)	6	23	11.5

Adresseringsmode:

r: impliciet; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

SET *b*, *r*

		b: r: A B C D E H L						
CB-	0	C7	C0	C1	C2	C3	C4	C5
	1	C6	C3	C9	CA	CB	CC	CD
	2	D7	D0	D1	D2	D3	D4	D5
	3	D6	D8	D9	DA	DB	DC	DD
	4	E7	E0	E1	E2	E3	E4	E5
	5	E6	E8	E9	EA	EB	EC	ED
	6	F7	F0	F1	F2	F3	F4	F5
	7	F6	F8	F9	FA	FB	FC	FD

SET *b*, (HL)

SET *b*, (IX + d)

SET *b*, (IY + d)

<i>b:</i>	0	1	2	3	4	5	6	7
	C6	C7	D6	D7	E6	E7	F6	F7

Flags:

S	Z		H		P/V	N	C
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

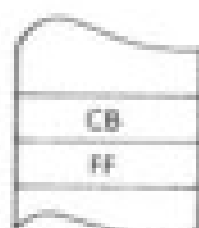
(geen invloed).

Voorbeeld:

SET 7, A

Voor:

Na:

OBJECT CODE

A A

SLA s

rekenkundige verschuiving naar links van operand s

Functie:

Formaat:

s:

	r	<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
1	1	0	0	1	0	1	1				
		<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>$\leftarrow r$</td><td></td><td></td></tr></table>	0	0	1	0	0	$\leftarrow r$			byte 2:
0	0	1	0	0	$\leftarrow r$						
(HL)		<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
1	1	0	0	1	0	1	1				
		<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr></table>	0	0	1	0	0	1	1	0	byte 2: 26
0	0	1	0	0	1	1	0				
(IX + d)		<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	1	1	1	0	1	byte 1: DD
1	1	0	1	1	1	0	1				
		<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
1	1	0	0	1	0	1	1				
		<table><tr><td>$\leftarrow$</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>d</td><td></td><td></td></tr></table>	$\leftarrow$					d			byte 3: Verplaatsing
$\leftarrow$					d						
		<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr></table>	0	0	1	0	0	1	1	0	byte 4: 26
0	0	1	0	0	1	1	0				
(IY + d)		<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td></tr></table>	1	1	1	1	1	1	0	1	byte 1: FD
1	1	1	1	1	1	0	1				
		<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
1	1	0	0	1	0	1	1				
		<table><tr><td>$\leftarrow$</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>d</td><td></td><td></td></tr></table>	$\leftarrow$					d			byte 3: Verplaatsing
$\leftarrow$					d						
		<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr></table>	0	0	1	0	0	1	1	0	byte 4: 26
0	0	1	0	0	1	1	0				

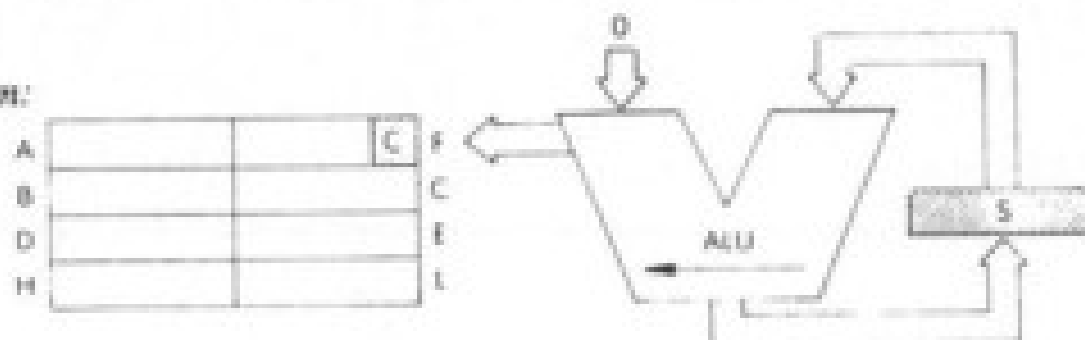
r kan zijn:

A - 111	E - 011
B - 000	H - 100
C - 001	L - 101
D - 010	

Beschrijving:

De inhoud van de door s gespecificeerde operand wordt rekenkundig naar rechts geschoven. Bit 7 gaat naar de carry vlag, en bit 0 wordt 0. Het resultaat wordt op het zelfde adres geplaatst. S is gedefinieerd bij de RLC instructie.

Datastroom:

Timing:

S :	M cycli:	T states:	μsec @ 2 MHz:
r	2	8	4
(HL)	4	15	7.5
(IX + d)	6	23	11.5
(IY + d)	6	23	11.5

Adresseringsmode: r : impliciet; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

SLA r

r	A	B	C	D	E	H	L
CB	27	20	21	22	23	24	25

Flags:

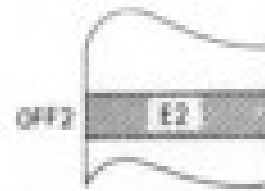
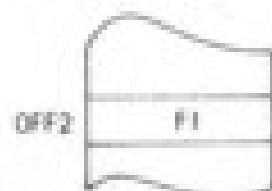
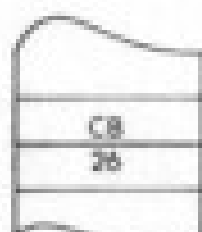
C wordt geset door bit 7 van de verschoven data

Voorbeeld:

SLA (HL)

Voor:

Na:

SRA s

rekenkundige verschuiving naar rechts van operand s.

Functie:

Formaat:

<i>S:</i>	r	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
		0	0	1	0	1	1	1	1	byte 2
(HL)		1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
		0	0	1	0	1	1	1	0	byte 2: 2E
(IX + d)		1	1	0	1	1	1	0	1	byte 1: DD
		1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
		d								byte 3: Verplaatsing
		0	0	1	0	1	1	1	0	byte 4: 2E
(IY + d)		1	1	1	1	1	1	0	1	byte 1: FD
		1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
		d								byte 3: Verplaatsing
		0	0	1	0	1	1	1	0	byte 4: 2E

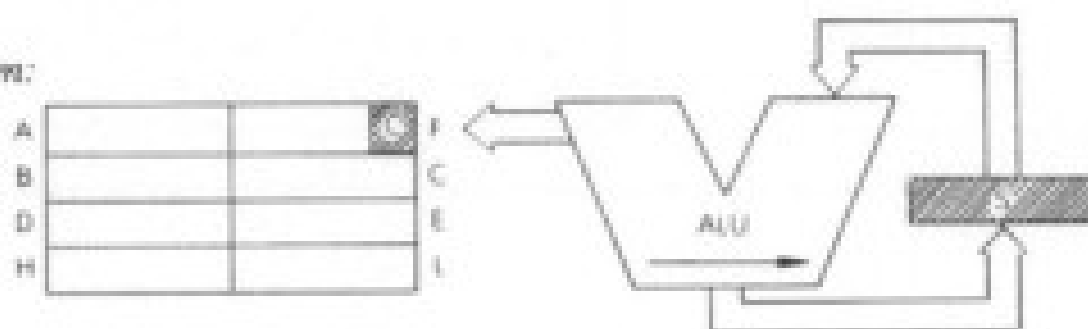
r kan zijn:

A - 111	E - 011
B - 000	H - 100
C - 001	L - 101
D - 010	

Beschrijving:

De inhoud van de door s gespecificeerde operand wordt rekenkundig naar rechts geschoven. De inhoud van bit 0 gaat naar de carry. De inhoud van bit 7 blijft gelijk. Het resultaat wordt op het zelfde adres geplaatst. S is gedefinieerd bij de RLC instructie.

Datastroom:

Timing:

τ	M cycli:	T states:	μSEC @ 2 MHz:
r	2	8	4
(HL)	4	15	7.5
(IX + d)	6	23	11.5
(IY + d)	6	23	11.5

Adresseringsmode: r : impliciet; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

SRA	r	r	A	B	C	D	E	H	L
CB	2F	28	29	2A	2B	2C	2D		

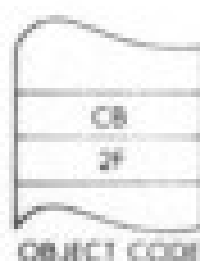
Flags:

S	Z	H		V	N	C

C wordt geset door bit 0 van de verschoven data.

Voorbeeld:

SRA A

Voor:

A	8B	04	F
---	----	----	---

Na:

A	C5	85	F
---	----	----	---

SRL s

logische verschuiving naar rechts van operand s

*Functie:**Formaat:*

	S:	r	<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
1	1	0	0	1	0	1	1					
			<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>← r →</td><td></td><td></td></tr></table>	0	0	1	1	1	← r →			byte 2:
0	0	1	1	1	← r →							
(HL)			<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 1: CB
1	1	0	0	1	0	1	1					
			<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr></table>	0	0	1	1	1	1	1	0	byte 2: 3E
0	0	1	1	1	1	1	0					
(IX + d)			<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	1	1	1	0	1	byte 1: DD
1	1	0	1	1	1	0	1					
			<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
1	1	0	0	1	0	1	1					
			<table><tr><td>←</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>d</td><td></td><td>→</td></tr></table>	←					d		→	byte 3: Verplaatsing
←					d		→					
			<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr></table>	0	0	1	1	1	1	1	0	byte 4: 3E
0	0	1	1	1	1	1	0					
(IY + d)			<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td></tr></table>	1	1	1	1	1	1	0	1	byte 1: FD
1	1	1	1	1	1	0	1					
			<table><tr><td>1</td><td>1</td><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td></tr></table>	1	1	0	0	1	0	1	1	byte 2: CB
1	1	0	0	1	0	1	1					
			<table><tr><td>←</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td>d</td><td></td><td>→</td></tr></table>	←					d		→	byte 3: Verplaatsing
←					d		→					
			<table><tr><td>0</td><td>0</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>1</td><td>0</td></tr></table>	0	0	1	1	1	1	1	0	byte 4: 3E
0	0	1	1	1	1	1	0					

r kan zijn:

A - 111

B - 000

C - 001

D - 010

E - 011

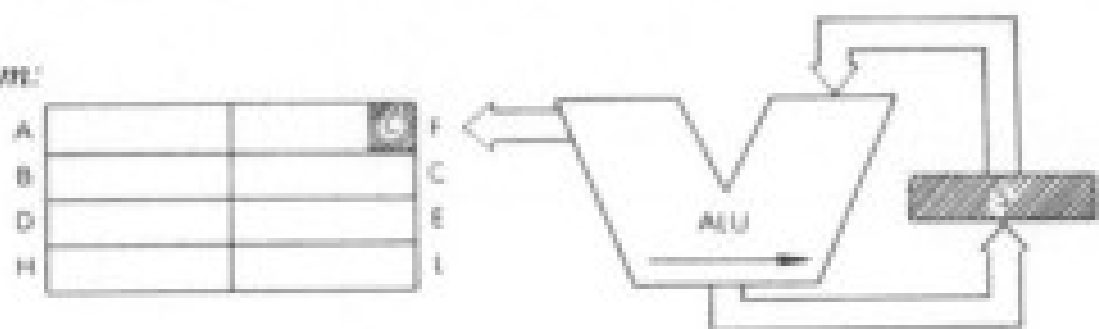
H - 100

L - 101

Beschrijving:

De inhoud van de door s gespecificeerde operand wordt logisch naar rechts geschoven. Een 0 wordt in bit 7 geschoven, en bit 0 komt in de carry. Het resultaat komt op het originele adres te staan.

Datastroom:

Timing:

<i>r</i> :	<i>M</i> cycli:	<i>T</i> states:	<i>usec</i> @ 2 MHz:
<i>r</i>	2	8	4
(HL)	4	15	7.5
(IX + d)	6	23	11.5
(IY + d)	6	23	11.5

Adresseringsmode:

r: impliciet; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

SRL	<i>r</i>	<i>r</i>	A	B	C	D	E	H	L
CB	3F	38	39	3A	3B	3C	3D		

Flags:

S	Z	H	OV	N	C
●	●	○	●	○	●

C wordt geset door bit 0 van de verschoven data.

Voorbeeld:

SRL E

Voor:

01	F
02	E

Na:

00	F
01	E

SUB s

trek operand s af van de accumulator

Functie: $A \leftarrow A - s$ *Formaat:* s: kan zijn r, n, (HL), (IX + d) of (IY + d)

byte 1: D6

byte 2: onmiddellijk data

96

byte 1: DD

byte 2: 96

byte 3: Verplaatsing

byte 1: FD

byte 2: 96

byte 3: Verplaatsing

r kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

H - 100

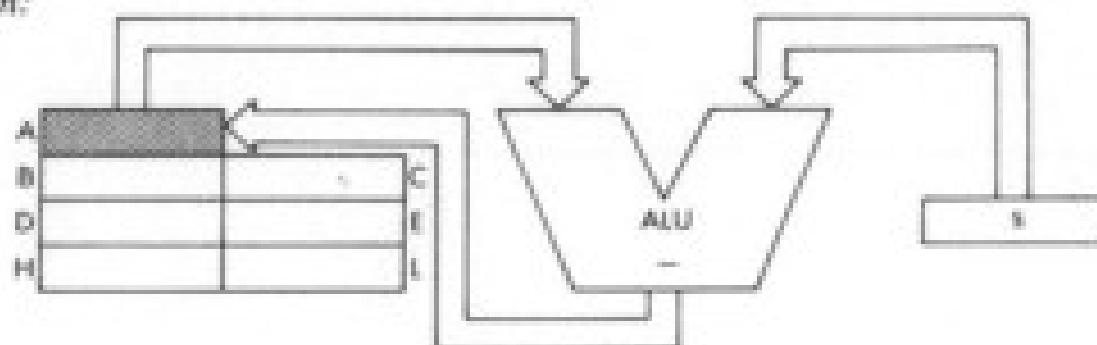
C - 001

L - 101

D - 010

Beschrijving:

De gespecificeerde operand s wordt van de accumulator afgetrokken, en het resultaat wordt in de accumulator geplaatst. S wordt gedefinieerd bij

*Datastroom:**Timing:*

<i>s:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µsec @ 2 MHz:</i>
r	1	4	2
n	2	7	3.5
(HL)	2	7	3.5
(IX + d)	5	19	9.5
(IY + d)	5	19	9.5

Adresseringsmode: r: impliciet; n: onmiddellijk; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

SUB A, r

r:	A	B	C	D	E	H	L
	97	90	91	92	93	94	95

Flags:

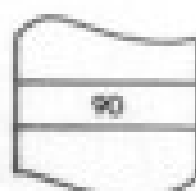
S	Z		H	P/O	N	C
●	●		●	●	1	●

Voorbeeld:

SUB A, B

Voor:

Na:

A	80
B	31

A	4F
B	31

XOR s

exclusieve of van accumulator en operand s

Functie: $A \leftarrow A \text{ XOR } s$ *Formaat:* s: kan zijn r, n, (HL), (IX + d), of (IY + d)r n

byte 1: EE

byte 2: onmiddellijk
data

AE

(IX + d)

byte 1: DD

byte 2: AE

byte 3: Verplaatsing

(IY + d)

r kan zijn:

A - 111

E - 011

B - 000

H - 100

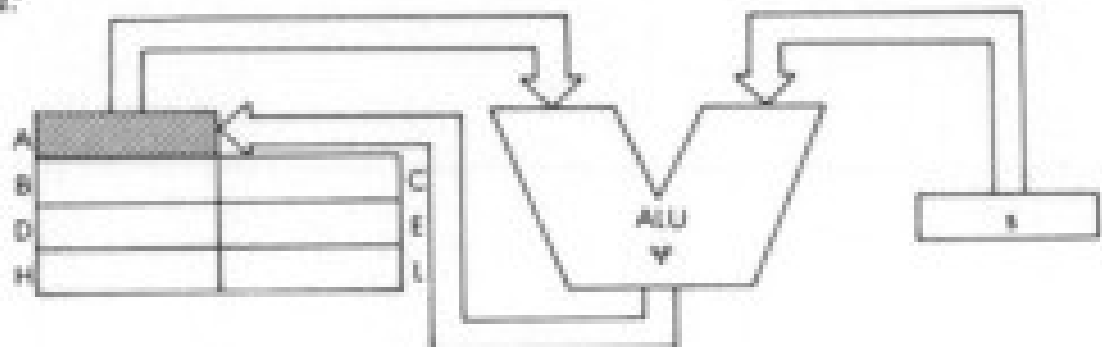
C - 001

L - 101

D - 010

Beschrijving:

De accumulator en de gespecificeerde operand s worden exclusief ge"of"t. Het resultaat wordt in de accumulator geplaatst. S wordt gedefinieerd bij de ADD instructies.

*Datastroom:**Timing:*

<i>s:</i>	<i>M cycli:</i>	<i>T states:</i>	<i>µsec @ 2 MHz:</i>
r	1	4	2
n	2	7	3.5
(HL)	2	7	3.5
(IX + d)	5	19	9.5
(IY + d)	5	19	9.5

Adresseringsmode: r: impliciet; n: onmiddellijk; (HL): indirect; (IX + d), (IY + d): geïndexeerd.

Byte codes:

XOR r

r:

A	B	C	D	E	H	L
AF	AB	A9	AA	AB	AC	AD

Flags:

S	Z		H		OV	N	C
●	●		○		●	○	○

Voorbeeld:

XOR A, B1H

Voor:

A 36

Na:

A 37

5

ADRESSERINGS TECHNIEKEN

INLEIDING

In dit hoofdstuk komen de algemene theorieën betreffende het adresseren aan de orde, plus de verschillende technieken die ontwikkeld zijn voor het opslaan en het weer beschikbaar maken van data. In het tweede deel wordt een overzicht gegeven van de Z80 adresserings mogelijkheden, samen met hun voordelen en beperkingen. Tenslotte zullen, ten einde de lezer een beetje familiair te laten worden met het onderwerp, toepassingen worden gegeven.

De Z80 heeft behalve de programma teller meerdere 16-bits registers, die gebruikt kunnen worden, om een adres te specificeren. Daarom moet de Z80 gebruiker de verschillende adresserings mogelijkheden kennen, vooral die waarbij de index registers worden gebruikt. Complexe technieken kunnen we in het begin ter zijde laten liggen. Bij deze processor echter zijn alle adresserings technieken zeer bruikbaar tijdens het maken van programma's. Laten we de verschillende beschikbare mogelijkheden eens bekijken.

MOGELIJKE ADRESSERINGS TECHNIEKEN

Adresseren heeft, binnen een instructie, betrekking op de specificatie van de locatie van een operand, waarop de instructie een bewerking uitvoert. De belangrijkste adresserings methoden zullen nu worden behandeld. Zie ook figuur 5.1.

Impliciete adressering

(of "geïmpliceerde" of "register" adressering)

Instructies die een bewerking uitvoeren op een register gebruiken normaal *impliciete adressering*. Dit is in figuur 5.1 geïllustreerd. Deze instructies hebben deze naam gekregen, omdat ze geen adres bevatten. In plaats daarvan specificeert de opcode een of meer registers, meestal de accumulator, maar het kunnen ook andere registers zijn. Omdat het aantal interne registers beperkt is (het zijn er meestal 8), kan volstaan worden met drie bits voor de specificatie van het register. De totale instructie past normaal in 1 byte. Dat is een groot voordeel, want deze instructies zijn sneller uit te voeren dan 2- of 3-bytes instructies.

Een voorbeeld is:

LD A,B

welke de inhoud van B naar A verplaatst.

"Onmiddellijke" adressering

Immediate adressering staat eveneens geïllustreerd in figuur 5.1. De 8-bits opcode wordt gevolgd door een 8- of 16-bits getal. Dit type instructie is, bijvoorbeeld, nodig om een 8-bits register te laden met een 8-bits getal. Omdat de processor ook 16-bits registers kent, kunnen ook 16-bits getallen geladen worden. Een voorbeeld van een immediate instructie is:

ADD A,0H

Het tweede woord van de instructie (0H) wordt bij A opgeteld.

Absolute adressering

Het opbergen van data in het geheugen en het er weer uit halen gebeurt normaal met absolute adressering. De opcode wordt gevolgd door een 16-bits adres. De instructie is dus drie bytes lang.

LD (1234H),A

is een voorbeeld van absolute adressering. De inhoud van de accumulator wordt op adres 1234H opgeslagen.

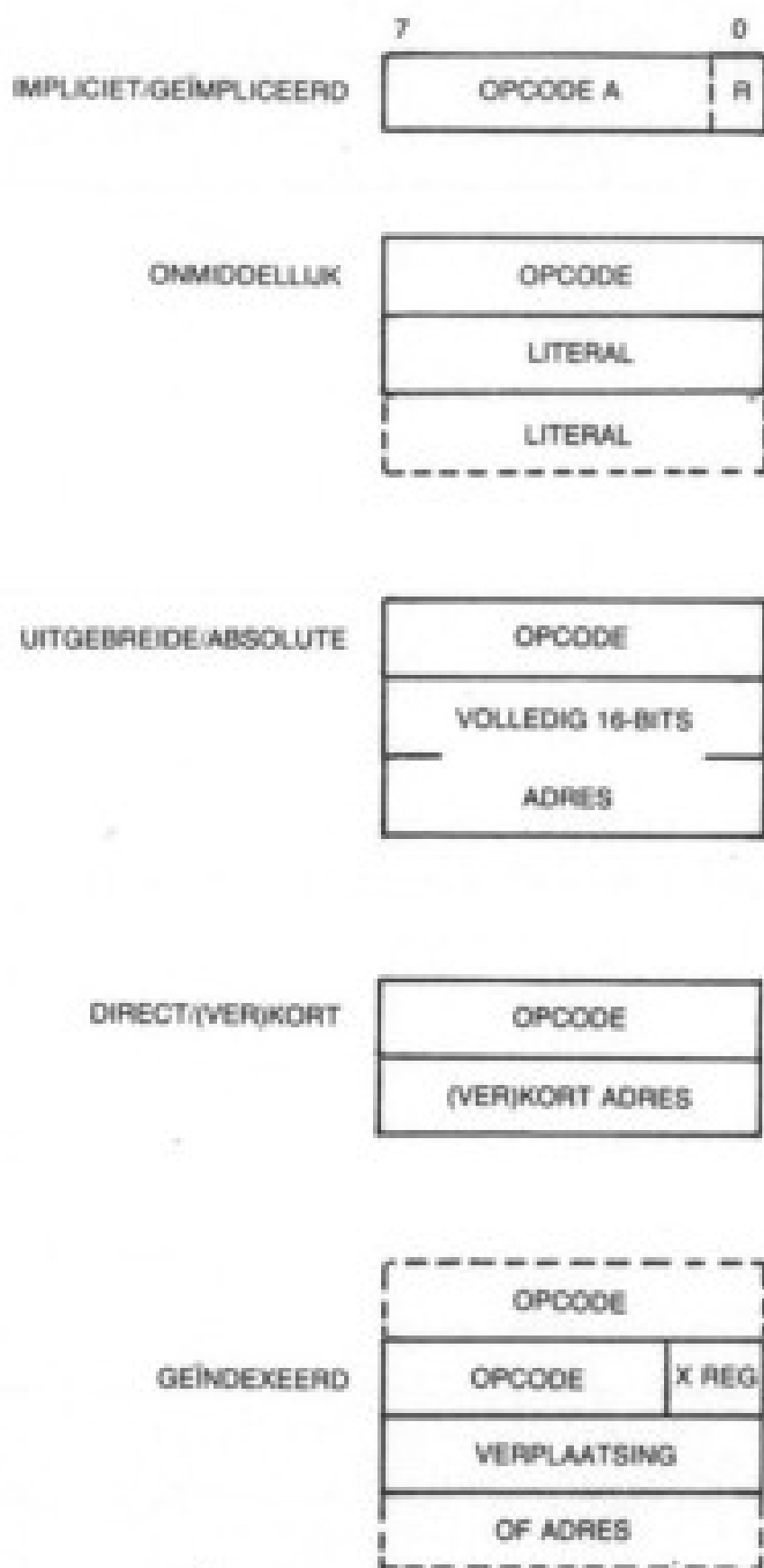

Fig. 5.1: Basis adresserings mogelijkheden

Het nadeel van dit type adressering is, dat de instructie drie bytes lang is. Om de efficiëntie van de processor groter te maken is een ander soort adressering uitgevonden: de directe adressering, die 1 byte gebruikt voor het adres.

Directe adressering (of verkorte of relatieve adressering)

De opcode wordt gevolgd door een 8-bits adres. Zie figuur 5.1. Het voordeel van deze instructies is, dat ze slechts twee in plaats van drie bytes in beslag nemen. Het nadeel is het beperkte aantal mogelijke adressen (van 0 tot 255, of van -128 tot $+127$). Worden de adressen 0 tot 255 gebruikt, dan heet dat verkorte adressering, of "pagina nul" adressering. Absolute adressering wordt in dat opzicht vaak *uitgebreide adressering* genoemd. Het bereik van -128 tot $+127$ wordt gebruikt bij sprong instructies. Dan heet het relatieve adressering.

Relatieve adressering

Normale sprong instructies gebruiken 8 bits voor de opcode en 16 bits voor het sprongadres. Het nadeel hiervan is, net als bij het vorige voorbeeld, dat de instructie drie woorden groot is. Om een meer effectieve sprong mogelijk te maken, gebruikt de *relatieve adressering* slechts twee bytes. Het eerste byte geeft de specificatie van de soort sprong, vaak samen met een test. Het tweede byte is de verplaatsing. Omdat de verplaatsing positief en negatief kan zijn, liggen de grenzen vast: maximaal 127 adressen vooruit of 128 adressen terug (of eigenlijk $+129$ en -126 , want PC is al verhoogd met 2). Loops, die meestal klein zijn, gebruiken vooral deze instructies, en worden er aanmerkelijk efficiënter door. Een voorbeeld van een dergelijke instructie is (we hebben hem al gebruikt):

JR NC.

De twee voordelen van relatieve adressering zijn: een grotere snelheid, en het programma is reloceerbaar, d.w.z. het is onafhankelijk van absolute adressen.

Geïndexeerde adressering

Geïndexeerde adressering is een techniek die veel gebruikt wordt

als op opeenvolgende elementen van een tabel een bewerking moet worden uitgevoerd. Dat zullen we later in dit hoofdstuk zien aan de hand van enkele voorbeelden. Het principe van dit soort adressering is, dat de instructie een register en een adres specificeert. Dat register is een index register. Het uiteindelijke adres ontstaat door de inhoud van het register bij het adres op te tellen. Het adres zou het beginadres kunnen zijn van een tabel in het geheugen. Het index-register wordt dan gebruikt om op een efficiënte manier achtereenvolgens alle elementen van die tabel te adresseren (daar zijn natuurlijk ook increment of decrement instructies voor nodig.) Vaak is de grootte van het index register of het adres beperkt.

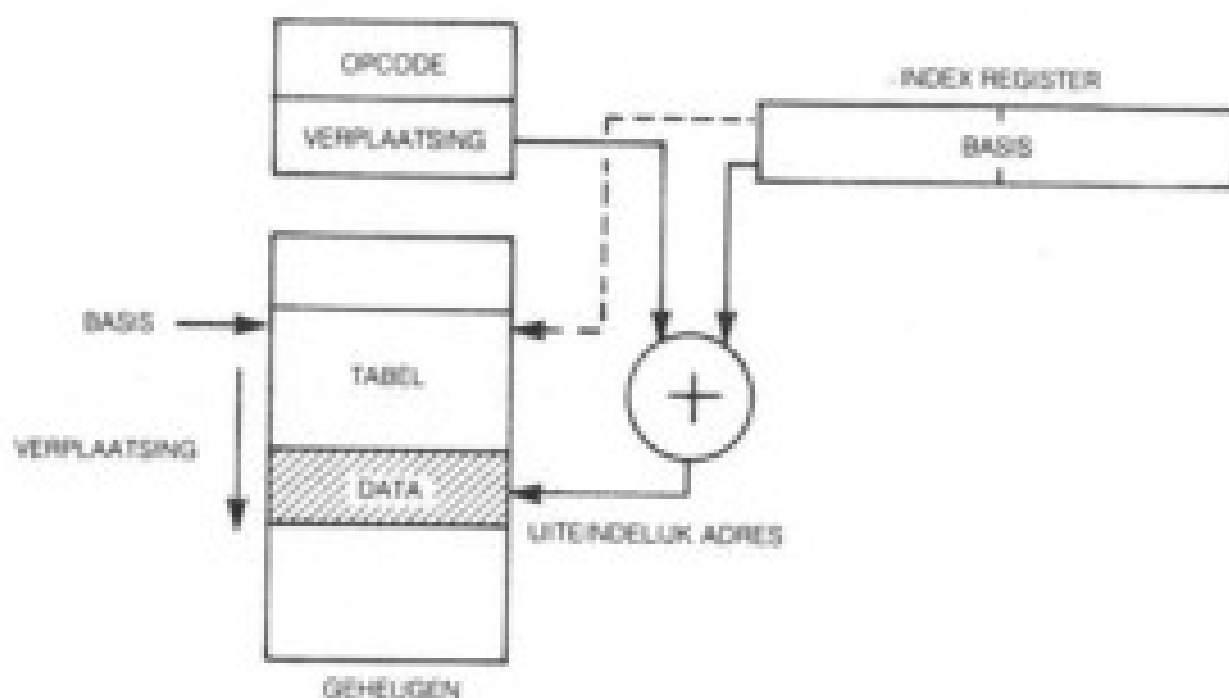

Fig. 5.2: Adressering (Pre-indexering)

Pre-indexering en post-indexering

Er zijn twee soorten indexering te onderscheiden. Bij pre-indexering vormt de som van de inhoud van het index register en het verplaatsings veld het echte adres. Zie figuur 5.2, met daarin een 8-bits verplaatsing en een 16-bits indexregister.

Post-indexering interpreteert de inhoud van het verplaatsings veld als het adres van de echte verplaatsing. Dit is in figuur 5.3 geïllustreerd. Het is in feite een combinatie van indirecte adressering en pre-indexering. Maar we hebben indirecte adressering nog niet gedefinieerd. Laten we dat eerst eens gaan doen.

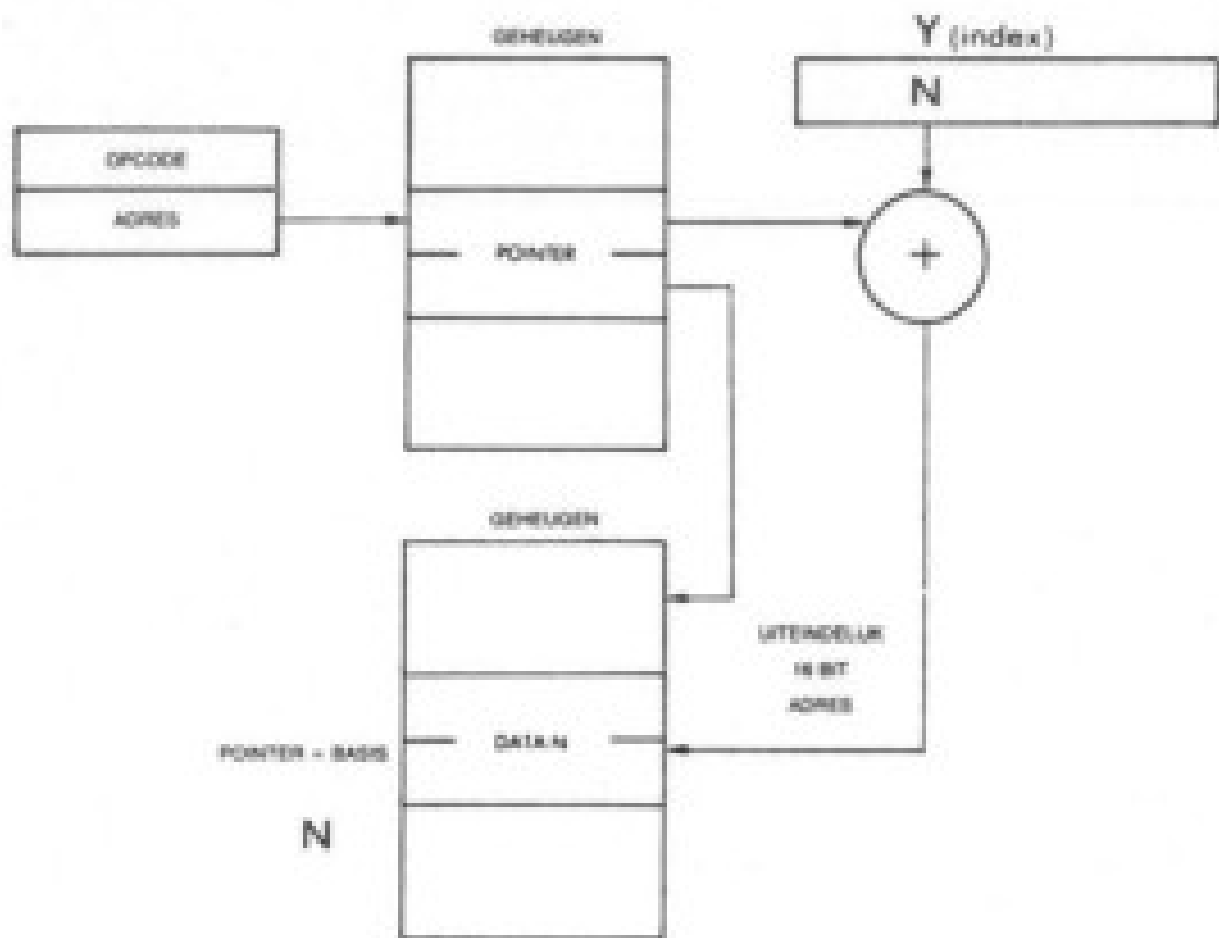

Fig. 5.3.: Indirecte geïndexeerde adressering (post-indexering)

Indirecte adressering

We hebben gezien, dat twee subroutines mogelijk grote hoeveelheden data in het geheugen wensen uit te wisselen. Of nog algemener: het zou mogelijk zijn dat meerdere programma's een zelfde blok informatie willen delen. Om zo'n programma zo algemeen mogelijk te houden, is het wenselijk dat dat blok niet vastzit op een plaats in het geheugen. Het blok moet dynamisch kunnen groeien of inkrimpen, en het zou op meerdere plaatsen in het geheugen kunnen zitten, afhankelijk van de grootte ervan. Absolute adressering is praktisch onmogelijk geworden met al deze eigenschappen.

De oplossing is: plaats het start adres op een vast adres. Dit lijkt op de situatie van een huis waarin meerdere personen wonen, en waarvan maar een sleutel bestaat. De sleutel wordt, volgens een gemaakte afspraak, onder de mat verstopt. Iedereen weet waar hij kijken moet om het huis in te kunnen. Indirecte adressering gebruikt een opcode plus een 16-bits adres. Dat adres wordt gebruikt om een 16-bits getal uit het geheugen te halen. Dat getal is het echte adres van de data die we wil-

len hebben. Zie figuur 5.4. De instructie bevat adres A1. Op dat adres staat een getal A2. A2 wordt als adres opgevat. Dat adres bevat de gewenste data.

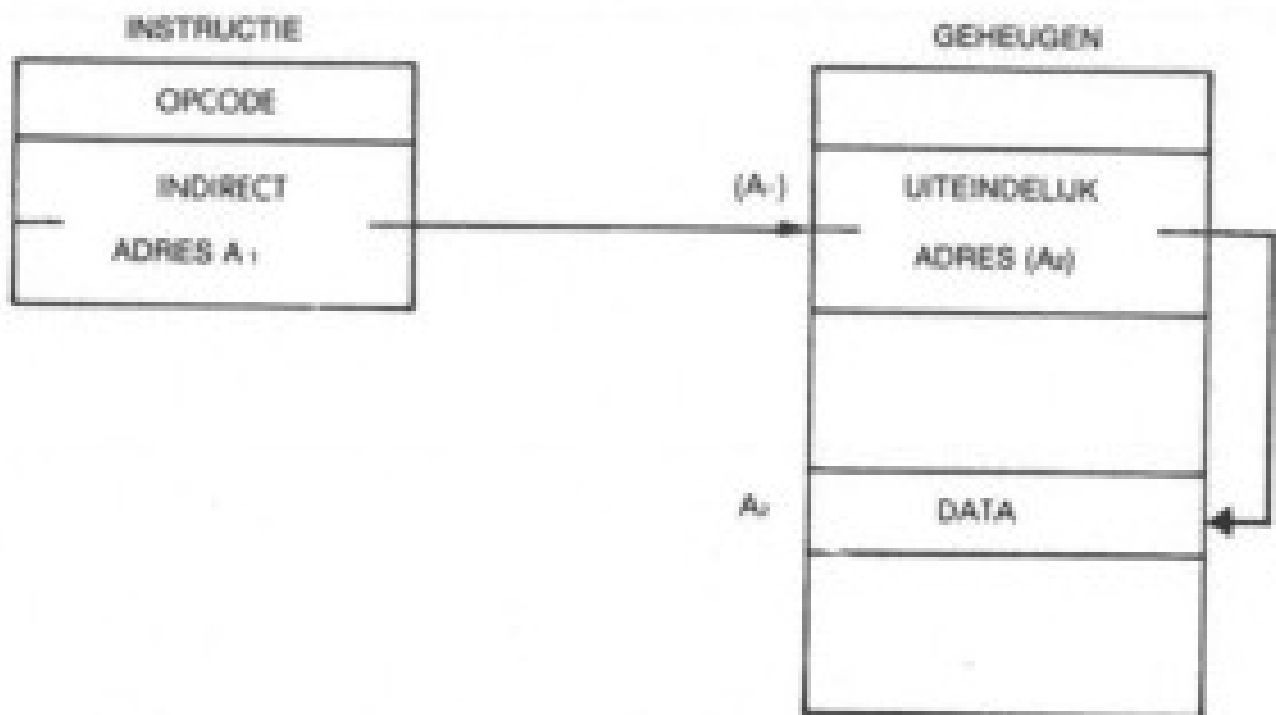

Fig. 5.4: Indirecte adressering

Indirecte adressering is bijzonder bruikbaar als pointers worden gebruikt. Verschillende delen van het programma kunnen dan verwijzen naar deze pointers. Op deze manier kunnen blokken data gemakkelijk en elegant door verschillen routines worden geadresseerd. Het uiteindelijke adres kan ook in een register zitten. De instructie wijst in dat geval naar dat register. Deze manier van adresseren heet "register indirect".

Combinaties

De bovenstaande adresserings mogelijkheden kunnen worden gecombineerd. Zo zou adres A2 in het vorige voorbeeld opgevat kunnen worden als een indirect adres, enz.

Geïndexeerde adressering kan gecombineerd worden met indirecte adressering. Daardoor kan efficiënt toegang tot woord n van een blok data worden verkregen, aangenomen dat de pointer naar het startadres bekend is. Zie figuur 5.2.

We kennen nu de meeste soorten adressering die in een systeem aanwezig kunnen zijn. De meeste microprocessors bezitten niet alle moge-

lijkheden, en hebben slechts een deelverzameling van alle adresserings mogelijkheden. De Z80 bezit ook een deelverzameling ervan. Een goede. We gaan ze nu bekijken.

Z80 ADRESSERINGS MOGELIJKHEDEN

Geïmpliceerde adressering (Z80)

Deze adressering wordt essentieel gebruikt door 1-bytes instructies die bewerkingen uitvoeren op interne registers. Als impliciete instructies uitsluitend met een intern register werken, zijn ze slechts 1 cyclus lang.

Voorbeelden van instructies met geïmpliceerde (of register) adressering zijn: LD r,r'; ADD A,r; ADC A,r; SUB s; SBC A,s; AND s; OR s; XOR s; CP s en INC r.

Zilog maakt verder onderscheid tussen register adressering en geïmpliceerde adressering. Geïmpliceerde adressering is dan beperkt, volgens hun definitie, tot instructies zonder specifiek veld om een intern register aan te wijzen. Daarmee is nog een adresserings mogelijkheid meer geïntroduceerd. Daarom is het aantal adresserings mogelijkheden alleen niet voldoende om de capaciteiten van een microprocessor aan te duiden.

Onmiddellijke adressering (Z80)

Omdat de Z80 twee soorten registers heeft, 8-bits en 16-bits groot, heeft deze processor ook twee soorten immediate adressering. Instructies zijn twee of drie bytes lang. Het tweede (en derde) byte bevat de constante welke in een register geladen moet worden, of waarmee de bewerking wordt uitgevoerd. Uitzonderingen zijn LD IX en LD IY, die een 16-bits opcode hebben.

Voorbeelden zijn:

LD	r,n	(twee bytes)
LD	dd,nn	(drie bytes)
ADD	A,n	(twee bytes)

Als de constante twee bytes lang is wordt de adressering "immediate uitgebreid" genoemd bij de Z80.

Absolute of "uitgebreide" adressering (Z80)

Per definitie heeft absolute adressering drie bytes nodig. Het eerste byte is de opcode en de volgende bytes het 16-bits adres.

In tegenstelling tot de verkorte adressering wordt dit ook wel de uitgebreide adressering genoemd.

Voorbeelden van deze adressering zijn:

```
LD HL,(nn)
JP nn.
```

nn is een 16-bits adres en (nn) de inhoud van adres nn.

Gemodificeerde pagina nul adressering (Z80)

Pagina-nul adressering is behalve d.m.v. de call instructie niet beschikbaar op de Z80. De instructie gebruikt een gewijzigde versie, en heet dan: gemodificeerde pagina-nul adressering.

De CALL instructie heeft een drie-bits groot veld (bits 3, 4 en 5), dat gebruikt wordt om naar een van acht adressen op pagina 0 van het geheugen te wijzen. Het effectieve adres is b5b4b3000 en wordt in PC geladen. De instructie is snel, want hij is maar een byte groot. De instructie werd hoofdzakelijk gebruikt als reactie op meervoudige interrupts. Het nadeel daarvan is de beperkte hoeveelheid beschikbare ruimte voor de interrupt routine. Een sprong in die routine doet het voordeel weer teniet. De ruimte is beperkt, omdat de afstand tussen de routine adressen slechts 16 bytes is.

De instructie wordt voor dat doel steeds minder gebruikt, omdat tegenwoordig speciale "prioriteit interrupt controller" chips (PIC's) op de markt te verkrijgen zijn. Deze zorgen voor een juiste en snelle afhandeling van interrupts.

De instructie wordt nu meestal gebruikt voor "restarts".

Relatieve adressering (Z80)

Per definitie heeft relatieve adressering twee bytes nodig. Het eerste byte bevat de opcode, het tweede de verplaatsing met het teken.

Om de instructie te onderscheiden van de absolute sprong wordt de afkorting "JR" gebruikt.

De tijd nodig om de instructie uit te voeren hangt van de sprong af. Wanneer

ten daar met berekeningen voorzichtig mee zijn. Als niet aan de test wordt voldaan, dan heeft de instructie slechts zeven "T-states" nodig. De programma teller bevat dan al het adres van de volgende instructie. Wordt echter wel aan de test voldaan, m.a.w. als er gesprongen wordt, dan heeft de instructie 12 "T-states" nodig. Het nieuwe adres moet eerst worden berekend, waarna het in de programma teller geladen moet worden.

Bij het berekenen van de tijd die nodig is om een deel van een programma uit te voeren, moet met bovenstaande wel degelijk rekening worden gehouden.

Daarom wordt een loop sneller, bij gebruik van JR, als een conditie wordt getest waaraan meestal *niet* wordt voldaan.

Wordt JR buiten een loop gebruikt, dan wordt voor de berekening van de snelheid een gemiddelde waarde aangehouden.

Dit probleem doet zich niet voor bij de onvoorwaardelijke sprong JR c. De instructie test geen enkele voorwaarde en duurt altijd 12 "T-states".

Geïndexeerde adressering (Z80)

Deze adresseer methode bestond niet bij de 8080, en werd er bij de Z80 aan toegevoegd (net als twee index registers). Daardoor moest de opcode een byte groter worden. Deze is dan 16 bits groot. (Een ander voorbeeld van een 16-bits opcode is LDIR) De structuur van een geïndexeerde instructie staat in figuur 5.5.

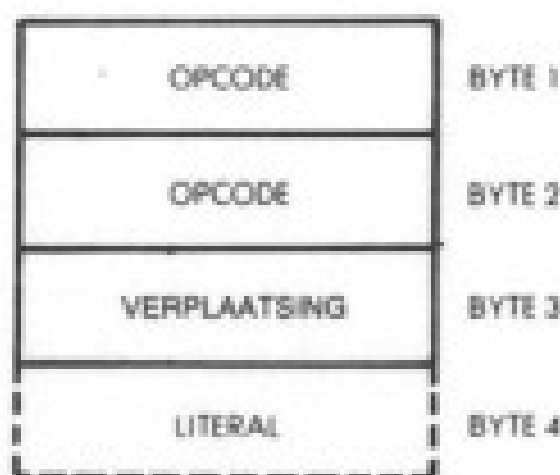

Fig. 5.5: De geïndexeerde instructie heeft een 16-bits opcode

Instructies waarbij geïndexeerde adressering is toegestaan zijn:

LD, ADD, INC, RLC, BIT en SET

Deze adresserings methode wordt zeer veel gebruikt bij bewerkingen van blokken data, tabellen en lijsten.

Indirecte adressering (Z80)

De Z80 heeft een beperkte mogelijkheid tot indirect adresseren: de "register indirecte adressering". Ieder van de register paren BC, DE en HL kan als geheugen adres worden gebruikt.

Als ze naar 16-bits data wijzen, wijzen ze naar het minst significante deel ervan. Het meest significante deel zit in het volgende adres.

Combinaties

Combinaties bestaan eigenlijk niet, behalve dat instructies met twee operanden verschillende adresseringen mogen toepassen voor beide operanden.

Een *load* of een rekenkundige instructie kan de ene operand dus ophalen met immediate adressering, en de andere met geïndexeerde adressering.

Op gelijke wijze kan het bit adresserings mechanisme werken met een van de drie hierboven genoemde adresserings mogelijkheden.

De adresserings mogelijkheden die bij iedere instructie gebruikt kunnen worden, staan in het voorgaande hoofdstuk.

Bit adressering

Bit adressering wordt meestal niet als een adresserings mogelijkheid opgevat. Maar hoe het ook wordt opgevat, bit adressering is een waardevolle faciliteit. Aangezien het door Zilog als een "adresserings mode" wordt gedefinieerd, zullen we het hier als zodanig opvatten. De 8080 was niet voorzien van deze adressering mode.

M.b.v. bit adressering kunnen gespecificeerde bits worden geadresseerd. De Z80 kan zodoende bepaalde bits zetten, resetten en testen op een geheugenadres of een register. Het betreffende byte kan door "register", "register-indirect" of "geïndexeerde" adressering worden geadresseerd. M.b.v. drie bits in de opcode wordt het juiste bit bepaald.

HET GEBRUIK VAN DE Z80 ADRESSERINGS MOGELIJKHEDEN

Lange en verkorte adressering

We hebben al gebruik gemaakt van de relatieve sprong instructies in de verschillende programma's. Deze toepassingen spreken voor zich zelf. Een interessante vraag is: wat moeten we doen, als het toegestane sprong bereik voor ons niet voldoende is? Een eenvoudige oplossing is de zogenaamde *lange sprong*. Dat is een sprong naar een adres, waar een absolute of lange sprong specificatie is geplaatst:

JR	NC, \$ + 3	SPRING ALS C = 0 NAAR HET HUIDIGE ADRES + 3
JP	FAR	SPRING ANDERS NAAR FAR (VOLGENDE INSTRUCTIE)

Als de carry 1 is, wordt dus naar FAR gesprongen. Dit lost ons probleem op. De meer complexe adresseer methoden kunnen nu aan bod komen: geïndexeerd en indirect.

Indexering gebruikt bij sequentieel data blok

Indexering wordt in de eerste plaats gebruikt om opeenvolgende adressen in een tabel te adresseren. De lengte mag niet groter zijn dan 256, opdat de verplaatsing in een 8-bits register zou passen.

We hebben al geleerd hoe we moeten testen op een karakter. In een tabel bestaande uit 100 elementen, moet een "*" gezocht worden. Het programma staat hierna. Zie ook het stroomdiagram in figuur 5.6.

SEARCH	LD	IX, BASE
	LD	A, '*'
	LD	B, COUNT
TEST	CP	(IX)
	JR	Z, FOUND
	INC	IX
	DEC	B
	JR	NZ, TEST
NOTFND	...	

In de paragraaf over blok verplaatsingen zullen we nog een verbeterd programma tegenkomen.

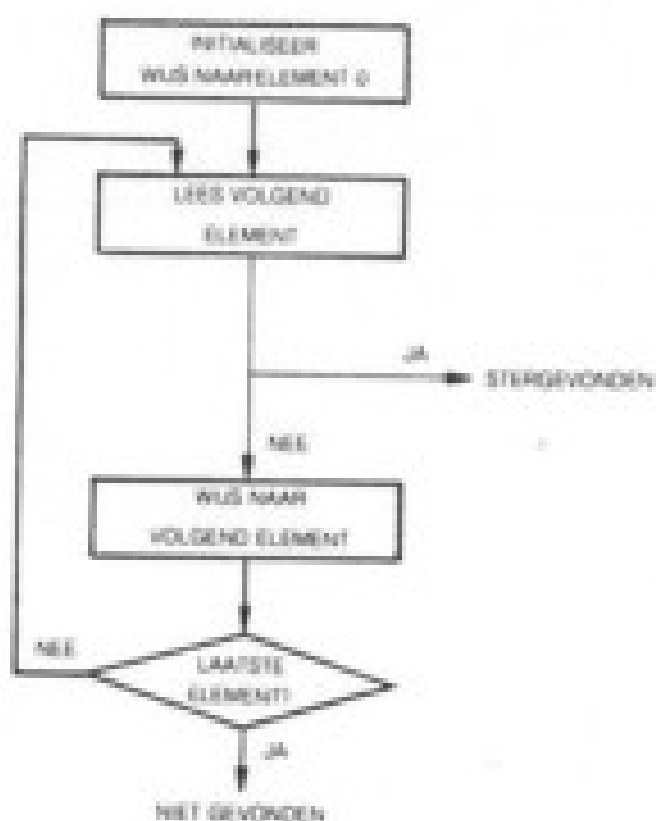

Fig. 5.6: Karakter zoek programma. Stroomdiagram

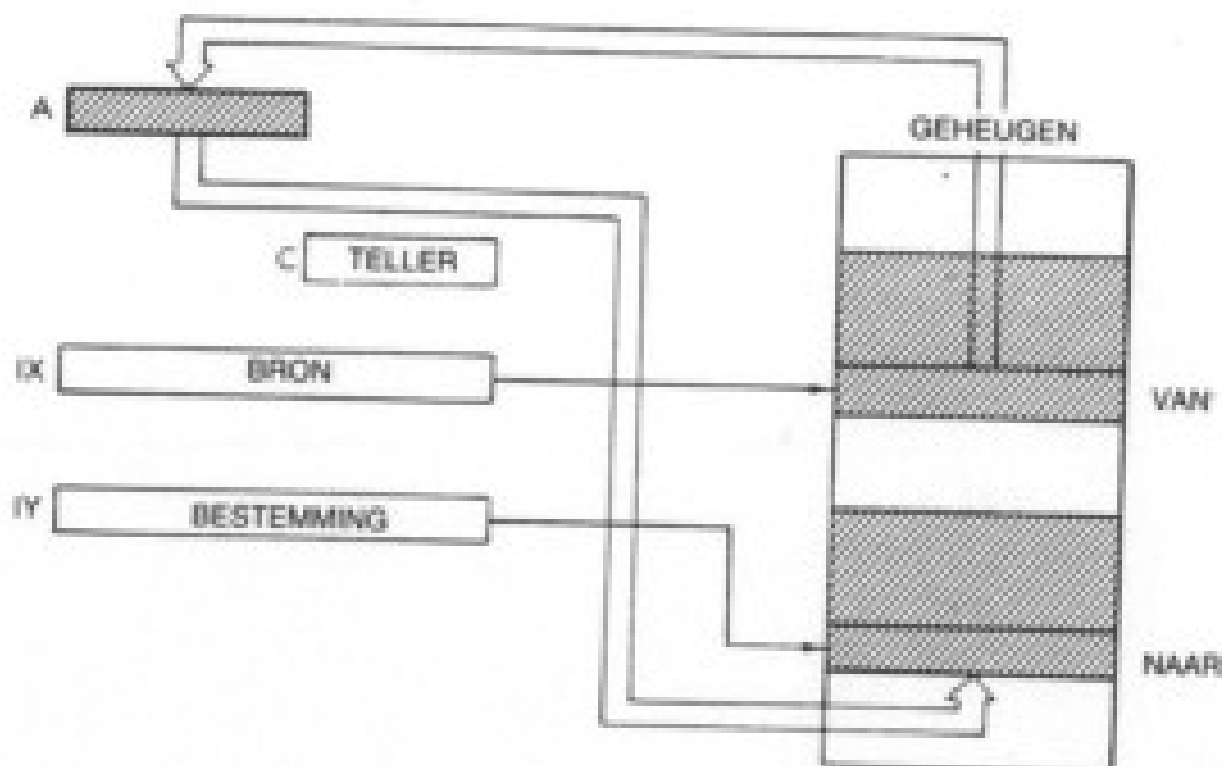

Fig. 5.7: Blok verplaatsing. Initialisatie van het register

Een blok verplaats routine voor minder dan 256 elementen

"COUNT" is het aantal elementen van het te verplaatsen blok. We nemen aan dat dat aantal kleiner dan 256 is. FROM is het basis adres van het blok. TO is het basis adres in het geheugen, waar het blok naar verplaatst moet worden. Het algoritme is erg simpel: er wordt een woord tegelijk verplaatst. Teller C houdt bij, welk woord verplaatst wordt. Hier volgt het programma:

```
BLKMOV    LD    IX, FROM
          LD    IY, TO
          LD    C, COUNT
NEXT      LD    A, (IX)          HAAL WOORD
          LD    (IY), A
          INC   IX
          INC   IY
          DEC   C
          JR    NZ, NEXT
```

Laten we het programma eens nader bekijken:

```
BLKMOV    LD    IX, FROM
          LD    IY, TO
          LD    C, COUNT
```

Deze drie registers initialiseren de registers IX, IY, en C, zoals in figuur 5.7 is te zien.

Index register IX is de pointer naar de bron, en wordt regelmatig met 1 verhoogd. IY wijst naar de bestemming en wordt ook regelmatig met 1 verhoogd. Register C wordt geladen met het maximale aantal elementen dat verplaatst moet worden. Omdat het een 8-bits register is, is het maximale aantal 256. Van dit register wordt regelmatig 1 afgetrokken. Als C 0 wordt, dan zijn alle elementen verplaatst.

De volgende twee instructies:

```
NEXT      LD    A, (IX)
          LD    (IY), A
```


laden de inhoud van het geheugenadres waar IX naar wijst in A. Daarna wordt de inhoud van A verplaatst naar het adres waar IY naar wijst. Met andere woorden, er is een element van het ene blok naar het andere verplaatst. De twee index registers worden daarna met 1 verhoogd:

```
INC IX
INC IY
```

En de teller wordt met 1 verlaagd:

```
DEC C
```

Tenslotte wordt, als C niet 0 is, terug gesprongen naar NEXT:

```
JR NZ, NEXT
```

In dit voorbeeld wordt een toepassing van de index registers gegeven. Laten we dat programma eens vergelijken met een soortgelijk programma voor een andere microprocessor: de MOS technology 6502, welke ook indexering kent, maar met andere afspraken:

```

NEXT      LDX      #NUMBER
          LDA      FROM, X
          STA      TO, X
          DEX
          BNE      NEXT
```

Zonder op de details van het programma in te gaan, zal de lezer onmiddellijk zien, dat dit programma korter is. Dat komt, omdat het index register X als een variabele verplaatsing wordt gebruikt, terwijl BASE en DEST de vaste basis adressen van de blokken zijn.

Dit voorbeeld moet duidelijk maken, dat hoewel indexering in theorie een krachtige faciliteit is, het niet noodzakelijk tot een efficiënte code leidt. Dat hangt af van de beperkingen van de verschillende microprocessors. Een echte algemene indexering heeft de mogelijkheid van een 16-bits verplaatsing of adres veld nodig, plus een 16-bits index register.

Dat probleem is bij de Z80 opgelost, door de aanwezigheid van enkele gespecialiseerde instructies. We zullen nu een algemene blok verplaatsing beschrijven, die slechts vier instructies lang is. Maar eerst nog enkele opgaven.

Oefening 5.1: Schrijf een programma om een blok te verplaatsen in de stijl van bovenstaand 6502 programma. D.w.z. het index register bevat de verplaatsing. Beide blokken bevinden zich op pagina 0, die loopt van adres 0 tot adres 256. Het aantal elementen is zo klein, dat de blokken elkaar niet overlappen.

Oefening 5.2: Neem nu aan, dat de blokken op een willekeurige plaats in het geheugen staan. De blokken bevinden zich beide op de zelfde pagina. Herschrijf bovenstaand programma.

Algemene blok verplaats routine (meer dan 256 elementen)

Figuur 5.8 geeft de toewijzing van de registers en een plattegrond van het geheugen. Het programma is:

LD	BC, COUNT	AANTAL BYTES
LD	DE, TO	ADRES BESTEMMING
LD	HL, FROM	START ADRES
LDIR		VERPLAATS ALLE BYTES

Gebruikte geheugen ruimte: 11 bytes

Benodigde tijd: 21 cycli/byte

De eerste instructie is:

```
LD    BC, COUNT
```

In het register paar BC wordt het aantal (16 bit) van de te verplaatsen elementen geplaatst. De volgende twee instructies initialiseren de register paren DE en HL:

```
LD    DE, TO
LD    HL, FROM
```

Tenslotte:

```
LDIR
```

welke de hele verplaatsing uitvoert.

LDIR is een automatische blok verplaats instructie. LDIR doet het volgende: De inhoud van het adres waar HL naar wijst, gaat naar het adres waar DE naar wijst: $(DE) = (HL)$. Vervolgens: $DE = DE + 1$ en $HL = HL + 1$. Daarna: $BC = BC - 1$. Als BC 0 wordt, wordt de instructie beëindigd. Anders wordt de instructie herhaald.

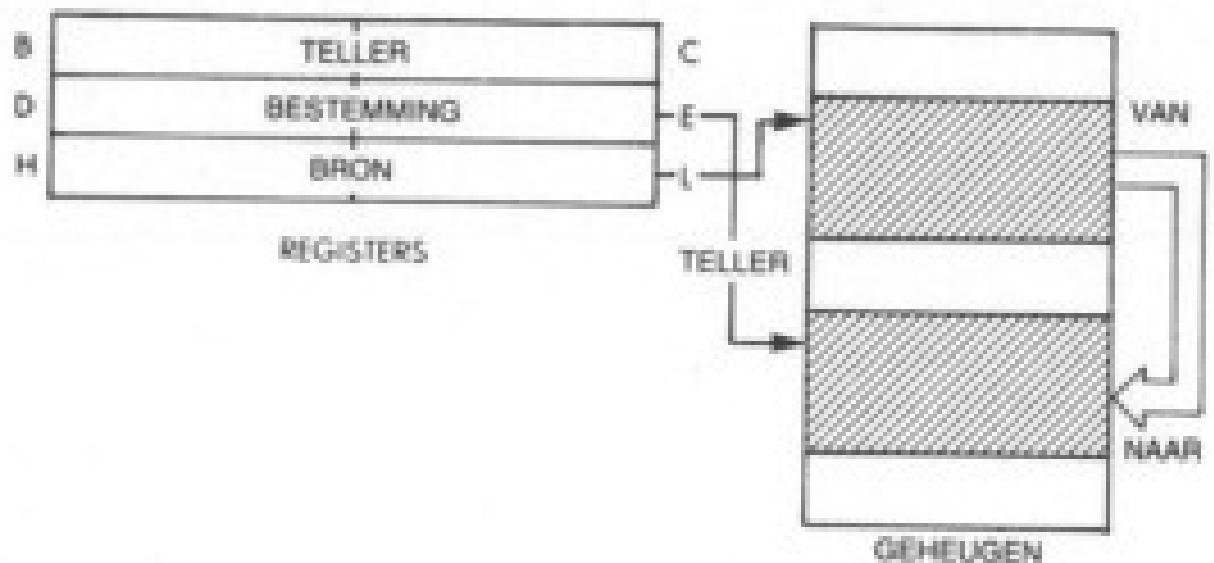

Fig. 5.8: Een blok verplaatsing. Plattegrond van het geheugen.

De waarde en de kracht van de LDIR instructie moet nu wel duidelijk zijn. Op soortgelijke wijze kan ons zoek programma door een automatische instructie worden verbeterd. Daarvoor gebruiken we CPIR, een speciale Z80 instructie. Het programma volgt nu:

```

                LD A, '*'
                LD BC, COUNT
                LD HL, STRING
STAR           CPIR
                JR Z, STAR
NOSTAR        ---

```

De eerste instructie laadt de accumulator met de code voor de ster. Daarna wordt het register paar BC geïnitieerd met het aantal te onderzoeken woorden in het blok:

```
LD BC, COUNT
```

In HL wordt het start adres van het blok geladen. De automatische instructie wordt daarna uitgevoerd:

```
LD HL, STRING
CPIR
```

De CPIR instructie is een automatische vergelijk instructie. De inhoud van het adres in HL wordt vergeleken met de inhoud van de accumula-

tor. Is de vergelijking succesvol, dan wordt de Z vlag 1 gemaakt. HL wordt daarna 1 groter, en BC 1 kleiner. De instructie wordt herhaald, tot BC 0 is, of tot de vergelijking succesvol is. Als de instructie CPIR voltooid is, moet de Z vlag dus getest worden om erachter te komen of de ster in het blok voorkomt. Als de ster niet in het blok voorkomt, kan de CPIR instructie in het extreme geval 64K geheugen hebben onderzocht. Het testen van de vlag gaat als volgt:

JR Z, STAR

Oefening 5.3: Herschrijf het programma, zodat het blok achterwaarts wordt doorlopen tijdens het zoeken. (Hint: gebruik CPDR)

We gaan nu een programma maken, dat een combinatie is van de twee vorige programma's. Een blok data moet van FROM naar TO worden verplaatst. De verplaatsing moet automatisch stoppen als het begrenzingskarakter, "*", wordt gevonden.

	LD	BC,COUNT	
	LD	HL,FROM	
	LD	DE,TO	
	LD	A,"*	BEGRENZINGSKARAKTER (DELIMITER)
TEST	CP	(FROM)	VERGELIJK ACCU MET GEHEUGEN
	JR	Z, END	EINDIGEN ALS TEST SUCCESVOL
	LDI		VERPLAATS KAR. EN MAAK POINTERS EN TELLER UP TO DATE
	JR	PE, TEST	BLIJF TESTEN. P GEEFT AAN OF BC = 0

De gebruikelijke initialisering wordt door de eerste drie instructies uitgevoerd. De teller, bron en bestemming registers krijgen de juiste waarde:

```
LD BC, COUNT
LD HL, FROM
LD DE, TO
```

De ster wordt in de accumulator geladen:

```
LD  A, '*'
```

De volgende instructie vergelijkt het geheugen met de inhoud van de accumulator:

```
TEST CP (FROM)
```

De Z vlag geeft aan of de test slaagt of niet. Deze vlag wordt 1 als de test slaagt. De volgende instructie test de vlag:

```
JR  Z, END
```

De volgende instructie is een automatische verplaats instructie:

```
LDI
```

Deze instructie verplaatst het karakter en werkt de pointers en de teller bij. LDI verplaatst de inhoud van het geheugen op adres (HL) naar het adres (DE), (DE) = (HL). Daarna wordt bij HL en DE 1 opgeteld:

$$DE = DE + 1$$

$$HL = HL + 1$$

Tenslotte wordt van BC 1 afgetrokken:

$$BC = BC - 1$$

Het eigenaardige van de instructie is, dat de P/V vlag geset wordt als BC 0 wordt, en gereset als BC niet 0 wordt. De volgende instructie test deze vlag, en beslist of het programma beëindigd moet worden:

```
JR  PE, TEST
```

Het optellen van twee blokken

Het volgende programma telt element voor element twee blokken bij elkaar op, te beginnen bij de adressen BLK1 en BLK2. De twee blokken hebben het zelfde aantal elementen, COUNT.

```
BLKADD  LD    IX, BLK1
        LD    IY, BLK2
        LD    B, COUNT
        XOR   A
```

```

LOOP      LD      A, (IX + 0)
          ADC      A, (IY + 0)
          LD      (IX), A
          DEC      IX
          DEC      IY
          DEC      B
          JR       NZ, LOOP

```

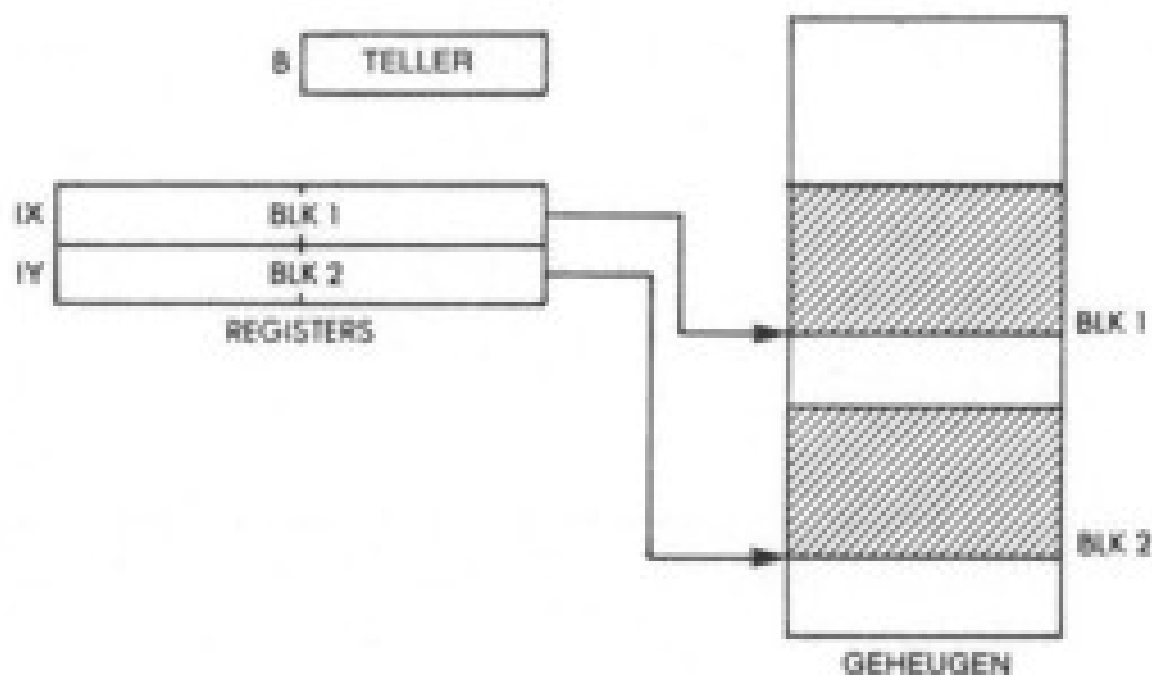

Fig. 5.9: Optelling van twee blokken: $BLK1 = BLK1 + BLK2$

Een plattegrond van het geheugen staat in figuur 5.9. Het programma is recht-toe-recht-aan. Het aantal elementen komt in B en IX en IY worden geïnitieerd met de waarden BLK1 en BLK2:

```

BLKADD    LD      IX, BLK1
          LD      IY, BLK2
          LD      B, COUNT

```

Het carrybit wordt met het oog op de eerste optelling 0 gemaakt:

```

XOR      A

```

Het eerste element wordt in de accumulator geladen:

```

LOOP      LD      A, (IX + 0)

```

Het corresponderende element van BLK2 wordt erbij opgeteld:

```
ADC  A, (IY + 0)
```

en het resultaat komt in BLK1:

```
LD  (IX), A
```

Van de twee pointers wordt 1 afgetrokken:

```
DEC  IX
```

```
DEC  IY
```

evenals van de teller:

```
DEC  B
```

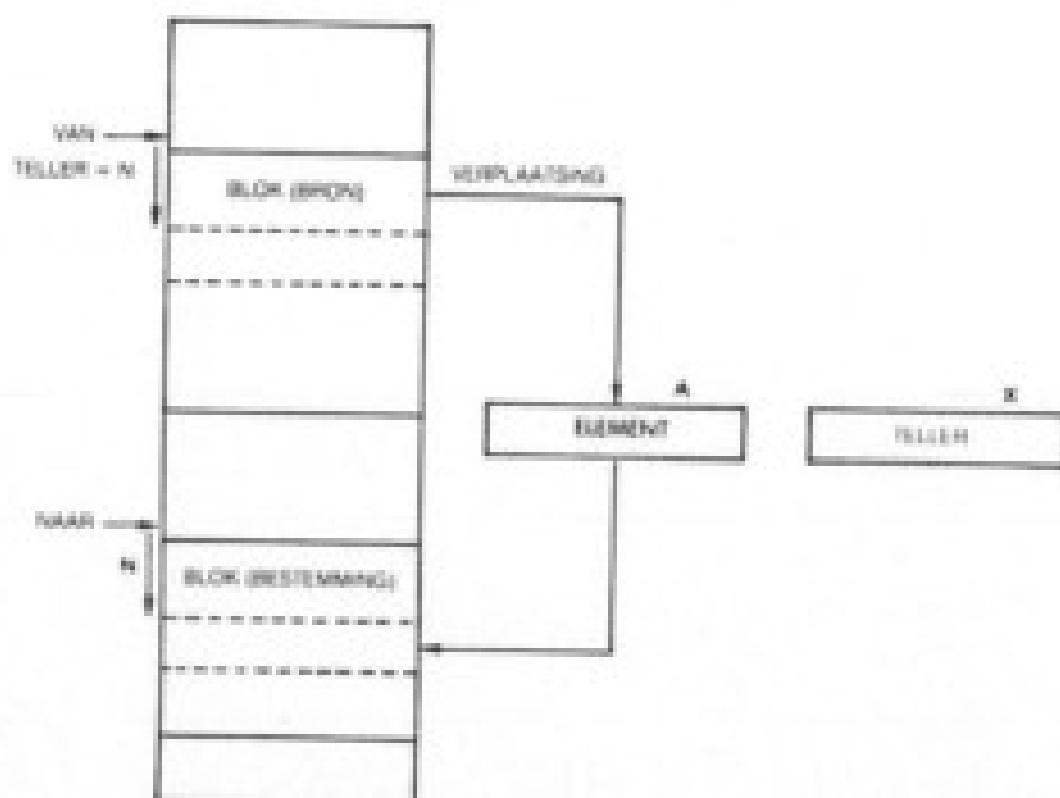
Zolang het tel register niet 0 is, wordt de loop uitgevoerd:

```
JR  NZ, LOOP
```

Oefening 5.4: Kun je bovenstaand programma gebruiken voor een 32-bits optelling?

Oefening 5.5: Kan het gebruikt worden voor een 64-bits optelling?

Oefening 5.6: Verander het programma zodanig, dat de resultaten in een apart blok komen, te beginnen bij adres BLK3.

Oefening 5.7: Verander het programma zodanig, dat er afgetrokken wordt i.p.v. opgeteld.

Oefening 5.8: Verander het programma zo, dat BLK1 en BLK2 wijzen naar de top van het blok i.p.v. naar de bodem ervan. Zie figuur 5.10.

SAMENVATTING

Er is in dit hoofdstuk een complete beschrijving van de adresserings mogelijkheden gegeven. De Z80 biedt de gebruiker vele adresserings technieken, die we geanalyseerd hebben. Tenslotte is d.m.v. programma's de waarde van de diverse mogelijkheden aangetoond. Om de Z80 efficiënt te programmeren is kennis van alle adresserings technieken een vereiste. Ze worden overal in de rest van het boek gebruikt.

Oefeningen

5.9: Schrijf een programma dat de eerste 10 bytes van een tabel op adres "BASE" optelt. Het resultaat heeft 16 bits. (Dit is een berekening van een "checksum")

5.10: Kun je het zelfde probleem oplossen zonder de geïndexeerde adressering te gebruiken?

5.11: Draai de volgorde van de 10 bytes van de tabel om. Sla het resultaat op op adres "REVER".

5.12: Zoek in de zelfde tabel het grootste getal op. Laad dat getal in adres "LARGE".

5.13: Tel de corresponderende elementen van drie tabellen, die beginnen op de adressen BASE1, BASE2 en BASE3, bij elkaar op. De lengte van deze tabellen staat op adres "LENGTH" op pagina 0.

6

INPUT/OUTPUT TECHNIEKEN

INLEIDING

Tot nu toe hebben we geleerd, hoe we informatie tussen het geheugen en de verschillende registers van de microprocessor kunnen uitwisselen. We hebben ook geleerd hoe we de registers en de verschillende instructies moeten gebruiken om de data te manipuleren. In dit hoofdstuk komt de communicatie met de buitenwereld aan de orde, de input/output.

Input slaat op het naar binnen halen van data afkomstig van randapparatuur, zoals toetsenbord, en schijf. *Output* heeft betrekking op het zenden van data van de microprocessor of het geheugen naar de buitenwereld, dat kan zijn een printer, beeldscherm (CRT), schijf, relais enz.

Allereerst worden de I/O bewerkingen bekeken, die nodig zijn voor ieder randapparaat. Daarna zullen we zien hoe we meerdere randapparaten tegelijk kunnen bedienen. Vooral "polling" en "interrupts" zullen we onder de loep nemen.

INPUT/OUTPUT

In deze paragraaf wordt ons geleerd, hoe we eenvoudige signalen, zoals pulsen, kunnen ontvangen en opwekken. Daarna komen technieken aan de orde, waarmee pulsen van een bepaalde lengte kunnen worden opgewekt en getest. Is dat achter de rug, dan kunnen we ons bezig houden met meer ingewikkelde soorten I/O, zoals seriele en parallelle data overdracht met hoge snelheid.

De Z80 input/output instructies

De Z80 heeft een speciale set input en output instructies. De meeste processors hebben deze instructies niet, en gebruiken de normale instructies voor het doen van I/O. Evenals de 8080 heeft de Z80 basis I/O instructies. Bovendien heeft de Z80 enkele aanvullende instructies. Ze zullen gedetailleerd worden besproken.

De basis input en output instructies zijn respectievelijk: IN A,(n) en OUT A,(n). Deze instructies vormen de erfenis van de 8080. Ze lezen en schrijven respectievelijk een byte tussen de geselecteerde poort en de accumulator. Het adresseren van een poort gaat als volgt: het adres van de poort komt op de adreslijnen A0 tot en met A7 te staan. De inhoud van de accumulator staat op de adreslijnen A8 tot en met A15. Als deze laatste adreslijnen worden gedecodeerd door een I/O apparaat, is het soms nodig allereerst de inhoud van de accumulator nul te maken. In de volgende eenvoudige voorbeelden wordt aangenomen, dat deze adreslijnen niet met een I/O poort zijn verbonden, zodat we daar geen rekening mee hoeven te houden.

Bij de speciale instructie IN r,(C) wordt de inhoud van register C gebruikt als I/O adres. Register B bevat dan het meest significante deel van het adres (A8 t/m A15). Register "r", een van de zeven general-purpose registers, wordt geladen met de inhoud van het gespecificeerde adres.

Het maken van een signaal

In het eenvoudigste geval wordt een randapparaat aan- of uitgezet door de computer. Om de toestand van het randapparaat te veranderen, moet het niveau van een logisch signaal veranderen van "0" naar "1" of omgekeerd. Laten we aannemen dat een relais is verbonden met bit 0 van een register "OUT1". Om het relais aan te zetten moet het bit 1 zijn, om het relais uit te schakelen een 0. OUT1 is het adres van het output register. Een programma dat het relais aanzet is:

```
TURNON  LD  A, 00000001B    LAAD PATROON IN A
        OUT (OUT1), A      ZET PATROON IN
                           OUTPUTREGISTER
```

We hebben aangenomen, dat de toestand van de andere zeven bits van A niet belangrijk waren. Dat is echter vaak niet het geval. Ze zouden met andere relais verbonden kunnen zijn. We kunnen het pro-

programma daarom nog verbeteren. We willen het relais aan zetten, zonder de toestand van de andere bits te veranderen. Aangenomen is, dat de inhoud van het output register kan gelezen worden.

TURNON	IN	A, (OUT1)	LEES INHOUD VAN OUT1
	OR	0000001B	BIT 0 WORDT 1
	OUT	(OUT1), A	(OUT1), A

Het programma leest eerst de inhoud van adres OUT1. M.b.v. een OR wordt alleen bit 0 veranderd in een 1, de andere bits blijven gelijk. (Dit werd in hoofdstuk 4 behandeld) Zie figuur 6.1.

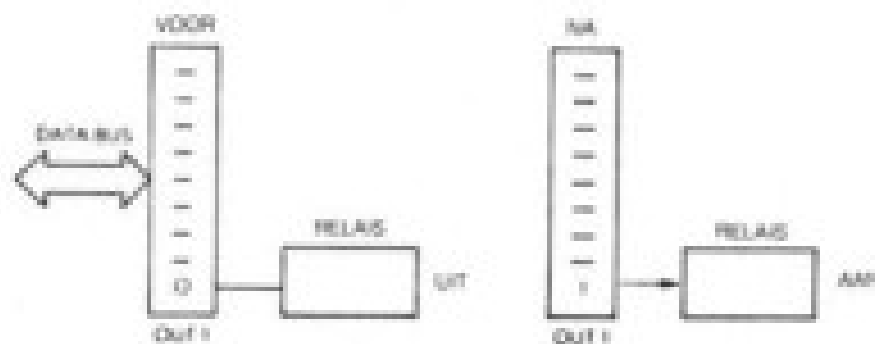

Fig. 6.1: Inschakelen van een relais

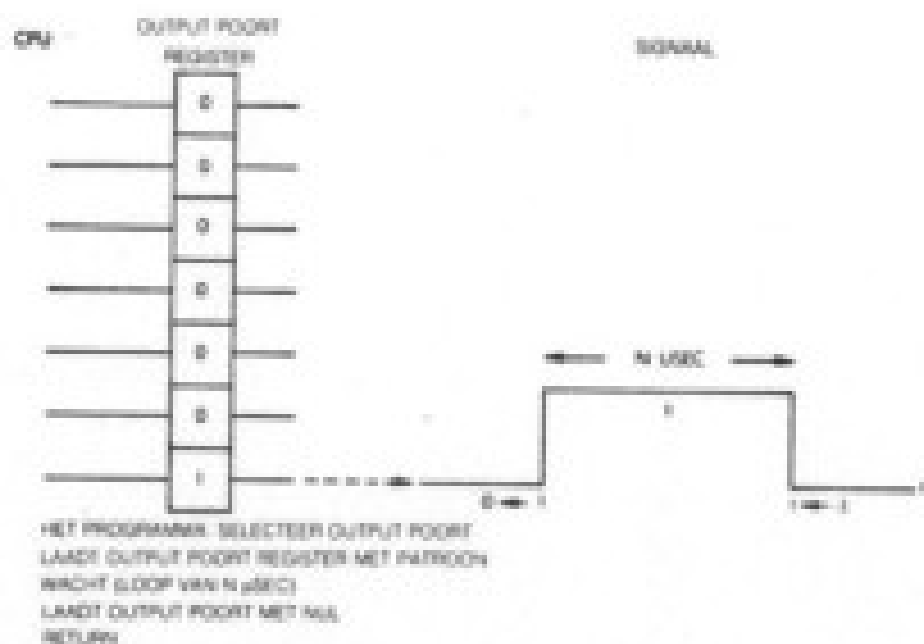

Fig. 6.2: Een geprogrammeerde puls.

Pulsen

Het maken van een puls gebeurt op de zelfde manier als het maken van een niveau, zoals dat hierboven is gedaan. Eerst wordt een output bit 1 gemaakt, daarna weer 0. Het resultaat is een puls. Zie figuur 6.2. Er doet zich echter een probleem voor: hoe maken we een puls van de juiste lengte. We moeten een vertraging inbouwen.

Het opwekken en meten van een vertraging

Een vertraging kan door software en door hardware worden opgewekt. Hier zullen we zien hoe het gedaan kan worden met een programma. Later komen we de hardware oplossing met een "programmeerbare interval timer" (PIT) nog wel tegen.

Een geprogrammeerde vertraging komt tot stand d.m.v. tellen. Een tel register wordt met een bepaalde waarde geladen, waarna er iedere keer 1 van wordt afgetrokken d.m.v. een loop. Het programma blijft in die loop tot dat de teller de waarde 0 heeft. De tijd die hiervoor nodig is, is bepalend voor de vertraging. Bij wijze van voorbeeld volgt hier een programma, dat een vertraging van 69 klok cycli opwekt:

DELAY	LD	A, 5	A IS TELLER
NEXT	DEC	A	TREK 1 AF VAN A
	JP	NZ, NEXT	GA NAAR NEXT TOT A = 0

Register A wordt met de waarde 5 geladen. De volgende instructie trekt 1 af van A. De daarop volgende instructie test of A nul is; is dat niet het geval, dan wordt naar NEXT gesprongen. Is A wel nul, dan wordt de volgende instructie uitgevoerd. Het programma is simpel en het stroomdiagram is te vinden in figuur 6.3.

We gaan nu de vertraging door het programma opgewekt berekenen.

LDA in de immediate mode: negen cycli, DEC: vier, en tenslotte JP: zeven klok cycli, behalve de laatste keer, dan heeft de instructie 12 cycli nodig.

De totale vertraging is dus: $9 + 5 \times 11 + 5 = 69$ cycli.

Als 1 cyclus 0,5 microseconde duurt, dan is de vertraging 34,5 microseconde.

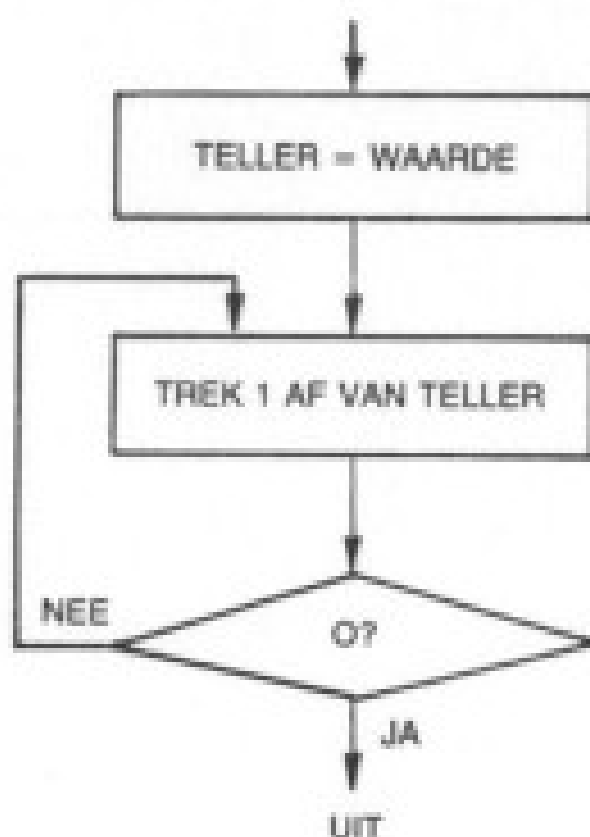

Fig. 6.3: Stroomdiagram basis vertraging

De zoeven beschreven vertraging wordt in de meeste input/output programma's gebruikt. Zorg daarom dat je hem goed begrijpt. Maak de volgende oefeningen:

Oefening 6.1: Wat is de maximale, en wat is de minimale vertraging die met deze drie instructies te maken is?

Oefening 6.2: Verander het programma zodanig, dat een vertraging van ongeveer 100 microseconden ontstaat.

Een eenvoudige methode om de vertraging langer te maken, is het toevoegen van een of meer instructies in het programma tussen DEC en JP. De instructie NOP kan daarvoor gebruikt worden. (NOP doet niets gedurende vier cycli.)

Langere vertragingen

Langere vertragingen d.m.v. software kunnen bereikt worden door de teller groter te maken. Een register paar is te gebruiken als een 16-

bits teller. De teller kan ook drie bytes lang zijn, zoals in het volgende programma:

DEL24	LD	B, COUNTH	TELLER HOOG (8 BITS)
DEL16	LD	DE, -1	
LOOPA	LD	HL, COUNTL	TELLER LAAG
LOOPB	ADD	HL, DE	VERMINDER TELLER
	JR	C, LOOPB	GA DOOR TOT NUL
	DJNZ	LOOPA	VERMINDER B EN SPRING

DE wordt met -1 geladen, en bij HL opgeteld. HL wordt dus met 1 verminderd. B wordt met een waarde geladen, evenals HL. Het programma heeft twee loops. In de binnenste loop wordt TELLER LAAG (= HL) iedere keer met 1 verminderd. Wordt HL 0, dan komen we in de buitenste loop terecht. TELLER HOOG wordt met 1 verminderd, TELLER LAAG wordt opnieuw geladen, en we komen weer in de binnenste loop terecht. Dit gaat door tot TELLER HOOG (= B) de waarde nul heeft. De vertraging is ten einde. Het programma heeft een teller binnen een andere teller. Langere vertragingen zijn te maken, door op dezelfde wijze meer tellers te introduceren.

Het nadeel van deze methode is, dat de processor tijdens deze vertragingen niets anders doet. Als de computer niets anders hoeft te doen, is dat acceptabel. In veel gevallen moet hij echter ook beschikbaar zijn voor andere taken, zodat lange vertragingen meestal niet met software worden gemaakt. Zelfs korte vertragingen kunnen uit den boze zijn, als een bepaalde reactie tijd gegarandeerd moet worden in bepaalde situaties. Als bovendien interrupts zijn toegestaan tijdens een vertragingenloop, is van precisie helemaal geen sprake. Er moeten dan hardware vertragingen gebruikt worden.

Oefening 6.3: Schrijf een programma voor een 100 miliseconde vertraging. (Dit is een typische vertraging van een Teletype.)

Hardware vertragingen

Hardware vertragingen worden verkregen door gebruik te maken van zogenaamde *programmeerbare interval timers*, of timers. Een register van de timer wordt met een waarde geladen. Het verschil is, dat de timer dit register zelf aftelt. Als de timer klaar is, d.w.z. de teller is 0, zendt deze normaal een interrupt naar de processor. Of de timer set een statusbit, dat periodiek door de processor wordt gecontroleerd.

Hoe de interrupts worden gebruikt komt later in dit hoofdstuk aan de orde.

Een timer kan ook andere dingen: tellen vanaf 0, de duur van een signaal tellen, of het aantal ontvangen pulsen tellen. Als de timer werkt als een interval timer, dan wordt gezegd, dat hij werkt in de "*one-shot*" mode. Telt hij pulsen, dan werkt hij in de *puls-tel* mode. Enkele timers bevatten meerdere registers en mogelijkheden, waaruit de programmeur een keuze kan maken.

Het meten van pulsen

Bij het ontvangen en meten van pulsen doet zich een ongeveer gelijk probleem voor als bij het opwekken van pulsen. Bovendien is er nog een ander probleem: het maken van een puls wordt door het programma bestuurd, maar input pulsen komen *asynchroon* met het programma voor. Om een puls te detecteren komen twee methoden in aanmerking: "*polling*" en *interrupts*. Interrupt behandelen we later in dit hoofdstuk.

We bekijken eerst de polling techniek. Bij deze techniek wordt continu de waarde van een input register gelezen, en een bepaald bit wordt daarvan wordt getest. Stel dat dit bit 0 is. Bit 0 is normaal 0. Als een puls wordt ontvangen wordt dit bit 1. Het programma test bit 0 voortdurend, totdat dit 1 wordt, want dan is een puls gedetecteerd. Dat doet het volgende programma:

POLL	IN	A, (INPUT)	LEES INPUT REGISTER
ON	BIT	0, A	TEST BIT 0
	JR	Z, POLL	BLIJF TESTEN ALS BIT 0=0

Omgekeerd, stel dat de input lijn normaal 1 is, en dat een 0 moet worden getecteerd. Dat is het geval bij een START bit afkomstig van een Teletype. Dan wordt het programma:

POLL	IN	A, (INPUT)	LEES INPUT REGISTER
	BIT	0, A	TEST BIT 0
	JR	NZ, POLL	TEST IS OMGEKEERD
START	...		T.O.V. HET VORIGE PROGRAMMA

Meting van de pulslengte

Het meten van de lengte van een input puls kan op de zelfde manier gebeuren, als het berekenen van de lengte van een output puls. Zowel een software als een hardware techniek is bruikbaar. Als het gebeurt d.m.v. software, wordt een teller regelmatig met 1 verhoogd. Daarna wordt getest of de puls nog aanwezig is. Is de puls er nog, dan springt het programma terug naar het begin van de loop en gaat verder met het tellen. Is de puls niet meer aanwezig, dan is de waarde van de teller een maat voor de lengte van de puls. De lengte kan berekend worden.

DURTN	LD	B, 0	TELLER 0
AGAIN	IN	A, (INPUT)	LEES INPUT
	BIT	0, A	TEST BIT 0
	JR	Z, AGAIN	WACHT TOT A = 1
LONGER	INC	B	VERHOOG TELLER
	IN	A, (INPUT)	TEST BIT 0
	BIT	0, A	
	JR	NZ, LONGER	WACHT TOT A = 0

Natuurlijk nemen we aan, dat bij register B geen overflow optreedt. Kan dat wel gebeuren, dan moet het programma worden verbeterd, anders is dit een programmeer fout!

Aangezien we nu weten hoe pulsen gemaakt en ontvangen moeten worden, kunnen we ons bezig houden met overdrachten van grotere hoeveelheden data, seriele en parallelle data. Daarna zullen we onze kennis toepassen op bestaande randapparatuur.

PARALLELE WOORD OVERDRACHT

Aanname is, dat 8 bits over te dragen data parallel aanwezig is op adres "INPUT". Zie figuur 6.4. De microprocessor moet deze data lezen, als een status signaal zegt, dat de data geldig zijn. De status informatie staat in bit 7 van adres "STATUS". Het te schrijven programma moet automatisch ieder ontvangen woord lezen en opbergen zo gauw het binnen komt. Het aantal te ontvangen woorden is bekend, en staat op adres "COUNT". Zou het aantal niet bekend zijn, dan moet getest worden op een bepaald karakter, het *break-karakter*. Dat kan zijn *rub-out*, of het karakter *""*. Daarvoor hebben we reeds een programma gemaakt.

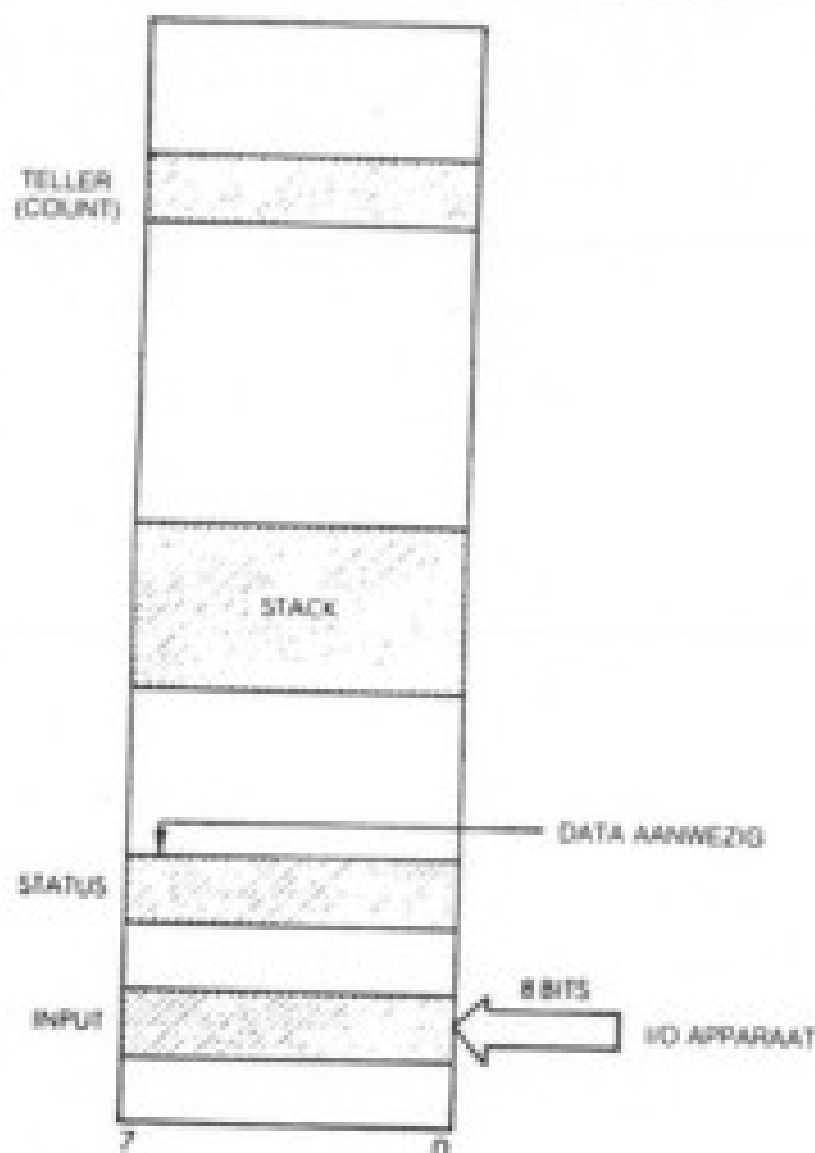

Fig. 6.4: Parallele woord overdracht

Figuur 6.5 geeft het stroomdiagram. Het status bit wordt getest tot het 1 is, wat betekent dat het woord klaar is. Als een woord klaar is, wordt het gelezen en in het juiste adres geladen. Daarna wordt de teller met 1 verlaagd. Is deze 0 geworden, dan zijn alle data ontvangen. Is dat niet het geval, dan moet het volgende woord worden gelezen. Een simpel programma dat dit algoritme uitvoert volgt nu:

PARAL	LD	A, (COUNT)	ZET TELLER IN A
	LD	B, A	B IS TELLER
WATCH	IN	A, (STATUS)	DATA KLAAR? GA DAN DOOR
	BIT	7, A	BIT 7 IS "1" INDIEN DATA KLAAR
	JP	Z, WATCH	TEST STATUS
	IN	A, (INPUT)	LEES DATA
	PUSH	AF	ZET DATA OP STAPEL

```

DEC   B           TREK VAN TELLER 1 AF
JP    NZ, WATCH  GA NAAR WATCH TOT B=0

```

In het programma wordt aangenomen, dat de "data klaar" vlag automatisch 0 wordt, als de status wordt gelezen. In de praktijk gebeurt dat ook.

De eerste twee registers initialiseren het teller register B:

```

PARAL LD A,(COUNT)
      LD B,A

```

Er is geen gemakkelijke manier om B vanuit het geheugen te laden. Of we doen het via A, zoals hier, of B en C moeten tegelijk worden geladen.

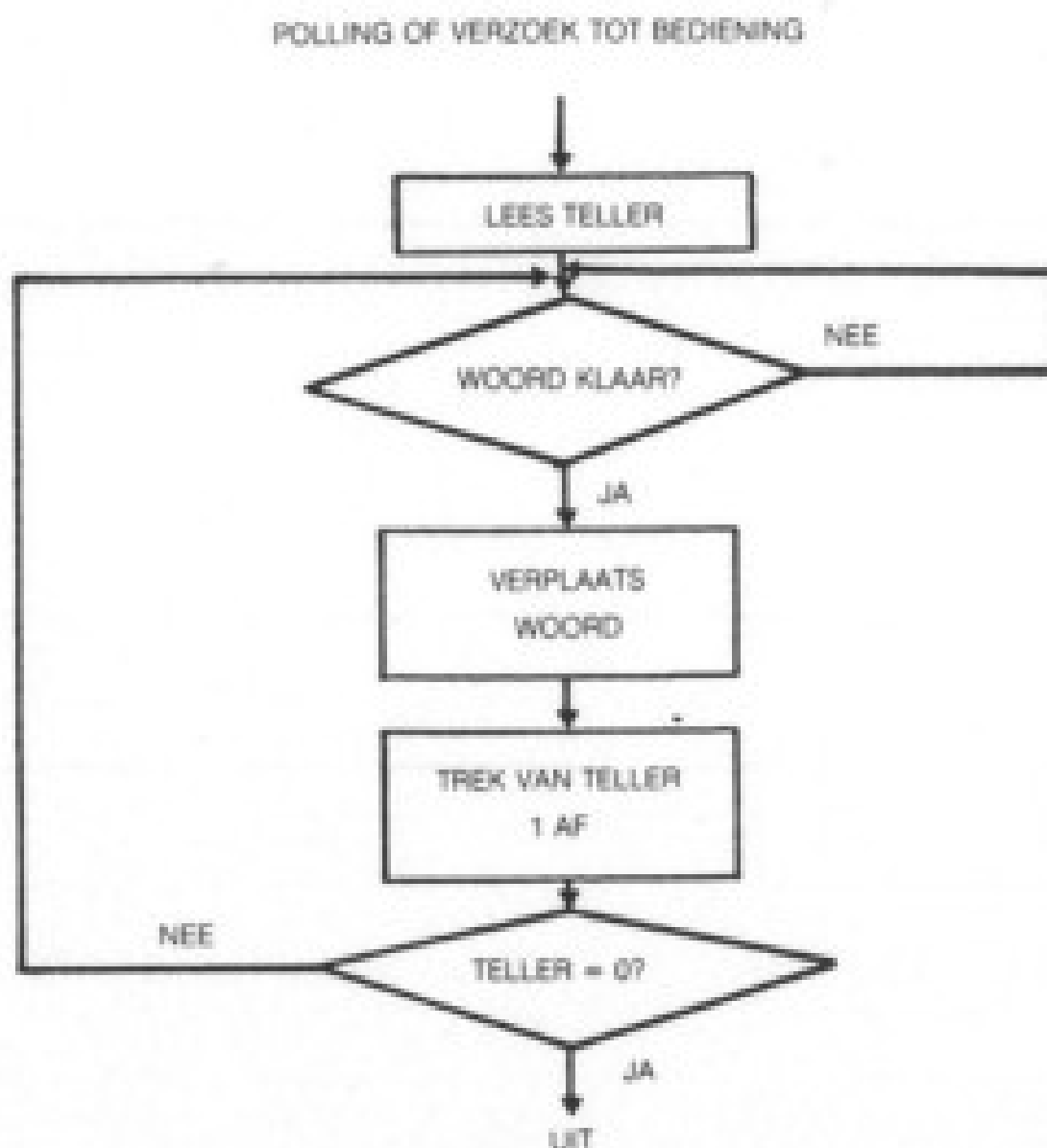

Fig. 6.5: Parallele woord waarden

De volgende drie instructies lezen het status bit en veroorzaken een loop zo lang bit 7 is 0. (Dit is het teken bit, bit N.)

```
IN      A,(STATUS)
BIT     7, A      "IN" SET GEEN STATUS BITS
JP      Z,WATCH
```

Als geen sprong wordt uitgevoerd, is de data geldig en kan deze gelezen worden:

```
IN      A,(INPUT)
```

Het woord is nu gelezen en moet opgeborgen worden. Aangenomen dat een voldoende deel van de stapel vrij is, kan dat met de instructie:

```
PUSH    AF
```

Deze instructie plaatst A (en F) op de stapel. Als de stapel vol is, of het aantal over te dragen woorden is groot, kan de stapel niet worden gebruikt. Dan moet het geheugen gebruikt worden. De data kan geplaatst worden m.b.v. bijvoorbeeld een geïndexeerde instructie. Dat vereist echter wel een extra instructie om het index register te verhogen of te verlagen. PUSH is sneller (slechts 11 klok cycli).

Het woord is gelezen en weggezet. De woorden teller moet verlaagd worden, en er moet getest worden of we al klaar zijn:

```
DEC     B
JP      NZ,WATCH
```

We gaan door tot de teller 0 is.

Dit negen instructies lange programma kunnen we een "benchmark" noemen. Een benchmark is een zorgvuldig geoptimaliseerd programma om de capaciteiten van een gegeven processor onder gegeven omstandigheden te testen. Het programma is ontworpen voor maximale snelheid en efficiëntie. We zullen nu de maximale overdracht snelheid berekenen van dit programma. Teller staat in het geheugen. Het getal achter iedere instructie die hierop volgt geeft het aantal benodigde klokeycli.

PARAL	LD	A, (COUNT)	13
	LD	B, A	4
WATCH	IN	A, (STATUS)	11
	BIT	7, A	8
	JP	Z, WATCH	7/12
	IN	A, (INPUT)	11
	PUSH	AF	11
	DEC	B	4
	JP	NZ, WATCH	7/12

De minimale tijd die dit programma nodig heeft is te berekenen door aan te nemen dat iedere keer als STATUS wordt getest, de data aanwezig is. M.a.w. de eerste sprong in het programma vindt niet plaats. De minimale tijd wordt dus:

$$13 + 4 + (11 + 8 + 7 + 11 + 11 + 4 + 7) \times \text{COUNT} + 5$$

Als we de eerste 17 cycli van het initialiseren van het tel register verwaarlozen, komen we op een waarde van 64 klokecycli, of 32 microseconden met een 2MHz klokfrequentie.

De maximale overdracht snelheid is dus:

$$\frac{1}{29.5 (10^6)} = 31,25 \text{ K bytes per seconde}$$

Oefening 6.4: Neem aan, dat het aantal te verplaatsen woorden groter is dan 256. Verander het programma overeenkomstig, en bereken de maximale overdracht snelheid.

Oefening 6.5: Probeer het programma te verbeteren, zodat de snelheid groter wordt. Gebruik daarbij:

1— JR i.p.v. JP

2— DJNZ

3— INIR i.p.v. INDR.

Was het bovenstaande programma werkelijk optimaal?

We weten nu hoe we parallelle dataoverdrachten met hoge snelheid uit moeten voeren. We kunnen nu overstappen op een meer ingewikkelde soort dataoverdracht.

BIT SERIELE DATAOVERDRACHT

Bij een seriele ingang van een systeem komen de informatie bits na elkaar binnen. Deze bits kunnen een gelijke afstand tot elkaar hebben. Dit wordt gewoonlijk *synchrone* overdracht genoemd. Ook kan de data in reeksen van meerdere bits binnenkomen, waarbij de onderlinge afstand van de reeksen willekeurig is. Dat heet *asynchrone* data overdracht. We zullen een programma ontwerpen, dat op beide manieren kan werken. Het principe voor het ontvangen van seriele data is eenvoudig: we bekijken een ingang, zeg ingang 0. Als een bit wordt gedetecteerd, lezen we de ingang, en schuiven het bit in een buffer. Als op deze manier 8 bits ontvangen zijn, stoppen we het ontvangen byte in het geheugen, en wachten op het volgende. Om het geheel niet te gecompliceerd te maken, nemen we aan, dat het aantal te ontvangen bytes van te voren bekend is. Anders moeten we wachten op een speciaal karakter, dat het einde aangeeft. We weten trouwens al hoe dat moet worden gedaan. In figuur 6.6 staat het stroomdiagramma van het programma. Het programma volgt nu:

SERIAL	LD	C, 0	MAAK INPUTWOORD 0
	LD	A, (COUNT)	LAAD B MET BYTE TELLER
	LD	B, A	
LOOP	IN	A, (INPUT)	LEES POORT
	BIT	7, A	BIT 7 IS STATUS, BIT 0 DATA
	JR	Z, LOOP	WACHT TOT A = 1
	SRL	A	SCHUIF DATABIT IN CARRY
	RL	C	RED DATABIT IN REG. C
	JR	NC, LOOP	GA DOOR TOT 8 BITS
			ONTVANGEN ZIJN
	PUSH	BC	ZET WOORD OP STAPEL
	LD	C, 01H	RESET MARKEER BIT
	DEC	B	MAAK BYTE TELLER 1 KLEINER
	JR	NZ, LOOP	HAAL VOLGENDE WOORD

Het is een efficiënt programma, en het maakt gebruik van nieuwe technieken die we zullen uitleggen (zie figuur 6.7).

Er gelden de volgende afspraken: adres TELLER bevat het aantal van de te verplaatsen woorden. Register C wordt gebruikt om het woord uit de ontvangen bits samen te stellen. Adres INPUT heeft betrekking op een input register. Bit 7 daarvan is het status- of klok bit.

Fig. 6.6: Bit seriële data overdracht. Stroomdiagram.

Als het 0 is, is de data niet geldig, is het 1, dan wel. De data zelf staat op bit 0 van het input register. In veel gevallen zullen status en data ieder hun eigen input register hebben. Het programma is daartoe gemakkelijk te veranderen. Bovendien nemen we aan, dat het eerste te ontvangen bit een 1 is. Is dat niet zo, dan moet een verandering in het programma worden aangebracht, wat we later ook zullen doen. Het programma is exact volgens het stroomdiagram in figuur 6.6 opgebouwd. De eerste paar regels vormen een wachtloop, die test of een bit klaar is. Daarvoor moet het input register ingelezen worden, waarna het zero bit Z getest wordt. Zolang dit bit 0 is, blijven we in de loop. Pas

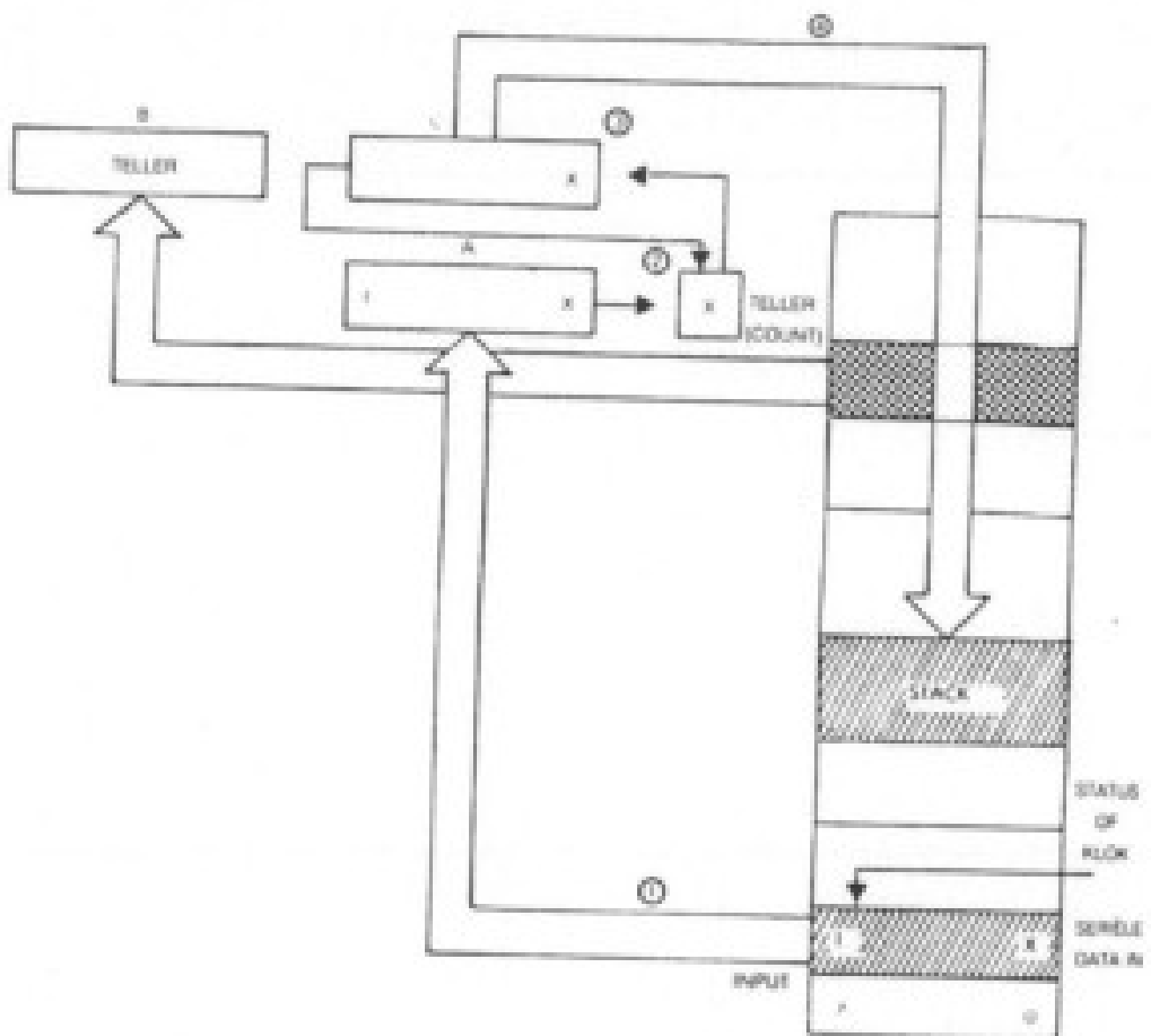

Fig. 6.7: Serie naar parallel. De registers.

als het status (of klok) bit 1 wordt, wordt de volgende instructie uitgevoerd.

Deze serie instructies komt overeen met pijl 1 van figuur 6.7.

De accumulator bevat nu een 1 in bit positie 7, en het data bit in bit positie 0. Het eerste ontvangen bit is een 1, maar de daarop volgende bits kunnen zowel 1 als 0 zijn. Het data bit op positie 0 moet daarom bewaard worden. De instructie:

SRL A

schuift de inhoud van de accumulator 1 bit naar rechts. Het meest rechtse bit van A, het data bit, valt in het carry bit. Dat bit bewaren we in register C (de pijlen 2 en 3 in figuur 6.7 geven dit proces weer).

RL C

D.m.v. deze instructie komt het carry bit in het rechtse bit van register C. Tegelijk komt het linker bit van C in het carry bit terecht. (Als je daaraan twijfelt, moet je hoofdstuk 4 nog maar eens nakijken!)

Het is belangrijk dat je onthoudt, dat een roteer instructie het carry bit bewaart, hier in het rechtse bit van C, en dat het oorspronkelijke carry bit in positie 7 van het register komt.

In ons geval wordt het carry bit 0. De volgende instructie:

JR NC, LOOP

test de carry en springt terug naar adres LOOP zolang de carry 0 is. Dit is onze automatische bit teller. Na de eerste RL heeft C de waarde "00000001". Het is gemakkelijk in te zien, dat na 8 verschuivingen de 1 tenslotte in de carry terecht komt, waarna de loop eindigt. Het is een ingenieuze manier om een loop teller te maken, zonder er een aparte instructie aan te spenderen. Deze techniek is gebruikt om het programma zo kort mogelijk te maken, en de werking ervan te verbeteren.

Als tenslotte JR NC faalt, dan bevat register C 8 opeenvolgende seriebits. Deze bytes moeten in het geheugen worden opgeslagen. Dat doet de volgende instructie (de pijl 4 van figuur 6.7):

PUSH BC

De inhouden van B en C worden op de stapel geplaatst. Dat kan alleen als daar genoeg ruimte is. Aangenomen dat dat het geval is, dan is deze methode gewoonlijk de snelste manier om data in het geheugen te zetten. (Zelfs ondanks het feit dat we een onnodig register, B, op de stapel plaatsen). De stackpointer wordt automatisch bijgewerkt. Zouden we de stapel niet gebruiken, dan moest een extra instructie worden toegevoegd, om een pointer naar het geheugen bij te werken. Of we zouden een geïndexeerde instructie kunnen gebruiken, maar ook dan kost het extra tijd om de index te verhogen of te verlagen.

Nadat het eerste woord is ontvangen, bestaat niet langer de garantie dat het eerstvolgende bit een 1 is. Om het register toch als bit teller te kunnen gebruiken, moet het met de waarde "00000001" geladen worden. Dat doet de volgende instructie:

LD C, 01H

Omdat een woord is ontvangen, moet de woord teller met 1 worden verminderd. Daarna moet getest worden of we aan het einde van de data overdracht zijn. De volgende twee instructies voeren dit uit:

```
DEC B  
JR    NZ, LOOP
```

Het bovenstaande programma is ontworpen voor een hoge snelheid, zodat het een snelle stroom van seriele data kan ontvangen. Is het programma afgelopen, dan is het natuurlijk aan te raden de data van de stapel weg te halen, en ergens anders in het geheugen te plaatsen. In hoofdstuk 2 hebben we al geleerd, hoe een blok data verplaatst kan worden.

Oefening 6.6: Bereken de maximale snelheid, waarmee het programma seriele bits kan ontvangen. Zoek het aantal cycli van iedere instructie op in hoofdstuk 4. Om de lengte in tijd van een loop te berekenen, moet je de duur van een loop, in microseconden, vermenigvuldigen met het aantal keren dat de loop doorlopen wordt. Om de maximale snelheid te berekenen, moet je aannemen, dat de data iedere keer als het status bit wordt getest klaar is.

Het laatste programma is moeilijker te begrijpen dan de voorgaande programma's. Laten we het daarom nog eens gedetailleerd bekijken. (Zie figuur 6.6).

Zo nu en dan wordt een data bit ontvangen in bit 0 van INPUT. Het is mogelijk dat, bijvoorbeeld, achter elkaar drie enen worden ontvangen. Toch moet ieder van deze bits afzonderlijk te herkennen, zijn. Dat is de functie van het klok signaal.

Het klok (of status) signaal vertelt dat de data op een bepaald moment geldig is. Voordat een data bit kan worden gelezen, moet dus eerst het status bit worden getest. Als de status 0 is, moet er worden gewacht, is de status 1, dan is er data binnengekomen.

In ons geval nemen we aan, dat het status bit bit 7 van het register INPUT is.

Oefening 6.7: Kun je uitleggen waarom bit 7 gebruikt wordt voor de status en bit 0 voor de data? Maakt het iets uit?

Als er eenmaal een data bit is ontvangen, moet het op een veilige plaats worden bewaard. Daarna wordt het naar links geschoven, zodat

we klaar zijn voor het volgende bit.

Helaas wordt de accumulator gebruikt voor zowel het lezen als het testen van status en data bit. Daarin kan de data dus niet worden bewaard.

Oefening 6.8: Kan de status worden getest zonder de inhoud van de accumulator te verstoren? Bijvoorbeeld d.m.v. een speciale instructie? Als dat mogelijk is, kan de accumulator dan worden gebruikt om een heel byte in te ontvangen? Kan de snelheid worden verbeterd door een automatische sprong te gebruiken?

Oefening 6.9: Herschrijf het programma, zodat in de accumulator de ontvangen bits worden opgeslagen. Vergelijk dit programma met het vorige m.b.t. snelheid en aantal instructies.

We hebben aangenomen, dat in ons speciale voorbeeld het allereerste bit een 1 is. In het algemeen zal dat niet zo zijn.

Oefening 6.10: Herschrijf het programma, aannemende dat het eerste data bit zowel een 1 als een 0 kan zijn. Hint: de bit teller blijft werken, als deze eerst wordt geïnitialiseerd met de juiste waarde.

Tenslotte is de data opgeslagen in de stapel. Dat kan natuurlijk ook in een gespecificeerd stuk geheugen.

Oefening 6.11: Herschrijf het programma en plaats de data in het geheugen, te beginnen bij adres BASE.

Oefening 6.12: Herschrijf het programma zodanig, dat de data overdracht stopt als het karakter "S" wordt ontvangen.

Het hardware alternatief

Zoals gebruikelijk voor de meeste standaard I/O algoritmes is ook deze procedure m.b.v. hardware uit te voeren. De chip die daarvoor wordt gebruikt is de UART. Dit ic ontvangt de bits, en stelt automatisch zelf de bytes samen. Wil men echter het aantal componenten zo klein mogelijk houden, dan moet het programma, of een variant daarop, gebruikt worden.

data beschikbaar is op positie 0 van adres INPUT, terwijl de status te vinden is op positie 0 van adres INPUT + 1.

SAMENVATTING VAN DE BASIS I/O

We hebben nu geleerd, hoe we elementaire I/O operaties uit moeten voeren. We weten ook hoe een stroom parallelle of seriele data behandeld moet worden. We zijn nu klaar om door te gaan met het volgende onderwerp: de communicatie met echte I/O apparatuur.

COMMUNICATIE MET INPUT/OUTPUT APPARATUUR

Om data met input/output apparatuur uit te kunnen wisselen, moeten we ons er eerst van overtuigen, dat data beschikbaar is, als we willen lezen; of dat het apparaat klaar is om data te ontvangen, als we willen zenden. Daarbij is onderscheid te maken tussen twee procedures: de handshake en de interrupt. Allereerst de handshake.

Handshake

De handshake wordt in het algemeen gebruikt voor de communicatie tussen twee asynchrone apparaten, d.w.z. tussen twee apparaten die niet gesynchroniseerd zijn.

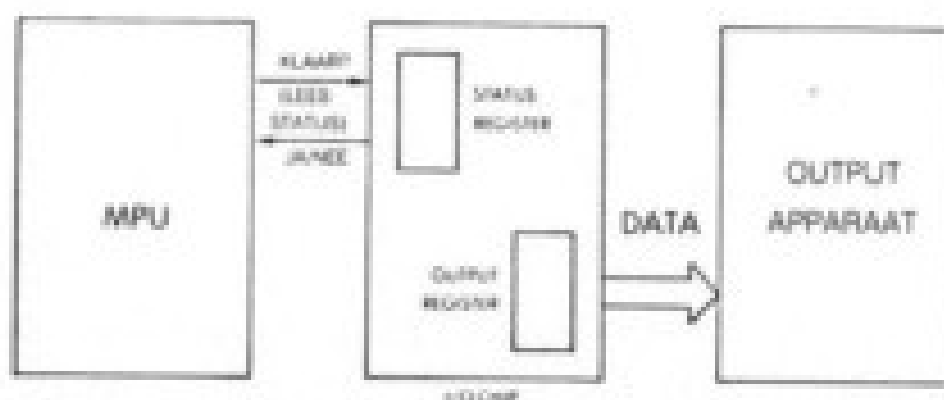

Fig. 6.8: Handshake (output)

Bijvoorbeeld: we willen een woord naar een parallelle printer sturen. Allereerst moeten we zeker weten dat de printer klaar is om te ontvangen. Daarom vragen we de printer: "ben je klaar?" De printer zal met ja of nee antwoorden. Is de printer niet klaar, dan moeten we wachten. Is de printer wel klaar, dan zenden we de data. (Zie Figuur 6.8)

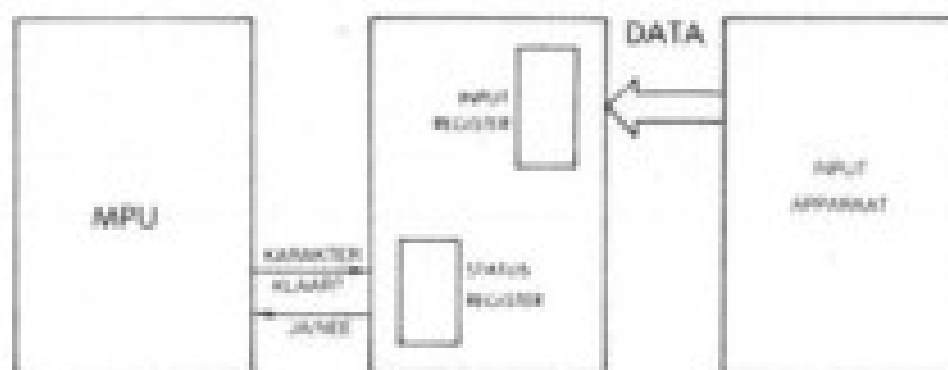

Fig. 6.8a: Handshake (input)

Omgekeerd, als we data willen ontvangen, vragen we of er data aanwezig is. Het randapparaat kan ook hier met ja of nee antwoorden. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren d.m.v. status bits (Zie figuur 6.8a).

Deze procedure komen we in het dagelijks leven overal tegen. Als we met iemand willen praten, die misschien met iets anders bezig is, vragen we die persoon of hij (of zij) even tijd heeft. Vaak gaat dat gepaard met handenschudden (handshake). Zijn daarna alle formaliteiten achter de rug, dan kan er gepraat worden.

We zullen deze procedure met een eenvoudig voorbeeld illustreren.

Het zenden van een karakter naar de printer

Het geheugen adres CHAR bevat het te zenden karakter.

WAIT	IN	A,(STATUS)	
	BIT	7, A	KLAAR?
	JR	Z, WAIT	NEE,GA NAAR WAIT;
			JA,GA DOOR
	LD	A, (CHAR)	HAAL KARAKTER
	OUT	(PRNTD), A	PRINT KARAKTER
	JR	WAIT	GA DOOR VOOR
			VOLGENDE KARAKTER

Het programma is recht-toe-recht-aan, en gebruikt de hierboven beschreven handshake procedure. Figuur 6.9 laat het data pad zien.

Het karakter (DATA) bevindt zich op adres CHAR. Allereerst wordt de status van de printer getest. Als bit 7 van het status register 1 wordt, betekent dat, dat de printer klaar is. Het karakter wordt dan in de accumulator geladen, en naar de printer verstuurd. Zolang het status bit 0 blijft, blijft het programma in een loop (WAIT) staan wachten.

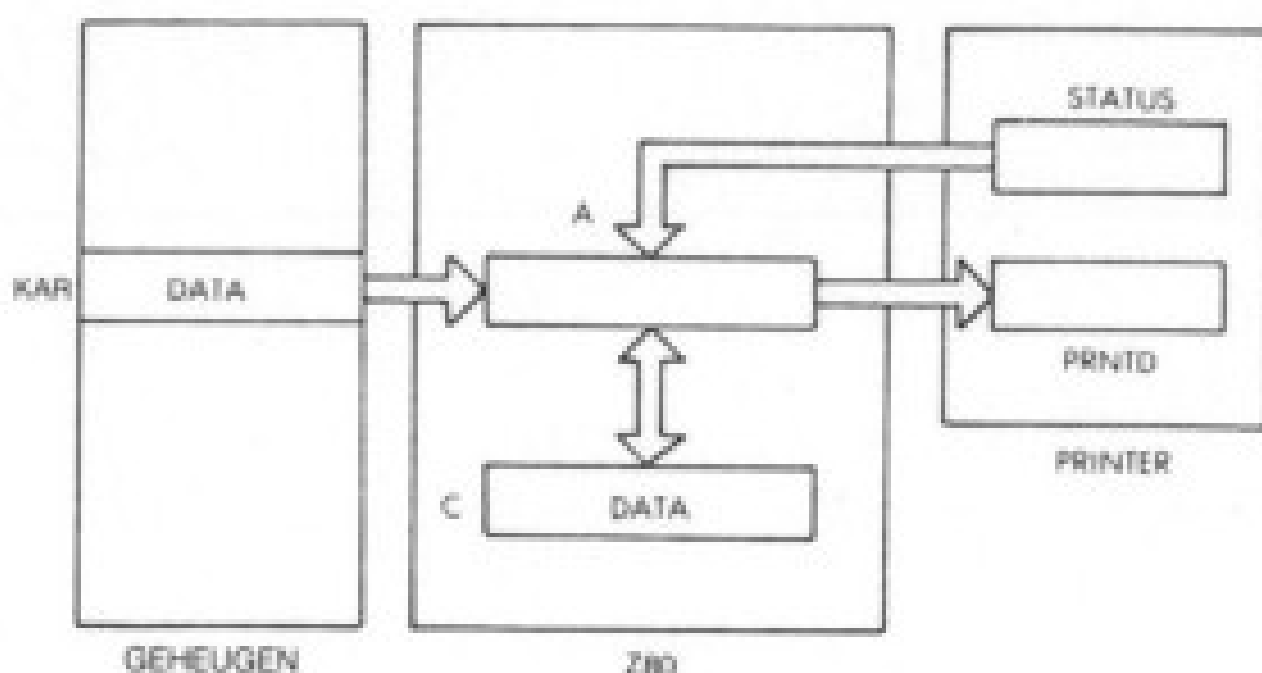

Fig. 6.9: Printer. Data pad.

Oefening 6.14: Hoeveel instructies kunnen we uitsparen in het bovenstaande programma, als het mogelijk zou zijn de data direct in register C te laden, en deze data in C direct naar de printer te sturen?

Oefening 6.15: Bij een echte printer moet meestal eerst een start bevel worden gegeven voordat hij kan worden gebruikt. Verander het programma zodanig, dat zo'n start commando eerst gegeven wordt. Dit commando bestaat uit het 1 maken van bit 0 in het register STATUS.

Oefening 6.16: Als de BIT instructie niet bestond, zou je dan een andere instructie kunnen gebruiken in regel 2 van het programma? Zo ja, geef dan de voordelen van de BIT instructie, als die er zijn, boven de door jou gebruikte instructie.

Oefening 6.17: Verander het programma zodanig, dat een reeks van n karakters wordt geprint. N is kleiner dan 255.

Oefening 6.18: Verander het programma zo, dat een reeks karakters wordt geprint, totdat deze reeks de code voor een "carriage-return" bevat.

De hele output procedure gaan we nu nog eens moeilijker maken, door een code omzetting toe te passen, en door tegelijk naar meerdere randapparaten te zenden.

Output naar een zeven-segments LED

Een gewone zeven-segments licht emitterende diode (LED) kan de getallen 0 tot en met 9, of de hexadecimale getallen 0 tot en met F weer-geven d.m.v. verschillende combinaties van de segmenten. Figuur 6.10 laat een zeven-segments LED zien. De mogelijke getallen staan in figuur 6.11.

De segmenten dragen de namen a tot en met g. (Zie figuur 6.10.) Een 0 bestaat dan uit de segmenten abcdef.

Stel dat bit 0 met een outputpoort verbonden is met segment a, bit 1 met segment b, enz. Bit 7 wordt niet gebruikt. De binaire code die nodig om de segmenten fedcba op te laten lichten is "0111111". Hexadecimaal is dat de code "3F". Maak de volgende oefening.

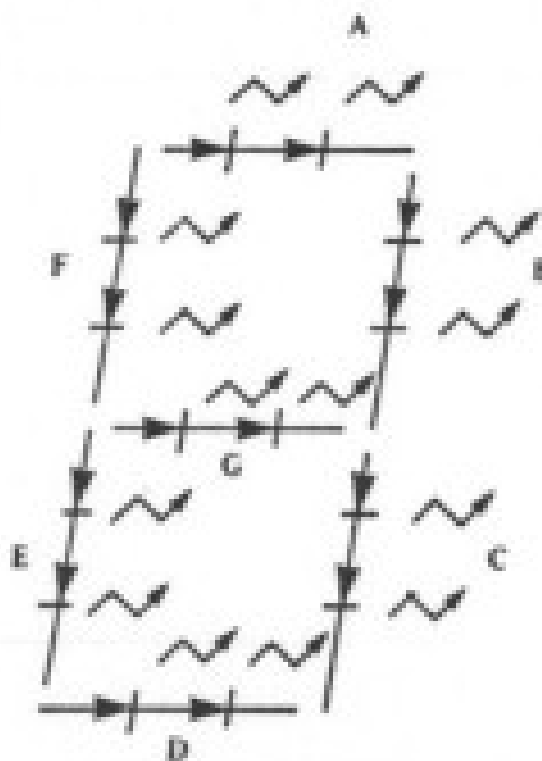

Fig. 6.10: Zeven-segments LED

Oefening 6.19: Bereken de hexadecimale code voor alle hexadecimale getallen op een zeven-segments LED. Vul deze codes in in de volgende tabel.

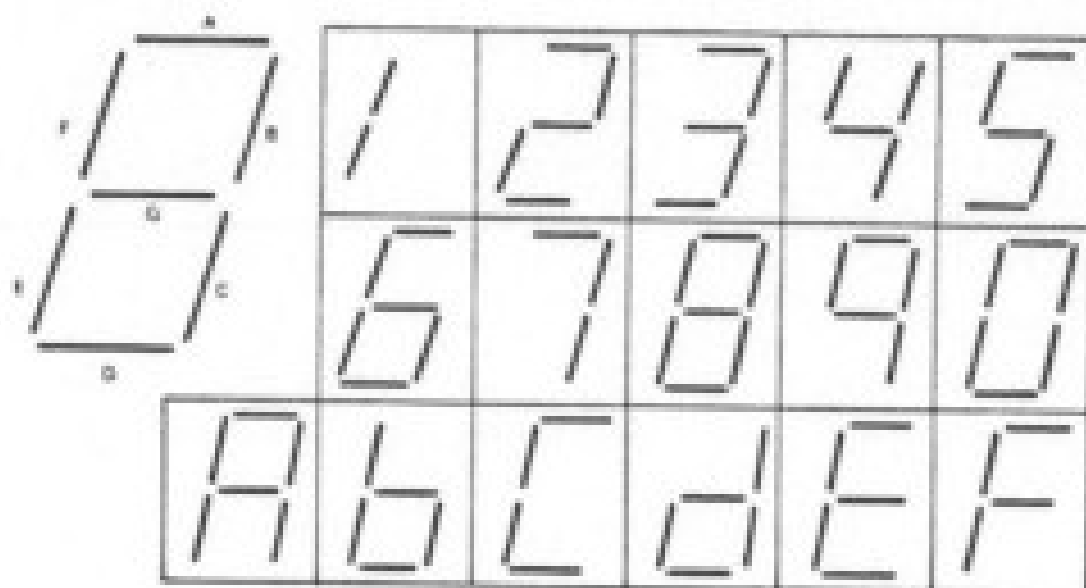

Fig. 6.11: Hexadecimale getallen m.b.v. een zeven-segments LED

Hex	LED code	Hex	LED code	Hex	LED code	Hex	LED code
0	3F	4		8		C	
1		5		9		D	
2		6		A		E	
3		7		B		F	

De volgende stap is het weergeven van hexadecimale getallen op meerdere LED's.

Het aansturen van meerdere LED's

Een LED heeft geen geheugen. Het laat de data alleen zien zolang de segmenten worden geactiveerd. Om de kosten van een LED display zo laag mogelijk te houden, stuurt de microprocessor de LED's een voor een aan. Dat moet zo snel gebeuren, dat de LED's niet zichtbaar gaan knipperen. Laten we een programma maken dat dit doet. Register C zal gebruikt worden om naar de LED te wijzen, die het getal moet weergeven. De accumulator bevat de hexadecimale code van dat getal. Onze eerste stap is de hex code te vertalen in de LED code. In de vorige opgave hebben we daar een tabel voor gemaakt. We kunnen om in die tabel te adresseren geïndexeerde adressering toepassen. De verplaatsing is gelijk aan de hexadecimale waarde van het getal. De LED code voor het getal 3 staat dus in het derde element na het basis adres. Het basis adres is SEGBAS. Het programma volgt nu:

LEDS	LD	E, A	A BEVAT HEX CODE
	LD	D, 0	DE IS VERPLAATSING
	LD	HL, SEGBAS	HL IS INDEX
	ADD	HL, DE	TABEL ADRES
	LD	A, (HL)	LEES CODE UIT TABEL
	LD	B, 50H	STEL DE VERTRAGING IN
DELAY	OUT	(C), A	OUTPUT LED CODE
	DEC	B	VERTRAGING TELLER
	JR	NZ, DELAY	GA NAAR DELAY ALS B NIET 0 IS
	DEC	C	VOLGENDE LED
	LD	A, C	
	CP	MINLED	LAATSTE LED?
OUT	JR	NC, OUT	
	LD	BC, (MAXLED)	JA, GEEF C WAARDE VAN EERSTE LED
	RET		

Het programma veronderstelt dat register C het adres bevat van de volgende weer te geven LED, en dat de accumulator het weer te geven getal bevat.

Het programma zoekt eerst de LED code van het getal in A op. Registers D en E vormen de verplaatsing, en H en L een 16-bits index register:

LEDS	LD	E, A	BASIS VAN TABEL
	LD	D, 0	
	LD	HL, HEX CODE	
	ADD	HL, DE	TEL BASIS BIJ VERPLAATSING OP

Daarna komt de vertraging loop, zodat de LED code een bepaalde tijd wordt weergegeven. Het getal 50H is willekeurig gekozen:

LD	A, (HL)	LEES LED CODE
LD	B, 50H	VERTRAGING

De vertraging komt tot stand d.m.v. een klassieke vertraging loop. De instructie:

OUT (C), A

plaatst de inhoud van A op de output poort waar C naar wijst. (Dat is het LED nummer). De volgende twee instructies vormen de vertragingss loop:

```

      DELAY DEC  B
              JR  NZ,DELAY

```

Daarna moet de pointer naar de LED met 1 worden verlaagd. Was het de laatste LED, dan moet de wijzer geladen worden met de waarde van de eerste LED:

```

      DEC     C
      LD      A,C
      CP      MINLED
      JR      NZ,OUT
      LD      BC,(MAXLED)
OUT    RET

```

Het is duidelijk dat het bovenstaande programma geschreven is als subroutine, de laatste instructie is immers een RET instructie.

Oefening 6.20: Normaal is het noodzakelijk de segmenten uit te zetten, voordat naar de volgende LED wordt overgeschakeld. Herschrijf daarvoor het programma. (Voor het nieuwe karakter te verzenden, moet eerst code 00H worden verstuurd.)

oefening 6.21: Wat gebeurt er met het display, als het DELAY label een regel naar boven wordt geschoven? Verandert dat de timing? Ziet het display er anders uit?

Oefening 6.22: De eerste vier regels van het programma voeren in feite een 16-bits geïndexeerde adressering uit. Dat gebeurt echter zonder het indexerings mechanisme te gebruiken. Stel dat SEGBAS bij voorbaat bekend is. Noem SEGBSH het hoge deel van het adres, en SEGBSL het lage deel. Plaats SEGBSH in het meest significante deel van het IX register. Herschrijf nu het programma en maak daarbij gebruik van het Z80 indexerings mechanisme. SEGBSL is het verplaatsings veld in de instructie. Wat zijn de voor- en nadelen van dit nieuwe programma?

Oefening 6.23: De registers B, D, E, H en L worden door de subroutine intern gebruikt. De inhoud ervan wordt veranderd. Als de subroutine de geheugen adressen T1, T2, T3, T4 en T5 mag gebruiken, voeg dan aan het begin en het eind van het programma instructies toe, waardoor de inhoud van deze registers bij het verlaten van de routine gelijk zijn aan de inhoud van de registers aan het begin van de routine.

Oefening 6.24: De zelfde opgave als hierboven, maar nu zijn de geheugen adressen T1 enz. niet beschikbaar. (Hint: iedere microprocessor heeft een ingebouwd mechanisme dat informatie in chronologische volgorde kan bewaren.)

We hebben de meeste gewone I/O problemen opgelost. Nu komt een nogal veel voorkomend randapparaat aan bod: de Teletype.

Teletype input-output

De Teletype is een serieel apparaat. Het zendt en ontvangt woorden serieel. Ieder woord is gecodeerd in een 8-bits ASCII code. (In de bijlage is een ASCII tabel opgenomen.) Bovendien wordt ieder woord voorafgegaan door een start bit, en het eindigt met twee stop bits. De toestand van de seriele verbinding is normaal 1. Dit om aan te geven dat de verbinding niet verbroken is. Een start vindt plaats op een overgang van 1 naar 0. Het ontvangende apparaat weet dan dat er data bits volgen. De standaard Teletype verstuurt (en ontvangt) 10 karakters per seconde. Omdat ieder karakter uit 11 bits bestaat, zendt de Teletype 110 bits per seconde. We zullen een programma ontwerpen, dat seriele bits met deze snelheid naar de Teletype stuurt.

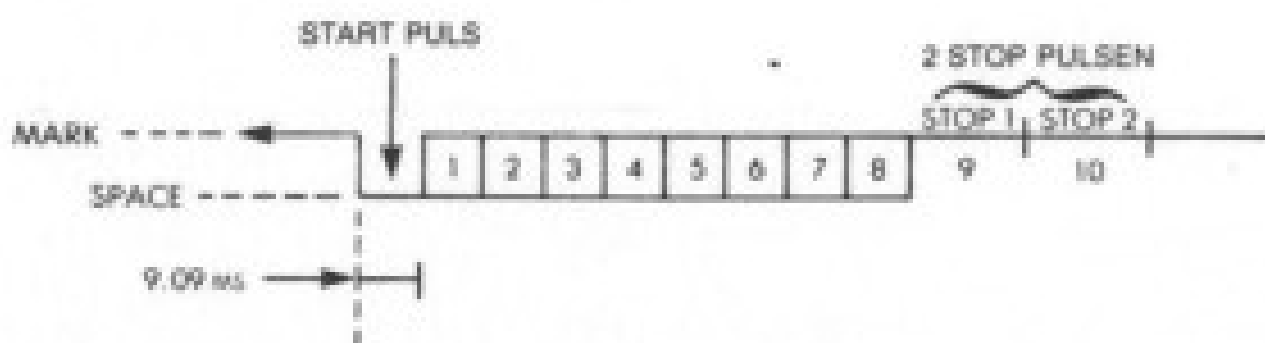

Fig. 6.12: Formaat van een Teletype woord

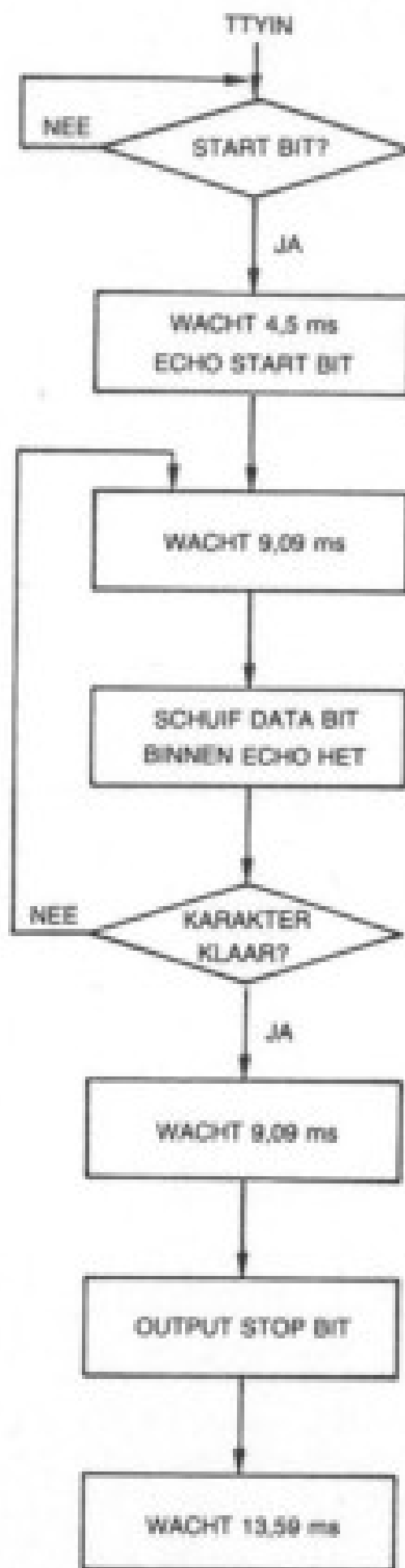

Fig. 8.13: TTY input met echo

110 bits per seconde wil zeggen 1 bit per 9,09 miliseconden. We moeten dus een vertragingssloop maken van 9,09 miliseconden. In figuur 6.12 is het formaat van een Teletype woord te zien. Figuur 6.13 geeft het stroomdiagramma voor bit input. Hier is het programma:

TTYIN	IN	A, (STATUS)	
	BIT	7, A	DATA KLAAR?
	JR	Z, TTYIN	NEE? WACHT
	CALL	DELAY1	JA? WACHT OP MIDDEN VAN PULS
	IN	A, (TTYBIT)	START BIT
	OUT	(TTYBIT), A	ECHO HET
	CALL	DELAY9	VOLGENDE PULS (9 MS)
	LD	B, 08H	BIT TELLER
NEXT	IN	A, (TTYBIT)	LEES DATA BIT
	OUT	(TTYBIT), A	ECHO HET
	SRL	A	REDDEN IN CARRY
	RR	C	PLAATS CARRY IN C
	CALL	DELAY9	VOLGENDE PULS (9 MS)
	DEC	B	TREK 1 AF VAN BIT TELLER
	JR	NZ, NEXT	
	IN	A, (TTYBIT)	LEES STOP BIT
	OUT	(TTYBIT), A	ECHO HET
	CALL	DELAY9	SLA TWEEDE STOP BIT OVER
	RET		

Fig. 6.14: Teletype programma

We bekijken het programma in detail. Allereerst moet de status van de Teletype worden getest, om te kijken of er data aanwezig is:

```

TTYIN  IN    A,(STATUS)
      BIT    7,A
      JR     Z,TTYIN

```

De "BIT" instructie is een zeer bruikbare instructie om een bit in een register mee te testen. Het verandert de inhoud van het te testen register niet. De Z vlag wordt geset als het gespecificeerde bit 0 is, en anders wordt het gereset.

Het programma blijft in de loop tot de status 1 wordt. Het is de klassieke "polling" loop.

Omdat de status niet bewaard hoeft te worden, kan met voordeel

```
AND 1000000B
```

gebruikt worden in plaats van

```
BIT 7,A
```

Daardoor worden twee bytes uitgespaard. De inhoud van de accumulator wordt echter vernietigd, maar dat is hier acceptabel.

Onthoud, dat bij het optimaliseren van programma's iedere nieuwe instructie bepaalde neveneffecten kan hebben.

De volgende stap is 4,5 ms te wachten om het midden van de start puls te testen:

```
CALL DELAY1
```

DELAY1 is de subroutine die zorgt voor de vertraging van 4,5 ms. Het volgende binnenkomende bit is het start bit. Dit bit moet terug gestuurd worden (echo) naar de Teletype, maar moet verder worden genegeerd:

```
TTYIN  IN  A,(TTYBIT)
        OUT (TTYBIT),A
```

Voor het eerste data bit moeten we nu 9,09 ms wachten. Dat doet de subroutine DELAY9:

```
CALL DELAY9
```

Register B doet dienst als data bit teller en wordt met de waarde 8 geladen:

```
LD B,08H
```

Ieder bit wordt gelezen in de accumulator, waarna een echo ervan verstuurd wordt. Bit 0 van de accumulator, waarin het data bit zit, wordt daarna opgeslagen in register C. Daar wordt het in geschoven. De verplaatsing van A naar C gebeurt via het carry bit:

```

NEXT    IN    A,(TTYBIT)
        OUT   (TTYBIT),A
        SRL   A
        C
        C

```

Deze volgorde van instructies wordt in figuur 6.15 geïllustreerd.

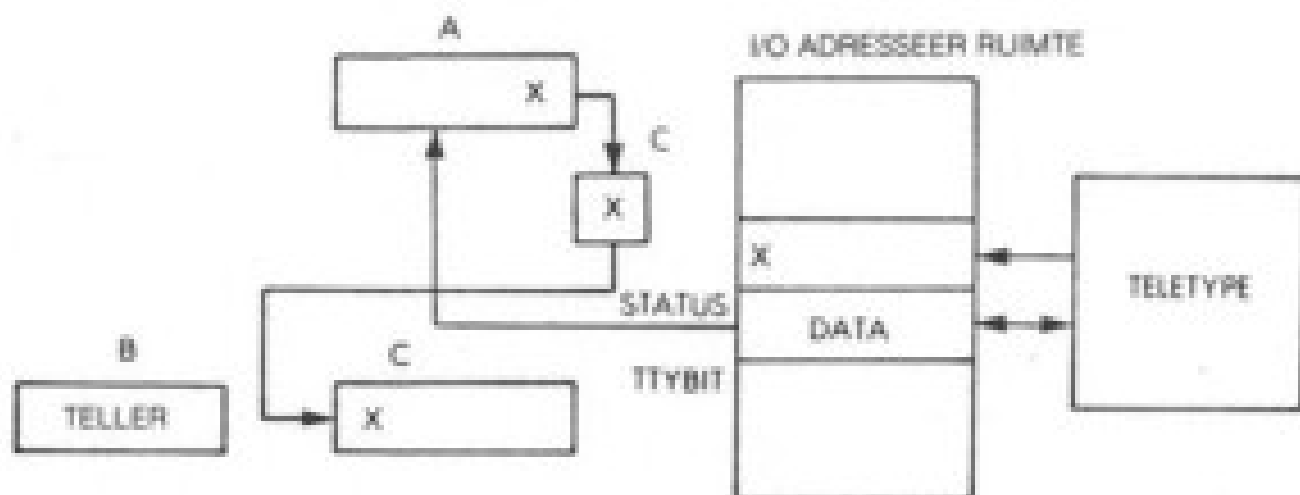

Fig. 6.15: Teletype input

Opnieuw wordt 9 miliseconden gewacht, de bit teller wordt met 1 verlaagd, en zolang niet alle 8 bits binnen zijn wordt de loop doorlopen:

```

CALL DELAY9
DEC B
JR NZ,NEXT

```

Tenslotte wordt het stop bit ontvangen en de echo wordt uitgezonden. Vaak is het zenden van 1 stop bit voldoende, maar m.b.v. twee extra instructies kunnen ook beide worden verzonden:

```

IN    A,(TTYBIT)
OUT   (TTYBIT),A
CALL DELAY9
RET

```

Bekijk het programma zorgvuldig. De logica ervan is eenvoudig. Het enige nieuwe feit is, dat een ontvangen bit van de Teletype (op adres TTYBIT) terug gestuurd wordt naar de Teletype (echo). Dat is standaard bij een Teletype. Als de gebruiker een toets indrukt, wordt

een karakter naar de processor gestuurd, daarna gaat het karakter weer terug naar het print mechanisme van de Teletype. Het is een bevestiging dat de verbindingen in orde zijn, als het karakter inderdaad juist wordt geprint op het papier.

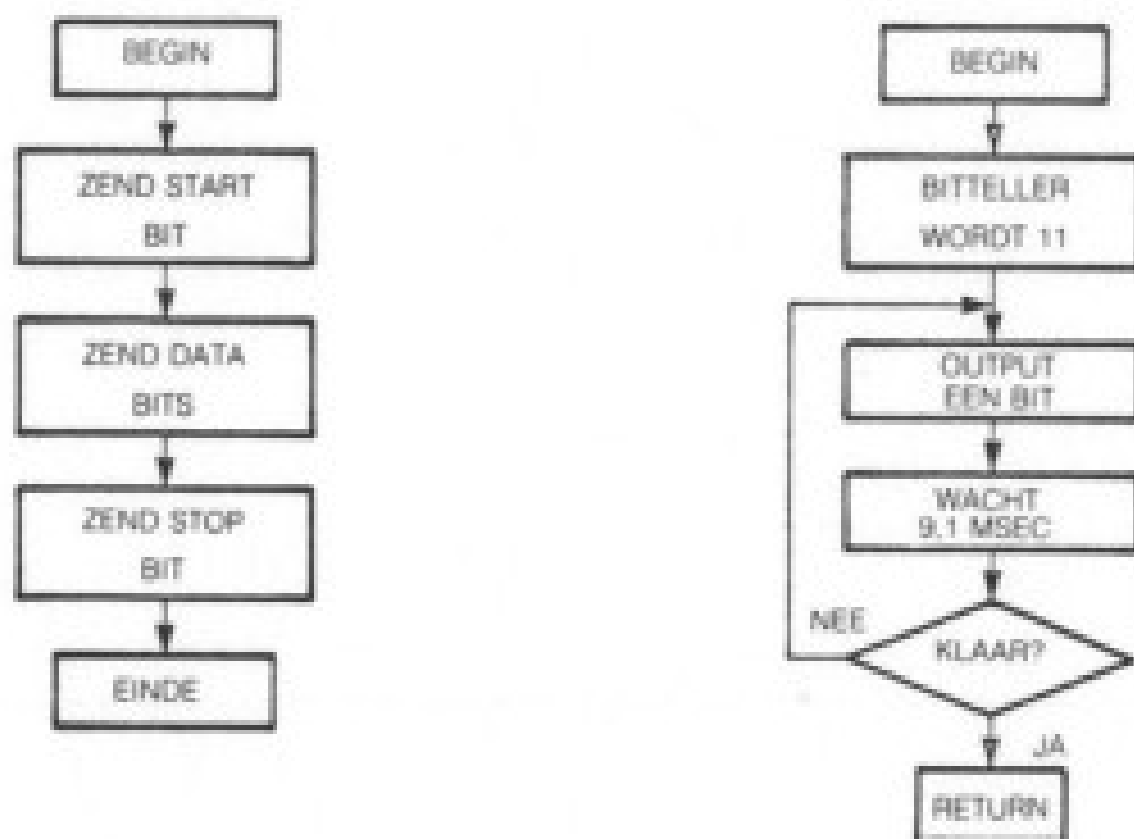

Fig. 6.16: Teletype output

Oefening 6.25: Schrijf een vertragsings subroutine voor een vertraging van 9,09 miliseconden (DELAY routine)

Oefening 6.26: Schrijf een PRINTC programma dat de inhoud van geheugen adres CHAR (zie figuur 6.15) print op een Teletype. Neem het bovenstaande programma als voorbeeld.

Hier is het antwoord:

PRINTC	LD	B, 11	TELLER = 11 BITS
	LD	A, (CHAR)	HAAL KARAKTER
	OR	A	CARRY = START BIT WORDT 0
	RLA		CARRY IN A

NEXT	OUT	(TTYBIT), A	OUTPUT
	CALL	DELAY	VERTRAGING
RRA			VOLGENDE BIT
SCF			CARRY = 1 (STOP BIT)
DEC		B	BIT TELLER
JR		NZ,NEXT	
RET			

Register B wordt als bit teller gebruikt. De inhoud van bit 0 van register A wordt naar de Teletype gestuurd ("TTYBIT"). Merk op, hoe het carry bit wordt gebruikt om een negende bit te maken (het start bit). Let ook op de manier waarop de carry 0 wordt gemaakt:

OR   A

Aan het eind van het programma wordt het carry bit geset (1 gemaakt) d.m.v.:

SCF

waardoor het stop bit wordt gevormd.

Oefening 6.27: Verander het programma zodanig, dat gewacht wordt op het START bit i.p.v. het STATUS bit.

Het printen van een reeks karakters

We nemen aan dat de PRINTC routine van oefening 6.26 1 karakter kan printen op onze printer, of beeldbuis, of ieder ander output apparaat. Nu willen we de inhoud van de geheugen adressen START tot START + N printen:

PSTRING	LD	B, NBR	LENGTE VAN KARAKTER REEKS
	LD	HL, START	BASIS ADRES
NEXT	LD	A, (HL)	HAAL KARAKTER
	CALL	PRINTC	PRINT HET KARAKTER
	INC	HL	VOLGENDE ELEMENT
	DEC	B	
	JR	NZ, NEXT	DOE HET NOG EENS

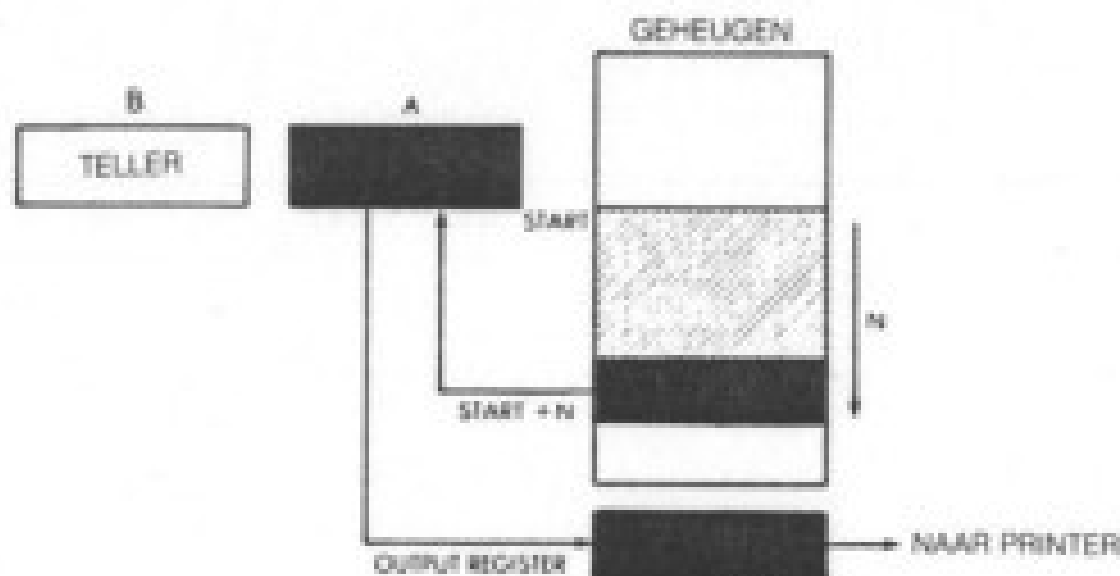

Fig. 6.17: Het printen van een reeks karakters

SAMENVATTING RANDAPPARATUUR

De basis technieken voor het communiceren met typische I/O apparatuur is nu besproken. Buiten het zenden van data is het vaak nodig een of meerdere controle registers te laden met de juiste waarden, waardoor transport snelheid, interrupt mechanisme, en nog vele andere parameters worden ingesteld. Dat moet gebeuren aan de hand van de handboeken van ieder apparaat. (Meer informatie over dit onderwerp is te vinden in een ander Sybex boek: *Microprocessor Interfacing Techniques*.)

We kunnen nu met ieder apparaat apart communiceren. In een echt systeem zijn alle randapparaten met de bussen verbonden, en kunnen tegelijk om aandacht vragen. Hoe dat aangepakt moet worden leren we in het volgende deel.

INPUT/OUTPUT SCHEDULING

Aangezien verzoeken van I/O apparatuur tegelijk kunnen binnen komen bij de processor, is een soort dienstregeling nodig om te bepalen wie het eerst komt, enz. Dat wordt "scheduling" genoemd. Drie basis I/O technieken worden daarbij gebruikt, die gecombineerd kunnen worden. Deze technieken zijn: polling, interrupt, en DMA. Polling en interrupts zullen we hier behandelen. DMA is een hardware techniek, en zal daarom hier niet aan de orde komen. (Wel in de Sybex boeken *Formalizing a system* en *Introduction to microprocessors*.)

Polling

Principieel is polling de eenvoudigste manier om meerdere randapparaten te bedienen. De processor vraagt bij deze methode alle randapparaten verbonden met de bussen om de beurt, of deze iets te vertellen hebben. Wil een randapparaat communiceren met de microprocessor, dan wordt dat toegestaan. Wil het randapparaat niet communiceren, dan gaat de processor verder met het volgende randapparaat, enz. Polling wordt niet alleen toegepast bij de randapparaten, maar ook bij de I/O subroutines.

Bijvoorbeeld: een systeem is uitgerust met een Teletype, een bandopnemer en een beeldscherm. Allereerst vraagt de processor aan de Teletype: "wil je een karakter zenden?". Is het antwoord nee, dan gaat de processor verder. Deze vraagt dan aan de Teletype *output routine*: "wil je een karakter naar de Teletype sturen?". Op deze wijze komen alle randapparaten en in aanmerking komende routines aan de beurt. De figuren 6.20 en 6.21 geven stroomdiagrammen van voorbeelden voor het lezen van een ponsband lezer en voor het printen op een printer.

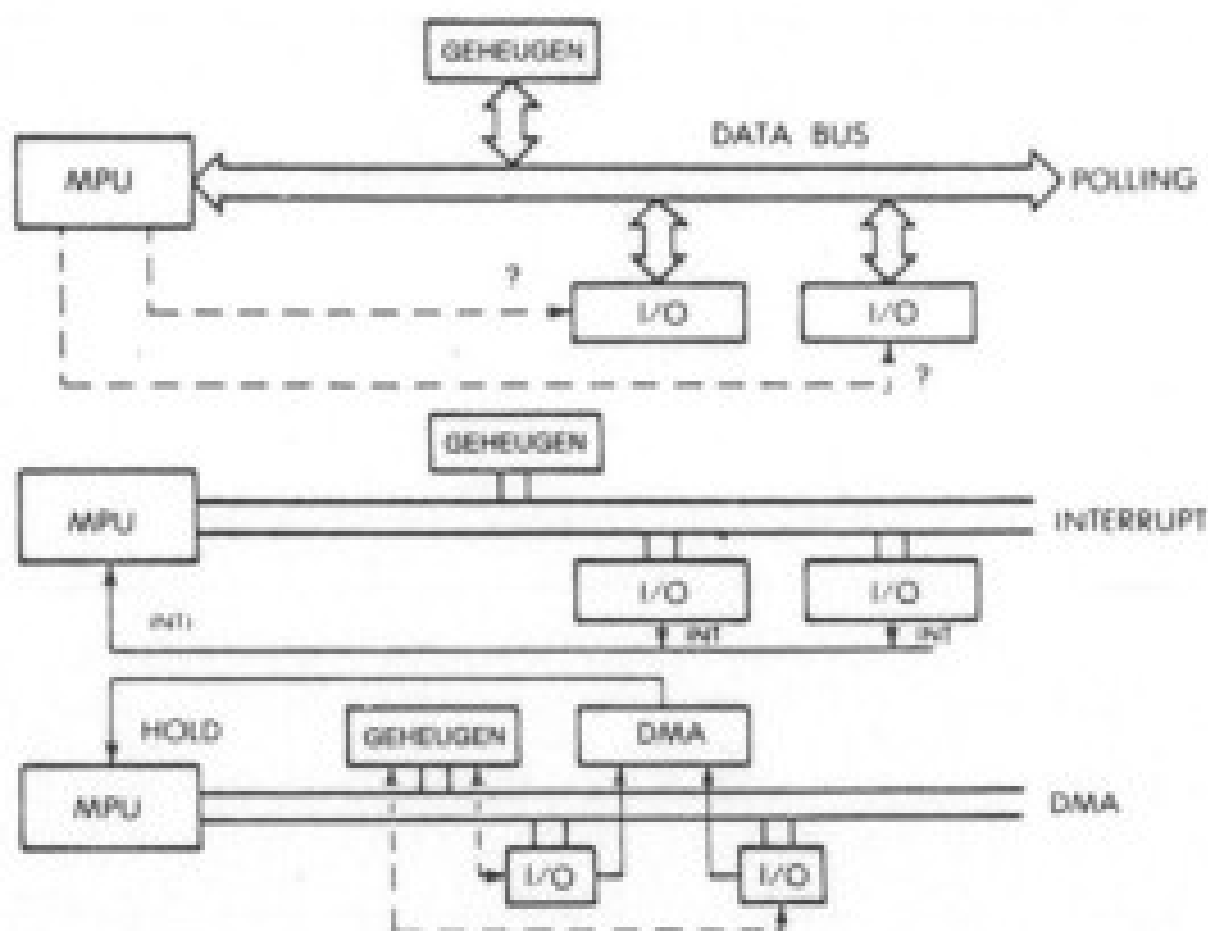

Fig. 6.18: Drie methoden voor I/O controle

Voorbeeld: een polling loop voor de randapparaten 1, 2, 3, en 4 (zie figuur 6.19):

```
POLL4 IN      A, (STATUS1)  HAAL STATUS VAN APPARAAT 1
      BIT      7, A          WIL HET BEDIEND WORDEN?
      CALL     NZ, ONE       JA? GA NAAR SUBROUTINE
      IN       A, (STATUS2)  RANDAPPARAAT 2
      BIT      7, A
      CALL     NZ, TWO
      IN       A, (STATUS3)  RANDAPPARAAT 3
      BIT      7, A
      CALL     NZ, THREE
      IN       A, (STATUS4)  RANDAPPARAAT 4
      BIT      7, A
      CALL     NZ, FOUR
      JR       POLL4        BEGIN OPNIEUW
```

Bit 7 van het status register is 1 voor ieder randapparaat als het wil communiceren met de processor. Wordt een verzoek daartoe waargenomen, dan springt het programma naar de I/O subroutine voor het desbetreffende apparaat.

Over een detail in het programma kunnen we nog iets zeggen. Het is belangrijk te weten hoe iedere instructie de vlaggen beïnvloedt. De input instructie verandert niets aan de vlaggen. Zou een LD instructie zijn gebruikt, dan zou bit 7 terug te vinden zijn in het tekenbit. De instructie BIT 7,A zou daarmee overbodig zijn geworden.

Bij sommige toepassingen moeten randapparaten behandeld worden als waren het adressen in het geheugen. Deze techniek wordt "memory-mapped input/output" genoemd. In dat geval moet de IN instructie in het voorbeeld vervangen worden door LD. De rest van het programma, zoals dat hierboven is besproken, moet daaraan aangepast worden.

De voordelen van polling zijn duidelijk: het is simpel, geen hardware hulpmiddelen zijn nodig, en alle input/output loopt synchroon met het programma. Het nadeel is al even duidelijk: een groot deel van de beschikbare tijd wordt verspild aan randapparaten, die niet willen communiceren. Doordat zoveel tijd wordt verspild, is de processor soms te laat voor een ander apparaat.

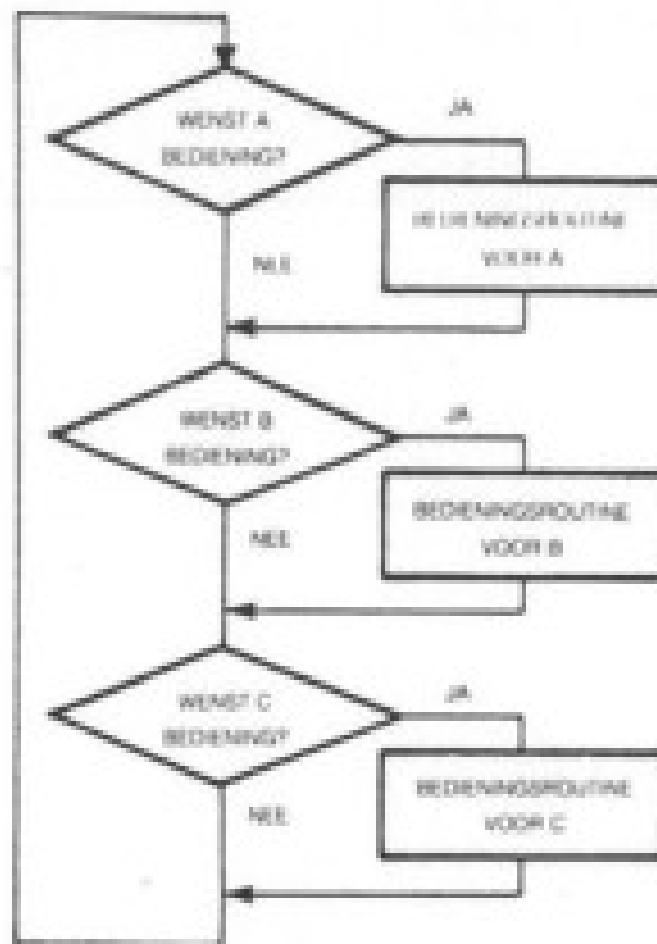

Fig. 6.19: Stroomdiagram polling loop

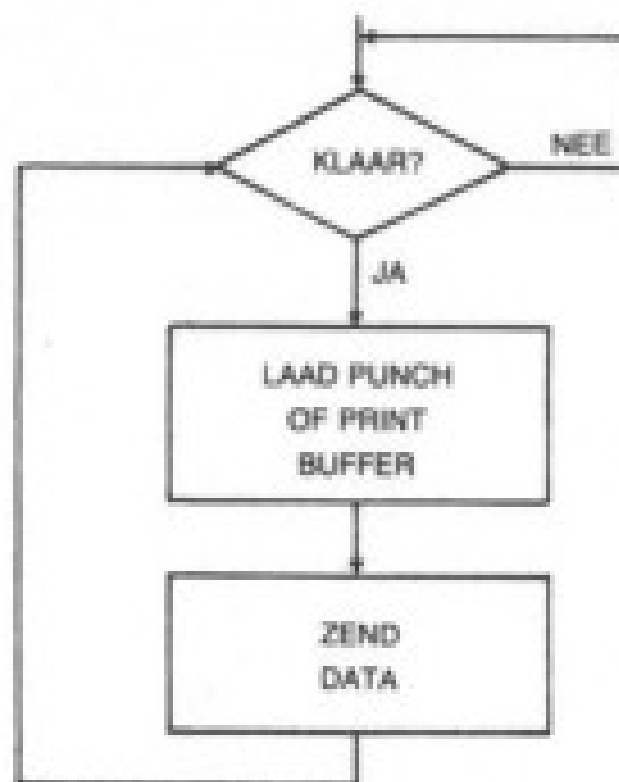

Fig. 6.21: Printen op een ponsen of printer

We moeten daarom zoeken naar een ander mechanisme, waarbij de processor de tijd efficiënter besteedt. Polling is echter uitstekend geschikt in die toepassingen, waar de microprocessor toch niets anders heeft te doen. De gehele organisatie blijft daardoor eenvoudig. Maar nu het alternatief voor polling: interrupts.

Interrupts

Het grondbeginsel van interrupts is geïllustreerd in figuur 6.18. Een hardware verbinding, de interrupt lijn, is verbonden met een speciale pen van de microprocessor. Meerdere randapparaten kunnen met deze pen worden verbonden. Als een van de apparaten bediend wil worden, wordt een signaal of een puls over de verbinding gestuurd. Een interrupt signaal is een verzoek van een randapparaat aan de processor om bediend te worden. Hoe reageert de microprocessor op de interrupt?

In ieder geval maakt de processor de instructie waar deze mee bezig is af, anders zou er een chaos ontstaan. Daarna springt de microprocessor naar de routine die de interrupt afhandelt. Dit houdt in dat de inhoud van de programmateller gered moet worden op de stapel. Een interrupt moet dus ervoor zorgen, dat de inhoud van de programmateller automatisch gered wordt op de stapel. Omdat de inhoud van het

vlaggen of status register F veranderd wordt door de subroutine, moet deze inhoud ook op de stapel worden gezet. Als de routine bovendien een intern register verandert, moet ook daarvan de inhoud worden gereed. (Zie de figuren 6.22 en 6.23).

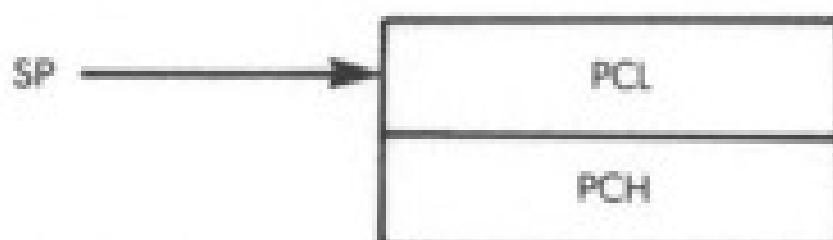

Fig. 6.22: Z80 stapel na de interrupt

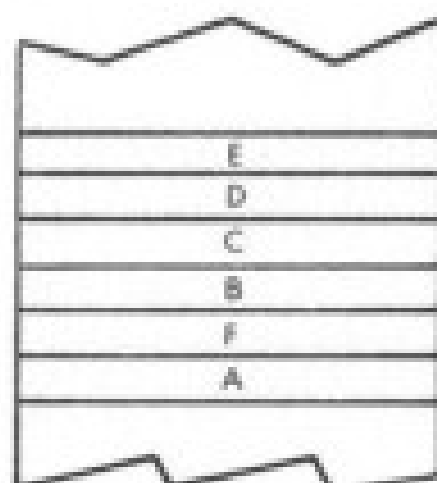

Fig. 6.23: Het redden van enkele werkregisters

Zijn al deze registers goed opgeborgen, dan pas kan naar de interrupt routine worden gesprongen. Aan het eind van deze routine moeten alle oorspronkelijke register inhoud en weer worden geladen. Na een speciale interrupt return wordt het hoofdprogramma verder uitgevoerd. We gaan de speciale interrupt lijnen van de Z80 eens nader bekijken.

Z80 interrupts

Een interrupt is een signaal naar de processor, dat verzoekt om bediening. Dat signaal kan ieder moment optreden, en is asynchroon met het programma. Dit in tegenstelling tot een sprong naar een subroutine. Zo'n sprong wordt uitgevoerd door het programma, en is diens gevolg *synchron* daarmee. Een interrupt stopt in het algemeen het hoofdprogramma (zonder dat deze dat weet).

De Z80 is voorzien van drie interrupt mechanismen: de "busrequest" (BUSRQ), de niet-maskeerbare interrupt (NMI), en de gewone interrupt (INT).

De busrequest

De busrequest (een request is een verzoek) is het interrupt mechanisme met de hoogste prioriteit bij de Z80. De opeenvolging van handelingen wordt in figuur 6.24 getoond. In het algemeen geldt, dat een interrupt pas wordt herkend door de Z80 als de huidige machine cyclus

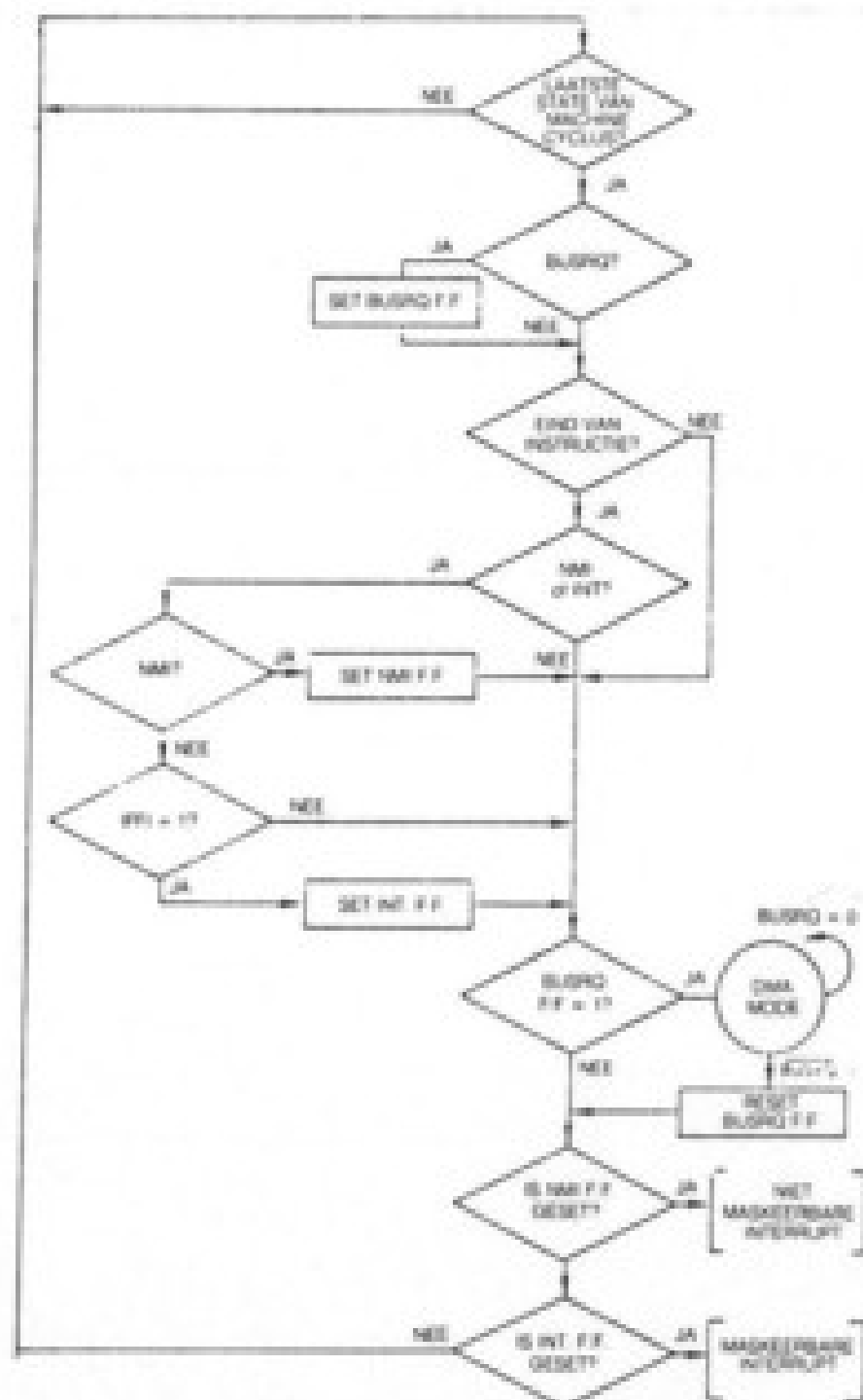

Fig. 6.24 Opeenvolging van handelingen bij busrequest

afgemaakt is. De NMI en de INT worden pas uitgevoerd als de instructie klaar is. De BUSRQ echter wordt al uitgevoerd nadat de machine cyclus voltooid is, zonder dat op het einde van de instructie gewacht hoeft te worden. Het wordt voor directe geheugen toegang, DMA (Direct Memory Access), gebruikt, en dwingt de Z80 in de DMA mode. (In het Sybex boek "From Chips to Systems" wordt het DMA mechanisme verklaard).

NMI en INT worden onthouden totdat de instructie afgelopen is, d.m.v. het zetten van flip-flops: de NMI flip-flop en de INT flip-flop. In de DMA mode houdt de Z80 op met het uitvoeren van instructies en maakt de data en adres bus vrij (hoge impedantie). DMA wordt meestal gebruikt voor data overdrachten met hoge snelheid tussen een snel randapparaat en het geheugen, waarbij gebruikt wordt gemaakt van de data en adres bus. Het einde van een DMA merkt de Z80 op door een verandering van de toestand van de BUSRQ lijn. De processor begint weer normaal te werken. Allereerst worden de NMI en INT flip-flops getest. Is een van deze flip-flops geset, dan wordt de interrupt uitgevoerd.

De programmeur hoeft zich normaal niet met DMA bezig te houden, tenzij snelheid belangrijk is. Heeft het microprocessor systeem een "DMA controller", dan moet de programmeur zich ervan bewust zijn, dat DMA de reactie tijd op een NMI en een INT zeer kan vertragen.

De niet-maskeerbare interrupt

De programmeur kan dit soort interrupt niet verbieden. Vandaar de naam niet-maskeerbaar. Deze interrupt wordt, na voltooiing van de instructie, altijd door de Z80 geaccepteerd. (Komt deze interrupt tijdens een DMA, dan wordt NMI na het eind van BUSRQ geaccepteerd.)

NMI veroorzaakt een automatische push van de programmateller op de stapel, en een sprong naar een 16-bits *interrupt vector* op adres 0066H. Een 16-bits adres op adres 0066H wordt in de programmateller geladen. Dit adres is het start adres van de interrupt routine van de NMI (Zie figuur 6.25).

Deze interrupt heeft een hoge snelheid, en wordt gebruikt voor "noodgevallen". NMI is daarom niet zo flexibel als de maskeerbare interrupt, die hierna beschreven wordt.

Opgemerkt moet nog worden, dat de interrupt vector op adres 0066H geladen moet worden vóór de NMI gebruikt wordt.

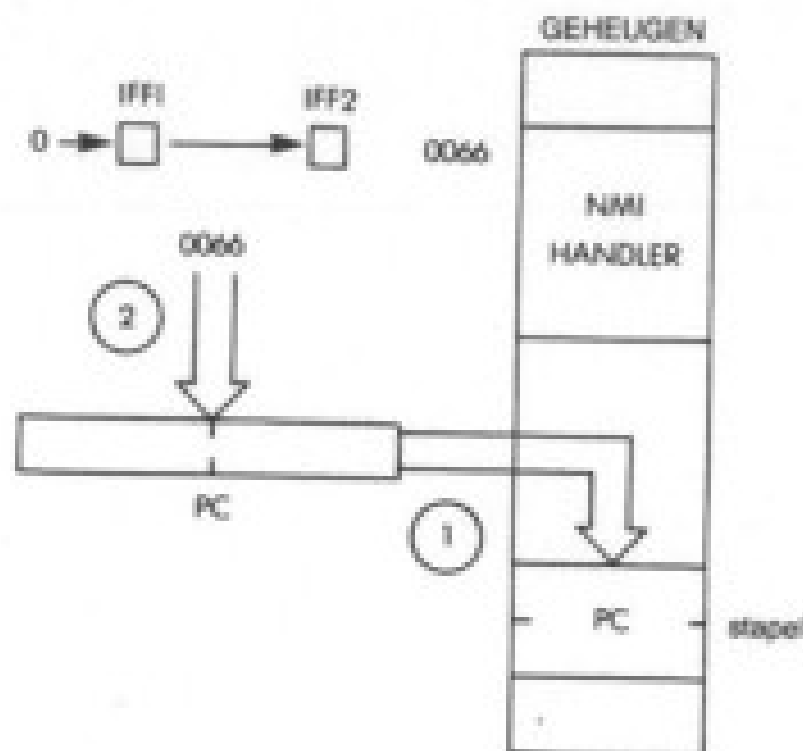

Fig. 6.25: NMI interrupt vector

Een "interrupt vector" is eenvoudig een adres of pointer, welke de locatie van de interrupt routine aangeeft. In dit geval is het een vorm van *indirecte geheugen adressering*. De hardware springt altijd naar adres 0066H, maar de programmeur kan op dat adres ieder mogelijk routine adres plaatsen.

De status van de interrupt-masker-bit flip-flop (IFF1) wordt ten tijde van een NMI automatisch opgeborgen in IFF2. Daarna wordt IFF1 gereset om eventuele volgende interrupts te voorkomen. Dit voorkomt het verlies van INT's met een lagere prioriteit, en maakt de externe hardware eenvoudiger: de status van een nog niet verwerkte INT wordt intern in de Z80 opgeslagen.

De NMI wordt normaal gebruikt voor gebeurtenissen met een hoge prioriteit, zoals een klok, of bij het uitvallen van de voeding.

De terugkeer uit een NMI routine gebeurt met een speciale instructie, RETN: "return uit een niet-maskeerbare interrupt". De inhoud van IFF2 gaat naar IFF1, en de programma teller krijgt zijn oude waarde van de stapel terug. Omdat tijdens de interrupt IFF1 gereset is, kunnen geen andere INT's worden geaccepteerd gedurende NMI: er is geen verlies van informatie.

Interrupt

De gewone, maskeerbare, interrupt kan op drie manieren werken. Dat geldt alleen voor de Z80. De 8080 heeft slechts één soort interrupt. INT kan selectief door de programmeur worden gemaskeerd. Door IFF1 en IFF2 1 te maken, worden interrupts toegestaan. Worden beide flip-flops 0 gemaakt, dan worden interrupts niet waargenomen. De instructie EI set de flip-flops, door DI worden ze gereset. De flip-flops worden gelijktijdig geset of gereset. Tijdens de instructies worden INT's niet geaccepteerd, om het verlies van informatie te voorkomen.

Laten we nu de drie verschillende interrupt modes eens bestuderen:

Interrupt mode 0

Deze mode is identiek aan de 8080 interrupt mode. De Z80 werkt in interrupt mode 0 als deze net gestart is (na een RESET signaal), of als een IM0 instructie is uitgevoerd. Eenmaal in deze mode, wordt een interrupt herkend als IFF1 geset is, mits geen bus-request of niet-maskeerbare interrupt optreedt op het zelfde moment. De interrupt wordt gedetecteerd aan het eind van een instructie. De Z80 reageert op de interrupt door IORQ op te wekken (en een M1 signaal), maar doet verder niets, behalve wachten.

Het is de verantwoordelijkheid van het externe randapparaat de signalen IORQ en M1 (dit wordt de interrupt bevestiging of INTA genoemd) te herkennen, en een instructie op de data bus te plaatsen. De Z80 verwacht deze instructie van het randapparaat binnen de volgende klok cyclus. Meestal wordt een RST of een CALL op de bus geplaatst. Beide instructies bewaren de programma teller op de stapel en springen naar een bepaald adres. Het voordeel van RST is, dat het maar een byte nodig heeft, d.w.z. de instructie is snel uit te voeren. Het nadeel is, dat slechts naar 8 adressen op pagina 0 (adressen 0 tot 225) gesprongen kan worden. Het voordeel van CALL is, dat een volledig 16-bits adres meegegeven wordt. De instructie is echter drie bytes groot en is dus niet zo snel.

Opgemerkt moet worden, dat als eenmaal een interrupt door de processor wordt verwerkt, geen andere interrupt wordt geaccepteerd. IFF1 en IFF2 zijn dan automatisch 0 gemaakt. Het is de verantwoordelijkheid van de programmeur een EI instructie toe te voegen op de juiste plaats in het programma, in ieder geval voor de terugkeer uit de interrupt, als hij verdere interrupts wil toestaan.

Figuur 6.26 geeft een uitgebreid stroomdiagram betreffende de opeenvolgende handelingen van de mode 0 interrupts.

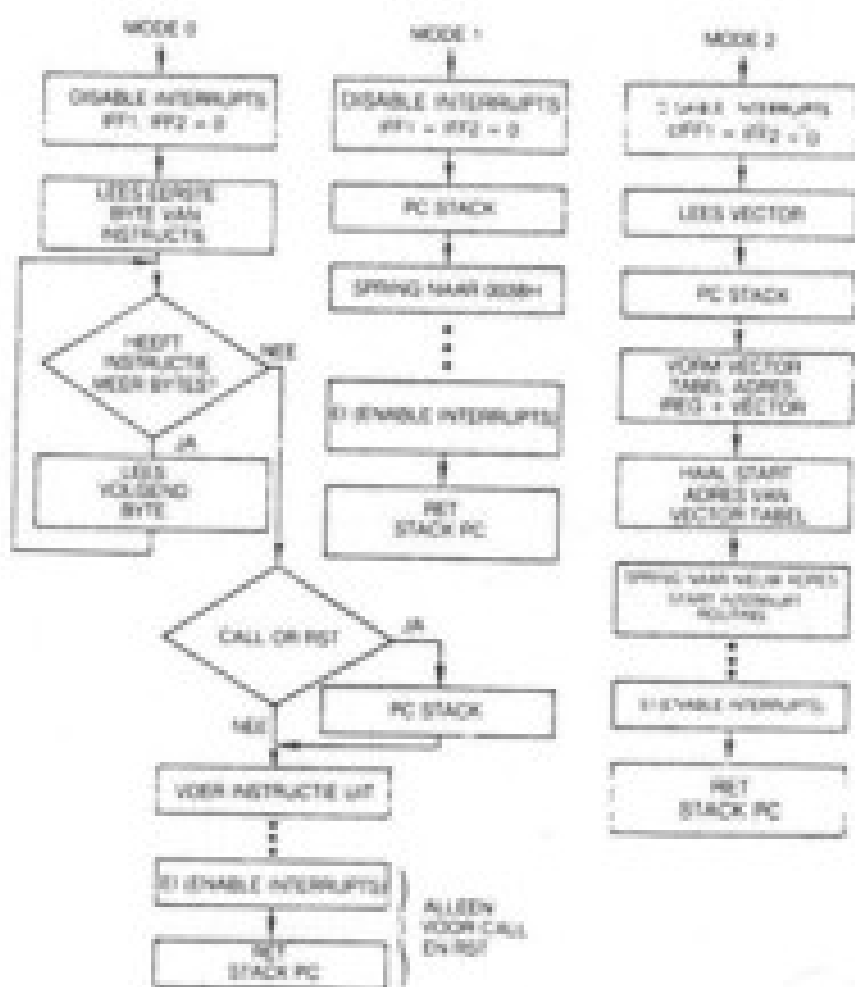

Fig. 6.26: Interrupt modes

De terugkeer uit een interrupt gebeurt m.b.v. een RETI instructie. Op dat moment moet de programmeur altijd de IFF vlaggen op de juiste waarde zetten. Deze taak kan echter ook door een randapparaat controler worden overgenomen.

Is het mogelijk dat de interrupt routine de inhoud van enig intern register verandert, dan is de programmeur ook verantwoordelijk voor het op de stapel zetten van deze registers, voordat naar de interrupt

routine gesprongen wordt. Wordt dat niet gedaan, dan zal de inhoud vernietigd worden, en bij terugkeer uit de routine zal het hoofdprogramma fout gaan. Worden bijvoorbeeld de registers A, B, C, D, E, H en L in de interrupt routine gebruikt, dan moeten ze op de stapel worden geplaatst (Zie figuur 6.27).

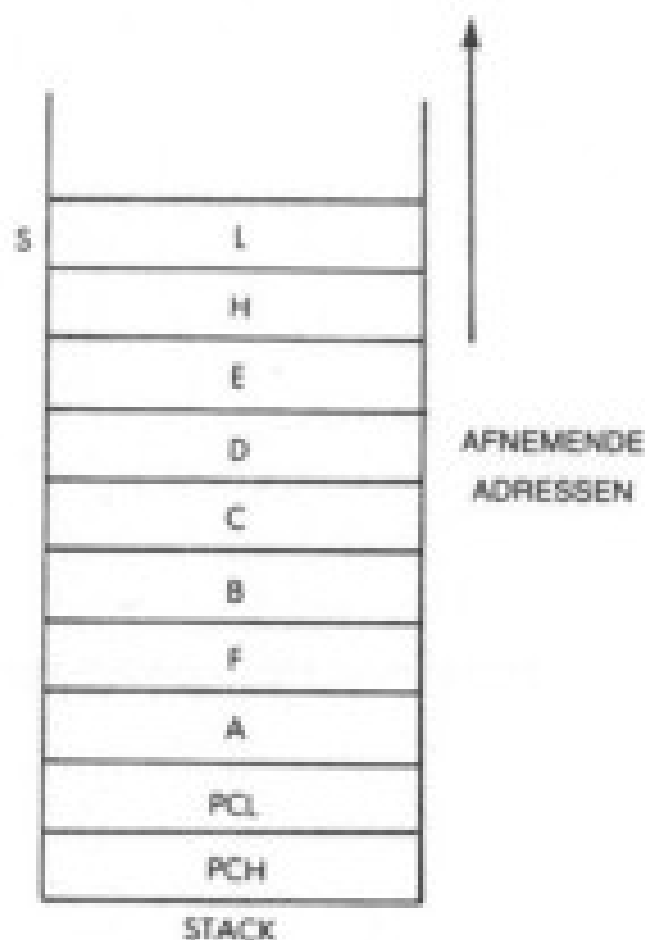

Fig. 6.27: Het redden van de registers

Het overeenkomstige programma is:

```

SAVREG  PUSH  AF
        PUSH  BC
        PUSH  DE
        PUSH  HL

```

Aan het eind van de routine moeten de oude inhoud en weer in de registers geladen worden. De interrupt routine moet eindigen met de volgende instructies:

```

POP    HL
POP    DE
POP    BC
POP    AF
EI

```

(tenzij EI al eerder in
de routine is gebruikt)

Dit moet bovendien met de registers IV en IY gedaan worden als ze in de interrupt routine worden gebruikt.

Interrupt mode 1

Deze mode wordt gebruikt na de instructie IM1. Er wordt automatisch gesprongen naar adres 0038H. Het lijkt daarom erg op de NMI interrupt. Het verschil is, dat deze interrupt wel gemaskeerd kan worden. De Z80 bewaart automatisch de inhoud van PC op de stapel (Zie figuur 6.28).

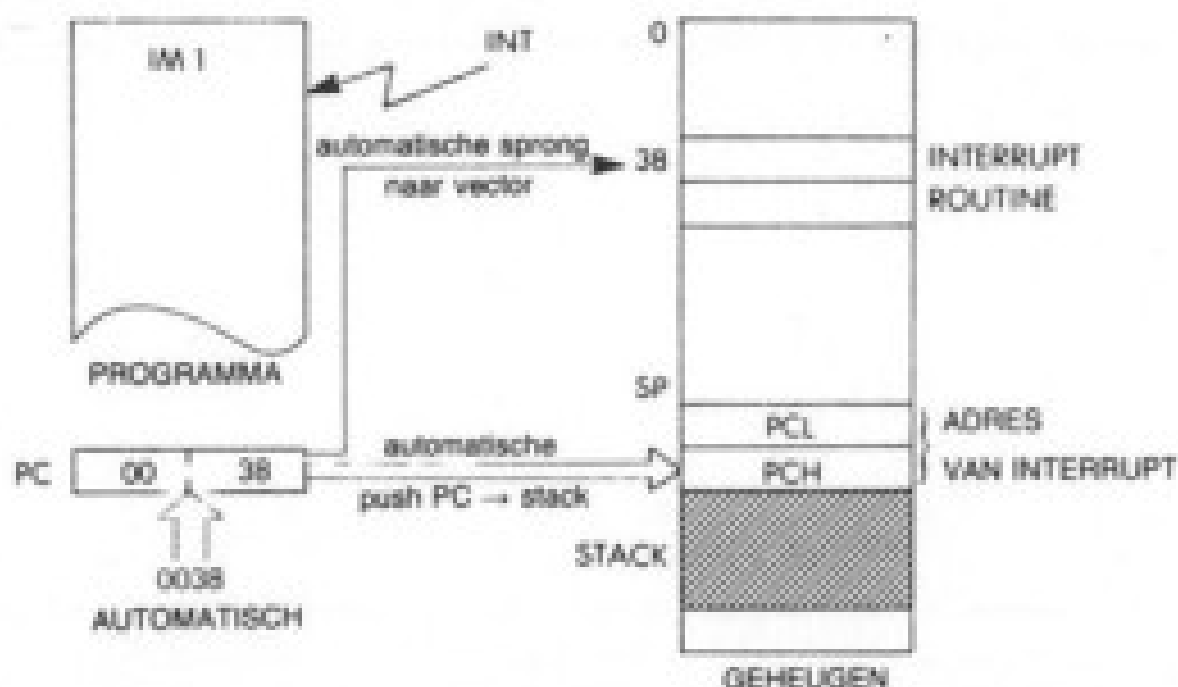

Fig. 6.28: Mode 1 Interrupt

Deze reactie op een interrupt (springen naar adres 38H) minimaliseert de benodigde hoeveelheid hardware bij interrupts. Het nadeel is, dat altijd naar dezelfde plaats gesprongen wordt. Als meerdere apparaten een interrupt kunnen veroorzaken, dan moet de routine op adres

38H uitzoeken van welk randapparaat de interrupt afkomstig is. Dat probleem zal hierna nog worden behandeld.

Er moet een voorzorg worden genomen m.b.t. de timing van het interrupt signaal: tijdens in- en uitvoer negeert de Z80 alle data op de data bus tijdens de klokcyclus volgend op de interrupt.

Interrupt mode 2 ("vectored interrupts")

De Z80 komt in deze mode d.m.v de instructie IM2. Het is een krachtige interrupt d.m.v vectoren. Het randapparaat geeft niet alleen een interrupt signaal, maar ook een vector door aan de Z80. De vector vormt een pointer naar het startadres van de interrupt routine. Het is een soort indirecte adresserings methode. Ieder randapparaat vormt een 7-bits adres, dat toegevoegd wordt aan het adres in register I in de Z80. Het rechtse bit van het uiteindelijke adres wordt 0. Dit adres is het begin van een tabel ergens in het geheugen. Ieder 16-bits dubbel woord in de tabel is een adres van een interrupt routine. Dit wordt in figuur 6.29 en 6.30 geïllustreerd.

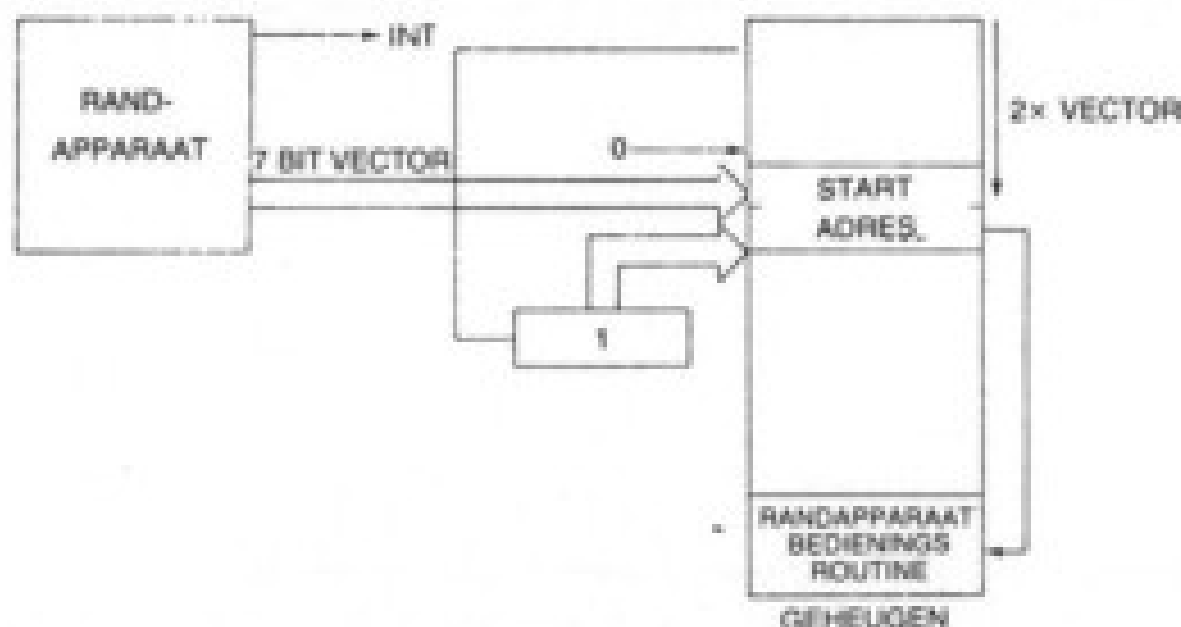

Fig. 6.29: Mode 2 interrupt

De interrupt tabel kan tot 128 ingangen hebben. In deze mode plaatst de Z80 ook automatisch de programma teller op de stapel. Dat is nodig, omdat PC geladen wordt met de inhoud van de interrupt tabel overeenkomstig de vector afkomstig van het randapparaat.

Bijkomend probleem bij interrupts: de "overhead"

Figuur 6.18 geeft in een tekening het verschil tussen polling en interrupts. Hier is te zien, dat tijdens polling veel tijd verloren gaat.

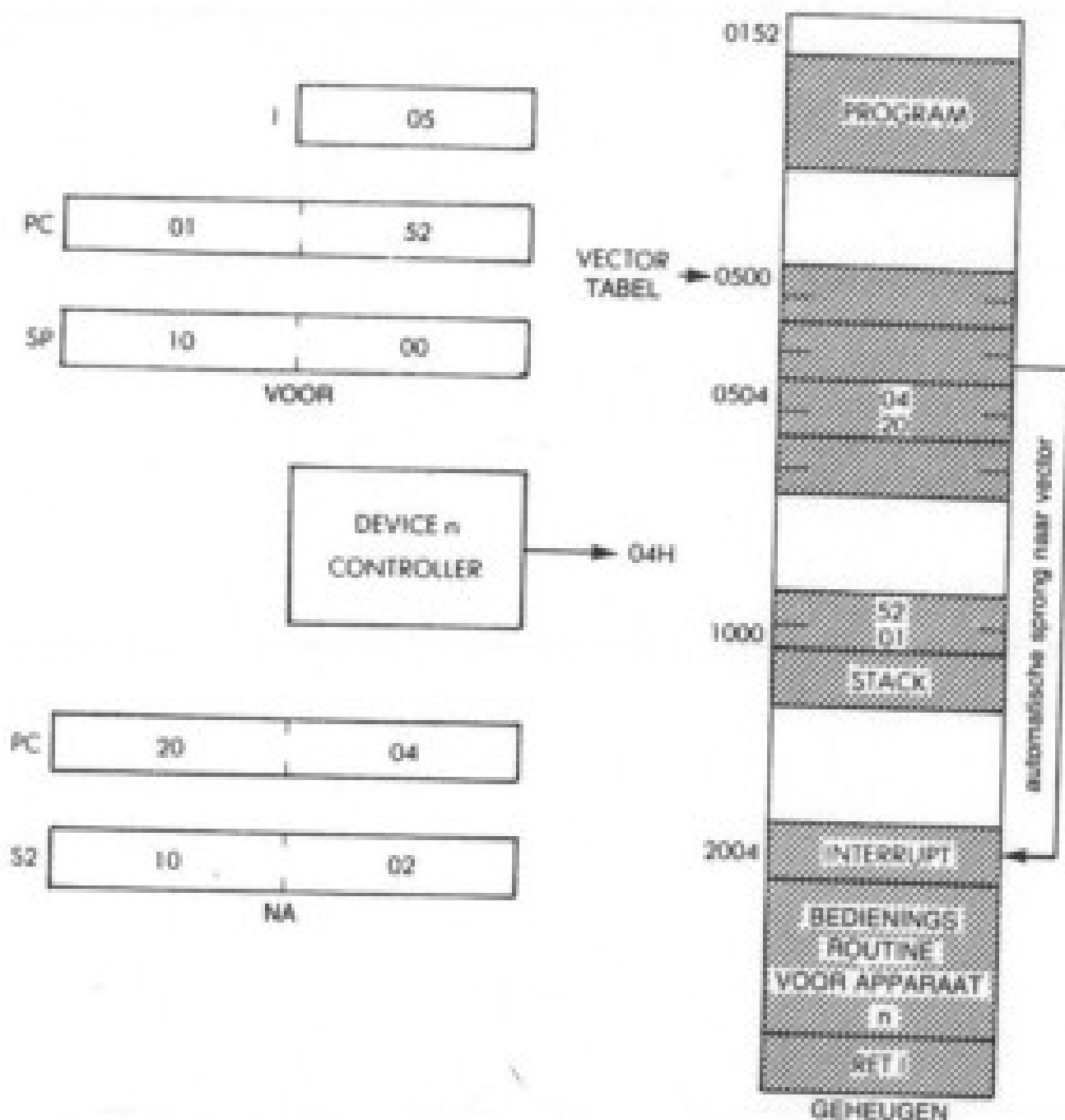

Fig. 6.30: Mode 2: een praktisch voorbeeld

Bij interrupts wordt het programma onderbroken, de interrupt wordt uitgevoerd, en het programma gaat door. Het duidelijke nadeel van een interrupt is de introductie van enkele instructies aan het begin en aan het eind van de interrupt routine (de zogenaamde interrupt overhead), waardoor een vertraging ontstaat.

Oefening 6.28: Bereken, door het tellen van het aantal cycli, hoeveel tijd verloren gaat bij het redden en later weer laden van de registers A, B, D en H.

Nu we weten hoe een interrupt werkt, blijven twee belangrijke problemen over:

- 1 - Wat te doen als meerdere randapparaten tegelijk een interrupt willen geven?
- 2 - Wat moeten we doen als tijdens een interrupt een tweede interrupt voorkomt?

Meerdere randapparaten verbonden met 1 interrupt lijn

Door een interrupt springt de processor naar een bepaald adres. Voordat het de interrupt kan afhandelen, moet eerst worden uitgezocht van welk apparaat de interrupt afkomstig is. Zoals gewoonlijk zijn ook hier twee methoden beschikbaar: een software en een hardware methode.

In de software methode wordt polling gebruikt: de microprocessor vraagt ieder randapparaat om de beurt: "is de interrupt van jou afkomstig?". Is het antwoord negatief, dan wordt het volgende apparaat hetzelfde gevraagd. Dit proces is in figuur 6.31 geïllustreerd. Een voorbeeld van een dergelijk programma is:

POLINT	IN	A, (STATUS1)	LEES STATUS
	BIT	7, A	VROEG APPARAAT:
			INTERRUPT?
	JP	NZ, ONE	JA, SPRING NAAR ROUTINE
	IN	A, (STATUS2)	NEE, GA DOOR MET
			VOLGEND APP.
	BIT	7, A	
	JP	NZ, TWO	
	etc.	---	

De hardware methode gebruikt meer componenten in de schakeling, maar geeft tegelijk met de interrupt het adres van het randapparaat dat de interrupt veroorzaakt. De chip die daar tegenwoordig algemeen voor wordt gebruikt is de "PIC", de prioriteit-interrupt-controller. Zo'n PIC plaatst het sprong adres automatisch op de data bus.

Om iets preciezer te zijn: in mode 0 plaatst de PIC een 1-byte RST of

3-bytes CALL op de data bus als reactie op de bevestiging van de processor op de interrupt.

NB: een subroutine call is noodzakelijk, omdat de Z80 in mode 0 PC niet redt.

In de meeste gevallen is de reactie tijd op de interrupt niet zo belangrijk, en kan polling gebruikt worden. De hardware methode moet gebruikt worden, als snelheid een van de vereisten is.

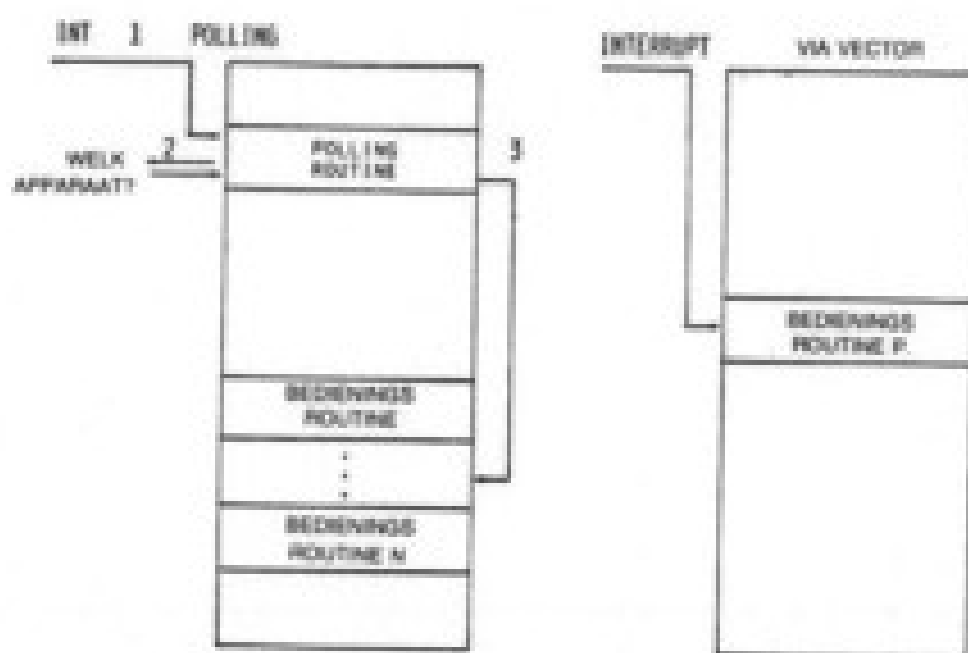

Fig. 6.31: Polling en Vectored interrupts

Simultane interrupts

Het volgende probleem dat kan voorkomen is, dat een nieuwe interrupt kan komen tijdens het uitvoeren van een interrupt routine. Laten we eens gaan kijken wat er gebeurt en hoe de stapel gebruikt kan worden om dit probleem op te lossen. In hoofdstuk 2 is al aangegeven, dat de stapel hierbij een belangrijke rol kan spelen. Het is nu tijd om dat aan te tonen. Aan de hand van figuur 6.33 wordt meervoudige interrupts geïllustreerd. De tijdas loopt van links naar rechts in de tekening. De inhoud van de stapel wordt beneden in de tekening getoond. Op tijdstip T0 wordt het programma P uitgevoerd (links in de tekening). We gaan verder in de tijd, naar rechts in de tekening. Op T1 verschijnt interrupt I1. We nemen aan, dat de interrupt-flip-flops zo staan, dat de interrupt is toegestaan. Programma P wordt onderbroken en voorlopig uitgesteld. Dat wordt onder in de tekening getoond. De stapel bevat de programma teller en het status register van P, plus eventueel enkele interne registers, die door de interrupt routine gered zijn.

Fig. 6.32: Meerdere randapparaten kunnen de zelfde interrupt lijn gebruiken

Van tijdstip T_1 tot T_2 wordt I_1 uitgevoerd. Op T_2 verschijnt interrupt I_2 , met een hogere prioriteit dan I_1 . Zou I_2 een lagere prioriteit hebben dan I_1 , dan zou hij genegeerd worden tot na het beeindigen van I_1 . Op T_2 worden alle voor I_1 belangrijke registers op de stapel gezet. Opnieuw komen PC en AF op de stapel. De routine voor I_2 kan ook nog besluiten enkele andere registers op de stapel te zetten. I_2 wordt helemaal afgemaakt en eindigt op tijdstip T_3 . Dan wordt de inhoud van de stapel weer in de goede registers geladen. Zie onder in de tekening.

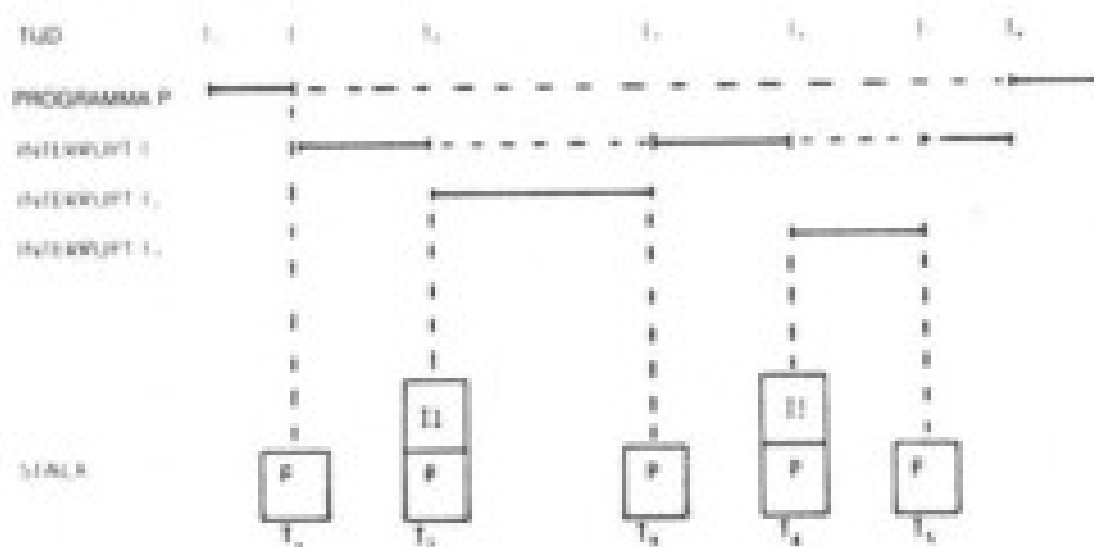

Fig. 6.33: Stapel tijdens meervoudige interrupts

Dat gebeurt automatisch. Het gevolg is, dat I_1 verder wordt uitgevoerd. Helaas verschijnt interrupt I_3 met een hogere prioriteit op tijdstip T_4 . Opnieuw worden de registers voor I_1 op de stapel gezet. I_3 eindigt op T_5 . De registers voor I_1 worden weer geladen en I_1 wordt verder uitgevoerd. Ditmaal wordt de routine voor I_1 afgewerkt, en eindigt op tijdstip T_6 . De overgebleven op de stapel gezette registers worden geladen, en programma P kan verder worden uitgevoerd. De lezer kan zelf controleren, dat de stapel nu leeg is.

Oefening 6.29: Neem aan, dat de beschikbare ruimte op de stapel beperkt is tot 300 locaties in een specifiek programma. Neem bovendien aan, dat alle registers altijd gered moeten worden, en dat geneste interrupts (interrupts in interrupts) toegestaan zijn. Hoeveel meervoudige interrupts kunnen worden verwerkt? Zijn er andere factoren, waardoor dit aantal gereduceerd kan worden?

Er moet op gewezen worden, dat in de praktijk slechts een beperkt aantal randapparaten met een systeem verbonden is. Daarom is het onwaarschijnlijk, dat een groot aantal meervoudige interrupts in het systeem voorkomt.

Alle problemen m.b.t. interrupts hebben we nu opgelost. Het gebruik van interrupts is eenvoudig, en ze kunnen met voordeel worden toegepast, zelfs door de beginnende programmeur.

SAMENVATTING

In dit hoofdstuk hebben we gesproken over de technieken, waarmee met de buitenwereld gecommuniceerd kan worden. Van elementaire input/output routines tot complexe programma's voor communicatie met echte randapparatuur. We kunnen de gebruikelijke programma's daarvoor maken. Bij de parallelle data overdracht en de parallel-naar-serie omzetting hebben we zelfs de efficiëntie van benchmark programma's onderzocht. (Een benchmark programma is een zo efficiënt mogelijk programma voor het testen van een microprocessor). Tenslotte zijn de polling en interrupt technieken aan de orde gekomen. Natuurlijk kunnen vele andere exotische randapparaten met het systeem verbonden worden. Met de hier behandelde technieken, en door deze randapparaten goed te begrijpen moet het mogelijk zijn alle daarmee samenhangende problemen op te lossen.

In het volgende hoofdstuk worden de interface chips, die in een Z80 systeem gewoonlijk worden gebruikt, behandeld. Daarna zullen basis data structuren, die de programmeur kan gebruiken, aan de orde komen.

Oefening 6.30: Bereken de overhead in mode 0, wanneer alle registers gered moeten worden, en een RST is ontvangen als reactie op de interrupt bevestiging. De overhead wordt gedefinieerd als de totale vertraging, zonder de instructies die de echte interrupt verwerken.

Oefening 6.31: Een 7-segments LED display kan behalve de hex getallen ook andere karakters weergeven. Bereken de codes voor de volgende karakters: H, I, J, L, O, P, S, U, Y, g, h, i, j, l, n, o, p, r, t, u, en y.

Oefening 6.32: Figuur 6.34 geeft een stroomdiagram van het beheer van interrupts. Beantwoord de volgende vragen:

- a - wat wordt door de hardware, en wat door de software gedaan?
- b - wat is het nut van een masker?
- c - hoeveel registers moeten worden bewaard?
- d - hoe wordt een apparaat, dat een interrupt geeft geïdentificeerd?
- e - wat doet de RETI instructie? Wat is het verschil met een terugkeer uit een subroutine?
- f - geef een suggestie hoe een stapel overflow behandeld kan worden.
- g - wat is de overhead (verloren tijd) geïntroduceerd door een interrupt mechanisme?

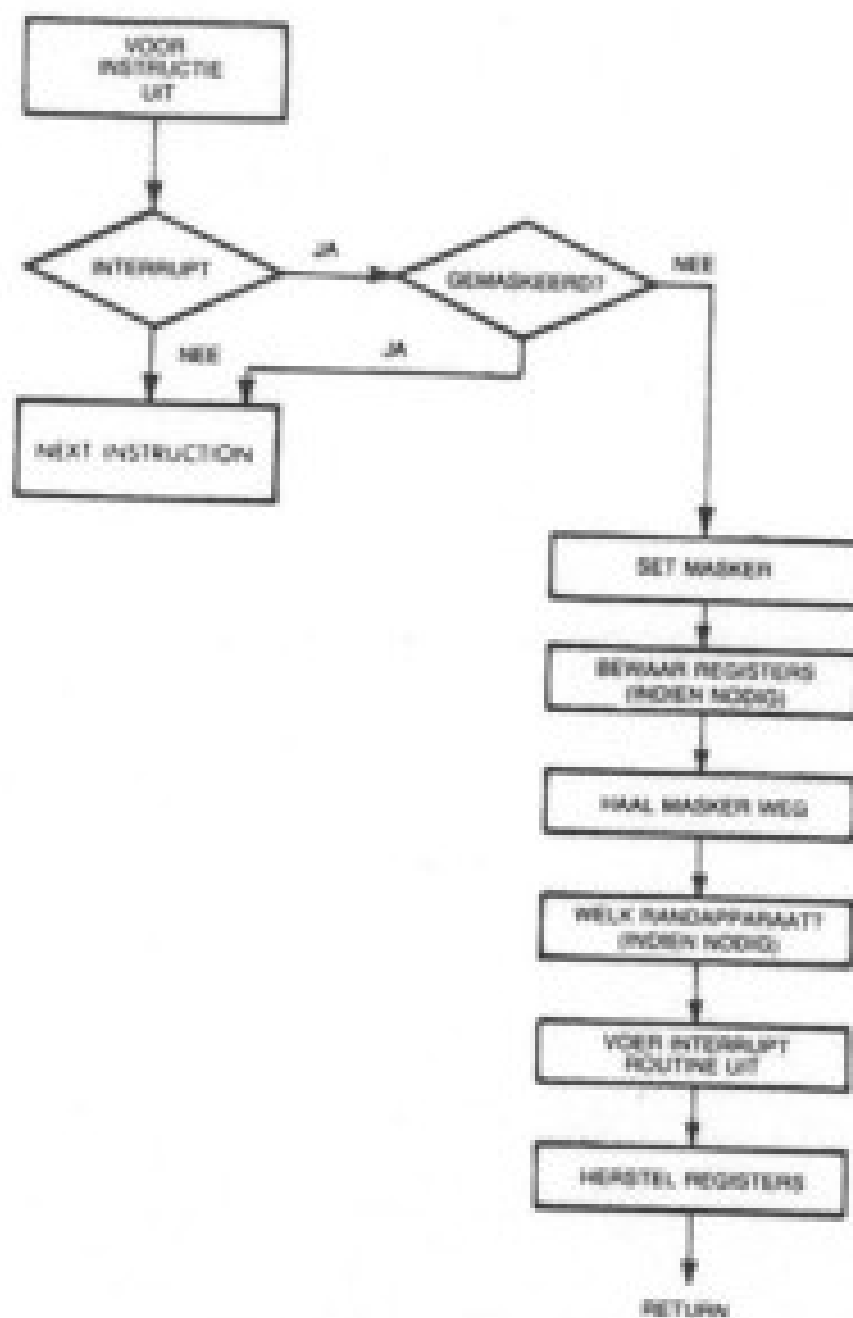

Fig. 6.34: Interrupt logica

7

INPUT/OUTPUT APPARATEN

INLEIDING

We hebben geleerd, hoe de Z80 geprogrammeerd moet worden in de meeste gewone situaties. Speciale aandacht verdienen echter nog de input/output chips, die dankzij nieuwe technieken (LSI) mogelijk zijn geworden. Het gevolg van de introductie van deze chips is, dat niet alleen de microprocessor geprogrammeerd moet worden, maar ook deze nieuwe I/O chips. In feite is het vaak moeilijker te onthouden hoe alle I/O chips geprogrammeerd moeten worden, dan de processor zelf! Niet omdat het programmeren zelf zo moeilijk is, maar vanwege het feit, dat iedere chip zijn eigen eigenaardigheden heeft. We gaan de meest algemene I/O chip bekijken, de parallelle input/output chip (of afgekort "PIO"), en enkele Zilog I/O chips.

DE "STANDAARD PIO"

Er is geen standaard PIO. De meeste PIO'S van de verschillende fabrikanten zijn echter functioneel in principe gelijk. Een PIO is in hoofdzaak een meervoudige poort voor de verbindingen met randapparaten. (Een poort is een verzameling van 8 verbindinglijnen met de buitenwereld). Iedere PIO heeft tenminste twee van dergelijke poorten. Iedere PIO heeft tenminste een *data buffer* nodig, om de inhoud van de data bus te stabiliseren als de data naar buiten wordt gestuurd. Onze PIO is daarom tenminste voorzien van een buffer voor iedere poort.

Bovendien hebben we al gezien, dat de microprocessor een *handshake* procedure, of anders een *interrupt* gebruikt om met het I/O apparaat te communiceren. De PIO zal een dergelijke procedure gebruiken voor de communicatie met het randapparaat. Iedere PIO moet dus voorzien zijn van tenminste *twee controle lijnen per poort* voor de handshake procedure.

De microprocessor moet ook in staat zijn de status van het randapparaat te lezen. Iedere poort moet dus voorzien zijn van een of meer status bits.

Tenslotte kent iedere PIO meerdere opties. De programmeur kan programmeren van welke optie gebruik wordt gemaakt, door het laden van een speciaal register in de PIO. Dit speciale register is het *controle-register*. Soms is de status informatie onderdeel van het controle-register.

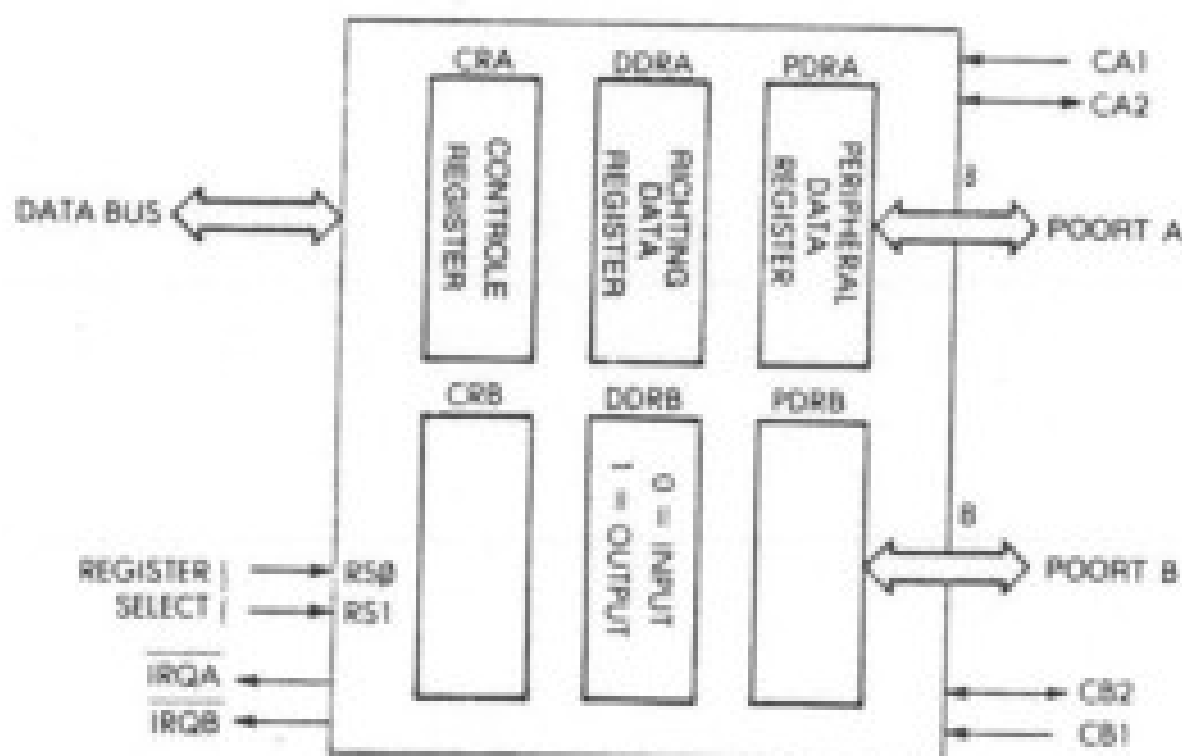

Fig. 7.1: Een typische PIO

Een essentieel kenmerk van de PIO is het feit, dat iedere lijn zowel als input als output gebruikt kan worden. Figuur 7.1 geeft een blok-schema van een PIO. De programmeur kan specificeren of een lijn als input of als uitput gebruikt gaat worden. Daarvoor heeft iedere poort een *data-richting register*. Een 0 in een bit van het data-richting register betekent input, een 1 betekent output.

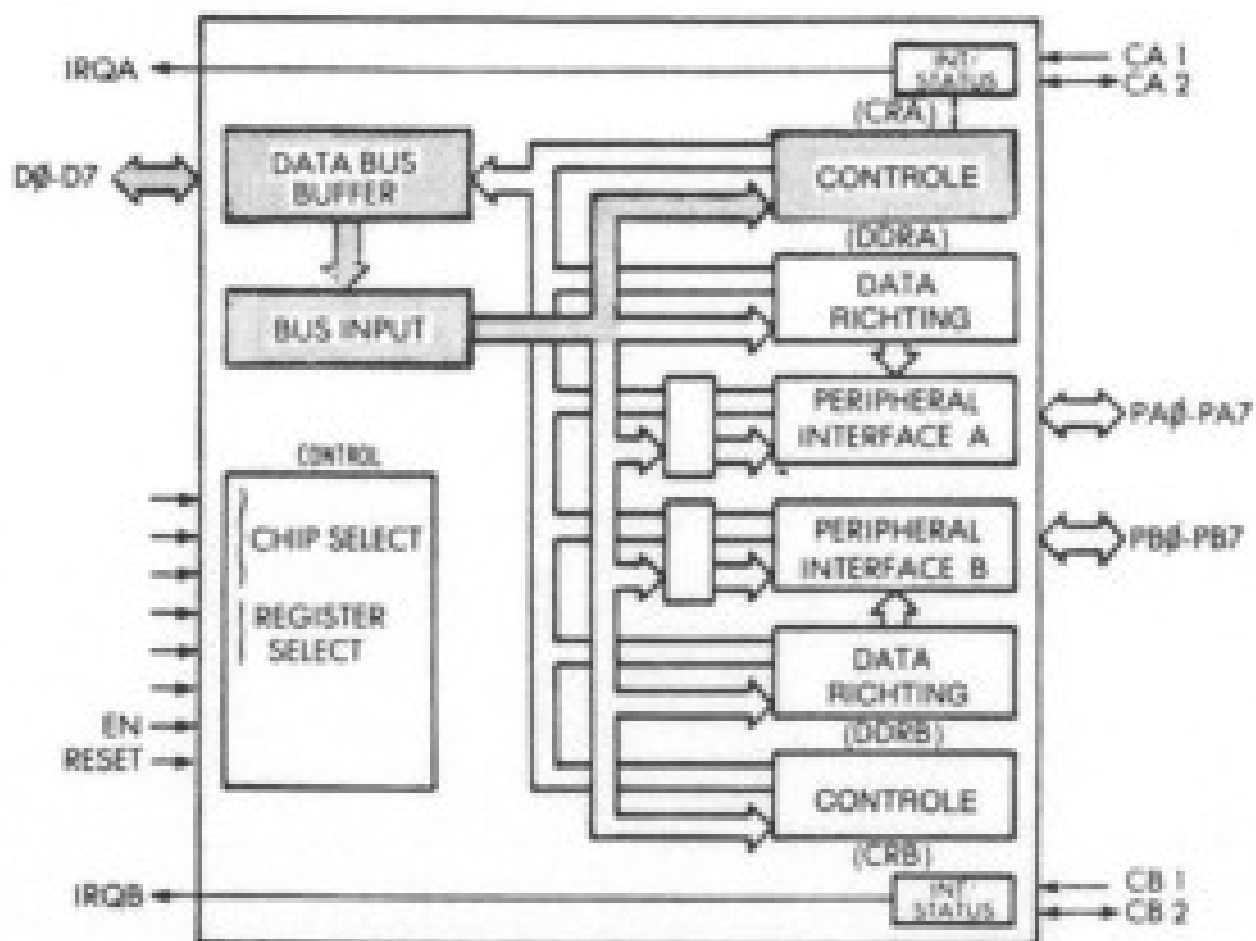
De waarden 0 en 1 voor input en output zijn met opzet zo gekozen.

Stel dat het andersom zou zijn, en een PIO is met een gevaarlijk randapparaat verbonden. Als de processor wordt ingeschakeld, worden meestal alle registers gereset, ze worden dus 0. De PIO is ingesteld als een output poort. Het gevaarlijke randapparaat kan per ongeluk in werking komen. Om zo'n situatie te vermijden, moet de PIO als input geschakeld zijn!

De verbindingen met de microprocessor staan links in figuur 7.1. De PIO is natuurlijk met de data bus verbonden, de adres bus en de controle bus. De programmeur kan eenvoudig het adres van ieder register specificeren, om toegang tot de PIO te krijgen.

Het interne controle register

Het controle register van de PIO voorziet in een aantal opties voor het opwekken van interrupts en handshake procedures. Een volledige beschrijving is hier uiteraard niet nodig. De lezer die een PIO in zijn systeem wil gebruiken, moet daarvoor de bijbehorende data-sheet raadplegen. Tijdens het initialiseren van het systeem moet de programmeur het controle register van de de PIO laden met de voor zijn toepassing juiste waarde.

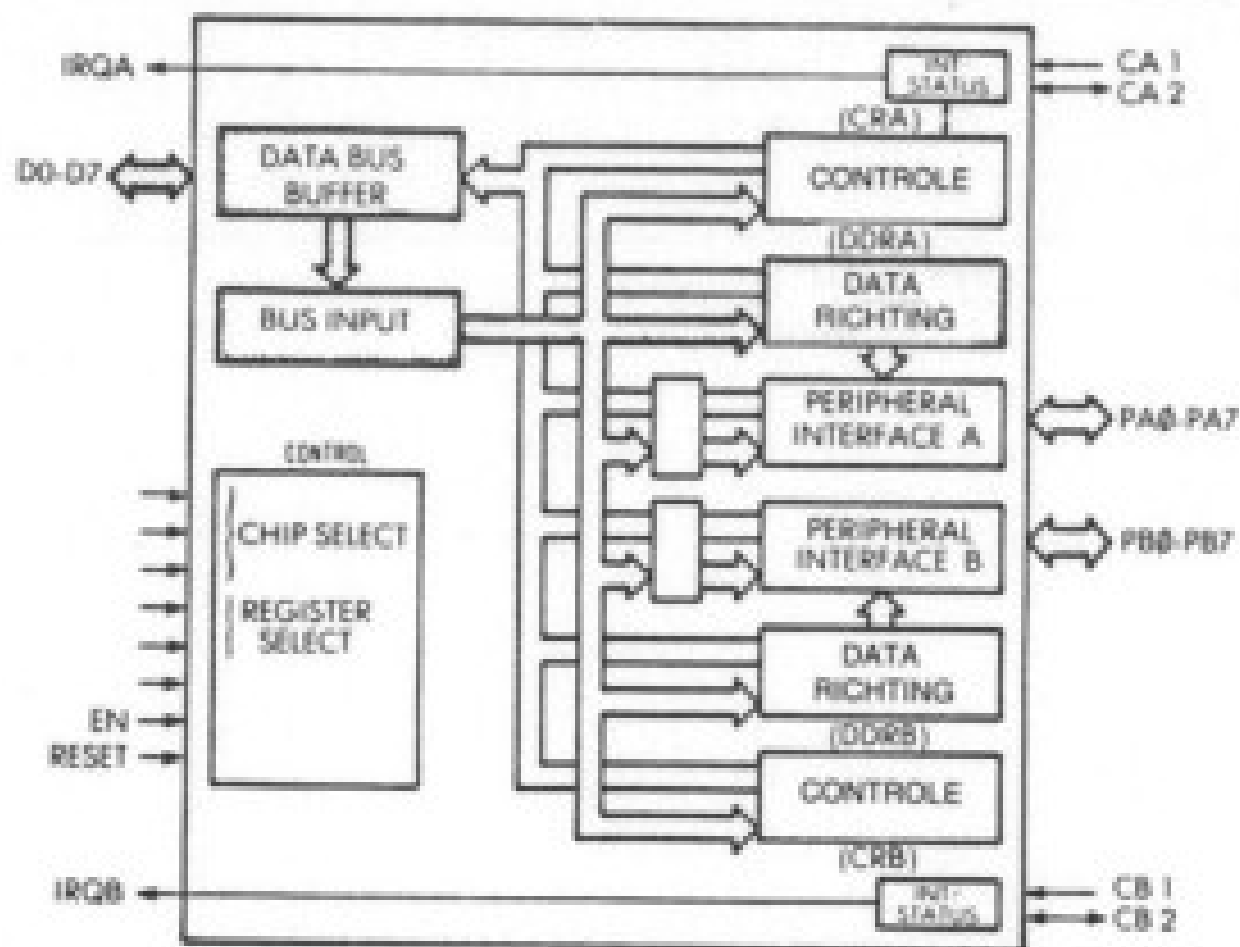
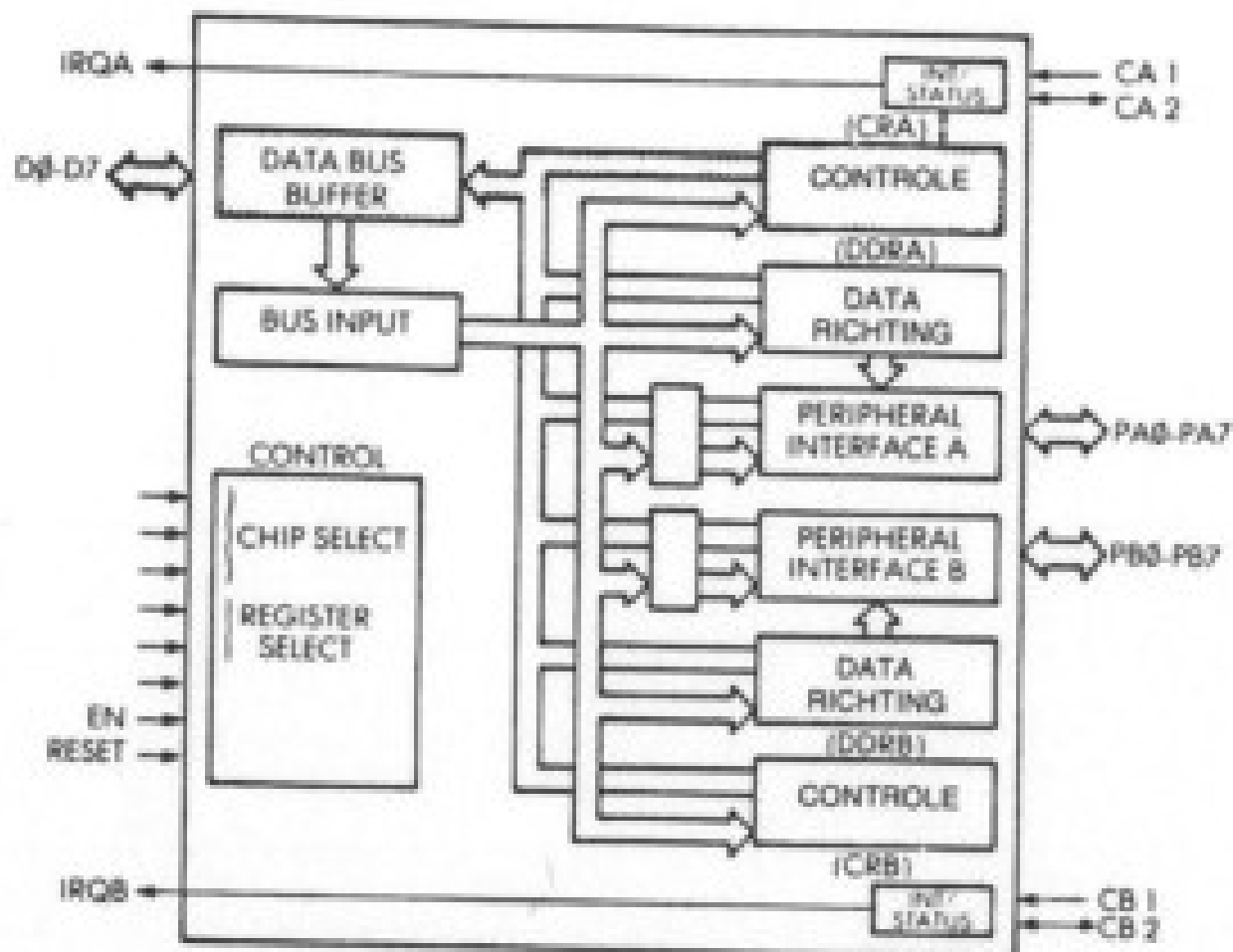

Fig. 7.3: Het gebruik van een PIO. Data richting laden.

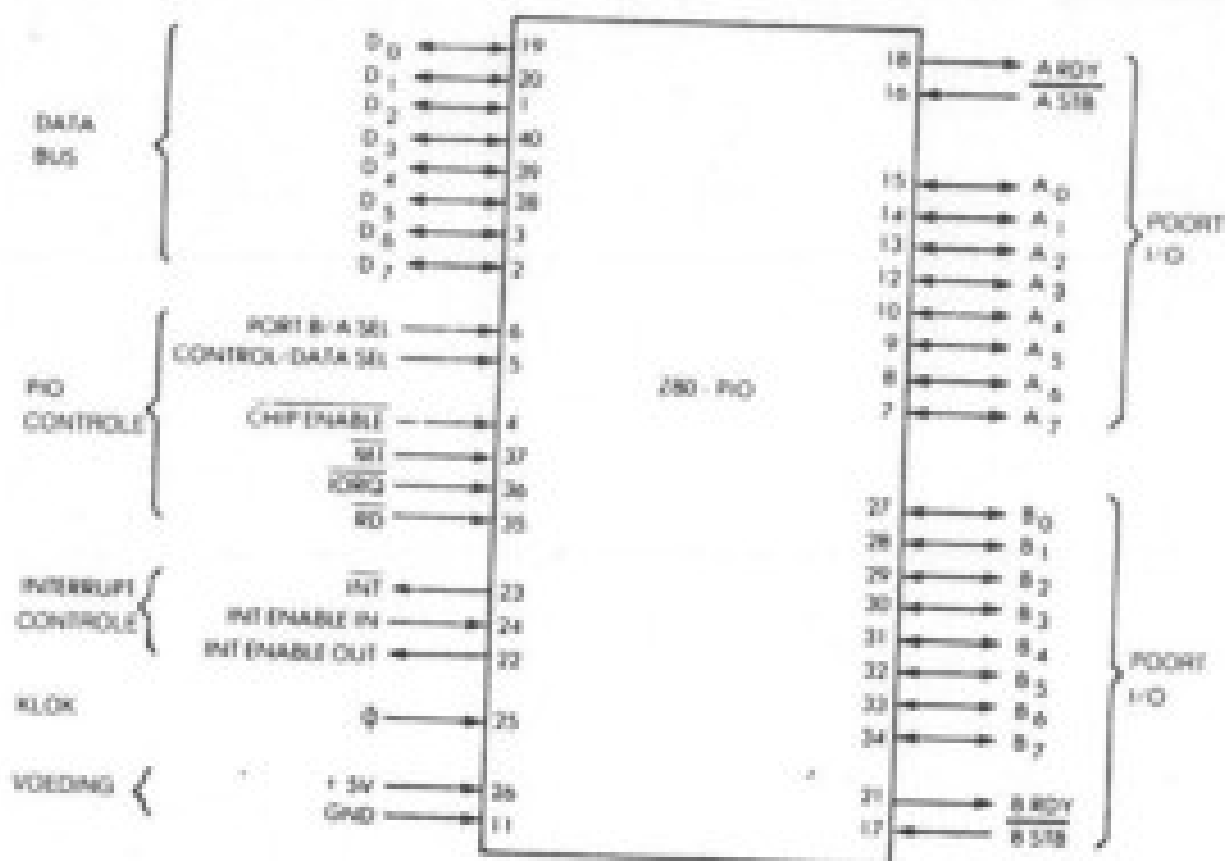

Fig. 7.6: Z80 PIO

Lees de status

Het status register geeft aan, of een geldig byte op de input aanwezig is. Zie figuur 7.4.

Lees de poort

De byte wordt naar de Z80 gestuurd. Zie figuur 7.5.

DE ZILOG Z80 PIO

De Z80 PIO heeft twee poorten, en heeft een architectuur die grotendeels overeenkomt met de zojuist beschreven standaard PIO. Figuur 7.6 geeft aan welke signalen op welke pennen te vinden zijn. Het blokdiagram staat in figuur 7.7.

Iedere PIO poort heeft zes registers: een 8-bits input register, een 8-bits output register, een 2-bits mode-controle register, een 8-bits maskeer register, een 8-bits data-richting register en een 2-bits masker-controle register. Deze laatste drie registers worden alleen gebruikt, als de poort in bit mode is geprogrammeerd.

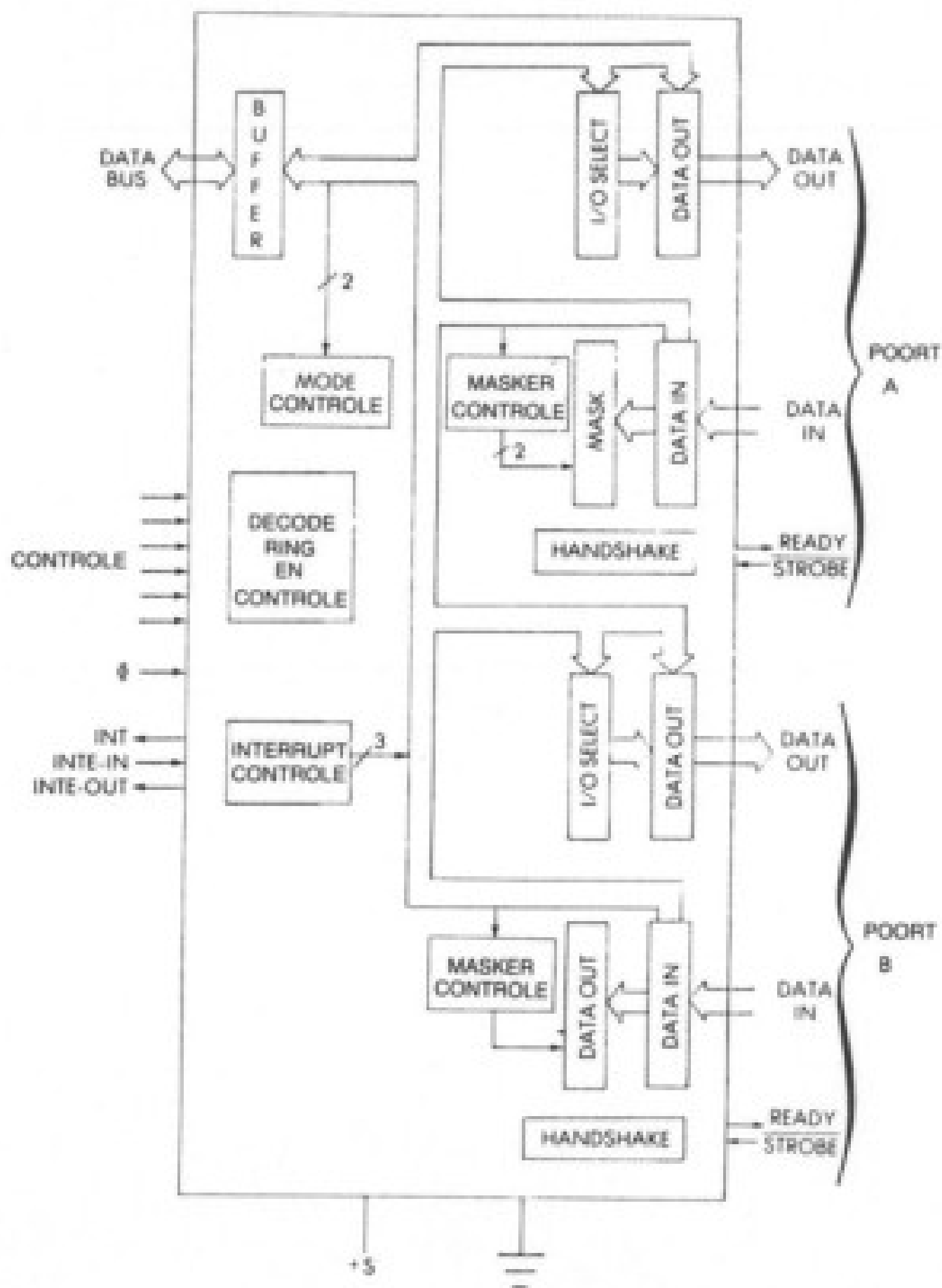

Fig. 7.7: Z80 PIO blokdiagram

De PIO kent vier modes, aangegeven met de inhoud van het mode-control register (2 bits). Deze zijn: byte output, byte input, byte tweerichtings bus, en bit mode.

De twee bits van de masker-control registers worden door de programmeur geladen, en geven aan onder welke voorwaarden een interrupt gegenereerd wordt.

Het 8-bits data-richting register geeft van ieder bit de data richting aan, als in die mode gewerkt wordt.

Het programmeren van de Zilog PIO

Een typische volgorde voor het gebruik van de PIO in, bijvoorbeeld, bit mode is:

- Laad het mode control register voor bit mode.

- Laad het data-richting register, en specificeer de bits 0-5 als input, en bits 6 en 7 als outputs. De bits zijn van poort A.

- Lees een woord uit de input buffer.

- Gebruik het maskeer register om de status condities te specificeren.

DE Z80 SIO

De SIO (Seriele Input/Output) is een twee-kanaals chip om asynchrone seriele communicatie mogelijk te maken. De chip bevat een UART (universal asynchronous receiver-transmitter = universele asynchrone ontvanger- zender). De belangrijkste functie van de UART is de serie-parallel en parallel-serie omzetting. Deze chip heeft echter nog enkele andere geavanceerde mogelijkheden. Zoals het automatisch afhandelen van complexe byte georiënteerde protocollen (IBM bisync) en twee-bytes georiënteerde protocollen (HDLC en SDLC).

Verder kan de chip synchroon werken als een USRT, en CRC codes opwekken en controleren. Een volledige beschrijving valt buiten het bestek van dit boek.

ANDERE I/O CHIPS

Aangezien de Z80 algemeen gebruikt wordt als vervanger van de 8080 kunnen de meeste I/O chips voor de 8080 worden toegepast. Ook andere I/O chips van Zilog zijn toe te passen.

SAMENVATTING

Om efficiënt van de nu besproken chips gebruikt te kunnen maken, moet de functie van ieder bit, of van iedere groep bits in de verschillende controle registers bekend en begrepen zijn. De ingewikkelde chips nemen de processor enkele taken uit handen, die vroeger d.m.v. software of speciale logica werden uitgevoerd. Dat geldt voor handshake procedures in bijvoorbeeld de SIO. Ook zijn vaak het detecteren en verwerken van interrupts naar deze chips gedelegeerd. Met de informatie gegeven in dit hoofdstuk moet de lezer in staat zijn de basis signalen en registers te begrijpen. Natuurlijk zal het niet bij deze chips blijven. Steeds zullen nieuwe chips, met nog meer ingewikkelde algoritmes, geïntroduceerd worden.

8

TOEPASSINGEN (VOORBEELDEN)

INLEIDING

Dit hoofdstuk is bedoeld om de nieuw verworven programmeer bekwaamheden te testen d.m.v. een verzameling voorbeelden van toepassingen. Je zult deze programma's vaak in toepassingen tegenkomen, zo algemeen zijn ze geworden.

We gaan karakters van een randapparaat halen, en zullen deze op verschillende manieren verwerken. Maar voordat we kunnen beginnen maken we eerst een deel van het geheugen schoon (hoewel dat misschien niet nodig is).

HET SCHOONMAKEN VAN EEN DEEL VAN HET GEHEUGEN

We willen een deel van het geheugen schoonmaken (0 maken) van adres $BASE + 1$ tot $BASE + LENGTH$, met $LENGTH$ kleiner dan 256.

Het programma:

ZEROM	LD	B, LENGTH	LAAD B MET LENGTE
	LD	A, 0	MAAK A NUL
	LD	HL, BASE+1	WIJS NAAR BASIS
CLEAR	LD	(HL), A	MAAK ADRES (HL) NUL
	INC	HL	WIJS NAAR VOLGEND ADRES
	DEC	B	TELLER
	JR	NZ, CLEAR	GEDAAN?

In het bovenstaande programma is de lengte van het schoon te maken deel van het geheugen LENGTH. Het register paar HL wijst naar het woord dat 0 moet worden. Register B wordt, zoals gebruikelijk, als teller gebruikt.

De accumulator wordt slechts een maal geladen met de waarde 0, en dan gecopieerd in de opeenvolgende geheugen adressen.

In een geheugen test programma kan met deze routine de inhoud van een bepaalde sectie van het geheugen nul worden gemaakt. Daarna moet het programma testen of alle adressen ook daadwerkelijk nul zijn.

Het bovenstaande programma is recht-toe-recht-aan. Er zijn natuurlijk verbeteringen denkbaar:

```
ZEROM    LD     B,LENGTH
          LD     HL,BASE
LOOP     LD     (HL),0
          INC    HL
          DJNZ   LOOP
          RET
```

Er zijn twee verbeteringen aangebracht: LD A,0 is geelimineerd en er wordt direct de waarde 0 geladen op het adres waar HL naar wijst. En de tweede verbetering is de toepassing van de Z80 instructie DJNZ.

Dit voorbeeld laat zien, dat een geschreven programma, hoewel het misschien juist is, gewoonlijk verbeterd kan worden. Ben je eenmaal bekend met de volledige instructie set, dan is het belangrijk dat je dergelijke verbeteringen aanbrengt. Het staat misschien niet alleen beter, maar het programma wordt m.b.t. snelheid, leesbaarheid en grootte ook daadwerkelijk beter.

Oefening 8.1: Schrijf een geheugen test programma dat eerst een blok van 256 woorden 0 maakt, en dan controleert dat het inderdaad nul is geworden. Daarna herhaalt het programma de procedure, maar maakt dan alle bits 1. Dan wordt op ieder adres 01010101 geschreven en gecontroleerd, en tenslotte wordt het zelfde gedaan met 10101010.

Oefening 8.2: Verander het bovenstaande programma zodanig, dat het de geheugen sectie volschrijft met afwisselende nullen en enen. (Eerste adres allemaal nullen, volgende adres allemaal enen, enz.)

POLLING VAN I/O APPARATEN

Stel ons systeem is verbonden met een aantal randapparaten, en d.m.v. polling willen we uitzoeken welk apparaat om attentie vraagt. Hun status registers staan op de adressen IOSTATUS1, IOSTATUS2 en IOSTATUS3. Het programma gaat als volgt:

```

TEST  IN      A, (STATUS1)      LEES STATUS1
      BIT      7, A              TEST "READY" BIT (BIT 7)
      JP      NZ, FOUND1        SPRING NAAR ROUTINE1
      IN      A, (STATUS2)      HET ZELFDE VOOR
      IN      A, (STATUS3)      APPARAAT 2
      BIT      7, A
      JP      NZ, FOUND2
      IN      A, (STATUS3)      EN VOOR APPARAAT 3
      BIT      7, A
      JP      NZ, FOUND3
      (foutbehandeling)

```

Het masker bevat "10000000" als we positie 7 testen. Het resultaat van de BIT instructie is, dat het Z bit van het status register 1 geset wordt als "MASK AND STATUS" niet nul is, d.w.z. als het corresponderende bit van STATUS gelijk is aan die in MASK (het masker). De JP NZ instructie (spring als ongelijk aan nul) resulteert in een sprong naar de juiste FOUND routine.

HET BINNENHALEN VAN KARAKTERS

Stel dat we gevonden hebben, dat er een karakter klaar staat bij het toetsenbord. Deze karakters worden in een gedeelte van het gehe-

```

STRING LD      HL, BUFFER      WIJS NAAR BUFFER
NEXT   CALL    GETCHAR          HAAL KARAKTER
      CP      SPC              IS HET SPC?
      JR      Z, OUT           JA? KLAAR
      LD      (HL), A          ZET KARAKTER IN BUFFER
      INC     HL               VOLGEND BUFFER ADRES
      JR      NEXT            HAAL VOLGEND KARAKTER
OUT    RET
      KLAAR

```

gen, BUFFER, opgespaard totdat een speciaal karakter SPC verschijnt. We nemen aan dat de code van dat karakter eerder al gedefinieerd is.

De subroutine GETCHAR haalt 1 karakter van het toetsenbord en laadt het in de accumulator. (Zie hoofdstuk 6 voor meer details) We nemen aan dat maximaal 256 karakters op deze wijze in de accumulator geladen worden voordat we het karakter SPC tegenkomen.

Oefening 8.3: Deze basis routine gaan we verbeteren:

- a - Echo het karakter naar het randapparaat (bijvoorbeeld een Teletype).
- b - Controleer dat het aantal karakters niet groter dan 256 is.

De karakters staan nu in de geheugen buffer. Ze kunnen op meerdere manieren verwerkt worden.

HET TESTEN VAN EEN KARAKTER

We willen testen of een karakter op adres LOC gelijk is aan 0, 1 of 2:

ZOT	LD	A, (CHAR)	HAAL KARAKTER
	CP	00	IS HET NUL?
	JP	Z, ZERO	JA? GA NAAR ZERO
	CP	01	IS HET 1?
	JP	Z, ONE	
	CP	02	IS HET 2?
	JP	Z, TWO	
	JP	NOT FND	NIET GEVONDEN

Het karakter wordt eenvoudig gelezen, en met de CP instructie wordt zijn waarde getest.

We gaan door met een andere test.

CATEGORIE TEST

We onderzoeken of het ASCII karakter op adres LOC een getal tussen 0 en 9 is:

BRACK	LD	A,(CHAR)	HAAL KARAKTER
	AND	7FH	MASKEER PARITEITS BIT
	CP	30H	ASCII 0
	JR	C, OUT	KARAKTER TE LAAG?
	CP	39H	ASCII 9
	JR	NC, OUT	KARAKTER TE HOOG?
	CP	A	FORCEER HET Z BIT
OUT	RET		GEDAAN

ASCII "0" wordt hexadecimaal voorgesteld door 30 of D0, afhankelijk van het feit of het pariteits bit al of niet wordt gebruikt. ASCII "9" is 39 of B9.

De tweede instructie haalt bit 7, het pariteits bit, weg, zodat het programma geldig is voor beide voorstellingswijzen. De waarde van het karakter wordt dan vergeleken met de ASCII karakters 0 en 9. De Z vlag wordt geset (1 gemaakt) als de vergelijking slaagt. Het carry bit wordt geset in geval een borrow optreedt, en anders gereset. M.a.w. het carry bit wordt geset als de waarde van het getal in de instructie groter is dan dat in de accumulator. Het wordt gereset (0) als het kleiner of gelijk is.

De laatste instructie maakt de Z vlag gelijk aan 1, om het aanroepende programma aan te duiden, dat het karakter inderdaad tussen 0 en 9 lag. Andere afspraken kunnen ook gehanteerd worden, zoals het laden van een getal in de accumulator.

Oefening 8.4: Is het volgende programma gelijk aan het bovenstaande?

```
LD    A, (CHAR)
SUB   30H
JP    M, OUT
SUB   10
JP    P, OUT
ADD   10
```

Oefening 8.5: Onderzoek of een karakter in de accumulator een letter van het alfabet is.

In ASCII tabellen wordt vaak de pariteit gebruikt. Bijvoorbeeld: de ASCII code voor "0" is 0110000, een 7-bits code. Gebruiken we echter oneven pariteit, het aantal enen in een woord moet oneven zijn, dan wordt de code 10110000. Een extra 1 wordt links toegevoegd. De hexadecimale code wordt: B0. We hebben een programma nodig dat de pariteit berekent.

PARITEITS BEREKENING

Dit programma berekent de even pariteit en plaatst deze op bit positie 7:

PARITY	LD	A, (CHAR)	HAAL KARAKTER
	AND	7FH	MAAR PARITEITS BIT 0
	JR	PE, OUT	KLAAR, ALS PARITEIT
			EVEN IS
	OR	80H	ZET RESULTAAT WEG
OUT	LD	(LOC), A	STORE RESULT

Dit programma maakt gebruik van het interne pariteits schakeling in de Z80.

De derde instructie JR PE, OUT test of het woord in de accumulator al even pariteit heeft. Is dat het geval, dan kan naar het einde OUT gesprongen worden.

Is de pariteit niet even, er is dan niet gesprongen, dan is de pariteit oneven, en moet een 1 in positie 7 worden geplaatst. Dat doet de vierde instructie:

OR 80H

Tenslotte wordt het getal met de juiste pariteit op adres LOC gezet.

Oefening 8.6: Het bovenstaande probleem was eigenlijk te eenvoudig om op te lossen. Los nu het zelfde probleem op, zonder gebruik te maken van het pariteits circuit van de Z80. Schuif de inhoud van de accumulator en tel het aantal enen. Plaats daarna de juiste waarde in positie 7.

Oefening 8.7: Controleer of een woord de juiste pariteit heeft. Maak daarbij gebruik van het bovenstaande programma. Bereken de pariteit, en vergelijk deze met de verwachte pariteit.

CODE OMZETTING: ASCII NAAR BCD

Het omzetten van ASCII naar BCD is erg eenvoudig. De hexadecimale code van de ASCII karakters 0 tot 9 is 30 tot 39, of B0 tot B9, afhankelijk van de pariteit. De BCD voorstelling wordt dus verkregen door de 3 of de B weg te halen, d.w.z. maskeer de linker vier bits.

ASCB	CALL	BRACK	CONTROLEER OF
			KARAKTER 0-9 IS
JP	NZ,	ILLEGAL	ILLIGAAL KARAKTER
LD	A,	(CHAR)	HAAL KARAKTER
AND	0F		MASKEER LINKER 4 BITS
LD	(BCDCHAR),	A	BERG RESULTAAT OP

Oefening 8.8: Schrijf een programma dat BCD in ASCII omzet.

Oefening 8.9: Schrijf een programma dat BCD omzet in binair (dit is moeilijker)

Hint: $N_3N_2N_1N_0$ in BCD is $((N_3 \times 10) + N_2) \times 10 + N_1 \times 10 + N_0$ binair.

Doe voor de vermenigvuldiging met 10 als volgt: schuif naar links ($= \times 2$), schuif naar links ($= \times 4$), een ADC ($= \times 5$), schuif naar links ($= \times 10$).

In de volledige BCD notatie bevat het eerste woord het aantal BCD cijfers, de volgende nibble bevat het teken, en iedere volgende nibble bevat een BCD cijfer. We nemen aan dat er geen decimale komma in voorkomt. De laatste nibble van een blok kan ongebruikt zijn.

OMZETTING VAN HEX NAAR ASCII

"A" bevat een hexadecimaal cijfer. We moeten eenvoudig een 3 of een B bij de linker nibble optellen:

AND	FH	MAAK LINKER NIBBLE NUL
ADD	A, 30H	ASCII
CP	A, 3AH	CORRECTIE NODIG?
JP	M,OUT	
ADD	A, 7	CORRECTIE VOOR A TOT F

Oefening 8.10: Zet HEX om in ASCII. A bevat een HEX cijfer.

HET GROOTSTE GETAL IN EEN TABEL

Het begin adres van de tabel is te vinden op adres BASE op pagina 0. Het eerste woord in de tabel geeft het aantal bytes in die tabel. Dit programma zoekt het grootste element van de tabel. Deze waarde komt in A, en zijn positie wordt op adres INDEX geladen.

Dit programma gebruikt de registers A, B, H en L. Bovendien maakt het gebruik van indirecte adressering, zodat het een tabel overal in het geheugen kan onderzoeken (Zie figuur 8.1).

MAX	LD	HL, BASE	TABEL ADRES
	LD	B, (HL)	AANTAL BYTES IN TABEL
	LD	A, 0	MAAK MAXIMUM WAARDE 0
LOOP	LD	(INDEX), HL	INITIALISEER INDEX
	INC	HL	VOLGEND WOORD
	CP	(HL)	VERGELIJK WOORD
	JR	NC, NOSWITCH	SPRING ALS KLEINER DAN MAX
	LD	A, (HL)	LAAD NIEUWE MAX WAARDE
	LD	(INDEX), HL	LAAD NIEUWE ADRES VAN MAX
NOSWITCH	INC	HL	WIJS NAAR VOLGEND WOORD
	DEC	B	TELLER
	JR	NZ, LOOP	GA DOOR TOT B = 0
	RET		

Dit programma test eerst het n-de woord. Is het groter dan 0, dan komt het woord in A, en het adres wordt in INDEX geladen. Daarna wordt het (n-1)-de woord getest, enz. Het programma werkt alleen voor gehele positieve getallen.

Oefening 8.11: Verander het programma zodanig, dat het ook werkt voor negatieve getallen in twee-complement.

Oefening 8.12: Werkt het programma ook voor ASCII karakters?

Oefening 8.13: Schrijf een programma, dat n getallen sorteert volgens

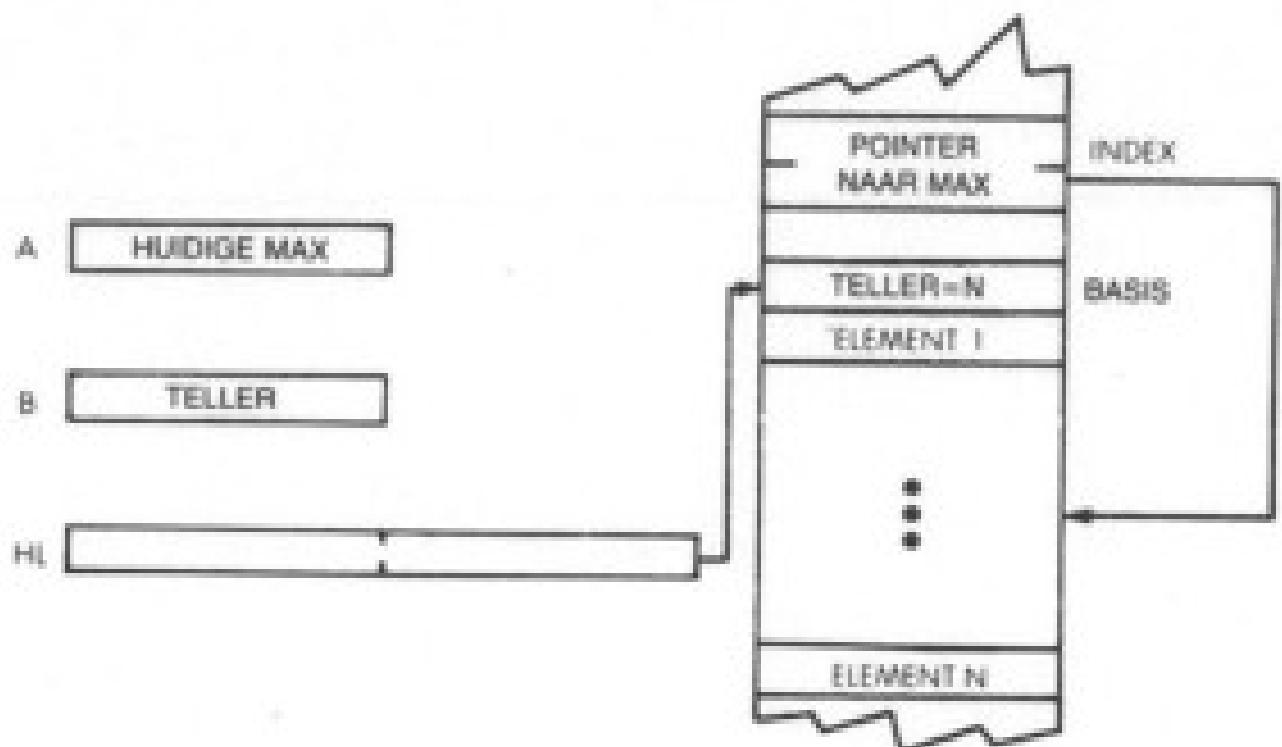

Fig. 8.1: Het grootste element van een tabel

Oefening 8.14: Schrijf een programma, dat n namen van elk drie karakters sorteert op alfabetische volgorde.

DE SOM VAN N ELEMENTEN

Dit programma berekent de 16-bits som van N woorden van een tabel. Het start adres van de tabel staat op adres BASE, op pagina 0. Het eerste woord is het aantal op te tellen woorden N. Het 16-bits resultaat komt te staan op de geheugen adressen SUMLO en SUMHI. Is de som groter dan 16 bits, dan worden alleen de laagste orde 16 bits bewaard. (De hoogste orde bits worden afgekapt). Het programma verandert de registers A, B, H, L en IX. Het maximale aantal elementen is 256, Zie figuur 8.2.

SUMIG	LD	HL, BASE	WIJS NAAR BASIS TABEL
	LD	B, (HL)	LENGTE IN TELLER B
	INC	HL	WIJS NAAR EERSTE WOORD
	LD	IX, SUMLO	WIJS NAAR RESULTAAT, LAAG
	LD	A, 0	MAAK RESULTAAT 0

	LD	(IX + 0), A	LAAG
	LD	(IX + 1), A	EN HOOG
ADLOOP	LD	A, (HL)	HAAL WOORD
	ADD	A, (IX + 0)	BEREKEN PARTIELE SOM
	LD	(IX + 0), A	BERG HET OP
	JR	NC, NOCARRY	TEST CARRYBIT
	INC	(IX + 1)	TEL CARRY OP BIJ HOGE
			BYTE
NOCARRY	INC	HL	WIJS NAAR VOLGENDE
			WOORD
	DEC	B	TELLER MIN 1
	JR	NZ, ADLOOP	TEL OP TOT HET EINDE
	RET		

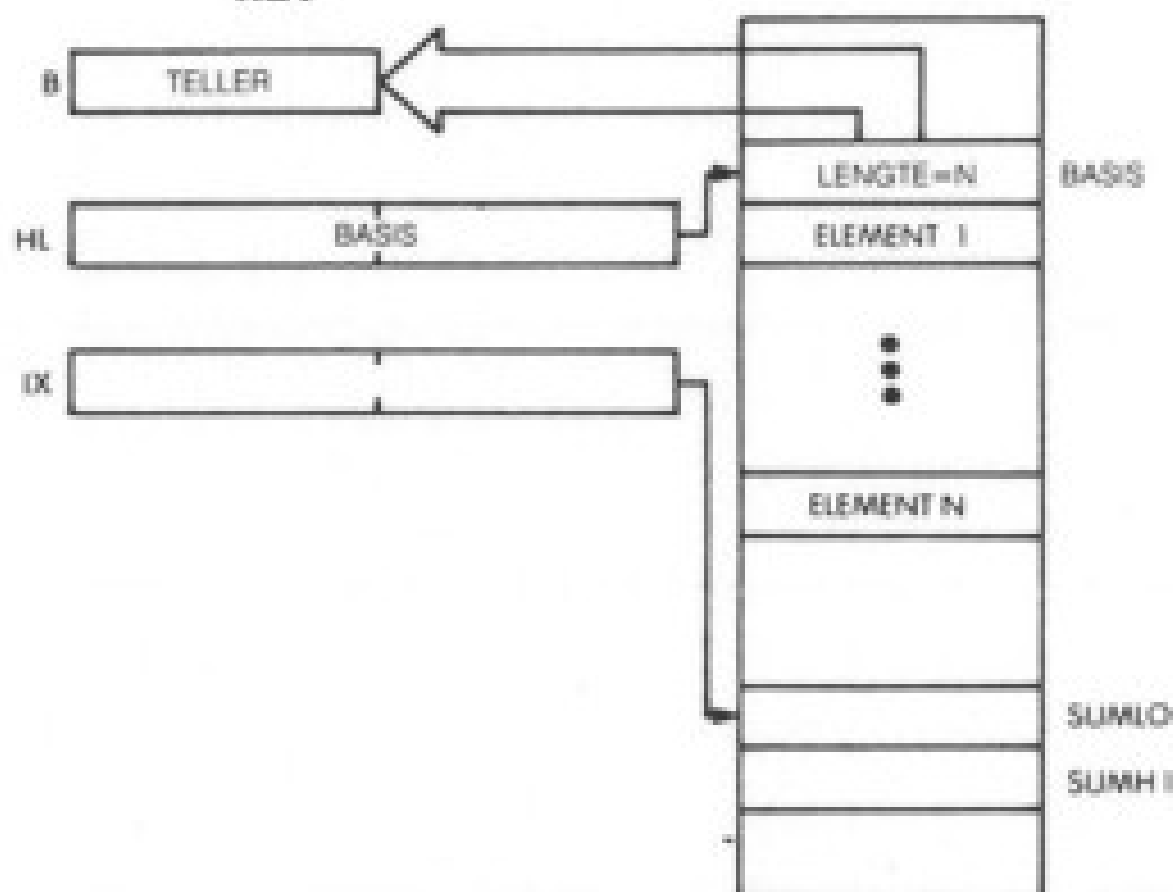

Fig. 8.2: Som van N elementen

Het programma is recht-toe-recht-aan, en is gemakkelijk te begrijpen.

Oefening 8.15: Verander het programma zodanig, dat het
 a - een 24-bits som berekent,
 b - een 32-bits som berekent, en

EEN CONTROLE SOM BEREKENING

Een controle som is een cijfer of een getal, dat berekend is uit een blok opeenvolgende karakters. Deze som wordt berekend op het moment dat de data weggeborgen wordt, en wordt eveneens mee opgeborgen aan het eind. Bij het weer ophalen van de data wordt deze controle som opnieuw berekend, en vergeleken met de opgeborgen controle som. Een verschil in deze twee waarden betekent een fout.

Er zijn vele algoritmen in gebruik. Wij zullen een exclusieve-OF gebruiken van alle elementen van de tabel, en het resultaat in de accumulator laden. De basis van de tabel staat op adres BASE op pagina nul. Het eerste woord in de tabel geeft het aantal woorden in die tabel. Het programma verandert A, B, H, en L. N moet kleiner dan 256 zijn.

CHECKSUM	LD HL, BASE	BASISADRES TABEL
	LD B, (HL)	HAAL N
	XOR A	CONTROLE SOM WORDT 0
	INC HL	WIJS NAAR EERSTE
		ELEMENT
CHLOOP	XOR (HL)	BEREKEN CONTROLE SOM
	INC HL	WIJS NAAR VOLGENDE
		ELEMENT
	DEC B	TELLER 1 KLEINER
	JR NZ, CHLOOP	GA DOOR TOT EINDE
	LD (CHCKSM), A	BEWAAR CONTROLE SOM
	RET	

TEL DE NULLEN

Dit programma telt het aantal nullen in onze tabel, en plaatst dit aantal op adres TOTAL. Het programma verandert A, B, C, H, en L.

ZEROS	LD	HL, BASE	WIJS NAAR TABEL
	LD	B, (HL)	LENGTE VAN TABEL IN TELLER
	LD	C, 0	TOTAAL WORDT 0
	INC	HL	WIJS NAAR EERSTE WOORD
ZLOOP	LD	A, (HL)	HAAL ELEMENT
	OR	0	SET ZERO VLAG
	JR	NZ, NOTZ	IS HET EEN 0?
	INC	C	JA?TEL 1 OP BIJ C
NOTZ	INC	HL	WIJS NAAR VOLGENDE WOORD
	DEC	B	TREK 1 AF VAN TELLER
	JR	NZ,ZLOOP	
	LD	A,C	REDT TOTAAL
	LD	(TOTAAL), A	BERG TOTAAL OP

Oefening 8.16: Verander het programma, zodat het

a - het aantal sterren (*) telt,

b - het aantal letters van het alfabet telt, en

c - het aantal getallen tussen 0 en 9 telt.

BLOK VERPLAATSING

We gaan ieder derde byte uit het blok op adres FROM verplaatsen naar een blok, dat op adres TO begint.

FER3	LD	HL, FROM	
	LD	DE, TO	INITIALISEER POINTERS
	LD	BC, SIZE	
LOOP	LDI		AUTOMATISCHE VERPLAATSING
	INC	HL	
	INC	HL	SLA TWÉE BYTES OVER
	JR	PE, LOOP	

BCD BLOK VERPLAATSING

We willen BCD cijfers in het geheugen "pushen", d.w.z. 4-bits nibbles moeten verschoven worden (Zie figuur 8.3). Hier volgt het programma:

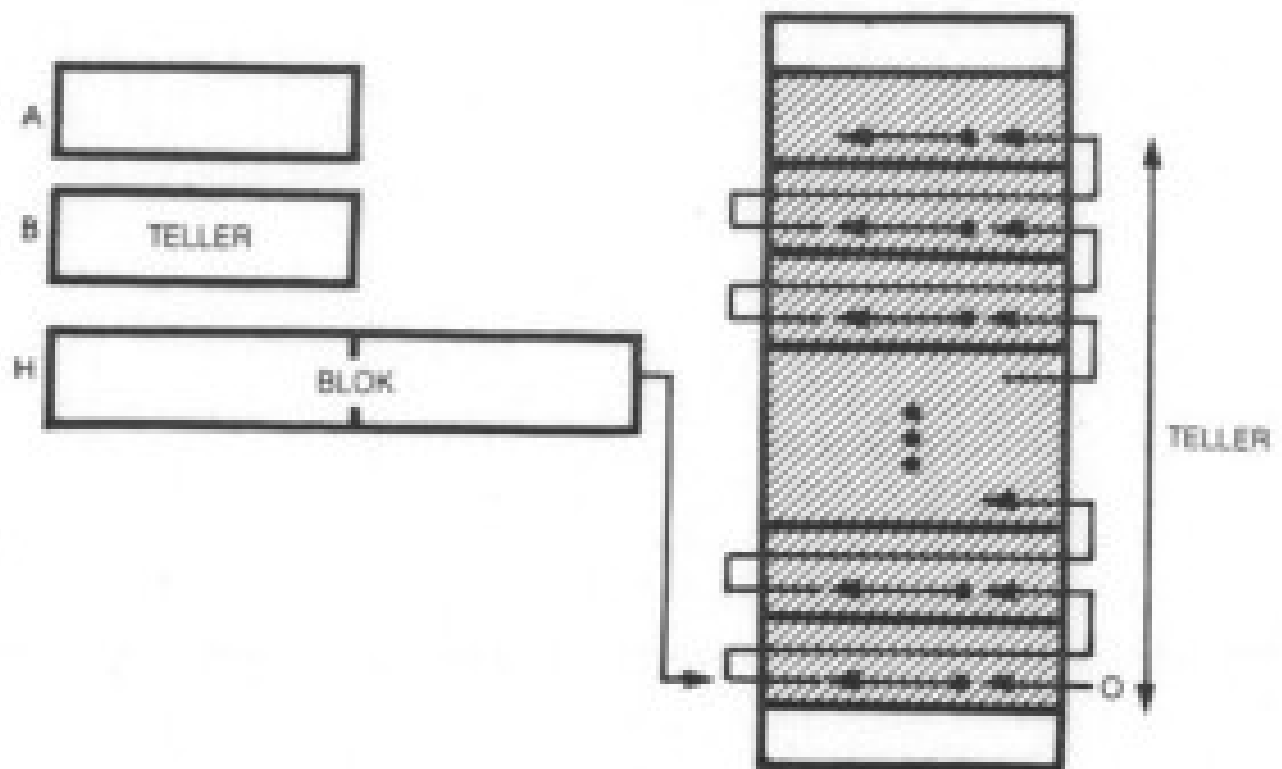

Fig. 8.3: BCD blok verplaatsing. Het geheugen

```

DMOV  LD    B,COUNT
      LD    HL,BLOCK
      XOR   A          A WORDT 0
LOOP  RLD
      INC   HL          WIJS NAAR VOLGENDE BYTE
      DJNZ  LOOP        VERLAAG TELLER TOT DEZE 0 IS
  
```

Het programma gebruikt de RLD instructie, die wij nog niet kennen. RLD roteert een BCD cijfer links tussen A en (HL). (HL) of M is de inhoud van het geheugenadres waar HL naar wijst.

M,laag gaat naar M,hoog
 M,hoog gaat naar A,laag
 A,laag gaat naar M,laag.

Hoog en laag hebben hier betrekking op 4-bits nibbles.

Om de krachtige DJNZ instructie te kunnen gebruiken, is register B cijfer teller. HL wijst naar het begin van het blok. Het linker cijfer, dat uitgeschoven wordt door de rotatie tussen twee opeenvolgende toegangen tot het blok, wordt in A bewaard.

Onder in het blok worden nullen toegevoegd.

DE VERGELIJKING VAN TWEE 16-BITS GETALLEN MET TEKEN

IX wijst naar het eerste getal N1.

IY wijst naar N2 (zie figuur 8.4).

Het programma set het carry bit als $N1 < N2$, en set de Z vlag als $N1 = N2$.

COMP	LD	B, (IX + 1)	HAAL TEKEN VAN N1
	LD	A, B	
	AND	80H	TEST TEKEN, MAAK CY 0
	JR	NZ, NEGM1	N1 IS NEGATIEF
	BIT	7, (IY + 1)	
	RET	NZ	N2 IS NEGATIEF
	LD	A, B	
	CP	(IY + 1)	TEKENS ALLEBEI POSITIEF
	RET	NZ	
	LD	A, (IX)	
	CP	(IY)	
	RET		
NEGM1	XOR	(IY + 1)	
	RLA		TEKENBIT IN CY
	RET	C	TEKENS ONGELIJK
	LD	A, B	
	CP	(IY + 1)	BEIDE TEKENS NEGATIEF
	RET	NZ	
	LD	A, (IX)	
	CP	(IY)	
	RET		

Dit programma test de tekens van N1 en N2. Als N1 negatief is, wordt naar NEGM1 gesprongen. Anders wordt het bovenste gedeelte van het programma uitgevoerd.

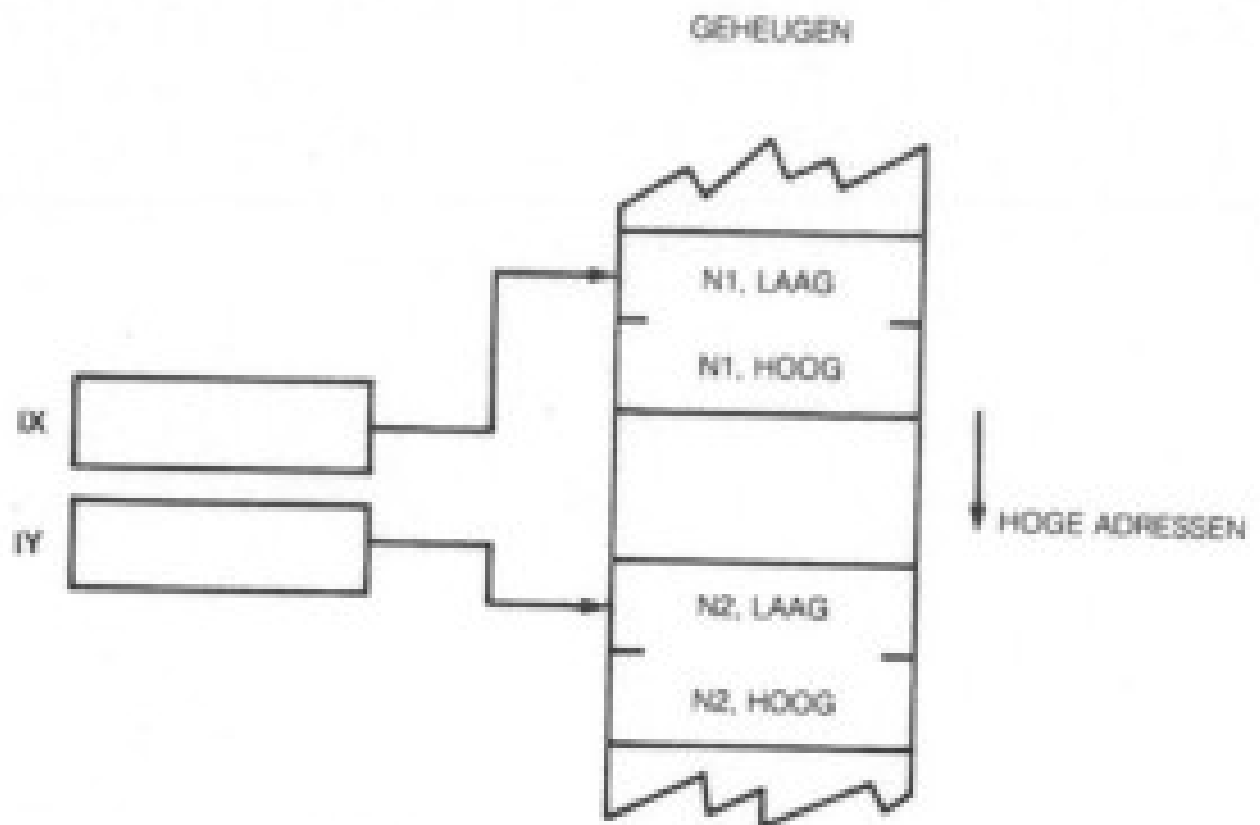

Fig. 8.4: Vergelijking van twee getallen

In de vijfde regel wordt het tekenbit van N2 direct in het geheugen getest d.m.v. de instructie

```
BIT    7, (IY + 1)
```

Het zelfde zouden we kunnen doen bij N1, ware het niet, dat we dit getal nog nodig hebben. Daarom is het gemakkelijker N1 in B te laden:

```
COMP   LD    B, (IX + 1)
```

Het getal moet in B worden bewaard, omdat de AND instructie de inhoud van A kan vernietigen.

```
LD     A, B
AND    80H
```

Merk op dat een RET in regel 6 is toegevoegd:

```
RET    NZ
```

Deze eigenschap van de Z80 maakt het programmeren eenvoudiger.

De vergelijk instructie vergelijkt direct de inhoud van het geheugen:

CP (1Y + 1)

De meest significante bytes worden eerst vergeleken, daarna de minst significante.

Het uitgebreide gebruik van geïndexeerde adressering resulteert in een efficiënte code.

BUBBLE-SORT

Bubble-sort is een sorteer techniek, die gebruikt wordt om de elementen van een tabel in stijgende of dalende volgorde te rangschikken. De bubble-sort techniek (bubble = luchtbel) ontleent zijn naam aan het feit, dat het kleinste element als een luchtbel naar de "oppervlakte" van de tabel opstijgt. Iedere keer als het botst met een groter element, springt het er overheen en vervolgt zijn weg naar boven.

Een voorbeeld van bubble-sort wordt in figuur 8.5 getoond. De te sorteren lijst bevat de elementen: (10, 5, 0, 2, en 100). De lijst moet in dalende volgorde gesorteerd worden, d.w.z. het kleinste element boven. Het algoritme is eenvoudig, en het stroomdiagram is in figuur 8.7 te vinden.

De twee bovenste (of anders de twee onderste) elementen worden vergeleken. Is het onderste element kleiner dan het bovenste, dan worden ze verwisseld. Anders niet. Voor praktische doeleinden wordt m.b.v de vlag "EXCHANGED" onthouden, of er een verwisseling heeft plaats gevonden. Dit proces wordt herhaald met het volgende paar elementen, enz., totdat alle elementen twee aan twee vergeleken zijn.

Deze eerste stap wordt geïllustreerd door de plaatjes 1, 2, 3, 4, 5, en 6 van figuur 8.5.

Als geen enkel element wordt verwisseld, is het sorteren voltooid. Is er wel een element verwisseld, dan wordt alles nog eens herhaald.

In figuur 8.6 is te zien, dat er vier stappen nodig zijn in dit voorbeeld.

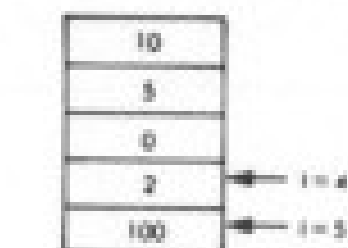
Het proces is eenvoudig, en wordt veel gebruikt.

Er doet zich een probleempje voor bij het verwisselen van de elementen. We kunnen bij dit verwisselen niet zeggen:

A = B

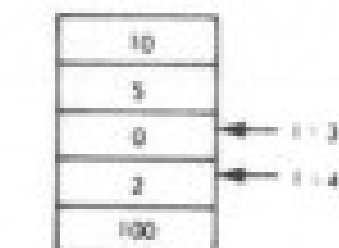
B = A

want de oorspronkelijke waarde van A gaat daarmee verloren. (Probeer het maar eens met een voorbeeld.)

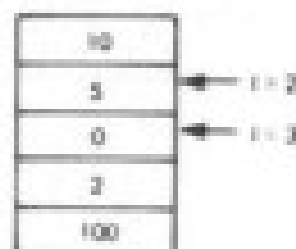
GEEN VERWISSELING

①

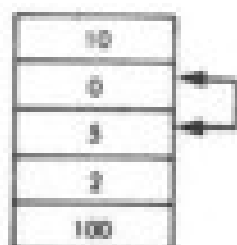
GEEN VERWISSELING

②

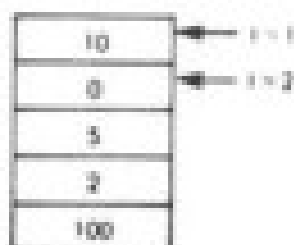
VERWISSEL

③

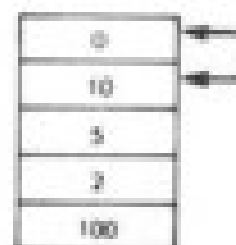
VERWISSELD

④

VERWISSEL

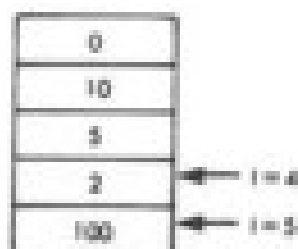
⑤

VERWISSEL
EIND 1ste DOORGANG

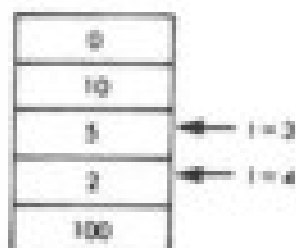
⑥

EIND 1ste DOORGANG

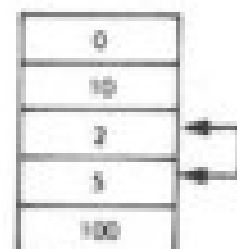
GEEN VERWISSELING

⑦

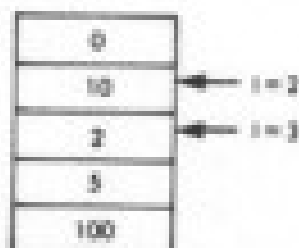
VERWISSEL

⑧

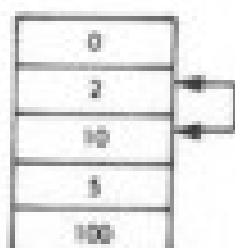
VERWISSELD

⑨

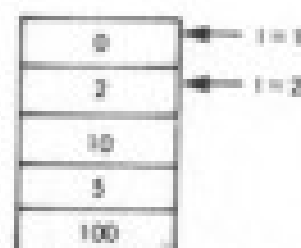
VERWISSEL

⑩

VERWISSELD

⑪

GEEN VERWISSELING

⑫

EIND 2de DOORGANG

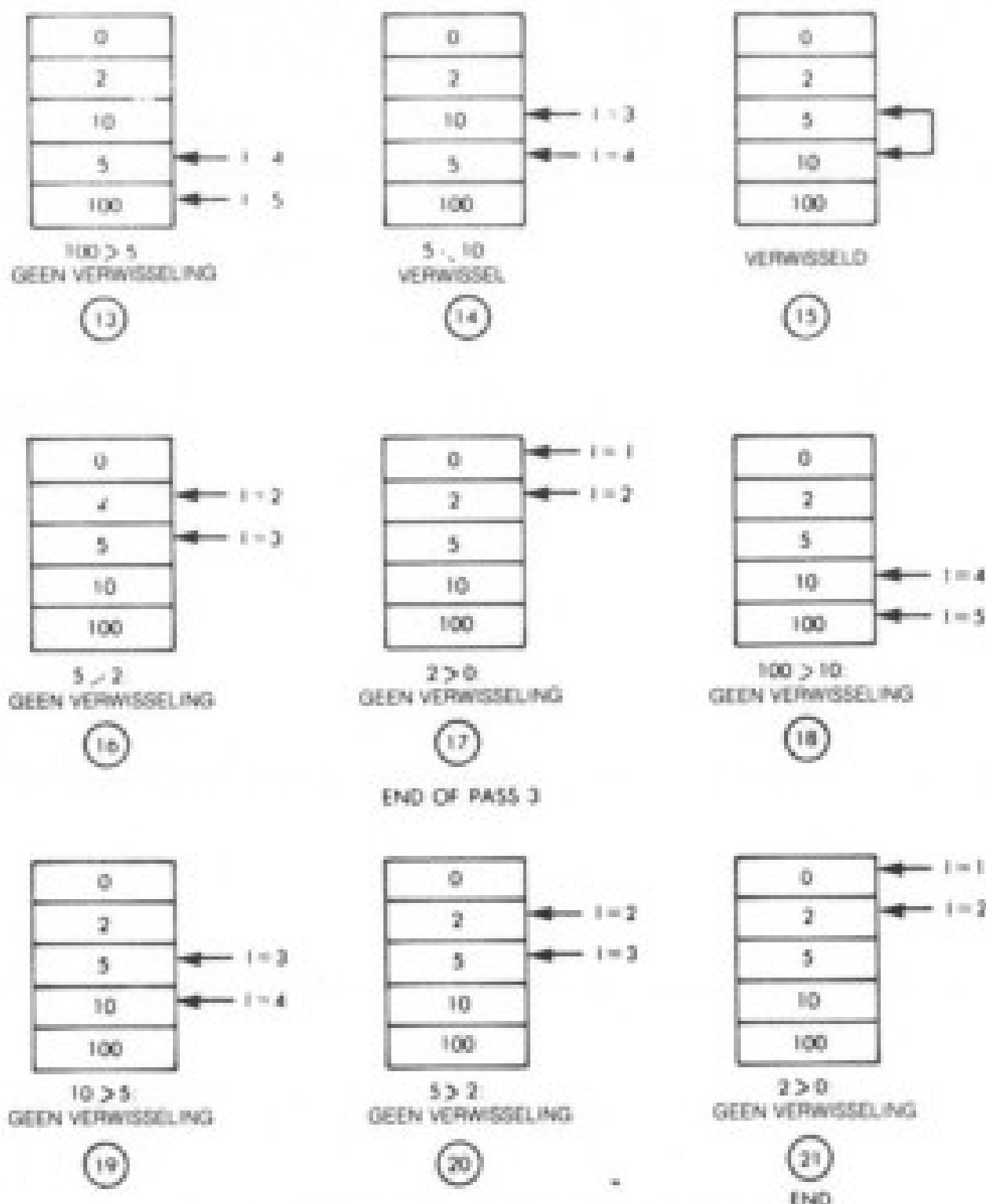

Fig. 8.6: Bubble-sort voorbeeld: Fase 13 tot 21

De juiste oplossing is het gebruik van een tijdelijke variabele of een tijdelijk adres om de waarde van A te bewaren:

```
TEMP = A
A     = B
B     = TEMP
```

Probeer dit ook, en je zult zien dat het werkt. Dit is de manier om waar-

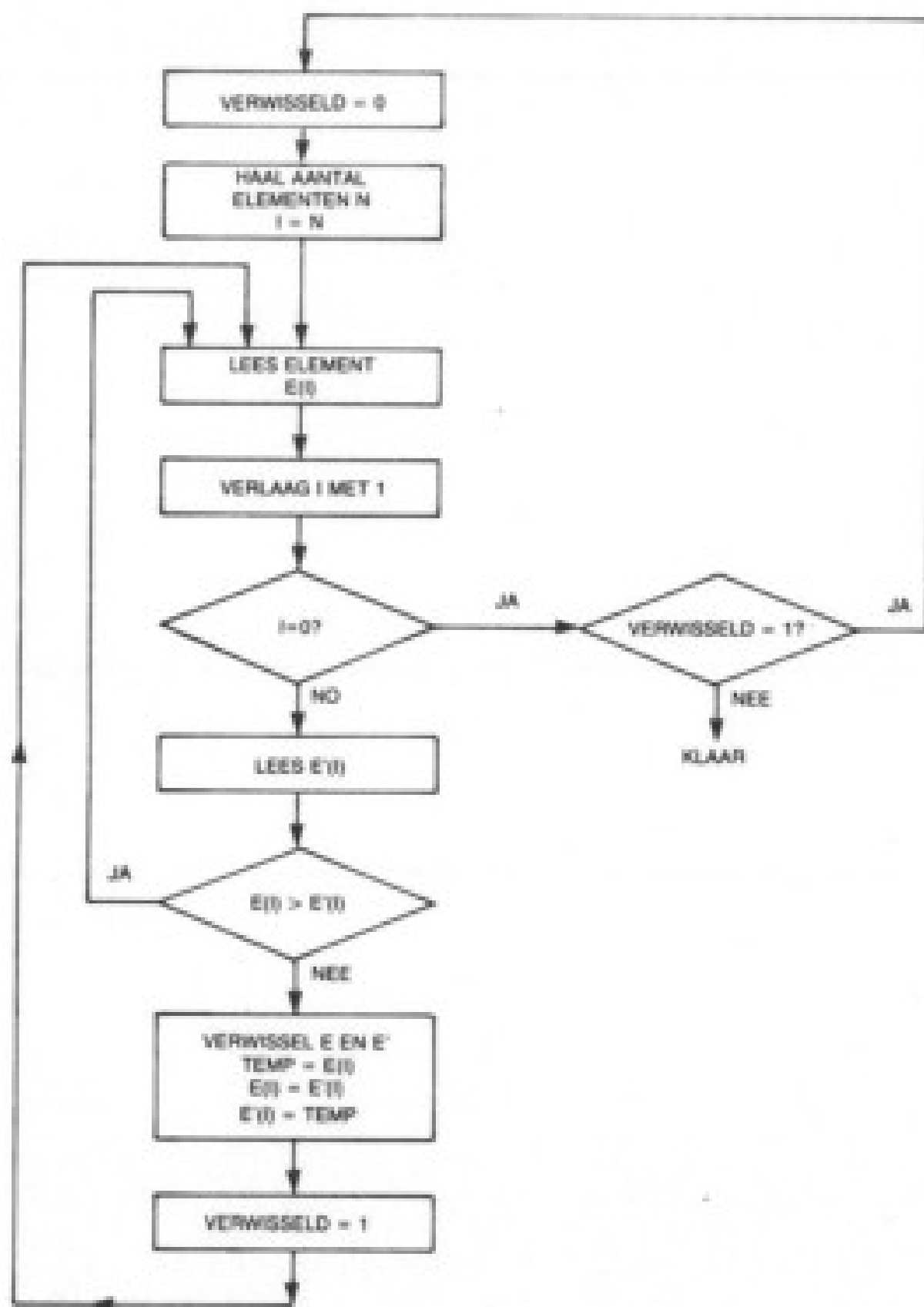

Fig. 8.7: Bubble-sort stroomdiagram

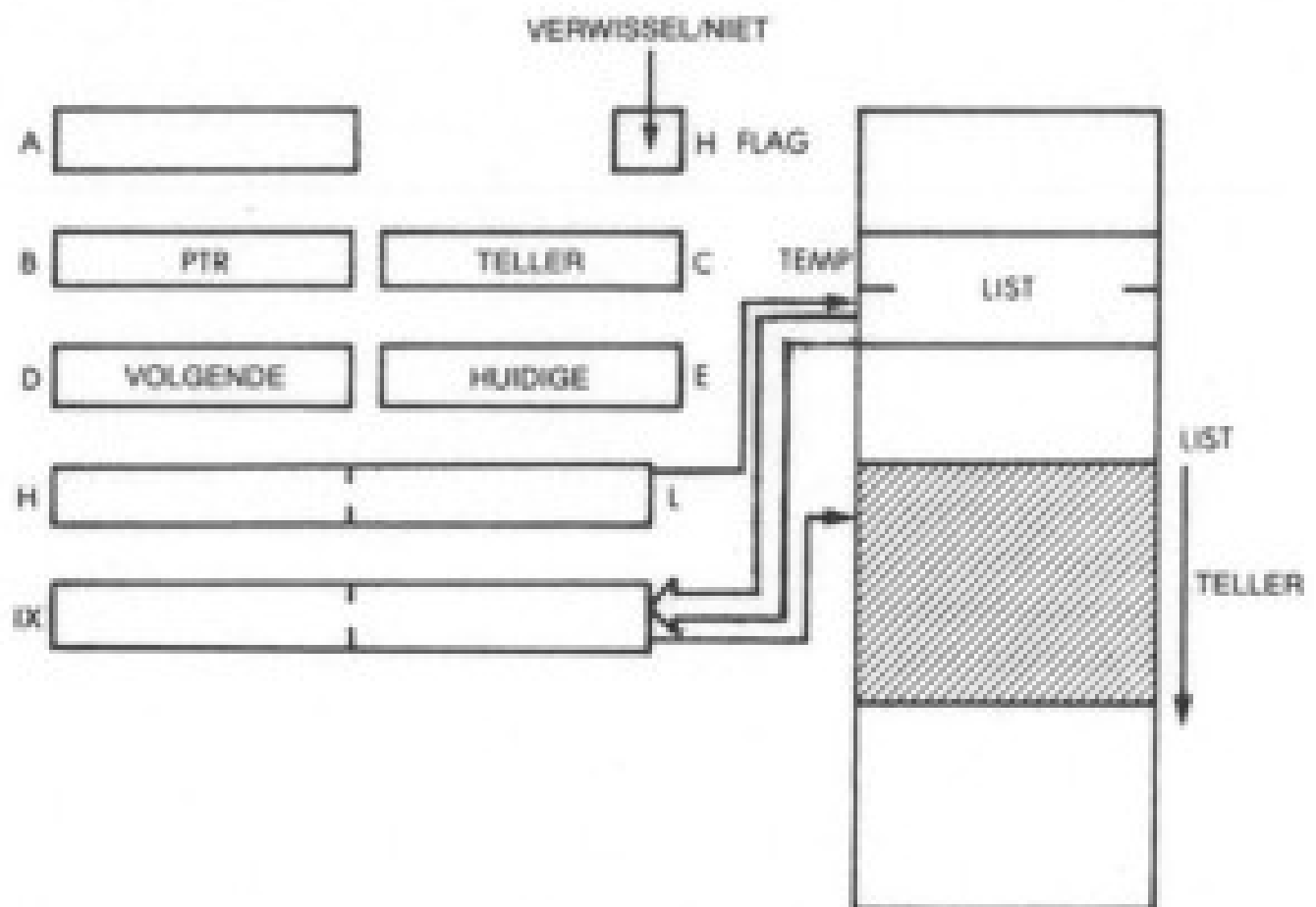

Fig. 8.8: Bubble-sort

Figuur 8.8 geeft aan welke registers en geheugen adressen gebruikt worden.

BUBBLE	LD	(TEMP), HL	TEMP=(HL)
AGAIN	LD	IX, (TEMP)	(IX)=(HL)
	RES	FLAG, H	VLAG "EXCHANGED" = 0
	LD	B, C	
	DEC	B	
NEXT	LD	A, (IX)	
	LD	D, A	D = HUIDIGE ELEMENT
	LD	E, (IX + 1)	E = VOLGEND ELEMENT
	SUB	E	VERGELIJK
	JR	NC, NOSWIT	GA NAAR NOSWIT
			ALS ELEMENT
			GROTER IS DAN
			VOLGEND ELEMENT
			VERWISSEL HUIDIG EN
			VOLGEND EL.
XCHANG	LD	(IX), E	EXCHANGED VLAG = 1
	LD	(IX + 1), D	
	SET	FLAG, H	

NOSWIT	INC	IX	VOLGENDE ELEMENT
	DJNZ	NEXT	GA DOOR TOT $B = 0$
	BIT	FLAG, H	IS ER VERWISSELD?
	JR	NZ, AGAIN	JA? HERHAAL DAN
	RET		

SAMENVATTING

In dit hoofdstuk zijn een aantal algemeen bruikbare routines getoond, waarin de tot nu toe besproken technieken gebruikt zijn. Met deze kennis ben je gereed om met het programmeren te beginnen. Veel van deze routines gebruiken een speciale data structuur, de tabel. Andere soorten data structuren zullen in het volgende hoofdstuk worden besproken.

9

DATA STRUCTUREN

DEEL 1 – THEORIE

INLEIDING

Het maken van een goed programma omvat twee taken: het ontwerpen van een *algoritme*, en het ontwerpen van de *data structuren*. In de meeste eenvoudige programma's komen geen belangrijke data structuren voor, zodat het voornaamste doel van het leren programmeren is: het ontwerpen van de algoritmen en het efficiënt coderen van deze algoritmen in een gegeven machine taal. Dat is wat we tot nu toe ook gedaan hebben. Echter, in de meer ingewikkelde programma's komen data structuren voor, en die moeten we begrijpen. We hebben al kennis gemaakt met twee data structuren: de tabel en de stapel. In dit hoofdstuk komen andere, meer algemene, data structuren aan de orde. Wat nu volgt is theorie, en volkomen onafhankelijk van welke microprocessor dan ook. Deze theorie betreft de logische organisatie van de data in een systeem. Er zijn specialistische boeken geschreven over data structuren, net als er boeken geschreven zijn over vermenigvuldigen, delen en andere algoritmen. In dit hoofdstuk zullen we ons daarom tot de hoofdzaken beperken. Het pretendeert ook niet compleet te zijn. We gaan nu kijken naar de meest algemene data structuren.

POINTERS

Een pointer is een getal dat gebruikt wordt om het adres van bepaalde data aan te wijzen. Iedere pointer is een adres. Ieder adres is echter nog geen pointer. Een adres is alleen dan een pointer als deze naar data

of naar gestructureerde informatie wijst. We hebben al een typische pointer gezien: de stack pointer. Later zullen we zien, dat een stapel een algemene data structuur is: de LIFO.

Een ander voorbeeld van een pointer is een indirect adres bij indirecte adressering. Dat adres wijst naar de data, die bewerkt moet worden.

Oefening 9.1: Bekijk figuur 9.1. Op adres 15 staat een pointer naar tabel T. Tabel T start op adres 500. Wat is de waarde van deze pointer naar T?

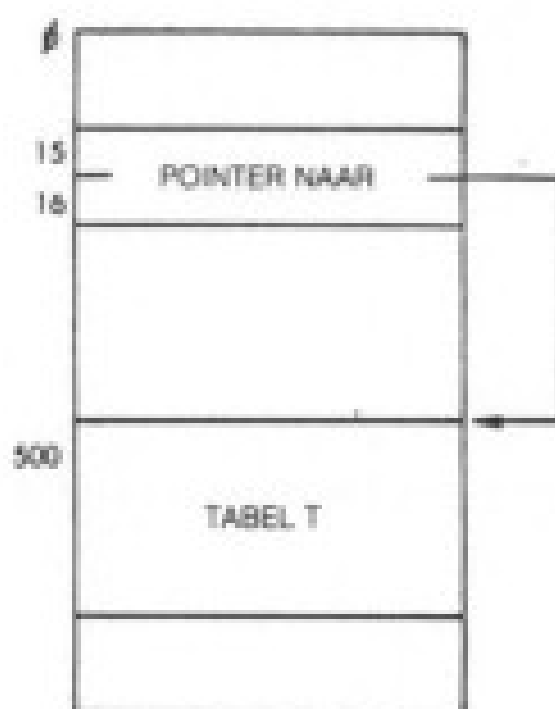

Fig. 9.1: Indirecte pointer

LIJSTEN

Bijna elke data structuur is georganiseerd in een of andere vorm van een lijst.

Sequentiele lijsten

Een sequentiele lijst, of tabel, of blok, is waarschijnlijk de meest eenvoudige data structuur, en is de data structuur die we al hebben gebruikt. Tabellen worden gewoonlijk geordend volgens een bepaald criterium, zoals het alfabet of toenemende grootte. Daardoor is het ge-

makkelijk een element uit de tabel te halen, gebruik makende van, bijvoorbeeld, geïndexeerde adressering. Een blok heeft meestal betrekking op een groep, niet geordende, data met vaste grenzen. Het kan een reeks karakters bevatten, of het is een sector op een disk, of het is een gebied (het heet dan een segment) van het geheugen. In dergelijke gevallen is het soms niet gemakkelijk een bepaald element midden in het blok te vinden.

Om dat toch mogelijk te maken worden aanwijzers, "directories" genaamd, gebruikt.

Directories

Een directory is een lijst van tabellen of blokken. Bijvoorbeeld, in file systemen wordt normaal gebruik gemaakt van directory structuren. (Een file systeem wordt gebruikt om allerlei gegevens op te slaan.) Allereerst is er een hoofd directory met daarin de gebruikers van het file systeem. Zie figuur 9.2. Stel we willen iets weten over gebruiker "John". In de hoofd directory zoeken we het vakje John op. Dat vakje bevat een wijzer naar de directory van John, met daarin de wijzers naar de gegevens van John. Er wordt in dit systeem dus gebruik gemaakt van een twee-niveau directory systeem. Een flexibel directory systeem laat vaak het tussenvoegen van andere directories toe, als dat het gemak van de gebruiker dient.

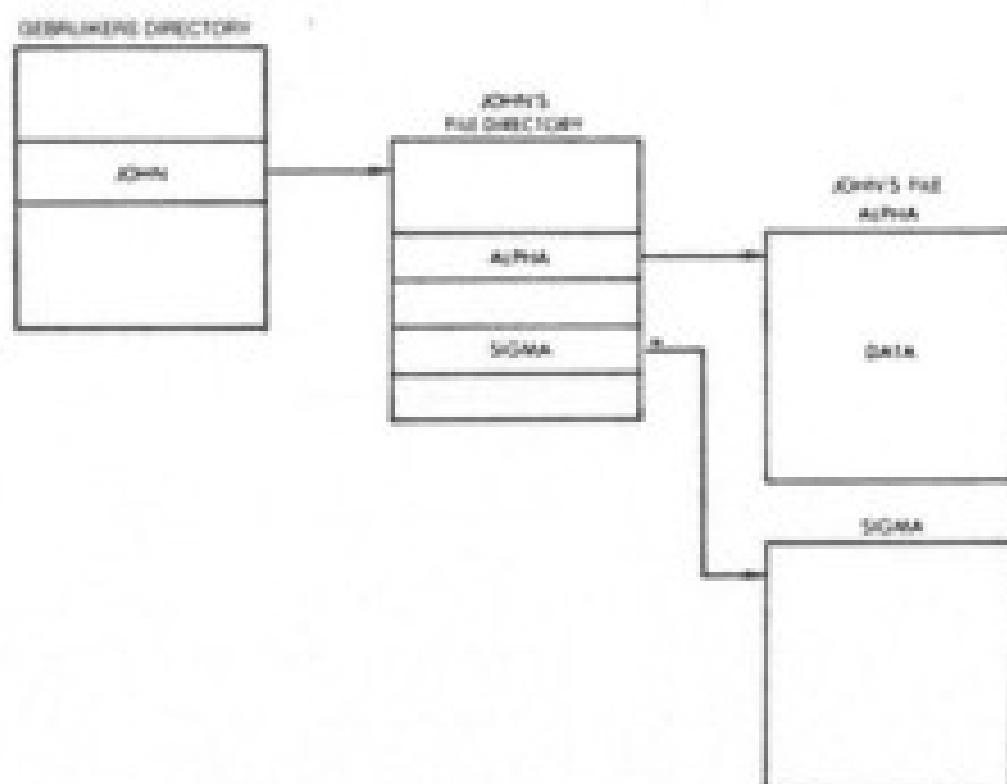

Fig. 9.2: Een directory structuur

Geketende lijsten

In een systeem komen vaak blokken informatie die data, gebeurtenissen of andere structuren voorstellen, voor, die niet gemakkelijk te verplaatsen zijn. Indien dat mogelijk zou zijn, zouden we ze waarschijnlijk rangschikken in een tabel om ze te sorteren. Het probleem is nu, hoe we de elementen op hun plaats kunnen houden en ze toch ordenen. De oplossing voor dit probleem is de geketende lijst. Het principe ervan wordt in figuur 9.3 geïllustreerd. We zien dat een pointer EERSTEBLOK, naar het begin van het blok wijst. Een bepaald adres in blok 1 bevat een pointer naar blok 2. Dit proces gaat zo door voor blok 2 en blok 3. Omdat blok 3 het laatste blok is, bevat zijn pointer een speciale "nil" waarde, of wijst naar zichzelf. Dit is een economische structuur, want er zijn slechts enkele pointers nodig (1 per blok), en de gebruiker hoeft geen blokken in het geheugen te verplaatsen.

Fig. 9.3: Een geketende lijst

Laten we eens gaan kijken naar de manier waarop een nieuw blok wordt toegevoegd. Zie figuur 9.4. Stel het nieuwe blok staat op adres NIEUWBLOK, en moet tussen blok 1 en blok 2 komen. De pointer PTR1 krijgt gewoon de waarde NIEUWBLOK. Deze wijst dus nu naar blok X. PTRX krijgt de oude waarde van PTR1 en wijst dus naar blok 2. De andere pointers blijven ongewijzigd. Voor het toevoegen van een nieuw blok hoeven slechts twee wijzers veranderd te worden. Efficiënt dus.

Oefening 9.2: Teken een diagram dat aangeeft hoe blok 2 weggehaald wordt uit deze structuur.

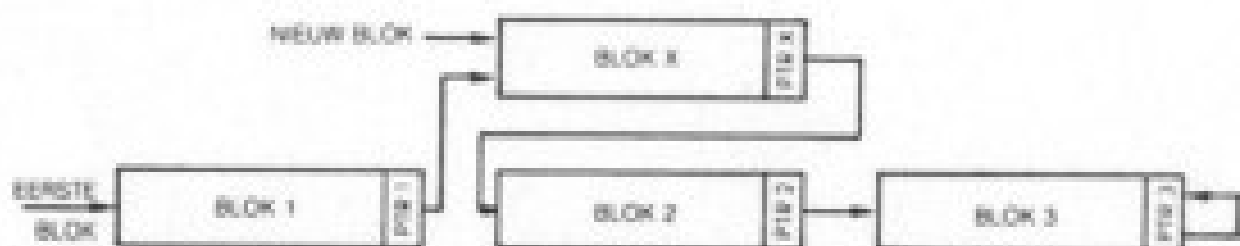

Fig. 9.4: Toevoegen van een nieuw blok

Vele soorten lijsten zijn er ontwikkeld met ieder zijn eigen specifieke eigenschappen. We gaan enkele van de meest gebruikte soorten geketende lijsten nader bekijken.

Queue

Een queue heet officieel een FIFO, of een first-in-first-out lijst. Zie figuur 9.5. Het linker blok is een subroutine voor een randapparaat, bijvoorbeeld een printer. De blokken rechts in de tekening zijn de verzoeken van verschillende programma's of routines om karakters te mogen printen. De volgorde waarin deze verzoeken worden behandeld wordt door de queue bepaald. (Een queue is een rij.) Allereerst is blok 1 aan de beurt, daarna blok 2 en dan blok 3. De afspraak in een queue is, dat ieder nieuw blok in de queue toegevoegd wordt aan het einde van de queue. In ons geval dus na PTR3. Het eerste blok wordt het eerst geholpen: first-in-first-out. Een queue komt algemeen voor in computer systemen, als meerdere gebeurtenissen schaarse onderdelen van het systeem moeten delen, zoals randapparatuur, en de processor zelf.

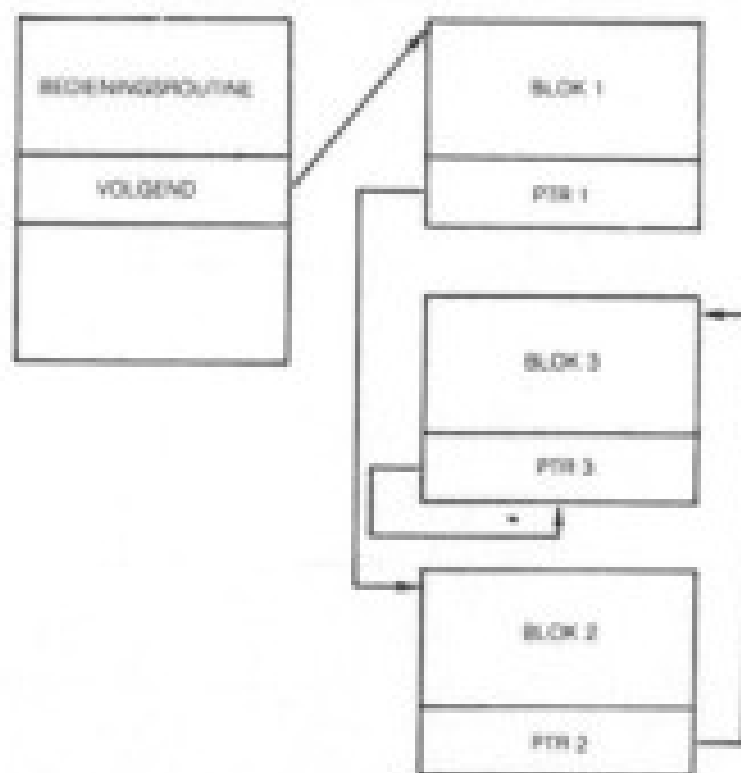

Fig. 9.5: Een queue

Stapel

De stapel hebben we al tot in details bestudeerd. Het is een last-in-first-out structuur (LIFO). Het laatst toegevoegde element wordt weer het eerst van de stapel gehaald. Een stapel kan worden uitgevoerd als een gesorteerd blok of als een lijst. Omdat de meeste microprocessor stapels bedoeld zijn voor snelle gebeurtenissen, zoals subroutines en interrupts, wordt meestal een continu blok gebruikt i.p.v. een geketende lijst.

Geketende lijst contra blok

De queue kan op de zelfde wijze uitgevoerd worden als een blok met gereserveerde adressen. Het voordeel van een continu blok is de korte zoektijd en het ontbreken van pointers. Het nadeel is, dat het blok meestal groot is, want het moet de maximale grootte van de structuur kunnen bevatten. Het is ook moeilijk elementen toe te voegen of uit te wissen bij een blok. Omdat geheugen niet onbeperkt groot kan zijn, worden blokken gereserveerd voor structuren met vaste afmetingen, of voor structuren waarbij snelheid een rol speelt, zoals bij stapels.

Circulaire lijst

Een circulaire lijst is een geketende lijst, waarin het laatste element naar het eerste wijst. Dat wordt in figuur 9.6 geïllustreerd. Bij dit soort lijsten wordt vaak een pointer gebruikt, die naar het gebruikte blok wijst. Voor het uitvoeren van de volgende gebeurtenis wordt deze pointer een positie naar links of naar rechts geschoven. In een dergelijke structuur hebben alle blokken meestal de zelfde prioriteit. Circulaire lijsten kunnen ook voorkomen binnen andere structuren, om het opzoeken van het eerste blok na het laatste blok eenvoudiger te maken.

Een polling programma maakt gewoonlijk gebruik van een circulaire lijst.

Bomen

Als er een logisch verband bestaat tussen de elementen van een structuur (gewoonlijk wordt dat syntax genoemd), kan een boom structuur worden gebruikt. Een eenvoudig voorbeeld is de stamboom. Zie figuur 9.7. Smith heeft twee kinderen: een zoon, Robert, en een dochter, Jane. Jane op haar beurt heeft drie kinderen: Liz, Tom en

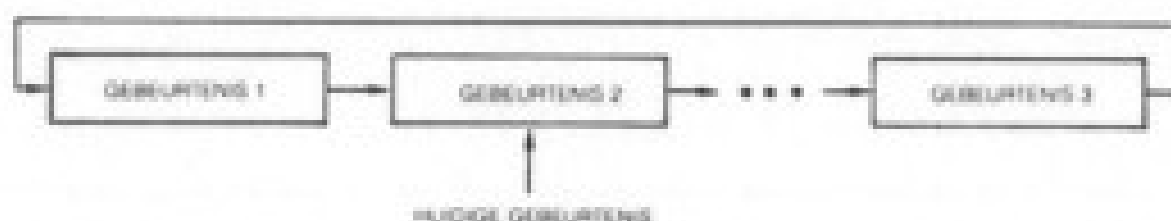

Fig. 9.6: Circulaire lijst

Phil. Tenslotte heeft Tom ook weer twee kinderen: Max en Chris. Robert heeft helemaal geen nakomelingen.

Dit is een gestructureerde boom. In figuur 9.2 zijn we al een eenvoudige boom tegen gekomen. De directory structuur is een twee-niveau boom. Bomen kunnen met voordeel gebruikt worden, daar waar elementen volgens een vaste structuur geklassificeerd kunnen worden. Toevoegen en opzoeken van elementen is goed mogelijk. Informatie die later nog bewerkt moet worden, bijvoorbeeld in vertalers, wordt vaak in een boom structuur opgeslagen.

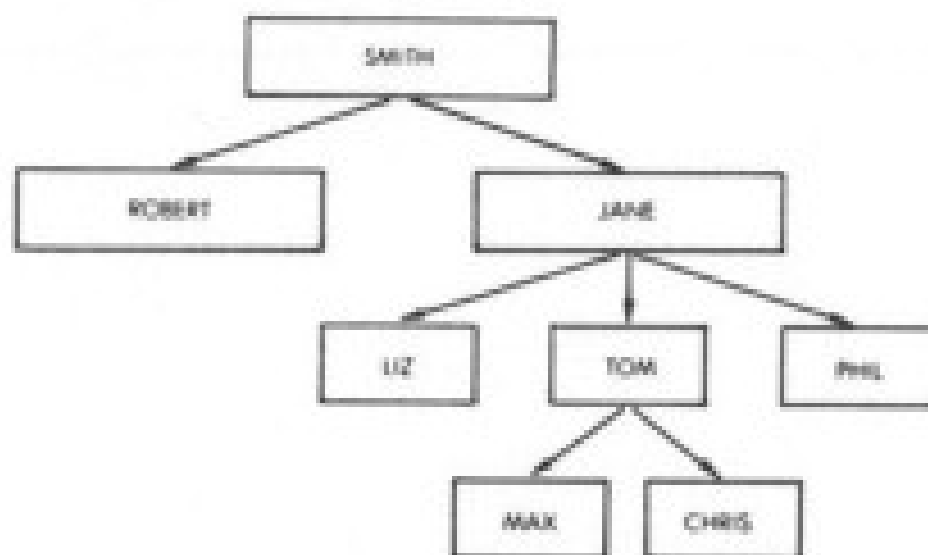

Fig. 9.7: Stamboom

Dubbel-geketende lijsten

Er kunnen meerdere verbindingen tussen de elementen van een lijst gelegd worden. Het eenvoudigste voorbeeld is de dubbel-geketende lijst. Figuur 9.8 laat dit zien. We hebben nu niet alleen pointers van links naar rechts, maar ook van rechts naar links. Toegang tot een vorig of een volgend blok is eenvoudig geworden. Dit kost wel een extra pointer per blok.

Fig. 9.8: Dubbel-geketende lijst

ZOEKEN EN SORTEREN

Het zoeken en sorteren van elementen van een lijst hangt direct af van het type structuur dat voor de lijst gebruikt is. Voor de meest gebruikte data structuren zijn vele zoek algoritmen ontwikkeld. De geïndexeerde adressering hebben we al gebruikt. Dat is mogelijk, als de elementen volgens een bekend criterium gerangschikt zijn. Dergelijke elementen zijn d.m.v. hun nummer op te zoeken.

Bij *lineair zoeken* wordt het hele blok doorzocht. Het is een inefficiënte techniek, die soms gebruikt moet worden bij gebrek aan beter, omdat de elementen niet geordend zijn.

Binair of logaritmisch zoeken gebeurt door in een gesorteerde lijst het zoek interval iedere stap door twee te delen. Stel we zoeken in een alfabetische lijst. We beginnen in het midden, en kijken of de gezochte naam voor of na dit punt staat. Is dit na het midden, dan elimineren we de eerste helft van de lijst. De overgebleven helft wordt op de zelfde wijze onderzocht, enz. De maximale lengte van de zoekactie is $\log_2 n$, waarbij n het aantal elementen van de tabel is.

Er bestaan nog vele andere technieken.

SAMENVATTING

Dit deel van het hoofdstuk is uitsluitend bedoeld als een kennismaking met de data structuren die door de programmeur gebruikt kunnen worden. De meeste data structuren hebben een eigen naam gekregen, maar in ingewikkelde systemen kan iedere mogelijke combinatie van deze structuren gebruikt worden. Het aantal mogelijkheden wordt alleen begrenst door de verbeelding van de programmeur. Vele zoek en sorteer technieken zijn ontwikkeld om toegepast te worden op deze data structuren. Een uitgebreide beschrijving daarvan valt echter buiten het bestek van dit boek. Het doel van dit hoofdstuk is het belang van de juiste data structuur voor een bepaalde toepassing aan te tonen.

We zijn nu toe aan gedetailleerde voorbeelden van programma's.

DEEL 2 – ONTWERP VOORBEEDEN

INLEIDING

In dit deel zullen voorbeelden van ontwerpen van de tabel, gesorteerde lijst, en geketende lijst besproken worden. We zullen zoek, tussenvoeg, en uitwis algoritmen programmeren voor deze structuren.

De lezer die in deze geavanceerde technieken geïnteresseerd is, moet de programma's zeker tot in detail analyseren.

De beginnende programmeur kan dit deel echter in eerste instantie best overslaan, en pas doornemen als hij denkt, dat hij er klaar voor is.

De principes die besproken zijn in het eerste deel moeten goed begrepen zijn, om de voorbeelden te kunnen volgen. De programma's maken niet alleen gebruik van alle adresserings methoden van de Z80, maar ook van vele principes en technieken uit de vorige hoofdstukken.

We gaan nu drie structuren behandelen: een gewone lijst, een alfabetische lijst, en een geketende lijst met directory. Voor iedere structuur worden drie programma's ontwikkeld: zoeken, tussenvoegen, en wissen.

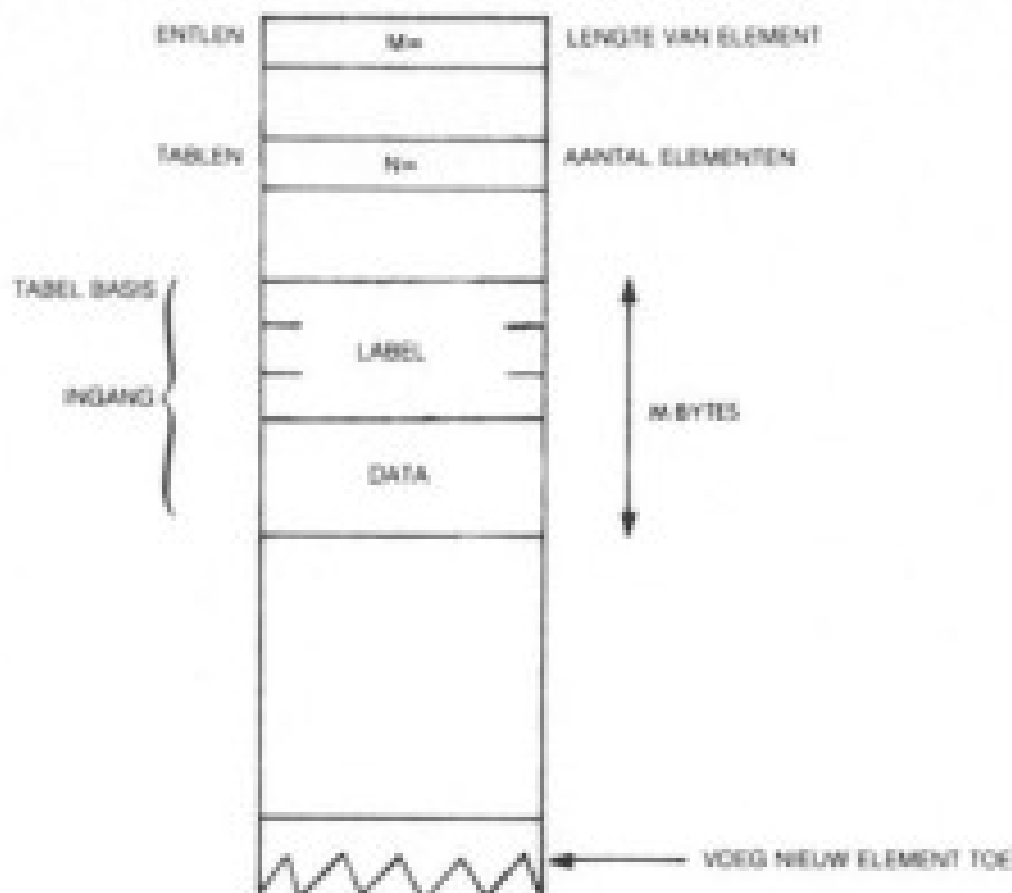
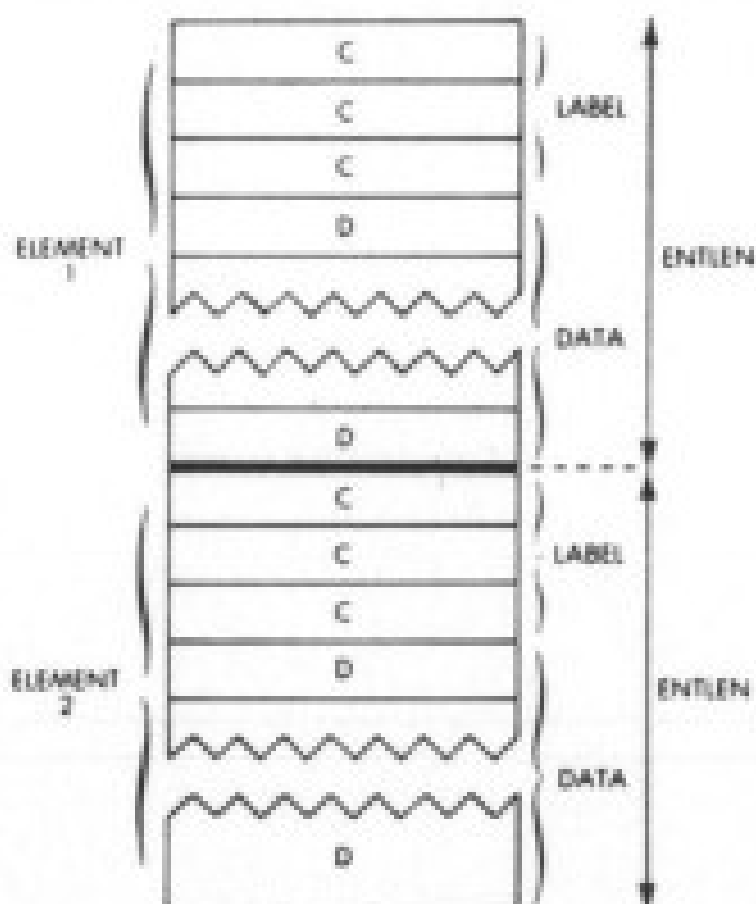
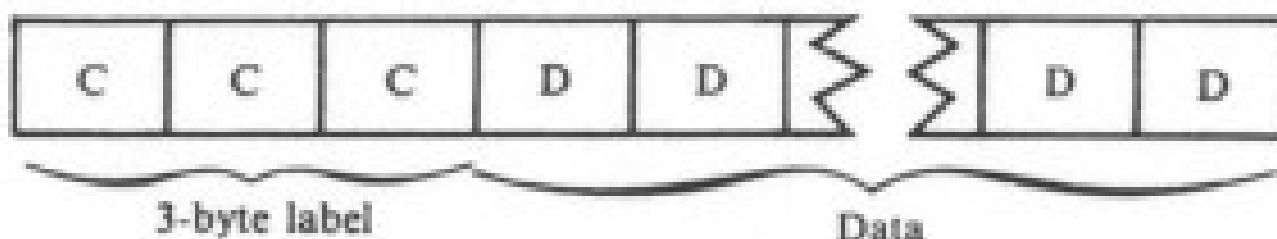

Fig. 9.9: De tabelstructuur

DATA VOORSTELLING VOOR DE LIJST

De gewone en de alfabetische lijst gebruiken de zelfde voorstelling voor een lijst element:

Ieder element heeft een 3-bytes label, en een n-bytes blok data, met n tussen 1 en 253. Ieder element gebruikt dus ten hoogste 1 pagina (256 bytes). Alle elementen binnen een lijst hebben de zelfde lengte (zie figuur 9.10). De programma's van deze twee eenvoudige lijsten gebruiken de zelfde variabelen:

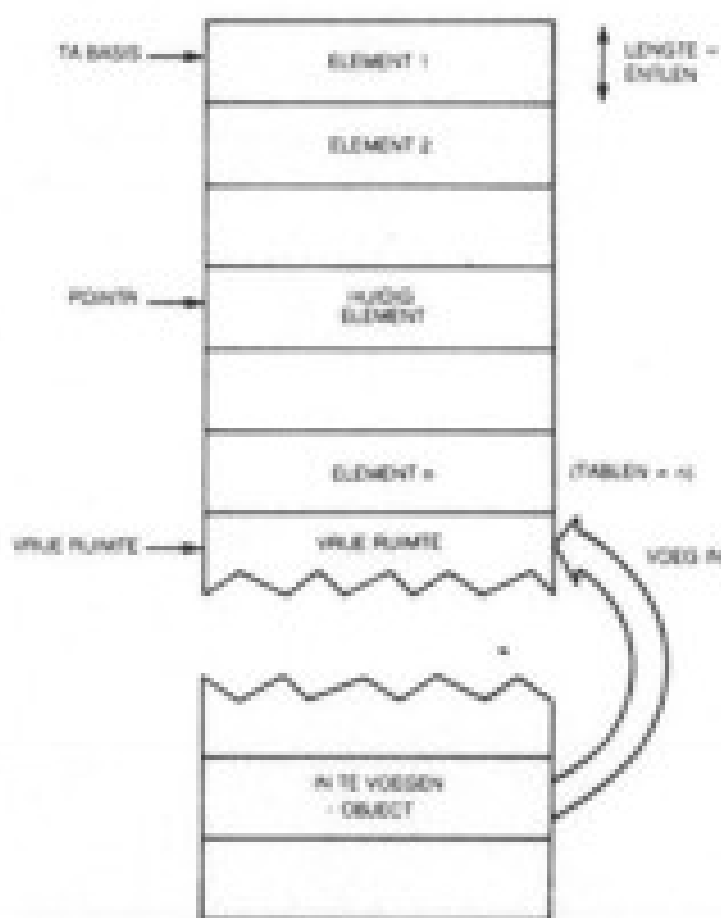

Fig. 9.11: De gewone lijst

ENTLEN is de lengte van een element. Voor een element met 10 bytes data, bijvoorbeeld, geldt: $ENTLEN = 3 + 10 = 13$

TABASE is de basis van de tabel of lijst in het geheugen

POINTR is de pointer naar het huidige element

OBJECT is het element waarnaar gezocht wordt, dat toegevoegd moet worden, of dat weggehaald moet worden.

TABLEN is het aantal elementen

Aangenomen wordt, dat alle tabels verschillend zijn. Er moet een kleine verandering in de programma's worden aangebracht, als van deze afspraak wordt afgeweken.

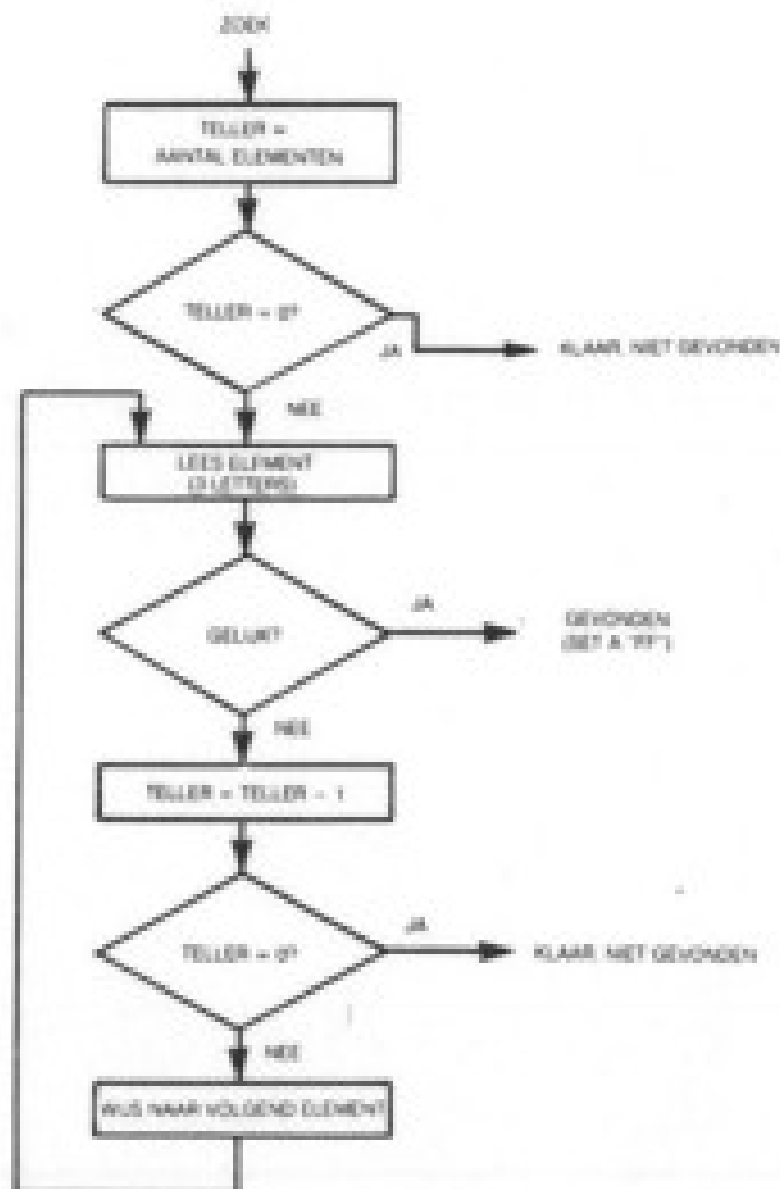

Fig. 9.12: Stroomdiagram. Zoeken in een tabel.

EEN GEWONE LIJST

Een gewone lijst is georganiseerd als een tabel met n elementen. Deze elementen zijn niet gesorteerd (zie figuur 9.11). Bij zoeken moet de hele lijst worden doorgewerkt, tot het element gevonden is, of tot het einde van de lijst bereikt is. Bij tussenvoegen (of toevoegen) worden de nieuwe ingangen toegevoegd aan de bestaande ingangen. Wordt een ingang gewist (weggehaald), dan worden de ingangen op hogere adressen naar beneden geschoven, om de tabel continu te houden.

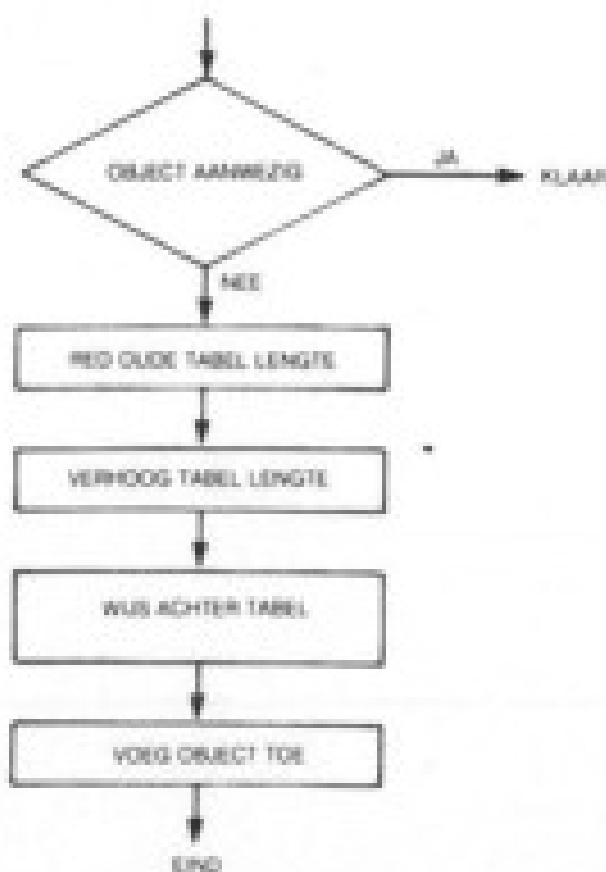
Zoeken

Er wordt een seriele zoek techniek gebruikt. Iedere ingang label wordt vergeleken met de OBJECT label, karakter voor karakter.

De pointer POINTR wordt geïnitieerd met de waarde van TABLE.

Het index register X wordt geïnitieerd met het aantal elementen de lijst (opgeslagen in TABLEN).

Het zoeken gebeurt op de voor de hand liggende manier, en het stroomdiagram ervan is te vinden in figuur 9.12. Het programma staat

in figuur 9.16 (het programma "SEARCH"). Figuur 9.17 geeft een voorbeeld van hoe het programma doorlopen wordt.

Tussenvoegen

Als een nieuw element wordt tussengevoegd, wordt het eerste beschikbare geheugen blok van (ENTLEN) bytes aan het eind van de tabel gebruikt (zie figuur 9.11).

Het programma test eerst of het nieuwe element al niet in de lijst voorkomt (alle labels zijn verschillend). Is dat niet het geval, dan wordt de lengte van de lijst, ENTLEN, met 1 verhoogd, en OBJECT wordt naar het eind van de lijst verplaatst. Dit gebeurt volgens het stroomdiagram van figuur 9.13.

Het programma staat in figuur 9.16. Het heet "NEW" en staat op adres 0135 tot 015E.

Het index register IY wijst naar de bron. HL en DE zijn de pointers naar de bestemming.

Wissen

Bij het wissen van een element worden alle volgende elementen op hogere adressen 1 element omhoog geschoven. De lengte van de lijst wordt verlaagd. Zie figuur 9.14.

Het programma is recht-toe-recht-aan, en is te vinden in figuur 9.16. Het heet "DELETE", en staat op adres 015F tot 0187. Figuur 9.15 geeft het stroomdiagram.

Het geheugen adres TEMPTR wordt gebruikt als een tijdelijke pointer naar het omhoog te schuiven element.

POINTR wijst daarbij naar het gat in de lijst, d.i. de bestemming van de volgende blok verplaatsing.

De Z vlag wordt gebruikt om aan te geven dat het wissen is geslaagd.

Merk op, dat DJNZ wordt gebruikt voor een efficiënte blok verplaatsing (adres 0178 in figuur 9.16).

	LD	A, B	BLOK TELLER
NEWBLOC	LD	BC, (ENTLEN)	BLOK LENGTE
	LDIR		
	DEC	A	
	JP	NZ, NEWBLOC	

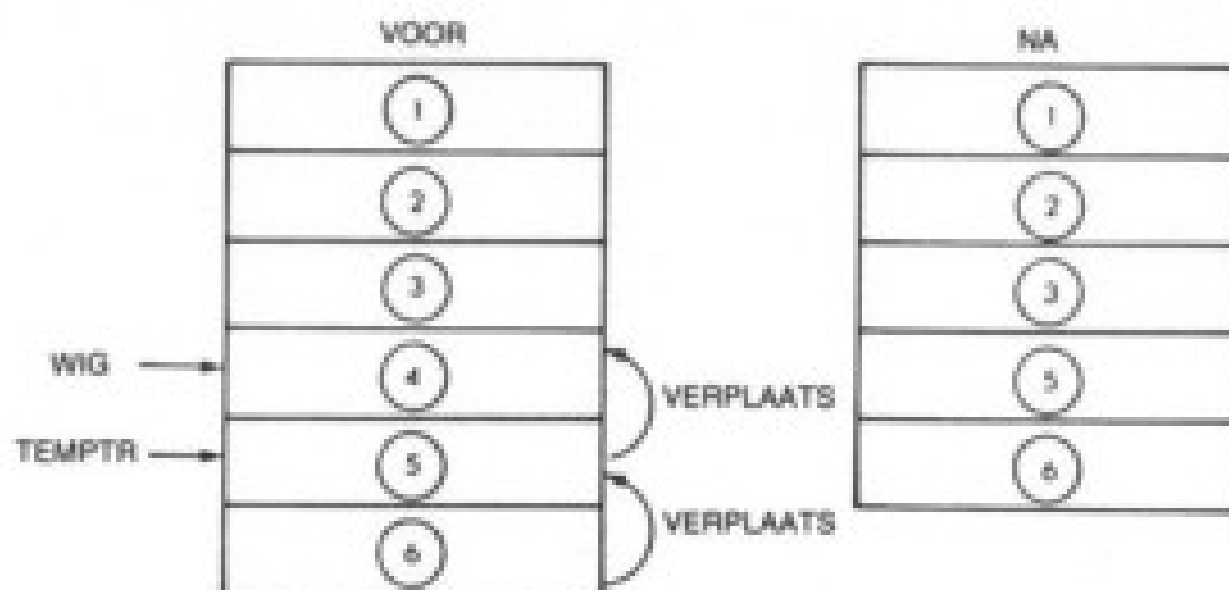

Fig. 9.14: Wissen van een element (gewone lijst)

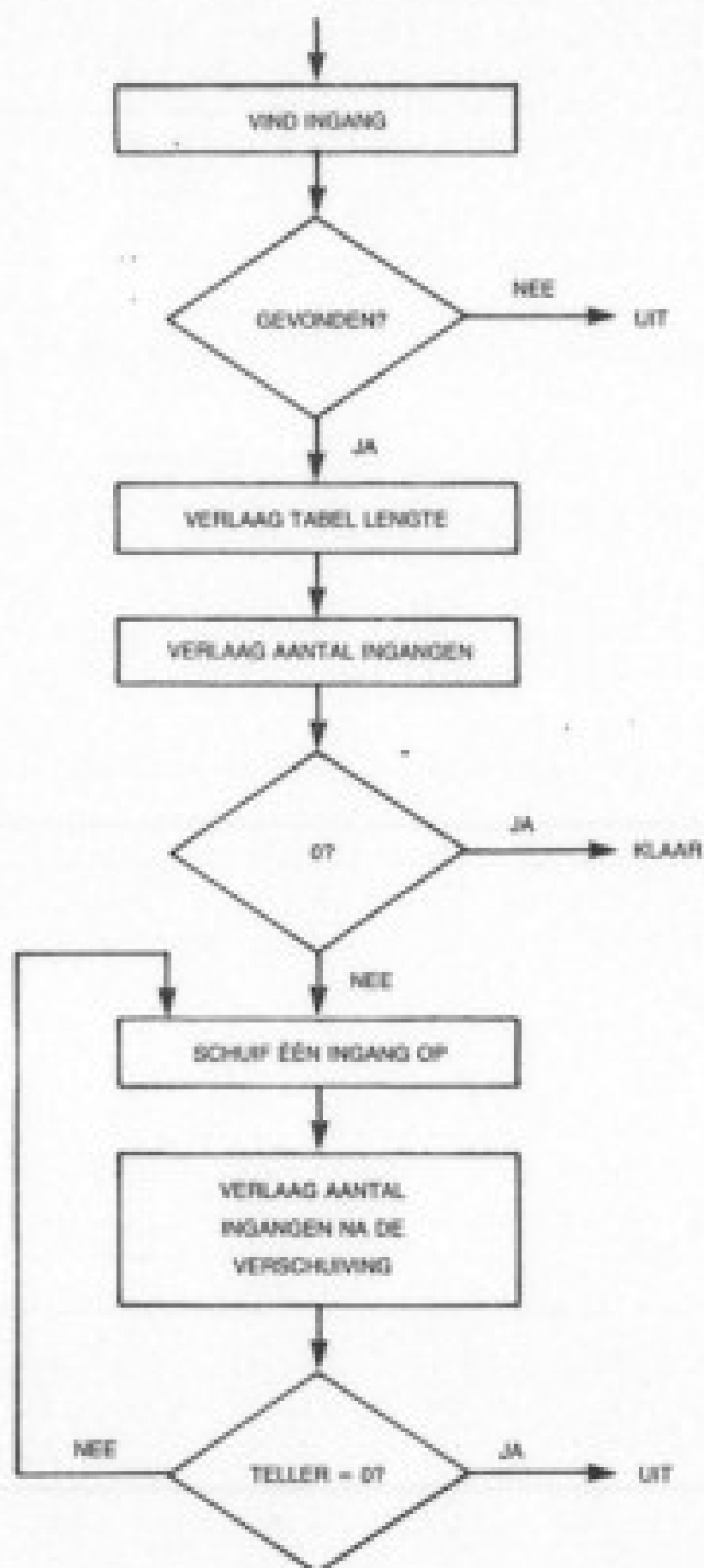

Fig. 9.15: Stroomdiagram. Wissen in een tabel

0000			END	0100H	
	101071	ENTLEN	HL	INDEX	
	101071	TABLEN	HL	INDEX+2	
	101081	TABASE	HL	INDEX+3	
	1010C1	TEMP	HL	INDEX+5	
		I			
0100	1A00	SEARCH	LD	B=0	IFLOW B
0102	1A0901		LD	A<TABLEN	CHECK FOR A ZERO TABLE LENGTH
0105	47		AND	A	IFSET FLAG
0106	08		RET	Z	
0107	47		LD	B=A	
0108	002A0A01		LD	IX<TABASE	STORE TABLE LENGTH
010C	007100	LOOP	LD	A<11001	SHIFT BASE ADDR. IN IX
010F	F00000		CP	11101	CHECK FIRST LETTER OF ENTRY
0112	022701		JF	HZ=NEXTONE	
0115	007001		LD	A<11011	CHECK 2ND LETTER
0118	F00001		CP	11111	
011B	022701		JF	HZ=NEXTONE	
011E	007002		LD	A<11012	CHECK 3RD LETTER
0121	F00002		CP	11121	
0124	CA0201		JF	Z=FOUND	EXIT IF ALL LETTERS MATCH
0127	05	NEXTONE	INC	B	INCREMENT TABLE LENGTH COUNTER
0128	08		RET	Z	EXIT IF AT END OF TABLE
0129	005A0701		LD	BC<ENTLEN	IFSET IX TO NEXT ENTRY ADDR.
012B	0009		ADD	IX=DE	
012F	C00001		JF	LOOP	TRY AGAIN
0132	1A0F	FOUND	LD	D=OFFH	IFSET D TO SHOW IF CONTAINS ADDR.
0134	CF		RET		F..OF ENTRY IN TABLE
		I			
		I			
		I			
0135	C00001	NEW	CALL	SEARCH	IFSET IF OBJECT IS THERE
0138	14		INC	B	
0139	C40001		JF	Z=DATE	IF B WAS FF, EXIT
013C	3A0901		LD	A<TABLEN	
013F	5F		LD	E=A	LOAD E WITH TABLE LENGTH
0140	3C		DEC	A	
0141	320901		LD	1<TABLEN>-A	INCREMENT TABLE LENGTH
0144	1A00		LD	B=0	
0146	2A0A01		LD	HL<TABASE	
0149	ED400701		LD	BC<ENTLEN	IFSET B TO LENGTH OF AN ENTRY
014B	43		LD	B=C	
014E	1F	LOOPE	ADD	HL=DE	
014F	10FD		DJNZ	LOOPE	ADD HL TO 1<ENTLEN>-TABLEN
0151	ED400701		LD	BC<ENTLEN	
0155	F00001		FLOW	IF	IFSET IF TO DE
0157	01		POP	DE	
0158	F0		EX	DE=HL	
0159	E000		LDIR		IFSET DE FROM OBJECT TO END
015B	01FFFF		LD	BC=0FFFF	F..OF TABLE
015E	CF	DATE	RET		
		I			
		I			
		I			
015F	C00001	DELETE	CALL	SEARCH	IFIND ENTRY TO BE DELETED
0162	14		INC	B	IFSET IF IT WAS FOUND
0163	C20A01		JF	HZ=OUT	
0166	3A0901		LD	A<TABLEN	DECREMENT TABLE LENGTH
0169	3B		DEC	A	
016A	320901		LD	1<TABLEN>-A	
016D	05		DEC	B	IF B=4 OF ENTRIES LEFT IN TABLE
016E	C40301		JF	Z=EXIT	F..AFTER ONE TO BE DELETED
0171	00C5		PUSH	IX	IFSET IX TO DE
0173	01		POP	DE	
0174	2A0701		LD	HL<ENTLEN	IFSET HL ONE ENTRY AHEAD OF DE
0177	1F		ADD	HL=DE	
0178	70		LD	A=B	IFSET BLOCK COUNTER
0179	ED400701	NEWLOC	LD	BC<ENTLEN	IFSET BLOCK LENGTH COUNTER
017B	E000		LDIR		IFSET I ENTRY OF TABLE
017F	3B		DEC	A	
0180	C27F01		JF	HZ=NEWLOC	IFSET ANOTHER BLOCK
0183	01FFFF	EXIT	LD	BC=0FFFF	IFSET THAT IT WAS DONE
0186	CF	OUT	RET		
		I			
0187	100001	ENTER	END		

Fig. 9.16: General List Deletion


```
-BT
T=0340 370
-0190/193
```

P=0193 0193" Run 'SEARCH'

Reg. D laat zien, dat object is gevonden

```
-DR
T M A=4B BC=00FF DE=FF0B HL=0340 S=0100 P=0193 0193' CML 0135
A'=00 B'=0000 D'=0000 H'=0000 X=0407 Y=0000 I=00 (0135")
```

Register inhoudes

Adres van object

```
-0196/199
```

P=0199 0199" Run 'DELETE'

Tabel na "delete"

```
-00400
0400 53 4F 4E 31 31 31 31 31 31 31 31 31 44 43 44 5001111111111000
0410 32 32 32 32 32 32 32 32 32 32 32 32 4E 43 34 34 34 22000000000000000000
0420 34 34 34 34 34 34 34 34 41 4E 54 35 35 35 35 35 35 444444444444444444
0430 35 35 35 35 41 4E 54 35 35 35 35 35 35 35 35 35 555555555555555555
0440 35 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 5.....
0450 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 .....
0460 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 .....
0470 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 .....
```

```
-BT
T=0340 340
-0196/199
```

Wie laatste ingang uit tabel

P=0199 0199"

NB: schijfbaar

geen verandering

```
-00400
0400 53 4F 4E 31 31 31 31 31 31 31 31 31 44 43 44 5001111111111000
0410 32 32 32 32 32 32 32 32 32 32 32 32 4E 43 34 34 34 22000000000000000000
0420 34 34 34 34 34 34 34 34 41 4E 54 35 35 35 35 35 35 444444444444444444
0430 35 35 35 35 41 4E 54 35 35 35 35 35 35 35 35 35 555555555555555555
0440 35 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 5.....
0450 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 .....
0460 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 .....
0470 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 00 .....
```

```
-0000951
```

0189 01 ← Adres "tablen" - laat lengte tabel zien

```
-0196/193
```

P=0193 0193" Run 'SEARCH' naar gewist object

D laat zien dat object niet gevonden is

```
-DR
T M A=55 BC=00FF DE=000B HL=0441 S=0100 P=0193 0193' CML 0135
A'=00 B'=0000 D'=0000 H'=0000 X=0416 Y=0340 I=00 (0135")
```

Fig. 9.17: Gewone lijst. Een voorbeeld "run"

ALFABETISCHE LIJST

De alfabetische lijst, of tabel, is, in tegenstelling tot de vorige lijst, gesorteerd in alfabetische volgorde. Hierdoor is sneller zoeken mogelijk. We bekijken hier het binaire zoeken.

Zoeken

Het zoek algoritme gaat volgens een klassieke binaire zoek techniek. Deze techniek is in principe gelijk aan de manier waarop een naam in een telefoon boek opgezocht wordt. We beginnen ergens in het midden, en afhankelijk van wat we daar vinden, gaan we vooruit of achteruit om onze naam te vinden. Deze methode is snel en redelijk eenvoudig uit te voeren.

Het stroomdiagram staat in figuur 9.18, en het programma in figuur 9.23.

De tweede vlag, die gebruikt wordt door dit programma is CLOSE. Deze vlag wordt gelijk aan COMPRES als INCMNT gelijk aan 1 wordt. Het detecteert het feit, dat het element niet gevonden is, als COMPRES niet gelijk is aan CLOSE.

Andere programma variabelen zijn:

LOGPOS geeft de logische positie in de tabel (element nummer)

INCMNT geeft de waarde, waarmee de wijzer wordt verhoogd of verlaagd, als de volgende vergelijking niet slaagt

TABLEN is de lengte van de lijst

LOGPOS en INCMNT zullen vergeleken worden met TABLEN, om er zeker van te zijn, dat de grenzen van de tabel niet overschreden worden.

Het programma heet "SEARCH", en wordt in figuur 9.23 getoond. Het staat op adres 0100 tot 01CF. Dit programma moet zorgvuldig worden bestudeerd, want het is veel ingewikkelder dan het lineaire zoek programma.

Er kan een probleem optreden als gevolg van het feit dat een zoek interval even of oneven kan zijn. Is het oneven, dan moet er een correctie worden toegepast. (Er kan, bijvoorbeeld, niet gewezen worden naar het midden van een tabel met vier elementen.)

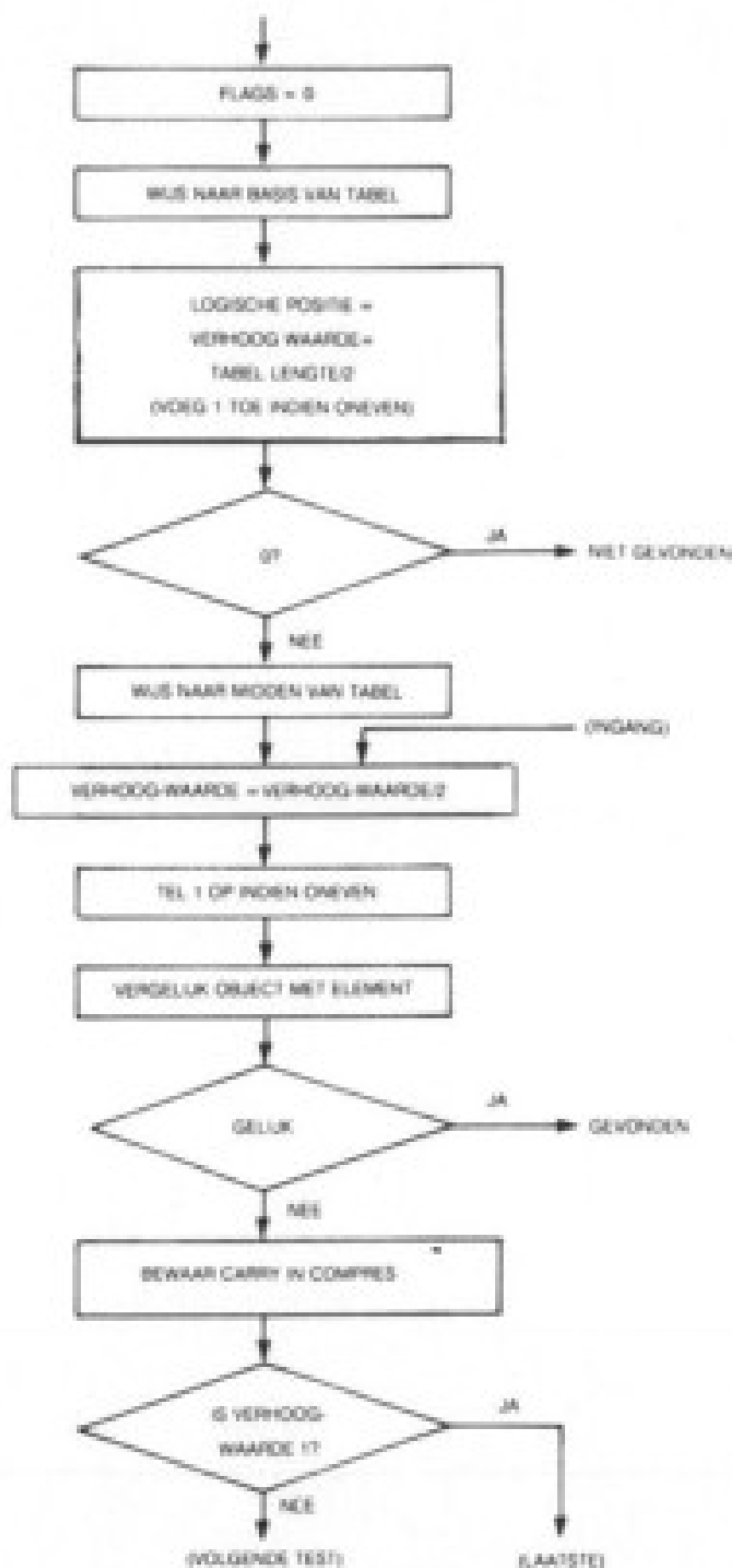
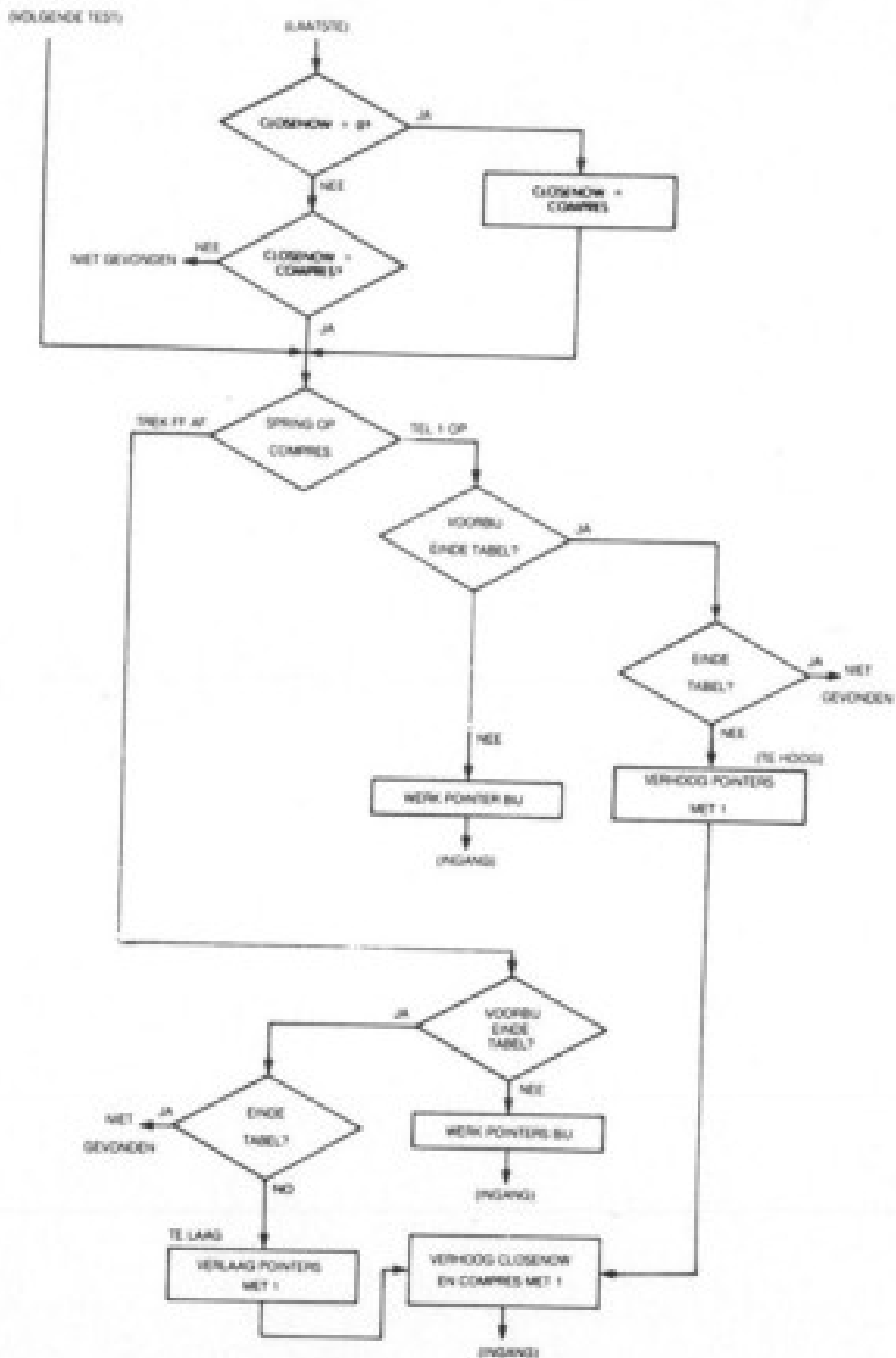

Fig. 9.18: Stroomdiagram. Binair zoeken.

Er moet in dat geval een "truc" worden toegepast. Er wordt door 2 gedeeld door naar rechts te schuiven. Is het bit dat in de carry schuift na de SRL instructie een 1, dan was het interval oneven. Het bit wordt dan bij de pointer opgeteld.

```
(0121)      LD      A,  C
             SRL     A
             ADC     0
             LD      C,  A
```

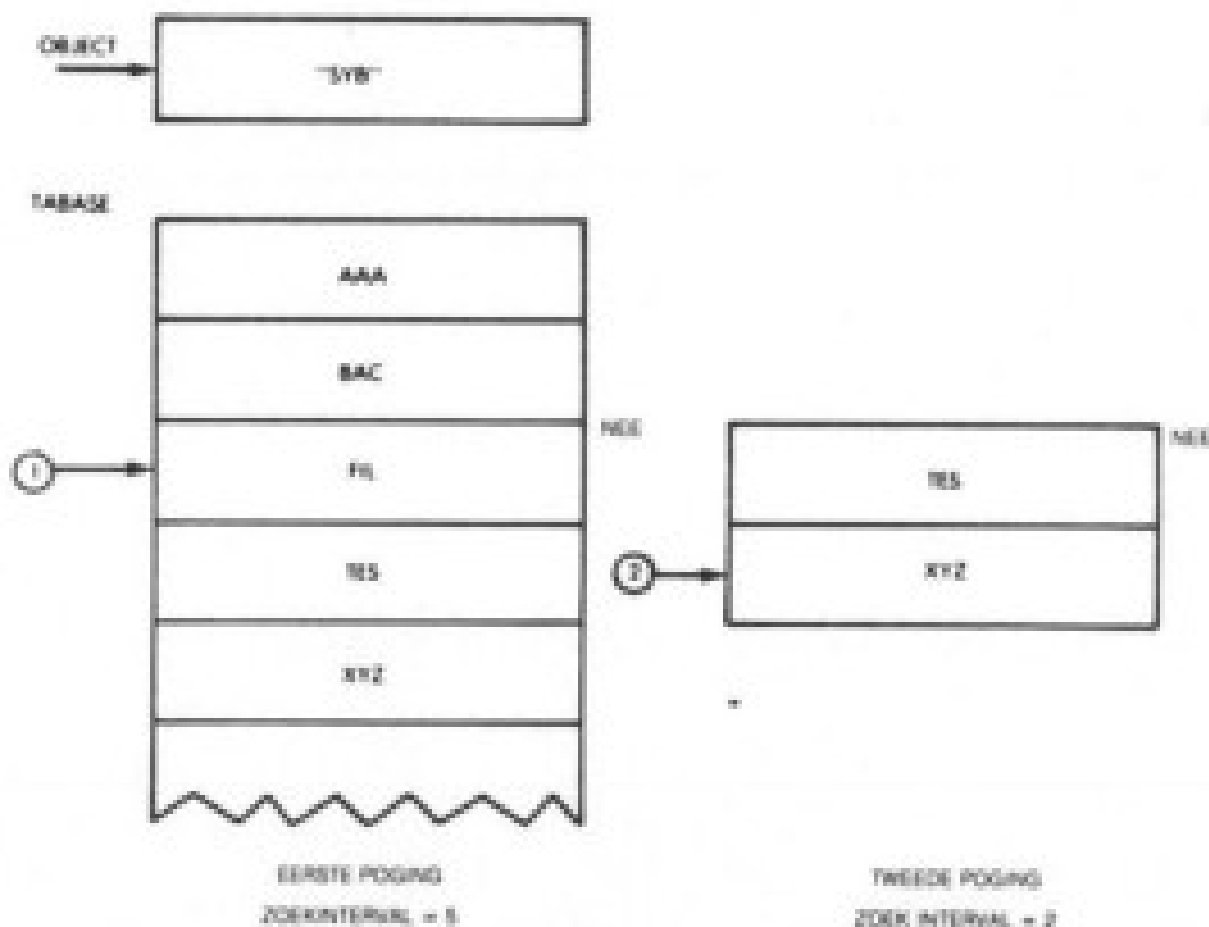

Fig. 9.19: Binair zoeken

OBJECT wordt vergeleken met het element in het midden van het interval. Is de vergelijking succesvol, dan is het programma klaar. Anders ("NOGOOD") wordt de carry 0, als OBJECT kleiner is dan het element. Wanneer INCMNT 1 wordt, wordt de CLOSE vlag (die oorspronkelijk 0 is gemaakt) gecontroleerd of deze geset is. Is dat niet het geval, dan wordt dat alsnog gedaan. Was de vlag geset, dan wordt gekeken waar OBJECT had moeten staan, maar waar het niet te vinden is.

De lijst bevat de elementen in alfabetische volgorde, en vindt een element d.m.v. een binaire of "logaritmische" zoek techniek. Een voorbeeld is in figuur 9.19 te vinden. Het zoeken wordt wat ingewikkeld gemaakt, doordat verschillende toestanden bijgehouden moeten worden. Het grootste probleem is, dat voorkomen moet worden, dat naar een niet bestaand element gezocht wordt. In dat geval is het mogelijk dat het programma blijft zoeken vlak boven en beneden de plaats waar het element had moeten staan. Om dat te voorkomen, wordt een vlag gebruikt in het programma, die de waarde van het carry bit bewaart na een niet geslaagde vergelijking. Als INCMNT, die aangeeft met welke waarde de pointer verhoogd moet worden, de waarde 1 krijgt, wordt een andere vlag, "CLOSENOW" (die we verder zullen afkorten tot CLOSE), gelijk gemaakt aan de waarde van de COMPRES vlag. Aldus zal COMPRES niet langer gelijk zijn aan CLOSE (omdat alle verhogingen met 1 gaan, gaat de pointer voorbij het punt, waar het gezochte element moet zijn), en het zoeken zal worden afgesloten. De NEW routine kan daarvan gebruik maken, om uit te zoeken, waar de logische en fysische wijzer staan t.o.v. de plaats waar het element heen zal gaan.

Als dus het OBJECT, waar naar gezocht wordt, niet in de tabel staat, en de pointer wordt met 1 verhoogd, dan wordt de CLOSE vlag geset. Tijdens de volgende doorloop van het programma zal het resultaat van de vergelijking tegengesteld zijn aan het vorige. De twee vlaggen zijn niet langer gelijk, en het programma zal beëindigd worden met de mededeling "niet gevonden".

Een ander belangrijk probleem is de mogelijkheid, dat de grenzen van de tabel worden overschreden bij het optellen of aftrekken van een waarde bij of van een pointer. Dit probleem wordt opgelost door een "proef" optelling of aftrekking uit te voeren. Daarbij wordt gebruik gemaakt van de logische pointer en de lengte, welke het huidige aantal elementen bijhoudt, en er wordt niet gebruik gemaakt van de werkelijke, fysieke geheugen adressen en pointers.

Samenvattend geldt dus, dat er twee pointers worden gebruikt om in-

formatie te onthouden: COMPRES en CLOSE. De COMPRES vlag onthoudt of de carry 0 of 1 is na de meest recente vergelijking. Het geeft aan, of het geteste element kleiner of groter is dan het gezochte element. Carry geeft de relatie aan. Is C 1, en is het element kleiner dan het object, dan wordt COMPRES 1 geset. Als carry 0 is, het element is dan groter dan het object, dan wordt COMPRES gelijk aan FF. Merk op, dat als carry 1 was (niet geslaagd), de wijzer naar de ingang onder OBJECT wijst.

Is carry niet geset, dan wordt dat alsnog gedaan. Is de carry geset, dan wordt onderzocht, of we de plaats waar OBJECT moet staan, maar niet stond, gepasseerd zijn.

Toevoegen van elementen

Om een element toe te kunnen voegen, wordt eerst binair gezocht in de tabel. Staat het element al in de tabel, dan hoeft het niet meer te worden toegevoegd. (We nemen aan, dat alle labels verschillend zijn.) Wordt het element niet gevonden, dan moet het toegevoegd worden direct voor of achter het laatste element, waarmee het vergeleken is. Compres geeft aan of het toevoegen voor of achter het laatste element zal gebeuren. Alle elementen volgend op het adres van het nieuwe element worden een blok positie naar beneden geschoven.

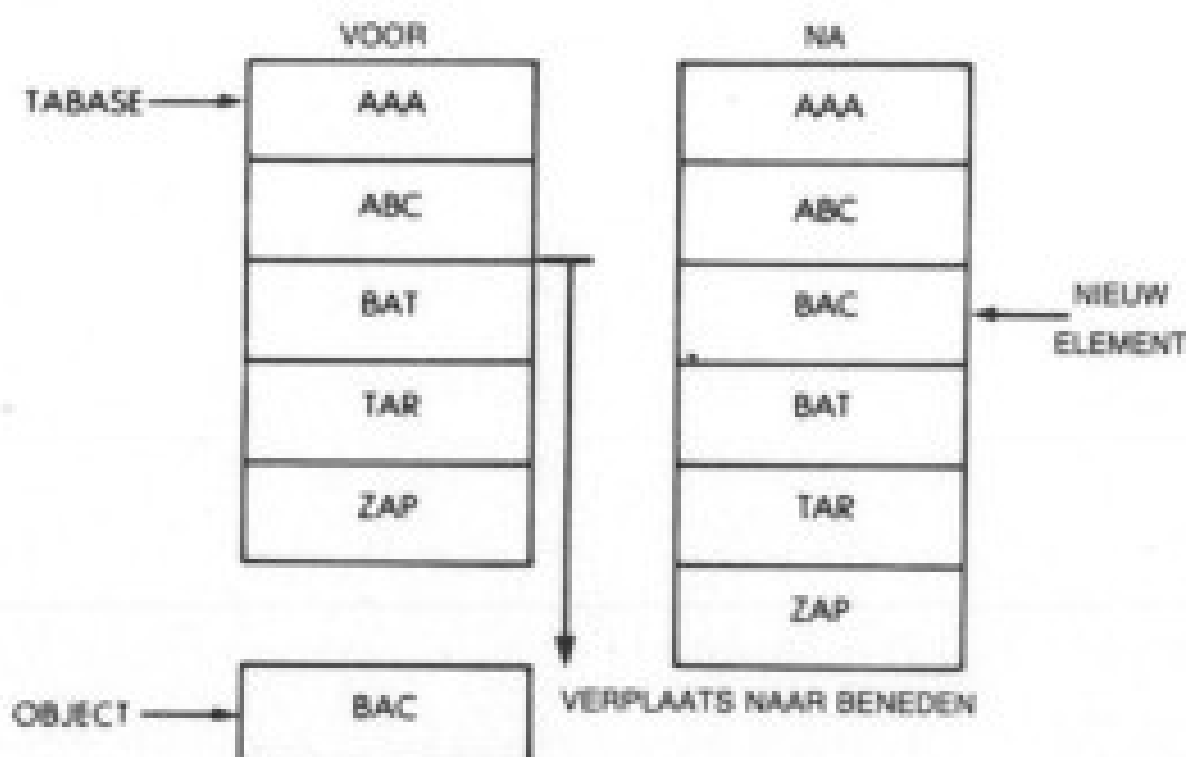

Fig. 9.20: Voeg toe: "BAC"

Dit proces wordt in figuur 9.20 geïllustreerd, en het corresponderende programma staat in figuur 9.23.

Het programma heet "NEW", en start op adres 01D0. LDDR en LDIR worden gebruikt voor efficiënte blok verplaatsingen.

Wissen van een element

Ook hier wordt binair gezocht naar het bewuste element. Is het niet aanwezig in de tabel, dan hoeft het niet te worden gewist. Slaagt het zoeken, dan wordt het element gewist, en alle volgende elementen worden een blok omhoog geschoven. Een voorbeeld staat in figuur 9.21, het programma in figuur 9.23, en het stroomdiagram in figuur 9.22.

Het programma heet "DELETE" en begint op adres 0221.

Een voorbeeld run staat in figuur 9.24. (Een programma uitvoeren is in het engels: to run a program. Vandaar de term "run".)

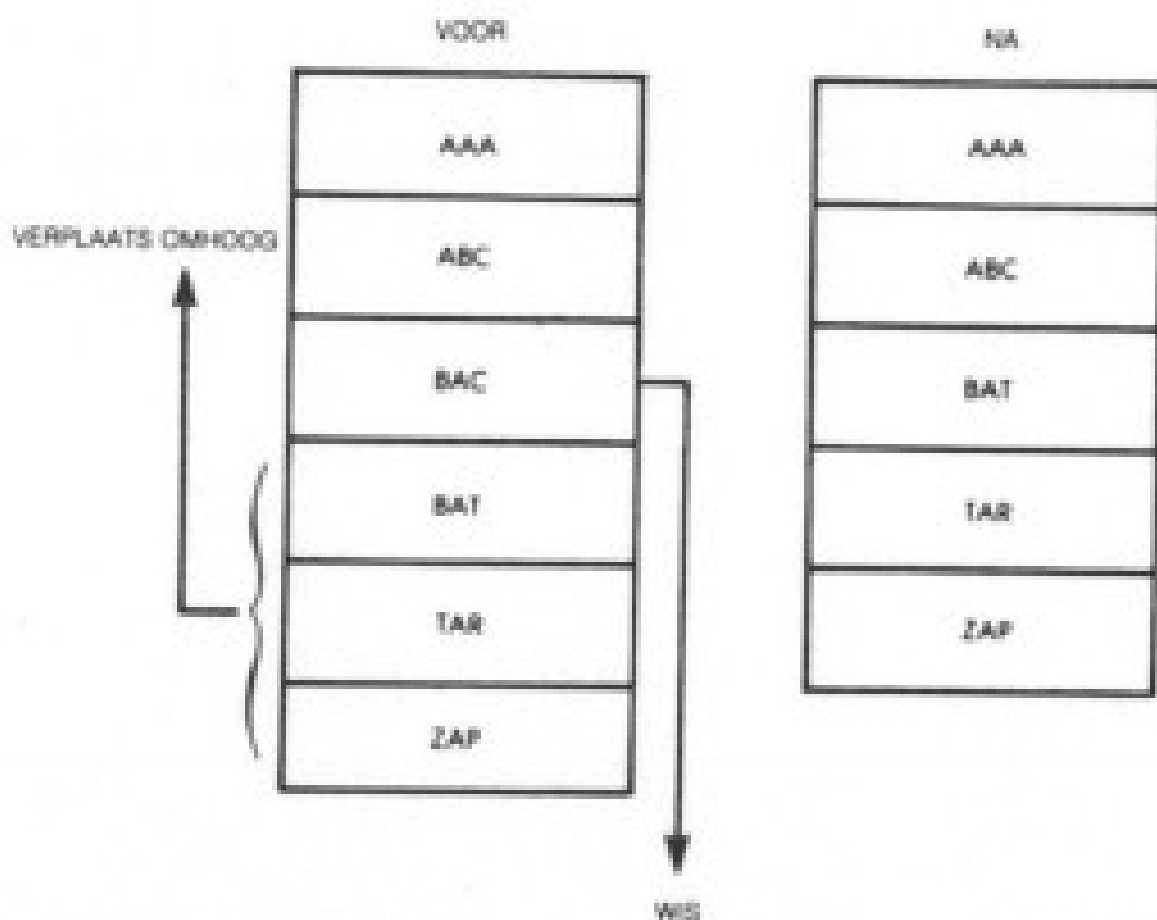

Fig. 9.21: Wis: "BAC"

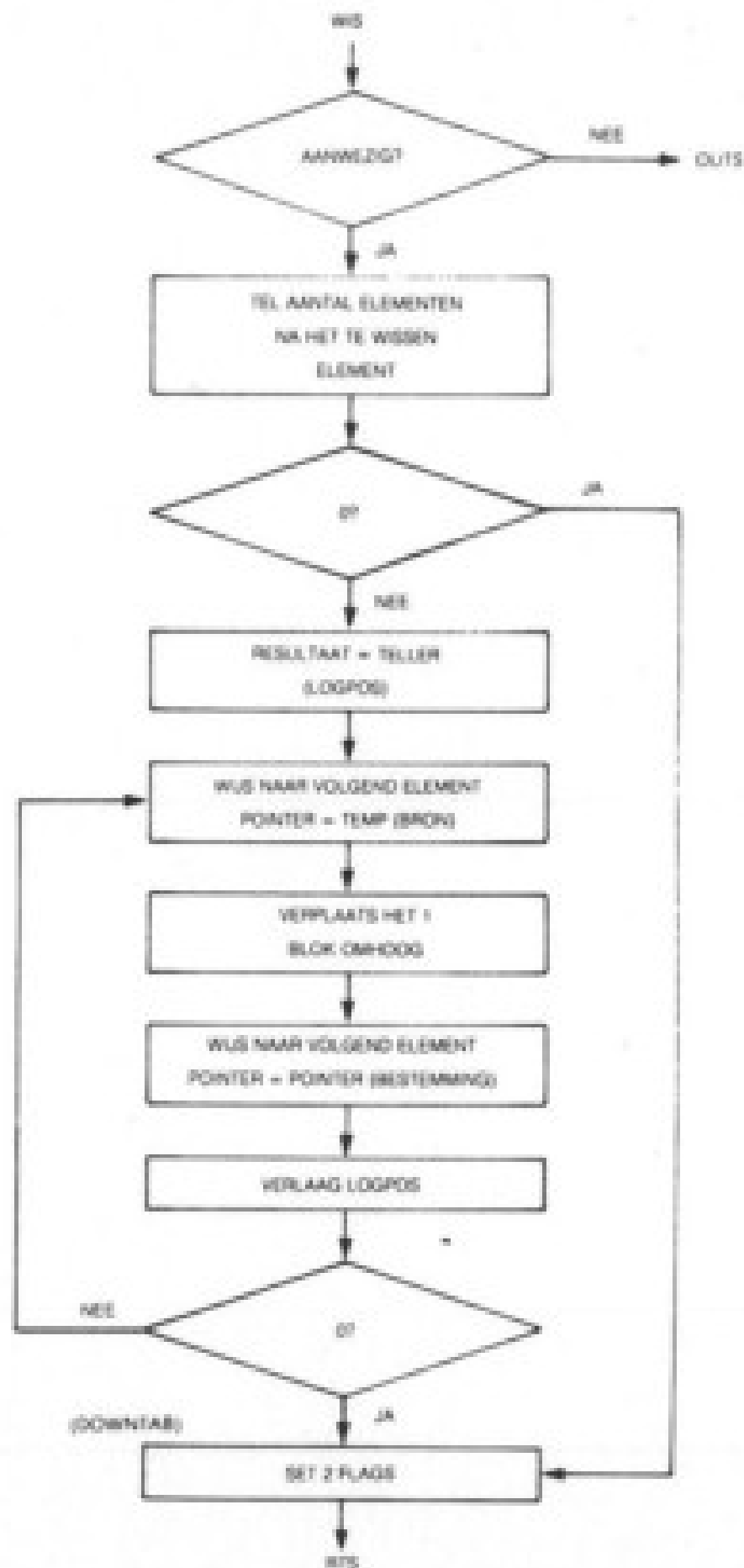

Fig. 9.22: Stroomdiagram. Wissen (alfabetische lijst).

0000	100'000	CLDSEW	00	100'000	
	100'000	CLDSEW	00	100'000	
	100'000	CLDSEW	00	100'000	
	100'000	CLDSEW	00	100'000	
	100'000	CLDSEW	00	100'000	
0100	3000	SEARCH	10	A=0	
0102	32400		10	CLDSEW+1	2100 FLAG LOCATIONS
0105	32400		10	CLDSEW+1	
0108	57		10	B=A	
0109	20400		10	00+CLDSEW	FUNCTION 120 00
010C	30400		10	A+TABLE	
010F	0B0		00	A	
0111	0100		00	0	
0113	4F		10	C=A	
0114	4F		10	B=A	
0115	CANON		10	Z=NOTFOUND	
0118	0F		10	F=A	
0119	10		00	0	
011A	C0000		00	000	
011B	10		00	000	
011F	05	ENTRY	00	00	
011F	0001		10	0	
0121	70		10	A=C	
0122	0B0		00	0	
0124	0000		00	0	
012A	4F		10	C=A	
0127	007000		10	A+1000	COMPARE FIRST LETTER
012A	000000		00	0000	
012B	02400		10	00+000000	
0130	007001		10	A+1001	COMPARE TWO LETTER
0133	000001		00	0000	
013A	02400		10	00+000000	
013F	007000		10	A+1000	COMPARE 3RD LETTER
013C	000000		00	0000	
013F	C0000		10	Z=FOUND	
0140	3001	FOUND	10	A=1	SET COMPARE RESULT FLAG TO 1. RESULT OF COMPARE 11.11
0144	00000		10	C=TESTS	
0147	0000		10	A=OFF	
0149	32400	TESTS	10	(COMPARE)+A	
014C	70		10	A=C	
014D	30		00	0	
014E	02400		10	00+00000	
0151	00400		10	A+000000	YES- IS CLOSE FLAG SET
0154	A7		00	0	
0155	C0000		10	Z=NOTCLOSE	
0158	57		10	B=A	
0159	00400		10	A+000000	YES-SEE IF HAVE PASSED WHERE
015C	02		00	0	1. ENTRY SHOULD BE SET 1000
015D	C0000		10	Z=NOTTEST	
0160	C0000		10	NOTFOUND	
01A3	00400	NOTCLOSE	10	A+000000	SET CLOSE FLAG TO 0. DIRECTION OF
01A4	32400		10	000000+A	1. SEARCH TO PREVENT REPEITION
01A7	0001	NOTTEST	00	0	1. PREPARE 00 AND 00 FOR ADD 00
01A8	01		00	0	1. 000 OF INCREMENT VALUE
01AC	57		10	E=C	
01AD	C0000		00	000	
0170	00400		10	A+000000	TEST IF WANT TO ADD 00 SUB
0173	3C		00	0	
0174	02400		10	00+0000	
0177	70		10	A=B	
0178	01		00	0	
0179	C0000		10	Z=TOOLOW	
017C	00000		10	C=TOOLOW	
017F	47		10	B=A	
0180	0000		00	000	
0182	C0000		10	ENTRY	
0185	70	TOOLOW	10	A=B	TEST IF POSITION IS 1
018A	30		00	0	
0187	C0000		10	Z=NOTFOUND	SET 00. 000
018A	000000		10	00+000000	LAST 000 1 ENTRY POSITION
018E	37		00	0	
018F	30		00	0	
0190	0000		00	000	
0192	00		00	0	
0193	C0000		10	000000	CHANGE LOGICAL POSITION

Fig. 3.23: Binair zoek programma

0175	3A4C07	ADDI	LD	A+TABLENO	POINT TO SET IF CORRESP POSITION
0176	90	SUB	B		
017A	71	SUB	C		
017B	3A4C01	JF	C+TABLENO		
017E	19	ADD	DE+DE		
017F	78	LD	A+D		
01A0	81	ADD	C		
01A1	87	LD	B+A		
01A7	C31101	JF	TABLET		
01A7	81	ADD	C		
01A8	CAB401	JF	Z+TABLENO		
01A9	E55B4F07	LD	DE+TABLENO		
01AB	19	ADD	DE+DE		
01AE	04	INC	B		
01AF	0E04	ADDI	D+1		
01B1	3A4B07	LD	A+TABLENO		
01B8	374A07	LD	DE+TABLENO+A		
01B7	C31101	JF	TABLET		
01B8	3A4F	ADDI	D+TABLENO		
01BC	C9	TABLE	DE		
01B0	F5	ADDI	TABLE		
01B1	C5	TABLE	DE		
01B4	1A09	LD	B+D		
01C1	710000	LD	DE+0000		
01C4	E15B4F07	LD	DE+TABLENO		
01C8	41	LD	B+C		
01C9	19	ADDI	DE+DE		
01CA	040F	SUB	TABLE		
01CC	F1	POP	DE		
01CD	10	LD	DE+DE		
01CF	11	POP	DE		
01D1	C9	DE	DE		
01D0	C10001	NEW	TABLE	SEARCH	POINT TO OBJECT IN MEMORY TABLE
01D1	14	INC	B		
01D4	C77007	JF	DE+DE		
01D7	3A4C07	LD	A+TABLENO		
01D8	87	ADD	A		
01D9	CAB407	JF	Z+TABLENO		
01DB	3A4B07	LD	A+TABLENO		
01E1	70	INC	A		
01E7	CAB404	JF	Z+TABLENO		
01E5	E15B4F07	LD	DE+TABLENO		
01E9	19	ADD	DE+DE		
01EA	CAB404	JF	DE+DE		
01EB	05	INC	B		
01ET	3A4C07	LD	A+TABLENO		
01F1	90	SUB	B		
01F7	CAB407	JF	Z+TABLENO		
01F5	50	LD	E+A		
01F6	C10001	NEW	TABLE		
01F9	19	ADD	DE+DE		
01FA	70	INC	DE		
01FB	FB	LD	DE+DE		
01FC	3A4B07	LD	DE+TABLENO		
01FF	19	ADD	DE+DE		
0200	FB	LD	DE+DE		
0201	E15B4F07	NEW	LD	DE+TABLENO	
0205	E100	LD	LD		
0207	30	INC	A		
0208	C70107	JF	DE+TABLENO		
0209	21	INC	DE		
020C	F015	TABLE	TABLE		
020E	01	POP	DE		
020F	FB	LD	DE+DE		
0210	E15B4F07	LD	DE+TABLENO		
0214	F040	LD	LD		
0216	3A4C07	LD	A+TABLENO		
0219	30	INC	B		
021A	374C07	LD	DE+TABLENO+A		
021B	01FF	LD	DE+TABLENO		
0220	C9	DE	DE		

Fig. 9.23: Binair zoek programma (vervolg)

0221	000001	DELETE	CALL	SEARCH	1001 ADDRESS OF OBJECT
0224	14		INC	B	INCR IF OBJECT IS THERE
0225	0A9902		JP	Z=0001	
0228	03084F02		LD	BC, 00010001	
022C	08		EX	DE, HL	
022D	19		ADD	HL, DE	PC IS 1001, OF OBJECT, HL IS
022E	3A4C02		LD	A, 1TABLEN1	1...ONE ENTRY ABOVE
0234	90		SUB	B	1001 HOW MANY ENTRIES ARE LEFT
0235	0A3F02		JP	Z=00010001	
0235	03484F02	SHIFTLW	LD	BC, 00010001	
023F	0380		LDEN		1001 SHIFT DOWN 1 ENTRY LENGTH
0238	30		DEC	A	
023C	023502		JP	NZ=00010001	
023F	3A4C02	DOWNTAB	LD	A, 1TABLEN1	1001 INCREMENT TABLE LENGTH
0242	30		DEC	A	
0243	324C02		LD	1TABLEN1, A	
0246	01FFFF		LD	BC, 0FFFFH	1001 SHOW THAT ACTION WAS TAKEN
0249	0F	QUIT	RET		
024A	100001	ENDED	END		

SYMBOL TABLE									
ADDRESS	010F	ADDIT	0194	CLOSIN	024A	COMPRI	024B	DELETE	0228
DOWNTA	023F	ENDED	024A	ENTLEN	024F	ENTRY	011E	FOUND	019C
HISTORE	01ED	INSERT	020C	MOVEN	0201	MULT	018D	NEW	0108
NEXTES	014F	NOGOOD	014C	NOTCLO	0143	NOTFOU	018A	OUT	022B
QUIT	0249	REALCL	014F	SEARCH	0100	SETUP	01EE	SHIFTL	0235
TABASE	024B	TABLEN	024C	TESTS	014F	TOOHIG	0145	TOOLOW	0105

Fig. 9.23: Binair zoek programma (vervolg)

GEKETENDE LIJST

De geketende lijst bevat, zoals gewoonlijk, de drie alfa-numerieke karakters van het label, gevolgt door 1 tot 250 bytes data, gevolgt door een 2-bytes pointer met het start adres van het volgende element, ten slotte gevolgt door een 1-bytes merkteken. Is het merkteken een 1, dan voorkomt het, dat een nieuw element op de plaats van het oude wordt gezet.

Verder bevat een directory een pointer naar het eerste element voor iedere letter van het alfabet, dit om het opzoeken te vergemakkelijken. Aangenomen wordt, dat de labels ASCII karakters zijn. Alle pointers aan het eind van de lijst krijgen de zogenaamde NIL waarde, in dit geval is die waarde gelijk aan de basis van de tabel. Deze waarde komt nergens anders in de tabel voor.

Het toevoeg en het wis programma voeren de voor de hand liggende pointer manipulaties uit. De vlag INDEX wordt gebruikt om aan te geven, of een wijzer afkomstig is van een vorig element, of van de directory. De programma's staan in figuur 9.29.

Figuur 9.25 geeft de data structuur.

00400																	Overgenomen tabel
0400	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0410	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0420	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0430	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0440	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0450	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0460	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0470	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
-00500																	Lijsting van objecten
in groepen																	
0300	53	47	40	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	00	00	0200111111111...
0310	44	41	44	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	00	00	0400777777777...
0320	40	47	40	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	00	00	0600333333333...
0330	55	47	41	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	00	00	0800444444444...
0340	41	41	54	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	00	00	0A00555555555...
0350	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0360	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0370	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
-51																	Run 'INSERT'
R=0000 370																	
-0243/056																	
R=0560 0243																	
00400																	Tabel na invoegen
0400	40	40	40	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	00	00	0001111111111...
0410	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0420	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0430	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0440	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0450	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0460	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0470	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
-51																	Run "INSERT" met ander object
R=0020 310																	
-0243/056																	
R=0560 0243																	
-00500																	Tabel na invoegen
0400	44	41	44	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	40	47	40	0A0077777777777...
0410	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	00	00	00	3333333333.....
0420	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0430	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0440	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0450	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0460	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0470	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	.....

* * *nog meer invoegingen* * *

Fig. 9.24: Alfabetische lijst. Een voorbeeld run

																Tabel na toevoegen
-00400																
0400	41	4E	54	35	35	35	35	35-35	35	35	35	35	44	41	44	AA15555555555555
0410	32	32	32	32	32	32	32	32-32	32	40	4F	40	33	33	33	22222222222222
0420	33	33	33	33	33	33	33	33-4F	4F	31	31	31	31	31	31	3333333300111111
0430	31	31	31	31	55	4E	43	34-34	34	34	34	34	34	34	34	1111000044444444
0440	34	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	4.....
0450	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0460	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0470	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
-8F																
Y=0340 300																
-0260/263																
P=0263 0263'																
Run "SEARCH" voor "SON" (op adres 0300)																
-84																
J B A=4E BC=0401 DE=0000 HL=0427 S=0100 P=0263 0263' CALL 0100																
A'=00 B'=0000 C'=0000 H'=0000 X=0427 Y=0300 Z=00 00100'																
Adres van Object in tabel																
(verify in Tab (controleer dat het "SON" is)																
-0266/26F																
Run "DELETE" voor "SON"																
P=026F 026F'																
Tabel na verwijderen.																
NB: UNC is																
opgesloten, de																
laatste UNC moet																
geopend worden																
-00400																
0400	41	4E	54	35	35	35	35	35-35	35	35	35	35	44	41	44	AA15555555555555
0410	32	32	32	32	32	32	32	32-32	32	40	4F	40	33	33	33	22222222222222
0420	33	33	33	33	33	33	33	33-4E	4E	31	31	31	31	31	31	3333333300444444
0430	34	34	34	34	55	4E	43	34-34	34	34	34	34	34	34	34	4444000044444444
0440	34	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	4.....
0450	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0460	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0470	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
-0266/263																
Probeer run of "SEARCH" nog eens (voor "SON")																
P=0263 0263'																
-84																
J B A=4E BC=0401 DE=FF00 HL=0427 S=0100 P=0263 0263' CALL 0100																
A'=00 B'=0000 C'=0000 H'=0000 X=0427 Y=0300 Z=00 00100'																
-0263/266																
Voeg object weer in																
P=0266 0266'																
Huidige tabel.																
Vergelijk deze met																
tabel voor "DELETE"																
-00400																
0400	41	4E	54	35	35	35	35	35-35	35	35	35	35	44	41	44	AA15555555555555
0410	32	32	32	32	32	32	32	32-32	32	40	4F	40	33	33	33	22222222222222
0420	33	33	33	33	33	33	33	33-4F	4F	31	31	31	31	31	31	3333333300111111
0430	31	31	31	31	55	4E	43	34-34	34	34	34	34	34	34	34	1111000044444444
0440	34	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	4.....
0450	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0460	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
0470	00	00	00	00	00	00	00	00-00	00	00	00	00	00	00	00	.....
Laat zien dat actie is uitgevoerd																
-84																
J B A=00 BC=FFFF DE=0434 HL=0300 S=0100 P=0266 0266' CALL 0271																
A'=00 B'=0000 C'=0000 H'=0000 X=0427 Y=0300 Z=00 10021'																

Fig. 9.24: Alfabetische lijst. Een voorbeeld run (vervolg)

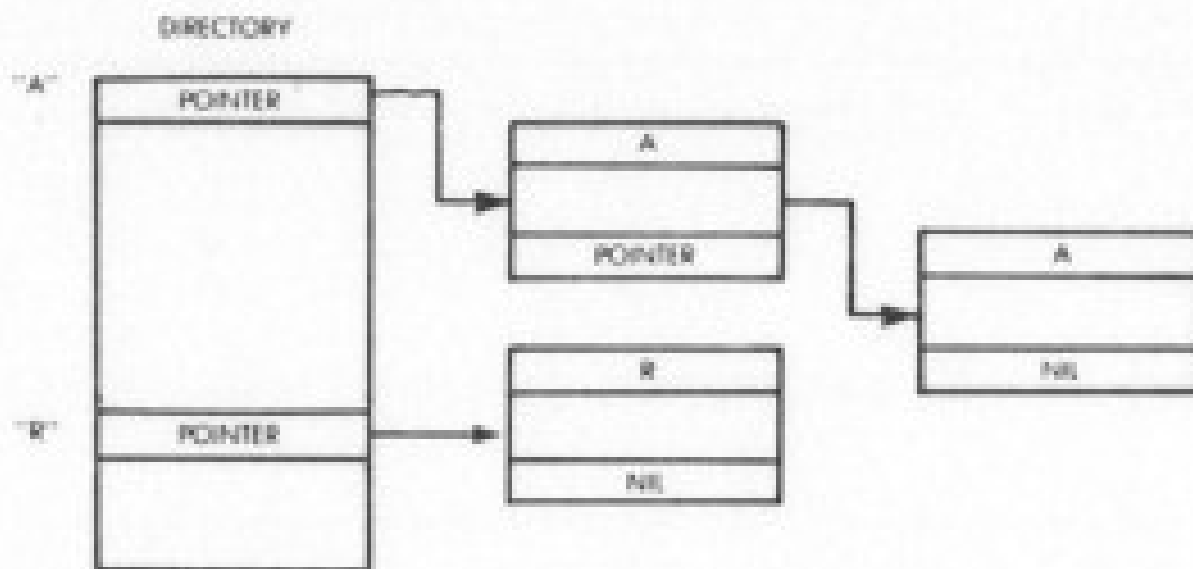
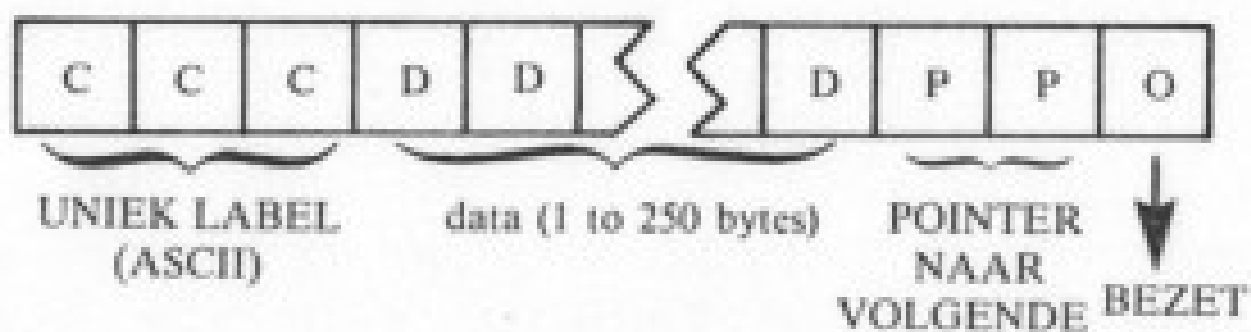

Fig. 9.25: Geketende lijst structuur

Een toepassing van deze data structuur is een adresboek in een computer. Iedere persoon wordt voorgesteld door een unieke 3-letter code (bijvoorbeeld de initialen), en het dataveld bevat een vereenvoudigd adres, plus het telefoon nummer (tot 250 karakters). Laten we de structuur eens nader bekijken in figuur 9.23. Het formaat van ieder element is:

De afspraken zijn (zoals gebruikelijk):

ENTLEN totale element lengte in bytes
 TABASE basis adres van de lijst

Het adres van het OBJECT staat altijd in het IY register voordat het programma wordt uitgevoerd. REFBASE wijst naar de basis van de directory, of "referentie tabel".

Ieder twee-bytes adres in deze directory wijst naar het eerste element van de letter waarmee het correspondeert in de lijst. Iedere groep

elementen met de zelfde eerste letter in de label vormt in feite een aparte lijst in de hele structuur. Het maakt zoeken mogelijk en is analoog aan het adres boek. Merk op, dat de data niet wordt verplaatst tijdens wissen en tussenvoegen, maar dat alleen de pointers worden veranderd.

Wordt geen element beginnend met een bepaalde letter gevonden, of is er geen element alfabetisch volgend op een bestaand element, dan wijzen de pointers naar het begin van de tabel (= "NIL"). Op de bodem van de tabel wordt een getal opgeslagen, zodanig dat het absolute verschil tussen dat getal en "Z" groter is dan het absolute verschil tussen "A" en "Z". Dit getal stelt het "eind van de tabel" merkteken voor, EOT (afkorting van "end of table"). Er wordt aangenomen, dat EOT net zoveel geheugen in gebruik neemt als een normaal element, maar het zou ook 1 byte lang kunnen zijn, indien gewenst. De letters zijn alfabetische letters in ASCII code. Wil je dat veranderen, dan moet de constante in de PRETAB routine veranderd worden.

EOT heeft de waarde van het begin van de tabel (NIL).

Alle NIL pointers aan het eind van een reeks karakters of in een directory adres, dat nergens naar wijst, krijgen de waarde van de tabel basis, om een unieke identificatie te krijgen. Er kunnen ook andere afspraken gevolgd worden.

Toevoegen en wissen geschieden op de gebruikelijke manier (zie deel 1 van dit hoofdstuk), door de betreffende pointers te veranderen. De INDEXED vlag wordt gebruikt, om aan te geven of de pointer, naar het object, in de referentie tabel staat of in een ander element.

Zoeken

Het SEARCH (zoek) programma staat op adres 0100 tot 0155, en gebruikt de subroutine PRETAB op adres 01D2

Het zoek principe is eenvoudig:

- 1 - haal het directory element corresponderend met de letter van het alfabet in de eerste positie van de OBJECT label
- 2 - haal de pointer; kijk of het element NIL is; zoja, dan bestaat het gezochte element niet
- 3 - indien niet NIL, vergelijk het element met OBJECT; indien gelijk, dan is het zoeken klaar; indien niet gelijk, haal dan de volgende pointer
- 4 - ga terug naar 2

Figuur 9.26 geeft een voorbeeld.

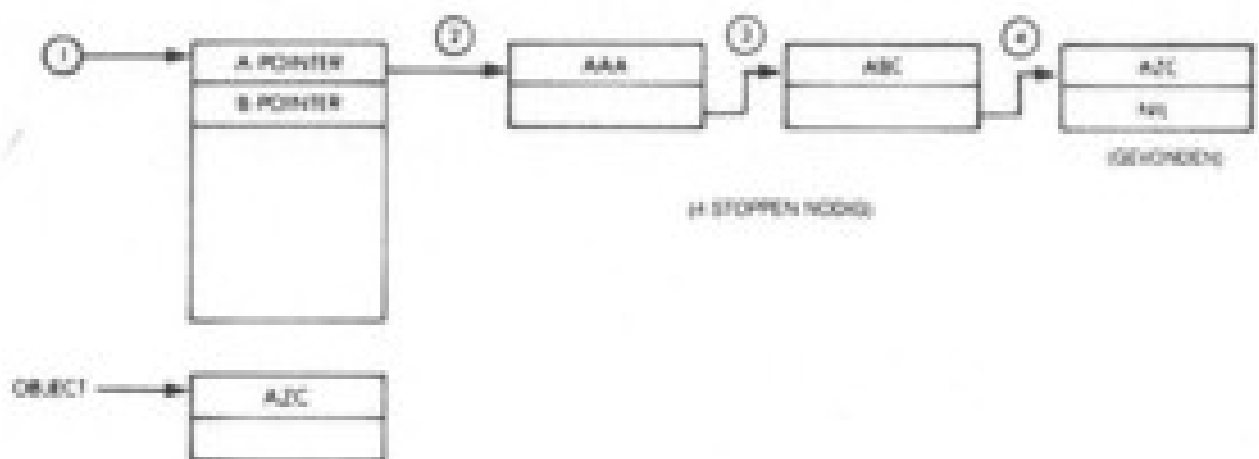

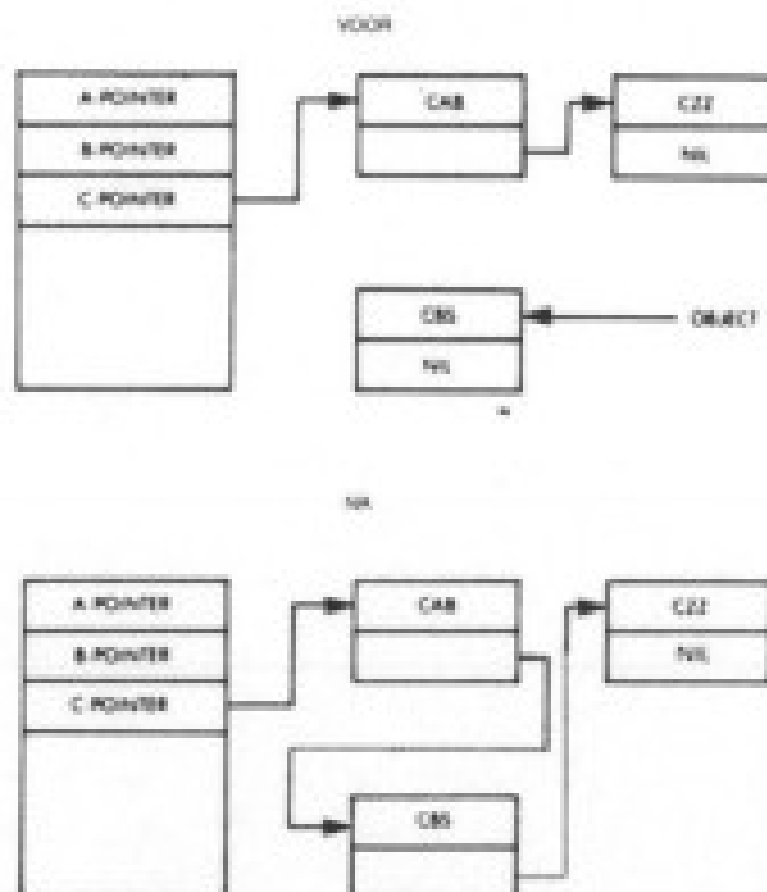
Fig. 9.26: Geketende lijst. Zoeken.

Toevoegen

Toevoegen is in principe zoeken, gevolgd door toevoegen als een NIL gevonden wordt.

Er wordt een geheugen blok voor het nieuwe element voorbij EOT gezocht, door te kijken naar een merkteken dat zegt "beschikbaar".

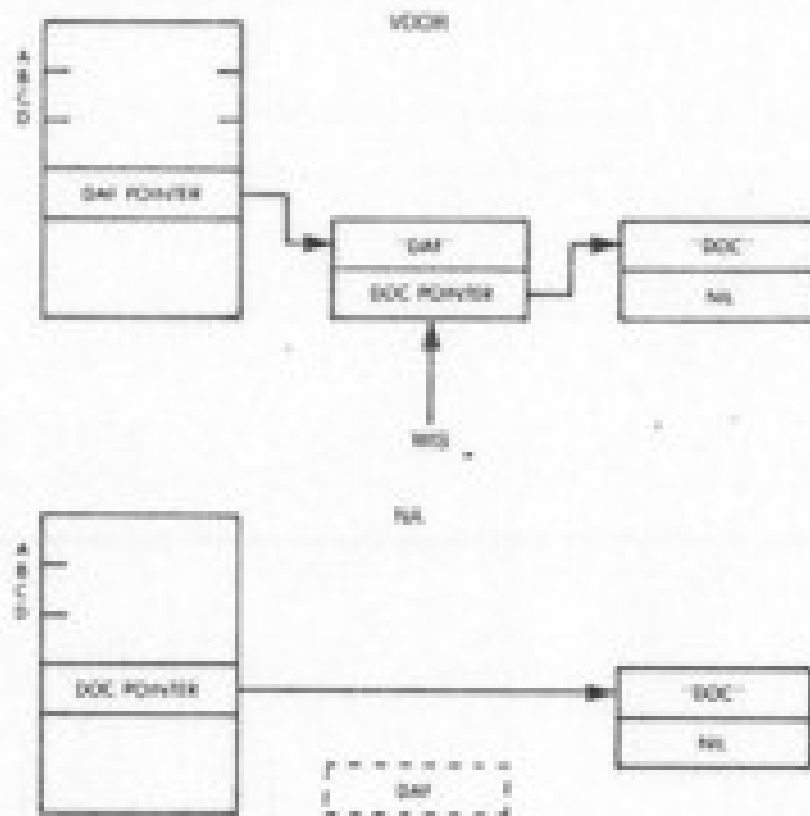
Het programma heet "NEW" in figuur 9.29, en staat op adres 0156 tot 01A3. Een voorbeeld is in figuur 9.27 te vinden.

Wissen

Het element wordt gewist door zijn merkteken "beschikbaar" te maken, en de pointer ernaar toe vanuit de directory of een ander element te veranderen.

Het programma heet "DELETE", en staat op adres 01A4 tot 01D1. Figuur 9.28 geeft een voorbeeld.

N.B. DAP IS NIET GEWIST, MAAR "ONZICHTBAAR".

Fig. 9.28: Voorbeeld van wissen (geketende lijst)

"0000"		0000	0000	0000
0000	0000	0000	00	0000
0001	0001	0001	00	0001
0002	0002	0002	00	0002
0003	0003	0003	00	0003
0004	0004	0004	00	0004
0005	0005	0005	00	0005
0006	0006	0006	00	0006
0007	0007	0007	00	0007
0008	0008	0008	00	0008
0009	0009	0009	00	0009
0010	0010	0010	00	0010
0011	0011	0011	00	0011
0012	0012	0012	00	0012
0013	0013	0013	00	0013
0014	0014	0014	00	0014
0015	0015	0015	00	0015
0016	0016	0016	00	0016
0017	0017	0017	00	0017
0018	0018	0018	00	0018
0019	0019	0019	00	0019
0020	0020	0020	00	0020
0021	0021	0021	00	0021
0022	0022	0022	00	0022
0023	0023	0023	00	0023
0024	0024	0024	00	0024
0025	0025	0025	00	0025
0026	0026	0026	00	0026
0027	0027	0027	00	0027
0028	0028	0028	00	0028
0029	0029	0029	00	0029
0030	0030	0030	00	0030
0031	0031	0031	00	0031
0032	0032	0032	00	0032
0033	0033	0033	00	0033
0034	0034	0034	00	0034
0035	0035	0035	00	0035
0036	0036	0036	00	0036
0037	0037	0037	00	0037
0038	0038	0038	00	0038
0039	0039	0039	00	0039
0040	0040	0040	00	0040
0041	0041	0041	00	0041
0042	0042	0042	00	0042
0043	0043	0043	00	0043
0044	0044	0044	00	0044
0045	0045	0045	00	0045
0046	0046	0046	00	0046
0047	0047	0047	00	0047
0048	0048	0048	00	0048
0049	0049	0049	00	0049
0050	0050	0050	00	0050
0051	0051	0051	00	0051
0052	0052	0052	00	0052
0053	0053	0053	00	0053
0054	0054	0054	00	0054
0055	0055	0055	00	0055
0056	0056	0056	00	0056
0057	0057	0057	00	0057
0058	0058	0058	00	0058
0059	0059	0059	00	0059
0060	0060	0060	00	0060
0061	0061	0061	00	0061
0062	0062	0062	00	0062
0063	0063	0063	00	0063
0064	0064	0064	00	0064
0065	0065	0065	00	0065
0066	0066	0066	00	0066
0067	0067	0067	00	0067
0068	0068	0068	00	0068
0069	0069	0069	00	0069
0070	0070	0070	00	0070
0071	0071	0071	00	0071
0072	0072	0072	00	0072
0073	0073	0073	00	0073
0074	0074	0074	00	0074
0075	0075	0075	00	0075
0076	0076	0076	00	0076
0077	0077	0077	00	0077
0078	0078	0078	00	0078
0079	0079	0079	00	0079
0080	0080	0080	00	0080
0081	0081	0081	00	0081
0082	0082	0082	00	0082
0083	0083	0083	00	0083
0084	0084	0084	00	0084
0085	0085	0085	00	0085
0086	0086	0086	00	0086
0087	0087	0087	00	0087
0088	0088	0088	00	0088
0089	0089	0089	00	0089
0090	0090	0090	00	0090
0091	0091	0091	00	0091
0092	0092	0092	00	0092
0093	0093	0093	00	0093
0094	0094	0094	00	0094
0095	0095	0095	00	0095
0096	0096	0096	00	0096
0097	0097	0097	00	0097
0098	0098	0098	00	0098
0099	0099	0099	00	0099

Address	Hex	Operation	Source	Destination	Description
0103	81	POP	PC		GET ADDR OF WHERE THIS SPACE IS
0104	AA 701	LD	ACCUM 001		GET WHAT PREVIOUS POINTERS POINT
0107	30	DEC	A		1, 00 SET
0108	CAN001	JF	7, 00100		
0109	83	CR	150 1, 00		GET ADDR OF NEXT PREVIOUS TO
010C	ED 00C01	LD	PC, 0010010		1, 00 SET & MOVE TO POINTER ADDR
010D	19	ADD	00, 00		
010E	00	POP	PC		PREVIOUS ADDR OR OBJECT
010F	73	LD	100 1, 0		IF 11 AT POINTER POSITION
0110	73	DEC	00		
0114	72	LD	100 1, 0		
0115	ED 00001	JF	7, 00100		
0118	01	POP	PC		COLLAR OUT STACK
0119	ED0 701	CALL	PRE TAB		GET DATA ADDR IN
011C	00	CR	00, 00		LOAD IN INTO 11
011D	73	LD	100 1, 0		
011E	73	DEC	00		
011F	72	LD	100 1, 0		
01A0	01 011F	J, 001001	LD	PC, 01 011F	IF 0000 THAT IT WAS DONE
01A1	09	SET	00, 1		
01A2					
01A3					
01A4	C00001	DELETE	CALL	SEARCH	GET ADDRESS OF OBJECT
01A7	04	INC	0		IF 11 IS 0000
01A8	C70101	JF	00, 00101		
01A9	00 75	POP	10		GET 10, 10 POINTER ADDR OF OBJECT
01AB	F1	POP	00		
01AC	ED 000001	LD	PC, 01 001001		
01B7	09	ADD	00, 00		
01B3	40	LD	1, 100 1		00 00100 POINTER
01B4	73	DEC	00		
01B5	4A	LD	0, 100 1		
01B6	73	DEC	00		
01B7	5A00	LD	000 1, 0		* ADDRESS OBJECT POINTER
01B9	AA 701	LD	ACCUM 001		GET IF 0000 00100 0000000
01BC	30	DEC	A		
01BD	ED 0 701	JF	00, 0000001		
01C0	ED0 701	CALL	PRE TAB		GET-111 ADDR INTO 10
01C1	00	CR	00, 00		
01C4	C00001	JF	00, 00100		
01C7	700 001	CHANGE	LD	00, 001001	GET 00 10 POINTER OF PREVIOUS
01C8	19	ADD	00, 00		
01C9	71	LD	100 1, 0		GET ADDR OF NEXT INTO ADDRESS
01CC	73	DEC	00		1, 001001 000 000 0000
01CD	70	LD	100 1, 0		
01CE	01 011F	LD	PC, 01 011F		
01D1	09	SET	00, 1		
01D2					
01D3					
01D4					
01D5	ED 0 701	PRE TAB	POP	00	GET FIRST ADDR OF OBJECT
01D6	30	DEC	A		ADDRESS ADDR 1 ADDR
01D7	00 00	CALL	0000		
01D9	ED0 7	CALL	00, A		0000 100 00 1
01DB	700 001	LD	00, 000 000 1		
01DE	05	ADD	1		
01DF	04	LD	1, 0		
01E0	0 70 001	JF	00, 0 70 001		
01E3	74	DEC	0		
01E4	70	LD	0, 00, 00		
01E5	81	POP	00		
01E6	09	SET	00, 1		
01E7					
01E8					
01E9					
01EA					
01EB					
01EC					
01ED					
01EE					
01EF					
01F0					
01F1					

[illegible]

CHARGE	0107	COMPASS	0112	INLET TP	0104	FRONT W	0107	FRONT W	0101
FRONT W	0100	FRONT W	0104	FRONT W	0103	FRONT W	0107	FRONT W	0100
NEW	0105	NEW	0101	NEW	0107	NEW	0105	NEW	0105
NEW	0101	NEW	0107	NEW	0105	NEW	0105	NEW	0105
NEW	0101	NEW	0107	NEW	0105	NEW	0105	NEW	0105

Fig. 9.29: Gekatende lijst. De programma's. (vervolg)

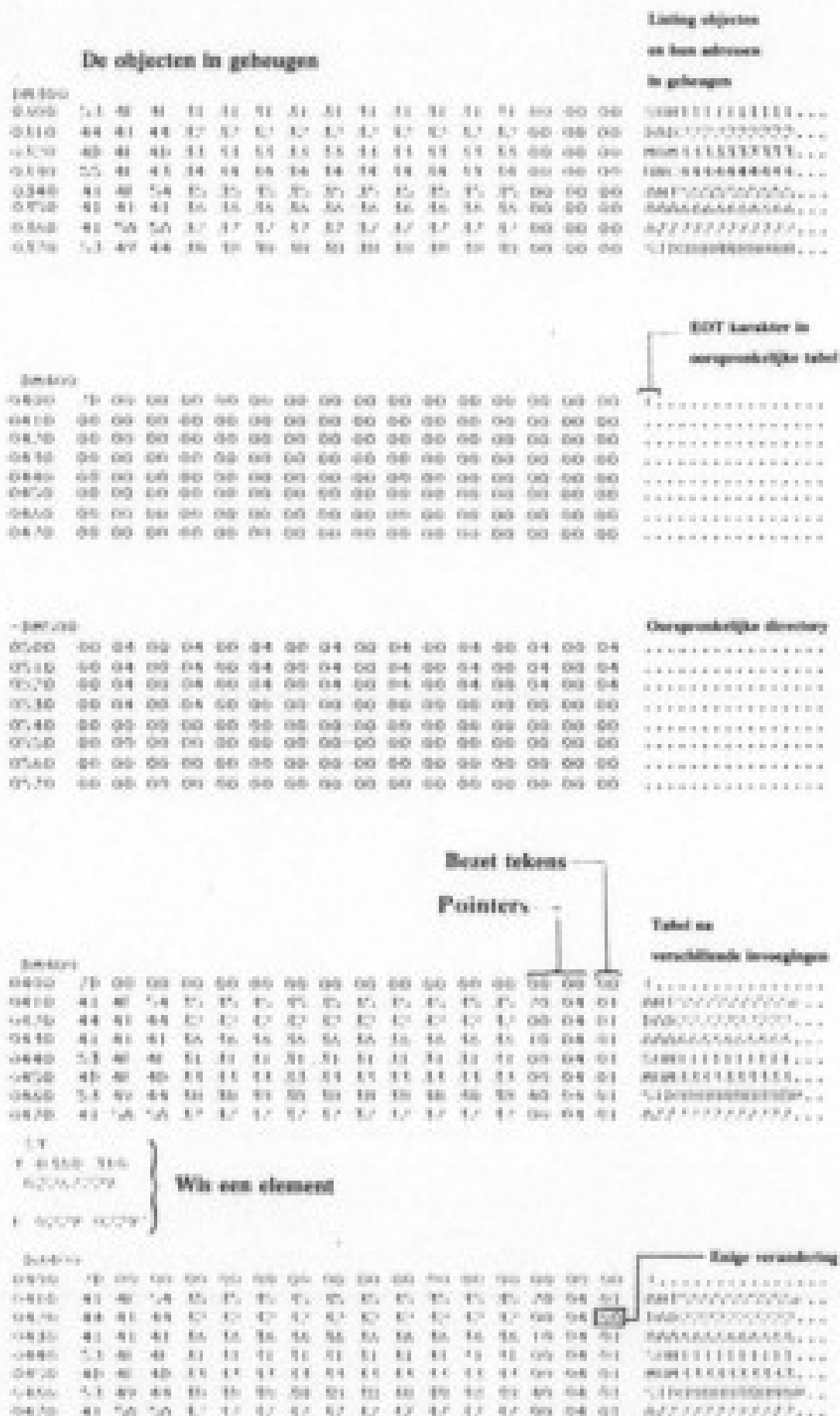

Fig. 9.30: Geketende lijst. Een voorbeeld run.

10

PROGRAMMA ONTWIKKELING

INLEIDING

Alle programma's die we tot nu toe bestudeerd en ontwikkeld hebben, zijn gemaakt zonder hulp van enige software of hardware. De enige verbetering van de simpele binaire codering is het gebruik van mnemonics geweest van de machine taal. Om efficiënt software te kunnen ontwikkelen, is het noodzakelijk te weten welke hulpmiddelen (hardware en software) daartoe ter beschikking staan. In dit hoofdstuk zullen we deze hulpmiddelen de revue laten passeren.

BASIS PROGRAMMEER ALTERNATIEVEN

Er zijn drie basis alternatieven waaruit gekozen kan worden: het schrijven van een programma in hex of binaire code, schrijven in een "assembler" taal, of schrijven in een hogere taal.

Hexadecimaal coderen

De meeste programma's zullen geschreven worden in mnemonics van een machine taal. De meeste "single-board" microcomputers zijn echter meestal niet uitgerust met een "assembler" of vertaler. Een assembler is een programma, dat de mnemonics vertaalt in de juiste binaire code. Is er geen assembler, dan moet die vertaling met de hand worden gedaan. Binair is echter *onleesbaar* in gebruik, en nodigt uit tot het

hoofdstuk 1 gezien, dat een hexadecimaal getal vier binaire bits voorstelt. Voor een byte zijn dus twee hex getallen nodig. Bij wijze van voorbeeld zijn van alle Z80 instructies de hexadecimale codes in de bijlage opgenomen.

Om kort te zijn, als de gebruiker beperkt is in zijn hulpmiddelen, en geen assembler tot zijn beschikking heeft, zal hij het programma met de hand moeten vertalen in hexadecimale code. Dat kan worden gedaan voor een klein aantal instructies, 10 tot 100 misschien. Voor grote programma's is het saai werk, en er worden veel fouten bij gemaakt. Voor de meeste single-board computers zal het toch op deze manier moeten gebeuren, want ze bezitten geen assembler en volledig toetsenbord. Dit om de kosten te beperken.

Samenvattend geldt: hexadecimaal coderen is eigenlijk niet de meest wenselijke manier om een programma in te voeren. Het is vaak alleen economische noodzaak. De kosten van een assembler en een toetsenbord worden afgewogen tegen het extra werk dat gedaan moet worden om het programma hex in het geheugen te zetten. Dit verandert echter niets aan de manier waarop het programma wordt geschreven. *Het programma wordt ook dan geschreven in assembler taal, zodat het voor de menselijke programmeur begrijpelijk blijft.*

Programmeren in assembler taal

Programma's geschreven in assembler taal kunnen zowel met de hand worden vertaald, als in symbolische vorm in de computer gevoerd worden (dit laatste als een assembler aanwezig is). We gaan nu de laatste vorm nader bekijken. De programmeur moet de beschikking hebben over een assembler programma. De assembler leest iedere mnemonic, en vertaalt het in een bit patroon van 1 tot 5 bytes lengte. Een goed assembler programma biedt daarbij nog een aantal andere faciliteiten. We kunnen symbolen gebruiken in plaats van echte getallen, er mogen symbolische adressen worden gebruikt, waar naar gesprongen kan worden. Tijdens het foutzoeken kunnen instructies worden toegevoegd of worden weggehaald, zonder dat het hele programma opnieuw geschreven moet worden. De assembler zorgt dat alles goed gaat. De gebruiker kan het programma in een symbolische vorm foutzoeken. Een disassembler kan gebruikt worden om de inhoud van een geheugen plaats te onderzoeken en de oorspronkelijke instructie weer afleiden uit de code. Al deze software hulpmiddelen zullen we later bestuderen. Nu kijken we eerst eens naar het derde alternatief.

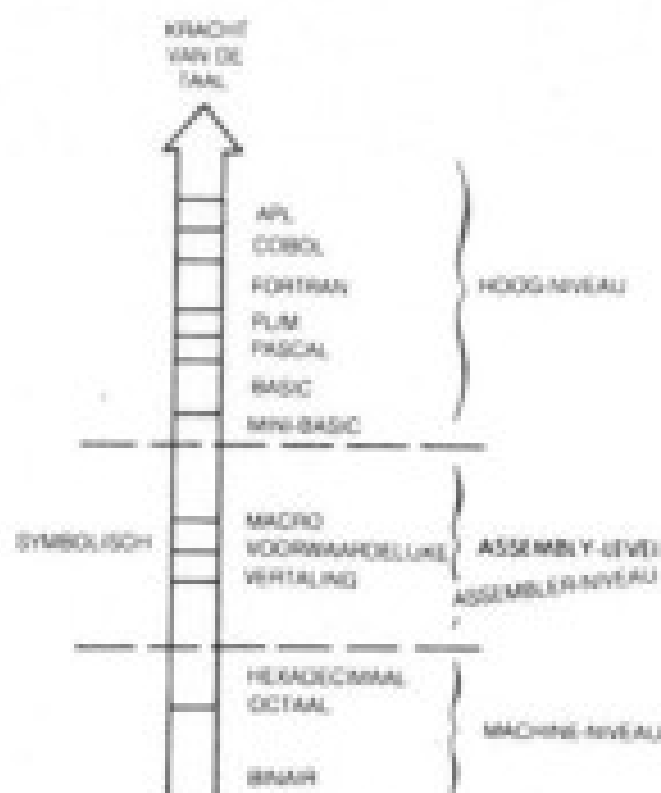

Fig. 10.1: Niveaus in programmeren

Hogere taal

Een programma kan geschreven zijn in een hogere taal, zoals BASIC, APL, PASCAL, en nog vele andere. Er zijn boeken geschreven over deze talen, en we gaan in dit boek er ook niet dieper op in. We willen ons hier beperken tot een kort overzicht. Een hogere taal heeft vele krachtige instructies, die het programmeren sneller en gemakkelijker maken. Deze instructies worden door een ingewikkeld programma vertaald in de binaire code, die de microprocessor begrijpt. Iedere instructie in de hogere taal wordt meestal vertaald in een groot aantal binaire instructies. Een programma dat deze automatische vertaling uitvoert, is een *compiler* of een *interpreter*. Een compiler vertaalt de instructies van de hogere taal in machine instructies, de object code. Zijn alle instructies vertaald, dan wordt in een aparte fase het programma uitgevoerd. Een interpreter daarentegen, vertaalt een instructie, voert deze uit, haalt de volgende instructie, vertaalt deze, en voert hem uit, enz. Een interpreter werkt interactief, wat een voordeel kan zijn. Het nadeel is de lage efficiëntie van de gegenereerde code, dat in tegenstelling tot de compiler. We zullen daar op deze plaats niet verder op in gaan. We keren nu terug naar het programmeren van de microprocessor op het niveau van de assembler taal.

SOFTWARE ONDERSTEUNING

In dit hoofdstuk komen de belangrijkste software faciliteiten aan de orde, die in een compleet systeem aanwezig zijn (of aanwezig zouden moeten zijn), om op een gemakkelijke manier programma's te ontwikkelen. Enkele definities zijn al gegeven. We zullen ze nog eens herhalen, en we zullen er enkele aan toevoegen.

De *assembler* is het programma, dat de mnemonics vertaalt in hun binaire code. Een symbolische instructie wordt meestal vertaald in een binaire instructie (die 1, 2 of 3 bytes lang kan zijn). De binaire code heet de *object code*. Deze code kan door de microcomputer worden uitgevoerd. Een neven effect is, dat de assembler een complete symbolische listing produceert van het programma, een equivalentie tabel, en een lijst met de plaatsen waar de symbolen in het programma voorkomen. Later in dit hoofdstuk zullen we daar voorbeelden van tegenkomen.

De assembler geeft bovendien een lijst met syntax fouten, zoals instructies die fout zijn gespeld, of helemaal niet bestaan, sprong fouten, dubbele labels of niet bestaande labels.

De assembler ziet geen *logische* fouten (dat is je eigen probleem).

Een *compiler* is een programma, dat hogere taal instructies vertaalt in hun binaire vorm.

Een *interpreter* lijkt op de compiler. Deze vertaalt ook een hogere taal in binaire instructies. In tegenstelling tot de compiler voert de interpreter iedere vertaalde instructie meteen uit. Daarbij kan een tussen code gebruikt worden, maar vaak zal dat niet voorkomen.

Een *monitor* is een basis programma, dat onmisbaar is voor het gebruiken van de hardware van het systeem. Het bestuurt de I/O van het systeem. Bijvoorbeeld, een minimale monitor van een single-board computer met een hex toetsenbord en LED's controleert voortdurend het toetsenbord en geeft de data afkomstig van dat toetsenbord weer op de LED's. Bovendien moet de monitor enkele commando's afkomstig van het toetsenbord begrijpen en kunnen uitvoeren, zoals START, STOP, DOORGAAN, LAAD GEHEUGEN, en ONDERZOEK GEHEUGEN. Een monitor in grote systemen heeft veel meer taken, en wordt dan het "*operating system*" genoemd. Operating systemen die werken met een schijf, of disk, heten *disk operating system*, afgekort DOS.

Een *editor* zorgt voor gemakkelijke invoer en wijziging van tekst of programma's. We kunnen ermee karakters toevoegen, wissen, lijnen toevoegen en wissen, reeksen karakters zoeken en vervangen, enz.

Een goede editor is een belangrijk hulpmiddel bij het invoeren van programma's.

Een foutzoeker (debugger) helpt het programma foutloos te maken. Als een programma niet juist werkt, is er vaak niet direct een oorzaak voor te vinden. De programmeur zal willen, dat het programma op bepaalde adressen stopt (breakpoints), zodat hij de registers of het geheugen op dat punt kan controleren. Dat is primair de functie van de foutzoeker. Een goede foutzoeker kan meer, zoals de keuze laten in welke vorm de programmeur de data wil zien: symbolisch, hex of binair, of nog andere voorstellingen.

Een *loader* of *linking loader* kan verschillende blokken object code op gespecificeerde adressen in het geheugen plaatsen, en de verschillende pointers veranderen, zodat de blokken elkaar kunnen refereren.

Een *simulator* of *emulator* programma wordt gebruikt om de werking van een chip te simuleren, meestal de microprocessor. Het te testen programma loopt dan op een gesimuleerde processor. Op deze wijze wordt het mogelijk het programma tijdelijk te stoppen, en te veranderen. De nadelen van de simulator zijn:

- 1 - simuleert gewoonlijk alleen de microprocessor, en geen input/output chips.
- 2 - werkt meestal traag, en ook de tijd wordt gesimuleerd.

Er kunnen daarom geen "real-time" chips mee worden getest, en er kunnen synchronisatie problemen blijven bestaan, hoewel de logica van het programma correct kan zijn.

Een *emulator* is in essentie een simulator in "echte" tijd. Er wordt een processor gebruikt om een andere te simuleren, tot in alle details.

Gebruiks routines zijn eigenlijk alle routines die nodig zijn in de toepassingen en waarvan de gebruiker wenst, dat de fabrikant ze had geleverd!

Deze routines kunnen zijn: vermenigvuldigen, delen, en andere rekenkundige bewerkingen, blok verplaatsingen, testen van karakters, input/output routines (of "drivers"), en nog andere.

HET ONTWIKKELEN VAN EEN PROGRAMMA

We gaan nu eens kijken naar een typische volgorde, waarin een programma op assembler taal niveau ontwikkeld wordt. We nemen aan, dat alle gebruikelijke software hulpmiddelen aanwezig zijn, om hun nut te

kunnen demonstreren. Het is weliswaar mogelijk programma's te maken zonder deze hulpmiddelen, maar het gemak waarmee dat gaat zal duidelijk minder zijn, en er zal meer tijd in het foutzoeken gestoken moeten worden.

De eerste benadering is het ontwerp van een algoritme en een data structuur voor het op te lossen probleem. De volgende stap is een begrijpelijk stroomdiagramma. Tenslotte moet het stroomdiagramma vertaald worden in het programma. Dat wordt de codeer fase genoemd.

Daarna moet het programma in de computer gevoerd worden. De hardware, die daarvoor nodig is, komt in het volgende deel van dit hoofdstuk aan bod.

Het programma komt in RAM te staan, onder controle van de editor. Ieder deel van het programma, subroutines bijvoorbeeld, kunnen dan worden getest.

Allereerst wordt de assembler gebruikt. Was deze nog niet aanwezig in het systeem, dan moet deze eerst geladen worden van een extern geheugen, bijvoorbeeld een schijf. Daarna wordt het programma vertaald in een binaire code. De aldus ontstane object code kan worden uitgevoerd door de computer.

Meestal mag je niet verwachten, dat een programma meteen goed is. Om de juiste werking te testen, worden "breakpoints" gezet op belangrijke adressen van het programma. Op deze wijze kunnen tussentijdse resultaten getest worden. De foutzoeker (debugger) wordt voor dit doel gebruikt.

Het programma begint na het "Go" commando. Bij ieder breakpoint zal het stoppen. De programmeur kan dan registers en geheugen controleren, of ze de juiste inhoud hebben. Is dat het geval, dan gaan we door tot het volgende breakpoint. Vinden we data die niet klopt, dan zit er een fout in het programma. De programmeur zal dan eerst kijken of hij de goede instructies heeft gebruikt. Kan hij daarbij geen fout vinden, dan is er misschien sprake van een logische fout. Het stroomdiagram moet dus worden gecontroleerd. Laten we hier aannemen, dat het stroomdiagram juist is. Er is dus iets fout gegaan bij het coderen. Het zal nodig zijn een deel van het programma te veranderen. Zit de symbolische voorstelling van het programma nog in het geheugen, dan kunnen we heel eenvoudig de nodige regels m.b.v. de editor veranderen, en de zojuist beschreven handelingen herhalen. In sommige systemen echter, is niet voldoende geheugen aanwezig, zodat de symbolische voorstelling eerst op schijf of cassette gezet moet worden, voordat de object code uitgevoerd kan worden. In dat geval moet natuurlijk

het programma opnieuw geladen worden, voordat we met de editor veranderingen aan kunnen brengen.

De bovenstaande procedure moet herhaald worden, net zolang tot het programma goed is. Maar ook hier geldt: voorkomen is beter dan genezen. Een goed ontwerp resulteert meestal in een snel foutloos programma. Een gammel ontwerp als uitgangspunt betekent echter een ware lijdensweg. De tijd, die je nodig hebt om het programma foutloos te maken, zal vele malen groter zijn dan de tijd die je nodig had voor het ontwerp. Je kunt dus beter iets meer tijd besteden aan het ontwerp van je programma, om het foutzoeken korter te maken.

Met deze benadering kan heel goed de algemene opbouw van het programma worden getest, maar het testen van het programma met de I/O apparatuur in real time is niet mogelijk. Een oplossing is, het programma in EPROM zetten, en gewoon kijken of het werkt.

Maar er is een betere oplossing: de *in-circuit emulator*. Zo'n emulator gebruikt een Z80 (of een andere processor) om de Z80 in de computer te simuleren in real time. De Z80 wordt uit de computer gehaald, en daarvoor in de plaats komt een 40 pins connector van de emulator. De signalen afkomstig van de emulator komen volledig overeen met die van de Z80, alleen misschien iets langzamer. Het belangrijke voordeel hiervan is, dat het programma in RAM blijft. Nu kan het programma wel getest worden in relatie met de I/O apparatuur. Bovendien staan de programmeur alle hulpmiddelen ter beschikking, zoals de editor, foutzoeker, symbolische faciliteiten, enz.

Een goede emulator heeft meer faciliteiten, zoals een *trace*. Een trace is een opname van de laatste instructies, of de status van de verschillende bussen in het systeem vlak voor een breakpoint. Het kan zelfs een scoop triggeren op een gespecificeerd adres, of een bepaalde combinatie van bits. Zo'n faciliteit heeft een grote waarde, want als de fout zichtbaar wordt, is het meestal al te laat. De oorzaak van de fout, een instructie of data, komt al eerder in het programma voor. M.b.v de trace is het mogelijk uit te vinden in welk deel van het programma de oorzaak van de fout zit. Is de trace niet lang genoeg, dan kan het breakpoint eenvoudig eerder gezet worden.

De ontwikkeling van een programma is nu beschreven. Als volgende, gaan we de hardware alternatieven voor het ontwikkelen van programma's nader bekijken.

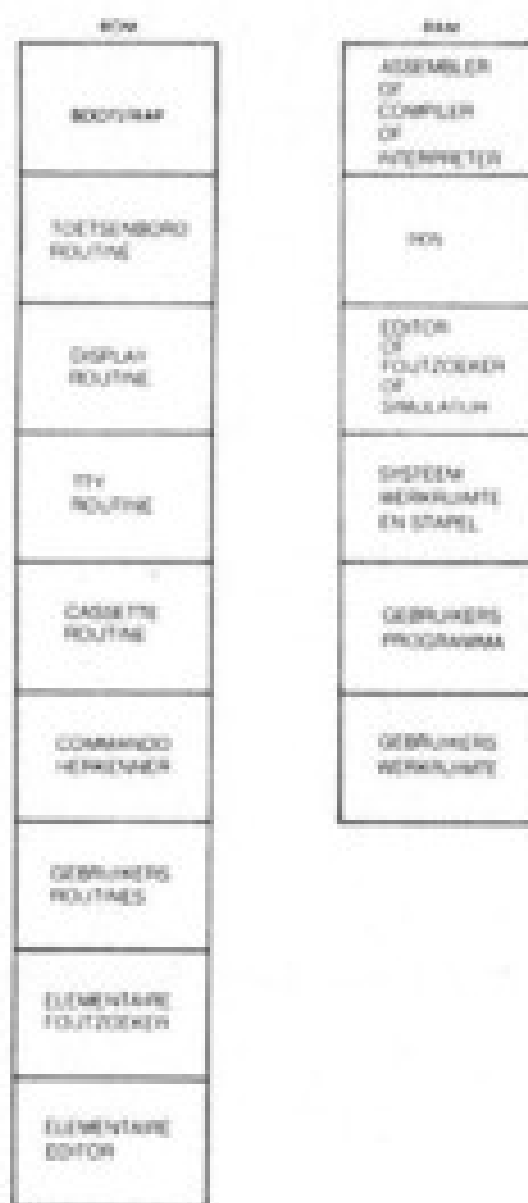

Fig. 10.2: Een typische "plattegrond" van het geheugen

HARDWARE ALTERNATIEVEN

Single-board microcomputer

Een single-board computer (een microcomputer op 1 kaart) is de voordeligste benadering. Er is meestal een hexadecimaal toetsenbord en 6 LED's, waarmee adres en data zichtbaar worden gemaakt, op zo'n single-board computer. Vanwege de kleine hoeveelheid geheugen, is er meestal geen assembler aanwezig. Hoogstens heeft het een kleine monitor, en vrijwel geen edit en foutzoek faciliteiten. Alle programma's moeten in hexadecimale vorm ingevoerd worden. In principe kan een single-board computer hetzelfde als zijn grote broers. Maar van-

wege de kleine hoeveelheid aanwezig geheugen biedt het niet de zelfde faciliteiten, en programma ontwikkeling duurt dan ook veel langer. Daarom is een dergelijke computer het best geschikt voor het onderwijs, en daar waar slechts kleine programma's gemaakt moeten worden. Single-board computers zijn waarschijnlijk de goedkoopste manier om het programmeren te leren. Ze zijn echter niet geschikt voor het ontwikkelen van grote programma's, tenzij ze uitgebreid zijn met meer geheugen en de benodigde ontwikkel faciliteiten.

Het ontwikkel systeem

Een ontwikkel systeem is een microcomputer met een grote hoeveelheid geheugen (32K, 48K), een aantal randapparaten, zoals een beeldscherm (CRT), printer, schijven en een PROM programmer, en misschien een in-circuit emulator. Een ontwikkel systeem is speciaal bedoeld voor de ontwikkeling van programma's in een industriële omgeving. Het heeft alle, of bijna alle, software faciliteiten, zoals we die besproken hebben in het vorige deel. In principe is het een ideaal instrument voor de ontwikkeling van software.

Het ontwikkel systeem is misschien in zoverre beperkt, dat het geen compiler of interpreter heeft, omdat daarvoor veel geheugen nodig is, meer dan het systeem bezit. Het systeem biedt echter alle faciliteiten voor het ontwikkelen van programma's in assembler taal. Omdat deze ontwikkel systemen veel minder verkocht worden dan hobby computers, zijn ze ook veel duurder.

Hobby computers

De hardware van een hobby computer is natuurlijk analoog aan die van een ontwikkel systeem. Het verschil zit in de software. Deze is veel minder geavanceerd dan die van een ontwikkel systeem. Hobby computers zijn daarom te zien als een tussenstap tussen de single-board computer en het microcomputer ontwikkel systeem. Voor mensen, die bescheiden programma's willen maken, zijn ze de beste keus. Deze computers zijn vrij "goedkoop" en bieden toch een aantal bruikbare software hulpmiddelen.

Time-sharing systeem

Het is mogelijk bij bepaalde maatschappijen terminals te huren, die opgenomen zijn in een time sharing computer netwerk. Alle terminals

delen de beschikbare tijd van een grote computer, en hebben alle voordelen van een dergelijke grote computer. De meeste systemen hebben *cross assemblers* voor vrijwel alle microprocessors. Een cross assembler is een assembler voor, bijvoorbeeld, de Z80 op, bijvoorbeeld, een IBM370. Of formeel gezegd, een cross assembler is een assembler voor microprocessor X, op processor Y. Welke processor Y gebruikt wordt is niet van belang. De gebruiker schrijft gewoon assembler taal programma's voor de Z80, en de cross assembler vertaalt het in het goede binaire patroon. Het programma kan op dat punt echter niet uitgevoerd worden, tenzij er een programma is, dat microprocessor X simuleert. I/O apparatuur kan dan niet worden getest. Deze oplossing wordt daarom alleen in industriële omgevingen gebruikt.

De bedrijfs computer

Heeft een bedrijf een eigen grote computer, dan zijn meestal wel cross assemblers aanwezig. Is er sprake van time sharing, dan komt dit overeen met de hierboven besproken situatie. Wordt er in batch gewerkt, dan is dat misschien wel de meest ongeschikte manier om programma's te ontwikkelen, omdat daarmee erg veel tijd gemoeid is.

Wel of geen bedieningspaneel?

Een bedieningspaneel is een stuk hardware, dat vaak voor het foutzoeken gebruikt wordt. Oorspronkelijk was het een hulpmiddel voor het weergeven van de binaire inhoud van een register of het geheugen. Alle functies van een bedieningspaneel echter, kunnen worden uitgevoerd door een terminal, zodat deze tegenwoordig vaak wordt gebruikt. Het voordeel van een CRT is, dat gekozen kan worden tussen de verschillende soorten voorstellingen, zoals binair, hex, symbolisch en decimaal, mits de routines daarvoor aanwezig zijn. Het nadeel is, dat meerdere toetsen aangeslagen moeten worden, in plaats van 1 knop. Omdat de kosten echter van een bedieningspaneel nog wel aanzienlijk zijn, wordt het vrijwel niet meer toegepast als hulpmiddel bij het foutzoeken. De waarde die men vaak hecht aan een bedieningspaneel is vaak op basis van emotionele argumenten in plaats van op verstandelijke. Ik vind, dat een bedieningspaneel niet onmisbaar is.

Samenvatting van de hardware hulpmiddelen

Er zijn drie gevallen te onderscheiden. Heb je slechts een beperkt

budget, en wil je leren programmeren, koop dan een single-board computer. Je zult alle programma's in dit boek ermee kunnen maken, en nog vele andere. Wil je echter programma's maken met meer dan een paar honderd instructies, dan zul je zeker last hebben van de beperkingen van een dergelijk systeem.

Ben je een industrieel gebruiker, dan heb je een ontwikkel systeem nodig. Iedere besparing op een dergelijk systeem betekent een aanzienlijk langere ontwikkel tijd. De keuze is duidelijk: hardware of ontwikkeltijd. Natuurlijk, als de programma's eenvoudig zijn, kan een goedkopere oplossing worden gezocht. Als er echter grote ingewikkelde programma's gemaakt moeten worden, dan is een besparing op het ontwikkel systeem nauwelijks te rechtvaardigen. Programmeer kosten maken het grootste deel van alle kosten uit.

Voor de amateur is de hobby computer, met zijn minimale, maar voldoende faciliteiten, een goede keus. Voor veel hobby computers is al goede ontwikkel software te krijgen.

Maar nu gaan we het meest onmisbare hulpmiddel bekijken: de assembler.

DE ASSEMBLER

We hebben het hele boek door assembler taal gebruikt, zonder de formele syntax of definitie ervan te geven. Dat verzuim zal hier goed worden gemaakt. Een assembler is ontworpen om symbolische voorstelling van een programma mogelijk te maken. Toch moet het assembler programma de mnemonics gemakkelijk kunnen vertalen in de binaire voorstelling.

Assembler velden

We hebben gezien, dat verschillende velden worden gebruikt:

Het *label veld*, facultatief, kan een symbolisch adres bevatten voor de erop volgende instructie.

Het *instructie veld*, met de opcode en operanden (soms hebben de operanden een eigen veld).

Het *commentaar veld*, is het meest rechtse veld, facultatief, en bedoeld voor de documentatie van het programma.

Deze velden worden getoond in het programmeer formulier in figuur 10.3.

Zit het programma eenmaal in de assembler, dan produceert deze er een *listing* van. De assembler voegt aan de genoemde velden drie velden toe, meestal links op de pagina. Zie de listing in figuur 10.4. Links staat het regel nummer. Iedere door de programmeur ingetypte regel krijgt een symbolisch regel nummer.

Het volgende veld geeft het echte adres, d.w.z. de hexadecimale waarde van de programma teller als deze naar de instructie wijst.

Nog verder naar rechts vinden we de hexadecimale voorstelling van de instructie.

Zelfs al maak je programma's voor een single-board computer met hex invoer, dan nog kun je het programma schrijven in assembler taal, mits je toegang hebt tot een systeem met een assembler. Daarna kun je het programma uitvoeren op je eigen systeem, want de assembler genereert de juiste hexadecimale codes voor je systeem. Dit eenvoudige voorbeeld toont het nut van een dergelijk software hulpmiddel.

Tabellen

Wanneer de assembler het programma vertaalt, voert het twee belangrijke taken uit:

- 1 - het vertaalt de mnemonics in de binaire code.
- 2 - het vertaalt de symbolen voor constanten en adressen in hun echte binaire waarden.

De assembler geeft i.v.m. het foutzoeken aan het eind van de listing een tabel met daarin de symbolen en hun hexadecimale waarde. Deze tabel heet de "symbol table".

Sommige symbol tables geven niet alleen symbool en waarde, maar ook de regels waar ze in voorkomen.

Fout boodschappen

Tijdens het vertalen ontdekt de assembler syntax fouten en geeft deze als onderdeel van de listing. Foutboodschappen kunnen zijn: niet gedefinieerd symbool, label al gedefinieerd, foute opcode, fout adres, foute adresserings mode. Meer gedetailleerde foutmeldingen zijn natuurlijk wenselijk, en zijn dan ook vaak voorhanden. Ze variëren echter van assembler tot assembler.

De assembler taal

De opcodes zijn al eerder gedefinieerd. We zullen hier de symbolen, constantes en operators definiëren, die deel uit kunnen maken van de syntax van de assembler.

Symbolen

Symbolen worden gebruikt om numerieke waarden (data of adressen) voor te stellen. Ze mogen bestaan uit ten hoogste 6 karakters, en moeten met een letter beginnen. De karakters mogen zijn: de letters uit het alfabet en getallen. Namen identiek aan opcodes mogen niet gebruikt worden. A, B, C, D, E, H, L, BC, DE, HL, AF, IX, IY, SP en de korte namen, die als pseudo operators door de assembler worden gebruikt, zijn niet toegestaan. De afkortingen van de verschillende vlaggen mogen ook niet als symbolen gebruikt worden: C, Z, N, PE, NC, P, PO.

Het toekennen van een waarde aan een symbool

Labels zijn speciale symbolen, waarvan de waarde niet gedefinieerd hoeft te worden door de programmeur. De assembler doet dat automatisch, zogauw deze een label tegenkomt. De label krijgt op deze wijze de waarde van de regel waarin deze staat. Er bestaan speciale pseudo-instructies, waarmee nieuwe start waarden voor de labels kunnen worden geforceerd, of waarmee ze een specifieke waarde krijgen.

CODELIST FROM THE ASSEMBLER FOR THE Z-80				LIST FROM	
ADDRESS	HEX	ASSEMBLER	CODE	DISASSEMBLER	COMMENT
000000	000000	000000	00	00000000	
000001	000001	000001	01	00000001	
000002	000002	000002	02	00000002	
000003	000003	000003	03	00000003	
000004	000004	000004	04	00000004	
000005	000005	000005	05	00000005	
000006	000006	000006	06	00000006	
000007	000007	000007	07	00000007	
000008	000008	000008	08	00000008	
000009	000009	000009	09	00000009	
00000A	00000A	00000A	0A	0000000A	
00000B	00000B	00000B	0B	0000000B	
00000C	00000C	00000C	0C	0000000C	
00000D	00000D	00000D	0D	0000000D	
00000E	00000E	00000E	0E	0000000E	
00000F	00000F	00000F	0F	0000000F	
000010	000010	000010	10	00000010	
000011	000011	000011	11	00000011	
000012	000012	000012	12	00000012	
000013	000013	000013	13	00000013	
000014	000014	000014	14	00000014	
000015	000015	000015	15	00000015	
000016	000016	000016	16	00000016	
000017	000017	000017	17	00000017	
000018	000018	000018	18	00000018	
000019	000019	000019	19	00000019	
00001A	00001A	00001A	1A	0000001A	
00001B	00001B	00001B	1B	0000001B	
00001C	00001C	00001C	1C	0000001C	
00001D	00001D	00001D	1D	0000001D	
00001E	00001E	00001E	1E	0000001E	
00001F	00001F	00001F	1F	0000001F	
000020	000020	000020	20	00000020	
000021	000021	000021	21	00000021	
000022	000022	000022	22	00000022	
000023	000023	000023	23	00000023	
000024	000024	000024	24	00000024	
000025	000025	000025	25	00000025	
000026	000026	000026	26	00000026	
000027	000027	000027	27	00000027	
000028	000028	000028	28	00000028	
000029	000029	000029	29	00000029	
00002A	00002A	00002A	2A	0000002A	
00002B	00002B	00002B	2B	0000002B	
00002C	00002C	00002C	2C	0000002C	
00002D	00002D	00002D	2D	0000002D	
00002E	00002E	00002E	2E	0000002E	
00002F	00002F	00002F	2F	0000002F	
000030	000030	000030	30	00000030	
000031	000031	000031	31	00000031	
000032	000032	000032	32	00000032	
000033	000033	000033	33	00000033	
000034	000034	000034	34	00000034	
000035	000035	000035	35	00000035	
000036	000036	000036	36	00000036	
000037	000037	000037	37	00000037	
000038	000038	000038	38	00000038	
000039	000039	000039	39	00000039	
00003A	00003A	00003A	3A	0000003A	
00003B	00003B	00003B	3B	0000003B	
00003C	00003C	00003C	3C	0000003C	
00003D	00003D	00003D	3D	0000003D	
00003E	00003E	00003E	3E	0000003E	
00003F	00003F	00003F	3F	0000003F	
000040	000040	000040	40	00000040	
000041	000041	000041	41	00000041	
000042	000042	000042	42	00000042	
000043	000043	000043	43	00000043	
000044	000044	000044	44	00000044	
000045	000045	000045	45	00000045	
000046	000046	000046	46	00000046	
000047	000047	000047	47	00000047	
000048	000048	000048	48	00000048	
000049	000049	000049	49	00000049	
00004A	00004A	00004A	4A	0000004A	
00004B	00004B	00004B	4B	0000004B	
00004C	00004C	00004C	4C	0000004C	
00004D	00004D	00004D	4D	0000004D	
00004E	00004E	00004E	4E	0000004E	
00004F	00004F	00004F	4F	0000004F	
000050	000050	000050	50	00000050	
000051	000051	000051	51	00000051	
000052	000052	000052	52	00000052	
000053	000053	000053	53	00000053	
000054	000054	000054	54	00000054	
000055	000055	000055	55	00000055	
000056	000056	000056	56	00000056	
000057	000057	000057	57	00000057	
000058	000058	000058	58	00000058	
000059	000059	000059	59	00000059	
00005A	00005A	00005A	5A	0000005A	
00005B	00005B	00005B	5B	0000005B	
00005C	00005C	00005C	5C	0000005C	
00005D	00005D	00005D	5D	0000005D	
00005E	00005E	00005E	5E	0000005E	
00005F	00005F	00005F	5F	0000005F	
000060	000060	000060	60	00000060	
000061	000061	000061	61	00000061	
000062	000062	000062	62	00000062	
000063	000063	000063	63	00000063	
000064	000064	000064	64	00000064	
000065	000065	000065	65	00000065	
000066	000066	000066	66	00000066	
000067	000067	000067	67	00000067	
000068	000068	000068	68	00000068	
000069	000069	000069	69	00000069	
00006A	00006A	00006A	6A	0000006A	
00006B	00006B	00006B	6B	0000006B	
00006C	00006C	00006C	6C	0000006C	
00006D	00006D	00006D	6D	0000006D	
00006E	00006E	00006E	6E	0000006E	
00006F	00006F	00006F	6F	0000006F	
000070	000070	000070	70	00000070	
000071	000071	000071	71	00000071	
000072	000072	000072	72	00000072	
000073	000073	000073	73	00000073	
000074	000074	000074	74	00000074	
000075	000075	000075	75	00000075	
000076	000076	000076	76	00000076	
000077	000077	000077	77	00000077	
000078	000078	000078	78	00000078	
000079	000079	000079	79	00000079	
00007A	00007A	00007A	7A	0000007A	
00007B	00007B	00007B	7B	0000007B	
00007C	00007C	00007C	7C	0000007C	
00007D	00007D	00007D	7D	0000007D	
00007E	00007E	00007E	7E	0000007E	
00007F	00007F	00007F	7F	0000007F	
000080	000080	000080	80	00000080	
000081	000081	000081	81	00000081	
000082	000082	000082	82	00000082	
000083	000083	000083	83	00000083	
000084	000084	000084	84	00000084	
000085	000085	000085	85	00000085	
000086	000086	000086	86	00000086	
000087	000087	000087	87	00000087	
000088	000088	000088	88	00000088	
000089	000089	000089	89	00000089	
00008A	00008A	00008A	8A	0000008A	
00008B	00008B	00008B	8B	0000008B	
00008C	00008C	00008C	8C	0000008C	
00008D	00008D	00008D	8D	0000008D	
00008E	00008E	00008E	8E	0000008E	
00008F	00008F	00008F	8F	0000008F	
000090	000090	000090	90	00000090	
000091	000091	000091	91	00000091	
000092	000092	000092	92	00000092	
000093	000093	000093	93	00000093	
000094	000094	000094	94	00000094	
000095	000095	000095	95	00000095	
000096	000096	000096	96	00000096	
000097	000097	000097	97	00000097	
000098	000098	000098	98	00000098	
000099	000099	000099	99	00000099	
00009A	00009A	00009A	9A	0000009A	
00009B	00009B	00009B	9B	0000009B	
00009C	00009C	00009C	9C	0000009C	
00009D	00009D	00009D	9D	0000009D	
00009E	00009E	00009E	9E	0000009E	
00009F	00009F	00009F	9F	0000009F	
0000A0	0000A0	0000A0	A0	000000A0	
0000A1	0000A1	0000A1	A1	000000A1	
0000A2	0000A2	0000A2	A2	000000A2	
0000A3	0000A3	0000A3	A3	000000A3	
0000A4	0000A4	0000A4	A4	000000A4	
0000A5	0000A5	0000A5	A5	000000A5	
0000A6	0000A6	0000A6	A6	000000A6	
0000A7	0000A7	0000A7	A7	000000A7	
0000A8	0000A8	0000A8	A8	000000A8	
0000A9	0000A9	0000A9	A9	000000A9	
0000AA	0000AA	0000AA	AA	000000AA	
0000AB	0000AB	0000AB	AB	000000AB	
0000AC	0000AC	0000AC	AC	000000AC	
0000AD	0000AD	0000AD	AD	000000AD	
0000AE	0000AE	0000AE	AE	000000AE	
0000AF	0000AF	0000AF	AF	000000AF	
0000B0	0000B0	0000B0	B0	000000B0	
0000B1	0000B1	0000B1	B1	000000B1	
0000B2	0000B2	0000B2	B2	000000B2	
0000B3	0000B3	0000B3	B3	000000B3	
0000B4	0000B4	0000B4	B4	000000B4	
0000B5	0000B5	0000B5	B5	000000B5	
0000B6	0000B6	0000B6	B6	000000B6	
0000B7	0000B7	0000B7	B7	000000B7	
0000B8	0000B8	0000B8	B8	000000B8	
0000B9	0000B9	0000B9	B9	000000B9	
0000BA	0000BA	0000BA	BA	000000BA	
0000BB	0000BB	0000BB	BB	000000BB	
0000BC	0000BC	0000BC	BC	000000BC	
0000BD	0000BD	0000BD	BD	000000BD	
0000BE	0000BE	0000BE	BE	000000BE	
0000BF	0000BF	0000BF	BF	000000BF	
0000C0	0000C0	0000C0	C0	000000C0	
0000C1	0000C1	0000C1	C1	000000C1	
0000C2	0000C2	0000C2	C2	000000C2	
0000C3	0000C3	0000C3	C3	000000C3	
0000C4	0000C4	0000C4	C4	000000C4	
0000C5	0000C5	0000C5	C5	000000C5	
0000C6	0000C6	0000C6	C6	0000	

Symbolen voor constanten en geheugen adressen moeten echter door de programmeur worden gedefinieerd, voordat ze gebruikt worden.

Voor het toekennen van waarden aan symbolen kan een *directive* worden gebruikt. (Directive betekent richtlijn). Een directive is een aanwijzing voor de assembler, die niet wordt vertaald in een uitvoerbare instructie code. We willen, bijvoorbeeld, het symbool LOG een waarde toekennen. Dat kan als volgt:

```
LOG DFW 3002H
```

LOG krijgt de waarde 3002 hexadecimaal. De assembler directives worden later in dit hoofdstuk onderzocht.

Constanten of literals

Constanten kunnen worden uitgedrukt in decimale, hexadecimale, octale of in binaire voorstelling, en zelfs als een reeks alfanumerieke karakters. Daarom moet aan het getal een symbool worden toegevoegd, om aan te geven welke basis gebruikt wordt. Om 0 in de accumulator te laden kunnen we eenvoudig schrijven:

```
LD A, 0
```

eventueel gevolgd door een D.

Een hexadecimaal getal moet eindigen met een H. Om FF in de accumulator te laden moeten we schrijven:

```
LD A, FFH
```

Een octaal getal eindigt met O of Q, een binair getal met B. Stel we willen bijvoorbeeld 11111111 in de accumulator laden:

```
LD A, 11111111B
```

In het literal veld mogen ook ASCII karakters worden gebruikt. Dit karakter moet tussen apostrofs geplaatst worden. Bijvoorbeeld:

```
LD A, 'S'
```

Oefening 10.1: Laden de volgende twee instructies de zelfde waarde in de accumulator? LD A,'5' en LD A,5H.

Denk eraan, dat volgens Zilog afspraken, ronde haken een adres weergeven. Bijvoorbeeld:

```
LD A, (10)
```

geeft aan, dat de inhoud van adres 10 in de accumulator geladen moet worden.

Operatoren

Om het maken van symbolische programma's nog verder te vergemakkelijken, staat de assembler het gebruik van zogenaamde operatoren toe. Tenminste moeten de plus en de min toegestaan worden. Dan is het volgende mogelijk:

```
LD  A, (ADDRESS)
LD  A, (ADDRESS + 1)
```

De uitdrukking `ADRES + 1` wordt door de assembler uitgerekend, om het echte adres (binair) te kunnen vinden. Het wordt in *assembler tijd* uitgerekend, en niet tijdens de uitvoering van het programma.

Andere operatoren kunnen aanwezig zijn, zoals vermenigvuldigen en delen, wat erg gemakkelijk is bij tabellen. Ook komen soms voor groter dan, en kleiner dan.

De uitdrukking moet, natuurlijk, altijd resulteren in een positief antwoord. Negatieve uitkomsten mogen normaal niet worden gebruikt. Deze moeten uitgedrukt worden in het hexadecimale formaat.

Tenslotte is er een symbool, dat traditioneel gebruikt wordt om de huidige waarde van de programma teller uit te drukken: "\$".

Oefening 10.2: Wat is het verschil tussen de volgende instructies?

```
LD  A, 10101010B
LD  A, (10101010B)
```

Oefening 10.3: Wat is het effect van de instructie: `JP NC, $ - 2`

```
JP  NC, $ - 2
```

Uitdrukkingen

De Z80 assembler laat een groot aantal uitdrukkingen met rekenkundige en logische bewerkingen toe. De assembler werkt deze uitdrukkingen uit van links naar rechts, met in acht neming van de prioriteiten zoals deze in figuur 10.5 voorkomen. Ronde haken mogen voorkomen, om een bepaalde prioriteit af te dwingen, maar de buitenste haken geven altijd aan, dat het om een adres gaat.

Assembler directives

Directives zijn opdrachten van de programmeur aan de assembler, waardoor, bijvoorbeeld, waarden aan symbolen toegekend worden, of waarmee print opdrachten gegeven kunnen worden. Deze laatste opdrachten worden commando's genoemd, en zullen apart worden besproken.

We zullen nu de 11 assembler directives van het Z80 ontwikkel systeem de revue laten passeren:

ORG nn

De assembler adres teller wordt op de waarde nn gezet. Dat wil zeggen, dat de eerstvolgende instructie na deze directive op adres nn komt. Het kan gebruikt worden, om verschillende delen van het programma op verschillende adressen in het geheugen te plaatsen.

EQU nn

Wordt gebruikt om een label een waarde te geven.

DEFL nn

Deze directive geeft ook een label een waarde, maar mag meerdere keren in een programma voorkomen, om het zelfde label verschillende waarden te geven, terwijl EQU maar een maal mag voorkomen per label.

DEFB n

De waarde n wordt toegekend aan de inhoud van het adres waar deze directive staat.

DEFB 'S'

Kent de ASCII waarde toe aan het byte.

DEFW nn

Kent de waarde nn toe aan het twee bytes woord op het huidige adres.

DEFS nn

Reserveert in het geheugen een blok van nn bytes, te beginnen op het huidige adres.

DEFM 'S'

De reeks karakters tussen de apostrofs wordt in het geheugen ge-

OPERATOR	FUNCTIE	PRIORITEIT
+	PLUS	1
-	MINUS	1
.NOT. or \	LOGISCHE NEGATIE	1
.RES.	RESULTAAT	1
**	EXPONENT	2
*	VERMENIGVULDIGING	3
/	DELING	3
.MOD.	MODULO	3
.SHR.	LOGISCHE VERSCHUIVING RECHTS	3
.SHL.	LOGISCHE VERSCHUIVING LINKS	3
+	OPTELLING	4
-	AFTREKKING	4
.AND. or &	LOGISCHE EN	5
.OR. or	LOGISCHE OF	6
.XOR.	LOGISCHE EXCLUSIEVE OF	6
.EQ. or =	GELUK	7
.GT. or >	GROTER DAN	7
.LT. or <	KLEINER DAN	7
.UGT.	GROTER DAN ZONDER TEKEN	7
.ULT.	KLEINER DAN ZONDER TEKEN	7

Fig. 10.5: Prioriteiten

plaatst, te beginnen op het huidige adres. De reeks moet kleiner zijn dan 63 karakters.

MACRO P0 P1 ..... Pn

Wordt gebruikt om een label als macro te definiëren, tesamen met zijn parameters. Dit komt later nog ter sprake.

END

Geeft het einde van een programma aan. Instructies na deze directive worden genegeerd.

ENDM

Geeft het einde van een macro definitie aan.

Assembler commando's

Commando's worden gebruikt om het formaat van de listing te veranderen. Alle commando's beginnen met een ster in kolom 1. De Z80 assembler kent zeven commando's. Voorbeelden hiervan zijn:

EJECT

De listing gaat verder aan het begin van de volgende pagina.

LIST OFF

Het printen van de listing houdt op bij dit commando.

De andere commando's zijn: *"*HEADING S"*, *"*LIST ON"*, *"*MACLIST ON"*, *"*MACLIST OFF"*, *"*INCLUDE FILENAME"*.

Macro's

Een macro is eenvoudig gezegd, een naam toegekend aan een groep instructies. Dit is gemakkelijk voor de programmeur. Wordt een bepaalde groep instructies herhaald gebruikt in een programma, dan kan een macro worden gedefinieerd, waardoor niet iedere keer alle instructies geschreven hoeven te worden. Een voorbeeld van een macro is:

```
SAVREG MACRO PUSH AF
                PUSH BC
                PUSH DE
                PUSH HL
            ENDM
```

Iedere keer als we in het programma de registers op de stapel willen zetten, hoeven we alleen maar te schrijven: *"SAVREG"* i.p.v. alle instructies. Iedere keer als de assembler de naam SAVREG tegenkomt, zal deze de naam vervangen door de vier instructies. Een assembler met een dergelijke faciliteit heet een macro-assembler.

Macro of subroutine

De macro lijkt in werking misschien op een subroutine, maar dat is niet het geval. Als de assembler de object code genereert, vervangt deze alle macro's door de daadwerkelijke instructies. Tijdens het uit-

voeren van het programma verschijnt iedere groep instructies zo vaak als de macro voorkomt.

Een subroutine, daarentegen, komt slechts een maal in het programma voor. Hij wordt alleen herhaald gebruikt. Het programma springt daarvoor naar het adres van de subroutine. Een macro wordt tijdens het vertalen geëxpandeerd, een subroutine wordt uitgevoerd tijdens de executie van het programma. Ze werken op een verschillende manier.

Macro parameters

Iedere macro kan voorzien worden van een aantal parameters. Laten wij, bij wijze van voorbeeld, de volgende macro bekijken:

```
SWAP  MACRO      #M, #N, #T
      LD          A, #M          M INTO A
      LD          #T, A          A INTO T (= M)
      LD          A, #N          N INTO A
      LD          #M, A          A INTO M (= N)
      LD          A, #T          T INTO A
      LD          #N, A          A INTO N (= T)
      END          M
```

Deze macro verwisselt de inhoud van de geheugen adressen M en N. De Z80 is niet voorzien van een dergelijke instructie. Een macro is dan een oplossing. "T" wordt hier gebruikt als een tijdelijke opslag. We willen nu de inhoud van de adressen ALPHA en BETA verwisselen. De instructie die we dan moeten gebruiken is:

SWAP (ALPHA), (BETA), (TEMP)

TEMP is het adres voor de tijdelijke opslag. De assembler expandeert deze macro tot de volgende instructies:

```
LD  A, (ALPHA)
LD  (TEMP), A
LD  A, (BETA)
LD  (ALPHA), A
LD  A, (TEMP)
LD  (BETA), A
```

Het nut van de macro moet nu duidelijk zijn. De programmeur kan zijn eigen pseudo-instructies gebruiken, die hij m.b.v. macro's definieert. Hij kan als het ware de instructie set van de Z80 uitbreiden, zoveel als hij zelf wil. Er is echter een nadeel. Iedere macro wordt geëxpandeerd

tot het aantal instructies dat de programmeur er voor gebruikt heeft. Een macro is dus langzamer dan een enkele instructie. Voor lange programma's zijn macro's echter erg gemakkelijk.

Aanvullende macro faciliteiten

Vele aanvullende macro faciliteiten kunnen aanwezig zijn. Macro's kunnen, bijvoorbeeld, genest voorkomen, d.w.z. een macro definitie binnen een andere. Daardoor kan een macro zichzelf veranderen! De eerste macro aanroep is dan de normale expansie, maar iedere volgende aanroep krijgt een andere expansie van de zelfde macro. Dit mag bij de Z80 assembler, maar geneste definities zijn niet toegestaan.

VOORWAARDELIJKE VERTALING

Een andere faciliteit van de Z80 assembler is de voorwaardelijke vertaling. De programmeur kan zijn programma's ontwerpen met het oog op vele toepassingen. Voor een bepaalde toepassing kan hij dan aangeven, welke onderdelen van het programma vertaald moeten worden. Bijvoorbeeld, een industriële gebruiker ontwerpt programma's voor de besturing van een willekeurig aantal verkeerslichten per kruising. De ontwerper ontvangt de specificaties van een bepaald kruispunt m.b.t. de eisen die aan de verkeerslichten gesteld worden. Door middel van een voorwaardelijke vertaling, worden dan alleen die delen van het programma vertaald, die nodig zijn voor die situatie. Het resultaat is een ideaal passende oplossing voor het probleem.

Voorwaardelijke vertaling is daarom bijzonder nuttig voor het maken van programma's in een industriële omgeving, waar veel variaties mogelijk zijn op een basis ontwerp. Het verzekert een snel antwoord (in de vorm van een programma) op veranderingen van externe parameters.

De micro-assembler van Zilog kent twee voorwaardelijk pseudo-OP's:

COND nn en ENDC

nn geeft de voorwaarde of conditie aan. Zolang de conditie waar is na COND nn, worden de instructies die er op volgen vertaald. Is de conditie echter niet waar, dan worden de instructies tot de volgende ENDC niet vertaald. ENDC wordt gebruikt, om een COND te beëindigen. COND mag niet genest worden.

In theorie kunnen andere voorwaardelijke vertaal faciliteiten voorkomen, met een "IF" en "ELSE" specificatie. Misschien zijn deze beschikbaar in een toekomstige versie van de assembler.

SAMENVATTING

In dit hoofdstuk hebben we kennis gemaakt met de technieken en hulpmiddelen, die nodig zijn bij het ontwikkelen van programma's, samen met de beperkingen en alternatieven.

De hardware kan daarbij variëren van een single-board computer tot een volwaardig ontwikkel systeem. Het programmeren kan gebeuren van binair niveau tot op het niveau van een hogere taal.

Je zult hier zelf uit moeten kiezen, op basis van het doel dat je voor ogen staat, en de hulpmiddelen waarover je beschikt.

11

CONCLUSIE

We hebben ons nu bezig gehouden met alle belangrijke aspecten van het programmeren, van definities en basis beginselen tot de interne manipulatie van de Z80 registers, de controle van I/O apparatuur, en de eigenschappen van de hulpmiddelen voor software ontwikkeling. Wat is de volgende stap? Ik kan daar twee gezichtspunten bieden. De eerste heeft betrekking op de ontwikkeling van de technologie, de tweede heeft betrekking op de ontwikkeling van je eigen kennis en vakmanschap.

TECHNOLOGISCHE ONTWIKKELING

De steeds voortschrijdende MOS technologie maakt het mogelijk steeds meer ingewikkelde chips te maken. De daarbij optredende kosten worden steeds lager. Het gevolg is, dat vele input/output chips een ingebouwde eenvoudige processor hebben. Dat betekent, dat de meeste LSI chips in een systeem *programmeerbaar* zullen worden. We staan nu voor een schijnbaar, maar wel interessant dilemma. Om het ontwerpen van software eenvoudiger te maken, en om het aantal componenten te beperken, moeten de nieuwe I/O chips wel programmeerbaar zijn. Daar staat tegenover, dat al deze chips verschillend zijn. Iedere chip moet anders geprogrammeerd worden. De programmeur moet al deze chips dus tot in details bestuderen! *Het programmeren van een systeem betekent niet alleen het programmeren van de microprocessor, maar ook het programmeren van alle andere chips in het systeem.* De tijd, die nodig is voor het leren programmeren van iedere chip, kan aanzienlijk zijn.

Natuurlijk is dit slechts een schijnbaar dilemma. Zouden deze chips niet bestaan, dan zouden de te bouwen interfaces nog ingewikkelder zijn. En dat niet alleen, ook de programma's zouden complexer worden. De complexiteit van de nu ontstane situatie is het gevolg van de veelheid aan de te programmeren chips. Je moet niet 1, maar veel processors programmeren in het systeem. Ik hoop echter, dat met de hulp van dit boek die taak aanzienlijk lichter is geworden.

DE VOLGENDE STAP

"Op papier" ken je nu alle basis technieken die nodig zijn om programma's te ontwikkelen voor eenvoudige toepassingen. Dat was ook het doel van dit boek. De volgende stap is, dat je daadwerkelijk gaat programmeren. Daarvoor is nog geen vervanging uitgevonden, het is onmisbaar. Het is onmogelijk het programmeren alleen uit een boek te leren, je moet ook ervaring opdoen. Maar je bent nu tenminste in staat je eigen programma's te schrijven. Ik hoop, dat je er erg veel plezier aan zult beleven.

Voor degenen, die meer willen lezen over de Z80, wordt een boek beschikbaar in 1983, "The Z80 Applications Book", met daarin vele toepassingen die uitgevoerd kunnen worden op een echte microprocessor.

BIJLAGE A

HEXADECIMALE CONVERSIE TABEL

HEX	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F	00	000
0	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	0	0
1	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	256	4096
2	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	512	8192
3	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	768	12288
4	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	1024	16384
5	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	1280	20480
6	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	1536	24576
7	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	1792	28672
8	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	2048	32768
9	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159	2304	36864
A	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	2560	40960
B	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191	2816	45056
C	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207	3072	49152
D	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223	3328	53248
E	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239	3584	57344
F	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255	3840	61440

5		4		3		2		1		0	
HEX	DEC	HEX	DEC	HEX	DEC	HEX	DEC	HEX	DEC	HEX	DEC
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	1,048,576	1	65,536	1	4,096	1	256	1	16	1	1
2	2,097,152	2	131,072	2	8,192	2	512	2	32	2	2
3	3,145,728	3	196,608	3	12,288	3	768	3	48	3	3
4	4,194,304	4	262,144	4	16,384	4	1,024	4	64	4	4
5	5,242,880	5	327,680	5	20,480	5	1,280	5	80	5	5
6	6,291,456	6	393,216	6	24,576	6	1,536	6	96	6	6
7	7,340,032	7	458,752	7	28,672	7	1,792	7	112	7	7
8	8,388,608	8	524,288	8	32,768	8	2,048	8	128	8	8
9	9,437,184	9	589,824	9	36,864	9	2,304	9	144	9	9
A	10,485,760	A	655,360	A	40,960	A	2,560	A	160	A	10
B	11,534,336	B	720,896	B	45,056	B	2,816	B	176	B	11
C	12,582,912	C	786,432	C	49,152	C	3,072	C	192	C	12
D	13,631,488	D	851,968	D	53,248	D	3,328	D	208	D	13
E	14,680,064	E	917,504	E	57,344	E	3,584	E	224	E	14
F	15,728,640	F	983,040	F	61,440	F	3,840	F	240	F	15

BIJLAGE B

ASCII CONVERSIE TABEL

HEX	MSD	0	1	2	3	4	5	6	7
LSB	BITS	000	001	010	011	100	101	110	111
0	0000	NUL	DLE	SPACE	0	@	P	-	p
1	0001	SOH	DC1	!	1	A	Q	a	q
2	0010	STX	DC2	"	2	B	R	b	r
3	0011	ETX	DC3	#	3	C	S	c	s
4	0100	EOT	DC4	\$	4	D	T	d	t
5	0101	ENO	NAK	%	5	E	U	e	u
6	0110	ACK	SYN	&	6	F	V	f	v
7	0111	BEL	ETB	'	7	G	W	g	w
8	1000	BS	CAN	(	8	H	X	h	x
9	1001	HT	EM	)	9	I	Y	i	y
A	1010	LF	SUB	*	:	J	Z	j	z
B	1011	VT	ESC	+	;	K	[	k	{
C	1100	FF	FS	,	<	L	\	l	~
D	1101	CR	GS	-	=	M	]	m	}
E	1110	SO	RS	.	>	N	^	n	~
F	1111	SI	US	/	?	O	_	o	DEL

DE ASCII SYMBOLEN

NUL	— Null	DLE	— Data Link Escape
SOH	— Start of Heading	DC	— Device Control
STX	— Start of Text	NAK	— Negative Acknowledge
ETX	— End of Text	SYN	— Synchronous Idle
EOT	— End of Transmission	ETB	— End of Transmission Block
ENO	— Enquiry	CAN	— Cancel
ACK	— Acknowledge	EM	— End of Medium
BEL	— Bell	SUB	— Substitute
BS	— Backspace	ESC	— Escape
HT	— Horizontal Tabulation	FS	— File Separator
LF	— Line Feed	GS	— Group Separator
VT	— Vertical Tabulation	RS	— Record Separator
FF	— Form Feed	US	— Unit Separator
CR	— Carriage Return	SP	— Space (Blank)
SO	— Shift Out	DEL	— Delete
SI	— Shift In		

BIJLAGE C

RELATIEVE SPRONG TABELLEN

RELATIEVE SPRONG (VOORWAARTS) TABEL

$\frac{150}{\text{MSD}}$	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F
0	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
2	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47
3	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63
4	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79
5	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95
6	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111
7	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127

RELATIEVE SPRONG (ACHTERWAARTS) TABEL

$\frac{150}{\text{MSD}}$	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	A	B	C	D	E	F
B	128	127	126	125	124	123	122	121	120	119	118	117	116	115	114	113
9	112	111	110	109	108	107	106	105	104	103	102	101	100	99	98	97
A	96	95	94	93	92	91	90	89	88	87	86	85	84	83	82	81
B	80	79	78	77	76	75	74	73	72	71	70	69	68	67	66	65
C	64	63	62	61	60	59	58	57	56	55	54	53	52	51	50	49
D	48	47	46	45	44	43	42	41	40	39	38	37	36	35	34	33
E	32	31	30	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17
F	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1

BIJLAGE D

DECIMAAL NAAR BCD CONVERSIE

DECIMAL	BCD	DEC	BCD	DEC	BCD
0	0000	10	00010000	90	10010000
1	0001	11	00010001	91	10010001
2	0010	12	00010010	92	10010010
3	0011	13	00010011	93	10010011
4	0100	14	00010100	94	10010100
5	0101	15	00010101	95	10010101
6	0110	16	00010110	96	10010110
7	0111	17	00010111	97	10010111
8	1000	18	00011000	98	10011000
9	1001	19	00011001	99	10011001

BIJLAGE E

Z80 INSTRUCTIE CODES

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
8E	ADC A,(HL)
D08E05	ADC A,(IX+d)
F08E05	ADC A,(IY+d)
8F	ADC A,A
88	ADC A,B
89	ADC A,C
8A	ADC A,D
8B	ADC A,E
8C	ADC A,H
8D	ADC A,L
CE20	ADC A,n
ED4A	ADC HL,BC
ED5A	ADC HL,DE
ED6A	ADC HL,HL
ED7A	ADC HL,SP
86	ADD A,(HL)
D08605	ADD A,(IX+d)
F08605	ADD A,(IY+d)
87	ADD A,A
80	ADD A,B
81	ADD A,C
82	ADD A,D
83	ADD A,E
84	ADD A,H
85	ADD A,L
C620	ADD A,n
09	ADD HL,BC
19	ADD HL,DE
29	ADD HL,HL
39	ADD HL,SP
D009	ADD IX,BC
D019	ADD IX,DE
D029	ADD IX,IX
D039	ADD IX,SP
F009	ADD IY,BC
F019	ADD IY,DE
F029	ADD IY,IY
F039	ADD IY,SP
A6	AND (HL)
D0A605	AND (IX+d)
F0A605	AND (IY+d)
A7	AND A
A0	AND B
A1	AND C
A2	AND D
A3	AND E
A4	AND H

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
E620	AND n
C846	BIT 0,(HL)
D0C80546	BIT 0,(IX+d)
F0C80546	BIT 0,(IY+d)
C847	BIT 0,A
C848	BIT 0,B
C841	BIT 0,C
C842	BIT 0,D
C843	BIT 0,E
C844	BIT 0,H
C845	BIT 0,L
C84E	BIT 1,(HL)
D0C8054E	BIT 1,(IX+d)
F0C8054E	BIT 1,(IY+d)
C84F	BIT 1,A
C848	BIT 1,B
C849	BIT 1,C
C84A	BIT 1,D
C84B	BIT 1,E
C84C	BIT 1,H
C84D	BIT 1,L
C856	BIT 2,(HL)
D0C80556	BIT 2,(IX+d)
F0C80556	BIT 2,(IY+d)
C857	BIT 2,A
C850	BIT 2,B
C851	BIT 2,C
C852	BIT 2,D
C853	BIT 2,E
C854	BIT 2,H
C855	BIT 2,L
C85E	BIT 3,(HL)
D0C8055E	BIT 3,(IX+d)
F0C8055E	BIT 3,(IY+d)
C85F	BIT 3,A
C858	BIT 3,B
C859	BIT 3,C
C85A	BIT 3,D
C85B	BIT 3,E
C85C	BIT 3,H
C85D	BIT 3,L
C866	BIT 4,(HL)
D0C80566	BIT 4,(IX+d)
F0C80566	BIT 4,(IY+d)
C867	BIT 4,A
C860	BIT 4,B
C861	BIT 4,C

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
C863	BIT 4,E
C864	BIT 4,H
C865	BIT 4,L
C86E	BIT 5,(HL)
DDC8056E	BIT 5,(IX+d)
FDC8056E	BIT 5,(IY+d)
C86F	BIT 5,A
C868	BIT 5,B
C869	BIT 5,C
C86A	BIT 5,D
C86B	BIT 5,E
C86C	BIT 5,H
C86D	BIT 5,L
C876	BIT 6,(HL)
DDC80576	BIT 6,(IX+d)
FDC80576	BIT 6,(IY+d)
C877	BIT 6,A
C870	BIT 6,B
C871	BIT 6,C
C872	BIT 6,D
C873	BIT 6,E
C874	BIT 6,H
C875	BIT 6,L
C87E	BIT 7,(HL)
DDC8057E	BIT 7,(IX+d)
FDC8057E	BIT 7,(IY+d)
C87F	BIT 7,A
C878	BIT 7,B
C879	BIT 7,C
C87A	BIT 7,D
C87B	BIT 7,E
C87C	BIT 7,H
C87D	BIT 7,L
DC8405	CALL C,nn
FC8405	CALL M,nn
D48405	CALL NC,nn
C48405	CALL NZ,nn
F48405	CALL P,nn
EC8405	CALL PE,nn
E48405	CALL PO,nn
CC8405	CALL Z,nn
CD8405	CALL nn
3F	CCF
BE	CP (HL)
DD8E05	CP (IX+d)
FD8E05	CP (IY+d)
BF	CP A
BB	CP B
B9	CP C
BA	CP D
BB	CP E
BC	CP H
BD	CP L
FE20	CP n
EDA9	CPO
CD89	CPOP

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
ED81	CPH
EDA1	CPI
3F	CPL
27	DAA
25	DEC (HL)
DD3505	DEC (IX+d)
FD3505	DEC (IY+d)
3D	DEC A
05	DEC B
06	DEC BC
0D	DEC C
15	DEC D
1B	DEC DE
1D	DEC E
25	DEC H
2B	DEC HL
DD2B	DEC IX
FD2B	DEC IY
3D	DEC L
3B	DEC SP
F3	DI
102E	DJNZ #
F8	EI
E3	EX (SP),HL
DD83	EX (SP),IX
FD83	EX (SP),IY
08	EX AF,AF'
EB	EX DE,HL
D9	EXX
76	HALT
ED46	IM 0
ED56	IM 1
ED66	IM 2
ED7B	IN A,(C)
ED40	IN B,(C)
ED48	IN C,(C)
ED50	IN D,(C)
ED58	IN E,(C)
ED60	IN H,(C)
ED68	IN L,(C)
34	INC (HL)
DD3405	INC (IX+d)
FD3405	INC (IY+d)
3C	INC A
04	INC B
03	INC BC
0C	INC C
14	INC D
13	INC DE
1C	INC E
24	INC H
23	INC HL
DD23	INC IX
FD23	INC IY
2C	INC L
33	INC SP
CD20	INC n

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
EDAA	IND
EDBA	INDR
EDAAZ	INI
EDBZ	INIR
C38405	JP nn
E9	JP (HL),
DDI9	JP (RX),
FDE9	JP (RY),
DA8405	JP C,nn
FA8405	JP M,nn
D38405	JP NC,nn
C28405	JP NZ,nn
F28405	JP P,nn
EA8405	JP PE,nn
E28405	JP PD,nn
CA8405	JP Z,nn
382E	JR C,x
302E	JR NC,x
202E	JR NZ,x
282E	JR Z,x
182E	JR e n
02	LD (C),A
12	LD (DE),A
77	LD (HL),A
70	LD (HL),B
71	LD (HL),C
72	LD (HL),D
73	LD (HL),E
74	LD (HL),H
75	LD (HL),L
3620	LD (HL),n
DD7705	LD (RX+di),A
DD7005	LD (RX+di),B
DD7105	LD (RX+di),C
DD7205	LD (RX+di),D
DD7305	LD (RX+di),E
DD7405	LD (RX+di),H
DD7505	LD (RX+di),L
DD360520	LD (RX+di),n
FD7705	LD (RY+di),A
FD7005	LD (RY+di),B
FD7105	LD (RY+di),C
FD7205	LD (RY+di),D
FD7305	LD (RY+di),E
FD7405	LD (RY+di),H
FD7505	LD (RY+di),L
FD360520	LD (RY+di),n
328405	LD (nnd),A
ED438405	LD (nnd),BC
ED538405	LD (nnd),DE
228405	LD (nnd),HL
DD228405	LD (nnd),IX
FD228405	LD (nnd),IY
ED238405	LD (nnd),SP
0A	LD A,(BC)
1A	LD A,(DE)

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
DD7E05	LD A,(IX+di)
FD7E05	LD A,(IY+di)
1A8405	LD A,(nnd)
77	LD A,A
78	LD A,B
79	LD A,C
7A	LD A,D
7B	LD A,E
7C	LD A,H
ED57	LD A,I
7D	LD A,L
3E20	LD A,n
ED5F	LD A,R
46	LD B,(HL)
DD4605	LD B,(IX+di)
FD4605	LD B,(IY+di)
47	LD B,A
48	LD B,B
41	LD B,C
42	LD B,D
43	LD B,E
44	LD B,H
45	LD B,L
DE20	LD B,n
ED4BB405	LD BC,(nnd)
018405	LD BC,nn
4E	LD C,(HL)
DD4E05	LD C,(IX+di)
FD4E05	LD C,(IY+di)
4F	LD C,A
48	LD C,B
49	LD C,C
4A	LD C,D
4B	LD C,E
4C	LD C,H
4D	LD C,L
DE20	LD C,n
56	LD D,(HL)
DD5605	LD D,(IX+di)
FD5605	LD D,(IY+di)
57	LD D,A
58	LD D,B
51	LD D,C
52	LD D,D
53	LD D,E
54	LD D,H
55	LD D,L
1E20	LD D,n
ED5BB405	LD DE,(nnd)
118405	LD DE,nn
5E	LD E,(HL)
DD5E05	LD E,(IX+di)
FD5E05	LD E,(IY+di)
5F	LD E,A
58	LD E,B
59	LD E,C

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT	
58	LD	E,E
5C	LD	E,H
5D	LD	E,L
1E20	LD	E,n
66	LD	H,(HL)
DD6605	LD	H,(IX+d)
FD6605	LD	H,(Y+d)
67	LD	H,A
6D	LD	H,B
61	LD	H,C
62	LD	H,D
63	LD	H,E
64	LD	H,H
65	LD	H,L
2620	LD	H,n
2A8405	LD	HL,(nn)
218405	LD	HL,nn
ED47	LD	I,A
DD2A8405	LD	IX,(nn)
DD218405	LD	IX,nn
FD2A8405	LD	IY,(nn)
FD218405	LD	IY,nn
6E	LD	L,(HL)
DD6E05	LD	L,(IX+d)
FD6E05	LD	L,(Y+d)
6F	LD	L,A
68	LD	L,B
69	LD	L,C
6A	LD	L,D
6B	LD	L,E
6C	LD	L,H
6D	LD	L,L
2E20	LD	L,n
ED4F	LD	R,A
ED788405	LD	SP,(nn)
F9	LD	SP,HL
DDF9	LD	SP,IX
FDF9	LD	SP,IY
318405	LD	SP,nn
EDA8	LDI	
ED88	LDIR	
EDA0	LDI	
ED80	LDIR	
ED44	NEG	
00	NOP	
86	OR	(HL)
DD8605	OR	(IX+d)
FD8605	OR	(Y+d)
87	OR	A
8D	OR	B
81	OR	C
82	OR	D
83	OR	E
84	OR	H
85	OR	L
F620	OR	n
ED88	OTDR	

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT	
ED83	OTIR	
ED79	OUT	(CI,A)
ED41	OUT	(CI,B)
ED49	OUT	(CI,C)
ED51	OUT	(CI,D)
ED59	OUT	(CI,E)
ED61	OUT	(CI,H)
ED69	OUT	(CI,L)
D320	OUT	(ni,A)
EDA8	OUTD	
EDA3	OUTI	
F1	POP	AF
C1	POP	BC
D1	POP	DE
E1	POP	HL
DDF1	POP	IX
FDF1	POP	IY
F5	PUSH	AF
C5	PUSH	BC
D5	PUSH	DE
E5	PUSH	HL
DDF5	PUSH	IX
FDF5	PUSH	IY
C886	RES	0,(HL)
DDC80586	RES	0,(IX+d)
FDC80586	RES	0,(Y+d)
C887	RES	0,A
C88D	RES	0,B
C881	RES	0,C
C882	RES	0,D
C883	RES	0,E
C884	RES	0,H
C885	RES	0,L
C88E	RES	1,(HL)
DDC8058E	RES	1,(IX+d)
FDC8058E	RES	1,(Y+d)
C88F	RES	1,A
C888	RES	1,B
C889	RES	1,C
C88A	RES	1,D
C88B	RES	1,E
C88C	RES	1,H
C88D	RES	1,L
C886	RES	2,(HL)
DDC80586	RES	2,(IX+d)
FDC80586	RES	2,(Y+d)
C897	RES	2,A
C89D	RES	2,B
C891	RES	2,C
C892	RES	2,D
C893	RES	2,E
C894	RES	2,H
C895	RES	2,L
C89E	RES	3,(HL)
DDC8058E	RES	3,(IX+d)
FDC8058E	RES	3,(Y+d)

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
C89F	RES 3,A
C898	RES 3,B
C899	RES 3,C
C89A	RES 3,D
C89B	RES 3,E
C89C	RES 3,H
C89D	RES 3,L
C8A6	RES 4,(HL)
DDC805A6	RES 4,(IX+d)
FDC805A6	RES 4,(IY+d)
C8A7	RES 4,A
C8A8	RES 4,B
C8A1	RES 4,C
C8A2	RES 4,D
C8A3	RES 4,E
C8A4	RES 4,H
C8A5	RES 4,L
C8AE	RES 5,(HL)
DDC805AE	RES 5,(IX+d)
FDC805AE	RES 5,(IY+d)
C8AF	RES 5,A
C8A8	RES 5,B
C8A9	RES 5,C
C8AA	RES 5,D
C8AB	RES 5,E
C8AC	RES 5,H
C8AD	RES 5,L
C8B6	RES 6,(HL)
DDC805B6	RES 6,(IX+d)
FDC805B6	RES 6,(IY+d)
C8B7	RES 6,A
C8B8	RES 6,B
C8B1	RES 6,C
C8B2	RES 6,D
C8B3	RES 6,E
C8B4	RES 6,H
C8B5	RES 6,L
C8BE	RES 7,(HL)
DDC805BE	RES 7,(IX+d)
FDC805BE	RES 7,(IY+d)
C8BF	RES 7,A
C8B8	RES 7,B
C8B9	RES 7,C
C8BA	RES 7,D
C8BB	RES 7,E
C8BC	RES 7,H
C8BD	RES 7,L
C9	RET C
D8	RET C
F8	RET M
D0	RET NC
C0	RET NZ
F0	RET P
E8	RET PE
E0	RET PO

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
ED4D	RETI
ED45	RETN
C816	RL (HL)
DDC80516	RL (IX+d)
FDC80516	RL (IY+d)
C817	RL A
C818	RL B
C811	RL C
C812	RL D
C813	RL E
C814	RL H
C815	RL L
17	RLA
C806	RLC (HL)
DDC80506	RLC (IX+d)
FDC80506	RLC (IY+d)
C807	RLC A
C808	RLC B
C801	RLC C
C802	RLC D
C803	RLC E
C804	RLC H
C805	RLC L
07	RLCA
ED6F	RLD
C81E	RR (HL)
DDC8051E	RR (IX+d)
FDC8051E	RR (IY+d)
C81F	RR A
C818	RR B
C819	RR C
C81A	RR D
C81B	RR E
C81C	RR H
C81D	RR L
1F	RR A
C80E	RRC (HL)
DDC8050E	RRC (IX+d)
FDC8050E	RRC (IY+d)
C80F	RRC A
C808	RRC B
C809	RRC C
C80A	RRC D
C80B	RRC E
C80C	RRC H
C80D	RRC L
0F	RRCA
ED67	RRO
C7	RST 00H
CF	RST 0BH
D7	RST 10H
DF	RST 1BH
E7	RST 20H
EF	RST 2BH
F7	RST 30H
FF	RST 3BH

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
9E	SBC A,(HL)
DD9E05	SBC A,(IX+di)
FD9E05	SBC A,(IY+di)
9F	SBC A,A
98	SBC A,B
99	SBC A,C
9A	SBC A,D
9B	SBC A,E
9C	SBC A,H
9D	SBC A,L
ED42	SBC HL,BC
ED62	SBC HL,DE
ED82	SBC HL,HL
ED72	SBC HL,SP
37	SCF
CB06	SET 0,(HL)
DDCB0506	SET 0,(IX+di)
FCB0506	SET 0,(IY+di)
CB07	SET 0,A
CB08	SET 0,B
CB01	SET 0,C
CB02	SET 0,D
CB03	SET 0,E
CB04	SET 0,H
CB05	SET 0,L
CB0E	SET 1,(HL)
DDCB050E	SET 1,(IX+di)
FCB050E	SET 1,(IY+di)
CB0F	SET 1,A
CB08	SET 1,B
CB09	SET 1,C
CB0A	SET 1,D
CB0B	SET 1,E
CB0C	SET 1,H
CB0D	SET 1,L
CB06	SET 2,(HL)
DDCB0506	SET 2,(IX+di)
FCB0506	SET 2,(IY+di)
CB07	SET 2,A
CB08	SET 2,B
CB01	SET 2,C
CB02	SET 2,D
CB03	SET 2,E
CB04	SET 2,H
CB05	SET 2,L
CB08	SET 3,B
CB0E	SET 3,(HL)
DDCB050E	SET 3,(IX+di)
FCB050E	SET 3,(IY+di)
CB0F	SET 3,A
CB09	SET 3,C
CB0A	SET 3,D
CB0B	SET 3,E
CB0C	SET 3,H
CB0D	SET 3,L

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
DDCB050E	SET 4,(IX+di)
FCB050E	SET 4,(IY+di)
CB07	SET 4,A
CB08	SET 4,B
CB01	SET 4,C
CB02	SET 4,D
CB03	SET 4,E
CB04	SET 4,H
CB05	SET 4,L
CB0E	SET 5,(HL)
DDCB050E	SET 5,(IX+di)
FCB050E	SET 5,(IY+di)
CB0F	SET 5,A
CB08	SET 5,B
CB09	SET 5,C
CB0A	SET 5,D
CB0B	SET 5,E
CB0C	SET 5,H
CB0D	SET 5,L
CB0E	SET 6,(HL)
DDCB050E	SET 6,(IX+di)
FCB050E	SET 6,(IY+di)
CB0F	SET 6,A
CB08	SET 6,B
CB01	SET 6,C
CB02	SET 6,D
CB03	SET 6,E
CB04	SET 6,H
CB05	SET 6,L
CB0E	SET 7,(HL)
DDCB050E	SET 7,(IX+di)
FCB050E	SET 7,(IY+di)
CB0F	SET 7,A
CB08	SET 7,B
CB09	SET 7,C
CB0A	SET 7,D
CB0B	SET 7,E
CB0C	SET 7,H
CB0D	SET 7,L
CB06	SLA (HL)
DDCB0506	SLA (IX+di)
FCB0506	SLA (IY+di)
CB07	SLA A
CB08	SLA B
CB01	SLA C
CB02	SLA D
CB03	SLA E
CB04	SLA H
CB05	SLA L
CB0E	SRA (HL)
DDCB050E	SRA (IX+di)
FCB050E	SRA (IY+di)
CB0F	SRA A
CB08	SRA B
CB09	SRA C

OBJ CODE	SOURCE STATEMENT
C828	SRA E
C82C	SRA H
C82D	SRA L
C83E	SRL (HL)
DDC8053E	SRL (IX+d)
FDC8053E	SRL (IY+d)
C83F	SRL A
C838	SRL B
C839	SRL C
C83A	SRL D
C83B	SRL E
C83C	SRL H
C83D	SRL L
96	SUB (HL)
DD9605	SUB (IX+d)
FD9605	SUB (IY+d)
97	SUB A
98	SUB B
99	SUB C
9A	SUB D
9B	SUB E
9C	SUB H
9D	SUB L
D620	SUB n
AE	XOR (HL)
DDAE05	XOR (IX+d)
FD AE05	XOR (IY+d)
AF	XOR A
AB	XOR B
AD	XOR C
AA	XOR D
AB	XOR E
AC	XOR H
AD	XOR L
EE20	XOR n

(Courtesy of Zilog Inc.)

BIJLAGE F

Z80 naar 8080 EQUIVALENTEN

Z80	8080	Z80	8080	Z80	8080
ADC A, (HL)	ADC M	EX (SP), HL	XTHL	OR n	ORI (R2)
ADC A, n	ADI (R2)	HALT	HLT	OR r	ORA r
ADC A, r	ADC r	IN A, (n)	IN (R2)	OR (HL)	ORA M
ADD A, (HL)	ADD M	INC BC	INC B	OUT (n), A	OUT (R2)
ADD A, n	ADI (R2)	INC DE	INC D	POP AF	POP PSW
ADD A, r	ADD r	INC HL	INC H	POP BC	POP B
ADD HL, BC	DAD B	INC r	INC r	POP DE	POP D
ADD HL, DE	DAD D	INC SP	INC SP	POP HL	POP H
ADD HL, HL	DAD H	INC (HL)	INC M	PUSH AF	PUSH PSW
ADD HL, SP	DAD SP	JP C, nn	JC (R2) (R3)	PUSH BC	PUSH B
AND n	ANI (R2)	JP M, nn	JM (R2) (R3)	PUSH DE	PUSH D
AND r	ANA r	JP NC, nn	JNC (R2) (R3)	PUSH HL	PUSH H
AND (HL)	ANA M	JP nn	JMP (R2) (R3)	RET	RET
CALL C, nn	CC (R2) (R3)	JP NZ, nn	JNZ (R2) (R3)	RET C	RC
CALL M, nn	CM (R2) (R3)	JP P, nn	JP (R2) (R3)	RET M	RM
CALL NC, nn	CNC (R2) (R3)	JP PE, nn	JPE (R2) (R3)	RET NC	RNC
CALL nn	CALL	JP PO, nn	JPO (R2) (R3)	RET NZ	RNZ
CALL NZ, nn	CNZ (R2) (R3)	JP Z, nn	JZ (R2) (R3)	RET P	RP
CALL P, nn	CP (R2) (R3)	JP (HL)	PCHL	RET PE	RPE
CALL PE, nn	CPE (R2) (R3)	LD A, (DE)	LDAX	RET PO	SPO
CALL PO, nn	CPO (R2) (R3)	LD A, (nn)	LD A (R2) (R3)	RET Z	RZ
CALL Z, nn	CZ (R2) (R3)	LD DE, nn	LXID (R2) (R3)	RLA	RAL
CCF	CMC	LD SP, nn	LXI SP (R2) (R3)	RLCA	RLC
CP r	CMP r	LD (BC), A	STAX B	RRA	RAR
CP (HL)	CMP M	LD (DE), A	STAX D	RRCA	RRC
CPI	CMA	LD (HL), r	MOV M, r	RST P	RST P
CP n	CPi (R2)	LD (nn), A	STA (R2) (R3)	SAC A, (HL)	SBB M
DAA	DAA	LD (nn), HL	SHLD (R2) (R3)	SAC A, n	SBI (R2)
DEC BC	DCR B	LD A, (BC)	LDAX B	SAC A, r	SBB r
DEC DE	DCR D	LD BC, nn	LXIB (R2) (R3)	SCF	STC
DEC HL	DCR H	LD HL, (nn)	LXID (R2) (R3)	SUB n	SUI (R2)
DEC r	DCR r	LD HL, nn	LXI H (R2) (R3)	SUB r	SUB r
DEC SP	DCX SP	LD r, (HL)	MOV r, M	SUB (HL)	SUB M
DEC (HL)	DCR M	LD r, n	MOV r, (R2)	XOR n	XRI (R2)
DI	DI	LD r, r'	MOV r, r'	XOR r	XRI r
EI	EI	LD SP, HL	SPHL	XOR (HL)	XRI M

BIJLAGE G

8080 naar Z80 EQUIVALENTEN

8080	Z80	8080	Z80	8080	Z80
ACI (B2)	ADC A, n	IN (B2)	IN A, (n)	POP H	POP HL
ADC M	ADC A, (HL)	INR M	INC (HL)	POP PSW	POP AF
ADC r	ADC A, r	INR r	INC r	PUSH B	PUSH BC
ADD M	ADD A, (HL)	INR B	INC BC	PUSH D	PUSH DE
ADD r	ADD A, r	INR D	INC DE	PUSH H	PUSH HL
ADI (B2)	ADD A, n	INR H	INC HL	PUSH PSW	PUSH AF
ANA M	AND (HL)	INR SP	INC SP	RAI	RLA
ANA r	AND r	JC (B2) (B3)	JP C, nn	RAR	RRA
ANI (B2)	AND n	JM (B2) (B3)	JP M, nn	RC	RET C
CALL	CALL nn	JMP (B2) (B3)	JP nn	RET	RET
CC (B2) (B3)	CALL C, nn	JNC (B2) (B3)	JP NC, nn	RLC	RLCA
CM (B2) (B3)	CALL M, nn	JNZ (B2) (B3)	JP NZ, nn	RM	RET M
CMA	CP	JP (B2) (B3)	JP P, nn	RNC	RET NC
CNC	CPF	JPE (B2) (B3)	JP PE, nn	RNZ	RET NZ
CMP M	CP (HL)	JPO (B2) (B3)	JP PO, nn	RP	RET P
CMP r	CP r	JZ (B2) (B3)	JP Z, nn	RPE	RET PE
CNC (B2) (B3)	CALL NC, nn	LD A (B2) (B3)	LD A, (nn)	RPO	RET PO
CNZ (B2) (B3)	CALL NZ, nn	LDAX B	LD A, (BC)	RRC	RRCA
CP (B2) (B3)	CALL P, nn	LDAX D	LD A, (DE)	RST	RST P
CPE (B2) (B3)	CALL PE, nn	LHLD (B2) (B3)	LD HL, (nn)	RZ	RET Z
CPI (B2)	CP n	LXI B (B2) (B3)	LD BC, nn	SBB M	SBC A, (HL)
CPI (B2) (B3)	CALL PI, nn	LDI (B2) (B3)	LD DL, nn	SBB r	SBC A, r
CPO (B2) (B3)	CALL PO, nn	LXI H (B2) (B3)	LD HL, nn	SBI (B2)	SBC A, n
CZ (B2) (B3)	CALL Z, nn	LXI SP (B2) (B3)	LD SP, nn	SHLD (B2) (B3)	LD (nn), HL
DAA	DAA	MOV M, r	LD (HL), r	SPHL	LD SP, HL
DAD B	ADD HL, BC	MOV r, M	LD r, (HL)	STA (B2) (B3)	LD (nn), A
DAD D	ADD HL, DE	MOV r1, r2	LD r1, r2	STAX B	LD (BC), A
DAD H	ADD HL, HL	MVI M	LD (HL), n	STAX D	LD (DE), A
DAD SP	ADD HL, SP	MVI r (B2)	LD r, n	STC	SCF
DCR M	DEC (HL)	NOP	NOP	SUB M	SUB (HL)
DCR r	DEC r	ORA M	OR (HL)	SUB r	SUB r
DCX B	DEC BC	ORA r	OR r	SUI (B2)	SUB n
DCX D	DEC DE	ORI (B2)	OR n	RCHG	EX DE, HL
DCX H	DEC HL	OUT (B2)	OUT (n), A	XRA M	XOR (HL)
DCX SP	DEC SP	PCHL	JP (HL)	XRA r	XOR r
DH	DH	POP B	POP BC	XRI (B2)	XOR n
DI	DI	POP D	POP DE	XTHL	EX (SP), HL
DI	DI				
HALT	Halt				

INDEX

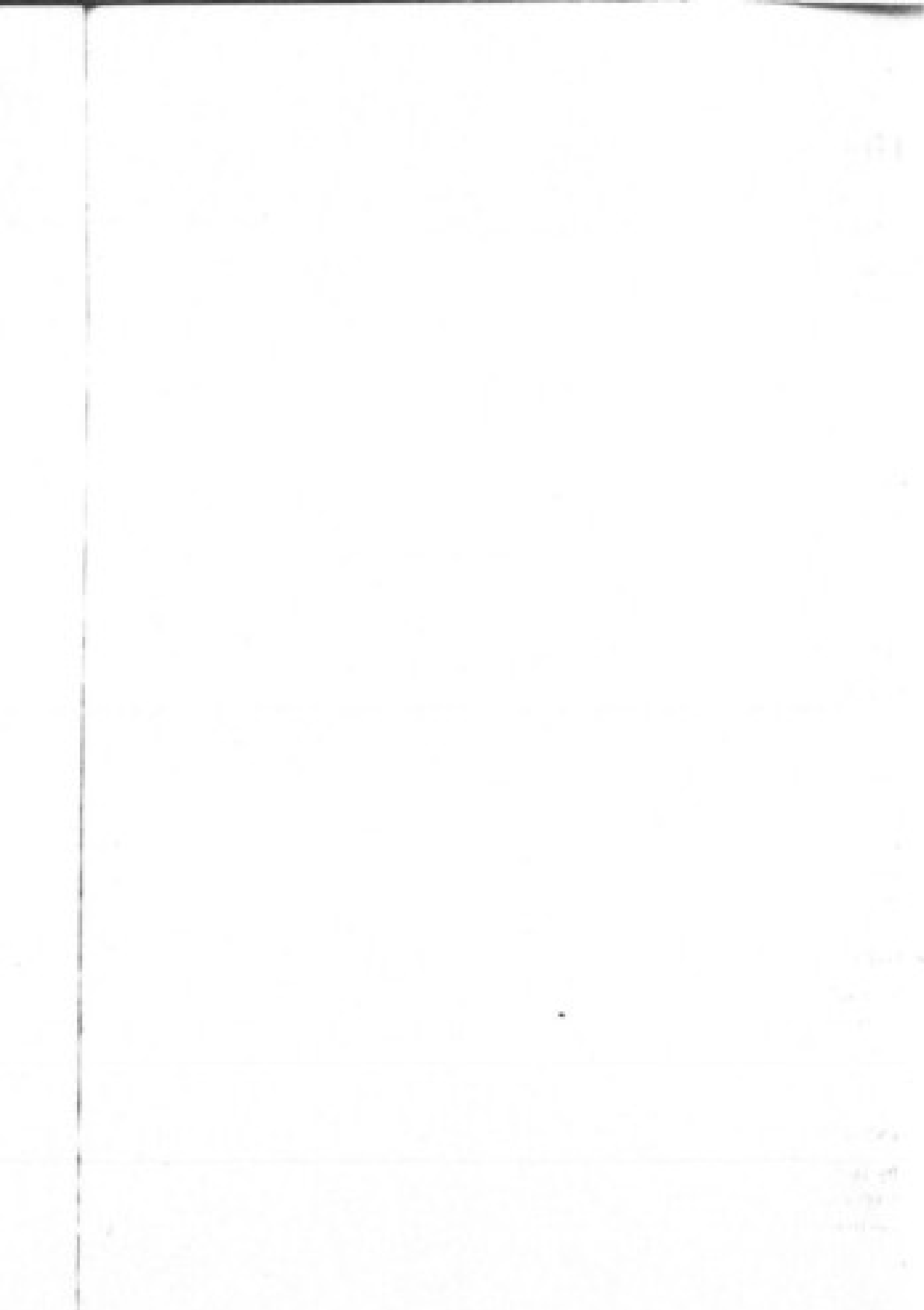
A			
16 × 8 deling	131	binair	39
absolute	442	binair met teken	22
absolute adressering	105, 435	binair zoeken	559, 566
accumulator	51	binaire data, operaties op	20
ACT (tijdelijke accumulator)	59	binaire deling	131
ADC A,s	186	binaire voorstelling	17
ADC HL,ss	188	binnenhalen van karakters	520
ADD A,(HL)	190	bit adressering	444
ADD A,(IX + d)	192	16-bit BCD optelling	107
ADD A,(IY + d)	194	BIT b,(HL)	207
ADD A,n	196	BIT b,(IX + d)	209
ADD A,r	197	BIT b,(IY + d)	211
ADD HL,ss	199	BIT b,r	213
ADD IX,rr	201	bit manipulatie	170
ADD IY,rr	203	bit seriele dataoverdracht	468
adresbus	45	bits	16
adressering	442	8-bits BCD optelling	103
adresserings technieken	434	8-bits deling	135
afrekken (N)	173	8-bits optelling	92
afrekken van 16-bits getallen	101	16-bits optelling	96
alfabetische lijst	558, 569	BLKADD	452
alfanumerieke data, voorstelling van	37	BLKMOV	447
algoritme	13	blok overdracht instructies	161
ALU = arithmetic-logical unit	45, 59	blok verplaatsing	449, 529
AND	165	bomen	544
AND s	205	bootstrap	46
ASCII	524	BRACK	522
assembler	93, 589	branch	86
assembler commando's	597	break-karakter	463
assembler directives	595	bubble-sort	533, 536
assembler taal	592	busrequest	494
asynchroon	462	byte	16
automatische sequensing	55	C	
B		CALL cc.pq	215
BCD (binary coded decimal)	33, 524	CALL pq	218
BCD aftrekking	106	carry (C)	29, 172
BCD blok verplaatsing	530	categorie test	522
BCD schuif instructies	169	CCF	220
BCD status bits	109	CHAR	475
bedrijfs computer	588	circulaire lijst	544
"benchmark"	466	code omzetting	524
besturings instructies	155	commentaar veld	94
		constanten of literals	593

controle instructies	181	EX DE,HL	245
controle som berekening	528	EX (SP),HL	246
controlebus	45	EX (SP),JX	248
COUNT	447	EX (SP),JY	250
CP s	221	EXX	252
CPD	223		
CPDR	225	F	
CPI	227		
CPIR	229	fetch	53, 67
cpir	450	FIFO	543
CPL	231	floating-point voorstelling	35
CPU = central processing unit	45	fout boodschappen	591
CU = Control Unit	45		
		G	
D		geheugen en I/O controle	90
DAA	232	geïmpliceerde adressering	441
data bewerkingen	153	geïndexeerde adressering	437, 443
data overdracht	153, 156	geketende lijst	542, 568, 575
data tellers	49	geïmplementeerde aanroepen	143
data verplaats instructie	109	geïmplementeerde mantisse	35
data verwerkende instructies	163	grootste getal	525
databus	45	grootte der getallen probleem van	31
data-richting register	513		
DEC IX	238	H	
DEC IY	239	half-carry vlag	174
DEC m	234	HALT	253
DEC rr	236	handshake	474
decodere en executie fases	68	hardware alternatieven	473, 586
decodere logica	47	hardware hulpmiddelen	588
decoder	62	hardware vertragingen	461
decodering en executie	53	HEX	524
"decrement" instructie	117	hexadecimaal	39, 579
deling	136	hobby computers	587
DI	240	hogere taal	581
directe adressering	437		
directories	541	I	
DJNZ c	241	IM 0	254
drie-woords instructie	67	IM 1	255
drivers	47	IM 2	256
dubbel-geketende lijsten	545	impliciete adressering	435
DURTN	463	IN A,(N)	259
		IN r,(C)	257
E		INC (HL)	263
een-complement	23	INC IX	268
een-woord instructie	64	INC (IX + d)	264
EI	243	INC IY	269
ENTLEN	550	INC (IY + d)	266
EX AF,AF	244		

INC r	260	LD (HL),n	297
INC rr	261	LD HL,(nn)	330
IND	270	LD (HL),r	299
index register	61	LD I,A	328
indirecte adressering	439, 444	LD (IX + d),n	305, 309
INDR	272	LD IX,nn	332
informatie, externe voorstelling	39	LD IX,(nn)	334
informatie, interne voorstelling	16	LD (IY + d),n	307, 311
INI	274	LD IY,nn	336
INIR	276	LD IY,(nn)	338
input	468	LD (nn),A	315
input/output	155, 456	LD (nn),dd	317
input/output instructies	180, 457	LD (nn),HL	319
input/output scheduling	488	LD (nn),IX	321
instructie formaten	62	LD (nn),IY	323
instructie klassen	152	LD R,A	340
instructie types	109	LD r,(HL)	352
INTEL afkortingen	77	LD r,(IX + d)	301
INTEL instructie formaten	78	LD r,(IY + d)	303
interne controle register	511	LD R,n	291
interrupt	497	LD r,r'	293
interrupt mode 0	497	LD SP,HL	341
interrupt mode 1	500	LD SP,IX	342
interrupt mode 2	501	LD SP,IY	343
interrupt vector	496	LDD	344
interrupts	492	LDDR	346
I/O chips	45, 516	LDI	348
J		LDIR	350
		ldir	449
		LED	477
		LIFO	51
JP cc,pq	278	lijsten	540
JP (HL)	281	load (load) instructie	93
JP (IX)	282	logische bewerkingen	138, 165
JP (IY)	283	M	
JP pq	280		
JR cc,e	284		
JR e	286		
jump	86	machine cyclus M2	85
L		macro parameters	598
		macro's	597
		microprocessor	47
		MPU = microprocessor Unit	45
LD A,(BC)	325	N	
LD A,(DE)	326		
LD A,I	327		
LD A,(nn)	313		
LD A,R	329	NEG	354
LD (BC),A	295	nibble	16
LD dd,(nn)	287	"niet bewaar" methode	136
LD dd,nn	289	niet-maskeerbare interrupt	495
LD (DE),A	296	NOP	355

numerieke data	17	PUSH IY	379
O		PUSH qq	375
octaal	39	Q	
"onmiddellijke (immediate)"		queue	543
adressering	105, 435, 441	R	
ontwikkelen van een programma	583	RAM (random access memory)	46
ontwikkel systeem	587	randapparatuur	488
operatoren	594	recursie	146
optellen van twee blokken	452	register banken	60
OR s	356	register destination	65
organisatie van de Z80	59	register geheugen-refresh	61
OTDR	358	register index	51
OTIR	360	register instructie	53
OUT (C),r	362	register interrupt-pagina adres	61
OUT (N),A	364	register source	65
OUTD	365	register vlag	59
OUTI	367	registers	49
overflow	28	rekenkundige bewerkingen	163
overhead	502	rekenkundige instructies	109
P		relatieve adressering	437, 442
packed BCD aftrekking	107	RES b,s	382
pagina nul adressering	442	RET	385
parallele woord overdracht	463	ret	480
pariteit/overflow	173	RET cc	387
pariteits berekening	523	RETI	389
pariteitsbit	37	RETN	391
parity	523	RL s	393
PIO	509	RLA	395
pointers	49, 539	RLC (HL)	398
POLINT	503	RLC (IX + d)	400
polling	462, 489, 520	RLC (IY + d)	402
pop	51	RLC r	396
POP IX	371	RLCA	381
POP IY	373	RLD	404
POP qq	369	ROM = read only memory	46
post-indexering	438	rotatie	48, 168
pre-indexering	438	RR s	406
printe	486	RRA	408
prioriteiten	596	RRC s	409
programma	16	RRCA	411
programma teller	50	RRD	412
programmeren	14, 580	RST p	414
pulsen	459, 462	S	
puls lengte	463	SAVREG	400
push	51		
PUSH IX	377		

SBC A,s	416	U	
SBC HL,s	418		
SCF	420	uitdrukkingen	594
schuiven en roteren	168		
search	572	V	
sequentiele lijsten	540		
serial	468	vast formaat voorstelling	31
SET b,s	421	vergelijking	531
simultane interrupts	504	vermenigvuldig programma (hex)	151
single-board microcomputer	586	vermenigvuldigen	110
SIO	516	verplaatsing	61, 124
SLA s	424	verschuiven	48
software ondersteuning	582	vertraging	459
som van N elementen	526	verwissel instructies	161
sprong instructie	86, 176, 179	vlaggen	49
SRA s	426	voorwaardelijke vertaling	599
SRL s	428		
stack pointer	51	W	
stapel	51, 544		
status register	48	wissen	552, 564
stroombiagram	14		
SUB s	430	X	
subroutine aanroepen	144		
subroutine bibliotheek	148	XOR	167
subroutine parameters	147	XOR s	432
subroutines	140		
symbolen	592	Z	
symbolische voorstelling	42		
synchroon	493	Z80 SIO	516
systeem architectuur	45	Z80 subroutines	145
		zero (Z)	175
T		ZEROM	518
tabellen	591	zeven-segments LED	477
TABLEN	550	Zilog Z80 PIO	514
technologische ontwikkeling	601	zoeken	546, 551, 558, 572
teken (S)	175		
teletype input-output	481		
teller	468		
test	520		
testen en sprongen	154, 170		
testen van een karakter	521		
time-sharing systeem	587		
TMP (tijdelijke buffer)	59		
toevoegen van elementen	563, 573		
TTYIN	484		
TURNON	457		
tussenvoegen	552		
twee-complement	24		
twee-woorden instructie	66		

The SYBEX Library

in English:

BASIC PROGRAMS FOR SCIENTISTS AND ENGINEERS

by Alan R. Miller 340 pp., 120 illustr., Ref. B240

This second book in the "Programs for Scientists and Engineers" series provides a library of problem solving programs while developing proficiency in BASIC.

INSIDE BASIC GAMES

By Richard Mateosian 350 pp., 240 illustr., Ref. B245

Teaches interactive BASIC programming through games. Games are written in Microsoft BASIC and can run on the TRS-80, APPLE II and PET/CBM.

FIFTY BASIC EXERCISES

by J. P. Lamoitier 240 pp., 195 illustr., Ref. B250

YOUR FIRST COMPUTER

by Rodney Zaks 260 pp., 150 illustr., Ref. C200A

The most popular introduction to small computers and their peripherals: what they do and how to buy one.

DON'T (or How to Care for Your Computer)

by Rodney Zaks 220 pp., 100 illustr., Ref. C400

The correct way to handle and care for all elements of a computer system including what to do when something doesn't work.

INTRODUCTION TO WORD PROCESSING

by Haly Glatzer 200 pp., 70 illustr., Ref. W101

Explains in plain language what a word processor can do, how it improves productivity, how to use a word processor and how to buy one wisely.

INTRODUCTION TO WORDSTAR

by Arthur Naiman 200 pp., 30 illustr., Ref. W110

Makes it easy to learn how to use WordStar, a powerful word processing program for personal computers.

FROM CHIPS TO SYSTEMS: AN INTRODUCTION TO MICROPROCESSORS

by Rodney Zaks 560 pp., 255 illustr., Ref. C201A

A simple and comprehensive introduction to microprocessors from both a hardware and software standpoint: what they are, how they operate, how to assemble them into a complete system.

MICROPROCESSOR INTERFACING TECHNIQUES

by Rodney Zaks and Austin Lesea 460 pp., 400 illustr., Ref. C207

Complete hardware and software interconnect techniques including D to A conversion, peripherals, standard buses and troubleshooting.

PROGRAMMING THE 6502

by Rodney Zaks 390 pp., 160 illustr., Ref. C202

Assembly language programming for the 6502, from basic concepts to advanced data structures.

6502 APPLICATIONS BOOK

by Rodney Zaks 280 pp., 205 illustr., Ref. D302

Real life application techniques: the input/output book for the 6502.

6502 GAMES

by Rodney Zaks 300 pp., 140 illustr., Ref. G402

Third in the 6502 series. Teaches more advanced programming techniques, using games as a framework for learning.

PROGRAMMING THE Z80

by Rodney Zaks 620 pp., 200 illustr., Ref. C280

A complete course in programming the Z80 microprocessor and a thorough

PROGRAMMING THE Z8000

by **Richard Mateosian** 300 pp., 125 illustr., Ref. C281

How to program the Z8000 16-bit microprocessor. Includes a description of the architecture and function of the Z8000 and its family of support chips.

THE CP/M HANDBOOK (with MP/M)

by **Rodnay Zaks** 330 pp., 100 illustr., Ref. C300

An indispensable reference and guide to CP/M – the most widely used operating system for small computers.

INTRODUCTION TO PASCAL (Including UCSD PASCAL)

by **Rodnay Zaks** 420 pp., 130 illustr., Ref. P310

A step-by-step introduction for anyone wanting to learn the Pascal language. Describes UCSD and Standard Pascals. No technical background is assumed.

THE PASCAL HANDBOOK

by **Jacques Tiberghien** 490 pp., 350 illustr., Ref. P320

A dictionary of the Pascal language, defining every reserved word, operator, procedure and function found in all major versions of Pascal.

PASCAL PROGRAMS FOR SCIENTISTS AND ENGINEERS

by **Alan Miller** 400 pp., 80 illustr., Ref. P340

A comprehensive collection of frequently used algorithms for scientific and technical applications, programmed in Pascal. Includes such programs as curve-fitting, integrals and statistical techniques.

50 PASCAL PROGRAMS

by **Rudolph Langer and Rodnay Zaks** 275 pp., 90 illustr., Ref. P350

A collection of 50 Pascal programs ranging from mathematics to business and games programs. Explains programming techniques and provides actual practice.

APPLE PASCAL GAMES

by Douglas Hergert and Joseph T. Kalash 380 pp., 40 illustr., Ref. P360

A collection of the most popular computer games in Pascal challenging the reader not only to play but to investigate how games are implemented on the computer.

INTRODUCTION TO UCSD PASCAL SYSTEMS

by Charles T. Grant and Jon Butah 300 pp., 110 illustr., Ref. P370

A simple, clear introduction to the UCSD Pascal Operating System for beginners through experienced programmers.

INTERNATIONAL MICROCOMPUTER DICTIONARY

140 pp., Ref. X2

All the definitions and acronyms of microcomputer jargon defined in a handy pocket-size edition. Includes translations of the most popular terms into ten languages.

MICROPROGRAMMED APL IMPLEMENTATION

by Rodney Zaks 350 pp., Ref. Z10

An expert-level text presenting the complete conceptual analysis and design of an APL interpreter, and actual listings of the microcode.

SELF STUDY COURSES

Recorded live at seminars given by recognized professionals in the microprocessor field.

INTRODUCTORY SHORT COURSES:

Each includes two cassettes plus special coordinated workbook (2½ hours).

S10-INTRODUCTION TO PERSONAL AND BUSINESS-COMPUTING

A comprehensive introduction to small computer systems for those planning to use or buy one, including peripherals and pitfalls.

S1-INTRODUCTION TO MICROPROCESSORS

How microprocessors work, including basic concepts, applications, advantages and disadvantages.

S2-PROGRAMMING MICROPROCESSORS

The companion to S1. How to program any standard microprocessor, and how it operates internally. Requires a basic understanding of microprocessors.

S3-DESIGNING A MICROPROCESSOR SYSTEM

Learn how to interconnect a complete system, wire by wire. Techniques discussed are applicable to all standard microprocessors.

INTRODUCTORY COMPREHENSIVE COURSES:

Each includes a 300-500 page seminar book and seven or eight C90 cassettes.

SB1-MICROPROCESSORS

This seminar teaches all aspects of microprocessors: from the operation of an MPU to the complete interconnect of a system. The basic hardware course (12 hours).

SB2-MICROPROCESSOR PROGRAMMING

The basic software course: step by step through all the important aspects of microcomputer programming (10 hours).

ADVANCED COURSES:

Each includes a 300-500 page workbook and three or four C90 cassettes.

SB3-SEVERE ENVIRONMENT/MILITARY MICROPROCESSOR SYSTEMS

Complete discussion of constraints, techniques and systems for severe environment applications, including Hughes, Raytheon, Actron and other militarized systems (6 hours).

SB5-BIT-SLICE

Learn how to build a complete system with bit slices. Also examines innovative applications of bit slice techniques (6 hours).

SB6-INDUSTRIAL MICROPROCESSOR SYSTEMS

Seminar examines actual industrial hardware and software techniques, components, programs and cost (4½ hours).

SB7-MICROPROCESSOR INTERFACING

Explains how to assemble, interface and interconnect a system (6 hours).

SOFTWARE

BAS 65™ CROSS-ASSEMBLER IN BASIC

8" diskette, Ref. BAS 65

A complete assembler for the 6502, written in standard Microsoft BASIC under CP/M®.

8080 SIMULATORS

Turns any 6502 into an 8080. Two versions are available for APPLE II.

APPLE II cassette, Ref. S6580-APL(T)

APPLE II diskette, Ref. S6580-APL(D)

VRAAG EEN COMPLETE CATALOGUS AAN BIJ:

SYBEX INC.
2344 Sixth Street
Berkeley,
California 94710
Tel: (415) 848-8233
Telex: 336311

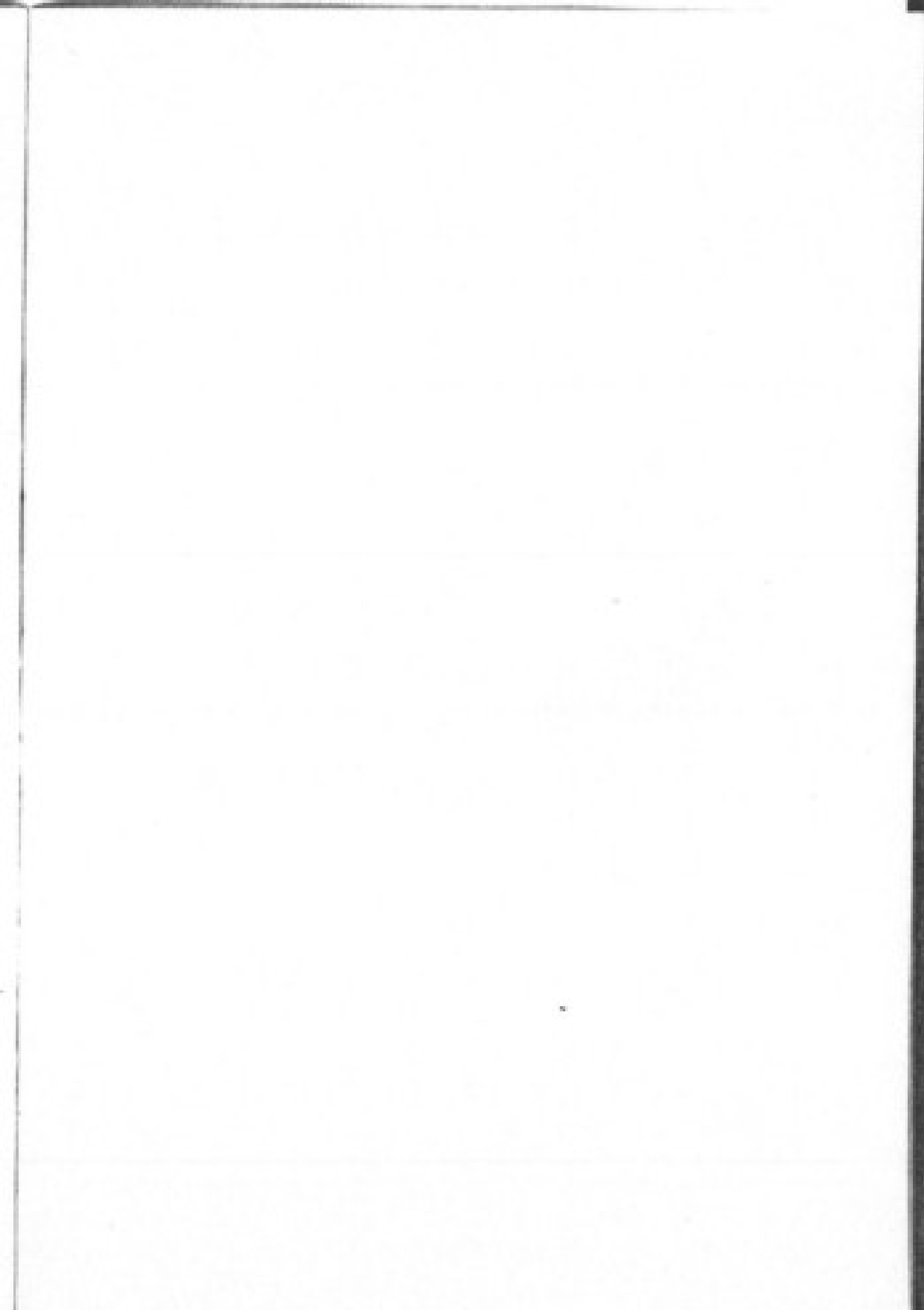
SYBEX-EUROPE
4 Place Félix Eboué
75583 Paris Cedex 12
Tel: 1/347-30-20
Telex: 211801

SYBEX-VERLAG
Heyestr. 22
4000 Düsseldorf 12
West Germany
Tel: (0211) 287066
Telex: 8 588 163

Imprimé en Hollande
Drukkerij Salland b.v.
Postbus 23
7400 GA Deventer.

Dépôt légal:
février 1982

Programmeren van de Z80

is een boek dat niet alleen geschikt is om het programmeren te leren, maar kan ook als naslagwerk gebruikt worden. Het bevat niet alleen de basisebegrippen m.b.t. het programmeren, maar ook gevorderde bewerkingen op data structuren.

Bovendien is er een beschrijving in opgenomen van alle Z80 instructies. De interne werking van de Z80 komt eveneens aan de orde. Ook voor de lezer, die de grondbeginselen van het programmeren al onder de knie heeft, maar die de Z80 nog niet kent, is dit boek een waardevolle aanwinst.

Dank zij de ervaring die de auteur in het onderwijs en met het programmeren heeft opgedaan, is dit boek tot stand gekomen. Helder en in eenvoudige termen worden alle principes, beginnend bij de eenvoudige, uit de doeken gedaan. Langzaam maar zeker bouwt de lezer zijn kennis op, niet alleen over de Z80, maar ook over de manier waarop een microprocessor, zoals de Z80, de instructies verwerkt. De informatie stromen over de diverse bussen en tussen de registers van de Z80 zijn voor de lezer duidelijk te volgen. Voor het goed en efficiënt programmeren van een microprocessor is deze kennis onontbeerlijk. Omdat programmeren niet alleen bestaat uit het coderen van een algoritme in een programmeertaal, maar ook uit het toepassen van de juiste data structuren, is aan dit onderwerp een uitgebreid hoofdstuk gewijd. Besproken worden lijsten, tabellen, binaire bomen en de bijbehorende algoritmen.

Na het lezen van dit boek moet de lezer in staat zijn voor de meeste praktische toepassingen een programma te schrijven.

Behandeld worden onder meer:

- Z80 Hardware Organisatie
- Input/Output Technieken
- de Complete Instructie Set
- Z80 adresserings modes
- Data Structuren - Theorie en Ontwerp
- Voorbeelden van Toepassingen

Over de schrijver

Dr. Rodney Zaks is sinds de microprocessor gebruikt wordt in de industrie daartoe betrokken geweest.

Hij is de schrijver van een aantal best-sellers over microprocessors, en heeft microprocessor cursussen gegeven aan meer dan 5000 personen. Aan de Universiteit van California, Berkeley heeft hij een graad gehaald in computer